

Azərbaycanda Vətəndaş Cəmiyyətinin İnkişafına Yardım Assosiasiyası

Qaçqın və Məcburi Köçkünlərin Hüquqlarını Müdafiə Mərkəzi

Azərbaycanda Miqrantların, Qaçqın və Məcburi Köçkünlərin
Hüquqlarının Müdafiəsi üzrə İctimai Birlik

Association for Civil Society Development in Azerbaijan

Center on Protection of Rights of Refugees and Internally Displaced Persons

Public Association for the Protection of Rights of Migrants and Internally Displaced
Persons in Azerbaijan

Ассоциация Содействия Развитию
Гражданского Общества в Азербайджане

Центр прав защиты беженцев и вынужденных
переселенцев Азербайджана

Общественное объединение по защите прав мигрантов,
беженцев и вынужденных переселенцев в Азербайджане

Xocalı Soyqırımı

(sənədlər, faktlarda və xarici mətbuatda)

Кножалы Genocide

(In documents, facts and foreign press)

Ходжалинский Геноцид

(в документах, фактах и
зарубежной прессе)

Layihənin müəllifi - **Elxan Süleymanov**,
*Azərbaycanda Vətəndaş Cəmiyyətinin
İnkişafına Yardım Assosiasiyasının prezidenti*

XOCALI SOYQIRIMI - 1992 (*sənədlərdə, faktlarda və mətbuatda*),
"Əbilov, Zeynalov və oğulları" nəşriyyatı. Bakı, 2006, 192 səh.

0503020907-034 *sifarişlə*
AB022016-2006

ISBN 5-87459-233-4

© Azərbaycanca Vətəndaş Cəmiyyətinin
İnkişafına Yardım Assosiasiyası, 2006

© "Əbilov, Zeynalov və oğulları", 2006

Xocalı Soyqırımı

(*sənədlərdə, faktlarda və mətbuatda*)

1992

Layihənin müəllifi - **Elxan Süleymanov**,
*Azərbaycanda Vətəndaş Cəmiyyətinin
İnkişafına Yardım Assosiasiyasının prezidenti*

Azad Şərifov - baş redaktor

Redaksiya heyəti:

Nadir Abdullayev
Fuad Babayev
Tatyana Çaladze
Vəli Əlibəyov
Asif Hacıyev
Ənvər Qafarlı
Asəf Nadirov
Fikrət Sadıxov
Kamil Səlimov
Vurğun Süleymanov

ÖN SÖZ

Azərbaycan xalqı Şərqi və Qərbi qovuşduğu, müxtəlif geosiyasi maraqların kəşifdiyi bir məkanda tarix boyu öz müstəqillik əzmini yaşatmış və zəngin mədəniyyətə, qədim dövlətçilik ənənəsinə malik yetkin bir millət kimi formalaşmışdır. Lakin bu mürəkkəb regionda əsrlərlə gedən tarixi-siyasi proseslər, xüsusən erməni şovinizmi nəticəsində azərbaycanlılar hərbi münaqişələrə cəlb olunmuş, ərazilərinin bir hissəsi işğal edilmiş, həmvətənlərimizə qarşı qətləmlər, soyqırımları törədilmişdir. Ənənəvi erməni şovinist millətçi siyasəti XX əsrin sonlarında Cənubi Qafqazda sərbətliliyi bir daha pozdu, yeni tarixi faciələrə səbəb oldu. 1988-ci ildə ermənilərin Azərbaycanın tarixi torpaqlarını, milli mədəniyyətimizin qədim mərkəzlərindən olan Dağlıq Qarabağı Ermənistanla birləşdirmək iddiaları ilə başlayan Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi artıq 18 ildir davam edir. Bu münaqişə nəticəsində Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən Azərbaycan torpaqlarının 20%-i işğal olunmuş, bir milyonluq qaçqın və məcburi köçkün ordusu yaranmışdır.

Dağlıq Qarabağ münaqişəsi yalnız Cənubi Qafqazın Rusiyaya birləşdirilməsindən sonra bu ərazilərdə xarici mühacirlər hesabına kütləvi məskunlaşmağa başlayan ermənilərin Azərbaycana qarşı son iki əsr ərzində apardıqları işğalçılıq, soyqırım və terror fəaliyyətinin yeni bir mərhələsi idi. 19-20-ci əsrlərdə tarixi Azərbaycan torpaqlarının böyük bir hissəsi, Qərbi Azərbaycan ermənilərinin bu fəaliyyəti nəticəsində zəbt olunmuş, yüz minlərlə insan qətlə yetirilmiş, etnik təmizləmə həyata keçirilmiş, xalqımıza qarşı aşkar soyqırımı siyasəti törədilmişdir. 1828-ci ildə Türkmənçay müqaviləsi imzalanandan sonra da, 1905-1907-ci, 1918-1920-ci, 1940-1950-ci illərdə də belə olmuşdur.

Hələ 19-cü əsrdən başlayaraq "Qnçak", "Daşnaksutyun", "ASALA" kimi peşəkar terror təşkilatları yaratmış ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri ən fa-

ciəli soyqırımı hadisələrindən biri 1992-ci ildə Dağlıq Qarabağda, Xocalıda baş verdi.

1992-ci il fevral ayının 25-dən 26-na keçən gecə Ermənistan silahlı qüvvələri və separatçı terror dəstələri keçmiş SSRI-nin Xankəndində yerləşən 366-cı motoalayının bilavasitə iştirakı ilə Azərbaycan xalqına qarşı misli görünməmiş Xocalı soyqırımını törətdilər. Ermənilər Xocalı əhalisinə vəhşicəsinə divan tutmuş, həmin hadisə zamanı yüzlərlə insan, o cümlədən qocalar, qadınlar və uşaqlar xüsusi amansızlıqla qətlə yetirilmiş, əsir və girov götürülmüş, şəhər yerlə-yeksan edilmişdir. Xocalı işğal olunarkən dinc əhaliyə şəhərdən çıxmaq üçün dəhliz qoymayan cinayətkarlar heç kimə aman verməmişdir. Hadisədən bir neçə gün sonra telereportyorlar tərəfindən lentə alınan dəhşətli kadrlar, yerli və xarici jurnalistlərin reportajları bütün dünyanı sarsıtdı. Əsas etibarilə qocalar, qadınlar və uşaqlardan ibarət olan onlarla meyitin alın dərisi soyulmuş, sifətləri güllələrlə və avtomat qundaqları ilə dağıdılmış, bədən əzaları kəsilmişdi. Vəhşicəsinə törədilən bu hadisə ermənilərin "öz müqəddəratını təyin etmə hüququ"nun əsil mahiyyətini göstərir.

Bu kütləvi və amansız insan qırğını erməni qəsbkarlarının Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini, ərazi bütövlüyünü hədəfə almış məqsədyönlü irticaçı siyasətinin yeni bir mərhələsi olmaqla, ağılasığmaz qəddarlığı və qeyri-insani cəza üsulları ilə bəşər tarixində misilsiz vəhşilik və qara ləkə kimi qalacaqdır.

Min illərlə formalaşmış mənəvi-dini dəyərlərə, herb mədəniyyətinə və əxlaqına zidd olan, dinc əhaliyə qarşı yönəldilmiş Xocalı soyqırımı bəşəriyyətin ötən əsrin sonlarında ən böyük və ən dəhşətli faciəsidir. Xocalı hadisəsi əks-sədası tərix boyu qulaqlarda səslənəcək soyqırım aktıdır. Xocalı faciəsi erməni millətçilərinin xalqımıza qarşı apardıqları etnik təmizləmə və soyqırımı siyasətinin qanlı səhifəsidir.

Xocalının zəbt olunması zamanı dinc azərbaycanlı sakinlərə qarşı ağılasığmaz vəhşilik törədənlər və Cenevrə konvensiyasının, "İnsan hüquqları haqqında" ümumi deklarasiyanın (BMT Baş Məclisi tərəfindən 10.12.1948-ci ildə qəbul olunmuşdur) 2, 3, 5, 9 və 17-ci maddələrinin, "Hərbi münaqişələr və fəvqəladə hallar zamanı qadın və uşaqların müdafiəsi haqqında" deklarasiyanın (BMT Baş Məclisi tərəfindən 14.12.1974-cü ildə qəbul olunmuşdur), "Soyqırım cinayətlərinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında" konvensiyanın (9.12.1948-ci ildə BMT Baş Məclisi tərəfindən qəbul olunmuşdur) tələblərini kobud surətdə pozanlar indiyədək cəzalandırılmamışdır. Cəzasızlıq mühiti isə yeni cinayətlər üçün əsas yaradır.

Xocalı faciəsinin tarixdə bir daha təkrarlanmaması üçün onun baş vermə şəraitinə yenidən nəzər salmaq, beynəlxalq ictimaiyyətin bu hadisəyə hüquqi-siyasi qiymət verməsinə nail olmaq lazımdır. Xalqımıza qarşı aparılan soyqırım siyasəti beynəlxalq səviyyədə özünün siyasi-hüquqi qiymətini tapmadığı üçün tarixi faktlar dünyaya mətbuatında ermənilər tərəfindən təhrif olunur. Nə qədər dünya Xocalıda baş vermiş, 1988-1994-cü illərdə azərbaycanlılara qarşı törədilmiş soyqırımına, onların öz torpaqlarında məcburi köçkün olmalarına biganədir, növbəti faciələrdən sığortalanmaq mümkünsüzdür.

Yalnız tarixi və hüquqi faktlara vicdanlı münasibət siyasətində keçmişlə üzülüşmək olar, əks təqdirdə bu hadisələr həmişə bizi təqib edəcək. Ermənistan baş vermə vəhşilikləri görə çəkinmir, əksinə, azərbaycanlıların soyqırımına həyasızcasına haqq qazandırılır, bu faciəni törədənlər isə milli qəhrəman sayılırlar. Ermənistanda açıq antiəzərbaycan siyasəti yürüdüldür, yeni Azərbaycan torpaqlarının ilhaq olunması üçün dövlət miqyasında ideoloji əsaslar yaradılır. Saxtalaşdırılmış erməni tarixi gənc ermənilərin şovinist ruhda böyümələrinə zəmin yaratmaq üçün dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırılır.

Bütün bunlar Cənubi Qafqaz regionunun normal inkişafına əngəl törədir. Bu, Ermənistanın özü üçün də böyük problemdir. Tarix boyu yalnız mərhəmət, səxavət və əmniyyət gördükləri qonşularına qarşı belə cinayətkar siyasət milli mənafeyi yanlış anlayan ideoloqların, təşkilatçıların, icraçıların əsində həm də öz xalqına qarşı cinayəti idi. Qafqazda gedən təkamül proseslərindən, inkişafdan təcridlənməmiş, saxta liderləri tərəfindən aldadılmış, törətdikləri mənasız konfliktin perspektivsiziyini tədricən anlamağa başlayan erməni xalqı bu növbəti tarixi cinayətin ağır yükünü daşımağa məhkum olmuşdur. Bu gün Ermənistan regional layihələrdən tamamilə kənar qalmışdır. Ermənistan həm Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft boru kəmərinin, həm Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərinin, həm də Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolunun çəkilişindən təcrid olunmuşdur. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi, "Ermənistan işğal etdiyi Azərbaycan torpaqlarından çıxmayınca, heç bir regional layihədə iştirak etməyəcəkdir, biz buna razılıq verməyəcəyik. Buna görə də münaqişənin tənzimlənməsi bütün region üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir".

Müstəqil müşahidəçilər 2006-cı ili Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllində dönüş ili hesab edirlər. Lakin münaqişənin həll olunması ilə əlaqədar aparılan danışıqlarda bir an da belə, bu münaqişənin dərslərini unutmaz olmaq. Ən böyük dərsimiz isə Xocalı faciəsidir.

Xalqımıza qarşı törədilmiş bu qanlı cinayətə ilk dəfə məhz ümummilli lider Heydər Əliyev həqiqi siyasi qiymət verdi. Hələ 1990-cı ildə 20 yanvar qırğınından sonra milli təəssübkeşliklə Moskvada verdiyi cəsarətli bəyanatla xalqın iradəsini beynəlxalq səviyyədə ifadə edərək, millil qürur və inamı bərpa etmişdi. Xocalı faciəsi də məhz Heydər Əliyev tərəifindən milli soyqırım, azərbaycanlılara, ümumən insanlığa qarşı yönəldilmiş cinayət kimi təsbitləndi. Heydər Əliyevin 24 fevral 1996-cı ildə Xocalı ictimaiyyətinin nümayəndələri ilə görüşdə dediyi kimi, "Bu faciəni heç vaxt unutmaq olmaz. Və zaman keçdikcə, əksinə, biz dünyaya daha da kəskin göstərməliyik, xalqımıza göstərməliyik, gənc nəsillərə göstərməliyik, hamı bilsin ki, xalqımızın başına nə kimi faciə gəlibdir və eyni zamanda xalqımız öz azadlığı, öz Vətəni, öz torpağı uğrunda nə qədər qurbanlar verib, nə qədər qəhrəmanlıq nümunələri göstərmişdir".

Bu tarixi faciədən artıq 14 il keçir. Azərbaycanın iqtisadi potensialı, hərbi qüdrəti, siyasi nüfuzu günbəgün yüksəlməkdə, prezident İlham Əliyevin Qarabağ prob-

lemi ilə bağlı apardığı əzmlı siyasət öz bəhrəsini verməkdədir. İşğal olunmuş ərazilərimizin azad olunacağı, qaçqın və köçkünlərimizin öz yurdlarına qayıdacağı gün uzaqda deyil. Və belə bir tarixi məqamda bu ümummilli məsələnin həllində hər bir vətəndaşımız yardımçı olmalı, əlindən gələni etməlidir. Təqdim etdiyimiz bu toplu da məhz bu amalla hazırlanmışdır. Azərbaycanda Vətəndaş Cəmiyyətinin İnkişafına Yardım Assosiasiyasının yeni nəşri olan "Xocalı soyqırımı" kitabı Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin ən dramatik hadisəsinə həsr olunmuşdur. Ümidvarıq ki, bu müdhiş tarixi faktların, inkar edilməz dəlillərin, sənədlərin yer aldığı "Xocalı soyqırımı" kitabı Xatın, Sonqmi, Liditse kimi insanlıq tarixinə düşmüş qanlı olaylarla bir sırada duran Xocalı faciəsi haqqında oxuculara ətraflı məlumat verəcək, azərbaycanlılara qarşı törədilmiş cinayətlər sırasında xüsusi yer tutan bu qanlı faciənin səbəbkarlarını ifşa etməyə, tarixi həqiqətin və ədalətin bərpasına kömək edəcəkdir.

Elxan SÜLEYMANOV,
*Azərbaycanda Vətəndaş Cəmiyyətinin İnkişafına
Yardım Assosiasiyasının prezidenti*

XOCALI SOYQIRIMININ İLDÖNÜMÜ MÜNASİBƏTİLƏ AZƏRBAYCAN XALQINA MÜRACİƏT

Əziz həmvətənlər!

Hörmətli soydaşlar!

Bu gün sizə xalqımızın tarixində kədərli və ağırılı bir səhifə, insanlığa qarşı ən qəddar və amansız kütləvi terror hadisələrindən olan Xocalı soyqırımı ilə əlaqədar müraciət edirəm. 1992-ci il fevralın 26-da xalqımız öz taleyinin ən ağır və acılı anlarından birini yaşadı. Həmin gün qədim Azərbaycan şəhəri Xocalı erməni hərbi birləşmələri tərəfindən Yer üzündən silindi. Heç bir hərbi zərurət olmadan yüzlərlə dinc sakin tarixdə analoqu olmayan işgəncələrlə öldürüldü, meyilləri təqhir olundu. Uşaqlar, qadınlar, qocalar, bütöv ailələr məhv edildi, XX əsrin sonunda tək cə Azərbaycan xalqına qarşı deyil, bütün insanlığa qarşı ən ağır cinayətlərdən biri baş verdi. Xocalı faciəsi öz ağırılığına, vəhşiliyinə və amansızlığına görə bəşəriyyətə qarşı törədilmiş cinayətlər sırasında xüsusi yer tutur.

Xocalı faciəsi təsadüfi hadisə deyildi. Bu, iki yüz ildən artıq müddətdə davakar erməni millətçilərinin Azərbaycan xalqına qarşı yürütdüyü soyqırımı və etnik təmizləmə siyasətinin tərkib hissəsi idi. Bu siyasət erməni diasporunun və lobbisinin imkanlarından istifadə edilməklə bütün dövrlərdə hərbi, iqtisadi, ideoloji və mədəni vasitələrlə aparılmışdır. Keçən əsrin 80-ci illərinin sonlarında isə Ermənistanın Azərbaycana qarşı ərazi iddiaları tammiqyaslı hərbi münaqişəyə gətirib çıxardı. Zaman-zaman davam etdirilən bu məkrli siyasət nəticəsində azərbaycanlılar əzəli torpaqlarından qovuldular, didərgin salındılar. yüz minlərlə insan qaçqın və məcburi köçkün vəziyyətinə düşdü.

Dəhşətli Xocalı faciəsini törətməklə ermənilər uzağa gedən laktiki məqsədlər güdürdülər. Bununla xalqımızı qorxutmaq, mübarizə əzmini qırmaq, onu tarixi torpaqlarımızın bir qisminin itirilməsi ilə barışmağa məcbur etmək istəyirdilər. Lakin hiyləgər düşmən məqsədlərinə çata bilmədi. Xalqımız öz dövlətinin suverenliyi və ərazi bütövlüyü uğrunda mübarizədə daha da mətinləşdi, qəhrəmanlıq və dəyanət nümayiş etdirdi.

Faciənin miqyasına və ağırılığına baxmayaraq, hakimiyyətdə olan qüvvələr o

zaman bu qanlı cinayət bərdə beynəlxalq təşkilatlara, dünya ictimaiyyətinə vaxtında lazımı məlumat verməmiş, həyəcan təbii çılmamış, əksinə, xalqın qəzəbindən və hakimiyyəti itirəcəklərindən qorxaraq əsl həqiqəti xalqdan gizlətmişlər. Muxalifətdə olan qüvvələr isə həmin dövrdə ümumxalq müsibətindən hakimiyyətə gəlmək üçün əlverişli vəsitə kimi istifadə etmişdilər. Yalnız ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin ali hakimiyyətə qayıdışından sonra bu qanlı cinayət siyasihüquqi qiymətini almış, onun dünya dövlətləri və beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən soyqırım kimi tanınması üçün tədbirlər görülmüşdür.

Hazırda Azərbaycan rəhbərliyi Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin beynəlxalq hüquq normalarına uyğun həlli, ölkəmizin ərazi bütövlüyünün və suverenliyinin bərpası, qaçqın və məcburi köçkünlərin doğma torpaqlarına qayıtılması uğrunda ardıcıl səylər göstərir. Beynəlxalq təşkilatlar, aparcı dövlətlər münaqişənin kökləri, səbəbləri və nəticələri bərdə getdikcə daha artıq məlumatlandırılır, Azərbaycanın ədalətli mövqeyini etiraf edirlər. Bu gün Xocalı faciəsi dünyanın böyük dövlətlərinin parlamentlərində müzakirəyə çıxarılır, onun təfərrüatları ictimaiyyətə açıqlanır. Bir sıra beynəlxalq təşkilatlar, nüfuzlu dövlətlərin rəhbərləri, parlamentləri tərəfindən Ermənistanın işğalçı, təcavüzkar dövlət olduğu təsdiq edilir, ondan işğal etdiyi Azərbaycan ərazilərini geri qaytarmaq tələb olunur.

Xocalı faciəsindən keçən illərin təcrübəsi göstərdi ki, xalqımız, ölkə ictimaiyyəti ayıq-sayıq olmalı, dezinformasiya və təxribat sahəsində böyük təcrübəsi olan ermənilərin planlarını daim işə etməlidir. Ermənistan dövlətinin və erməni millətçilərinin Qafqaz bölgəsində həyata keçirdikləri etnik separatizmin, başqa xalqlara qarşı nifrət və terror ideologiyasının bəşəriyyət üçün təhlükəsi açılıb göstərilməlidir. Bu sahədə bizim görəcəyimiz işlər çoxdur. Azərbaycan həqiqətlərinin dünyaya çatdırılması daha səmərəli və ardıcıl aparılmalıdır. Xarici ölkələrdə getdikcə öz mövqelərini gücləndirən soydaşlarımız da bu işdə yaxından iştirak etməli, ermənilərin Azərbaycan torpaqlarında törətdikləri Xocalı soyqırımını kimi hadisələrə yaşadıkları dövlətlərdə lazımı qiymət verilməsinə çalışmalıdırlar. Düşünürəm ki, müstəqil, güclü və demokratik Azərbaycan dövlətinin mövcudluğu və getdikcə inkişaf etməsi Xocalı şəhidlərinin ruhuna təsəlli ola bilər.

Bir daha Xocalı qəhrəmanlarının və şəhidlərinin əziz xatirəsini dərin hüznəlad edir, onlara Allahdan rəhmət diləyərək, xalqımıza başsağlığı verirəm.

İlah ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 23 fevral 2005-ci il

GİRİŞ

XX əsrin sonu. Yer kürəsi. Azərbaycan - planetin on bir iqlim zolağından doqquzuncu mövcud olan gözəl diyar. Bu torpaq əvəzsiz sərvətlər - neft, pambıq, meyvə - versə də, iqtisadi vəziyyət olduqca mürəkkəbdir... On ildən artıqdır ki, ölkədə müharibə gedir. Doğma

diyarın beşdə biri erməni qəsbkarları tərəfindən işğal edilib. Milyondan artıq qaçqın evsiz-eşiksiz, ac-yalavacdır... Altmış mindən artıq qadın, uşaq, qoca qaçaqaç vaxtı həlak olub: Kəlbəcər qaçqınları dağlarda qardan, şaxtadan; Ağdamın müliki əhalisi top mərmilərdən;

Zəngilanda mühasirəyə düşəndə Arazı üzüb keçməyə cəhd edəndə boğulublar. Münaqişəni DQM-vni özünə birləşdirmək məqsədilə başlayan Ermənistan ötən illər ərzində onu Azərbaycan üçün Vətən müharibəsinə çevirdi - Ermənistanın hərbi qüvvələri DQM-v hüdudlarından kənara çıxıb, Azərbaycan ərazilərinin dərinliyinə irəliləyərək yeni-yeni bölgələri zəbt edirlər: Kəlbəcər, Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl, Zəngilan, Laçın, Qubadlı. Yeni əraziləri zəbt edəndə ermənilər yandırılmış torpaq taktikasından istifadə edir, qələbə nəşəsiylə rastlarına gələn bütün canlıları məhv edir - əzab-əziyyət verir, öldürürlər...

Xatın, Lidise, Sonqmı... Xocalı

... O gecə... Dəhşətli gecə. İlahinin dərin yuxuya getdiyi o gecə. Altı yaşlı Samirələrin də, altı aylıq Natəvanların da güllələndiyi, qoca kişilərin başlarının kəsildiyi gecə. Vəhşilərin köməksiz bacı və analara hər cür əzab-əziyyət verərək onların inilti və haraylarından ləzzət aldığı gecə. İnsan bədənlərinin parça-tikə edilib, kitab və rəqləri kimi meşəyə və Kətein dağının döşünə səpələndiyi gecə...

Nə üçün susursan, Yavər? Danış, danış, bala... axı, bu sənin faciəndir, de görüm hansı vəhşinin caynağına düşmüşsən? Həmin gün Yavər dinmədi... Mən isə son qərarımı verdim. Bu qanlı hekayəti uşaqlar yazmalıydı. Çünki müliki əhalinin bu küləvi qırğınında ölənlərin, yaralananların çoxu uşaqlar idi...

Yavər bir neçə gündən sonra danışdı: "Evimizdə işıq söndü, mən yuxuya gedə bilmirdim. Toplardan atəş başlayanda biz qonşunun zirzəmisinə düşdük, bir müddət sonra meşəyə tərəf qaçdıq. Fin evlərinin yaxınlığında... bizi avtomat atəşinə tutdular, hamı yerə uzandı, anam mənə də uzanmağa vadar etdi. Ermənilər əmr etdilər ki, ayağa qalxıb sıraya düzülək, sonra yaralıları bir tərəfə apardılar, yaralanmaları başqa tərəfə... sonra bizi Xankəndinə apardılar. Orada türk (məshəti türkü - red.) Əhməd dayının başını kəsdilər. Əvvəlcə məcbur etdilər ki, əllərini yuxarı qal-

dırsın, sonra qollarını bağlayıb, başını kəsdilər və onunla oynamağa başladılar. Top kimi. Daha nə olub? Xanım xalanın qızı Natəvanı avtomatdan güllələdilər, çox ağlayırdı... Natəvanın iki yaşı var idi".

Yeddi yaşı yenicə tamam olmuş Yavər dəhşətli, qanlı səhnələr görməli olmuşdu. Onun qırıq-qırıq hekayətinə yanında dayanmış anası düzəliş verir. Əlavələr edir. "Onda çox güclü atəş açılırdı, biz güman edirdik ki, bu atışma əvvəllər olduğu kimi yəcnə də kəsiləcək. Hamımız zirzəmiyə endik... bir neçə saatdan sonra gördük ki, qaçmaq lazımdır, qırx nəfər qonşu idik. Yolun qırağında fabrik yerləşirdi. Biz orada gizlənmışdik, lakin tank mərmiləri zirzəmini dağıtdı; biz çıxıb meşəyə tərəf qaçdıq. Körpünün yanında nəşə bir tikili var idi, orada əsgərlər gördük, onlar bizi azərbaycanca səslədilər, biz onlara tərəf qaçdıq, amma sonra gördük ki, onlar ruslar və ermənilərdir. Biz qayıdıb geri qaçdıq, onlar atəş açmağa başladılar. Onlar qaçaraq yanımıza gəlib tələb etdilər ki, ayağa qalxıb qızıl dişlərimizi, üzük və sığalarımızı onlara verək. Ölənləriniki özləri çıxardırdılar. Burada gördük ki, on dörd nəfər sağ qalmışdıq. Bir qoca onların qabağında diz çöküb yalvardı ki, yeganə oğlunu öldürməsinlər, Amma Muğam adlı həmin cavanı atasının gözünün qabağında öldürdülər. Bu, Hümətov Cəmilin oğlu idi... Başlarına yüz oyun açandan sonra qızını, arvadını və gəlinini də öldürdülər. Hümətov Cəmilin özünü isə girov götürdülər, lakin o dedi ki, onsuz da yaşamayacaq... Səhər bizi Xankəndinə apardılar. Atam Salibov Rəhim Xudaverdi oğlunu harasa apardılar, bir daha onu görmədim. Gözümün qabağında məşəti türkünün başını kəsdilər, qulaqlarını kəsib götürdülər. Sonra onun kəsilmiş başını təpikləyirdilər... rəhmətliyin adı Əhməd idi. Mənim yeddi yaşlı oğlum Yavər Əliyev iki yerindən avtomatdan yara almışdı, gözümün qabağında böyük bacımın iki nəvəsini və gəlinini öldürdülər... İki yaşlı Natəvanı güllələdilər ki, ağlamasın, anasını əvvəl öldürmüşdülər... Bacımın oğlu və əri ağır yaralanmışdılar, onlardan heç bir xəbər-əter yoxdur".

Orcova Xatirə Telman qızı, səkkiz yaşında: "...biz artıq yatırıq, səsə və gürültüyə oyandıq. Mən yerimdən duranda gördüm ki, qonşunun evi yanır. Biz qaçdıq - atam, anam və dörd uşaq. Xalam Sevil də, qonşumuz da iki uşağıyla bizimlə idi, sonra Şaiq əmi dedi ki, meşəyə qaçmaq lazımdır. Atam da, anam da yanımda idilər, balaca bacım Xəyalə anamın, o birisi isə atamın qucağında idi. Naxçıvanı kəndinin yanında yenidən gizləndik. İşqlaşanda əvvəlcə anamı güllə ilə vurdular. Sonra Sevil xalamı vurdular. Mənə güllə atılanda anam yanımda düşüb qalmışdı, o qan içində idi və biz qaça bilməzdik, atamı isə bir qədər əvvəl meşədə itirmişdik. Ağrı hiss etmirdim, sadəcə olaraq heç nə yadımda deyil, axı, məni bir azca öldürmüşdülər... bir dəfə gördüm ki, məni kimsə aparır, amma kim, görmürdüm...". Xatirə çiynindən və döş qəfəsindən güllə yarası alıb, ağ ciyəri zədələnib, plevrasına qan yığılıb, güllə qabırğalarını qırıb.

Abdullayeva Vüsalə, dörd yaşında. İlahi!.. Dörd yaşlı uşağa da güllə atmaq olar? Vüsalədən nə soruşmaq olar? Bu barədə necə yazasan? Məgər dörd yaşlı körpənin ayağı güllə yarası nəticəsində kəsilə bilər? Yalnız birçə şeyi demək olar -

sən, qızıcığaz, ermənilərlə rastlaşmaqdan, yırtıcı canavarlarla rastlaşsan daha yaxşı olardı. Canavarlar sənə dəyməz, yuvalarına aparar və balaları ilə birgə əmizdirərdilər.

Abdullayeva Xəyalə, yaş yarımında. Birçə danışa biləydin, Xəyalə... İyirmi dörd yaşlı ana körpəsini bağrına basıb deyirdi: "...o gün mən atam evində qalmışdım. Atışma başlayanda biz yatırıq. Pəncərədən gördüm ki, hər tərəf od tutub yanır. Biz topa tutulan vaxtlarda həmişə gizləndiyimiz qonşumuzla qaçdıq. Qonşunun oğlu Vüqar İbrahimov qaçaraq quyunun yanına gəldi və dedi ki, qaçmaq lazımdır, ermənilər tək deyil, ruslarla birlikdədir. Çox adam qaçırdı, demək olar ki, hamı. Atam da, anam da, bacım da, onun iki qızı və qardaşım oğlu da burada idilər. Biz iki gün meşədə, qarın içində gizləndik. Üçüncü gün bizi mühasirəyə aldılar. Nənəm Həsənova Göyçəyin ürəyi orada partladı. Atam pəncəyini çıxarıb onun üstünü örtüdü. Biz qaçdıq, bizi güllələ tutdular. Ölənləri və yaralananları qarın üstündə qoyub qaçdıq. Bir dağın ələyinə çatanda on yeddi yaşlı bacım Lətifət Abdullayeva dedi ki, daha qaça bilmir və yerə oturdu. Mən ona hirsələndim... atama dedim ki, onu öldürsün, o bizi ələ vermək istəyir... Atam Lətifəti qucağına alıb yerə çökdü... İlahi, o ölmüşdü... Atam köynəyini onun üstünə sərdi... biz qaçdıq. Birdən atam dayanıb: "İlahi, uşaqlarıma rəhmən gəlsin",- dedi və yığılıb öldü. Atam Həsənov Həsənin meyiti orada qaldı, onun üstünü örtməyə heç nəyim yox idi... Üç bacı qalmışdıq: iyirmi üç yaşlı Təzəgül, iyirmi yaşlı Xədicə və iki qızım mən, bir də qardaşım oğlu. Bizi gülləyə tutdular, güllə dörd yaşlı Vüsaləyə dəydi. Ermənilər çatan kimi sığalarımızı, üzüyü olanların üzüyünü aldılar, sonra bizi Pircamala, oradan da Xankəndinə apardılar. Orada çoxlu qız var idi, saqqallılar və əsgərlər onların başına oyun açırdılar... Sonra bizi Əsgərana apardılar, burada qızımın yarası çirkələməyə başladı, o hey huşunu itirirdi... Sonra cəbhəçilər (Xalq cəbhəsinin nümayəndələri - red.) bizi nəyəsə dəyişə bildilər".

Ağayarov Nəbi, on yaşında, Ağayarova Sevinc, yeddi yaşında, Ağayarov Roman, altı yaşında. İlahi, imkan vermək olardı üç uşaq anası bir anda övladsız qalsın? Ağayarova Sədaqət Hüseyn qızı danışa bilmədi, danışmaq istədi, amma dodasını dişləyib nitqi tutula-tutula birçə bunu deyə bildi: "...biz beş gün meşədə qarın içində gecələdik, uşaqlarımdan ikisinə güllə dəydi... onlar aldıkları yarıdan öldülər, Roman isə dondu...".

Xumar Səlimova, on doqquz yaşında: "Fevralın iyirmi beşində güclü atəş açmağa başladılar. Xocalıya tanklar, bir də tanka oxşar, lakin təkərli maşınlar girdilər. Qardaşlarım getdilər ki, görsünlər görək nə olub. Geri qayıdanda bildirdilər ki, oradakılar rus əsgərləri və ermənilərdir. Qardaşlarım dedilər ki, təcili qaçmaq lazımdır. Biz uşaqları götürüb Kətein dağına tərəf qaçdıq. Qaçanda mənim yanımda qaçan qadın mərmiri partlayışından öldü, mən isə çiynimdən və üzümün yaralandım, mən daha qaça bilmirdim... sürünürdüm... xəndən dibində qonşularımızı gördüm, mərimi və güllələrdən gizlənmək üçün yarıya tərəf sürünürdüm... İşqlaşanda xəndəyin yanında erməniləri və rusları gördük, onlar möhkəm söyüş söyürdülər və yeni-

dən güllə atmağa başladılar. Quliyev Taleyi ağzından güllələyib öldürdülər, sonra arvadının gözünün qabağında başını əzməyə başladılar; Rahilə Quliyeva qışqıranda onu da güllələdilər. Bir yaşlı Samir ölmüş anasının üstündə iməkləyir, qışqır, ağlayır, çox bərkdən ağlayır, onda bir erməni avtomatın qundağı ilə onun başını əzdi... Bir erməni məni tutub harasa sürüklədi. O məni döydürdü ki, gedim, lakin mən yerdəki meyitlərin üstündən adlaya bilmirdim. Kimsə yenidən güllə atmağa başladı, güllə əlimə dəydi və mən yığıldım. Ölənlərin arasında yığılıb qalmışdım. Fikirləşdim ki, mən də ölmüşəm. Qaranlıq düşəndə sürünməyə cəhd etdim, sonra azərbaycanca danışq eşitdim. Ana deyib qışqırdım. Sonrası yadımda deyil, xəstəxanada ayıldım".

Bəli. Bunların hamısı baş verdi və dünya dağılmadı. Bundan başqa, Azərbaycan xalqının XX əsrin bütün bəla və sınaqlarından birgə keçdiyi və az qala iki əsr ərzində ən murəkkəb, onun üçün taleyüklü tarixi məqamlarda dəstəklədiyi Rusiya birdən "kor və kar oldu", Rusiya Müdafiə Nazirliyi isə onun 366 sayılı alayının Xocalı faciəsində iştirakına rəsmi etiraza cavab olaraq şifahi şəkildə bildirdi ki, onlarda belə faktlar yoxdur. Kütləvi informasiya vasitələri birdən "ədəbli təmkinlilik" nümayiş etdirdilər və yalnız yenə də "Moskovskiye novosti" "Xocalıda yalnız meyitlərin qaldığını" dünyaya xəbər verdi.

1992-ci il fevralın 25-dən 26-a keçən gecə Rusiyanın Stepanakertdə yerləşən 366 sayılı motoatıcı alayı erməni quldur birləşmələri ilə birlikdə Xocalı şəhərində cəza aksiyası keçirdi. Həmin alayın əsgəri Viktoriya İvleva şəhadət verir ki, şəhər zəbt edilməzdən əvvəl hərbi texnikanı, şəhərin toplardan atəşə tutulmasını öz gözləri ilə görüb. Viktoriya İvleva etiraf edir ki, Xocalının zəbt edilməsində ikinci eşelonda əsgər kimi iştirak edib: "... gördüm ki, qarşı tərəfdən buluda oxşar nəşə gəlir, aydın oldu ki, bu yarıçılpaq insan kütləsidir. Türklərdən (azərbaycanlılar - red.) ən axırda qarın içi ilə uç uşağı ilə birgə ayaqyalın qadın gədirdi. O güclə yeriyir, tez-tez yığılırdı, məlum oldu ki, uşaqlarından ən kiçiyi cəmisi ikigünlükdür". Bu qadının sonrakı taleyini səsin əvəzinə operatorun hönkürtüsü eşidilən televiziya plyonkasında izləmək olardı. Adamları təpənin maili döşündə birbaşa güllələyirdilər. Rusiyanın 366 sayılı motoatıcı alayının əsgəri Viktoriya İvlevanın çəkdiyi şəkillərdən birində məhviş edilmiş "azərilər"nin meyitləri yanında dörd "cəsur fədal" əks etdirilib. Qələbə neşəli faşistlər dar ağacları fonunda belə şəkil çəkdirirdilər...

"İzvestiya" qəzetinin müxbiri V.Belix şəhadət verir: "...Vaxtaşırı Ağdamda diri girovlara dəyişdirilmiş öz azərbaycanlılarının meyitlərini gətirirlər. Belə şeyi dəhşətli yuxuda da görmək mümkün deyil... deşilmiş gözlər, kəsilmiş qulaqlar, çıxarılmış skalplar, kəsilmiş başlar... kəndirə zirehli maşının arxasına bağlanılaraq uzun müddət sürüklənmiş bir-birinə sarınmış bir neçə meyit... vəhşiliyin həddi-hüdudu yoxdur..."

Leonid Kravets, hərbi təyyarəçi, mayor: "...Fevralın 26-da mən Stepanakertdən yaralıları çıxartdım və Əsgəran darvazasından geri qayıdırdım, aşağıda gözümə nəşə ləkələr dəydi. Aşağı endim və birdən bormexanikim qışqırdı: "Baxın, ora-

da qadınlar və uşaqlardır". Elə mən özüm də yoxuşa səpələnmiş iki yüzə yaxın meyit gördüm, onların arasında əlisilahlılar gəzişirdilər... sonra biz ora uçduq, meyitləri götürməyə cəhd etdik, yerli milis kapitanı da bizimlə idi, o orada öz dörd yaşlı oğlunu tapdı... başı əzilmiş... və dalı-öldü. Bizi atəşə tutmazdan əvvəl imkan tapıb götürdüyümüz başqa bir uşağın başı kəsilmişdi. Hər tərəfdə şikəst edilmiş qadın, uşaq, qoca meyitlərini gördüm..."

Ermənistanın azərbaycanlılara qarşı törətdiyi və XX əsrin qanlı tarixində ən dəhşətli hadisələrdən olan soyqırımına görə özünün siyasi, hüquqi və maddi məsuliyyətini etiraf etməli olduğu vaxt gəlib çatıb. Azərbaycanın strateji tərəfdaşı və erməni-Azərbaycan dövlətlərarası münafiqəsinin tənzimlənməsində vasitəçi roluna iddialı olan Rusiyaya gəldikdə isə o, sabiq SSRİ-nin hüquqi varisi kimi Xocalı hadisəsini Azərbaycan xalqına qarşı soyqırımı və bəşəriyyətə qarşı cinayət kimi pisləməklə Azərbaycan cəmiyyətində və bütövlükdə sivil dünyanın nəzərlərində öz nüfuzunu xeyli möhkəmləndirə bilər.

1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə isə erməni silahlı birləşmələri Stepanakertdəki 366 sayılı qvardiya motoatıcı alayının tankları, PDM-ləri və şəxsi heyətinin iştirakı ilə Xocalı şəhərini zəbt etdilər. Hücum hazırlıq gizli aparılırdı, lakin hücumun başçılarında biri ikinci batalyonun komandiri idi.

Saat 23-dən başlayaraq şəhər iki saat tanklardan, PDM-dən, ZTR-dən və modifikasiya edilmiş "Alazan" qurğularından güclü atəşə tutuldu. Sonra, gecə saat birdən dördə qədər şəhərə hücum olundu. Hücum başlayandan az sonra mülki əhali şəhəri tərk edib Ağdam istiqamətində getməyə cəhd etdi... Onların yolu üstündə ikinci blokpost yaradılmışdı ki, ondan azərbaycanlıların xəbəri yox idi... bu postdan ermənilər yaxın məsafədən pulemyotlardan Xocalı qaçqınlarını güllələməyə başladılar... fərqi nə varmadan yaşlıları da, uşaqları da, cavanları da, qocaları da öldürdülər...

... Yol tədricən insan meyitləri ilə örtülmüş qanlı qar sahəsinə çevrildi... qanına qəltan olmuş meyitlər üst-üstə qalaqlanmışdılar...

Sağ qalan, dəlilik dərəcəsinə çatan adamlar Əsgəran qəsəbəsinin sol tərəfindən Ağdama keçməyə cəhd edirdilər. Amma onları da güllələyirdilər... Bu axın içindən ermənilər girov götürür, bu zaman bəzilərini yerindəcə öldürürdülər, azərbaycanlı omonçuların boynunu balta ilə vururdular... girov götürülənlərin gözlərini çıxarırdı, qulaqlarını kəsir, skalpını çıxarırdı, bundan sonra isə öldürürdülər...

Bu sətirlər Yuri Qırçenkonun "Mövcud olmayan dövlətin ordusu" kitabının yedinci fəslindən götürülüb. Həmin alayda hərbi xidmət keçmiş şahidin şəhadəti...

* * *

Ermənistan silahlı qüvvələri 366-cı alayın köməyi ilə Azərbaycan şəhəri Xocalını yer üzündən sildilər. Bu qanlı cinayət XX əsrdə beynəlxalq terrorizmin mülki əhaliyə qarşı törətdiyi ən müdhiş əməllərdən biridir. Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ

bölgəsində Xocalı şəhərinin mülki əhalisinin kütləvi qırılması 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə baş vermişdi. Xocalı cinayətinin dəhşətli nəticələri belədir: 613 nəfər, o cümlədən 106 qadın və 63 uşaq öldürülüb, 487 nəfər əlil olub, 1275 nəfər erməni əsirliyinin dəhşətlərini görüb, 150 nəfər itkin düşüb. Erməni terror təşkilatları və müzdlü silahlı birləşmələr bütöv ailələri məhv edir, açıq qətlər təşkil edir, adamların diri-diri dərisini soyur, qulaqlarını kəsir, skalpını çıxarırdılar. Hamilə qadınların qarını yarırdı... uşağı çıxardır... artıq ölmüş qadının yarılmış qarına ərinin kəsilmiş başını soxurdular... Bütün bunları təsvir etmək mümkün deyil. ASALA erməni terror təşkilatının fəal üzvlərindən biri olan və dünyanın müxtəlif bölgələrində qanlı terror aktları törətmiş Vazgen Sislyan Xocalıda azərbaycanlı uşaqların qətlində iştirakını mətbuatdan gizlətmirdi. Əlamətdardır ki, sonradan Ermənistan Respublikası prezidenti Robert Köçaryanın təşəbbüsü ilə V. Sislyan Qarabağ müharibəsinin qəhrəmanı elan ediləcək.

Xocalı faciəsinin iştirakçısı erməni müəllifi Daud Xeyriyanın kitabından: "...martın ikisində meyitləri yandırılması ilə məşğul olan erməni "Qafan" qrupu yüzdən artıq azərbaycanlı meyiti yığdı və Xocalıdan təxminən bir kilometr qərbdə yandırdı... sonuncu məşində mən alından və əllərindən yaralanmış on yaşlı qız gördüm; aclığa, soyuğa, aldığı yaralara baxmayaraq bu sirsifəli gömgöy göyermiş uşaq hələ sağ idi. O yalnız nəfəs alırdı. Tezliklə Tıqranyan adlı əsgər bu hərəkətsiz qızı götürüb meyitlərin üstünə tulladı... sonra onlara od vurdular".

Qanlı Xocalı faciəsini bütün dünyaya görkəmli Azərbaycan kinodokumentalisti filmçisi Çingiz Mustafayevin çəkdiyi film çatdırdı. Kamera qulaqları kəsilmiş uşaqları, skalpı çıxardılmış kişiləri əks etdirmişdi. Erməni saqqallıları yaşlı qadının sol üzünün dərisini soymuşdular. Bütün meyitlərdə əzablı işgəncələrin izi görünməkdəydi. Azərbaycan şəhəri Xocalının məhv edilməsi ABŞ-da "ilin ən böyük faciəsi" hesab olunmuşdu. Rusiyanın 366-cı motoatıcı alayı Rusiyaya aparılmış və orada ləğv edilmişdi. Lakin onun zabitələrindən heç biri törətdiyi cinayətə görə məsuliyyət daşımamışdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Xocalı faciəsinin onilliyi ilə bağlı Azərbaycan xalqına müraciətində deyilir: "...Xüsusi qəddarlığı ilə seçilən bu təcavüz aktı təkcə Xocalı əhalisinə deyil, bütövlükdə insanlığa qarşı misli görünməmiş cinayət idi... Bizim, bugünkü Azərbaycan rəhbərliyinin və ölkə vətəndaşlarının qarşısında dünya siyasi dairələri və beynəlxalq ictimaiyyət üçün Xocalı faciəsinin, Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi, Dağlıq Qarabağ probleminin obyektiv mənzərəsini yaratmaq, xalqımıza qarşı törədilən cinayətlərin xarakterini və miqyasını bütün çıpaqlığı ilə açıb göstərmək, məzlum, əzabkeş cildinə girmiş erməni millətçilərinin əsl simasını ifşa etmək vəzifələri dürur. Bu, həm soyqırımı qurbanlarının xatirəsi önündə müqəddəs borcumuzdur, həm də insanlığa belə zidd hərəkətlərin dünya təcrübəsindən götürülməsi üçün zəruridir".

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası İnsan Hüquqları üzrə ekspertlər şurasının elmi tədqiqatları göstərir ki, yuxarıda sözügedən faciəvi hadisələr beynəlxalq hü-

quqda aşağıdakı kimi qiymətləndirilir.

Soyqırımı anlayışının hüquqi mənası BMT-nin Baş Assambleyasının 9 dekabr 1948-ci il tarixli qətnaməsində qəbul edilmiş "Soyqırımı cinayətinin qarşısının alınması və ona görə cəza haqqında" konvensiyası ilə müəyyənləşib və hər hansı milli, etnik, irqi və ya dini qrupun tam və ya qismən məhv edilməsi niyyəti ilə bağlı aşağıdakı hərəkətləri bildirir: belə qrupun üzvlərinin öldürülməsi; belə qrup üzvlərinə ciddi bədən xəsarətlərinin yetirilməsi; hər hansı bir qrup üçün bilərəkdən elə həyat şəraitinin yaradılması ki, bu zaman o tam və ya qismən məhv edilsin; belə qrup daxilində uşaq doğuşunun qarşısını almağa yönəldilmiş tədbirlər; uşaqların zorla bir insan qrupundan digərinə verilməsi.

Soyqırımı cinayəti üçün xüsusi məqsədin olması vacib şərt sayılır. Bu obyektiv xüsusiyyət soyqırımı cinayətini digər anoloji beynəlxalq cinayətlərdən fərqləndirir. Soyqırımı cinayətini təşkil edən hər bir hərəkət düşünülmüş və bilərəkdən edilmişdir. Belə hərəkətlər etmək qəsdı və onun mümkün nəticələrinin dərkı onları soyqırımı kimi dəyərləndirmək üçün kifayət deyil. Burada cinayətkar qəsdin xüsusi yönününün və ya hərəkətin neqativ nəticələri ilə bağlı konkret qəsdin aşkar edilməsi tələb olunur. Xilas olmağa çalışan azərbaycanlı mülki əhalinin əvvəlcədən təşkil olunmuş pusqulardan avtomat, pulemyot və başqa növ silahlardan güllələnməsi soyqırımı qəsdinin olmasına dəlalat edir.

Bu cinayətin Azərbaycan milli qrupuna qarşı yönülməməsi əşkardır. Soyqırımı cinayətinin təhlili zamanı onun üç tərkib hissəsi üzə çıxır: 1) məlum milli, etnik, irqi və ya dini qrupun olması; 2) belə qrupun tam və ya qismən məhv edilməsi qəsdinin olması; 3) soyqırımı kimi qiymətləndirilən hərəkətlərdən hər hansı birinin məlum qrupa qarşı törədilməsi.

Soyqırımı cinayəti üçün məsuliyyət nəzərdə tutulanda bütün qrupun məhv edilməsi kimi son nəticəyə çatma tələb olunmur. Bunun üçün etnik qrupun tam və ya qismən məhv edilməsi məqsədlə edilən cinayətin tərkib hissələrindən olan hərəkətlərdən birini həyata keçirtmək kifayətdir. Soyqırımının bir cəhəti olan tam məhv etmə anlayışı fiziki və bioloji təsirlə həyatdan məhrum etməyi bildirir.

Beynəlxalq məhkəmə "Soyqırımı cinayətinin qarşısının alınması və ona görə cəza haqqında" konvensiyasının əsasını təşkil edən və bütün dövlətlər üçün mütləq norma olan prinsipləri tanıyıb.

Aşağıdakı sənədlər Xocalı hadisələrini beynəlxalq hüquq əsasında soyqırımı cinayət aktı kimi dəyərləndirməyə imkan verir: "Soyqırımı cinayətinin qarşısının alınması və ona görə cəza haqqında" konvensiya, Nürnbərg hərbi tribunalının Nizamnaməsi (burada insanlığa qarşı cinayət kimi), Yuqoslaviya üzrə Beynəlxalq cinayət tribunalının Nizamnaməsi, Ruanda üzrə Beynəlxalq cinayət tribunalının Nizamnaməsi, Beynəlxalq cinayət məhkəməsinin Statutu, Azərbaycan Respublikasının Cinayət məəcəlləsi, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında" 26 mart 1998-ci il tarixli fərmanı

Beləliklə, ermənilər tərəfindən Xocalı şəhəri əhalisinə - etnik azərbaycanlılara

qarşı törədilmiş hərəkatlər beynəlxal hüquqi sənədlərə müvafiq olaraq soyqırımı kimi qiymətləndirilir və beynəlxalq hüquq prinsiplərinə müvafiq olaraq bəşəriyyətə qarşı cinayətdir.

Bütün dünya birliyi hər bir insanın yaşamaq, azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququnu tanıyır, işgəncə və qeyri-insani davranışı pisləyir. Bu anlayışlar dinindən və milliyətindən asılı olmayaraq ümumbəşəri dəyərlər olub. Əfsus ki, 1988-ci ildən məqsədyönlü erməni təcavüzü nəticəsində Azərbaycanda baş verənlərə dünya göz yumur və qulaqlarını tıxayır. Lakin Allah gücdə deyil, həqiqətdədir. Və biz Xocalının mülki əhalisinin qanı və əzablarının və onlardan da az əzablar çəkməmiş başqalarının həqiqətini bütün dünya ictimaiyyətinə cəldirməliyik.

Xeyrxah olmaq üçün mətin olmağı bacarmaq lazımdır. Və biz azərbaycanlı qocalar və uşaqlara, kişi və qadınlara, yəni bütün Azərbaycan xalqına qarşı törədilmiş soyqırımı aktının bütün dünya tərəfindən tanınmasına mətin və ardıcıl çalışmalıyıq.

Postskriptum

Bu kitabda toplanan materiallar, zərər çəkən və şahidlərin hekayələri bir neçə illər ərzində yığılıb və üç il nəşr ediləcək günü gözləyirdilər. Lakin heç bir sponsor bu kitabın nəşrinə lazım olan məbləği ayırmağa cəsarət etmirdi. Axı bundan hər hansı bir qazanc əldə etmək olmur.

Kitab üzərində çalışanların hər birinin adından mən Azərbaycanda Vətəndaş Cəmiyyətinin İnkişafına Yardım Assosiasiyasının prezidenti cənab Elxan Süleymanova bu kitabın nəşrinə görə təşəkkürümü bildirirəm. O bunu həqiqət naminə, ölənlərə ağlayan anaların göz yaşları naminə, valideynlərsiz qalmış yetimlərə naminə, dağıdılmış evlər və yiyəsiz qalan təhqir edilən torpaq naminə edib...

Tatyana ÇALADZE,
Azərbaycanda Qaçqın və məcburi köçkünlərin
hüquqlarının müdafiəsi Mərkəzinin sədri

ZƏRƏR ÇƏKMİŞLƏR **SAHİDLİK EDİRLƏR**

QARAYEVA NARAXANIM SÜLEYMAN qızı - 1937-ci ildə doğulmuşam. Xocalıda yaşayırdım.

Ailə tərkibim: ərim Qarayev Süleyman Salman oğlu - 1934-cü ildə doğulub, oğlanlarım: Qarayev İlham Süleyman oğlu - 1961-ci ildə doğulub, Qarayev Vüqar Süleyman oğlu - 1979-cu ildə doğulub, qızlarım Qarayeva Zərifə Süleyman qızı - 1973-cü ildə doğulub, Qarayeva Nuşabə Süleyman qızı - 1981-ci ildə doğulub.

Birmərtəbəli dörd otaqlı, eyvanlı evdə yaşayırdıq, hər şəraitimiz, üç qədimi xalçamız, 20 sot torpaq sahəmiz, 9 baş iri buynuzlu mal-qaramız, 25 qoyunumuz, 60-dan yuxarı toyuğumuz, hind toyuğumuz, qazımız var idi.

Böyük oğlum İlham özünümüdəfiə postuna gədirdi. 1992-ci il fevralın 25-də İlham Akif Hacıyevlə birgə postda idi. Gecə şəhər atəşə tutulanda biz getməyib oğlumu gözləyirdik. Amma gecə böyük oğlum Usubalı arvadı və uşaqları ilə gəlib mənə və kiçik uşaqlarımı onlarla birlikdə getməyə vadar etdi, ərim Süleyman isə evdə kiçik oğlumu gözləməyə qaldı. Usubalı bizi Qarqar çayı tərəfdən apardı. Çaydan keçəndə biz ayaqqabılarımızı çıxarıb yalınayaq qaldıq, balacaları isə böyük oğlum o taya keçirdi. Biz başqalarının iziylə meşəyə getdik. Meşədə Gəndərə adlanan yerdə bizi gülləyə tutdular. Səltar adlı kişi ermənilərdə əsir idi və onu məcbur etdilər ki, bizi adımızla həyləsin. Başa düşdük ki, orada bizi ermənilər gözləyir, buna görə də əks tərəfə qaçdıq, onlar isə arxamızca güllə atırdılar. Biz alma bağında dayananda yan-yörəməzdə bir it hərlənirdi. Onun hürüməyindən başa düşdük ki, o təlim keçmiş itdir və bizi erməni güllələri altına aparır. Artıq gecədən xeyli keçmişdi, nə ayı, nə günü yadımda deyil, biz meşənin dərinliyində gizləndik. Orada olanlardan kimi tonqal qaladı, kimi qarın üstündə uzandı. Elələri də var idi ki, öz tonqalına yaxın buraxmır, köz vermirdi. Mən bir nəfərdən köz aldım ki, oğlum Vüqarın ayaqlarını qızdırım (bununla belə onun sol ayağında 4 barmağını, sağ ayağında isə 2 barmağını kəsdi-lər). Şəhər top atəşinə tutulanda mən əlimdən yaralanmışdım, lakin bunu gizlətdim ki, uşaqlarım pis olmasın, axı onlar balacaları aparırdılar və özləri də heysizləmişdi-lər. Işıqlaşanda bizi yenidən gülləyə tutdular və hərə bir tərəfə qaçdı. Mən hara qaç-dığımı özüm də bilmirdim və erməni kəndi Dəhrəz yaxınlığında əsir düşdüm. Məni başqa xocalıların da olduğu fermaya saldılar. 3 gün yanıma heç kim gəlmədi, nə su vardı, nə yemək, nə də od. Əlimiz, ayağımız yaş idi, bütün bədənim soyuqdan şişmişdi. Adamlar əvvəlcə ayaq üstə idilər, lakin sonra yer don olduğundan huşla-rını itirib yıxılırdılar. Sonra ermənilər gəlib sağlam cavan oğlan və qızları apardı-lar. 13 nəfər qoca və qadın qaldıq. Möhkəm döyülmüşdük. Susuzluqdan nəm torpağı sıxırdıq ki, bir balaca su tapaq. Sonra ermənilər gəlib hamımızı soyundurub üstümü-zü axtarmağa başladılar. Axtaranda onlar bizi döyür və əzab verirdilər. Hətta alt paltarımızın içini də, lap tükümüzün dibinə qədər hər yerimizi yoxlayırdılar. Kiminsə

ağzında qızıl diş görün kimi kəlbətinlə çıxarırdılar. Sonra bizi maşına doldurub Əsgərana apardılar. Mən bütöv ailələrin - ər, arvad, uşaqların - əsir olduğunu gördüm. Kişiləri maşından düşürəndə ər arvadına qışqırırdı: "Uşaqların əlindən tut və layə-qəllə ölün". Maşında qalan qadınları Əsgeran-Ağdam körpüsünə doğru apardılar. Maşın dayananda Azərbaycan əsgərləri gəlib bizi qucaqlarında apardılar, çünki yeriyə bilmirdik. Mən üç gündən sonra özümə gəldim, şəpşəpələri ayağıma bağladım, çünki donmuş ayağım şişdiyindən geymək olmurdu və Bərdədən Ağdama, uşaqlarını axtarmağa gəldim. Məsciddə molla ölənlərin siyahısına baxdı, lakin onların adını orada tapmadı. Sonra məlum oldu ki, yaralanmış İlhamı Beyləqana qospitala göndəriblər. Yaralı Vüqar meşədə qarın üstündə qalıb, sürünə-sürünə (yeriyə bilmirdi) Şelliya gedib çıxıb. 6 ay Bakıda xəstəxanada yatdı. Qızları Bakıda qohumlarımla tapdım. Böyük oğlum Usubalı ailəsi ilə birlikdə əsir düşmüşdü. Onun 12 yaşlı oğlunu Əsgərana apardılar və ondan heç bir xəbər yoxdur. Gəlinimin 4 qardaşını əsir aldılar. Onlardan da hələ bir xəbər yoxdur.

HƏSƏNOVA GÜLÖYŞƏ ƏLƏKBƏR qızı - 1936-cı ildə doğulmuşam. Xocalıda yaşayırdım.

Ailə tərkibim: Oğlum - Məmmədov Şəmsəddin Yaqub oğlu - 1965-ci ildə doğulub, onun arvadı - Şükürova Mehparə Yaqub qızı - 1975-ci ildə doğulub, onun oğlu - Məmmədov Nicat Şəmsəddin oğlu - 1991-ci ildə doğulub, qızı - Məmmədova Azadə Şəmsəddin qızı - 1989-cu ildə doğulub.

Sonuncu vertolyot gəlinimi və uşaqlarını apardı. Oğlum postda idə və mən onunla qaldım. Fevralın 25-də qonşumuz Ələsgərov Novruzgilə getdim, orada olan da toplardan atəş başlandı. Biz onun hamamında gizləndik. Orada 30-a yaxın adam - qadın, qoca, uşaq var idi. Qayıtmağa ümid etdiyimdən əynimi geyinməmişdim. Saat 23-də evlərimizə dağılışdıq və mən üç çörək yaptım. Sonra qonşum Elmira qışqırmağa və qapını döyməyə başladı. O dedi: "Qapını aç". Biz bir yerdə qaldıq. Elə paltarlı yatdıq. Qonşular pəncərədən hayladılar ki, qaçın. Mən geyinmək istədim, amma qorxudan ayaqlarım tutuldu. Elmiranın köməkliyi ilə birtəhər beşmərtəbəli binaya tərəf getdik. Orada artıq çoxlu başqa adamlar da var idi. Burada qardaşım Həsənov İmran Ələkbər oğlunu da gördüm. Gecəni orada, birinci mərtəbədə keçirdik. Balaca uşaqlar çox idi, ağlaşırdılar. Çörəyi olanlar balaca-balaca doğrayıb uşaqlara paylayırdılar. Pəncərədən görürdük ki, ermənilər kənddə maşınla gəzir, sevinclə qışqırır, evləri talan edir və yandırır. Sübh tezdən beşmərtəbədə çıxıb erməni kəndi Kətik tərəfdəki meşəyə doğru getdik, dəstədə 100-150 adam var idi. Ayaqlarım gəlmirdi, halsızlaşmışdım, yıxıldım və istədim ki, burada qarın içində qalım. Bizi müşayiət edən kişilərdən biri mənə yaxınlaşıb dedi: "Ya sən gedəcəksən, ya da səni özüm öldürəcəyəm ki, əsir düşməyəsən". Ermənilər bizi təqib edir-

dilər, adamlar qaçıb qurtarmağa çalışırdılar. Bizim dəstədən 70 yaşlı Mədinə, onun əri 70 yaşlı Əzim, bir də onun bacısı 60 yaşlı Adilə meşədə böyürkən kolluğunda qaldılar. Ermənilər onları görəndə kolluqdan çıxmağa qoymayıb, benzin töküüb od vurdular. Onlar beləcə yandılar. Biz Qarqar çayına çatdıq, qonşumuz Şakir mənə çaydan keçirdi. Ayaqlarımız yaş, yıxıla-dura gedirdik. Artıq Şelliyə yaxınlaşdıq, amma belə oldu ki, biz ermənilərin pusqusuna düşdük və onlar bizi gülləyə tutdular. Əmim oğlu Həsənov Şöhrət didən aşağı ayağından yaralandı. Mən İmrandan xahiş etdim ki, ona kömək etsin, lakin heç kim ona kömək edə bilmədi. Ermənilər bizi mühasirəyə alıb əsir götürdülər. Barmağımda qızıl nişan üzüyü var idi. Anamdan qalmışdı və mən neçə illər idi ki, onu barmağımdan çıxartmırdım. Erməni bıçaq əlində yaxınlaşıb dedi: "Üzüyü özün çıxart, yoxsa barmağını kəsəcəm". Necə çıxartdığımı özüm də bilmirəm, amma barmağım hələ də gömükdü. Biz üç qadın idik, ermənilər dedilər ki, yaxşısı budur qızları və pulları özünüz verin. Biz üzükləri də, sığaları da verdik, lakin onlar yenə də bizi çox kobudcasına axtarırdılar. Kişilərin isə ağzında qızıl diş görün kimi kəlbətinlə vurub çıxarırdılar. Sonra bizi Əsgərana, dustaqxanaya apardılar. Kamerada körpə uşaqlı qadınları gördüm. Üzümde quru isti qofta var idi, çıxarıb qadına verdim ki, uşağını büksün. Ermənilər kameraya gəlib ortaya bir ləyən qoydular və tələb etdilər ki, qadınlar daş-qaşlarını versinlər. Elə buradaca qadınların qızıl dişlərini çıxartdılar. Sonra kameradan bütün cavan kişi və qadınları apardılar. Səhər bizi kameradan dustaqxananın həyatına çıxartdılar. Ətrafda avtomatçılara dayanmışdı. Azərbaycanlının başını necə kəsdiklərini gördük. Bizi yük maşınına dolurub Ağdama dəyişməyə apardılar. Bizi ölmüş erməni boyeviklərinə dəyişdilər.

MƏMMƏDOV YAQUB QƏDİR oğlu - 1940-cı ildə doğulmuşam. Xocalı şəhərində yaşayırdım.

Ailə tərkibim: Arvadım - Məmmədova Həməil Mikayıl qızı - 1936-cı ildə doğulub. Oğlum - Məmmədov Vüqar Məmməd oğlu - 1970-ci ildə doğulub. Qızım Məmmədova Sevinc Yaqub qızı - 1971-ci ildə doğulub. Oğlum - Məmmədov Qədir Yaqub oğlu - 1978-ci ildə doğulub.

İkimərtəbəli evdə yaşayırdıq, hər şəraitimiz var idi. 20 sot torpaq sahəmiz, 5 inəyimiz, beş danamız, 30 qoyunumuz, 100 yaxın ev quşumuz, 1988-ci ilin buraxılışı "Moskviç-2141" avtomobilimiz var idi.

Xocalıdan sonuncu vertolyot 1992-ci il fevralın 13-də qocaları, qadınları və uşaqları götürüb çıxdı. Bu vertolyotla mən arvadımı və uşaqlarımı göndərdim. Özüm isə qaldım, çünki özünümüdəfə dəstəsindəydim, növbətçiliyə gedirdim. Fevralın 25-dən 26-na keçən gecə postda idim. Gecəyarıya yaxın uğultu səsi eşitdik və tanklar gördük. Əvvəl elə bildik ki, onlar Ağdama gedirlər. Tankların bir qismi Nora-

guğ kəndi tərəfə yönəldi. O biri hissəsi Xocalı istiqamətində, bizim postun 300-400 metrliyində dayandı. 2 tank Xocalı aeroportuna yönəldi. Bir neçə tank Xocalı şəhərinin qarşı tərəfində Həsənabad qəsəbəsinin alma bağında dayandı. Saat 23-də erməni kəndi tərəfdən işıqlandırıcı fişənglər atıldı. Bunun siqnal olduğunu başa düşdük. Çünki bu andan başlayaraq hər tərəfdən tank toplarından, avtomatlardan güclü atəş başlandı. Saat dördə yaxın mən və həmkəndlim Sərver başa düşdük ki, daha postda qalmaq olmaz, çünki tanklar bizim tərəfə hərəkətə başladılar. Biz gedəndə gördük ki, Sərverin evi yanır. O ora qaçdı, çünki arvadı və uşaqları evdə qalmışdılar. Onlar həmin evin zirzəmisində idilər, arvadı da, uşaqları da, qonşuları da. Biz onları zirzəmidən çıxarıb qazmaya apardıq, orada qapını bağlayıb tankların və ermənilərin keçib gəlməsini gözlədik. Ermənilər Xocalının mərkəzinə doğru irəliləyəndə biz dörd qadını, bir qocanı, iki uşağı zirzəmidən çıxartdıq və mən Noraguğ kəndi tərəfi göstərib dedim ki, oradan Azərbaycan kəndi Aşağalıya gətsinlər. Mən onlardan ayrılıb öz evimə yollandım və orada erməniləri gördüm. Mənim evim də yarırdı. Gəldiyim tərəfə qayıtmaq istədim, artıq orada da ermənilər var idi. Demək istəyirəm ki, ətrafdakı şərait mənə inanılmaz gəlirdi: evlər yanırdı, tüstü, atəş səsləri, adam qışqırıqları, ermənilərin əmrləri bir-birinə qarışmışdı. Mən Qarqar çayına tərəf gətməyi qərara aldım. Artıq çayı keçmiş bir dəstə adamı haqladım. 20 nəfərə yaxın qoca, qadın və uşaqlar idilər. Hamısı yarıçıtpaq və ayaqyalın qarın içi ilə gedirdilər. Fevralın 27-si sübh çağı Naxçıvanıq yoluna yaxınlaşdıq. Orada erməni postunu görüb meşəyə tərəf buruldıq, amma ermənilər bizi görüb avtomat və pulemyotlardan bizi atəşə tutdular, adamların hərsi bir tərəfə qaçdı. Biz meşə ilə qaçır, hansı tərəfə üz tutsaq da, bizi gülləyə tuturdular. Bizim dəstədən təxminən yarısı qaldı: kimi öldürülmüşdü, kimi yaralanmışdı. Yolu görmürdük, qar tökürdü, irəliləmək üçün hər hansı bir ciğir axtarırdıq. Yenə atəş açıldı, mən yerimdə donub qaldım, sonra qarın içinə yığılıb orada uzanıb qaldım. Atəş kəsiləndə gördüm ki, tək qalmışam. Mənim gətməyə heyim qalmamışdı, dördüncü gün idi ki, heç nə yeməmişdim, islanmış pal-tarım şaxtadan buz bağlamışdı. Bir qədər gücümü saxlamaq üçün ağac budaqlarını çeynəməyə cəhd edirdim. Fevralın 28-də alatoranda qabaqda təpə gördüm və elə bildim ki, bu Azərbaycan kəndi Gülablıdır. Qabağa qaçdım, lakin qarşı tərəfdən mənə güllə atmağa başladılar və mən yığıldım. Məni beş erməni araya aldı və avtomatın qundağı ilə başımdan vurdular. Mən arxası üstə yerə səriltdim. Hər şeydən əvvəl qolumdan qolbaqlı saati açdılar, amma o qızıl deyildi. Onda ağzımı açmağa məcbur etdilər, qızıl diş axtarırdılar, mənim isə qızıl dişim yox idi. Onda məni təkliklərinin altına saldılar. Avtomatın qundağıyla diz qapağımı sındırdılar və sol qicimi qırdılar. Bundan sonra mən ayağa qalxa bilmədim, onda paltarımın qolundan tutub məni qarın üstü ilə sürüklədilər. Məni başqa əsirlər - qadınlar, uşaqlar, qocalar olan talaya gətirdilər. Orada çoxlu uşaq var idi, onlar hətta ağlamır, körpə küçüklər kimi ulayırdılar. Qadınlar tonqal qalamağa icazə istəyirdilər ki, uşaqlar odda qızınınsın, amma ermənilər icazə vermədilər, onlar qışqırırdılar ki, "nə qədər çox gəbərsəniz, bir o qədər yaxşıdır". Sonra məni və iki nəfər cavan oğlanı ayırdılar və hərasa apar-

maq istədilər. Mən özüm ayağa qalxa bilmirdim, yaşlı qadınlar mənə ayağa durmağa və gətməyə kömək etdilər. Bizi Nixçıvanıq kəndinə aparıb fermaya saldılar, orada 20-yə yaxın xocalılı var idi. Sonra ermənilər gəldilər və beş nəfərimizi ayırıb fermadan çıxartdılar. Mən özüm yeriyyə bilmirdim, məni saçımдан tutub qaldırır, döyürdülər. İki cavan oğlan mənə gətməyə kömək etdi. Bizi bir dikin üstünə gətirdilər, işıq saçan güllələrlə atəş açdılar, bundan sonra UAZ gəldi və bizi erməni kəndi Dəhrəza apardılar. Bizi böyük bir fermaya saldılar, orada artıq 350-400 xocalılı var idi. Adamlar dəhşətli vəziyyətdə idilər, çünki çoxları yaxınlarını - uşaqlar valideynlərini, valideynlər isə uşaqlarını itirmişdilər. Kimisini öldürmüşdülər, kimisi aldığı yaralardan ölmüşdü, kimisi qarın içində donub qalmışdı. Səhər 70 nəfər kişini seçib ayırdılar və küçəyə çıxartdılar, məni də o cümlədən. "Niva"da hərbi paltarda olan erməni Janna gəldi. Janna bizimlə danışmağa başladı. "Mən Qarqar çayını ayaqlarımı islatmadan keçmişəm, çünki meyitlərin üstü ilə gedirdim. Ona görə də qaçmağa cəhd etməyən, hamınızı güllələyəm". Bundan sonra bizi KAMAZ-a doldurub Xankəndinə, rayon polis şöbəsinə apardılar. Maşından bizi kəsə kimi tullayırdılar, sonra cərgəyə düzüb kameralara apardılar. Bizim kamerada 10 nəfər idik. Orada beton döşəmədən savayı heç nə yox idi. Çöldə qar yağdığından soyuqdan adamların ürəyi qısılırdı. Bir-birimizi oxvalayır, nəfəsimizlə qızdırmağa çalışırdıq. 10 nəfərə gündə bir çörək və bir parç su verirdilər. Gündə dörd dəfə növbə ilə hamımızı döyürdülər. Sonra kameraları gəzib kimin rus dilini bildiyini soruşdular, bilənləri ayırıb apardılar və tək adamlıq kameralara saldılar. Dedilər ki, Beynəlxalq Qırmızı Xaç cəmiyyətinə könüllülər gələcək və bizi danışıraçaqlar, artıq-əskik danışanlar onlar gedən kimi güllələnəcək. Deyin ki, hər şey qaydasındadır, isti çayınız, yeməyiniz var, yeriniz istidir. Məni kameradan çıxarıb qapısında əli avtomatlı polis dayanmış otağa apardılar. Otaqda xaricilər var idi - bir qadın və bir kişi, bir də erməni Zori Balayan. Xaricilər soruşdular: "Səni döyüblər?" Dedim ki, yox. Onda dedilər ki, soyunum. Onlar bütün bədənimin döyülməkdən qapqara olduğunu gördülər. Sonra ailəmin harada olduğunu soruşdular - dedim. Sonra nə istədiyimi soruşdular. Xahiş etdim ki, hamımıza kömək etsinlər azad olaq. Martin 20-də kameralar boyunca ermənilər gedir və mənim adımlı ucadan qaçırırdılar. Mən hay verdim və məni çölə çıxartdılar. Erməni rayon polis şöbəsinin bütün şəxsi heyəti burada idi, onlar bir cavan azərbaycanlının üstünə iti qısıqırtmışdılar və itin onu necə parçalamasına baxırdılar. Məni aparıb bir UAZ-a mindirdilər və Ağdamı tərəfə apardılar. Bizi aparən erməni soruşdu ki, qohumların kimidi, mən cavab verdim ki, heç kimim yoxdur. Aydın oldu ki, qardaşım oğlu eşidəndə ki, əsir düşmüşəm, başlayıb məni axtarmağa. O, Ağdama gəlib Xalq Cəbhəsinin rəhbərliyinə 60000 manat (sovet puluynan) verib və ona məni tapacaqlarına söz veriblər. Erməni məşinində biz iki saata yaxın Əsgəran qalası-nın yanında qaldıq, sonra maşına beş erməni boyeviki mindi və biz Ağdam sərhədinə getdik. Sonra hamımız maşından çıxdıq. İki saqqallı adam - Allahverdi Bağirov və Zahid bizə yaxınlaşdılar. Sonra mənə maşından düşməyə kömək etdilər və başqa, içində azərbaycanlılar olan maşına mindirdilər. Maşın Ağdam qəbiristanlığına

gəldi. Orada adam çox idi. Ailəm bilmirdi ki, məni azad ediblər, amma oğlum bir ay imiş ki, məni axtarırmış. Mən onu görəndə ağladım və özümdən getdim. Kəndlilərimdən heç kimi tanıya bilmədim, hamı dəhşətli dərəcədə dəyişmişdi: qocalmışdı, saçları ağarmışdı, ölənləri ağlayırdılar.

YUSİFOV ZAKİR TOFIQ oğlu - 1956-cı ildə doğulmuşam.

Evlüyəm.

N sayılı hərbi hissənin komandir müaviniyəm.

1992-ci ilin fevralına qədər "Azal" konsernində AN-2 təyyarəsi və MI-8, MI-2 vertolyotlarının təlimatçı pilotu vəzifəsində işləmişəm. Tez-tez vertolyot komandiri kimi Dağlıq Qarabağa uçuşlar edirdim. Fevralın əvvəlində MI-24 vertolyotunun təyyarəçiləri tərəfindən "Sanqaçal" aerodromundan bir vertolyot qaçırılmışdı. Təyyarəçilər rus idilər. Onlara "sərhəddi bağlamaq" tapşırığı verilmişdi, yəni onlar sərhəddi keçən bütün hava gəmilərini vurmalydılar. Vertolyot bu tapşırığı yerinə yetirməmiş və üç gündən sonra bazaya qayıtmışdı.

1992-ci il fevralın 13-də Sanqaçaldan daha iki MI-24 vertolyotu qaçırıldı. Onları vertolyot komandirləri mayor Sinyuşkin və mayor Şvarev sürüb gətirmişdilər. Bu uçuşları general Ş.Musayev təşkil etmişdi. Həmin gün həmin vertolyotları Sanqaçala qaytarmaq üçün Zabrata MDB HHQ-nin nümayəndələri göndərilmişdi. Lakin həmin vaxta vertolyotlar müvəqqəti olaraq sıradan çıxarılmışdı və onların uçuşu baş tutmadı. 1992-ci il fevralın 14-də günortaya qədər həmin vertolyotların məsələsi həll olundu və nəticədə general Ş.Musayevdən Sanqaçalda qalan altı vertolyotun da gətirilməsi əmri daxil oldu. Uçuşu uçuş dəstəsinin komandiri Əliyev Yavər təşkil edirdi. Biz, beş nəfər MI-8 vertolyotlarının təyyarəçiləri həmin gün beş MI-8 vertolyotunu gətirdik. Fevralda biz bu vertolyotları öyrənir, eskadrilyaların təşkili ilə məşğul olurduq. Amma iki vertolyotla Martuni və Xocalı bölgələrinə uçuşlar edildi. Həyəətə daxil idilər: vertolyotun komandiri mayor Sinyuşkin S.A., təyyarəçi-operator Əliyev Y.Y. İkinci heyət: Şvarev A., təyyarəçi-operator Şirinov R.Q. Vertolyotlar sursatla tam təchiz olunmamışdılar, yalnız toplar, o da yarıyadək doldurulmuşdu. 1992-ci il fevralın 26-də uçuşa hazırlaşmaq əmri aldıq. Biz vertolyotları hazırladıq. Səhər tezdən Zabrata bir maşın gəldi, ondan düşən kapitan xəlvətcə bizə dedi ki, bizimlə ucacaq: Xocalı aerodromunun uçuş zolağını parlatmaq tapşırığı alıb. Sonra həmin kapitan partlayıcı dolu yeşikləri vertolyota yüklədi, bir gün sonra isə onu Zabrata qaytarıb gətirdi. General Musayev və başqa hərbiçilər gələndən sonra biz Ağdamda uçuşduq. Ağdamda bildik ki, Xocalı alınıb. Sonra bizə haradansa S-5 tipli reaktiv mərmilər gətirildilər. 1992-ci ilin fevralında iki vertolyot, Yusifov-Tuvayev, Karlov-Şirinov heyətləri səhər təxminən saat 9-da Əsgəran rayonunun Naxçıvanik kəndinin fermalarına raket zərbəsi endirdilər, çünki hərbiçilərin sözlərinə görə, Xo-

calı camaatı Naxçıvanik kəndindən keçə bilməzdilər. Günortadan sonra bizə tapşırığı verildi ki, Əsgəran rayonuna meyitləri yığmağa uçan vertolyotu qoruyaq. Vertolyotu qoruyanda biz toplardan erməni mövqelərini atəşə tutduq.

1992-ci il fevralın 28-də Mardakert rayonunun Umudlu kəndinin əhalisini çıxartmaq tapşırığı aldıq. Tapşırığı dörd MI-24 və iki MI-8 vertolyotu yerinə yetirirdi. 1992-ci il fevralın 29-da biz Umudlu kəndinə daha iki uçuş etdik. Günortadan sonra Ağdam aeroportunda Əsgəran bölgəsində həlak olmuş xocaların meyitlərini çıxartmaq tapşırığı aldıq. Biz bir qrup müxbiri aparan MI-8 vertolyotunu düşmə yerinə qədər müşayiət etdik, özümüz isə yaxınlıqda keşikdə dayandıq. Bu zaman Əsgərandan bizə raket atəşi açıldı, biz geri çəkilib Ağdamda yerə endik. Vertolyotu gözəndən keçirdik, zədə yax idi, yenidən uçuş Əsgəranaya toplardan atəş açdıq. Raket atıldı, sonra müxbirlər qrupunu və yığılmış meyitləri gətirən MI-8-i Ağdam aeroportuna müşayiət etdik. Mülki geyimdə silahsız ən çox meyiti biz Naxçıvanik məntəqəsi ilə Əsgəran şəhəri arasında aşkar etdik. Balaca bir sahədə yüzdən artıq meyit var idi. Çoxlu uşaq, qadın var idi, ailələr bütövlükdə qırılmışdı, baba, nənə, üç uşaq, başından yaralanmış hamilə qadın yanaşı uzanmışdılar. Görünürdü ki, bu adamlara öləndən sonra və ya yaralanandan sonra güllə atılmışdı.

Uçuş üçün bütün tapşırıqları general Ş.Musayevdən alırdıq. O dövrdə vertolyotların iştirakı ilə hər hansı iri əməliyyatın hazırlanması barədə məlumatım yoxdur. Fevralda bizim bölük formalaşma mərhələsində idi, təşkilati məsələlər, döyüş sursatı ilə təchizat, texniki xidmət məsələləri həll olunmamışdı. Belə ki, vertolyotlarla iri əməliyyatların həyata keçirilməsinə imkan yox idi. Səkkiz vertolyotdan yalnız dördünün heyəti tam idi, bunların komandirləri Senyuşkin S.A., Tuvayev S.V., Karlov B., Şvarev A. idilər ki, onlar da Sanqaçaldan bizə gəlmiş və təlimatçı kimi xidmət etməyə razılıq vermişdilər. Sonralar Senyuşkin və Karlov həlak oldular, təyyarəçilərdən biri isə yaralanandan sonra peşəsi üzrə işləmək qabiliyyətini itirdi. Beləliklə, o zaman ehtiyatda hazırlıqlı təyyarəçilərimiz yox idi. Sonradan yalnız 1992-ci il aprelin 11-dən vertolyot komandirləri Səttarov və Yusifov uçuşları müstəqil həyata keçirməyə başladılar. O vaxt bizim raketə qarşı ASO (AAS) vasitələrimiz yox idi, general Musayev söz vermişdi ki, tapacaq, amma haradan və necə - bilmirəm. Fevralın 26-na qədər mən döyüş əməliyyatlarında iştirak etməmişəm və Dağlıq Qarabağ bölgəsindəki hərbi əməliyyatlar barədə məlumatım yoxdur.

MI-24 vertolyotlarından başqa daha bir vertolyotu təmir edib Sanqaçaldan Zabrata aeroportuna gətirildilər. Apreldə Müdafiə Nazirliyi bizim hissə üçün "SIT" kompaniyası vasitəsi ilə Kazan şəhərinin zavodundan iki vertolyot - MI-8 və MTV-1 aldı. Bu vertolyotlar heç bir vasitə ilə, heç bir silahla təchiz olunmamışdılar, yəni onlar sırf mülki vertolyotlar idilər. Bu iki 25125 sayılı vertolyotlar hərbi hissədədirlər və sırf mülki təyinatlı uçuşlar edirlər.

EYVAZOVA NATALYA IVANOVNA - 1950-ci ildə doğulmuşam, ukrainalyam, ərdəyəm.

Mənə verilən suallara cavab olaraq bunu deyə bilərəm ki, 1992-ci il yanvarın birindən 1992-ci il iyulun 17-nə qədər "Azal xtt" (xalq təsərrüfatında tətbiq) aviakompaniyasında istehsalat üzrə direktor müavini vəzifəsində işləmişəm. 1992-ci il fevralın ortalarında, dəqiq tarixi yadımda deyil, "Zabrat" aeroportuna əvvəlcə bir, daha sonra isə səkkiz MI-24 hücum vertolyotu gətirildi. Bu vertolyotlar respublika Müdafiə Nazirliyinə məxsus idilər. Həmin vertolyotlar aeroportun ərazisində yalnız məskunlaşdırıldı. Burada onlara benzın vurulurdu və aviakompaniyanın dispetçet xidməti təşkil edilirdi. Çünki bu vertolyotlar yalnız Müdafiə Nazirliyinə, Şahin Musayevə tabe idilər. Birinci vertolyotu Sergey Tuayev idarə edirdi, hazırda o, hərbi hissənin vertolyot polkunun komandiridir... Sonra aviakompaniyanın uçuş dəstəsinin komandiri Yaver Əliyev onların yanına keçdi, o, fevralın 28-də təlimməşq zamanı həlak oldu. Onunla birgə Sanqaçal hərbi hissəsindən mayor Karlov Yevgeni Nikolayeviç də getdilər. Sonuncu 1992-ci ildə Qarabağda həlak oldu. Biz tələddin Musayev də onlara qoşuldu. Sonra MI-8 və MI-2 vertolyotlarında uçmaq üçün MN-nə çoxlu pilotlar keçidilər. Baxmayaraq ki, 1992-ci ilin fevralında MN-nin özünün MI-24 eskadriyası bütünlüklə Şahin Musayevin - keçmiş Müdafiə Nazirliyinin tabeliyində idi. 1992-ci ilin iyunundan sözügedən MN-24 vertolyotları Qala qəsəbəsinə məskunlaşdırıldı. Həmin MI-24 vertolyotları silahla təmin olunmuşdular, əvvəlcə döyüş sursatı çatışmırdı, onu sonra gətirdilər və bizim anbarda yerləşdirdilər. Vertolyotların yanacaqda təchizatı Müdafiə Nazirliyinin zəmanət məktubları əsasında həyata keçirilirdi. "Zabrat" aeroportunun dispetçer xidməti epizodik olaraq Müdafiə Nazirliyinin MI-24 vertolyotlarına texniki xidmət epizodik olaraq Müdafiə Nazirliyinin MI-24 vertolyotlarına baxış keçirdirdilər. MI-24 vertolyotlarının dayanacağı və onlara keçirilən texniki baxış Müdafiə Nazirliyi tərəfindən ödənilmirdi.

Texniki heyətə İDB-nin (İstehsalat-dispetçer bölməsi) rəisi Mirzəyev Fazil Rza oğlu rəhbərlik edirdi. MI-24 vertolyotlarının məskunlaşması və onlara göstərilən texniki xidmət Müdafiə Nazirliyi və "Azal" konserni arasında hər hansı rəsmi sənəd olmadan həyata keçirilirdi. Bütün bunlar Müdafiə Nazirliyinin göstərişi ilə edilirdi. Konkret olaraq, aviakompaniyaya Xocalı əhalisinə kömək və yardım bərədə heç bir ərizə daxil olmamışdı. Müdafiə Nazirliyinin səkkiz ədəd MI-24 vertolyotuna gəlincə, onların haqqında heç nə bilmirəm, onlar Ş. Musayevin tabeliyində idilər. Əvvəlcədən MI-24 vertolyot eskadriyasının yaradılması Müdafiə Nazirliyi tərəfindən aviakompaniyaya ilə razılaşdırılmamışdı. Əlavə edirəm ki, aviakompaniyanın MI-8 və MI-8 MTB vertolyotları xalis mülki vertolyotlardır və döyüş zonasında istifadə üçün yararsızdırlar. Buna görə də həmin vertolyotların Qarabağda istifadəsi 28 yanvar 1992-ci ildə vertolyotun ekipajının komandiri Seryoginin və sərnişinlərin həlak olmasına gətirib çıxardı.

ABIŞEVA MƏHLUQƏ ƏMRAH qızı - 1943-cü ildə anadan olmuşam Xocalıda yaşayırdım.

Ali tərkibim - Abişev İlqar Niyaz oğlu - 1964-cü ildə doğulub, onun arvadı - Abişeva Tehran Kamal qızı - 1963-cü ildə doğulub, oğlum Abişev Sədad Niyaz oğlu - 1967-ci ildə doğulub, oğlum Abişev İltizam Niyaz oğlu - 1970-ci ildə doğulub, qızım Abişeva Nəcibə Niyaz qızı - 1975-ci ildə doğulub.

Dörd otaqlı, bir mərtəbəli evdə yaşayırdıq. Hər cür şəraitimiz, evdə əllə toxumuş 2 qədim xalça, 17 sot həyəyanı sahəmiz, 4 inək, 20 qoyun, 12 quzumuz var idi. Ev quşları - toyuqlar, qazlar, 100 başa yaxın hind toyuğumuz...

Yanvarın sonunda gəlinim və qızım vertolyotla Ağdama qohumlarımızla gəldilər, çünki biz onları burada saxlamağa qorxurduq. Böyük oğlum İliham da öz arvadını, uşaqlarını Ağdama göndərdi və özü mənim yanıma gəldi. Fevralın 25-də oğullarımın hamısı özünümüdafiə postunda idilər. Mən qonşularımla birgə evdə idim. Geceyanı qaayın bizə gəldi və dedi ki, meşəyə çəkilmək lazımdı. Kəndin şiddətli atəşə tutulmasına baxmayaraq mən imtina etdim və öz oğullarımı gözləməyə başladım. Sonra İlqar və İliham mənim dalıma gəldilər və dedilər ki, digər iki oğlum kəndin çıxacağına məni gözləyirlər. Biz kəndin aşağı hissəsinə düşdük, orada artıq çoxlu adam cəmləmişdi. Biz çaya tərəf gədə bilmədik, çünki bizə atəş açırdılar və hər tərəf həlak olmuş adamların cəsədi ilə dolu idi. Biz beşmərtəbəli evə qayıtdıq və birinci mərtəbədə gizləndik. Bizimlə əllərində avtomat olan bir neçə gənc oğlan da var idi. Onlar bizi müdafiə etməyə çalışırdılar. Ermənilər bizi mühasirəyə almaq istərken Qiyasın oğlu evin damından atəş açmağa başladı və onların hücumunun qarşısını aldı. O, az sonra elə oradaca həlak oldu. Qaranlıq düşürdü, duman çökdü və qar yağmağa başladı. Adamlar nə edəcəyini və hara gedəcəyini bilmirdi. Adamların bir hissəsi Qarqar çayını keçərək meşəyə yollandı, mən digər dəstəyə qoşulub Bozdağa gətdim. Dağı aşaraq hansısa bir kəndə çıxdıq. Evlərin birində neft lampası yanırdı, qapını döydük, ancaq heç kəs açmadı. Başa düşdük ki, bu Xanabəddir. Biz üzümlüklərdən keçərək Ağdam qəbiristanlığına çıxdıq. Qəbiristanlığın yaxınlığındakı kolluqdan ermənilər peyda oldular... bu fevralın 27-si səhər çağı idi. Onlar atəş açmağa başladılar və bizi mühasirəyə aldılar. Elə buradaca üstümüzə olan bütün qiymətli əşyaları çıxardılar. Hətta bəzilərinin milli geyimlərini soyundurdular, sonra bizi Əsgərana apardılar, orada türməyə, kameraya saldılar. Türmədə çoxlu qadınlar və uşaqlar vardı. Uşaqların hay-küyündən və ağlaşma səsindən nəfəs almaq belə çətin idi. Pəncərədən gənc azərbaycanlı oğlanları türmənin hasarının arxasına apardıqlarını gördük və dərhal avtomat səslərini eşitdik. Həmin yolla gənc qızları da aparır, onları da güllələyirdilər. Onlardan heç biri geriyyə qayıtmadı. Bir neçə gündən sonra dəyişmək üçün 87 adamdan ibarət bir qrup toplamağa başladılar. Oğlanlarıma görə mən də qalmaq istəyirdim, lakin onlar mənim gəlməyimi tələb etdilər. Mən dəyişdirilmənin təfərrüatlarını xatırlamıram, ancaq Ağdamda öyrəndim ki, bizi iki xarici erməninin cəsədinə dəyişmişdilər. Mən hər gün Ağdam

məscidinin yanına gəlirdim, oğullarımın taleyini öyrənmək istəyirdim. Doqquz gündən sonra 5 əsir gətirdilər, onların içərisində İltizam da var idi. Buna baxmayaraq mən hər gün məscidin yanına gedir, öz oğullarımı arayırdım və budur, martın sonlarında daha 12 adam gətirdilər, mənim oğullarım da onlarla idi. Onlar çox pis vəziyyətdə idilər: sümükləri görünürdü, çünki d'vülməkdən açılmış yaraları qaysaq-lanmırdı. Mənim kiçik oğlum Sədad döyüşə yollandı. O dedi ki, nə qədər ki ermənilər bu vəhşilikləri törədirlər, mən onsuz da sakit yaşaya bilməyəcəyəm... O, 1993-cü ildə Ağdam uğrunda döyüşlərdə həlak oldu.

ƏLƏKBƏROVA ƏZİZƏ SEVİNDİK qızı - 1924-ci ildə doğulmuşam. Xocalıda yaşayırdım.

Ailə tərkibim: ərim Ələkbərov Ələkbər Alıkişi oğlu - 1909-cu ildə doğulub. Ərim BVM əlidir. 1992-ci ilin yanvarında öz həyatımızda Alazan raketinin partlayışı nəticəsində həlak oldu. Fevralın 25-də mən evdə idim, oğlum gəldi və mənə öz evlərinə apardı. Onun 3 uşağı var idi, mən onlara kömək edirdim. Gəlinimlə birgə xəmir yoğururdum, bu zaman küçədə adamlar "ermənilər!" deyə qışqıraraq qaçışmağa başladılar. Bizim evin yaxınlığında klub var idi. Adamlar ermənilərin artıq orada olduğunu görmüşdülər. Qonşuluqdakı evlərin heç birində bir kişi də qalmamışdı, hamısı özünümüdafiə postunda idilər. Gəlinimlə və uşaqlarla birgə gizlənməyə qərar verdik, ancaq böyük nəvəm qaçaraq gəlib qışqıra-qışqıra dedi ki, qaçıb getmək lazımdır, çünki artıq bütün kənd od tutub yanır. Biz tələsik uşaqları yığdıq və Qarqar çayına doğru getdik. Orada çoxlu qadınlar, qocalar və uşaqlar var idi. Heç kəs hara gedəcəyini bilmirdi. Dağa çıxmağa başladıq, ancaq bizi atəş tutdular. Kendimizdən olan bir qadının vurularaq ölü düşdüyünü gördüm, biz yolun başqa tərəfinə doğru qaçdıq və uzun müddət meşə ilə irəlilədik. Mən gedə-gedə ağlayırdım, başımıza gələnlərə inana bilmirdim. İrəlində asfalt yol gördük. Yolda zirehli texnika dayanmışdı, oradan gördükləri hər kəsə atəş açırdılar, adamlar hara qaçacağını bilmirdilər. Yanında qız uşağı olan bir qadın yaralanaraq dizi üstə çökdü, qızı onu qaldırmağa çalışırdı, ancaq elə bu vaxt qumbara atdılar və onların hər ikisi elə orada həlak oldu. Biz yüksəkliyə doğru irəlilədik, mən orada adamların arasında İcra hakimiyyətinin başcısı Elman Məmmədovun anasını gördüm. Yanımızda mermi partladı və mən yıxıldım. Sonra gördüm ki, həmin qadın da yanımda yerə yixilib, güllə onun başına dəymişdi. Mən qızıma qışqırdım ki, yaxınlaşmasın, paltomu çıxardım və ölü qadının üstünə sərdim. 12 və 4 yaşlı iki nəvəm qaçaraq yanıma gəldilər. Onlar "nənə qalx, qalx" deyə qışqırırdılar. Mən ayağa dura bilmirdim, dizi üstə sürünürdüm. Birdən böyük qızımı gördüm, o huşsuz halda uzanmışdı. Mən ona kömək etmək istədim, ancaq sonra gördüm ki, onun başı güllə ilə deşilmişdir. O, ölmüşdü. Ətrafda o qədər ölü var idi ki, ayaq qoymağa yer yox idi, hər yer qadın və uşaq cə-

sədləri ilə dolu idi. Qızımın altı uşağı qaldı. Nəvələrimin hamısı mənə əhatəyə alıb ağlamağa başladılar. Ayağa dura bilmirdim, çünki bel nahiyəmdən qəlpə yarası almışdım, üzü üstə sürünürdüm, uşaqlar mənə çəkib aparmağa çalışırdılar. Bir vaxt gördüm ki, Qara Qaya təpəsinin yaxınlığındaydıq. Bir qədər kənarda ermənilərin olduğunu gördük, ancaq yaxınlıqda kiçik bir göl var idi və biz orada suyun içində gizlənməli olduq. İki nəvəm mənə suyun içində qalmışdı, mən onları qayaya atdım. Ermənilər onu özlərilə apardılar. Biz onların gedib-gətmədiyini bilmirdik, ona görə də sudan çıxmağa qorxurduq. Ancaq bir azdan nəvəm Azərbaycan dilində danışan kişi səsləri eşitdi. Biz qışqırmağa başladıq və onlar bizi sudan çıxardılar, çünki artıq özümüz hərəkət edə bilmirdik. Bizə kömək edənlərin başçısını Yaqub Rzayev deyər çağırırdılar. Mənə dallarına, uşaqları isə qolları üstünə almışdılar. Ağdamın yaxınlığında bizi qarşılayan kişiləri gördük. Bizə doğru təcili yardım maşını da gəlirdi. Sonra bizi təcili yardım maşınına mindirdilər, özləri isə adamlara kömək etmək üçün Naxçıvanıq yoluna qayıtdılar. Sonra bizi məscidə gətirdilər və orada öyrəndim ki, oğullarım, kürəkənim, hamısı öldürüldülər. Altı yetim uşağı qalmış böyük qızımın adı Əzizova Zərifə Ələkbər qızı idi.

HƏSƏNOVA GÖVHƏR ƏMRAH qızı - 1947-ci ildə doğulmuşam. Xocalıda yaşayırdım.

Ailə tərkibim: ərim - Həsənov İmran Ələkbər oğlu - 1940-cı ildə doğulub, oğlum - Həsənov Mehdi İmran oğlu - 1966-cı ildə doğulub, qızlarım - Həsənova Könül İmran qızı - 1969-cu ildə doğulub, Həsənova Sevil İmran qızı - 1971-ci ildə doğulub, oğlum Həsənov Nəvail İmran oğlu - 1979-cu ildə doğulub, qayınanam - Həsənova Günəş Əbdül qızı - 1910-cu ildə doğulub, baldızım - Həsənova Məxmər Ələkbər qızı - 1941-ci ildə doğulub, baldızım - Həsənova Katibə Ələkbər qızı - 1951-ci ildə doğulub.

Dördotaqlı birmərtəbəli evdə yaşayırdıq. Hər cür şəraitimiz, evimizdə əllə toxunmuş beş xalı, "VAZ-21011" markalı maşınımız var idi. Bundan başqa 32 sot həyətyanı sahəmi, 5 baş inəyimiz, 10 qoyunumuz, 100-ə yaxın hind toyuğumuz, toyuq və qazlarımız vardı. Fevralın 13-də sonuncu vertolyotla Sevil və Nəvaini Ağdama qohumlarımızla göndərdim. Ərim böyük oğlum Mehdi ilə birgə özünümüdafiə postuna gedib-gəldilər. Fevralın 25-də də onlar orada idilər. Axtşamüstü atəş açmağa başladılar. Bu dəfə çox güclü atəş açırdılar. Biz qadınlar qonşumuz Rəhim Tambarovun evinin zirzəmisinə toplaşmışdıq. Gecə saat 3 radələrində həmkəndlimiz Əli Əliyev bizim yanımıza gəldi və dedi ki, təcili getmək lazımdır, çünki ermənilər artıq kəndə girirlər. Biz getdik, o isə öz oğlunu axtarmağa yollandı. Biz Qarqar çayına doğru endik, çay keçib meşəyə girdik. Ətrafda çoxlu adamlar var idi. Onlar

ağlayır, ah-vay edir, qışqırırdılar. Heç kəs nə baş verdiyini anlaya bilmirdi. Biz Naxçıvanıq yoluna doğru hərəkət edirdik. Qayınanam artıq yeriye bilmirdi, onun 82 yaşı vardı. Qızları və baldızım onu qoyub getmək istəmədilər. Ondan sonra onların başına nə gəldiyini bilmirəm... Ərim və oğlum bizə meşədə yetişdilər. Biz qarın içi ilə birtəhər yeriyirdik. Yaxınlıqda Naxçıvanıq yolunu gördük. Yolda zirehli texnika, təkərli tanklar dayanmışdı, birdən-birə onlar bizə atəş açmağa başladı. Toplardan, pulemyotlardan, avtomatlardan atəş açırdılar. Adamlar pəren-pəren düşdülər. Uşaqlar öz ata- analarını, valideyinlər öz uşaqlarını itirdilər. Mən beş yaşlarında bir qız uşağını gördüm, güllə başının yarısını aparmışdı. Qaç-a qaça yolu necə keçdiyimi özüm də bilmirəm. Yolu o biri tərəfindəki kolluqlarda gizləndim. Nə qədər vaxt keçdiyi yadımda deyil, sonra eşitdim ki, hardasa astadan Azərbaycan dilində danışırlar. Mən o adamların yanına getdim, orada çoxlu kişilər və qadınlar vardı. Böyük qızım da onların arasındaydı. Qızımın mən qohumlarımızın arxasınca getmək istədik, ancaq bizi buraxmadılar. Yolu müəyyənləşdirmək üçün səhəri gözləməli olduq. Əlimizi öz ayaqlarımızı isitmək üçün ocaq qalamağa qorxurduq. Yavaş-yavaş Ağdam tərəfə hərəkət etməyə başladıq, özümüzkülərə yetişdik. O birisi gün Ağdam məscidinin yanında öz oğlumu tapdım. Ancaq ərim heç yerdə yox idi. Fevralın 28-də axşam tərəfi mənə dedilər ki, ərinin cəsədini gətiriblər. Güllə onun ürək nahiyəsinə dəyib kürəyindən çıxmışdı. Fevralın 29-da biz onu dəfn etdik.

MƏMMƏDOVA YEGANƏ HÜSEYN qızı - 1963-cü ildə anadan olmuşam. Xocalıda yaşayırdım.

Ailə tərkibim: anam - Əliyeva Filyar Əmrah qızı - 1930-ci ildə doğulub.

İki otaqlı birmərtəbəli evdə yaşayırdıq, hər cür şəraitimiz vardı. Eləcə də 12 sot torpaq sahəmiz, 15 toyuğumuz, 20 qazımız var idi. 1992-ci il fevralın 25-də kəndə atəş açmağa başladılar və anamla mən qonşumuz Məmmədov Saday Süleyman oğlunun evinin zirzəmisində daldalandıq. Bizdən başqa Məmmədov Lətif və onun arvadı Hacıyeva Sevil də orada idilər. Zirzəmidə kəndin raketlərlə güclü atəşə tutulduğu eşidirdi. Qonşularımız deyirdilər ki, qaçmaq, xilas olmaq lazımdır, ancaq biz inanmırdıq. Çünki ermənilərin kəndə soxulmasından xəbərimiz yox idi. Biz orada qaldıq. Səhər gördük ki, kənddə artıq heç kəs qalmayıb və Qarqar çayına doğru yollandıq, ancaq onu keçə bilmədik. Dörd nəfər erməni bizi mühasirəyə aldılar və atəş açmağa başladılar. Saday Məmmədov güllə yarası alaraq yığıldı, bundan öncə isə onun arvadı Sevil öldürülmüşdü. Bizi yenidən kəndə qaytardılar və Sevidik Paşayevin evinə salıb qapını bağladılar. Orada bir saat ərzində bizi işlərlə döydülər. Üstümüzdə olan bütün üzüklerimizi və sırğalarımızı çıxardılar, sonra bizi əvvəllər kənd mağazası olan yerə apardılar. İçəridə özünümüdafiə dəstəsindən olan 100-ə yaxın adam var idi. Onlar yaralı idilər, döyülmüşdülər, bir nəfər də olsun salamat adam

yox idi. Akif Hacıyevin böyük qardaşı Süleyman da oradaydı. Onu möhkəm döymüşdülər, başı ezilmişdi, əlləri və ayaqları sındırılmışdı. Qardaşına görə onu xüsusi qəddarlıqla döymüşdülər. Sonra anamla mənə və oğlu Süleymanla Lətiflə İpətdə Xankəndinə apardılar. Bizi 20 nəfərdən ibarət bir qrupla saxladılar. Orada qadınlar, uşaqlar, yaralıları və döyülmüş kişilər var idi. Sonra bizi köhnə sınıq avtobusa mindirdilər və 3 sutka ərzində çörəksiz və susuz avtobusda oturmali olduq. Sonra hərbi yük maşını gəldi və bizi həmin maşına atdılar. Heç kəs özü yeriye bilmirdi, bizi sadəcə götürüb maşına atırdılar. Yük maşını Füzuliyə doğru istiqamət götürdü. Orada Qırmızı bazar adlı erməni kəndində bizi heyvandarlıq fermasına saldılar və biz daha 3 sutka orada qaldıq. Sonra ermənilər gəldilər, içimizdən yeriye bilən 2 qoca qadın seçib onlara dedilər: "Azərbaycan kəndi Qacara gedin. Orada erməni UAZ-ı var, əgər onlar həmin maşını qaytarsalar, onda biz qalan adamları da buraxarıq". Axşam tərəfi bizi fermadan çıxardılar və Füzulinin sərhəddinə doğru apardılar. Ermənilər atlı idilər. Atlarını gah səyirdirdilər, gah da yavaşırdırdılar. Biz isə son gücümüzüzlə diyə qədər qarın içi ilə gedirdik, ancaq ermənilər demişdilər ki, "geridə qalan ölümün burda tapacaq". Sərhədin yaxınlığında əliavtomatlı ermənilər bizi əhatəyə aldılar. Sonra 2 azərbaycanlı gəldi və özləri ilə 2 kanistr benzin, çoxlu siqaret gətirdilər. Sonradan öyrəndiyimizə görə maşını öncədən ermənilərə veriblərmiş. Bizi Azərbaycan kəndinə gətirdilər, çox pis gündə idik. Yalın ayaqlarımız qapqara qaralmışdı, xalatlarmız cırılmışdı. Sonrası gün bizi hərbi qospitala gətirdilər, qohumlarımız da bizi elə orada tapdılar.

HACIYEV QƏNAƏT MƏHƏMMƏDƏLİ oğlu - 1940-cı ildə doğulmuşam, Xocalıda yaşayırdım.

Ailə tərkibim: arvadım - Hacıyeva Dilərə Bəhram qızı - 1940-cı ildə doğulub, qızım - Hacıyeva Güler Qənaət qızı - 1967-ci ildə doğulub, qızım Hacıyeva Təranə Qənaət qızı - 1970-ci ildə doğulub, oğlum Hacıyev Mübariz Qənaət oğlu - 1972-ci ildə doğulub, qızım - Hacıyeva Sitarə Qənaət qızı - 1974-cü ildə doğulub.

12 otaqlı, ikimərtəbəli daş evdə yaşayırdıq. Şəraitimiz yaxşı idi. İki televizor, iki soyuducu, 32 əllə toxunmuş xalça, 60 qoyunumuz, 5 iribuynuzlu heyvanımız, 30 sot torpaq sahəmiz var idi.

Yeni ildən qabaq arvadımı və uşaqlarımı Ağdama apardım. Mənim evimdə aşığıdakı adamlar toplaşmışdılar. Qardaşımın iki oğlu - 1953-cü il təfəllüdü Hacıyev Məmməd Hacı oğlu, 1957-ci il təvəllüdü Hacıyev Tahir Hacı oğlu, bacımın 3 oğlu - 27 yaşlı İlham Quliyev, 18 yaşlı Azər Quliyev, 29 yaşlı Hikmət Quliyev və onların atası 1940-cı il təvəllüdü Quliyev Yaqub. 96 yaşlı Quliyev Allahverdi də orada idi. Sonra mənim evimdə daldalanmaq üçün daha 40 nəfər adam gəldi. Mən onların ağsaqqalı, könüllülər dəstəsinin komandiri idim. Fevralın 25-də, təxminən saat 22

radələrində postdan evə qayıtdım. Artıq kəndi atəşə tutmuşdular. Həyətimin darvasına tank mərmisi dəydi. Evin ətrafında hər şey od tutub yanırdı. Mənim evim kəndin çıxacağında yerləşirdi. Kəndə atəş aç-aça irəliləyən 12 tankın girdiyini gördüm, tankların arxasınca əliavtomatlı ermənilər qaçırdılar. Anladım ki, təcili olaraq adamları evdən çıxarmaq lazımdır, çünki orada çoxlu qadın və uşaqlar vardı. Biz onların hamısını Qarqar çayına tərəf apardıq. Çayın məcrasın ilə Əsgərana doğru getməyə başladıq. Elə bu vaxt gördük ki, irəlində yolu bağlayıblar, ancaq onların rus və ya ermənilərin olduğunu başa düşmədik. Onlar atəş açmağa başladılar və biz ətrafa səpələndik. Kimi dağa doğru qaçdı, kimi də meşəyə. 300 nəfərdən ibarət böyük bir qrup meşəyə Naxçıvanikə doğru irəliləyirdi. Mən də onların qarşısında idim. Yol boyu təkcə mənim saydığıma görə 70-ə yaxın insan donaraq qarın üstünə yığıldı. Yadımdadır, 12 nəfər adam dincəlmək üçün dayanaraq bir-birinə qısıldılar, çünki çox soyuq idi. Onlar bir daha ayağa qalxmadılar, eləcə də donub qaldılar. Çoxlu adam həlak oldu. 3 gündən sonra biz erməni kəndi Aranzaniyə gəlib çıxdıq. Bizi mühasirəyə aldılar və 17 nəfəri elə yerindəcə güllələdilər. Sonra yerdə qalanları hansısa bir evə doldurub 2 sutka orada saxladılar. Bizə heç kəs nə su, nə də yemək verirdi. Daha sonra ermənilər gəldi, içimizdən 20 sağlam kişini seçib maşına mindirib apardılar. Qocaları, qadınları, uşaqları isə qova-qova harasa apardılar. Onu da deyim ki, Qarqar çayının yanında mən 600-ə yaxın insan cəsədi gördüm. Fevralın 28-də bizi Xankəndinə gətirdilər. Bizi maşından düşürəkən ermənilərin arasında qonşu kənddən olan tanış ermənilərin olduğunu gördüm. Mənim əl-qolumu bağlayıb avtobazaya apardılar. Orada kəndirdən sallanan əl-ayağı kəsilmiş insan cəsədi gördüm. Onun yanında uşaqlı bir qadın ağlaya-ağlaya qışqırırdı. Yəqin bu onun əri idi. Beləcə əl-qolu bağlı halda bir neçə saat maşının kuzovunda uzanıb qalmışdım. Bir erməni gəldi və məni süzməyə başladı. Onu tanıdım. O avtobazanın direktoru Armen idi. Məni maşından düşürdüb zirzəmiyə apardılar. Burada qollarımı açıb tək qoydular. Divara söykənmək istədim, ancaq mümkün olmadığını gördüm - divara çoxlu mix vurulmuşdu və şüşə qırıntıları bərkidilmişdi. Bir neçə gündən sonra zirzəmiyə Martuni rayonundan olan daha iki azərbaycanlı gətirildilər. Birinin 15, digərinin 35 yaşı var idi. Onları ölüncəyə qədər döymüşdülər. Sonra 5 erməni gəldi və qapını içəridən bağladılar. Ermənilərdən biri 15 yaşlı oğlana baxaraq dedi: "Yaxşı qoyundur". Onlar həmin oğlana tutub qollarını yana çəkдилər, əvvəlcə bir qolunu sonra isə o birisini baltayla kəsdilər. Sonra döz qəfəsini yanib ürəyini çıxardılar və mənim gözlerim qarşısında oynatmağa başladılar. Qışqırırdılar ki, növbə mənimdir. Onun ürəyi ermənin əlində idi, ancaq bədəni hələ də yerdə tərpenirdi. Mənə elə gəlirdi ki, artıq ölmüşəm, sonra kimsə qapını döydü, qapını açdılar və içəri iribədənli bir erməni girdi. O nəse dedi və onlar bir yerdə çıxıb getdilər. Sonra əl-ərinə böyük sellofan tutmuş iki nəfər erməni gəldi, oğlanın cəsədini sellofana büküb apardılar. Məni və o birisi azərbaycanlı isə başqa zirzəmiyə keçirtdilər. Bizi o qədər döydülər ki, biz artıq ölü və ya diri olduğumuzu anlamırdıq. Əsir düşdüyüm 18 sutka ərzində nə çörək yemişdim, nə də su içmişdim. Mənimlə bir yerdə olan oğ-

lan yığıldı və bir daha qalxmadı. Zirzəmidə dörd qadın və iki uşaq da var idi. Kəndə bir qadın cəsədi uzadılmışdı. Belə görünürdü ki, o hamilə olub, ancaq onun qarını yarmaşdılar. Qadınlar danışdırdılar ki, onun qarını yardıqdan sonra ermənilər canlı pişiyi onun bədəninə bağlamışdılar. Qadın can verəndə ermənilər dayanıb gülmüşlər. Neçə gün keçdiyini bilmirəm, məni zirzəmidən çıxaranda səhər çağı idi. Məni UAZ-a oturdub harasa apardılar. Gəlib hansısa hədsiz dərəcədə soyuq bir yere saldılar. 5 sutka orada qaldım. Bu günlər ərzində yanıma heç kəs gəlmədi. Artıq heç nə hiss etmir, heç şey anlamırdım. Paltarımı öncədən çıxarmışdılar, yalnız köynəkdə və şalvarda idim. Sümüklərimə qədər donmuşdum. Bir gün qapı açıldı və içəri üç erməni girdi. Böyükləri menden Azərbaycan dilində kim və haralı olduğumu soruşdu. Cavab verdim. Onlar çıxıb getdilər. Bir müddət sonra 2 erməni polisi gəldi, gözlerimi bağlayıb maşına oturdular və harasa apardılar. Gözlerimi açanda gördüm ki, məni Xankəndinin rayon polis şöbəsinə gətiriblər. Üçüncü mərtəbəyə qalxdıq. Həmin zirpə erməni mənə yaxınlaşdı və qohumlar haqqında suallar verməyə başladı. Soruşdu ki, qardaşım məni hansısa bir erməniylə dəyişdirə biləmi? Mən "ha" cavabı verdim. Baxmayaraq ki, buna inamım yox idi. Sonra qapı açıldı və içəri daha bir nəfəri atdılar. Mən ondan kim olduğumu soruşdum. O, qəfilən cavab verdi: "Məni tanımadın? Mən Ələsgər Xanlar oğluyam - Xocalıda müəlliməm". O, baldırından güllə yarası almışdı, aşağı ətrafları hərəkətsiz qalmışdı. Su istədi, ancaq mən ona kömək edə bilmədim. Çünki su yox idi. Onda o məndən ağlamağımı xahiş etdi. Mənim göz yaşlarımla dodaqlarını isladaraq rahat ölmək istəyirdi. Mən onun əlini tutub dilimə toxundurdu görsün ki, dilim qupqurudur. O, xahiş etdi ki, onu əlimə götürüm. Mən yerə uzanıb onu qucaqladım və kiçik uşaq kimi yelləməyə başladım. O, beləcə qollarımın arasında can verdi. İki gündən sonra "sağsınızımı" deyərək dahlizdən qışqırdılar. Cavab verdim ki, bizlərdən biri ölüb. Ermənilər içəriyə girib ölünün qızıl dişini sökdülər, sonra cəsədini götürüb apardılar. Bir neçə gündən sonra daha üç nəfər adam gətirildilər. Mən onları tanıdım. Xocalıda onlarla qonşu idik.

Onlardan birinin qızıl dişləri vardı. Ermənilər onun üstünə qışqırırdılar ki, özünə dişlərini çıxartdır, yoxsa başını kəsəcəklər. Ancaq o cavab verdi ki, nə istəyirsinizsə eləyin, özüm öz dişlərimi çıxara bilmərəm. Sonra daha 3 azərbaycanlı gətirildilər. Onların hətta danışmağa belə təqətləri yox idi. İçəriyə 5 saqqallı erməni girdi. Biri mülki geyimdə idi və əlində "makarov" tapançası tutmuşdu, digərlərin əllərində isə üstünə mixlər vurulmuş taxta parçaları var idi. Hamımız döyməyə başladılar. Biz qışqırırdıq ki, bizi güllələsinlər, ancaq işgəncə verməsinlər. Ancaq ermənilər qışqırırdılar ki, "yox" sizi mehzi döyə-döyə öldürəcəyik. Sonra əlində pistolet tutmuş erməni yerə uzanıb qalmış adama yaxınlaşdı və onun başına güllə sıxdı. Həmin adamın cəsədini götürüb getdilər. Sonra qoca bir erməni gəlib qardaşım barədə məni sorğu-suala tutdu. O, bir azərbaycanlı gətirdi. Həmin azərbaycanlı mənim diktəmlə qardaşıma məktub yazdı. Bizə 3 gündən bir bişirilmiş dən verirdilər. Gündə 100 qramdan artıq olmayaraq çörək və altı adama yarım litr su verirdilər. Bizim kamera-

da 20 yaşlı oğlan acından öldü, o, ailənə yeganə övladı idi. Təxminən 1 həftədən sonra qoca erməni yenə gəldi və qardaşının məktubunu göstərdi. Qardaşım yazırdı ki, "mən çalışıram". Qardaşım oğlunun qayınatası da mənimlə bir kameradaydı. Ermənilər onu dəyişmək adı ilə özlərilə apardılar. Sonradan öyrəndim ki, onun başını kəsmişdilər. 52 günlük əsirlik dövründə mənim gözlərim önündə 12 nəfəri işgəncə ilə öldürdülər. Məni dəyişməyə apararkən özlərilə mənim kameramda ölmüş bir azərbaycanlının cəsədini də götürmüşdülər. Onu erməninin cəsədinə dəyişdilər.

NAĞİYEV MƏMMƏD AĞALAR oğlu - 1953-cü ildə doğulmuşam, Xocalıda yaşayırdım.

Ailə tərkibim: atam - Nağıyev Ağalar Zülfüqar oğlu - 1924-cü ildə doğulub, BVM-nin ikinci qrup əlildir, anam - Nağıyeva Nənəqız Seyidağa qızı - 1928-ci ildə doğulub, arvadım - Əmiraslanova Xəlidə Həmzər qızı - 1960-cı ildə doğulub, oğlum - Nağıyev Elmin Məmməd oğlu - 1984-cü ildə doğulub, qızım Nağıyeva Aysel Məmməd qızı - 1986-cı ildə doğulub, qardaşım - Nağıyev Fəxrəddin Ağalar oğlu - 1958-ci ildə, digər qardaşım Nağıyev İkrəm Ağalar oğlu - 1964-cü ildə doğulublar.

10 otaqlı ikimərtəbəli evdə yaşayırdıq. Hər cür şəraitimiz vardı: əllə toxunmuş 12 qədim xalça, "VAZ - 21 011" markalı avtomaşın, daşdan tikilmiş qaraj, 15 sot həyatı sahəmiz.

Hələ fevralın 13-də anamı, arvadımı və uşaqları vertolyotla Ağdama qohumlarımızla göndərmişdim. Atam və biz 3 qardaş qalmışdıq. Mən həkim kimi ev-ev gəzərək xəstələri və yaralıları müalicə edirdim, qardaşlarım isə özünümüdafə dəstəsində növbə çəkirdilər. Fevralın 25-də qardaşlarım postda idilər. Mən isə 2 nəfər yaralıya qulluq edirdim. Evdə Aqil Quliyevin komandası altında Bakıdan göndərilmiş daha 21 nəfər var idi. Axşam tərəfi güclü atəş başlandı. Mən dedim ki, yaralıları evdən çıxarıb Ağdam tərəfə aparsınlar. Həmin vaxt kənddə daha 15 nəfər yaralı var idi və mən ev-ev gəzərək onları yoxlayırdım. Ancaq mənə xəbər verdilər ki, yaralıların sayı get-gedə artır. Mən çətdıra bilmirdim. Çünki kənddə yeganə həkim idim. Qardaşlarım və atam haqqında heç bir məlumatım yox idi. Gecə məlum oldu ki, ermənilər kəndə girirlər. Yaralıları kənddən çıxartmaq üçün adamlara təlimat verdim. Bizim dəstə Kətik meşəsinə doğru istiqamət götürdü. Faktiki olaraq məndə heç bir dərman preparatı, hətta sarğı vasitələri belə yox idi. Mən və bizimlə gedən digərləri öz köynəklərimizi cıraq bint əvəzinə istifadə edirdik. Qrupumuzda 120 nəfərdən çox adam var idi. Onlardan 20-si yaralı idi. Biz meşə ilə irəliləyərkən hərdən erməni dəstələrinə də rast gəlirdik, onlar bizi atəşə tuturdular, yenidən ölən və yaralananlar olurdu. Yaralıları özümüzlə aparır, ölüləri isə elə oradaca qoyurduq. İki sutka yol getdik və fevralın 27-də dincəlmək üçün əyləşdik. Yol boyu ürək tutmasın-

dan, qardan və soyuqdan çoxlu adamlar həlak oldu. 8 nəfər ağır yaralı həyatını dəyişdi. Dəstəmiz yenidən irəliləməyə başladı və qabaqda gedənlər bizi kiminsə Azərbaycan dilində səslediyini eşitdilər. Bəzi adamlar sevincək səs gələn tərəfə qaçdılar və elə bu vaxt onları şiddətli atəşə tutdular. Adamlar hər tərəfə səpələndilər. Kiçik bir qrupla biz bir çuxurda gizləndik. Bizimlə 9 yaşlı uşağı olan bir qadın da var idi və uşaq yaralanmışdı. Mən sürünərək uşağa yaxınlaşdım və onun yarasını sarıdım. Bu vaxt ermənilər bizi mühasirəyə aldılar və əsir tutdular. Bizi erməni kəndi Dehrazda apardılar, böyük bir tikiliyə salıb üstümüzü axtardılar, qiymətli nə varısa əlimizdən aldılar. Qadınların sığalarını ətqarışq qoparırdılar. Sonra hərbi formada olan 13 nəfəri bir kənara apardılar. Öncə mən də hərbi formada idim, ancaq İsfəndiyarov Hübət mənim geyimimi dəyişmişdi və bununla da məni xilas etmişdi. Usubov qardaşları - Zakiri, Əlyarı, Elşadı, bundan başqa Paşayev Ələddini, İbrahimov Vüqarı, Nəmişov Şahini, Əliqarayev Usubu, eləcə də Rövşəni və Tofiqi öz doğmalarının və yaxınlarının gözü qarşısında güllələdilər. Bir neçə gün biz həmin binada qaldıq. Adamlara bacardığım qədər köməklik göstərirəm. Bir dəfə ermənilər gördülər ki, mən bir nəfərin yarasını adı iynə-sapla tikirəm. Məni tutub döyməyə başladılar. Ancaq güllələnmiş Usubov qardaşlarının valideynləri məni öz arxalarında gizlədərək qışqırdılar: "Siz artıq bizim 3 oğlumuza güllələmişiniz, bunu bizə bağışlayın". Sonra bizim dəstəmizi Abdal Gülablı yoluna gətirib kiminləsə dəyişdirdilər. Dehrazda əsirlikdə çoxlu döyülmüş adamlar var idi, onlar aldığı xəsarətlərdən elə yoldaca keçiridilər.

KƏRİMOVA ALMARA İFRAT qızı - 1937-ci ildə doğulmuşam, Xocalıda yaşayırdım.

Ailə tərkibim: ərim - Kərimov Rəhim Süleyman oğlu - 1941-ci ildə doğulub, qızım - Kərimova Validə Rəhim qızı - 1971-ci ildə doğulub, oğlum - Kərimov Allahverdi Rəhim oğlu - 1974-cü ildə doğulub, oğlum - Kərimov Namiq Rəhim oğlu - 1977-ci ildə doğulub, oğlum - Kərimov Ceyhun Rəhim oğlu - 1985-ci ildə doğulub.

4 otaqlı 2 mərtəbəli evdə yaşayırdıq. Hər cür şəraitimiz vardı. Evdə əllə toxunmuş 15 qədimi xalçamız var idi. 15 inəyimiz, 7 camışımız, 38 qoyunumuz, toyuqlar, qazlar... sayı yadımda deyil.

Fevralın 13-də uşaqları vertolyotla qohumlarımızla göndərə bildim. Fevralın 26-da ərim özünümüdafə postunda idi. Güclü atəş başlayan zaman ərim evə qaıyaraq məni qonşumuzun evinə apardı. Onların evində sığınacaq kimi möhkəmləndirilmiş bir çuxur var idi. Bu sığınacağı atəşdən qorunmaq üçün tikmişdilər, axı 1991-ci ildə bütün il boyu kəndimizi atəşə tuturdular. Sonra kişilər çıxıb gördülər ki, bütün kənd od-alov içindədir. Hər yanda qışqırırdılar ki, ermənilər artıq kəndə soxulublar. Başa düşdük ki, artıq getmək vaxtıdır. Bizim dəstə Qarqar çayına doğru yol götür-

dü. Orada biz çoxlu insanların olduğunu gördük, hamı çayı keçib meşəyə doğru gedirdi. Biz də çayı keçərək meşənin qırağı ilə erməni kəndi Kətiyə doğru istiqamətləndik. Çünki oradan Ağdama gedən yolu tanıyırdıq. Ancaq kəndə çata bilmədik. Çünki hardansa illər - ovçarkalar peyda oldu, onlar hürüməyə, bizim üstümüzə atılmağa başladılar. Bunun ardınca atəş səsləri eşidildi. İnsanların hərəsi bir tərəfə dağılırdılar. Mən, ərim və daha bir neçə adam Kətik təpəsinin yanında qaldıq. Yüksəklikdə bir neçə erməni göründü və Azərbaycan dilində bizi öz yanlarına çağırırdılar. Ancaq biz qaçmağa üz qoyduq və onlar bizim ardimızca atəş açdılar. 3 gün meşədə qaldıq, yol axtarırdıq. Gündüzlər gizlənidik, gecələr isə yol gedirdik. Lakin artıq yeriyyə bilmirdik. çünki adamlar yarıdonmuş vəziyyətdə, ac idilər. Ağacın yarpaqlarını çeynəyir, qar yeyirdik. Ocaq qalamağa qorxurduq, çünki ermənilər bizi görə bilərdilər. Beləcə meşədə ora-bura gedirdik, hərdən ermənilərlə rastlaşırdıq, onlar bizi gülləyə tuturdular. Adamlar qorxudan hərəsi bir tərəfə qaçırdılar. Artıq bir neçə gün idi ki, mən öz ərimi itirmişdim. Tək-tənha qalmışdım, artıq yaşamaq istəmirdim və ölümə hazırlaşmışdım. Qəfildən bir insan qaraltısı gördüm - bu bizim qonşu oğlan idi, onun 27 yaşı var idi. O, mənə yerdən qaldırmaq istəyirdi, ancaq bu zaman bizi gülləyə tutan ermənilər yaxınlaşdılar. Oğlanın mənə kömək etmək istədiyini görüb soruşdular ki, bu sənin nəyindir? Sonra onu vəhşicəsinə döyməyə başladılar. Mən ağlaya-ağlaya dedim ki, bu mənim oğlumdur və ondan əl çəkmələrini xahiş etdim. Bizi erməni kəndi Pircamala gətirdilər, hansısa bir daxmaya salıb qaşını bağladılar. İçəridə 100-dən artıq qadınlar, uşaqlar və qocalar var idi. Bütün kişiləri gənc və ya qoca olmasına baxmayaraq öldürüldü. Cavan qızları isə bir yerə yığıb Xankəndinə apardılar. Bir neçə gündən sonra mənə və mən yaşda olan daha 6 qadını maşına mindirib Əsgərana apardılar. Daha sonra bizi Ağdam qəbiristanlığı yanında kimlərləsə dəyişdilər. Ağdamda mən öz ərimi tapdım. Onun ayaqları donmuşdu, belə ki sonradan onun ayaqlarını kəsməli oldular.

MƏMMƏDOV MƏMMƏD CÜMŞÜD oğlu - 1932-ci ildə anadan olmuşam. Xocalıda yaşayırdım.

Ailə tərkibim: arvadım - Məmmədova Sürüc Nəriman qızı.

Üçotaqlı, birmərtəbəli evdə yaşayırdıq. Hər cür şəraitimiz, 10 qoyunumuz, 20 sot torpaq sahəmiz vardı. Evimizdə əllə toxunmuş 4 xalçamız var idi.

Fevralın 25-də arvadım evdəydi. Mən özüm isə özünümüdafə postunda idim. Tank səsləri eşitdim və gördüm ki, onlar Xocalı aeroportuna doğru gedirlər. Biz başa düşdük ki, qaçmaq lazımdır və Qarqar çayını keçərək Kətik meşəsi istiqamətinə yollandıq. Dəstəməzdə 10 nəfərdən çox adam var idi. Yolu tanıyırdıq. Ona görə də 5 sutka meşədə qalmalı olduq. 4 nəfər elə getdikləri yerdə qərin üstünə yığıldı və bir daha qalxa bilmədi. Adamlar yorğunluqdan və soyuqdan tanınmaz hala düş-

müşdülər. 5-ci gün biz cəsərə gələrək ocaq qalamağa qərar verdik. Uşaqları isindirmək istəyirdik. Buna baxmayaraq uşaqlar ağlaşdılar və bizə elə gəlirdi ki, gecənin sakitliyində onların səsi çox güclü çıxır. Bizə atəş açmağa başladılar. Ancaq qər həddindən çox idi və buna görə də heç bir yana qaça bilmədik. Ermənilər bizi mühasirəyə alaraq əsir götürdülər. 2 kilometrən çox bir məsafəni bizi qovaraq apardılar və burada hansısa bir fermaya saldılar. Fermanın tavanından sirsralar sallanırdı. Orada 100-dən çox adam var idi, onların yarısı uşaqlardı. Hər səhər içimizdən 5-6 nəfər cavan adam seçib aparırdılar. Sonralar onların haqqında heç bir xəbər tutabilmədik. Orada bir neçə məshəti türk ailələri də var idi. Onların 10-12 yaşlarında çox gözəl qızları var idi. Ermənilər onları işgəncə verərək öldürdülər. Hər gün hamını döydürdülər. Qızıl diş olanların dişlərini kəlbətinlə qoparırdılar, baxmırdılar ki, bu qadındı, kişidir, yoxsa qoca. Günlərin birində təxminən 50 nəfəri maşınlarla doldurdular. Maşının bortunda əli avtomatlı ermənilər və itlər bizi müşayiət edirdilər. Beləliklə bizi Əsgərana gətirdilər. Elə başa düşdük ki, bu türmədir. Bizi iki dəstəyə bölüb müxtəlif kameralara yerləşdirdilər. Gördük ki, bizim kameramızın divarları, həttə tavanı belə qana bulayıbdır. İçəriyə ermənilər girdilər və kimdə qızıl dişin olduğunu axtarmağa başladılar. Ancaq qızıl diş heç kəsə yox idi, çünki bütün dişləri əvəlcədən çıxarmışdılar. Ermənilərdən biri güclü zərbəylə çənəmi, sonra isə qabırğamı sindirdi. Bizi hər gün bərk döydürdülər, bəzilərini dizə qədər səhərəcən buzlu suda saxlayırdılar. Həmin adamlardan sağ qalanların ayaqları hazırda amputasiya edilmişdir.

MƏMMƏDOVA FİTƏT SALMAN qızı - 1960-cı ildə doğulmuşam. Xocalıda yaşayırdım.

Ailə tərkibim: ərim - Həşimov Səlim Kərim oğlu, 1963-cü ildə doğulub, oğlum - Həşimov Gündüz Səlim oğlu, 1990-cı ildə doğulub, üçaylıq hamilə idim.

Dörd otaqdan ibarət birmərtəbəli evdə yaşayırdıq. Hər cür şəraitimiz, iki qədim, əldə toxunma xalça, 12 sot torpaq sahəmiz var idi. Öz təsərrüfatımızı qurmağa yenidən başlayırdıq.

Həyat yoldaşım hərbi, gizir olduğundan çox vaxt özünümüdafə postunda olurdu. Bir müddət qabaq o, həyətdə atəşdən qorunmaq üçün sığınacaq tikmişdi, mən də, qonşular da orada gizlənidik. Fevralın 25-də güclü atəş başlayanda bizim yanımıza gələn olmadı. Mən sığınacaqda oturmuşdum, sonra küçüyün qaşını cırmaqladığını eşitdim, baxmaq üçün əsiyə çıxdım. Sən demə hamı çıxıb gedibmiş. Mən uşağı qucağıma alıb Qarqar çayı tərəfə getdim. Gördüm adamlar meşəyə tərəf gedirlər, amma mən dağa qalxa bilmədim, uşaqla birlikdə dəmir yolu boyu getməyə başladım. Meşənin qırağına çatanda hava açılırdı. Əsgəran qalasının üstündə projektor qurmuşdular, görəndə ki, işıq şüası mənə yaxınlaşır, gizlənidim. An-

caq necə də olsa üstümə işıq sala bildilər, başladılar atmağa. Hiss elədim ki, güllə mənə dəydi, qorxudan qalan gücümü toplayıb sonuncu ümidlə Əhmədavar kəndinə tərəf qaçmağa başladım. Bir neçə kişi gördüm, onlar Azərbaycan dilində mənə qışqırırdılar ki, bərk qaç, ancaq mənə yenidən gülləyə tutdular, yıxıldım. Həmin kişilər mənə qolları üstünə götürəndə ayıldım. Onlar mənə qarın üstünə sərilmiş paltonun üzərinə qoydular, uşağı şalla kürəyimə bağlamışdım, onu açmağa kömək etdilər. Biz uşağı açanda səsi gəlmirdi. Gördük bütün şal qan içindədir. Mənim iki yaşlı oğluma güllə dəymişdi. Qolum yaralandığından mənə hansısa qospitala apardılar, sonra mənə Ağdama çatdırıldılar. Martın 2-də Ağdam məscidində mən həyat yoldaşımın, onun 22 yaşlı qardaşı Vasifin, bir də 17 yaşlı qardaşı oğlu Zahirin cəsədlərini tapdım.

AĞAYAROV YUNIS BEHBUD oğlu - 1931-ci ildə doğulmuşam. Xocalıda yaşayırdım.

Ailə tərkibim: arvadım - Ağayarova Kübra Allahverdi qızı, 1929 ildə doğulub, oğlum - Ağayarov İshaq Yunus oğlu, 1969-cu ildə doğulub, gəlinim-Ağayarova Sədaqət Allahverdi qızı, 1969-cu ildə doğulub, nəvəm - Ağayarova Səvinc İshaq qızının 5 yaşlı, oğlan nəvəmin 3 yaşlı var idi.

Yeddiotaqlı ikimərtəbəli evdə yaşayırdıq. Hər cür şəraitimiz var idi. Bundan əlavə iki inək, otuz qoyun, 25 sot torpaq sahəmiz var idi.

Fevralın 25-də oğlum özünümüdafiə postunda idi. Güclü atəş idi, oğlum qaçıb evə gəldi və dedi ki, bu dəqiqə çıxıb gedin. Hamımızı yığib bayıra çıxartdı. Biz meşə ilə o biri adamların arxasınca gedirdik, çünki yolu tanımırdıq. Birdən bizi atəşə tutdular, hərə bir yana səpələndi. Burada mən gəlinim və nəvələrimi gözəndən itirdim, ancaq gördüm ki, uşaqlar qaça bilmirlər, ayaqları qarda batır. Oğlum anasını dalında apardığından onlara göz qoya bilməmişdi. Mənim arvadım özü getməkdən imtina edirdi, hey çığırın ağlayırdı, çünki bizim böyük qızımız uşaqlıqdan əlildə, yeriyə bilmir. O, Xocalıda, evimizdə, çarpayıda qalmışdı. Güllə atmağa başlayanda oğlum anasını qarın üstünə saldı, o da qalxıb mənə qışqırdı ki, Xocalıya, evdə qalmış qızının yanına qayıdır. O qayıdanda qızım əvvəlki kimi yataqda uzanmışdı. Beləcə onlar anası ilə səhərə qədər orada otururlar. Səhər evə üç cavan erməni girir, dördüncü, yaşlı isə bayırda qalır. Ermənilər qızı görəndə onu çarpayıda salmaq istəyirlər, ancaq anası ağlayıb fəryad edir ki, qız əlildir. Ermənilər yatağı açıb görürlər qız doğrudan da gəzə bilmir. Onda qızın üstünə yorğan, balış atıb benzin vurub odlayırlar. Ana özünü qızının üstünə atır, onunla bir yerdə yanmaq istəyir, ancaq ermənilər onu mane olmasın deyər tutub həyatə atırlar. Qız diri-diri yanana qədər özləri orada qalır. Arvadım Kübra o vaxt özünə gəlir ki, kimsə onu harasa sürüyüb aparır. Sən demə bayaq həyatdə olan yaşlı erməni onu öz kəndlirinə gətirib evinin

zirzəmisində gizlədib. Arvadına da tapşırıb ki, bayıra buraxmasın, heç kimə də heç nə danışmasın. Bir neçə gündən sonra, gecə, yaşlı erməni onun əllərini və ağızını sarıyır, çünki arvad qızının dəhşətli ölümünə ağlayaraq sifətini cırıb fəryad qoparırdı. Sonra o özü kimi yaşlı bir qohumunun köməyiylə Kübranı Ağdamın sərhəddinə gətirir və burada buraxır. O vaxtdan da arvadım özündə deyil, həmişə, aramsız ağlayır, indi yaşadığımız evin zirzəmisində qapanıb, heç vaxt, heç kimlə danışmır. Əslinə qalsa elə bil ki, yoxdur. Mən özüm isə o vaxt, atəşə tutulan zaman meşədə qaldım, yüyürə bilmirdim, yeriyə bilmirdim, meşədə, qarın üstündə uzanıb qalmışdım. Vurulduğumu hiss edəndə ayıldım. Ermənilər yaxınlıqda bir dəstə əsir düşmüş adamı aparanda mənə görüb sağ olub olmadığını yoxlamaq istəyiblər. Mən özümə gələndə onlar mənə qalxmağa məcbur etdilər, əsir götürüldülər. Bizi uzun müddət piyada harasa qovdular, sonra maşına doldurub Əsgərana, həbsxana binasının həndəvərində olan bir yerə gətirdilər. Qocaları çox pis döyürdülər, cavan oğlanların isə bizim gözümüzün qabağında başlarını, qulaqlarını, bədənlərini başqa yerlərini gəsirdilər. Mən əsirlikdən qayıtdım, çünki mənə bir qrup adamla birlikdə kiminləsə dəyişdirdilər. İndi sağam, ancaq elə bilərəm ölüyəm, həyatımdan heç nə qalmayıb.

ALLAHVERDİYEV MİRZƏ SALEH oğlu - 1952-ci ildə doğulmuşam. Xocalıda yaşayırdım.

Ailə tərkibim: arvadım - Əliyeva Rüzgar Yaqub qızı, 1959-cu ildə doğulub, qızım - Allahverdiyeva Rəhimə Mirzə qızı, 1979-cu ildə doğulub, qızım - Allahverdiyeva Samirə Mirzə qızı, 1980-ci ildə doğulub, oğlum - Allahverdiyev Əmən Mirzə oğlu, 1981-ci ildə doğulub.

Üç otaqdan ibarət birmərtəbəli kürsülü evdə yaşayırdıq. Evdə hər bir şərait, böyük daş hasar var idi. 12 sot torpaq sahəmiz, bir inək, on üç qoyunumuz var idi.

Hadisələr başlamazdan 12 gün qabaq mən arvadımı və uşaqları sonuncu vertolyotla yola salmışdım. Oktyabr ayından xüsusilə çətin vaxtlar başladı, bütün yollar kəsilmişdi. Biz blokada şəraitində yaşayırdıq, ərzaq, yanacaq, dərman gəlmirdi. Qonşu erməni kəndləri tərəfdən daim atəşə tutulurduq, mal-qaramızı aparırdılar, buna görə də biz kənddə özünümüdafiə dəstəsi yaratmışdıq, postlarda növbə çəkirdik. Fevralın 25-i mən və mənim kiçik qardaşım postda idik. Qaranlıq düşəndə, fevralda isə hava tez qaralır, biz motor səsləri eşitdik və yaxınlıqda kəndi mühasirəyə almağa başlayan hərbi texnikanı və tankların aeroporta istiqamət götürdüyünü gördük. Bir müddət sonra, həmişə olduğu kimi yox, çox güclü atəş başladı. Faktiki olaraq bütün evlər yanırdı. Vəziyyət çox ağır idi, qadın və uşaqlar ağlaşma və çığırılı ilə alovun içində o tərəf bu tərəfə vurnuxurdular. Avtomatla tanklara qarşı biz nə edə bilərdik, heç avtomat da hamıda yox idi. Gördük ki, bir qrup adam beşmərtəbəli evdə gizləndi. Mən və bir neçə həmkəndlim onları müdafiə etməyə cılışdıq. Bəzi-

lərimizdə avtomat var idi. Elə həmin evdə, dəmdə, bu evin müdafiəsində duran Qiyasın oğlu həlak oldu. Axsamdan xeyli keçmiş ermənilərin evləri gözib alovdan salamət qalanları qarət etdiklərini gördük. Bundan istifadə edib həmin binadan adamları çıxardıb meşəyə aparmaq qərarına gəldik. Adamlar iki qrupa bölündülər: biri Qarqar çiyi tərəfə yollandı, ikinci qrup isə, təxminən 18 nəfər, mən də onların içində Bozdağ tərəfə getdik. Qarın üstü ilə yerimək çox çətin idi, uşaqlar ağlaşdı, qadın və qocalar əldən düşmüşdü. Səhərə yaxın erməni kəndi Xanabada çatdıq. Qabaqlar bu yerləri tanıyırdım, indi necə oldusa çaşdım, erməni kəndini tanımadım. Düz kəndin üstünə getməkdən çəkindik və bir balaca özümüza istirahət verdik. Mən özümü çox pis hiss edirdim, lap zəif, gücsüz idim. Özüm də bilmədən yuxuladım, sağ qulağımı don apardı. Mən ayılındam artıq işıq idi, yan-yörədə heç kim yox idi. Yəqin camaat fikirləşib ki, mən ölmüşəm və çıxıb mənsiz gediblər. Qalxdım, istədim gədən, üzümlüyə girən kimi düz erməni postunun üstünə çıxdım. Ermənilərin nə vaxt mənə mühasirəyə aldığını heç hiss etmədim. Ancaq onlar mənə atəşlə dayandırdanda əsir düşdüyümü anladım. Yadımda deyil, beş ya yeddi nəfər mənə döyməyə başladı. Mən avtomat qundağı ilə başıma vurulan çox güclü zərbəni hiss etdim, daha heç nə yadımda deyil. Beton döşəmənin üstündə, buzlu su olan bir yerdə ayıldım. Arxamca gəldilər və mənə hansısa bir otağa apardılar, kəlbətinlə dörd qızıl dişimi çəkдилər, yenə o ki var döydülər, qabırğalarını sındırdılar. Qorxutmaq istədilər ki, bıçaqla öldürəcəklər, ancaq sağ əlimdəki şəhadət barmağımı kəsdiilər. Üç gün mənə tək saxladılar, sonra həkəndlilərimin olduğu başqa kameraya atdılar. Burada bildim ki, Əsgəranda həbsxanadayam. Bir dəfə Əsgərən Ağdam tərəfdən güclü atəşə tutuldu. Bizi və başqa əsirləri "KAMAZ"-a doldurub Noraguh kəndinə apardılar. Orada bizi hansısa bir zirzəmidə saxladılar. Bizi hər gün döydülər, işgəncə verirdilər, istədikləri kimi təhqir edirdilər. Martın 13-ü bizi Ağdamın sərhədinə gətirdilər və kiminləsə dəyişdirdilər. Mənə Semaşko adına xəstəxanaya apardılar, altı ay müalicə olundum. Atam və anam da əsir düşmüşdü. Atamın əsirlikdə başına elə oyunlar gətirmişdilər ki, elə orada ölmüşdü. Anamı isə dəyişdirdilər. Məktəbin 1991-ci il məzunları olan cavanlar haqqında demək istəyirəm. Onlar and içmişdilər ki, kəndimizi qoruyacaqlar. Həmin yuxarı sinif şagirdlərindən cəmi üç nəfər sağ qalmışdır. Mənim atam - 1920-ci ildə doğulmuş Allahverdiyev Saleh İmamqulu oğlu, böyük qardaşım - 1947-ci il təvəllüdü Allahverdiyev Novruz Saleh oğlu və onun oğlu, mənim isə qardaşım oğlu 17 yaşlı Allahverdiyev Mahir Novruz oğlu həlak olmuş, böyük qardaşım - 1958-ci ildə doğulmuş Allahverdiyev Ziyadxan Saleh oğlu isə tək düşmüşdür.

ƏLİYEV MƏLAHƏT ƏHMƏD qızı - 1957-ci ildə doğulmuşam.

Ailə tərkibim: ərim - Çobanov Tapdıq Xədic oğlu, 1949-cu ildə doğulub, oğlum - Çobanov Teymur Tapdıq oğlu, 1979-cu ildə doğulub, oğlum - Çobanov Seymur Tapdıq oğlu, 1980-ci ildə doğulub. qızım - Çobanova Nəzakət Tapdıq qızı, 1984-cü ildə doğulub.

1988-ci ilə qədər biz Xankəndidə yaşayırdıq. İkimərtəbəli, altı otaqdan ibarət evdə. Hər cür şəraitimiz, 6 sot torpaq sahəmiz vardı.

Son vaxtlar vəziyyətimiz çox gərgin idi, bir yana çıxmaqdan qorxurduq, bizi dəim təhqir edirdilər, kişiləri tez-tez tutub döydülər, bir azərbaycanlının üstünə bir dəstə erməni hücum çəkirdi. Axırncı il isə azərbaycanlıların evlərini yandırmağa başladılar. Eşidəndə ki, tanış bir ailə odda yanıb həlak olub, qapı-pəncərələrini bəyir tərəfdən bağlayıb evlərini yandırdılar, başa düşdük ki, köçüb getmək lazımdır. Bir gecə mənim Xocalıda yaşayan qardaşım yük maşını ilə bizə gəldi və biz əşyalarımızı yükləməyə başladıq, lakin erməni qonşularımız gəlib tələb etdilər ki, nəyimiz varsa saxlayaq, yoxsa onlar bizi sağ buraxmayacaqlar. Onda mənim qardaşım, 1962-ci il təvəllüdü Əliyev Məhərrəm Əhməd oğlu uşaqlarla bizi tələsik maşına oturtdu və elə eynimizdə olanla Xocalıya yollandıq. Bir ay ərzində torpaq sahəsi götürüb sənədləşdirdik və təzə ev tikməyə başladıq. 1992-ci ilin fevralında evimiz demək olar ki, hazır idi. Təkcə suvaq işləri qalmışdı, hələlik isə qardaşım gildə qalırdıq.

Fevralın 25-də mən uşaqlarla evdəydim, ərim və qardaşım isə özünümüdafiə postunda. Güclü atəş başlayanda qonşularımız bizə gəldi, hamımız zirzəmidə gizləndik. Gecə ərim 1955-ci il təvəllüdü qardaşım oğlu Kamil Hüseynovla bir yerdə gəldi və dedi ki, çıxmaq lazımdır, tez yığışib məktəbə sarı gedin. Kükəndə gördük camaat meşəyə tərəf gedir. Ətrafda hər nə varsa yanırı, bizim təzə ev də. Əvvəllər belə şey görməmişdim. Hər yan üstü və alov içində idi, uşaqlar analarını çağırırdı, analar uşaqlarını gəzirdi, hamı vahimə içində ağlaşıb çığırırdı. Biz Qarqar çayı tərəfə getdik. Mən uşaqları tək-tək belimdə çaydan keçirtməyə başladım. Qızımı aparanda yaxınlıqda atəş açıldı, qız dartıldı, suya düşdü. Onu qaldırıb sahile çıxartdım. Hamımız dizəcən qarlı gedirdik. Adamlar sürüşür, yixılır, qalxıb təzədən yoluna davam edirdilər. Heç kəs bilmirdi başımıza nə gələcək. Bizim dəstənin qabağında Əlif Hacıyev gedirdi. Bizi atəşə tutan vaxtı hərə bir tərəfə səpələnirdi, xeyli adam güllədən tələf oldu, qarda dondu. Qabaqda gedənlər asfalt yol gördülər - Naxçıvanıq yolu idi. Orada tank dayanmışdı. O fırlandı və Əsgərən tərəfə gəldi. Biz elə bildik ki, tank tamam çıxıb gətdi, hamımız meşədən yola töküldük. Camaat sığınacaqsız qaldı və elə bu vaxt bir neçə tərəfdən bizi gülləbaran etdilər, dəhşət idi. Tank da qayıtmışdı, bizə topdan atəş açırdı. İnsanlar başını itirmişdilər, birdən mən ərimi gördüm və elə o andaca, mənim gözüümün qabağında onu öldürdülər. Mən onun üstünə yixıldım, ölməyinə inana bilmirdim. Başqa adamlar mənə qalxmağa, gedib uşaqları xilas etməyə məcbur etdilər. Oğlanlarımız özləri gedirdilər, qızımı isə mən aparırdım. Qızımın eynində kürk vardı, çaya düşsəndə islanmışdı, sonra elə donmuşdu ki, çı-

xartmaq olmurdu, bir kişi bıçaqla kəsib doğradı. Qızım tək qoftada qaldı. Mən şalı-
mı açıb onu bürüdüm. İndi burada, asfalt yolun kənarında bizə atəş açmağa başla-
yanda, mən yerə uzanıb bədənimmə uşağı ördüm. Ancaq gec idi, güllə ona dəyib
öldürmüşü. Mən getməkdən imtina edirdim, qızımla bir yerdə ölmək istəyirdim. Son-
ra kimlərsə mənə harasa sürüyürdü, hara getdiyimi, sonradan nələr olduğunu bilmi-
rəm. Yadımda var ki, mən haradasa sürünürdüm, birdən oğlum Teymuru gördüm.
O yaralanmışdı, tamam qan içindəydi. Onu belimə götürüb süründüm, təkçə o ya-
dımdadır ki, hər tərəfdə ölümlər idi, biz insan qanı içində sürünürdük. Sonra bir neçə
kişi bizi götürüb Ağdama apardı. Mənim bacım qolları üstə Xocalıdan bir körpə uşaq
çıxarmışdı, ancaq onu öldürmüşdülər, adamlar uşağı sonra mənim yanıma getirdi-
lər. Öz oğlanlarım isə qohumlarımla yanında idi. Mən uzun zaman heç danışı-
la bilirdim. Bir neçə dəfə özümü öldürmək istəmişəm, ancaq qohumlarım məşçiddən
molla gətiriblər, o da bir neçə gün dalbadal mənimlə danışıb. Söz vermişəm ki, özü-
mə qəsd etməyəcəyəm, ancaq o vaxtdan bəri mən onsuza da yaşamıram.

**HƏMİDOV MÜBARİZ SABİR oğlu - 1980-ci ildə doğulmuşam. Xocalıda
yaşayırdım.**

Ailə tərkibim: anam - Həmidova Kifayət Çıraç qızı, 1946-cı ildə doğulub, qarda-
şım - Həmidov Müşfiq Sabir oğlu, 1976-cı ildə doğulub, qardaşım - Həmidov Eldə-
niz Sabir oğlu, 1978-ci ildə doğulub, bacım - Həmidova Nigar Sabir qızı, 1981-ci il-
də doğulub.

Dörd otaqdan ibarət, birmərtəbəli evdə yaşayırdıq. Hər şəraitimiz var idi.

Biz, üç qardaş, özünü müdafiə postuna gəldik. Balaca olmağımıza baxmayaraq,
əlimizdən gələni etməyə çalışırıq. Fevralın 25-də, atəş başlayanda biz ana və
bacımızın dalınca postdan qayıtdıq. Hamımız bir yerdə evdən çıxıb Qarqar çayı tər-
rəfə getdik. Çayı keçəndə bizə atəş açmağa başladılar. Güllələrdən qurtarmaq is-
təyən adamların hərəsi bir tərəfə qaçdı. Mən özümü meşəyə çatdırıb gizlənmək is-
tədim, ancaq qar dizdən idi, bərk qaça bilmirdim. Kolluqda gizləndim və onda gör-
düm ki, qana bulaşmışam. Demə, güllə başımı cızıbmiş, sol qolum və sağ ayağım
da yaralanmışdı, ancaq soyuq olduğundan demək olar ki, ağrı hiss etmirdim. Han-
sı tərəfə getmək lazım olduğunu bilmirdim, yolu tapmağa çalışırdım, 13 gün meşə-
də dolandım. Yalnız həlak olanları gördüm. Acından ağac qabığı çeynəyirdim, qar
yeyirdim. Əynimdə olan pal-paltar buz bağlamışdı, mən heç nə hiss etmirdim, ba-
şa düşmürdüm, elə bilirdim bütün bizim adamları qırıblar. Güclə yeri yirdim, ancaq
bir dəfə nəyəse ilişib yıxıldım. Özümə gələndə hava işıqlanmışdı, gördüm ki, meyit-
lərin üstündə uzanmışam. Dikəlib ayaqlarıma baxmağa başladım, çünki onları hiss
etmirdim. Mən sağ ayağımın baş barmağına toxunanda qopub düşdü. Daha addım
ata bilmirdim. Hava qaralmağa başlayanda mən yaxınlıqdan işıq gəldiyini gördüm.

İşığa getdim, orada kimlərin olduğunu mənə üçün fərqi yox idi, orada ermənilər
olsaydı istəyirdim ki, mənə öldürsünlər. Qabağıma çıxan birinci evin qapısını döyüb
huşumu itirdim. Evdə ayıldım, dedilər Şellidəyəm. İki gündən sonra mənə xəstəxa-
naya apardılar, çünki qanqrena başlamışdı. Mənə Bakıda, "Semaşko" xəstəxanasının
uşaq şöbəsinə qoydular. Orada ilyarım müalicə olundum. Belimdən aşağı nə varsa
don vurmuşdu, həkimlər mənə xilas etməyə çalışırdılar. Tibb bacısı İra, başqa hə-
kimlər öz hesablarına bahalı dərmanlar alırdılar. Onlar mənə xilas etdilər. Anamız
haqqında isə indiyə qədər heç nə məlum deyil.

**ALLAHVERDİYEVA ELMİRA ZƏKƏRA qızı - 1956-cı ildə doğulmuşam.
Xocalıda yaşayırdım.**

Ailə tərkibim: ərim - Allahverdiyev Novruz Saleh oğlu, 1947-ci ildə doğulub, oğ-
lum - Allahverdiyev Mahir Saleh oğlu, 1975-ci ildə doğulub, qızım - Allahverdiyeva
Nuriyə Novruz qızı, 1977-ci ildə doğulub, oğlum - Allahverdiyev Elgiz Novruz oğlu,
1979-cu ildə doğulub.

Üçotaqlı birmərtəbəli daş evdə yaşayırdıq. Bütün lazım olan avadanlığımız var
idi: üç müasir xalça və bir qədim əldə toxunma xalça, 12 sot torpaq sahəsi.

1992-ci il fevralın 13-də mən qızım və kiçik oğlumla vertolyotla Ağdama uçdum.
Ərimlə böyük oğlum Xocalıda qaldılar. Oğlum həmin il 10-cu sinfi bitirməli idi. An-
caq o və siniflərindən daha 7 oğlan kəndlərini müdafiə etmək üçün Xocalıda qaldı.
Sonradan bildim ki, onların hamısı həlak olub. Fevralın 25-26-da mən Ağdam məş-
çidinin yanında ərim və oğlumla axtarırdım. Ancaq nə onlar var idi, nə də onlardan
bir xəbər. Buna baxmayaraq mən martın axırına qədər onları axtarmaqda davam
etdim. Adamların dediyinə görə onlar meşə yolu gətirilmiş, ərim yaralandığından,
oğlum ona kömək edirmiş. Naxçıvanıq yolundan sonra onları görənlər olmayıb, itkin
düşüblər. Ərimin iki qardaşı əsir düşüb, amma onları Livandan olan dörd əcnəbi er-
məni meyitinə dəyişdiriblər. Onu da söyləmək istəyirəm ki, qardaşım arvadı meşə
ilə getdikləri vaxt 5 yaşlı oğlu Samir Quliyevi dalında aparırmış. Onlar atəşə tutulan-
da, güllə qadının bədənindən keçib uşağı öldürüb.

ALLAHVERDİYEVA ƏNTİQƏ GÜNƏŞ qızı - 1932-ci ildə doğulmuşam.

Ərdəyəm. Mən, mənim ərim və səkkiz uşağımız altı otaqdan ibarət ikimərtəbə-
li daş evdə yaşayırdıq. 1991-ci il dekabrın 23-də təxminən səhər saat altıda biz gül-
lə səsələrindən oyandıq. Elə bildik, evvəllər olduğu kimi atəş tezliklə dayanacaq, ona
görə də gizlənmək üçün polis binasının zirzəmisinə getdik. Polislər kəndi qoruma-

ğa cəhd edirdilər, atışdırdılar. Mənim oğlum Vidadi onlara gömək edirdi, güllə daşıyırdı. O yaralandı və həlak oldu. Biz onu basdırma bilmədik, çünki döyüş artıq kəndin içində gedirdi. Atasını və o biri oğlum həlak olmuş Vidadini evimizə aparıb çarpayının üstünə qoydular. Biz zirzəmidə olanda mənim qızım Zeynəb zirzəminin balaca pəncərəsindən ermənilərin polis işçisi İsmayıl Quliyevi (1971-ci il təvəllüdü) necə güllələdiyini görmüşdü. Zirzəmidə bizimlə bərabər başqa ailələr, həm də bir neçə polis işçisi vardı. Onlardan biri zirzəminin arxa qapısından çıxıb qaçmağı təklif etdi, dedi ki, həlak olmaq əsir düşməkdən yaxşıdır. Kişilər qılıf qırdılar və hamımız birlikdə ciğrila dağa tərəf qaçmağa başladıq. Sağ tərəfdən milis forması geymiş erməni avtomatdan atmağa başladı. Ağdam polisinin işçisi Azər və yerimiz Nəmet Rəcəbov atışaraq bizi qorumağa çalışırdılar. Yaralı Rəcəbov o biri yaralını çıxardarkən yenidən yaralanaraq həlak oldu. Biz qaçıb özümüzü meşəyə çatdırdıq.

Oğlum Muradın və qızım Rəhilənin ayaqları tutulmuşdu, Qaragəv dağına qəndər onları üstümüzə daşıdıq. Biz ora qalxanda bizi əvvəl Azərbaycan əsgərləri, sonra yerli camaat qarşıladı. Azərbaycan vertolyotu ilə həkimlər gəldi. Bu vaxt valideynlər uşaqlarını, uşaqlar valideynlərini axtarırdılar. Yaralıları vertolyota yerləşdirirdilər, oğlum Muradın və onun donub ölmüş qızı Aişəni də götürdülər. Onun cəmi bir yaşı var idi. Mənim və qızım Zeynəbin ayaqlarını don vürmüşdü, indi biz 2-ci qrup əlillik almışıq. Elə həmin gün də Laçın rayonuna yollandıq, piyada, pal-paltar-sız, yeməksiz, ancaq sevinirdik ki, bizə güllə atmırlar. Üç gün yol getdik. Gəlib Nürətdi kəndində olan hərbiçilərə çatdıq. Şəhər bizim Meşəli kəndinə həlak olanları gətirməyə məşinlə hərbiçilər gəldi. Ərim və oğlum İsmayıl da onlarla idi. Kəndə gələndə ərim görür ki, həlak olmuş Vidadini qoyduğu yerdə indi kül və yanmış sümüklərdir. Ərim nə vərdisə qutuya toplayıb gizlədir.

Nürətdi kəndinin camaatı bizə ərzaqla, pal-paltarla kömək etdi. İki gündən sonra məşinlə Ağdam rayonuna, qohumlarımızın yanına gətdik. Həlak olanlara yas verdiyimiz vaxt ermənilər tərəfindən atılan "QRAD" mərmisi evə düşüb evi yandırdı. Oradan biz qohumlarımızla bərabər Bərdə rayonunun Ləmbəran kəndinə gəldik. Oğlumuz Murad bizi orada tapdı. Bizi xəstəxanada yerləşdirdilər, orada demək olar ki, heç nə yox idi. Yerli camaat bizə göməklik göstərdi, biz orada dörd il yaşadıq. Sonra Bərdəyə köçdüük.

SƏTTAROV XANLAR SƏFTƏR oğlu - 1943-cü ildə doğulmuşam, ailəliyəm.

Zəbrat aerodromunun MI-24 vertolyotlarının eskadriya komandiri, MI-8 vertolyotları bölməsinin komandiriyəm. 1992-ci ilin fevral ayında Zəbrat "Azal" aviasiya müəssisəsində MI-24 vertolyotları bölməsinin komandiri idim. Fevralın əvvəllərində Zəbrat aeroportuna Sanqaçaldan MI-24 vertolyotu qaçırılmışdı. Fevralın 10-11-də

daha iki MI-24 vertolyotu qaçırıldı. 1992-ci il fevralın 13-də MDB MN-nin MI-24 vertolyotlarını geri aparmaq üçün Sanqaçal alayının nümayəndələri gəldi. Zəbrat dəstəsinin komandiri Yaver Əliyevin göstərişi ilə bu bortlardan akkumulyatorlar çıxarıldı və hərbi təyyarəçilər mühərrikləri işə sala bilmədilər. Ertəsi gün, fevralın 14-də gündüz saat 12 radələrində Azərbaycan Müdafiə Nazirliyindən göstəriş gəldi ki, müəli pilotlar MI-24 vertolyotlarını Sanqaçaldan Zəbrata aparsınlar. Sanqaçalda altı hərbi vertolyot var idi, biri nasaz idi. Vertolyotların avadanlığına baxıldıqdan sonra beş vertolyot Zəbrata gətirildi. Həmin hərbi MI-24 vertolyotlarında fevral ayında, dəqiq tarix yadımda deyil, Qubadlı, Martuni, Xocalı və Əsgəran rayonlarında döyüş uçuşları yerinə yetirilirdi. İlk vaxtlar bu vertolyotlar mərmii və raketlərlə pis komplektləşdirilmişdi. Uçuşları Azərbaycan Respublikası MN-nə keçən Sanqaçaldakı hərbi təyyarəçilər və Zəbrat aerodromunun müli pilotları yerinə yetirirdi. 1992-ci il fevralın 26-da məzuniyyətdə olduğum vaxt təsadüfən Zəbrat aeroportunda idim. Axşam Ağdama uçmaq barədə göstəriş gəldi, ancaq gecə uçuşlarına hazırlığı olan pilot yox idi. Zəbrat aviasiya dəstəsi rəhbərinin göstərişi ilə mən Ağdama uçdum və fevralın 26-da Ağdam şəhərində endim. Şəhəri günü, fevralın 27-də Əsgəran rayonundan (Əsgəranda 25 km cənuba) vertolyotla meyitləri daşımaq üçün on nəfər verdilər. Mən enən ərazidə müxtəlif yerlərdə 15-20 meyit görünürdü, dinc sakinlər idi. Onların arasında uşaq, qadın, qoca və cavanlar var idi. Endiyim ərazidə vertolyot hər tərəfdən atəşə tutulurdu. Məni, yəni idarə etdiyim vertolyotu, yuxarıdan iki hərbi MI-24 vertolyotu qoruyurdu. Meyit və yaralıları aparmaq üçün mənimlə gələn adamlar əsasən öz qohum və tanışlarını axtarırdılar. Vaxtın qıtlığından, çünki bizi atəşə tuturdular, bu adamlar səkkiz meyit və bir sağ qalmış qadın gətirə bildilər. İkinci dəfə uçanda Əsgəran şəhəri prokurorluğundan olan müstəntiq də mənimlə vertolyotda idi, fəmiliası yadımda qalmayıb. Bu dəfə fərmaların yaxınlığında atəş altına düşən yaralı döyüşçüləri çıxarırdıq. 1992-ci il fevralın 27-də axşam yaralıları Bakı şəhərinə uçdum və ertəsi günü mənim ekipajımı dəyişdilər.

Dəqiqləşdirirəm ki, mən 1992-ci il fevralın 28-də döyüş məşini MI-24-də MI-8 vertolyotlarını müşayiət etməyə çıxmışam, Umudlu kəndindən dinc sakinləri daşıyırdıq. Əsgəran və Naxçıvan kəndləri arasından meyitləri daşıyanda məni müşayiət edən MI-24 vertolyotlarının pilotları Tuvayev, Yusifov, Karpov və Şirinov idi. Mən çalxan zaman bizi fərma tərəfdən, endiyim yerin iki yüz metrliyindən iriçaplı pulemyotdan atəşə tuturdular.

1992-ci ilin fevralın 14-də mən, Yusifov, Əliyev, Edison Həsənov, Məmmədov MI-24 döyüş məşinlərini Zəbrat aeroportuna gətirdik və həmin vaxtdan 22 fevral 1992-ci il tarixli Əmrlə Azərbaycan Respublikası MN-nin sərəncamında olaraq bu vertolyotda döyüş əməliyyatlarına hazırlıqla məşğul olmağa başladıq. Əlavə edirəm ki, fevralda özünümüdfə hərbi qüvvələrində vahid komandanlığa tabe olurdular, indi yaradıldığı kimi nizami ordu yaratmaq lazımdır.

1. F.A.A.: *Süleymanov Rafiq Yusif oğlu*
2. Doğulduğu il və yer: *1974. Laçın rayonu*
3. Ailə vəziyyəti: *Subay*
4. Milliyəti: *Azərbaycanlı*
5. İş yeri: *Xocalı sūd əmtəə fermasında fəhlə*
6. Daimi yaşadığı ünvan: *Xocalı şəhəri*
7. Xocalıya nə vaxt və haradan gəlib: *1986-cı ildə Laçın rayonundan gəlib*
8. Xəsarət və hadisə barədə qısa məlumat, xəsarəti harada alıb və harada müalicə olunub: *Xocalı hadisələri ilə əlaqədar meşədə 7 gün qaldığından ayaqlarını don vürmüş, Bakı şəhər təcili tibb yardımını xəstəxanasında müalicə olunub.*
9. Tibbi ekspertiza və şahid ifadəsi barədə qısa məlumat: *Vətəndaş R.Y.Süleymanovun hər iki ayağının donması ayaqların uzun müddət aşağı hərəkətin təsirinə məruz qalması nəticəsində əmələ gəlmişdir və sağlamlığı uzun müddət pozan az ağır bədən xəsarətlərinə aiddir.*
10. Xüsusən amansızlığa aid qeyd:

İş № 64524

1992-ci il

Şahidi dindirmə
P R O T O K O L U

1 may 1992-ci il

Azərbaycan Respublikasının Bakı şəhəri
Əzizbəyov RPIŞ-nin
müstəntiqi **R.T.Qnyazov**

Azərbaycan Respublikası CPM-nin 173, 174-cü maddələrinə riayət etməklə "Güneşli" sanatoriyasında şahid sifətində dindirdim.

Adı, familiyası, soyadı: *Süleymanov Rafiq Yusif oğlu*

Doğulduğu il: *1974*

Doğulduğu yer: *Xocalı şəhəri*

Ailə vəziyyəti: *Subay*

Milliyəti: *Azərbaycanlı*

Təhsili (hansı məktəbi və nə vaxt qurtarmışdır): *orta*

Peşəsi: hazırda iş yeri və daşdığı vəzifə: *işləməyib*

cinayət işlənən vaxtda: *1991-ci ilin noyabr ayından milli orduda qulluq edib*

Məhkumluğu: *olmayıb*

Daimi yaşadığı yer (düzgün ünvanı və telefon №-si): *Xocalı şəhəri, Mərdəkan "Güneşli" sanatoriyası*

Pasport №-si, nə vaxt və kim vermişdir: *Şəxsiyyəti müəyyən edildi.*

İfadə verməkdən boyun qaçırmağa görə Azərbaycan Respublikası CM-nin 181-ci maddəsilə və yalan ifadə verməyə görə Azərbaycan Respublikası CM-nin 179-cu maddəsilə məsuliyyət daşması haqqında xəbərdar edilmişdir.

Mənə verilən suallara əsasən aşağıdakıları göstərə bilərəm:

Mən anadan olduğum vaxtdan Xocalıda yaşayıram. 1991-ci il noyabr ayından Xocalıda milli orduda olmuşam. Komandirim Tofiq Hüseynov adlı Xocalı sakini olub. Xüsusi evdə anam Süleymanova Nübar, atam Süleymanov Yusif, qardaşım Süleymanov Tofiq, Zəminə, İlahə.

Hadisə 25 fevral 1992-ci il tarixdə axşam saat 21 radələrindən sonra başladı. İri texnikalar kəndi əhatə etdi və uzaqlardan iri çaplı silahla texnikadan kəndi atəşə tutdular. Kəndin evləri yanmağa başladı. Atışma başlayan vaxt mən evdə olmuşam və evdən çıxıb ailəmlə bərabər anamı və bacılarımı körpünün altında gizlədib atışmağa başladım. Mən və mənimlə səngərdə atışanlar Bayram, Süleyman, Şahmalı, Mehman ov tufəngi ilə və Malik avtomatla qadınları qoruyurduq. Mən və kəndlilərim gördük ki, daha bir çıxış yolu yoxdur. Başladığımız meşəyə qaçmağa. Anam, bacılarım və qonşum Məhərrəm ailəsiyənən, Adilə 13 yaşlı Mübariz və başqaları Gülablı kəndinə tərəf üz tutduq. Yolda ermənilər qabağımızı Dəhri kəndi yaxınlığında 350 nəfər gəlirdik. Atışma başlayanda hərə bir tərəfə qaçmağa başladı. Mənim yanımda Mərkəz, Malik, bir türk öldü. Adını bilmirəm, bir qoca qadın, mənəm anam. Ondan sonra biz 11 nəfər aralaşdıq və başqa yolla qaçmağa başladım. Sonra gəlib erməni postunun üstünə tələsirdik, atışdıq avtomatla silah. Bayramda, Ənvərdə və məndə də ov tufəngi ilə sonra başqa yol axtardıq. 6 gün meşədə qalandan sonra gəlib Ağbulaq kəndinə yaxın gəlib sonra Bayramnan mən ayrı düşdük. Gördük ki, Ağbulaq erməni kəndindəyik. Orada ermənilər bizi qovdular. Biz qaçan vaxt 7 nəfər meşədə qaldı. Hüseyn, Mirvari, qardaş-bacı və başqaları biz gecə saat 3-də gəlib təsadüf nəticəsində Ağdamın Muğanlı kəndinə gəlib çıxdıq. Amma bilmirdik bura azərbaycanlı kəndidir. Fikirləşdik ki, nə olar-olar, sonra gördük ki, azərbaycanlılardı. Sonra o beş nəfər ki qalmışdı meşədə. 12 gün qalıb, onlar qardaşım Rafiq, Ənvər, Salman, Ayna, Sona onlar 12-ci gün Yaqub bəyin dəstəsinin yanına gəlib çıxıb. Mənim ayaqlarımı don aparmışdı. Sonra mənə Respublika adına xəstəxanaya gətirdilər, oradan da bura.

İfadəm sozlərimlə doğru yazılıb, ifadəm mənə ucadan oxundu.

Süleymanov R.Y.

Dindirdim: Qnyazov.

Forma №8

02 may 1992-ci il

Şahidi dindirmə

PROTOKOLU

02 may 1992-ci il

Bakı şəhəri

Əzizbəyov RDIŞ İŞ-nin
müstəntiqi **R.Q.Qnyazov**

Azərbaycan Respublikası CPM-nin 173, 174-cü maddələrinə riayət etməklə "Günəşli" sanatoriyasında şahid sifətində dindirdim.

Adı, фамилиясы, soyadı:	<i>Quliyeva Anahid Mürşid qızı</i>
Doğulduğu il:	<i>1955</i>
Doğulduğu yer:	<i>Xocalı şəhəri</i>
Ailə vəziyyəti:	<i>Ailəli</i>
Milliyyəti:	<i>Azərbaycanlı</i>
Partiyada olması:	<i>bitərəf</i>
Təhsili (hansı məktəbi və nə vaxt qurtarmışdır):	<i>Ali, API</i>
Peşəsi: hazırda iş yeri və daşdığı vəzifə:	<i>işləmir</i>
cinayət işlənən vaxtda:	<i>Xocalı şəhəri 2 №-li orta məktəbdə müəllim</i>
Məhkumluğu:	<i>məhkum olunmayıb</i>
Daimi yaşadığı yer (düzgün ünvanı və telefon №-si):	<i>Xocalı ş-ri, Mərdəkan "Günəşli" sanatoriyası</i>
Pasport №-si, nə vaxt və kim vermişdir:	<i>Şəxsiyyəti müəyyən edildi.</i>

İfadə verməkdən boyun qaçırmağa görə Azərbaycan Respublikası CM-nin 181-ci maddəsilə və yalan ifadə verməyə görə Azərbaycan Respublikası CM-nin 179-cu maddəsilə məsuliyyət daşması haqqında xəbərdar edilmişdir.

Mənə verilən suallara əsasən aşağıdakıları göstərə bilərəm:

1992-ci il fevral ayının 26-sı Xocalı şəhərində yaşamışam. Həmin vaxt orada ərim Quliyev Mürşid olub. Xocalıda bacım Əliyeva Heyran Mürşid qızı, onun əri Əliyev Firdovsi İsa oğlu, Firdovsinin oğlu Elçin, Elgiz, Mehdi olublar. Bacım ailəsiylə idi. Mehdi burada Günəşlidədir. Onun heç bir qohumu, atası, anası və qardaşlarından heç bir məlumat yoxdur. Mehдинin 5 yaşı vardır, onun heç bir ailə üzvü yoxdur və onu mən saxlayıram. Bacım əri Firdovsi ilə, Firdovsinin şəxsi evində 3 otaqlı məhlə evində yaşayırdı. Onun evində hər cürə əmlakı vardı və onun əmlakı ermənilərin əliylə hadisədən sonra alınmışdır. İndi bacım uşağı Mehdi mənim himayəmədədir və həmin işdə onun adından mən izahat vermək istəyirəm. İndi Mehдинin heç bir yaşamaq üçün əmlakı yoxdur. Ona heç bir maddi köməklik göstərilməyib. Əliyev Mehdi Firdovsi oğlunun indiki Bakıda Mərdəkanda yerləşən Günəşli sanatoriyasında ən yaxın qohumu mənəm, onun əmiləri, bibiləri sağdırlar. Lakin onların harada olduqlarından mənim heç bir xəbərim yoxdur.

Bildirirəm ki, Mehдинin atası və anası uşaqları hadisə vaxtı Xocalıda atamgilin evində olublar. Hadisə başlayan vaxt, mənim atam Mürşüd onları aparıb Firdovsinin dayısı Kazımın (dayı) qarajında gizlətdi. Orada başqa qohumlar da olublar. Sonra atam kəndə - öz evinə qayıdıb. Görüb ki, vəziyyət xarəbdir, qayıdıb qaraja - həmin yerə, görüb ki, orada heç kim yoxdur. Atam oradan 86-cı posta girib, oradan meşəyə gedib, lakin bacımğili orada tapmayıb. Mehдинi sonra haradansa ermənilər tutub saxlayıb. Onun babası onunla birlikdə qaçıb Ağdama, oradan da Bakıya gəliblər. Mehдинin ata babası xəstəxanada Semaşkoda yatırdı, onun adı İsadır. İndi o Ağdamdadır. Mehдинi isə babasından Ağdamda alıb Bakıya gətirmişəm. İndi Mehдинin valideynləri və qardaşlarından heç bir xəbər yoxdur.

İfadəm mənə ucadan oxundu, sözlərimlə doğru yazılıb.

Quliyeva

Dindirdim: Qnyazov R.Q.

YARALI HAQQINDA OLAN MƏLUMAT

1. F.A.A.: *Əliyeva Solmaz Behlul qızı*
2. Doğulduğu il və yer: *1963, Xocalı şəhəri*
3. Ailə vəziyyəti: *Subay*
4. Milliyəti: *Azərbaycanlı*
5. İş yeri: *Maliyyə kredit texnikumunun tələbəsi*
6. Daimi yaşadığı ünvan: *Xocalı şəhəri, müvəqqəti: Bakı şəhəri, Mərdəkanda qəsəbəsi, "Günəşli" sanatoriyası*
7. Xocalıya nə vaxt və haradan gəlib: *Xocalı sakini*
8. Xəsəret və hadisə barədə qısa məlumat, xəsəreti harada alıb və harada müalicə olunub: *25-26.02.92-ci ildə Xocalı faciəsi ilə əlaqədar şəhəri məcburi tərk edən zaman yolda, meşədə ayaqlarını saxta vurmuşdur və Bakı şəhəri KTYK xəstəxanasında müalicə olunmuşdur.*
9. Tibbi ekspertiza və şahid ifadəsi barədə qısa məlumat: *Vətəndaş S.B.Əliyevada hər iki ayağın 2-ci dərəcəli donması kimi xəsarətləri olmuşdur və səhhəti pozan az ağır dərəcəli bədən xəsarətlərinə aiddir. Göstərilən xəsarətlərin törənmə müddəti 25-26 fevral 1992-ci il tarixə uyğun gələ bilər.*
10. Xüsusi amansızlığa aid qeyd:

İş № 64524

1992-ci il

Şahidi dindirmə
P R O T O K O L U

04 may 1992-ci il

Bakı şəhəri Əzizbəyov RDİŞ İŞ-nin
müstəntiqi **R.Q.Qnyazov**Azərbaycan Respublikası CPM-nin 173, 174-cü maddələrinə riayət etməklə
"Günəşli" sanatoriyasında şahid sifətində dindirdim.

Adı, фамилиясы, soyadı: *Əliyeva Solmaz Bəhlul qızı*

Doğulduğu il: *1963*

Doğulduğu yer: *Xocalı şəhəri*

Ailə vəziyyəti: *Subay*

Milliyyəti: *Azərbaycanlı*

Partiyalılığı: *b/ş*

Təhsili (hansı məktəbi və nə vaxt qurtarmışdır): *orta*

Peşəsi: hazırda iş yeri və daşdığı vəzifə:
cinayət işlənən vaxtda: *Bakının Xocalıdakı Maliyyə
texnikumunda filialında oxu-
yub. Hal-hazırda işləmir*

Məhkumluğu: *söyləyir ki, əvvəllər məhkum
olunmayıb*

Daimi yaşadığı yer (düzgün ünvanı və
telefon №-si): *Xocalı şəhəri, hal-hazırda
"Günəşli" sanatoriyasında*

Pasport №-si, nə vaxt və kim vermişdir: *Şəxsiyyəti müəyyən edildi.*

İfadə verməkdən boyun qaçırmağa görə Azərbaycan Respublikası CM-nin 181-
ci maddəsilə və yalan ifadə verməyə görə Azərbaycan Respublikası CM-nin 179-
cu maddəsilə məsuliyyət daşması haqqında xəbərdar edilmişdir.

Mənə verilən suallara əsasən aşağıdakıları göstərə bilərəm:

Mən Xocalı şəhərində anadan olub böyümüşəm. Xocalıda öz xüsusi evimizdə Əliyeva Fatma Məhəmmədli qızı ikimiz yaşamışıq. 1992-ci il fevral ayının 25-də gecə saat 23 radələrində kəndi əhatə etmiş iri texnika yandırıcı qurğularla atəşə tutdu və kənd evləri yanmağa başladı. Həmin vaxt biz qardaşımın evinin padvalında yatmışdıq, atışma olan kimi hamımız durub, qardaşımın uşaqları, əmisi, qonşularla birlikdə meşə yolu ilə qaçdıq, meşədən gördük ki, kənd evləri yanır. Bizi kənddən bir neçə Milli Ordu əsgəri çıxarıb yola saldı, sonra işə özümüz dağ yolu ilə getdik. Bizim dəstədə 100 nəfər arvad-uşaq vardı. Gülüblü tərəfə getdik. Bizim bir dəstəmiz Gülüblüya keçdi, sonra bizim dəstə də erməni kəndi yanından Gülüblüya keçmək istədi, atışma səsi eşidib geri qayıtdıq və sonra bir neçə gün dağlarda azıb qaldıq. 4-cü və ya 5-ci gün Gülüblüya gəlib çatdıq. Bildirirəm ki, anam 1991-ci ilin dekabrında Ağdama gəlib, orada qalıb. Ailəmizdən yalnız mən orada qalmışdım. Mən qardaşımın ailəsi və balaca oğlu Gülüblüya gəlib mart ayının əvvəlləri çatmışam. Gülüblü yolunda erməni kəndində bacımın əri İmanov Malik güllə yarasından həlak oldu. Bildirirəm ki, ailəmin 4 otaqlı xüsusi evimiz sığorta olunmuşdu, ev əşyalarımız da həmçinin sığorta olunmuşdu. Heç bir sığorta pulu almamışıq. Həyatımızda 4 iri mal-qaramız da qalmışdı. İndiyədək heç bir sığorta pulu kömək heç birimiz nə anam, nə də mən almamışıq. Bizim evimizin qarajı 100 metrədən artıq olanda, evimizdə yaxşı mebelimiz, qab-qacağımız, televizor, soyuducu, evimizin üstün örtmək üçün tikinti materialları həyatımızda qalmışdı. İfadəm mənə oxundu. İfadəmə başqa əlavəm yoxdur. Sözlərimlə doğru yazılıb, ona görə də imza edirəm.

Əliyeva

Dindirdim:

Qnyazov

**"MTE və PA" ETT
BİRLİYİ**

Mir-Qasımov İ.

№ 2649

BƏDƏN XƏSARƏTİNƏ DAİR:

17 sentyabr 1992-ci il

Azərbaycan Respublikası Baş prokuroru yanında
mfi müstəntiqi **E.Ə.Mikayılovun** 1 mart 1992-ci il tarixli
qərarına əsasən Birliyin ambulator şöbəsi.

Ismayılov M.S. iş təcrübəsi: *1989-cu ildən*

Vətəndaş Əliyeva Solmaz Bəhlul qızı

26 yaş

Xocalı şəhəri

Xəstənin tibbi kartasının *Nə-si 2650*

st. 75

st. 179-181

**Əliyeva Solmaz Bəhlul qızı
SUALLAR:**

1. Vət. Əliyeva Solmaz Bəhlul qızının bədənində hansı xəsarətlər vardır, onların xüsusiyyətləri, yerləri, payı, yaranma mexanizmi və ağırlıq dərəcəsi?

2. Bədən xəsarətləri hansı alətlə yetirilmişdir, həmin alətin xüsusiyyətləri, odlu silahdan yetirilmiş bədən xəsarətləri, yaxından açılmış odlu silah izləri, yanğın nəticəsində yaranmış xəsarətlər, texniki vasitələr tərəfindən (təkərli, tır-tırlı) törədilmiş xəsarətlər varmı?

3. Alınmış xəsarət (xəsarətlər) hər-hansı orqanın funksiyasının itirilməsinə və ya hamiləliyin pozulmasına, yaxud sifətin son dərəcədə eybəcərləşdirilməsinə səbəb olmuşdurmu və ya həmin xəsarətlər işgəncə və ya əzab xarakteri daşıyan üsulla edilmişdir?

4. Bədən xəsarətlərinin yetirilmə vaxtını müəyyən etmək.

İLK MƏLUMAT:

Qərardan görüldüyü kimi 1992-ci il fevral ayının 26-26 tarixində erməni silahlı birləşmələri Dağlıq Qarabağda yerləşən MDB-nin hərbi hissələrinin əsgər və zabitləri ilə birlikdə, onların sərəncamında olan müxtəlif tipli silahlardan istifadə edərək (tanklardan, BPM-dən, artilleriyadan, avtomatlardan və s.) Xocalı şəhərinə hücum etmiş, dinc əhalini və şəhəri qoruyan özünü müdafiə dəstələrini və Xocalı şəhər DİŞ əməkdaşlarını qırılmışlar və xəsarətlər yetirmişlər.

Bakı şəhəri KTYX-nın 24.03.92-ci ildə saat 20.55-də tərtib etdiyi 2650 Nə-li xəstəlik tarixindən görüldüyü kimi, xəstə S.B.Əliyeva həmin xəstəxanaya hər iki ayağın II dərəcəli donması diaqnozu ilə daxil olmuşdur. Deməsinə görə, 26-27 fevral Xocalı genosidi zamanı 3 gün soyuqda qalmış, ayağı donmuş, müalicə olmamışdır. Nəbzi 1 dəq. 74, A/T 115/75 mm.c.s. Qarnı yumşaq və ağrısızdır. Hər iki ayağında ödemik vardır, dərinin rəngi avazımıdır, ayaq barmaqları soyuqdur.

Diaqnoz: hər iki ayağın donması. 26.03.92-ci ildən 03.04.92-ci ilədək olan müddətdə ümumi vəziyyəti kafidir. Xüsusi şikayətləri yoxdur, ayağındakı ağrılar azalıb, şişkinlik keçib, ayaqları istidir. 04.04.92-ci ildə xəstə kafi vəziyyətdə evə, ambulator müalicəyə yazılır.

Kliniki diaqnoz: hər ayağın II dərəcəli donması.

Ismayılov M.S.

NƏTİCƏ

Yuxarıda göstərilənlərə əsasən aşağıdakı nəticəyə gəlirik.

Vət. S.B.Əliyevada hər iki ayağın 2-ci dərəcəli donması xəsarətləri olmuşdur. Həmin xəsarətlər aşağı hərəkətin müəyyən müddət ərzində təsiri nəticəsində əmələ gəlmişdir və səhhəti uzun müddət pozan az ağır dərəcəli bədən xəsarətlərinə aiddir. Göstərilən xəsarətlərin törənmə müddəti 25-26 fevral 1992-ci il tarixə uyğun gələ bilər.

18.09.92

Ismayılov M.S.

YARALI HAQQINDA OLAN MƏLUMAT

1. F.A.A.: *Nəbiyev Niftalı İbad oğlu*
2. Doğulduğu il və yer: *1945, Xocalı*
3. Ailə vəziyyəti: *evli*
4. Milliyyəti: *Azərbaycanlı*
5. İş yeri: *Xocalı Aqrar Sənaye Birliyində aqronom*
6. Daimi yaşadığı ünvan: *Xocalı şəhəri*
7. Xocalıya nə vaxt və haradan gəlib: *1986-cı ildə Laçın rayonundan gəlib.*
8. Xəsarət və hadisə barədə qısa məlumat, xəsarəti harada alıb və harada müalicə olunub: *Xocalını məcburi tərk edərkən girov düşmüş, girovluqda olduğu müddət ərzində döyülmə və işgəncə verilmə nəticəsində müxtəlif bədən xəsarətləri almış, Berdə rayon mərkəzi xəstəxanasında müalicə olunmuşdur.*
9. Tibbi ekspertiza və şahid ifadəsi barədə qısa məlumat:
10. Xüsusən amansızlığa aid qeyd:

İş № 64524

Forma №8

1992-ci

Mütəzərriri dindirmə PROTOKOLU

avqust 1992

Bakı şəhəri

Prokurorluğun müstəntiqi 2-ci dərəcə
hüquqşünas **Abuzərov M.M.**

Azərbaycan Respublikası CPM-nin 173, 174-cü maddələrinə riayət etməklə Mərdəkan qəsəbəsi, "Günəşli" sanatoriyasında şahid sifətində dindirdim.

Adı, familyası, soyadı: *Nəbiyev Niftalı İbad oğlu*
Doğulduğu il: *1945*
Doğulduğu yer: *Xocalı*
Ailə vəziyyəti: *Ailəli*
Milliyyəti: *Azərbaycanlı*
Təhsili (hansı məktəbi və nə vaxt qurtarmışdır): *ali, Azərbaycan kənd təsərrüfatı institutu, aqronom*
Peşəsi: hazırda iş yeri və daşdığı vəzifə: *müvəqqəti işləmir*
cinayət işlənən vaxtda: *Xocalı Aqrar Sənaye Birliyində aqronom*
Məhkumluğu: *olmayıb*
Daimi yaşadığı yer (düzgün ünvanı və telefon №-si): *Xocalı şəhəri, müvəqqəti Mərdəkan qəsəbəsi, "Günəşli" sanatoriyası*
Pasport №-si, nə vaxt və kim vermişdir: *Şəxsiyyəti müəyyən olundu. vəsiqə №1/2872*

İfadə verməkdən boyun qaçıрмаğa görə Azərbaycan Respublikası CM-nin 181-cü maddəsilə və yalan ifadə verməyə görə Azərbaycan Respublikası CM-nin 179-cü maddəsilə məsuliyyət daşımada haqqında xəbərdar edilmişdir.

Mənə verilən suallara cavab olaraq aşağıdakıları göstərə bilərəm.

Mən Xocalı sakiniyəm, Xocalıda doğulub boya-başa çatmışam. Xocalıda mənim şəxsi evim var idi. Ailəmiz 5 nəfərdən - mən, həyat yoldaşım - Nəbiyeva Aytəkin Xıdır qızı, oğlum - Seymur, Emin və qızımı Samirdən ibarətdir.

25.02.92-ci il tarixdə mən Xocalıda idim, lakin ailə üzvlərimi vəziyyətin gərgin olması ilə əlaqədar Xocalıdan çıxara bildim. Onlar Bərdə rayonunun Uğurbəyli (Təzəkənd) kəndində yaşayırdılar. Xocalı daima hər cür silahlardan, hərbi texnikadan atəşə məruz qalırdı, yerli sakinlər daima qorxu içində yaşayırdılar. Artıq 3-4 ay oldı ki, nəqliyyat işləmirdi, yeganə nəqliyyat yolu olan vertalyot isə yanvar ayının axırından işləmirdi. Demək olar ki, Xocalı tam mühasirə vəziyyətindədir. 25.02.1992-ci il tarixdə saat təxminən 22-23 radələrində Xocalı hər tərəfdən hərbi texnika ilə mühasirəyə alınıb atəşə tutulmağa başladı. Xocalı çox atəşlərə məruz qalmışdı, lakin bu gündü atəş çox güclü idi və hər tərəfə ölümlə saçırdı. Atışma başlayanda mən evdə idim. Məlum olduğuna kimi Xocalıya ilin əvvəlindən nə işçi, nə də qaz verilir. Ətraf tam qaranlıq idi. Atışmadan bir az keçmiş gördük ki, şəhər od tutub yanır, lakin biz hələ şəhəri tərk etməmişdik, hələ də ümid edirdik ki, atışma kəsəcək, ermənilər yenidən geri çəkiləcək. Təxminən gecə saat 1 radələrində Qala dərəsi məhəlləsinin sakinləri Xocalının mərkəzinə getdilər və dedilər ki, artıq ermənilər bizim məhəlləyə dolmuşlar, fin evlərini isə yandırılar, çıxmaq lazımdır. Lakin biz onlara dedik ki, bir az gözləyək, ola bilsin qabaqlarını aldılar və biz bir az da gözlədik. Görəndə ki, atışma dayanmır, əksinə, artır, getdik və şəhərin içərilərinə doğru irəlilədik. Bir xeyli sakin, o cümlədən, qadın uşaqlar, qocalar və qarılar Qar-Qar çayını keçib Kəlik meşəsinə dolmuşdu. Bu vaxt bizim dəstədə təxminən 200 nəfər adam vardı. Fikrimiz isə Dəhrəzin meşəsinə çıxmaq, oradan isə Abdal Gülabliyə enmək idi. Biz meşəyə doluşarkən ermənilər bizə atəş açırdılar. Biz Dəhrəz yaxınlığındakı meşəyə çatanda mühasirəyə düşdük və meşədə 5 sutka qaldıq, xeyli müqavimət göstərdik, lakin qüvvələr qeyri-bərabər idi, bizim gücümüz, silahımız onlara nisbətə çox az idi. Bizim meşədə qaldığımız 5 gün ərzində həm atışma, həm də don vurma nəticəsində ölən, yaralanan çox oldu. Meşədə qaldığımızın 6-cı günü səhər toranında biz Abdal Gülabliyə getmək məqsədilə meşədən çıxıb ciğirlə aşağı endik, özümüz də bilmədən ermənilərin yaşadığı Dəhrəz kəndinə gəlib çıxdıq və ermənilərin sıx mühasirəsində olduğumuzu gördük. Atışma oldu, lakin mühasirəni yarmaq mümkün olmadı, biz təslim olmağa məcbur olduq. Ermənilər bizdə olan bütün silahları əlimizdən aldı. Atışma zamanı bizim xeyli canlı qüvvə sarıdan itkimiz oldu. Milli Ordu formasında olanları tərksilah edib orada saxladılar, qalanları kəndə gətirib tövləyə doldurdular, oradan bir az keçmiş onları, yəni Milli Ordu formasında olanları gətirib bizim yanımıza saldılar. Sonra qapını bağlayıb ermənilər içəri doluşdular. Bizə əmr etdilər ki, üstünüzdə olan pulu və qiymətli şeyləri yığın, verin bizə və beləliklə, bizim pulumuzu və qiymətli əşyalarımızı zorla əlimizdən aldılar. Biz 2

sutka həmin tövlədə qalandan sonra bizə dedilər ki, 19 nəfərinizi Stepanakertə aparacağıq. Ona qədər isə bizim içimizdən 13 nəfər Milli Ordu formasında olanları seçib apardılar və onlar bayıra çıxanda avtomatdan atəş səsi eşidildi, amma onların meyitlərini, nə də izi görmədik, yalnız maşın gəldiyini gördük. Milli Ordu formasında olanlardan: Rövşəni, Ələddini, Şamonu, Tofiqi dəqiq xatırlayıram, qalanlarını isə unutmuşam, çünki o qədər yaxşı tanıyırdım. Qadın və uşaqları buraxandan sonra biz 19 nəfəri ermənilər "Kamaz" markalı üstü tentli maşına doldurub Əsgəranın içindən keçirib Stepanakertə tərəf apardılar. Xocalıya çatanda ermənilər bizim qabağımızı kəsdi, soruşdular "bunlar kimdirlər? . Biz mühasirə edən ermənilər onlara dedilər ki, "Xocalılardılar." Onlar dedilər ki, "kuzovu qaldırın, tökün bunları yerə". Elə bu vaxt bizim arxamızca ağ Nivada gələn başqa adam gəlib çatdı və həmin ermənilərə dedi ki, "Xeyr, bunları öldürmək olmaz. Biz özümüz bilirik bunları necə edək." Lakin bizi düşürdülər və möhkəm döydülər. Sonra yenidən maşına mindirib Stepanakertə tərəf apardılar. Əvvəlcə Xan bağı yanındakı avtobazaya apardılar, lakin orada nə fikirləşsələr, bizi yenidən Xankəndinə milis idarəsinə apardılar və həyətdə maşından düşürdülər. Oradakı ermənilər bizi yenidən döyməyə başladılar. Sonra milis rəisi gəldi və bizi bir-bir onun yanına apardılar. O isə bizi bir-bir soruşub məlumatımızı yazdı. Sonra başqa otağa keçirib yenidən üst-başımızı yoxlayır və kameraya salırdılar. Mənim cibimi yoxlayanda paltomonun içində bir güllə və oraya qoyduğum qızıl saati tapdı, balta ilə paltonu kəsib patronu çıxardı, saati isə cibinə qoydu. Bundan sonra məni lüt soyundurdu. Mən elə başa düşdüm ki, o məni balta ilə öldürəcək, lakin bir az fikirləşəndən sonra baltanı kənara atıb rezin dubinkanı götürdü və başladı məni döyməyə. Mən ona başa salmağa çalışdım ki, palto mənim deyil, yoldan tapmışam. Məni döyəndən sonra yenidən geyindirib kameraya saldı. Gecədən keçmiş həmin milis işçisi yenidən gəldi və başladı məni döyməyə, dedi: "de görüm Milli Ordudansanız, paltonu haradan almısan". Öz yoldaşlarına isə dedi ki, bunun cibindən patron tapmışam, onu öldürəcəyəm. Bundan sonra onlar hər gün gəlir bizi döyür və işgəncə verirdilər. Martin ortalarında yenə bizi möhkəm döydürdülər. Bu vaxt məni yumruqla vurub ağımda on ədəd qızıl dişimi sındırdılar və götürdülər. İşgəncə verdikləri müddətdə 2 qabırğam sınıb, sətəlcəm olmuşam, ümumi orqanizimim zəifləyib, başıma çox döydüklərinə görə hərdən bir huşum gedir.

Sonra "Qırmızı Aypara" cəmiyyətindən gələnlər bizi qeydiyyatda aldılar və bizə dedilər ki, siz pul və ya əvəzində adam verib dəyişilə bilərsiniz. Bundan sonra biz başa düşdük ki, bizi öldürməyəcəklər. Beləliklə, biz aprelin 12-nə kimi qaldıq orada. Aprelin 12-də isə bizi dəyişdilər. Gecədən sonra isə mən Bərdə rayon mərkəzi xəstəxanasında aprelin 12-dən iyunun 13-nə kimi müalicə olunmuşam. Hal-hazırda müalicəmi Mərdəkan qəsəbəsindəki "Günəşli" sanatoriyasında davam etdirirəm.

Xocalı hadisəsi zamanı şəxsi yaşayış evim, ev avadanlığım, pulum və s. əmlakımız qalıb ki, onların siyahısını istintaqa təqdim edəcəyəm.

Sual: *Xocalıya hücum olacağı barədə sizə nə məlum idi və müdafiə necə təşkil olunmuşdu?*

Cavab: Xocalıya konkret nə vaxt hücum olacağı barədə bizə heç bir şey məlum deyildi, əksinə, hər gün bizə ümid verirdilər ki, yaxın vaxtlarda Əsgəran tərəfdən yolu açacağıq. Xocalının müdafiəsi pis deyildi, amma 366-cı rus polkunun hücumunun qarşısında bu müdafiə dayana bilməzdi.

Sual: *Siz girovluqda olduğunuz müddətdə və Xocalıya hücum olan müddətdə ermənilərdən başqa qeyri-millətin nümayəndələrini gördünüzmü və ya bildinizmi, əgər belə adamlara rast gəldinizsə, onlar sizinlə necə rəftar edirdilər?*

Cavab: Mən bilavasitə ermənilərdən başqa digər millətin nümayəndəsini görmədim. Amma Xocalıya hücum edən 366-cı rus polku idi. Çünki həmin texnika yalnız onlara məxsus idi. Bizi girov olduğumuz müddət ərzində bizə əzab və işgəncə verənlər isə hamısı ermənilər idi.

Sual: *Sizə işgəncə verənlər arasında, yaxud hücum edənlər arasında sizin tanıdığınız erməni var idimi, var idisə onlar kimlər idi?*

Cavab: Xeyr, həmin ermənilər əsasən Yerevandan gəldikləri üçün mən heç kimi tanıyırdım.

Sual: *İfadənizə başqa əlavəniz varmı?*

Cavab: Xeyr, başqa əlavəm yoxdur.

İfadəni oxudum, mənim sözlərimlə düzgün yazılmışdır.

Nəbiyev Niftali

Dindirdi: Müstəntiq Abuzərov M.M.

İş № 64524

1992-ci il

**Mütəzərriri dindirmə
PROTOKOLU**

2 avqust 1992-ci il

Azərbaycan Respublikasının Baş Prokuroru yanında
xüsusilə mühüm işlər üzrə müstəntiqi **Z.B.Allahverdiyev**

Azərbaycan Respublikası CPM-nin 173, 174-cü maddələrinə riayət etmək
Mərdəkan qəsəbəsi, "Günəşli" sanatoriyasında şahid sifətində dindirdim.

Adı, familiyası, soyadı:	<i>Süleymanov Rafiq Yusif oğlu</i>
Doğulduğu il:	<i>1974</i>
Doğulduğu yer:	<i>Laçın rayonu</i>
Ailə vəziyyəti:	<i>Subay</i>
Milliyyəti:	<i>Azərbaycanlı</i>
Təhsili (hansı məktəbi və nə vaxt qurtarmışdır):	<i>8-ci sinif</i>
Peşəsi: hazırda iş yeri və daşdığı vəzifə: cinayət işlənən vaxtda:	<i>işləmir Xocalı süd əmtəə fermasında fəhlə</i>
Məhkumluğu:	<i>olmayıb</i>
Daimi yaşadığı yer (düzgün ünvanı və telefon №-si):	<i>Xocalı şəhəri, Mərdəkan "Günəşli" sanatoriyası</i>
Pasport №-si, nə vaxt və kim vermişdir:	<i>Var, üstümdə deyil</i>

İfadə verməkdən boyun qaçırmağa görə Azərbaycan Respublikası CM-nin 181-ci maddəsilə və yalan ifadə verməyə görə Azərbaycan Respublikası CM-nin 179-cu maddəsilə məsuliyyət daşması haqqında xəbərdar edilmişdir.

Verilən suallara əsasən aşağıdakıları göstərə bilərəm:

Mən atam Süleymanov Yusif Həsənalı oğlu, atam Süleymanova Nübar Lələki-şi oğlu, qardaşım Tofiq, bacılarım Lətafət, Çiçək və İlahə 1986-cı ildən Xocalıda yaşayırıq. 13 fevral 1992-ci il tarixdə Xocalıda vəziyyət pisləşdiyinə görə atam Xocalıya axırıncı gələn vertalyotla bacılarımın üçünü də götürüb getdi Ağdam şəhərinə ki, onları orada qoyub, özü qayıtsın, amma həmin gündən sonra vertalyot Xocalıya qayıtmadığı üçün atam da orada qaldı. Xocalıda evimizdə qardaşım, anam və mən qaldıq.

25 fevraldan 26 fevral 1992-ci il tarixə keçən gecə evdə yatmışdım. Güllə səsinə oyananda gördüm ki, ermənilər, rus əsgər, zabıt və tankları ilə Xocalıya hücum edib. Şəhərə daxil olaraq evləri yandırır-dağdır, əhalini, o cümlədən, qocaları, qadınları və uşaqları qırdığından biz anamızı da götürüb zavravkanın yanından düşüb çayı (Qar-Qar) keçib Kətik kəndi tərəfdən meşəyə gəlib istəyirdik Ağdam rayonunun ərazisinə çıxmaq. Şəhərə yaxın ermənilər bizim adamları görüb gulleyə tutdular. (Ölənələr və yaralananlar oldu, amma hərə öz hayında olduğundan ölən və yaralananların, hətta yanımızda kimlərin olmasını deyə bilmərəm.) Bundan sonra bələdçilərimiz olmadığından azıb meşədə qaldıq. Altıncı gün Dəhraz kəndi yaxınlığında ermənilər bizi atəşə tutdular. Həmin gün anamız aclığa dözməyib vəfat etdi. Meyidi orada qaldı. Sonra mən Tofiqdən ayrılı düşdüm. 7-ci gün bir təhər gəlib Ağdamın Muğanlı düzünə çıxdım. Ağdam xəstəxanasında bir sutka yatandan sonra mənə Bakı təcili yardım xəstəxanasına gətirdilər. Orada müalicə olunacaqdım.

Başqa əlavəm yoxdur, ifadəm oxundu, düzgün yazıldığı üçün imza edirəm.

Dindirdi: Z.ALLAHVERDIYEV

MTE və PA ETT
BİRLİYİ

Mir-Qasımov İ.

№2660

BƏDƏN XƏSARƏTLƏRİNƏ DAİR

19 sentyabr 1992-ci il

Azərbaycan Respublikası Baş prokuroru yanında
mühüm işlər müstəntiqi E.Ə.Mikayılovun
qərarına əsasən 01.III.1992-ci il tarixdən Birliyin ambulator şöbəsi

Ekspert Dadaşov Sirac Q.

İş təcrübəsi 1980-ci ildən

Vət. Süleymanov Rafiq Yusif oğlu

Xocalı şəhəri

Xəstənin tibbi kartasının №-si 2155

st.75

st.179-181

YARALI HAQQINDA OLAN MƏLUMAT

- 1.F.A.A. *Əliyeva Rəhilə İsa qızı*
2. Doğulduğu il və yer: *1959, Xocalı şəhəri*
3. Ailə vəziyyəti: *Ailəli, 1 oğlu var*
4. Milliyəti: *Azərbaycanlı*
5. İş yeri: *Xocalı xəstəxanasında təsərrüfat başçısı*
6. Daimi yaşadığı ünvan: *Xocalı şəhəri*
7. Xocalıya nə vaxt və haradan gəlib: *Xocalıda doğulub.*
8. Xəsarət və hadisə barədə qısa məlumat, xəsarəti harada alıb və harada müalicə olunub: *25.02.-dən 01.03.92-ci ilə qədər meşədə ayaqlarını don vurduğundan Ağdamdakı hərbi hospitalda və Bakı təcili tibb yardım xəstəxanasında müalicə qəbul edib.*
9. Tibbi ekspertiza və şahid ifadəsi barədə qısa məlumat: *Vet. R.İ.Əliyevanın bədənində olan xəsarətlər hər iki pəncənin bütün barmaqlarının dırnaq falanqasının IV dərəcəli donması, hər iki pəncənin 2-3 dərəcəli donması soyuğun yerli təsirindən əmələ gəlmişdir, ağırlıq dərəcəsi müalicə qurtarandan sonra təyin ediləcəkdir.*
10. Xüsusi amansızlığa aid qeyd:

İŞ № 64524

Forma №8

1992-ci il

Mütəəzzəri dindirmə PROTOKOLU

13 avqust 1992-ci il

Azərbaycan Respublikasının
Baş Prokuroru yanında
xüsusilə mühüm işlər üzrə müstəntiq Z.B. Allahverdiyev

Azərbaycan Respublikası CPM-nin 173, 174-cü maddələrinə riayət etməklə "Güneşli" sanatoriyasında şahid sifətində dindirdim.

Adı, фамилиясы, soyadı: *Əliyeva Rəhilə İsa qızı*
Doğulduğu il: *1959*
Doğulduğu yer: *Xocalı kəndi*
Ailə vəziyyəti: *Ailəli, 1 oğlu var*
Milliyəti: *Azərbaycanlı*
Təhsili (hansı məktəbi və nə vaxt qurtarmışdır): *orta ixtisas*
Peşəsi: hazırda iş yeri və daşdığı vəzifə: *işləmir*
cinayət işlənən vaxtda: *Xocalı xəstəxanasında təsərrüfat başçısı*
Məhkumluğu: *Olmayıb*
Daimi yaşadığı yer (düzgün ünvanı və telefon №-si): *Xocalı şəhəri, müvəqqəti Mərdəkan qəsəbəsi, "Güneşli" sanatoriyası*
Pasport №-si, nə vaxt və kim vermişdir: *Üstündə deyil.*

İfadə verməkdən boyun qaçırmağa görə Azərbaycan Respublikası CM-nin 181-ci maddəsilə və yalan ifadə verməyə görə Azərbaycan Respublikası CM-nin 179-cü maddəsilə məsuliyyət daşması haqqında xəbərdar edilmişdir.

Verilən suallara cavab olaraq aşağıdakıları göstərə bilərəm:

Mən Xocalı şəhərində doğulmuşam. Atam - Əliyev İsa Əbdüləli oğlu və oğlum - 25 iyun 1982-ci ildə anadan olmuş Həsənov Ramil Qaryağdı oğlu ilə birgə yaşayırdıq. Anam - Əliyeva Kubra Əzim qızı 1988-ci ildə vəfat edibdir.

25 fevral 1982-ci il tarixcə mən, atam və oğlum evdə idik. Gecə təxminən saat 23 rədələrində xəbər yayıldı ki, ermənilər rus əsgər, zabıt və texnikası ilə şəhərə hücum edib şəhəri yandırır, evləri dağıdır, əhalini, o cümlədən, qocaları, qadınları, uşaqları qırırlar, şəhəri tərk etmək lazımdır. Belə olanda mən, atam, oğlum Ramil durub qardaşım Əliyev Firudin İsa oğlunun evinə gəldik. Çünki o, yaralı idi. Biz Firuddini də götürüb kənd adamlarına qoşulub yanacaq doldurma stansiyası tərəfindən dəmir yolu körpüsü yanından Qar-qar çayını keçib, Kətik tərəfə dağa meşə ilə çıxdıq. Artıq 26 fevral 1992-ci ilin səhəri idi, ermənilər bizi görüb gülləyə tutdular. Adamlar hərəsi dəstə ilə bir tərəfə dağıldı. Onu da qeyd edərim ki, həmin vaxt həyəcanlı olduğumdan ətrafımızda kimlərin olmasına fikir vermədiyim üçün kimlərin orada olmağını deyə bilmərəm. Bu hadisədən sonra biz yolu azıb meşədə Naxçıvanı kəndi ətrafında bir neçə gün qaldıq, nə qədər axtarıqsa, Ağdam torpağına gedib çıxma bilmədik. Onu da qeyd edim ki, ermənilərdən qorxduğumuz üçün ancaq gecələr hərəkət edirdik.

Nəhayət, 01 mart 1992-ci il tarixdə gecə təsadüfən gəlib Ağdamın Kenik kəndinə çıxdıq. Yerli adamlar bizi evlərinə aparıb qulluq edib, səhərə qədər saxladılar. 2 mart 1992-ci ildə bizi Ağdam qospitalına gətirdilər. Mənim və oğlumun ayaqlarımızı don vurduğundan bizi Bakıya təcili tibbi yardım xəstəxanasına yazdıqlarından həyat yoldaşım - Həsənov Qaryağdı Rüstəm oğlu (ondan 1983-cü ildə boşanmışım) göndərildiyimiz sanitariya vertalyotu ilə Bakıya gətirib xəstəxanada bizə qulluq edirdi. Xəstəxanada mənim hər ayağımdan 2 barmağımı (cəmi 4 barmağımı) kəsdilər. Ramilin də ayağını don vurmağına baxmıyaraq, onun ayağını kəsdilər. Oğlum Ramil bir ay, mən isə 3 ay xəstəxanada yataaraq müalicə olunduq.

Cavab: Ermənilər yalan deyir, onlar Xocalı əhalisinə yol və ya koridor verməyiblər. Əgər belə şey var idisə, bəs nə üçün Xocalını tərk edənləri yolda tutub öldürdülər.

Cavab: Bəli, Xocalıdan çıxanda evdən heç bir şey gətirə bilməmişik. Amma bu haqda ərizə verməmişik. Bu barədə ərizə yazıb 3 gün müddətinə istintaqa təqdim edəcəyəm.

İfadəmə başqa əlavəm yoxdur. Doğru yazıldığı üçün imza edərim.

Dindirdim:

Z.Allahverdiyev

YARALI HAQQINDA OLAN MƏLUMAT

1. F.A.A.: *Quliyev Mərkəz Xankişi oğlu*
2. Doğulduğu il və yer: *1951-ci il, Xocalı*
3. Ailə vəziyyəti: *Evlü*
4. Milliyəti: *Azərbaycanlı*
5. İş yeri: *Xocalı avtobazasında sürücü*
6. Daimi yaşadığı ünvan: *Xocalı şəhəri*
7. Xocalıya nə vaxt və haradan gəlib:
8. Xəsəret və hadisə barədə qısa məlumat, xəsəreti harada alıb və harada müalicə olunub:

Xocalını məcburi tərk edərkən Ağbulaq kəndi yaxınlığında qarnına keçməklə sağ omba nahiyəsindən güllə yarası almış və Bakı təcili yardım klinik xəstəxanasında müalicə olunmuşdur.

9. Tibbi ekspertiza və şahid ifadəsi barədə qısa məlumat:

Vət.M.X.Quliyevin müalicəsində aşkar edilən 2-3 dərəcəli travmatik şok nəticəsində və nazik bağırsağın yaralanmasına səbəb olmuş, sağ sağı nahiyəsinin güllə yarası, odlu silahdan açılmış atəşin əsas faktorunun təsirindən, güllənin təsiri nəticəsində əmələ gəlmişdir. Onun aldığı xəsəretlər yetirildiyi vaxt heyat üçün təhlükəli olduğuna görə ağır dərəcəli bədən xəsəretinə aiddir.

10. Xüsusi amansızlığa aid qeyd:

İş № 64524

1992-ci il

Şahidi dindirmə
P R O T O K O L U

01 sentyabr 1992-ci il

Bakı şəh., Mərdəkan qəsəbəsi

Azərbaycan Respublikasının Şuşa Prokurorluğunun
müstəntiqi 2-ci dərəcəli hüquqşünas **Abuzərov M.M.**Azərbaycan Respublikası CPM-nin 173, 174-cü maddələrinə riayət etməklə
Mərdəkan qəsəbəsinin "Günəşli" sanatoriyasında şahid sifətində dindirdim.

Adı, фамилиясы, soyadı: *Quliyev Mərkəz Xankişi oğlu*

Doğulduğu il: *1951*

Doğulduğu yer: *Xocalı*

Ailə vəziyyəti: *Evlə*

Milliyyəti: *Azərbaycanlı*

Təhsili (hansı məktəbi və nə vaxt qurtarmışdır): *8-ci sinif*

Peşəsi: hazırda iş yeri və daşdığı vəzifə: *müvəqqəti işləmir*

cinayət işlənən vaxtda: *Xocalı avtobazasında sürücü*

Məhkumluğu: *Sözündən yoxdur*

Daimi yaşadığı yer (düzgün ünvanı
və telefon №-si): *Xocalı şəhəri, müvəqqəti Mərdəkan qəs.,
"Günəşli" sanatoriyası*

Pasport №-si, nə vaxt və kim vermişdir: *XI-JQ №694091 Əsgəran rayon İcraiyyə
komitəsinin DİŞ-si, 03.02.80*

İfadə verməkdən boyun qaçırmağa görə Azərbaycan Respublikası CM-nin 181-
ci maddəsilə və yalan ifadə verməyə görə Azərbaycan Respublikası CM-nin 179-
cu maddəsilə məsuliyyət daşması haqqında xəbərdar edilmişdir.

Mənə verilən suallara cavab olaraq aşağıdakıları göstərə bilərəm.

Mən Xocalı sakiniyəm.

Xocalıda doğulub, orada da boya-başa çatmışam.

Xocalıda bir mərtəbəli 5 otaqlı evim var idi.

Ailəmiz 7 nəfərdən - mən, həyat yoldaşım Hüseynova Anahil Mürşid qızı, oğlanlarım Elman, Elşad, Xankişi, qızlarım - Firəngiz və Nəzakətdən ibarət idi. 25.02.92-ci il tarixdə mənim ailə üzvlərim Xocalıda yox idilər. Mən vəziyyət gərginləşəndə onları hadisədən bir neçə gün qabaq vertolyotla çıxarıb Ağcabədi rayonunun Kürdlər kəndinə göndərdim, lakin özüm Xocalıda qalmışdım. Özüm əvvəllər "Zil" markalı kuzovlu maşında işləyirdim. "Zil" maşınının dövlət nömrə nişanı 50-16 AQT idi. Mühərrik nömrəsi 214026, mavi rəngli, şassi nömrəsi isə 2799023 idi. Hadisə vaxtı maşın orada qaldı. Həm də mən istəyirdim ki, taksı maşınına keçəm. Ona görə də xeyli işlənmiş "Qaz 24" markalı dövlət nömrə nişanı 73-88 AQM nömrəli maşını təmir etmək üçün Ağdama gətirmişdim. Lakin yol bağlandığına görə həmin maşını təmir etdirib Xocalıya apara bilmədim. Hal-hazırda həmin maşın mənədir.

25.02.92-ci il tarixdə digər Xocalı sakinləri kimi mən də yerli özünü müdafiə dəstəsində posta getməli idim. Axşam saat 22.00 radələrində mən posta gedərkən gördüm ki, aeroport istiqamətindən yaşıl rəngli fişəng atıldı. Bundan sonra isə Mehdi kənd istiqamətindən Xocalıya bir neçə "Alazan" raketı atdılar. "Alazan" raketı atılandan dərhal sonra Xocalını hər tərəfdən toplardan, tanklardan, BMP-dən atəşə tutdular. Mən fin evləri tərəfə posta getməli idim. Posta yaxınlığında gördüm ki, postdakı adamları postu tərk edib bizə tərəf, yəni şəhərin içərisinə tərəf gəldilər. Onlar bizə dedilər ki, evləri yandırılar, ermənilər isə o tərəfdən fin evlərinə doluşublar. Biz onlara müqavimət göstərə bilmədik. Çünki onlar tankla, BMP ilə hücumə keçiblər. Biz isə avtomat və ov tüfəngi ilə silahlanmışdıq. Mənim özümün əlimdə qoşalülə ov silahı var idi. Biz evlərin arxasında gizlənərək bir az atışdıq, sonra isə vəziyyətin təhlükəli olduğunu görüb şəhərdən çıxdıq. Atışma başlayan da əlində ratsiya olan Elxan Həmidov nə qədər çıxırdı, kömək istədi, heç bir yandan - nə Şuşadan, nə də Ağdamdan bizə kömək etmədilər. Axı onların imkanı var idi ki, heç olmasa "Qrad"la onların texnikası cəmləşdiyi yerə atəş açsınlar. Xocalıdan çıxmazdan əvvəl mən qardaşlarımı axtarmaq məqsədilə onların evlərinə getdim, amma onları evdə tapa bilmədim. Bundan sonra digər adamlarla birlikdə Qar-Qar çayına endik. Oradan qadın və uşaqları keçirib Kətik meşəsinə getdik. Fikrimiz Ağdamın Gülablı kəndinə gəlmək idi. Bu məqsədlə Gülablı istiqamətində səhərə kimi meşə ilə yol getdik. Meşədə getdiyimiz müddət ərzində 3 dəfə atışmaya düşdük. Atışmalarda ölənlər və yaralanan yox idi. Hər halda 2 dəfə atışmadan salamat çıxdıq. Bu minvalla biz Gülablı yaxınlığında yerləşən ermənilərin yaşadığı Ağbulaq kəndinə gəlib çatdıq. Kəndin yanından keçmək istəyəndə ermənilərin

postları ilə rastlaşdıq və onlar başladı bizi atəşə tutmağa. Biz ermənilərə o qədər yaxınlaşmışdıq ki, aramızdakı məsafə 5-6 m olardı. Həmin atışmada mənim sağ omba hissəmdən güllə dəydi və qarın nahiyəsində bağırsaqlarımı zədələdi, güllə isə bədənimdə qaldı və bu saat da bədənimdədir. Mən yaralananda əvvəlcə təxminən yüz metr geriye qaçdım, lakin çoxlu qan itirdiyimdən yeriye bilmədim və daşın dalında gizləndim. Bu vaxt Abdulla adlı türk oğlanın meyidini gördüm və Müsabir adlı oğlan isə qolundan yaralandı. Mən axşama kimi gizləndiyim yerdə qaldım. Çox qan itirdiyimdən tez-tez huşumu itirirdim. Axşam azərbaycanca danışqlar eşidib onları səslədim. Gələnlər Gülablıdan bizə köməyə gələn adamlar idilər. Onlar bir təhər məni sürüyüb aparırdılar ki, atışma yenidən başladı və onlar məni qoyub getdilər. Mən daldalanmaq istəyəndə oradakı uçurumdan üzə aşağı yuvarlandım və özümü itirdim, ayılında gördüm ki, üzümə damcı düşür. Baxanda başımın üstündə məmən oğlu Elman Cavadovu gördüm. O, Azərbaycan Milli Ordusunda döyüşürdü. Mənim yaralandığımı eşidib dalımcə gəlmiş. Elman çox çətinliklə sürüyə-sürüyə məni gətirdi. Bundan sonra mən huşumu tamam itirmişəm. Ayılında özümü Bakıda təcili yardım klinik xəstəxanasında gördüm. Sonralar öyrəndim ki, məni gətiriblər Ağdama, orada vəziyyətin gərgin olduğunu görüb vertolyotla Bakıya göndəriblər. İki aydan artıq xəstəxanada müalicə aldım. May ayının əvvəlində isə ailəmlə birlikdə Mərdəkəna "Günəşli" sanatoriyasına gəldim və hal-hazırda burada yaşayıram. Ailə üzvlərimizin hamısı sağ-salamat mənimlə birlikdə yaşayır.

SUAL: Xocalıya hücum edənlərin kimlərdən ibarət olması barədə nə deyə bilərsiniz?

Cavab: Xocalıya hücum edənlər əsasən 366-cı polkun əsgər və zabıtları idilər. Yanmış evin işıqlarında hərbi formalı əsgər və zabıtlar hərbi texnikanın üstündə aydın görünürdü. Bir də onu qeyd edim ki, ermənilərin sərəncamında o qədər müxtəlif hərbi texnika yox idi.

Sual: Xocalının dinc sakinlərinin çıxması üçün azad dəhliz mövcud idi, əgər mövcud idisə, bu barədə sizə nə məlum idi və əhali əvvəlcədən xəbərdar olmuşdumu?

Cavab: Xocalının dinc əhalisinin çıxması üçün heç bir azad dəhliz yox idi və bu barədə mənə heç bir şey məlum deyildi. Mən isə onu qeyd edə bilərəm ki, əksinə, ermənilər əvvəlcədən bizim gedə biləcəyimiz bütün yolları bağlamışdılar və rastlarına çıxan bütün hamını - qadınları, uşaqları, qocaları vəhşicəsinə qırırdılar.

Sual: Sizin Xocalıda hansı əmlakınız qalıb və Sizə dəymiş ziyan barədə ki-məsə müraciət etmişinizmi?

Cavab: 5 otaqlı yaşayış evimiz, hamam, qaraj, 3 baş iri buynuzlu qaramal, 15 baş qoyun, evimizin hər cür ev avadanlığı və paltar-palaz Xocalıda qalmışdır. Bu

barədə müraciət olunub-olunmamasını bilmirəm, çünki mən uzun müddət xəstəxanada müalicə olunmuşam və yenə müalicə olunmalıyam. Belə ki, mənə cərrahiyyə əməliyyatı edilib, güllə çıxarılmalıdır.

Sual: İfadənizə başqa əlavəniz varmı?

Cavab: Xeyr, başqa əlavəm yoxdur.

İfademi oxudum, mənim sözlərimlə düzgün yazılmışdır.

Quliyev M.X.

Dindirdi: müstəntiq Abuzərov M.M.

Mir-Qasimov İ.

№ 2709

BƏDƏN XƏSARƏTİNƏ DAİR:

18 sentyabr 1992-ci il

Azərbaycan Respublikası Baş prokuroru yanında
mühüm işlər müstəntiqi **E.Ə.Mikayılovun**
1 mart 1992-ci il tarixli qərarına əsasən Birliyin ambulator şöbəsi.

Ekspert: **Azməmmədov İ.**

Vətəndaş: *Quliyev Mərkəz Xankişi oğlu*

41 yaş

Xocalı şəhəri

Xəstənin tibbi kartasının №-si 1794

st. 75

st. 179-181

18.09.92-ci il

Quliyev Mərkəz Xankişi oğlu

SUALLAR:

1. Vət. Quliyev Mərkəz Xankişi oğlunun bədənində hansı xəsarətlər var və onların xüsusiyyətləri, yerləri, sayı, yaranma mexanizmi və ağırlıq dərəcəsi?
2. Bədən xəsarətləri hansı alətlə yetirilmişdir, həmin alətin xüsusiyyətləri, odlu silahdan yetirilmiş bədən xəsarətləri, yaxında açılmış odlu silah izləri, yanğın nəticəsində yaranmış xəsarətlər, texniki vasitələr tərəfindən (təkərli, tır-tırlı) törədilmiş xəsarətlər varmı?
3. Alınmış xəsarət (xəsarətlər) hər-hansı orqanın funksiyasının itirilməsinə və ya hamiləliyin pozulmasına, yaxud sifətin son dərəcədə eybəcərləşdirilməsinə səbəb olmuşdurmu və ya hansı əməllər işgəncə və ya əzab xarakteri daşıyan üsulla edilmişdir?
4. Bədən xəsarətlərinin yetirilmə vaxtını müəyyən etmək.

İlk məlumat:

Qərardan görüldüyü kimi, 1992-ci il fevral ayının 25-26 tarixində erməni silahlı birləşmələri Dağlıq Qarabağda yerləşən MDB-nin hərbi hissələrinin əsgər və zabitləri ilə birlikdə, onların sərəncamlarında olan müxtəlif tipli silahlardan istifadə edərək (tanklardan, artilleriyadan, BMP-dən, avtomatlardan və s.) Xocalı şəhərinə hücum etmiş və dinc əhalini və şəhəri qoruyan özünü müdafiə dəstələrini və Xocalı şəhər DİŞ-nin əməkdaşlarını qırışlar və xəsarətlər yetirmişlər.

Bakı şəhəri KTYX-nın Quliyev Mərkəz Xankişi oğlunun adına tərtib etdiyi 1794№-li stasionar xəstənin tibbi kartasından görünür ki, xəstə Quliyev M.X. xəstəxananın 2-ci cərrahiyyə şöbəsinə 26 fevral 1992-ci il saat 21.40 radələrində sağ sağın nahiyəsində olan yarıdakı ağrıdan, zəiflikdən, başgicəllənmədən şikayətləri ilə daxil olmuşdur.

Xəstənin dediyinə görə 25.02.92-ci ildə Xocalı şəhərindən erməni silahları tərəfindən qovulduqdan sonra Ağdam şəhərinə gedən yolda ermənilər tərəfindən atəşə tutulmuş və yaralanmışdır. 26.02.92-ci il axşam təyyarə ilə Bakı şəhərinə Bine aeroportuna gətirilmiş və oradan da təcili yardım maşını ilə KTYX-yə qospitalizasiya olunmuşdur.

Xəstə daxil olarkən, ümumi vəziyyəti ağır olmuşdur. Xəstə orta boylu, düzgün bədən quruluşlu, dəri və görünən selikli qişaları avazımsızdır. Ağciyərlərində vertikul-

yar tənəffüs müşahidə olunur. Ürəkdə tonlar xeyli karlaşmışdır. Periferik arteriyalarda kulsasiya yoxdur. Yuxu arteriyalarında kulsasiya vardır, dəq. 12 vurğuya bərabər olmuşdur. Dili nəmdir. Qarnı yumşaqdır, köpmə və əlləmə zamanı ağrısızdır. Peritoneal əlamətlər yoxdur. Düz bağırsağına turunda qoyulmuşdur. Kataterlə 50 ml. sidik alınmışdır.

Sağ sağrı nahiyəsində, bayır-yuxarı kvadratında yara (odlu silah yarası) xarici dəliyi vardır, qanaxma yoxdur, ətrafi palpasiya zamanı ağrısızdır. Gündəlikdən aydın olur ki, xəstənin vəziyyəti çox ağır, travmatik şok vəziyyətində olmuşdur, örtüyü avazı, periferiyada sianoz olmuş, ürək tonları kar, ritmiki, sapvaridir. Arterial təzyiq təyin olunmur. Ağciyərlərində sərt tənəffüs eşidilmişdir. Sidiyə kateter vasitəsi ilə gedir. Xəstəyə təcili venadaxili paliklyukin 400,0; venadaxili sametazon 8,8 ml; klavoron 1,0, pensilin, sulfokamofonamin 50% -2,0; dimedrol 1% - 1,0 terapiyası olmuşdur. 06.09.92-ci il tarixdə sol qalça nahiyəsində cərrahi əməliyyat aparılmışdır. Kabinə olunmuş qeyri-imqalyasion narkozla sol qalça nahiyəsindən çəp kəsilmə qarın boşluğu qat-qat açıldı. Müəyyən olundu ki, qalça nahiyəsinin içəri-arka divarından başlayaraq, kiçik (oxunmur) aşağı və sol divarına qədər peritok arxası soyulmaqda olan (oxunmur) vardır. Qarın boşluğu təmizdir. Polnastyə zamanı çanaq ətrafındakı toxumalarda güllə əllənmədi. S-yə bənzər bağırsağ yaraya çevrilmiş və burada operasion kəsiyin divarları bağırsağ divarı tikildi. Hemostaz təmin edilmiş və yara kənarları tikilib, qarın boşluğu bağlandı. Sonra kənara çıxarılmış bağırsağ divarı köndələn istiqamətə kəsildi və bağırsaqda əmələ gəlmiş stomanın kənarı dəriyə tikilmişdir. Anusdan qaz çıxaran drenaj boru salınmışdır. Onun vasitəsi ilə həmin nahiyə yuyuldu. Aseptik sarğı qoyuldu. Operasiyadan sonra xəstənin vəziyyəti təcridən yaxşılaşmaya başlamışdır. Xəstəyə pensilin, qlükoza, hemodez məhlulu, qentamin oksanilin, vitamin, kanamistin terapiyası almışdır. 27.04.92-ci ildə xəstə kafi vəziyyətdə ambulator müalicəyə yazılmış, ona 3-4 aydan sonra təkrari cərrahi əməliyyat üçün qospitalizasiya olunması məsləhəti verilmişdir.

Kliniki diaqnoz: Sağ ağrı nahiyəsinin odlu silah yaralanması. Düz bağırsağın yaralanması (periton xarici) 2-3 dərəcəli travmatik şok.

Azməmmədov İ.

NƏTİCƏ

Yuxarıda qeyd edilənlərə görə aşağıdakı nəticəyə gəlirəm:

Vət. Quliyev Mərkəz Xankişi oğlunun müalicəsində aşkar edilən 2-3 dərəcəli travmatik şokla nəticələnmiş və nazik bağırsağın yaralanmasına səbəb olmuş, sağ ağrı nahiyəsinin güllə yarası, odlu silahdan açılmış atəşin əsas faktorunun təsirdən - güllənin təsiri nəticəsində əmələ gəlmişdir və yetirilmə müddəti qarının təsviri hissəsində göstərilən vaxta, yəni 25-26 fevral 1992-ci il tarixə uyğun gəlir.

M.X.Quliyevin aldığı xəsarətlər yetirildiyi vaxt həyat üçün təhlükəli olduğuna görə Ağır dərəcəli bədən xəsarətinə aiddir.

18.09.92-ci il

AZMƏMMƏDOV İ.

Mütəzərriri dindirmə

PROTOKOLU

Dindirmə yeri: *Mərdəkan qəsəbəsi*
Dindirmə başlandı: *22 sentyabr 1992 saat 11.00*
Dindirmə qurtardı: *22 sentyabr 1992 saat 11.40*

Mən, Respublika Baş prokuroru yanında xüsusi işlər müstəntiqi **Mikayılov E.Ə.**

Azərbaycan Respublikası CPM-nin 173, 174-cü maddələrinə riayət etməklə şahid sifətində dindirdim.

Adı, fəmiyyəti, soyadı: *Əliyeva Rəhimə İsa qızı*
Doğulduğu il: *1959*
Doğulduğu yer: *Xocalı kəndi*
Ailə vəziyyəti: *Ailəli, 1 uşaq anası (boşanmış)*
Milliyyəti: *Azərbaycanlı*
Təhsili (hansı məktəbi və nə vaxt qurtarmışdır): *natamam orta*
Peşəsi: hazırda iş yeri və daşıdığı vəzifə: *işsiz*
cinayət işlənən vaxtda: *işsiz*
Məhkumluğu: *yoxdur.*
Daimi yaşadığı yer (düzgün ünvanı və telefon №-si): *Xocalı şəhəri, Mərdəkan "Günəşli" sanatoriyası*
Pasport №-si, nə vaxt və kim vermişdir: *Şəxsiyyəti məlumdur.*

İfadə verməkdən boyun qaçırmağa görə Azərbaycan Respublikası CM-nin 181-ci maddəsilə və yalan ifadə verməyə görə Azərbaycan Respublikası CM-nin 179-cu maddəsilə məsuliyyət daşması haqqında xəbərdar edilmişdir.

Xocalı hadisəsi ilə əlaqədar mən əvvəllər də istintaq orqanına ifadə vermişəm. Əlavə olaraq aydınlaşdırıram ki, Xocalı şəhərində mən öz ailə üzvlərim, atam Əliyev İsa Əbdüləli oğlu 1930-cu il təvəllüdü və oğlum Həsənov Ramil Qaryaqdı oğlu, 1982-ci il təvəllüdü ilə birgə yaşayırdım. Anam çoxdan rəhmətə gedib, həyat yoldaşımdan isə çoxdan boşanmışam. Xocalı hadisəsi vaxtı, yəni 25 fevral 1992-ci il tarixdə bizim hamımız Xocalıda olmuşuq və adamlara qoşulub qaçmışıq. Mənim özüm meşədə 5 gün ac-susuz qalmışam və ayaqlarım donub. 3 ay Bakıda təcili yardım xəstəxanasında müalicə olunmuşam. Mənim atam İsa kişi isə iki gün meşədə qaldıqdan sonra 28 fevral 1992-ci il tarixdə girov düşüb və Əskəranda milis şöbəsində döyüldü və 05 mart 1992-ci il tarixdə buraxılıb və sonra 1 ay Bakıda Semaşko adına xəstəxanada yatıb. İndi Naftalanda sanatoriyada yaşayır. Onunla birlikdə 5 gün meşədə olub, sonra qaça bilməmişik. O da mənimlə birgə Bakıda təcili yardım xəstəxanasında müalicə olunub, çünki ayaqları donmuşdu. Mənim ailə üzvlərimdən yaralanan və ya itkin düşən yoxdur. Əlavə edərim ki, yaxın qohumlarımızdan mənim doğma qardaşım Əliyev Firdovsi Uca oğlu, 1966-cı il təvəllüdü, Xocalıda anadan olmuş, bütün ailə üzvləri ilə birgə Dərraz meşəsində itkin düşüb. Onun ailə üzvləri bunlardır: həyat yoldaşı - Əliyeva Heyran Mürşüd qızı, 1962-ci il təvəllüdü, Xocalıda anadan olub, oğlanları Elçin 1982-ci il təvəllüdü, Elgiz, 1984-cü il təvəllüdü və Mehdi, 1988-ci il təvəllüdü. Hamısı Xocalıda anadan olublar.

Aydınlaşdırıram ki, Firdovsinin həyat yoldaşı Heyran və oğlanları Elçin və Elgiz də onunla birgə 26 fevral 1992-ci il tarixdə Dərraz meşəsində itkin düşüblər və indiyə kimi onlardan heç bir xəbər yoxdur. Onların balaca oğlu Mehdi Firdovsi oğlu isə hadisə vaxtı itib, amma onu onun babası, yəni mənim atam Əliyev İsa Əbdüli oğlu isə uşağı tapıb və onunla birgə girovda olub və sonra onu özünə gətirib. Mehdi hal-hazırda Mərdəkan qəsəbəsində "Günəşli" sanatoriyasında öz ana nənəsi Hüseynova Göyçək Ələsgər qızının yanında olur. Mənim o biri qardaşım - Əliyev Əlixan İsa oğlu, 1960-cı il təvəllüdü, həyat yoldaşı Həsənova Gülnarə Kazım qızı, 1959-cu il təvəllüdü və onların qızı Kubra 1991-ci il təvəllüdü, hal-hazırda Ağdaş rayonunun Zəngişalı kəndində olurlar. Onlardan birçə Əlixan hadisə günü Xocalıda olub və sağ-salamat çıxıb.

O biri qardaşım Əliyev Firuddin İsa oğlu, həyat yoldaşı Əzimova Nailə Kazım qızı, 1960-cı il təvəllüdü, oğlanları Anar, 1982-ci il təvəllüdü, Ziya 1984-cü il təvəllüdü, Hismət 1989-cu il təvəllüdü İndi Ağdaş rayonunun Zəngişalı kəndində olurlar. Onlardan birçə qardaşım Firuddin Xocalıda hadisə vaxtı olub və qaçanda meşədə ayaqları donub, 5 gün meşədə qalıb və Bakıda respublika xəstəxanasında müalicə olunub. Başqa yaxın qohumlarımız Xocalıda yaşamayıb.

Protokol mənə oxundu, mənim sözlərimlə düzgün yazılmışdır.

Dindirdi: **Mikayılov E.**

Qeyd: Vətəndaş Əliyev İsa Əbdüli oğlu

QASIMOV İ.

Ekspertin nəticəsi № 535

BƏDƏN XƏSARƏTİNƏ DAİR:

01.02.1992-ci il

Azərbaycan Respublikası Baş prokuroru yanında
mfi müstəntiqi **E.Ə. Mikayılovun**
01.03.1992-ci il tarixli qərarına əsasən

"MTE" VƏ "PA" Birliyində

Ələkbərov E.İ. tərəfindən müayinədən keçirilmişdir.

Əliyeva Rəhimə İsa qızı

1959-cu il təvəllüdü

Xocalı şəhəri

st. 75

st. 179-181

Ekspert başladı: 13.03.92

Ekspert qurtardı:

Ekspertizanın nəticələri 2 vərəqdə əksini tapdı.

12.03.92

Əliyeva R.İ.

SUALLAR:

1. Vət. Əliyeva Rəhimə İsa qızının bədənində hansı xəsarətlər vardır, onların xüsusiyyətləri, yerləri, sayı, yaranma mexanizmi və ağırlıq dərəcəsi?
2. Bədən xəsarətləri hansı alətlə yetirilmişdir, həmin alətin xüsusiyyətləri, odlu silahdan yetirilmiş bədən xəsarətləri, yaxud açılmış odlu silah izləri, yanğın nəticəsində yaranmış xəsarətləri, texniki vasitələr tərəfindən (təkərli, tir-tırlı) törədilmiş xəsarət vardırımı?
3. Alınmış xəsarət (xəsarətlər) hər-hansı orqanın funksiyasının itirilməsinə və ya hamiləliyin pozulmasına, yaxud sifətin silinməz dərəcədə eybəcərləşdirilməsinə səbəb olmuşdurmu və ya hansı əməllər xəsarətlər, işgəncə və ya əzab xarakteri daşıyan üsulla edilmişdir?
4. Bədən xəsarətlərinin yetirilmə vaxtını müəyyən etmək.

İşin gedişi: Bakı şəhəri təcili yardım xəstəxanası tərəfindən tərtib edilmiş 1992-ci il stasionar xəstənin tibbi kartasından görünür ki, Əliyeva Rəhilə İsa qızı (33 yaş) 01.03.92-ci il tarixdə saat 15.30-da hər iki ayağın donması diaqnozu ilə xəstəxanaya daxil olmuşdur. Xəstənin dediyinə görə erməni ordusu tərəfindən Xocalı şəhəri mühasirəyə alınmış zəbt edilərkən o, canını qurtarmaq üçün meşəyə qaçmışdır. Orada bir neçə gün qarda qalmış, sonra özünü Ağdam şəhərinə çatdırmışdır. Orada ilk tibbi yardım aldıqdan sonra təcili yardım maşını ilə Bakı şəhəri təcili yardım xəstəxanasına gətirilmişdir. Xəstənin ümumi vəziyyəti orta ağırlıqdadır. Dəri və görünən selikli qişalarının rəngi avazımıdır. Arterial təzyiqi 110/70 mm.cv.st., nəbzi dəqiqədə 78 vuruqdur. Ritmikdir. Orta dolğunluqdadır. Qarnı yumşaqdır, ağrısızdır. Hər iki ayaqda (arxa) qəbz ələnmir. Hər iki pəncədə xəmirvari şiş var. Ayaq barmaqlarına yaxın qızartı və şiş var. Hər iki pəncənin bütün barmaqlarının dırnaq falanqası kömürləşib. Hər iki aşağı ətrafın aşiq-topuq oynaqından diz oynaqına qədər olan sahədə sianoz müşahidə edilir. Palpasiyada hipotermiya hiss olunur. Diaqnoz: hər iki pəncənin bütün barmaqlarının dırnaq falanqasının IV dərəcəli donması hər iki pəncənin 2-3 dərəcəli donması. Xəstəyə təyinat verilmişdir. Hal-hazırda ümumi vəziyyəti orta ağırlıqdadır. Müalicə davam etdirilir.

Müayinə olunan deməsinə görə 25.02.92-ci il tarixdə ermənilər tərəfindən atəşə tutulmuş və meşəyə qaçmışlar. Meşədə 5 gün qaldıqdan sonra Ağdamın Şəki kəndinə gəlmiş və oradan Bakıya gətirilmişdir. Müayinə olunan orta boylu, düzgün bədən quruluşlu, kafi vəziyyətdədir və kafi köklükdədir.

Ələkbərov E.İ.

12.03.92

Əliyeva R.İ.

NƏTİCƏ

Yuxarıdakılara əsasən belə nəticəyə gəlirəm ki, 1959-cu il təvəllüdü Əliyeva Rəhilə İsa qızının bədənində olan xəsarətlər - hər iki pəncənin bütün barmaqlarının dirnaq falanqasının IV dərəcəli donması, hər iki pəncənin 2-3 dərəcəli donması soyuğun yerli təsirindən əmələ gəlmişdir, ağırlıq dərəcəsi müalicə qurtarıldıqdan sonra təyin ediləcəkdir.

Ələkbərov E.İ.

13.03.92

1992-ci il

Mütəzərriri əlavə dindirmə
PROTOKOLUDindirmə yeri: *Mərdəkan qəsəbəsi*

23 sentyabr 1992-ci il

Azərbaycan Respublikasının Baş Prokuroru yanında xüsusilə mühüm işlər üzrə müstəntiqi **Mikayılov E.Ə.**

Azərbaycan Respublikası CPM-nin 173, 174-cü maddələrinə riayət etməklə "Güneşli" sanatoriyasında şahid sifətində dindirdim.

Adı, фамилиясы, soyadı: *Nəbiyev Niftalı İbad oğlu*
 Doğulduğu il: *1945*
 Doğulduğu yer: *Xocalı kəndi*
 Ailə vəziyyəti: *Ailəli, 3 uşaq atası*
 Milliyyəti: *Azərbaycanlı*
 Təhsili (hansı məktəbi və nə vaxt qurtarmışdır): *ali, Azərbaycan kənd təsərrüfatı institutu, aqronom*
 Peşəsi: hazırda iş yeri və daşdığı vəzifə: *aqronom*
 cinayət işlənən vaxtda: *işsiz*
 Məhkumluğu: *olmayıb*
 Daimi yaşadığı yer (düzgün ünvanı və telefon №-si): *Xocalı şəhəri, Mərdəkan qəsəbəsi, "Güneşli" sanatoriyası*
 Pasport №-si, nə vaxt və kim vermişdir: *Şəxsiyyəti məlumdur.*

İfadə verməkdən boyun qaçırmağa görə Azərbaycan Respublikası CM-nin 181-ci maddəsilə və yalan ifadə verməyə görə Azərbaycan Respublikası CM-nin 179-cu maddəsilə məsuliyyət daşması haqqında xəbərdar edilmişdir.

Mənə verilən suallar ətrafında aşağıdakıları göstərə bilərəm.

Mən Xocalı şəhərində öz ailə üzvlərimin: həyat yoldaşım Nəbiyeva Aytəkin Xıdır qızı, 1959-cu il təvəllüdü, qızım Samirə - 1978-ci il təvəllüdü, oğlanlarım Seymur - 1980-ci il təvəllüdü, Emin - 1983-cü il təvəllüdü ilə birgə yaşayırdım.

Xocalı hadisəsi zamanı, yəni 25 fevral 1992-ci il tarixdə mən özüm Xocalıda olmuşam, amma yuxarıda göstərdiyim ailə üzvlərim hadisədən qabaq vətəlyotla çıxmışdılar.

Mən özüm 5 gün Dərraz meşəsində ac-susuz qalmışam və ayaqlarım donub. Sonra isə Dərraz kəndi yaxınlığında ermənilər məni girov tutdular və sonra isə Dərrazda fermada saxladıqdan sonra məni və mənimlə birgə 19 nəfər kişini Stepanakert şəhərinin milis şöbəsinə apardılar.

Stepanakertdə şəhər milis şöbəsinin izolyatorunda 3 gün saxlanılmışam, sonra isə 1992-ci ilin aprel ayının (oxunmur) - də məni ermənilər dərimi... (oxunmur).

Sonra isə mən Bərdə rayon xəstəxanasında bir ay stasionar müalicə olunmuşam. Çünki mən girovda olan vəziyyətdə ermənilər mənim dişlərimi sökdülər və məni sistematik döydürdülər. Mənim iki qabırğamı qırılmışdılar və daxili orqanlarım da döyülməkdən əzilib. Bu haqda mən geniş ifadə vermişəm.

Ailə üzvlərimdən və yaxın qohumlarımdan itkin düşən və ya həlak olanı yoxdur.

Protokol mənə ucadan oxundu. Mənim sözlərimlə düzgün yazılmışdır. Əlavəm yoxdur.

Nəbiyev

Dindirdi: Mikayılov E.Ə.

"MTE və PA" birliyinin Bərdə şöbəsi

Bərdə şəhəri

EKSPERTİN NƏTİCƏSİ

№25

21 yanvar 1993-cü il

Azərbaycan Respublikası Baş prokuroru yanında m/ühüm işlər müstəntiqi Allahverdiyevin qərarına əsasən 16 dekabr 1992-ci il tarixli Bərdə RMX-nin verdiyi 12.IV.92-ci il tarixli 1268 №-li xəstəlik tarixinə əsasən

"MTE və PA" Birliyinin Bərdə şöbəsinin
eksperti **İ.Nərimanov**

Vətəndaş: *Nəbiyev Niftali İbad oğlu*

47 yaş

İşsiz

Xocalı şəhəri

Bərdə RMX-nin verdiyi 12.IV.92-ci il tarixli 1268 №-li xəstəlik tarixi

st.

st. 179-181

Ekspert: **İ.Nərimanov**

Nəbiyev Niftalı İbad oğlu

21.01.93-cü il tarixli
25 №-li rəyin davamı

SUALLAR:

1. Vət. Nəbiyev Niftalı İbad oğlunun bədinində hansı xəsarətlər vardır, onların xüsusiyyətləri, yerləri, sayı, yaranma mexanizmi və ağırlıq dərəcəsi?
2. Bədən xəsarətləri hansı alətlə yetirilmişdir? Həmin alətin xüsusiyyətləri, odlu silahdan yetirilmiş bədən xəsarətləri, yaxından açılmış odlu silah izləri, yanğın nəticəsində yaranmış xəsarətlər, texniki vasitələr tərəfindən (təkərli, tır-ırlı) törədilmiş xəsarətlər varmıdır?
3. Alınmış xəsarət (xəsarətlər) hər hansı orqanın funksiyasının itirilməsinə və ya hamiləliyin pozulmasına, yaxud sifətin son dərəcədə eybəcərləşdirilməsinə səbəb olmuşdurmuy və ya həmin xəsarətlər işgəncə və ya əzab xarakteri daşıyan üsulla edilmişdirmi?
4. Bədən xəsarətlərinin yetirilmə vaxtını müəyyən etmək.

İLK MƏLUMAT:

Həmin qərarda göstərilir ki, 1992-ci il fevral ayının 25-26-da erməni silahlı birləşmələri Dağlıq Qarabağda yerləşən MDB-in hərbi hissələrinin əsgər və zabitləri ilə birlikdə, onların sərəncamında olan müxtəlif tipli silahlardan istifadə edərək (tanklardan, BMD, BTR və s.) Xocalı şəhərinə hücum etmiş və dinc əhalini və şəhəri qoruyan özünü müdafiə dəstələrinin və Xocalı şəhər DİŞ-nin əməkdaşlarını qırılmışlar və xəsarət yetirmişlər.

1268 №-li stasionar xəstəsinin tibbi kartasında göstərilir ki, xəstə Nəbiyev Niftalı İbad oğlu 12.IV.92-ci il tarixdə saat 15.00 dəqiqədə Bərdə rayon mərkəzi xəstəxanasının terapiya şöbəsinə daxil olmuşdur. Daxil olarkən əsas şikayəti: öyümə və qusmadan, köməksiz hərəkət edə bilməməsindən, ürək döyünmə və tənqəfəslikdən, baş gicəllənməsindən, iştah pozğunluğundan, bütün bədinində kəskin ümumi zəiflikdən xəstə özünü 26 fevral 1992-ci ildən xəstə hesab edir. Müayinə zamanı xəstə orta boylu, düzgün bədən quruluşlu, kafi qidalı olub, selikli qışaları və dərisi avazımlı, sümük oynaq sistemində deformatsiya olmamış, dərialtı piy təbəqəsi kəskin dərəcədə zəif inkişaf etmiş, regional limfatik vəzləri əllənməmiş, gözle görünən ödeması olmamışdır. Nəbzi ritmiki və zəif doluqda olub dəqiqəlik vurğusu 96, tıqqıldatdıqda ürəyin hüdudları norma daxilində olmuş, qulaq asdıqda ürək tonları təmizdir, arterial qan təzyiqi 60/20 bərabər olmuşdur. Döş qəfəsi normaistenik tiplidir, ağciyərlərin ekskursiyası azalmış, qulaq asdıqda tənəffüs sərt tipli olmuş, dəqiqədə 24. dili ərplidir, qarnı əllədikdə yumşaqdır, qaraciyər və dalaq əllənmir. Böy-

rəkləri əllənmir, huşu aydın, yuxusu pozulub, suallara düzgün cavab verir və patoloji reflekslər yoxdur. Bu zaman xəstəyə almentadistrafeya diaqnozu qoyularaq lazımı təyinat verilmişdir. 12.IV.92-ci il tarixdə xəstənin vəziyyəti kafi olmuş, şikayəti davam etmiş. Defekasiya qəbizliyə meyilli olmuşdur. 15.IV.92-ci il tarixli rentgenoloji müayinə cavabında göstərilir ki, döş qəfəsinin rentgenoskopiyasında sol ağciyər üzərində patoloji dəyişiklik müşahidə edilmədi. Sol tərəfdə sinuslar sərbəstdir, diafraqma hərəkətlidir. Sağ ağciyərin aşağı payında kortikal hissəyə yaxın Q. Homegen kölgəlik müşahidə edilir. Sinuslar tam açılır. Diafraqmanın hərəkəti məhdudlaşmışdır.

Rentgenoloji nəticə: Sağ tərəfli eksudativ plevritdən sonrakı vəziyyət - bitişmə.

Bel-oma nahiyəsinin ön proyeksiyada rentgenoqrammasında ikinci bel-fəqərəsinin oynaq çıxıntısı (sol tərəfdə) bir qədər uzanmış və itiləmişdir, zəif subkontral sleroz müşahidə edilir.

Rentgenoloji nəticə: İkinci bel fəqərəsinin artrozu.

Sonrakı gündəliklərdə qeyd olunduğuna görə aparılan lazımı müalicə nəticəsində xəstənin vəziyyəti nisbətən yaxşılaşmış və xəstə 29.IV.92-ci il tarixdə evə yazılmışdır.

Kliniki diaqnoz: Alementar distrofiya. Miokardı distrofiya. Sağ tərəfli eksudativ plevritdən sonrakı vəziyyət, döş qəfəsinin qapalı travması, ikinci bel fəqərəsinin artrozu, aşağı ətrafların donması.

Ekspert: I.Nərimanov.

NƏTİCƏ

Yuxarıda qeyd olunanlara əsasən aşağıdakı nəticəyə gəlirəm:

1. Vət. Nəbiyev Niftali İbad oğlunun adına yazılmış 1268№-li stasionar xəstəsinin tibbi kartasında qeyd olunan "döş qəfəsinin qapalı travması və aşağı ətrafların donması" diaqnozu ekspertiza üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edən obyektiv və kliniki əlamətlərlə təsdiq olunmur.
2. Vət. Nəbiyev Niftali İbad oğlu "alimantar distrofiya" "miokardio distrofiya", ikinci bel fəqərəsinin artrozu və sağ tərəfli eksudativ plevritdən sonrakı vəziyyət" diaqnozu ilə xəstəxanada müalicə olunmuşdur.

"MTE və PA" birliyinin

Bərdə şöbəsinin eksperti:

I.Nərimanov

21.01.93

Şahidi dindirmə P R O T O K O L U

oktyabr 1992-ci il

Şüvelan qəsəbəsi

Azərbaycan Respublikası Baş prokuroru yanında
mühüm işlər müstəntiqi **Mikayılov E.Ə.**

Azərbaycan Respublikası CPM-nin 173, 174-cü maddələrinə riayət etməklə
"Cəsur" pioner düşərgəsində şahid sifətində dindirdim.

Adı, фамиliyası, soyadı: *Süleymanov Yusif Həsənəli oğlu*
Doğulduğu il: *1949*
Doğulduğu yer: *Laçın rayonu Fərrağ kəndi*
Ailə vəziyyəti: *Ailəli, 5 uşaq atası*
Milliyyəti: *Azərbaycanlı*
Təhsili (hansı məktəbi və
nə vaxt qurtarmışdır): *orta*
Peşəsi: hazırda iş yeri və daşdığı
vəzifə: *Xocalı yardımçı təsərrüfatda müdir, daxili
işlər şöbəsi üzvü*
cinayət işlənən vaxtda: *işsiz*
Məhkumluğu: *yoxdur*
Daimi yaşadığı yer (düzgün
ünvanı və telefon №-si): *Xocalı şəhəri, Şüvelan qəsəbəsi "Cəsur"
pioner düşərgəsi*
Pasport №-si, nə vaxt və kim
vermişdir: *Şəxsiyyəti müəyyən edildi.*

İfadə verməkdən boyun qaçırmağa görə Azərbaycan Respublikası CM-nin 181-
ci maddəsilə və yalan ifadə verməyə görə Azərbaycan Respublikası CM-nin 179-
cu maddəsilə məsuliyyət daşması haqqında xəbərdar edilmişdir.

Mənə verilən suallara əsasən aşağıdakıları göstərə bilərəm:

Mən Xocalı şəhərində öz ailə üzvlərim - həyat yoldaşım Süleymanova Nübar Lə-ləkşi qızı 1953-cü il təvəllüdü, uşaqlarım: Rafiq 1974-cü il təvəllüdü, Çiçək, 1978-ci il təvəllüdü, İlahə, 1984-cü il təvəllüdü, Lətafət, 1976-cı il təvəllüdü və oğlum Tofiq, 1972-ci il təvəllüdü ilə birgə Xocalı şəhərində dəmiryolu stansiyası yaxınlığında döv-lət evində yaşayırdım. 1991-ci ilin payızında Xocalı şəhəri tam mühasirə halına düş-dü və ermənilər sistemətik olaraq şəhəri tank, raket və avtomat atəşinə tutdular. Amma bizə bir kömək olmadı. Vəziyyətin kəskinləşməsi ilə əlaqədar 1991-ci ilin yan-var ayında mən qızlarım Çiçəyi, İlahəni və Lətafəti vertalyot ilə yola saldım, qalan ai-lə üzvlərim və özüm Xocalı şəhəri ermənilər tərəfindən zəbt edilənə kimi Xocalıda olmuşuq. Hadisə günü, yəni 25 fevral 1992-ci il tarixdə saat 23.00 radələrində er-mənilər hər tərəfdən Xocalını güclü atəşə tutdular və adamlar kütləvi surətdə şəhərdən qaçmağa başladı. Biz bir qədər evimizin içində gözlədik. Amma sonra gördük ki, zirehli maşınlar şəhərə doluşub və evlər yanır. Həmin vaxt biz evimizi tərk edib ----- (oxunmur) meşəsinə qaçdıq və orada adamlara qoşulduq. Şəhərdə mənim yanımda həlak olan görmədim, amma qaranlıqda yaralananlar çox olurdu və onların kim olduğunu mən tanıyırdam. Çünki qaranlıq və qaçaqçaq idi. Biz meşəyə daxil olduqdan sonra yenə saat 24.00 radələrində ermənilər Qar-Qar çayı boyu meşəliyi də zirehli maşınlardan atəşə tutdular və orada mən öz ailə üzvlərimdən ayrı düşdüm. Mənim yanımda təxminən ondan yuxarı adam həlak oldu. Amma heç birini tanıya bil-mədim. Sonra bir dəstə adama qoşulub 3 gün Dərraz meşəsində olmuşam.

29 fevral 1992-ci il tarixdə Dərrazdan Abdal Gülablı kəndinə gəlib çıxma bilmirəm. Xəsarətim olmayıb. Meşədə gəzərkən Dərraz kəndi yaxınlığında fevralın 28-də meşədə Xocalıda yaşayan mesxeti türkü Abdullanın meyidinə rast gəldim. Onun güllə yaraları var idi. Qarın nahiyəsində və döş nahiyəsində yaraları var idi. Amma mən diqqətlə baxmadım. Onun familiyasını bilmirəm. Təxminən 50-55 yaşlı olar. Başqa meydə rast gəlmədik və yanımda həlak olan olmadı.

Qalan ailə üzvlərim, yeni oğlanlarım Tofiq və Rafiq, həyat yoldaşım Nübar bir-likdə olublar və hətta meşənin yaxınlığında fevralın 29-da həyat yoldaşım Nübar mənim oğlanlarımla yanında donub həlak olub və meyidi orada qalıb. Oğlanlarım ikisi də sağ-salamat qalıb, gələ biliblər. Biki və Tofiq 12 gün meşədə olublar. Rafiq isə 6 gün meşədə olub və ikisinin də ayaqları donub və sonra 2 ay Bakıda təcili yardım xəstəxanasında müalicə olunublar, başqa xəsarətləri olmayıb.

Mənim həyat yoldaşım Nübar 1953-cü ilə Laçın rayon Fərra kəndində anadan olub. Xocalıda evdar qadın idi. Onun meyidi Kətik meşəsində qalıb. Mənim yaxın qohumlarımdan Xocalıda yaşayan olmayıb. Başqa əlavəm yoxdur.

Protokolu oxudum. Mənim sözlərimlə düzgün yazılıb.

Süleymanov

Dindirdi: Mikayılov E.Ə.

Mütəzərriri dindirmə

PROTOKOLU

2 noyabr 1992-ci il

Şüvəlan qəsəbəsi

Əzizbəyov rayon prokurorluğunda
müstəntiq 2-ci dərəcəli hüquqşünas **Bağirova**

Azərbaycan Respublikası CPM-nin 173, 174-cü maddələrinə riayət etməklə
şahid sifətində dindirdim.

Adı, familiyası, soyadı: *Süleymanov Yusif Həsənəli oğlu*
Doğulduğu il: *1949*
Doğulduğu yer: *Laçın rayonu Fərrağ kəndi*
Ailə vəziyyəti: *Ailəli, 5 uşaq atası*
Milliyyəti: *Azərbaycanlı*
Təhsili (hansı məktəbi və
nə vaxt qurtarmışdır): *orta-texniki*
Peşəsi: hazırda iş yeri və daşdığı vəzifə: *hal-hazırda işləmir.*
cinayət işlənən vaxtda: *Xocalı DİN-in yardımçı təsərrüfatının direktoru*
Məhkumluğu: *yoxdur*
Daimi yaşadığı yer (düzgün ünvanı
və telefon №-si): *"Cəsur" pioner düşərgəsi*
Pasport №-si, nə vaxt və kim vermişdir: *Yoxdur.*

İfade verməkdən boyun qaçırmağa görə Azərbaycan Respublikası CM-nin 181-ci maddəsilə və yalan ifadə verməyə görə Azərbaycan Respublikası CM-nin 179-cü maddəsilə məsuliyyət daşması haqqında xəbərdar edilmişdir.

Mənə verilən suallara cavab olaraq bildirim:

Mən ailə üzvlərimlə 1985-ci ildən Xocalıda yaşayırdım. 1991-ci ilin noyabr ayından mühasirədə olduq. 4 ay mühasirədə olduq. Təkcə hava telefonu ilə əlaqəyə çıxırdıq. Bizə Ağdamdan deyirdilər ki, gözləyin, yolu açırıq, Əsgərani alırıq, narahat olmayın. Biz Ağdamın AXC-nin qarargahı ilə danışırdıq. Məncə Tahir Əliyevlə danışırdılar. 1992-ci ilin fevralın 22-də 366-cı alayın BTR, BMP və tankları şəhəri mühasirəyə almağa başladılar. 26 fevral 1992-ci il təxminən saat 23.30-da şiddətli atəş açmağa başladı. Topdan atıb evləri dağıdırdılar. Şəhərin əhalisi qaçmağa başladı. Bütün əmlakımız evimizdə qaldı. Mən iki oğlumu və yoldaşım 1953-cü il təvəllüdü Süləymanova Nübar Lələkişi qızını itirdim. Özümdə avtomat var idi, patron qurtardıqından onu atdım, meşə ilə 3 gündən sonra Ağdama çatdım. Oğlanlarım 1972-ci il təvəllüdü Tofiq və 1974-cü il təvəllüdü Rafiq 6 gündən sonra ayrı-ayrılıqda Ağdama çatdılar. Onlar danışırdı ki, anaları - mənim arvadım 3 gündən sonra soyuqdan donub ölüb, onlar isə yenə atışma eşidib ayrılıblar. Qohumlarımdan çoxu itkin düşüb, bilmirəm, ölüblər, yoxsa girov düşüblər.

Ermənilərlə bir yerdə rus əsgərləri də çox idi, əsas onlar bizi qırırdı.

Protokol sözlərimlə yazılıb, oxudum.

Dindirdi:

Şahidi dindirmə

PROTOKOLU

05 noyabr 1992-ci il

Naftalan şəhəri

Azərbaycan Respublikasının
Prokurorluğunun müstətiqi **A.Q.Səfərov**

Azərbaycan Respublikası CPM-nin 173, 174-cü maddələrinə riayət etməklə "Şirvan" sanatoriyasında şahid sifətində dindirdimə.

Adı, familiyası, soyadı: *Bilalova Qreta Xankişi qızı*
Doğulduğu il: *1960*
Doğulduğu yer: *Əsgəran rayonunun Badara kəndi*
Ailə vəziyyəti: *Ailəli - 2 uşaq anası*
Milliyyəti: *Azərbaycanlı*
Təhsili (hansı məktəbi və nə vaxt qurtarmışdır): *orta*
Peşəsi: hazırda iş yeri və daşdığı vəzifə: *heç bir yerdə işləmir*
cinayət işlənən vaxtda: *Xocalı tikiş fabrikində tikişçi*
Məhkumluğu: *deməsinə görə məhkum olunmayıb*
Daimi yaşadığı yer (düzgün ünvanı və telefon №-si): müvəqqəti: *Naftalan ş-ki "Şirvan" sanatoriyasında*
Pasport №-si, nə vaxt və kim vermişdir: *Var, üstündə deyil.*

İfade verməkdən boyun qaçırmağa görə Azərbaycan Respublikası CM-nin 181-ci maddəsilə və yalan ifadə verməyə görə Azərbaycan Respublikası CM-nin 179-cu maddəsilə məsuliyyət daşması haqqında xəbərdar edilmişdir.

Mənə verilən suallara cavab olaraq bildirim ki, Xocalı hadisəsi ilə əlaqədar olaraq mənim həyat yoldaşımı bir neçə dəfə Mingəçevirdə və Bakıda biz Günaşlı sanatoriyasında yaşayarkən prokurorluq işçiləri dindiriblər. Mənim ailə tərkibim Xocalı hadisəsində, yəni 25-26 fevral 1992-ci ildəki aşağıdakı kimi idi: mən, həyat yoldaşım Bilalov İsmayıl Məhəmməd oğlu (1953-cü il təvəllüdü), uşaqlarım - Azər İsmayıl oğlu (1979-cu il təvəllüdü) və Aynurə İsmayıl qızı (1984-cü il təvəllüdü). Hadisə vaxtı mən və uşaqlarım Xocalıda olmamışıq. Hadisəni görməmişik. Həyat yoldaşım Bilalov İsmayıl Məhəmməd oğlu isə 25 fevraldan 26-na keçən gecə Xocalıda sübh çağı saat 4-5 radələrində 40-45 nəfər erməni silahlısı ilə qarşılaşmış və qaçarkən ermənilər avtomatlardan atəş açıb onu sağ ayağından yaralamışlar. Yaralı ola-ola ana-atasını Xocalıdan podvaldan çıxarıb Ağdama salamat gətirib. Həyat yoldaşım Bilalov Məhəmməd 2 ay Mingəçevirdə müalicə olunub və onun sağ ayağını dizdən aşağı kəsiblər. Həyat yoldaşımın qardaşı Naxçıvanın yaxınlığında ermənilər güllə ilə yaralamışdılar. O, əvvəlcə Ağdamda, sonra isə Bakıda bir həftə hərbi qospitalda cərrahiyyə əməliyyatına məruz qaldı. Amma yaşamadı. Qaynım Bilalov Namiq Məhəmməd oğlunu martın 7-də Mingəçevir şəhərində dəfn etdilər. Namiq 1961-ci il təvəllüdü idi. Xocalı RAPO-sunda ekspeditor işləyirdi. Ailəli idi. Həyat yoldaşı Yevlaxda yaşayır. Ünvanlarını bilmirəm. Həyat yoldaşının adı Kəmalə, fəmiliası Bilalovdur. Atasının adı Şahmalıdır.

Mənim həyat yoldaşım Bilalov İsmayıl Məhəmməd oğlu Xocalı özünü müdafiə batalyonunun üzvü idi. Bizim ailəyə məxsus şəxsi evimiz və ev əmlakımız haqda ayrıca ərizə ilə Respublika Prokurorluğuna müraciət edəcəyəm. Orada əmlakları və qiymətini göstərəcəyəm.

İfadəmi oxudum, mənim sözlərimlə düzgün yazılıb və doğruluğunu imzamlamışdır.

İmza: Bilalova

Dindirdim: Səfərov A.

YARALI HAQQINDA OLAN MƏLUMAT

1. F.A.A.: Süleymanov Tofiq Yusif oğlu
2. Doğulduğu il və yer: 1972, Laçın rayonu
3. Ailə vəziyyəti: Subay
4. Milliyəti: Azərbaycanlı
5. İş yeri: Xocalı rabitə şöbəsində fəhlə
6. Daimi yaşadığı ünvan: Xocalı şəhəri
7. Xocalıya nə vaxt və haradan gəlib: 1986-cı ildə Laçın rayonundan gəlib.
8. Xəsarət və hadisə barədə qısa məlumat, xəsarəti harada alıb və harada müalicə olunub: Xocalı hadisəsi ilə əlaqədar azıb 13 gün məşədə qaldığından ayaqlarını don vurduğu üçün Bakı şəhər təcili tibb yardımına xəstəxanasında müalicə olunub.
9. Tibbi ekspertiza və şahid ifadəsi barədə qısa məlumat: Vətəndaş T.H.Süleymanovun hər iki ayağında müəyyən edilən xəsarətlər aşağı hərəkətin uzun müddətli təsirindən əmələ gəlmişdir, bədən xəsarətlərinin ağırlıq dərəcəsinə görə sağlamlığı uzun müddətə pozan az ağır bədən xəsarətlərinə aiddir.
10. Xüsusən amansızlığa aid qeyd:

İş № 64524

1992-ci il

Mütəzərriri dindirmə
P R O T O K O L U

13 avqust 1992-ci il

Azərbaycan Respublikasının Baş Prokuroru
yanında xüsusilə mühüm işlər üzrə
müstəntiqi Z.B.AllahverdiyevAzərbaycan Respublikası CPM-nin 173, 174-cü maddələrinə riayət etməklə
"Günəşli" sanatoriyasında şahid sifətində dindirdim.

Adı, familiyası, soyadı: *Süleymanov Tofiq Yusif oğlu*

Doğulduğu il: *1972*

Doğulduğu yer: *Laçın rayonu*

Ailə vəziyyəti: *Subay*

Milliyyəti: *Azərbaycanlı*

Təhsili (hansı məktəbi
və nə vaxt qurtarmışdır): *orta ixtisas*

Peşəsi: hazırda iş yeri
və daşdığı vəzifə: *işləməyib*
cinayət işlənən vaxtda: *Xocalı rabitə şöbəsində fəhle*

Məhkumluğu: *olmayıb*

Daimi yaşadığı yer
(düzgün ünvanı və telefon №-si): *Xocalı şəhəri, Mərdəkan "Günəşli"
sanatoriyası*

Pasport №-si, nə vaxt və kim vermişdir: *Var, üstümdə deyil*

İfadə verməkdən boyun qaçırmağa görə Azərbaycan Respublikası CM-nin 181-
ci maddəsilə və yalan ifadə verməyə görə Azərbaycan Respublikası CM-nin 179-
cu maddəsilə məsuliyyət daşması haqqında xəbərdar edilmişdir.

Verilən suallara cavab olaraq aşağıdakıları göstərə bilərəm.

1986-cı ildən biz Xocalıda yaşayırıq.
Ailəmizdə olanlar bunlardır: atam - Süleymanov Yusif Həsənalı oğlu, anam -
Süleymanova Nübar Lələkamil qızı, mən, qardaşım Rafiq, bacılarım Lətafət, Çiçək
və İlahədən ibarət idi.

Vəziyyətin kəskinləşməsi ilə əlaqədar olaraq atam 13 fevral 1992-ci ildə
Xocalıya axırıncı dəfə gələrək vertalyotta bacılarının üçünü də götürüb Ağdama
apardı ki, onları orada qoyub qayıtsın, amma həmin gündən yol bağlandığından evi-
mizə qayıda bilmədi. Ona görə də evimizdə mən, anam və qardaşım Rafiq qaldı.

25 fevraldan 26 fevral 1992-ci ilə tarixdə hər üçümüz evdə olmaqla yatmışdıq.
Təxminən saat 23 radələrində mərmilərin partlayışı və güllə səslərinə ayıldım. Öy-
rəndik ki, ermənilər rus əsgər, zabit və texnikaları ilə Xocalıya dörd tərəfdən
hücumə keçib, şəhəri odlayıb, evləri dağıdıb, qarşılarına çıxan dinc əhalini, o cüm-
lədən, qocaları, qadınları və uşaqları güllələyib öldürürlər. Ona görə də adamlar
məcburiyyət qarşısında qaldıqlarından şəhəri tərk edirdilər. Ona görə biz də tələsik
geyib yanacaq doldurma stansiyasının yanından keçib, dəmir yolu körpüsünün
altından Qarqar çayından keçərək Kəlik istiqamətində meşə ilə qalxdım ki, Ağdam
rayonuna gedək. Səhər hava işıqlananda biz Kəliyin başına çatmağa az qalmış
ermənilər bizi görüb atəşə tutdular.

Onu da qeyd edim ki, həmin vaxt dəstəmizdə 500-700 nəfər olmasına baxma-
yaraq, onların heç birinin ad-familiyası fikrimdə deyil. Ona görə ki, həmin vaxt həm
həyəcənli idim, həm qorxu hissi keçirirdim və həm də hərə öz canının hayında idi.
Bu vaxtı ölənlər və yaralanan da çox oldu, amma onların da kimlər olmasını bilmə-
dim. Beləliklə, biz yolu tapa bilmədik və azdıq. Altı gündən sonra anam Nübar
aclığa və soyuğa dözə bilməyib vəfat etdi. Tələsik olduğuna görə onun meyidini
dəfn edə bilmədik. Anam Dəhraz yaxınlığında meşədə vəfat etmişdi. Meyidi də elə
orada qaldı.

Bundan sonra bizi ermənilər yenə atəşə tutduğundan Rafiqlə bir-birimizdən
ayrı düşdük. Mən bundan sonra 4 nəfərlə dəstədən ayrı düşdüm və 6 gün yenidən
ac-susuz, ayaqyalın, başı açıq meşədə dolaşdıqsa da Ağdam tərəfə gedə bilmədik.
Həmin 4 nəfər bunlardır: Qasimova Ayna (atasının adını bilmirəm), oğlu Qasimov
Əkbər Məhəmməd oğlu, Qasimov Salman Məhəmməd oğlu, digər qadının adı isə
Sona idi (onlar bacı olsalar da, Sonanın familiyasını və atasının adını bilmirəm).

12-ci gün Sona ilə Aynanın hər iki oğlu donduqlarından ayağa qalxa bilmədilər.
Ayna da mənimlə getməkdən imtina edərək onların yanında qaldı. Aradan təxminən
bir saat keçmiş mən təsadüfən Yaqub Rzayevin dəstəsinə rast gəldim. Onlara
Sonagilin yerini də dedim. Bir qədər sonra dəstə üzvləri onları da gətirəndən

sonra bizi Ağdam xəstəxanasına gətirdilər. Orda 2-3 saat qalandan sonra artıq təy-yarə ilə bizi Bakıya təcili yardım xəstəxanasına gətirdilər. Beşimizi də bir palataya qoydular. Mən təxminən bir ay müalicə olundum.

Cavab: Aynanın, Zivərin, Salmanın və Salmanın hazırda harda yaşamalarını deyə bilmərəm, çünki bu haqda məlumatım yoxdur.

İfadəmə başqa əlavəm yoxdur, oxudum, doğru yazıldığı üçün imza edirəm.

Dindirdim: Z.Allahverdiyev

QASIMOV İ.

№ 2661

BƏDƏN XƏSARƏTİNƏ DAİR:

19 sentyabr 1992-ci il

Azərbaycan Respublikası Baş prokuroru
yanında m/i müstəntiqi **E.Ə.Mikayılovun**
1 mart 1992-ci il tarixli qərarına əsasən Birliyin ambulator şöbəsi.

Dadaşov Sirac Qardaş oğlu 1980-ci ildən

Süleymanov Tofiq Yusif oğlu

Xocalı şəhəri

Tibbi kartasının №-si 2130

st. 75

st. 179-181

Süleymanov Tofiq

S U A L L A R :

1. Vət. T.Y.Süleymanovun bədənində hansı xəsarətlər var və onların xüsusiyyətləri və ağırlıq dərəcəsi?
2. Bədən xəsarətləri hansı alətlə yetirilmişdir, həmin alətin xüsusiyyətləri, odlu silahdan yetirilmiş bədən xəsarətləri, yaxud açılmış odlu silah izləri, yanğın nəticəsində yaranmış xəsarətlər varmı?
3. Alınmış xəsarət (xəsarətlər) hər-hansı orqanın funksiyasının itirilməsinə və ya hamiləliyin pozulmasına, yaxud sifətin son dərəcədə eybəcərləşdirilməsinə səbəb olmuşdurmu və ya hansı əməllər işgəncə və ya əzab xarakteri daşıyan üsulla edilmişdir?
4. Bədən xəsarətlərinin yetirilmə vaxtını müəyyən etmək.

1992-ci il fevral ayının 25-26 tarixində erməni silahlı birləşmələri Dağlıq Qarabağda yerləşən MDB-nin hərbi hissələrinin əsgər və zabıtları ilə birlikdə, onların sərəncamında olan müxtəlif tipli silahlardan istifadə edərək (tanklardan, BMP-dən, avtomatlardan və s.) Xocalı şəhərinə hücum etmiş və dinc əhalini və şəhəri qoruyan özünü müdafiə dəstələrinin və Xocalı şəhər əməkdaşlarını qırılmışlar və xəsarətlər yetirmişlər.

BTYX-da T.Y.Süleymanovun adına doldurulmuş 2130 №-li xəstəlik tarixindən görünür ki, o, 08.III.92-ci ildə xəstəxanaya daxil olmuşdur. Xocalı qırğını zamanı qaçmış, bir neçə gündən sonra Ağdamın ərazisinə gəlib çıxmışdır və xəstəxanaya gətirilmişdir. İlk tibbi yardım edib, hazırkı xəstəxanaya göndərilmişdir. Daxil olarkən huşu aydındır, dəri və selikli qişaları solğundur. Nəbzi orta dolğunluqdadır, dəqiqədə 80 vuruğudur. Hər iki ayağı avazımış, hissiyyatı itmişdir. Ayaq barmaqları şişkindir, nekrotik toxuma ilə örtülüdür. Gündəliklərdəki qeydlərdən görünür ki, sonrakı ilk günlər xəstənin vəziyyəti orta ağırlıqda olmuş, ayaqlarındakı ağrılardan, hərəkət məhdudluğundan şikayət etmişdir. Yuxusu pozulmuşdur. Xəstənin ayaqlarında donma sahələri cərrahi işlə və vişnovski məlhəmi ilə sarğı qoyulmuşdur.

19.IX.92

Süleymanov Tofiq Y.o.

Lazımı konservativ müalicə təyin edilmişdir. Aldığı müalicələr nəticəsində vəziyyəti getdikcə yaxşılaşmışdır, ayaqlarında hissiyyat bərpa olmuş, nekroz toxuması tam sorulmuş, çapıq inkişaf etmişdir. Xəstə gəzməyə başlamışdır və 04.IV.92-ci ildə ambulator müalicəyə yazılmışdır.

Diaqnoz: Hər iki ayağın II-III dərəcəli donması.

Dadaşov S.Q.

NƏTİCƏ

Yuxarıda göstərilənlərə əsasən aşağıdakı nəticəyə gəlirəm:

Vət. T.Y.Süleymanovun hər iki ayağında müəyyən edilən xəsarətlər aşağı hərəkətin uzun müddətli təsirindən əmələ gəlmişdir. Törənmə müddəti qərarın təsviri hissəsində göstərilən tarixə 25-26.II.92-ci ilə uyğun gələ bilər və bədən xəsarətlərinin ağırlıq dərəcəsinə görə sağlamlığı uzun müddətə pozan az ağır bədən xəsarətlərinə aiddir.

Dadaşov S.Q.

19.X.92

Мана берилген суммаларга забоб аларга аман-
ражислеры көзгө бөлүңү.
Мон Ховант сөжикчиле Ховант да дөңүлүс өр
да да буба баша таттышылаи Ховант да бир ма
тубуи 5 отон м ебили бар ири. Миллени 7 мафору
мат, буба фарашии Тусерова Ананис Керимов
зафр, оломтарчи Есмант, Елишад, Хонкишии
изуерчи - Фиратилу ва Тралт-да барат ири
25.02.92. ва ил тарихтаз ажиин аиле зубуэтрели
Таламда фох ириитр мот. Вуффит. Кривич. мотире
ри Кадисаэт бир мота ки забоб бергафале
риб Ховантчи рафолуири Кудурот кандина каенде
дил, мачи өңчи Ховантда галамкисрели. Фри
эббелер. Зил морталы курулу мамонтро иш
дил. Зил мамонтчиин забоб колор кеиме
50-16 МТ ири муфортче колорчи 214026, м
ротили, шисеи колорчи иш 2799023 ири бари
вахте мамонт арада чалубы. Тил да мон ишфу
ки, тали мамонтыча кели. она көр да хри
килтонилии "Таз 34" морталы рабелт колор ки
ки 73-88 МТ колорчи мамонка тилер елте
учи" Андала катиримшири, мачи фол бонлау
мача көр мамон мамонки тилер елричиб Ко
мфа апаро билларили. Там Кудурра тилии мач
ишфурир.
25.02.92. тарихтаз дикор Ховант сөжикчиле ки
мачи да фалии өңчи муфортче рабелтчира көста
мачи иричи. Андала сат 22° рабелтчира иш
көста берилти көрчи ки, аерокарт ишчилит
от рабелти рабелти дикити. аилеи. бурдан сат
иш Мериктор ишчилитишот. Ховантча бир
көста да Андала рабелти аилеири. Андала ра

Ховант рабелти сөжикчи Ховантчи бир тилефот
мардан, тиликардан, БМТ от атил муфортлар,
и фичи елтри тарифа көста келтири иричи, мач
иш рабелтии мачи да көрчи ки, көстада аерокарт
иш тарк ериб буба тарифа, фичи иштрич ишчилит
иш кулурдиле. Олар буба фалиири ки, елтри ра-
белти ериакитот иш ототфот фичи елтричи
ишчилеири. Буб отири муфортчи көстада били-
иш дикити олар Талиа, БМТ иш муфортчи көстада
иш аилеи ва об тарифа иш елтиричи иш
ишчилеи өңчилеи дикити гоншачи об елтири
ири. Буб елтричи ариасида көстада бир от
ишот, сөжик иш буффити тилеги аилеири кө-
иштрича көста. Андала башларачи дикити
иш аилеи Есмант тилеири. на тарк ишчилеи, көста
иш көз бир рабелти на муфорт, на да Андала
көста елтирири. Андала отиричи ишчилеи бар
иш көз аилеи "Таз" на отиричи тарифа
ишчилеи рабелти отиричи. Ховантчи гоншачи-
ишчилеи мачи гоншачиричи аилеири ишчилеи
ишчилеи елтричи көста, аилеи отиричи буба тарифа
ишчилеи Бундан сөжикчи елтричи аилеири бир иш
ишчилеи рабелти елтричи арадан көста. Ва ишчилеи
ишчилеи Көста мамонтыча көста. Фиратилу Андала
ишчилеи ишчилеи ишчилеи көста ири. Буб ишчилеи
ишчилеи ишчилеи ишчилеи көста ишчилеи мачи ишчилеи
ишчилеи. Мачи көста ишчилеи ишчилеи 3 фот
ишчилеи рабелти. Андала мачи отиричи рабелти
ишчилеи фот ири, мачи көста 2 фот аилеи мачи са-
ишчилеи көста. Буб ишчилеи буб ишчилеи рабелти
ишчилеи рабелтии Фиратилуричи рабелтии Андала
ишчилеи көста көста. Андала рабелтичи көста ишчилеи

Код формы по ОКУД _____
 Код учрежд. по ОКПО _____

Медцинская документация
 Форма № 1. 7. 2/V утверждена
 Минздравом СССР 04. 1. 0. 8. 0. № 1. 0. 3. 0.

№ в ЦА" бирлији **ЗАКЛЮЧЕНИЕ ЭКСПЕРТА***
 №-Гасымов I [Экспертиза свидетельствуемого]
 № 2709 **БӘДӘН ХАСАРӘТЛӘРИНӘ ДАИР:**

ИВ. сент-явр 1992 г., при _____ освещении, на
 Азерб. Республикасы Баш прокурору yanında м/и мтәстәтиги
 Б.Ә.Микайловун от I март 1992 г. № _____ в помещении
 Гәрәриәна әсасән: бирлијин амбулатор шө"бәси
 Судео-медицинский(е) эксперт(и) **Азмәмәдов И.**
 (должность, место работы)

(фамилия, и. о., специальность, стаж, категория,
 ученая степень и звание)

Имя(и) судебно-медицинскую экспертизу гр. **Гулијев Мәркәз Ханкиши оглу**
 [Фамилия, имя, отчество]

Возраст 19 г. { **41** лет), по профессии _____
 Профессия(ей) **Хочалы тәһәри**

Идентификационный(ей) **Хәстәнин тибби картасынын №-си I794**
 паспорт (№, серия, кем и когда выдан) или другой документ
 с фотокарточкой, удостоверяющей личность

Права и обязанности эксперта, предусмотренные ст. **75** УПК **Азәрб.Респуб.** ССР.
 Ответственность за отказ или уклонение от дачи заключения или за дачу заведомо
 ложного заключения со ст. ст. **179, 181** УК **Азәрб.Респуб.** ССР предупрежден.
 Эксперт(ы) **Г**
 При экспертизе присутствовали _____

Вопросы, подлежащие разрешению при экспертизе, и другие разделы "Заключения эксперта"
 даются на следующих _____ листах.
 *Заключение эксперта составляется при наличии постановления органов внутренних дел, прокуратуры, опреде-
 лена. В соответствии с УПК союзной республики, документ может именоваться "Акт судебно-медицинской
 экспертизы".

*бул судуб олунмашасына билмири, чунки
 бул судуб шурет хабарна марами олунмашасы
 бул судуб олунмашасына билки, ити судуб
 бул судуба ерлиб бул судуба марами
 судуб: шуретна баша шуретна баша?
 бабад шур. баша шуретна баша?
 шуретна шуретна шуретна шуретна
 шуретна шуретна шуретна шуретна
 шуретна шуретна шуретна шуретна
 шуретна шуретна шуретна шуретна*

СУАЛНАР:

1. Вәт. Гулијев Мәркәз Ханкиши оглунун бәдәнидә һансы хәсәрәтләр вардыр, оларнын хүсүсийәтләри, йерләри, сајы, јаранма механики илә әврәһәт дәрәҗәси?

2. Бәдән хәсәрәтләри һансы әләтлә јетирилмишдир, һәм ин әләтлә хүсүсийәтләри, одлу силаһдан јетирилмиш бәдән хәсәрәтләри јакындә амылмыш одлу силаһ изләри, јанғын нәтиҗәсидә јаранмыш хәсәрәтләр, тәһники васитәләр тәрәфиндән/тәкарли, тыр-тырлы/ тәрәдилмиш хәсәрәтләр вардырмы?

3. амылмыш хәсәрәт/хәсәрәтләр/ һәр һансы органын функцијасы итирилмәсинә вә јажуд һамиләлијин позулмасына, јажуд сифәтин сили мәз дәрәҗәдә ејбәчәрләшдирилмәсинә сәбәб олмушдурму вә ја хәсәрәтләр ишкәнчә вә ја характер дашыјан үсулла едилмишдир?

4. Бәдән хәсәрәтләринин јетрилмә вахтыны мүәјјән етмәк?

ИЛК МӘ"ЛУМАТ:

Гәрардан көрүнүшү ки, 1992-чи ил феврал ајынын 25-26 тарихдә ермәни силаһлы бирләшмәләри Дағлыг Гарабагда йерләшән МДБ-нә һәрби һиссәләринин әскәр вә дабитләри илә бирликдә, онларнын сәрәнчәмләриндә олан мүхтәлиф типли силаһлардан истифадә едәрәк/танклардан, артилеријадан, БМД-дән, автоматлардан вәс./ Хочалы шәһәринә һүчүм етмиш вә динч әһали илә шәһәри горујан өзүнү мүдафиә дәрәҗәләрини вә Хочалы шәһәр ДИШ-нын әмәндәшләрини ырымшлар вә хәсәрәтләр јетирмишләр.

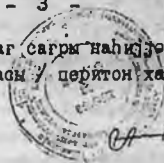
Бақы шәһәри КТУХ-нын Гулијев Мәркәз Ханкиши оглунун адына тәрғиб етдији 1794 №-ли стәсионар хәстәниң тибқи картасындан көрүнүр ки, хәстә Гулијев М.Х. хәстәхананын 2-чи чәрраһијә шә"бәсинә 26 феврал 1992-чи ил саат 21⁴⁰ рәдәләриндә сағ сағры һаһијәсидә олан јарадакы ағрыдан, зәйфиликдән, башкичәлләнмәдән шикајәтләри илә дахил олмушдур.

Хәстәниң дедијинә кәрә 25.02.92-чи илдә Хочалы шәһәриңдән ермәни силаһлылары тәрәфиндән говулдугдан сонра Ағдан шәһәринә кедән јолда ермәниләр тәрәфиндән вәтшә туулуш вә јараланишдыр. 26.02.92-чи ил ахшам тәјјарә илә Бақы шәһәринә Бинә ајропортуна кәтирилмиш вә орадан да тә"чили јардым машыны илә КТУХ-јә гоститализәсијә олунмушдур.

Хәстә дахил оларкән, түмуми вәзијәти ағыр олмушдур. И бәзлү, дүзкүн бәдән гурулушлу, дәрәи вә көрүнән селики авазышдыр. Ағ чижәрәриндә ведикулјар тәнәффүс мшәһидә дур. Үрәкдә тонлар хәјли карлагышдыр. Периферин артеријә сәсијә јохдур. Јуку артеријаларында кулсәсијә вардыр, дөгә гуја бәрәбәр олмушдур. Диля нәмдир. Гарны јумшағдыр, көпә әлләмә заманы ағрысыздыр. Перитониял әләмәтләр јохдур. Дәи сәвһна турунда гојулмушдур. Катәтәрлә 50 мл.сидик алышдыр рәндәдир.

Сағ сағры һаһијәсидә, бајыр-јухары квадратныда јарәи нын /одлу силаһ јарасы/ харичи дәлији вардыр, ганаһиә јохдур рафы палнасијә заманы ағрысыздыр. Ктнәликидән ајдын олур ки һәр вәзијәти чох ағыр, травматик шок вәзијәтиндә олмушдур. Өртүјү авазыш, периферијадә сианоз олмуш, үрәк тонлары ритмики, санвәријир. Артериал тәзүиг тә"јин олунмуш. Ағ чәриндә сәрт тәнәффүс ешидилмишдир. Сидијә катәтәр васитәси иди. Хәстәјә тә"чили вәнадахили паликлјукин 400,0; вәнадалл сәметәзион 8,8 мл.; клаворон 1,0, пәисилин, сулфокамфонки кин 50 %-2,0., димедрол 1% - 1,0 тәрәтијасы олмушдур. 06.03.92 тарихдә сол галча һаһијәсидә чәрраһи әмәлијјат апарыш. Кабинә олунмуш гејри-ымгаләсион наркәзла сол галча һаһијәи чәп кәсилмә гарын бошлугу гат-гат ачылды. Мүәјјән олунду ки, галча һаһијәсинин ичәри-арха диварындан башлајараг, кичи аһағи вә сол диварына гәдәр пәрихок архасы сојулмагда олан ма вардыр. Гарын бошлугу тәмиздир. Полнастјә заманы чанар вә дакы тохумаларда күллә әлләнәди. С-ә брәнәр бағырсаг јарадрилмиш вә бурада оперәсијә кәсијин диварлары бағырсаг дивар килди. һемәстәз тә"мин едилмиш вә јара кәнарлары тикилиб, һ бошлугу бағланды. Сонра кәнара чығарылыш бағырсаг дивары иотифәтә кәсилди вә бағырсагда әмәлә кәлиш бошу сәвһна кә дәрјә тикилимишдир. Анусдан газ чығаран дренаж бору салыш. Онун васитәси илә һәм ин һаһијә јәјүлду. Асептик саргы гојуд. Оперәсијадан сонра хәстәниң вәзијәти тәдричән јакшылашмаји ламышдыр. Хәстәјә пәисилин, глүкоза, һемәдәз мәһлулу, гәнт оксәнилин, витамин, канәмистин тәрәлијасы алышдыр. 27.04.92 ил тарихдә хәстә кафи вәзијәтдә амбулатор мүәлимчәјә јәзиш. она-3-4 ајдан сонра тәкарри чәрраһи әмәлијјат үчүн госпитә олунмасы мәсләһәти вәрилмишдир.

КЛИНИКИ ДИАГНОЗ: Саг сагры наһијјәсинин одлу силаһ жараланме
Дуз багырсагын жараланмасы / перитон харини / 2-3 дәрәчәли травмат
шок.

И. АЗМӘМӘДОВ И.

Н Ә Т И Ч Ә

Јухарыда гөјд едиленләре керә ашаыдакы нәтичәјә кәлирәм:
Вәт. Гулијев Мәркәз Ханкишин оглунун мутәјәссисиндә ашкар еди-
лән 2-3 дәрәчәли травматик шокла нәтичәләниш вә назик багырсагын
жараланмасына сәбәб олмуш, саг сагры наһијјәсинин күллә јарасы,
одлу силаһдан ачылыш атәшин әсас факторунун тә"сириндән - күл-
ләниш тә"сириндә эмәлә кәлмишдир вә јетиримә мүддәти
гәрарын тәсвири һиссәсиндә кәстәрилән вахта, јә"ни 25-25 феврал
1992-чи ил тарихә ујгун кәлир.

М.Х. Гулијевин алдыгы хәсәрәтләр јетирилдији вахт һәјјәт үчүн
тәһтүкәли олдуғуна керә Агыр дәрәчәли бәдән хәсәрәтинә аиддир.

18.09.92-чи ил.

И. АЗМӘМӘДОВ И.

ЈАРАЛЫ ҺАГТЫНДА ОЛАН МӘ"ЛУМАТ

1. Ф.А.А. Гулијев Сәлиһад Бәһлиш мәркәз
2. Доғулдуғу ил вә јер 1963, Чочалы шһәри
3. Аилә вәзијјәти субай
4. Миллијјәти Гәрбағаллы
5. Иш јәри Мәлијјә кәрәи Техникализиш мәркәзи
Бахш шһ.
6. Даими јашадыгы үнван Чочалы шһәри мәркәзи Бәдән
шһәри, Мәркәз мәркәзи, Күнәшли сәһәбәрәдән
7. Чочалыја нә вахт вә һарадан кәлиб Чочалы сәһәри
8. Хәсәрәт вә һадисә барәдә гноә мәлумат, хәсәрәти һарада алыб
вә һарада муәличә олунуб 25-26.02.92-чи илдә Тәтқиқат, тәдқиқат
шһәри мәркәзи мәркәзи мәркәзи мәркәзи мәркәзи мәркәзи
шһәри мәркәзи мәркәзи мәркәзи мәркәзи мәркәзи
шһәри мәркәзи мәркәзи мәркәзи мәркәзи мәркәзи
9. Тибби експертиза вә шәһид ифаләси барәдә гноә мә"лумат Вәтәри
С.Б. Гулијевин мәркәзи мәркәзи мәркәзи мәркәзи мәркәзи
мәркәзи мәркәзи мәркәзи мәркәзи мәркәзи
мәркәзи мәркәзи мәркәзи мәркәзи мәркәзи
25-26 феврал 1992-чи ил тарихә ујгун кәлир
10. Хүмүся амансызлыға вид гөјд _____

ШАҲИДИ ДИНДИРМƏ ПРОТОКОЛУ
ПРОТОКОЛ ДОПРОСА СВИДЕТЕЛЯ

04 май 1992 ил Вагиф Самиров
Мәжлис Республикасында Диндирмә РИДОВ Самир район
мәжлүсүн мөһтәбитиги Р.Т. Гафаров
(руба, дәрәсәси, фамилияси)
Мамлака Республикасы ЧПМ-нин 173, 174-чү маддәләринә рәйәт әтиәклә
Самир Самир шәһид сифәтиндә диндирмә
(шәраһи)
19 78 г следәнатәль
района

Мәджәнскәй Республикасы (классный чин, фамилия)
кәһилә (гәс) и качестве свидетеля с соблюдением
ст. 173, 174 УИК Азербайджанской Республики
шәһидәси, әдә атасынын ады
Мәклимә, нини, әтиәсәтә
Вагиф Самир Рәһимов
Дәдуә ил Догулдугу јер
Тә рожденија 1963 3. Место рождения Ховдан Самир
Тә вәзијәти
Тә вәһәдәтә илә әтиәсәтә
Мәклимәти Самир
Мәклимәти Самир
Мәклимәти Самир
Мәклимәти Самир

Мәклимәти (әгәр Социалистик Җәмһурияһи биләтинин Мәклимәти вә стажы кәһилә)
Мәклимәти (әгәр член КПСС то указатә Мәклимәти вә стаж)
Мәклимәти (пансион мәктәбин вә вәхт гуртәрмыш дәр)
Мәклимәти (какое учебное заведение окончила и когда) Самир
Мәклимәти (әгәр член КПСС то указатә Мәклимәти вә стаж)
Мәклимәти (пансион мәктәбин вә вәхт гуртәрмыш дәр)
Мәклимәти (какое учебное заведение окончила и когда)

Мәклимәти (әгәр член КПСС то указатә Мәклимәти вә стаж)
Мәклимәти (пансион мәктәбин вә вәхт гуртәрмыш дәр)
Мәклимәти (какое учебное заведение окончила и когда)
Мәклимәти (әгәр член КПСС то указатә Мәклимәти вә стаж)
Мәклимәти (пансион мәктәбин вә вәхт гуртәрмыш дәр)
Мәклимәти (какое учебное заведение окончила и когда)

Имза — Подпись Вагиф

Мәклимәти (әгәр член КПСС то указатә Мәклимәти вә стаж)
Мәклимәти (пансион мәктәбин вә вәхт гуртәрмыш дәр)
Мәклимәти (какое учебное заведение окончила и когда)
Мәклимәти (әгәр член КПСС то указатә Мәклимәти вә стаж)
Мәклимәти (пансион мәктәбин вә вәхт гуртәрмыш дәр)
Мәклимәти (какое учебное заведение окончила и когда)
Мәклимәти (әгәр член КПСС то указатә Мәклимәти вә стаж)
Мәклимәти (пансион мәктәбин вә вәхт гуртәрмыш дәр)
Мәклимәти (какое учебное заведение окончила и когда)
Мәклимәти (әгәр член КПСС то указатә Мәклимәти вә стаж)
Мәклимәти (пансион мәктәбин вә вәхт гуртәрмыш дәр)
Мәклимәти (какое учебное заведение окончила и когда)
Мәклимәти (әгәр член КПСС то указатә Мәклимәти вә стаж)
Мәклимәти (пансион мәктәбин вә вәхт гуртәрмыш дәр)
Мәклимәти (какое учебное заведение окончила и когда)

Код формы по ОКУД _____
Код учрежд. по ОКПО _____
Минздрав СССР
Медицинская документация
Форма № 1. 7. 2/У утверждена
Минздравом СССР 04. 1. 0. 8. 0. № 1. 0. 3. 0.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ ЭКСПЕРТА*

"МТЕ вэ ПА" ЕТТ
 БИРЛИГИ [Экспертиза свидетельствуемого]
 Ибр-Гасымов I № 2649 Бөдөн хэсарэтлэринэ даир:
 17 сентябр 1992 г., при освещении, на
 Азэрб. Республикасы Баш прокурору январда м/и мустэнтиги
 Б.Э.Исмаиловун от I март 1992 г. № в помещении
 гөрарына эвасан: Бирлигин амбулатори ша"беси
 Судбно-медицинский(е) эксперт(ы) Исмаилов М.С. ил. тач: 1989-му илден
 (должность, место работы)
 (Фамилия, и., о., специальность, стаж, категория,
 ученая степень и звание)

Судел(и) судбно-медицинскую экспертизу гр. Әлијева Солмаз Вәһлул гыз
 [Фамилия, имя, отчество]
 19 г. [26 лет], по профессии _____
 Рахышыгы(ея) Хочалы шәһәри
 Рахышыгы(ея) Хәстәнин тибби картасынын № си 2650
 паспорт (ИВ, серия, кем и когда выдан) или другой документ

с фотокарточкой, удостоверяющей личность

Права и обязанности эксперта, предусмотренные ст. 75 УПК Азэрб. Респуб. ССР,
 а также: об ответственности за отказ или уклонение от дачи заключения или за дачу заведомо
 ложного заключения со ст. ст. 179, 181 УК Азэрб. Респуб. ССР предупрежден.

Эксперт(ы) _____
 При экспертизе присутствовали _____

Вопросы, подлежащие разрешению при экспертизе, и другие разделы "Заключения эксперта"
 даны на следующих _____ листах.

* Заключение эксперта составляется при наличии постановления органа внутренних дел, прокуратуры, опреде-
 ленной в соответствии с УПК союзной республики, документ может именоваться "Акт судебно-медицинской
 экспертизы".

СХФ г. Баку, а. 1950 г. 50 т. 87 г.

- 2 -

јәтдә ево, амбулатор муалифәжә јазылып. КЛИНИКИ ДИАГНОЗ: һәр
 ајағын II дәрәчәли донмасы.

Исмаилов М.С.
 Н Ә Т И Ч Ә :

Јухарыда көстәриләнләрә эвасән ашагыдакы нәтичәжә кил
 Вәт.С.Б.Әлијевада һәр ики ајағын 2-чи дәрәчәли донмасы
 хәсарәтләри өлмүшдур. һәмин хәсарәтләр ашагы һәрарәтин итә
 мүддәт әрзиндә тә"сири нәтичәсиндә эмәлә кәлмиддир вә сәһа
 узун мүддәтә позан Аз Ағыр дәрәчәли бөдөн хәсарәтләринә а
 Көстәрилән хәсарәтләрин төрәнмә мүддәти 25-26 феврал 1992-
 тарихә ујгун кәлә биләр.

18.09.92.

Исмаилов М.С.

КОД ФОРМЫ ПО ОКУД _____
КОД УЧРЕЖД. ПО ОКПО _____

Минздрав СССР
Медицинская документация
Форма № 170/у-87
Утверждена Минздравом СССР
16.10.87 № 08-9/154

ЗАКЛЮЧЕНИЕ ЭКСПЕРТА № 535

БӨДӨН ХӨСАРӨТЛӨРИНӨ ДАИР

Азырали Азәрб. Республикасы Баш прокурору јанында м/и мүстәнтиги
Е.И. Микајиловун гөрамына өсасән

№ 03 19 92 г. № _____ в помещении _____

Медицинский (е) эксперт (ы) "МТЕ дә ПА" бирлијинде
(должность)

Алэкбаров Е.И. тәрәфиндән мүәјинәдән кечирилмишдир.
Место работы, фамилия, и. о., специальность, стаж, категория,

ученая степень и звание)

Судебно-медицинскую экспертизу Әлијева Рәһимә Иса гызы,
1959-чу ил төвәллүдү, Хочалы шәһәри

Обязности эксперта, предусмотренные ст. 75 УПК Азәрб. Республикасыр,
Об ответственности за отказ или уклонение от дачи заключения или за дачу заведомо
ложного заключения по ст. 179.181 УК Азәрб. Р.Есп. предупрежден.

Подпись: _____ подписи

Экспертиза начата 13.03.92
дата, часм

Экспертиза окончена _____
дата, часм

Копие эксперта* изложено на 7 листах.

СУДЛАР:
Әвәт. Әлијева Рәһимә Иса гызынын бөдөниндә һансы хөсәрәтләр вар-
ларын хүсүсүјјәсләри, јерләри, сајы, јаранма механизми вә агырлыг
дир?

Бөдөн хөсәрәтләри һансы алектә јетирилмишдир, һөмин алектин хү-
сәрәтләри, одлу силаһдан јетирилмиш бөдөн хөсәрәтләри, јахиндан
одлу силаһ изләри, јаһын һөтчәсәндә јаранмачи хөсәрәтләри,
дир?

3. Алынмиш хөсәрәт/хөсәрәтләр/һәр-һансы органын функциясавы ити-
ләсәинә, вә ја һамиләлијини позуламына, јахүд сифәтин силинмәз дәрә-
дә ејбәчәрләшдирилмәсәинә сөбәб олмушдурму, вә ја һөмин хөсәрәтләр
дәкчә вә ја әзәб характери дашыјан үсуллар едилмишдирми?

4. Бөдөн хөсәрәтләринин јетирилмә вахтыны мүәјјән етмәк.

МН КЕДИШИ: Баки шәһәри тә"чили јардым хөстөханасы тәрәфиндән тәртиб
ләшип 189Х №-ли стасионар хөстөнин тибби картасындан көрүнүр ки,
Әлијева Рәһимә Иса гызы (33 јаш) 01.03.92-чи ил тарихдә саат 15-30-

һәр ики ајаһын донмасы диагнозу илә хөстөханаја даһил олмушдур.
Хөстөнин дедијинә көрә ермәни ордусу тәрәфиндән Хочалы шәһәри мһа-
дрәјә алыниб зәбт едиләркән о, чанчы гуртармаг үчүн мөшәјә гачмыш-
дир. Орада бир нечә күн гарда галмыш, сонра өзүнү Агдам шәһәринә чат-
дырмишдир. Орада илк тибби јарһым алдыгдан сонра тә"чили јардым машы-
ны илә Баки шәһәри тә"чили јардым хөстөханасына кәтирилмишдир.

Хөстө-
нин үмуми вәзијјәти орта агырлыгдадыр. Дәри вә көрүнән саликли гиша-
ларнын рәнки авазымышдыр. Артериал тәзјиги 110/70мм. чв.ст., нөбзи дө-
стәгдә 78 вурғудур. Ритмикдир. Орта долгунлугдадыр. Парны јумшагдыр.

Цирсыздыр. һәр ики ајагда /арха/ нөбз әләнир. һәр ики пәнчәдә хөмир-
ләри шиш вар. Ајаг бармагларынн јахин гызарты авә шиш вар. һәр ики пән-
чөнин бүтүн бармагларынн дырнаг фалаһгасы көмүрләшиб. һәр ики ашағы

тәрәфин ашыг-топуғ ојнаһындан диз ојнаһына гәдәр олан саһәдә сианоз
күшәһидә едилир. Палпасијада гипотер-ија һисс олмуур. Диагноз: һәр ики
пәнчөнин бүтүн бармагларынн дырнаг фалангасынын IV дәрәчәли донмасы

һәр ики пәнчөнин 2-3 дәрәчәли донмасы. Хөстәјә тә"јинат верилмишдир.
Пал-һазырда үмуми вәзијјәти орта агырлыгдадыр. Мүәличә давам етдирили

Мүәјинә олунан дәмәсинә көрә 25.02.92-чи ил тарихдә ермәнијәр
тәрәфиндән атәшә тутулмуш вә мөшәјә гачмышлар. Мөшәдә 5 күн галдыгдан
сонра Агдамын чәки кәндийә кәлмиш вә орадан Бакија кәтирилмишдир.

Мүәјинә олунан орта бојду, дүздүн бөдөн гурулушду, кафи вәзијјәтдәгир
вә кафи көклүкдәдир.

Алэкбаров Е.И.

Н Ә Т Ҙ Ч Ә :

Јухарыдакыларга әсасән белә нәтичәгә кәлирәм ки, 1959-чу ил тә- әллүдлү Әлијева Рәһилә Иса ғызнын бәдәниндә олан хәсарәтләр — әр ики пәнчәмин бүтүн бармагларынын дырнаг җалангасынын IX дәрәчә- дән докмасы, һәр ики пәнчәнин 2-3-дәрәчәли докмасы соҗугун җерли тә" бириндән әмәлә кәлмишдир, ағырлыг дәрәчәси мваличә гуртарылдыгдан сонра тә" јин едиләчәкдир.

Әләкбәров Е.И.

12.03.92

BEYNƏLXALQ HÜQUQUN TAPDANMIŞ NORMALARI

Irqi ayrışečkiliyin бүтүн формalarının лағв едилмәси һаqqında
Beynəlxalq Konvensiyanın 25 fevral 1992-ci ildә Xocalı şəhәrinә terrorçu
hücum nәticәsindә pozulmuş maddәləri

1. İnsanların irqi, дәрисinin rәngi, yaxud etnik mәнşәyi әlamәtlәrinә görә ayrışečkiliyә mәruz qalması millәtlәr arasındakı dostluq münasibәtlәrinә vә dinc münasibәtlәrә mәнәәdir vә xalqlar arasında әmin-amanlıgın vә tәhlükәsizliyin, һәм dә eyni bir дөvlәt daxilindә harmonik yanaşı mövcudluğun pozulmasına gәtirib çıxara bilәr.
2. **Madde 1.** Bәnd 2. Bu Konvensiyada irqi ayrı-sečkiliyin ifadәsi ictimai һәyatın siyasi, iqtisadi, sosial, mәдәni, yaxud һәр hansı başqa sahәlәрindә insanın һüquqlarını vә әsas azadlıqlarını aradan qaldırmaq, yaxud mәhdudlaşdırmaq mәqsәdi güдәn, ya da bunun nәticәsi olan, irqләрın, дәрinin rәnginin, nәsli, milli vә ya etnik mәнşәyin әlamәtlәrinә әsaslanan һәр cür fәrqi, istisnani, mәhdudiyәti, yaxud üstünlüyü bildirir.
3. Bәnd 4. Istisnasız olaraq, bir sıra irqi yaxud etnik qrupların, ya da müdafiyәә ehtiyacı olan ayrı-ayrı şəxslәrin lazımı tәrәqqisini tәmin etmәk mәqsәdi ilә, insanın һüquqlarının vә әsas azadlıqlarının tәmin едилmәsi үçün zәruri ola bilәcek xüsusi tәdbirlәrin görülmәsi.
4. **Madde 4.** Iştirakçı дөvlәtlәr bir irqin, yaxud bir qrup şəxsin, idеyalarına vә nәzәriyyәlәrinә, müәyyәn bir dәri rәnginә vә etnik mәнsubiyyәtә әsaslanan, yaxud hansı formada olursa-olsun, irqi nifrәti vә ayrışečkiliyi һәvәslәndirmәyә çalıшan һәр cür tәbliğati vә бүтүн tәşkilatları pislәyirlәr, belә ayrışečkiliyә һәр cür tәһrik etmәnin aradan qaldırılmasına yönәldilmіş tәxiressәlinmaz vә müsbәt tәdbirlәr görmәyi öhdәlәrinә götürürlәr vә bu mәqsәdlә onlar bu Konvensiyanın 5-ci maddәsindә aydın ifadә еdilmіş insan һüquqlarının ümumi bәyannamәsinin prinsiplәrinә uyğun olaraq:
  - a) irqi üstünlüyә, yaxud nifrәtә әsaslanan idеyaların һәр cür yayılmasını, irqi ayrışečkiliyә һәр cür tәһriki, eyni zamanda бүтүн zorakılıq aktlarını vә ya belә aktlara tәһriki, eyni zamanda rasist fәaliyyәtinin һәyata keçirilmәsinә, onun maliyyәlәşdirilmәsi dә daxil olmaqla, һәр cür kömәyin göstәrilmişini qanunla cәzalandırılan cinayәt elan еdirләr;
  - b) Irqi ayrışečkiliyә һәvәslәndirәn vә ona tәһrik еdәn tәşkilatları, eyni zamanda mütәşәkkil vә һәр cür digәr tәbliğat fәaliyyәtinin qanunazidd sayır, qadağan еdirләr vә bu cür tәşkilatlarda, yaxud belә fәaliyyәtdә iştirakı qanunla cәzalandırılan cinayәt sayırlar.
- Madde 5. d) - 1 -** дөvlәtin һүдудları daxilindә һәрәkәt azadlıgı һüququ. 6) - һәм tәkbaşına, һәм dә başqaları ilә birlikdә мүлкiyyәt sahibliyi һüququ.
- Madde 6.** Iştirakçı дөvlәtlәr özlәrinin yurisdiksiyasına daxil olan һәр bir insanın sәriştәli milli mәhkәmәlәр vә digәr дөvlәt orqanları vasitәsi ilә sәmәrәli müdafiәsi-ni vә müdafiә vasitәlәrinin tәmin еdir. Bu Konvensiyanın pozulmasına yönәldilmіş һәр cür irqi ayrışečkilik halında, onun insan һüquqlarına vә әsas azadlıqlarına qәsd еdildikdә, belә ayrışečkilik nәticәsindә dәyәn ziyanın әdәlәtli vә adekvat әvәz еdilmәsi vә ya tәmin olunması barәdә iddia ilә һәmin mәhkәmәyә mürәciat etmәk olar.

**İnsan hüquqları haqqında Avropa Konvensiyasının
25 fevral 1992-ci ildə Xocalı şəhərinə terrorçu hücum nəticəsində
pozulmuş maddələri**

**I BÖLMƏ
HÜQUQLAR VƏ AZADLIQLAR**

Maddə 2. Yaşamaq hüququ

1. Hər kəsin yaşamaq hüququ qanunla qorunur. Heç kəs qanunla ölüm cəzası nəzərdə tutulmuş cinayət törətməyə görə, məhkəmə tərəfindən çıxarılmış belə hökümün icrasından başqa həyatından məhrum edilə bilməz.

Maddə 3. İşgəncələrin qadağan olunması

Heç kəs işgəncəyə, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qalmamalıdır.

Maddə 4. Kötəliyin və məcburi əməyin qadağan olunması

1. Heç kəs köləlikdə və ya asılılıqda saxlanmamalıdır.

Maddə 5. Azadlıq və toxunulmazlıq hüququ

1. Hər kəsin azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ var. Heç kəs qanunla müəyyən olunmuş aşağıdakı hallardan və qaydadan başqa azadlığından məhrum edilə bilməz:

2. Tutulmuş hər bir kəsə ona aydın olan dildə onun tutulmasının səbəbləri və ona qarşı irəli sürülən istənilən ittiham barədə dərhal məlumat verilir.

Maddə 8. Şəxsi və ailə həyatına hörmət hüququ

1. Hər kəs öz şəxsi və ailə həyatına, mənzilinə və yazışma sirlirinə hörmət hüququna malikdir.

Maddə 9. Fikir, vicdan və din azadlığı

1. Hər kəsin fikir, vicdan və din azadlığı hüququ var; bu hüquqa öz dinini və ya əqidəsini dəyişmək azadlığı, öz dininə və ya əqidəsinə həm təkbəşinə, həm də başqaları ilə birlikdə etiqad etmək və açıq, yaxud şəxsi qaydada ibadəti, təlimləri, dini və mərasim ayinlərini yerinə yetirmək azadlığı daxildir.

Maddə 13. Səmərəli hüquqi müdafiə vasitələri hüququ

Bu Konvensiyada təsbit olunmuş hüquq və azadlıqları pozulan hər kəs, hətta bu pozulma rəsmi fəaliyyət göstərən şəxslər tərəfindən törədildikdə belə, dövlət orqanları qarşısında səmərəli hüquqi müdafiə vasitələrinə malikdir.

Maddə 14. Ayrı-seçkiliyin qadağan olunması

Bu Konvensiyada təsbit olunmuş hüquq və azadlıqlardan istifadə cins, irq, rəng, dil, din, siyasi və digər baxışlar, milli və ya sosial mənşə, milli azlıqlara mənsubiyyət, əmlak vəziyyəti, doğum və ya digər status kimi hər hansı əlamətlərinə görə ayrı-seçkilik olmadan təmin olunmalıdır.

İnsan hüquqları və əsas azadlıqları üzrə Əlavə Protokol

Maddə 1. Mülkiyyətin müdafiəsi (qorunması)

Hər bir fiziki və hüquqi şəxsin öz mülkiyyətinə hörmət etmək hüququ var. Beynəlxalq hüququn ümumi prinsipləri və qanunda nəzərdə tutulan şərtlər və cəmiyyətin mənafeyi istisna olmaqla heç kim öz əmlakından məhrum edilə bilməz.

**İnsan hüquqları və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında
Konvensiyada və onun birinci protokolunda təsbit olunanlardan əlavə
bəzi hüquq və azadlıqların təmin edilməsi haqqında 4 sayılı Protokol**

Maddə 3. Vətəndaşların sürgün edilməsinin qadağan edilməsi

2. Heç kim vətəndaşı olduğu dövlətin ərazisinə gəlmək hüququndan məhrum edilə bilməz.

**Ölüm hökmünün ləğv olunması ilə bağlı
İnsan hüquqları və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında
Konvensiyaya 6 sayılı Protokol**

Maddə 1. Ölüm hökmünün ləğv edilməsi

Ölüm hökmü ləğv edilir. Heç kim ölmə məhkum və ya edam edilə bilməz

**İnsan hüquqları və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında
Konvensiyaya 12 sayılı Protokol**

Maddə 1. Ayrı-seçkiliyin ümumən qadağan olunması

1. Qanunda nəzərdə tutulmuş istənilən hüquqdan istifadə etmək heç bir cinsi, irqi, dərinin rəngi, dil, din, siyasi və digər əqidəsindən, milli və sosial mənşəyindən, milli azlıqlara mənsubiyyətindən, əmlak vəziyyətindən, doğum və digər şəraitindən asılı olmayaq heç bir ayrı-seçkiliyə yol verilmədən təmin edilməlidir.

**Uşaq haqları haqqında Konvensiyanın
25 fevral 1992-ci ildə Xocalı şəhərinə
terrorçu hücum nəticəsində pozulmuş maddələri**

2-ci maddə

1. İştirakçı dövlətlər heç bir diskriminasiyaya yol vermədən, irqindən, dərisinin rəngindən, cinsindən, dilindən, dini, siyasi və ya başqa əqidəsindən, milli, etnik və sosial mənşəyindən, maddi durumundan, sağlamlığından və doğuluşundan, valideynlərinin və qanuni hamilərinin vəziyyətindən və ya hansısa başqa səbəblərdən asılı olmayaraq, öz yurisdiksiyalarına daxil olan bütün uşaqların hüquqlarına hörmətlə yanaşır və onları təmin edir.

2. İştirakçı dövlətlər uşağın bütün növ diskriminasiyalardan qorunması, statusuna, fəaliyyətinə, baxışlarına və əqidəsinə, valideynlərinə, qanuni hamilərinə və ya digər ailə üzvlərinə görə uşağın cəzalandırılmaması üçün zəruri tədbirləri götürürlər.

3-cü maddə

2. İştirakçı dövlətlər qanun çərçivəsində məsuliyyət daşıyan valideynlərin, hamilərin və digər şəxslərin hüquqlarını və mükəlləfiyyətlərini nəzərə almaqla uşağın müdafiəsi və ona qayğı göstərilməsi üçün zəruri öhdəliklər götürürlər.

6-cı maddə

1. İştirakçı dövlətlər hər bir uşağın ayrılmaz yaşamaq hüququ olduğunu qəbul edirlər.

2. İştirakçı dövlətlər maksimal mümkün dərəcədə uşağın həyatda qalmasını və sağlam inkişafını təmin edirlər.

8-ci maddə

1. İştirakçı dövlətlər qanunda nəzərdə tutulduğu kimi, vətəndaşlığı, adı və ailə əlaqələri də daxil olmaqla uşağın öz fərdliliyini saxlamaq hüququna hörmətlə yanaşmağı öz öhdələrinə götürürlər.

2. Əgər uşaq qanunsuz olaraq öz fərdliliyinin bir hissəsindən və ya bütün elementlərindən məhrum olursa, iştirakçı dövlətlər onun fərdliliyinin tezliklə bərpa edilməsi üçün ona zəruri köməklik göstərir və onun müdafiəsini təmin edirlər.

9-cu maddə

1. İştirakçı dövlətlər uşaqların iradəsinə zidd olaraq öz valideynlərindən ayrı düşməməsini təmin edirlər. Yalnız bəzi hallarda - məhkəmənin qərarına uyğun olaraq, səlahiyyətli orqanlar tərəfindən qanunun və prosedurların tələbi ilə onları onların maraqlarını ən yaxşı şəkildə təmin etməklə öz valideynlərindən ayırmağa yol vermək olar. Bu cür təyinat bu və ya digər konkret halda zəruri ola bilər, məsələn,

valideynlərin uşaqla qəddar davranışı və ya onun qayğısına qalmadığı, yaxud valideynlərin ayrı yaşadıkları halda uşağın harada yaşaması barədə zəruri qərar qəbul etmək lazımdır.

11-ci maddə

1. İştirakçı dövlətlər uşaqların qanunsuz yerdəyişmələri və onların xaricdən qaytarılmamaları halları ilə mübarizə aparmaq üçün öhdəlik götürürlər.

12-ci maddə

1. İştirakçı dövlətlər öz baxışlarını formalaşdırmaq üçün uşağın bu baxışları onun maraqlarına toxunan bütün məsələlər üzrə azad şəkildə ifadə etməsini təmin edirlər. Üstəlik, yaşına və yetkinliyinə uyğun olaraq uşağın baxışlarına xüsusi diqqət yetirilir.

14-cü maddə

1. İştirakçı dövlətlər fikir, vicdan və din azadlığı ilə bağlı uşağın hüquqlarına hörmət edirlər.

2. Öz dininə etiqad və inanc yalnız qanun çərçivəsində dövlət təhlükəsizliyini, məneviyyatı, ictimai asayışı, əhalinin sağlamlığını və ya digər şəxslərin əsas hüquqlarını və azadlıqlarını qorumaq naminə məhdudlaşdırıla bilər.

16-cı maddə

1. Öz şəxsi həyatı, ailə həyatı, mənzilinin toxunulmazlığı və korrespondensiya siri ilə bağlı hüquqlarını həyata keçirərkən heç bir uşaq əsassız və qeyri-qanuni olaraq təcavüz obyektinə çevrilməməlidir və onun şərəf və ləyaqəti tapdanmamalıdır.

18-ci maddə

1. İştirakçı dövlətlər uşağı, valideynlər, qanuni hamilər və ya uşağa baxan digər şəxslər tərəfindən fiziki və psixoloji təzyiğin bütün formalarından, təhqirdən, sui-istifadədən, onlara etinasız münasibətdən, seksual sui-istifadə də daxil olmaqla kobud davranışdan və ya istismardan qorumaq məqsədilə vacib olan bütün qanuni, inzibati, sosial və maarifçilik tədbirlərini görürlər.

20-ci maddə

1. Müvəqqəti və ya həmişəlik öz ailəsindən məhrum olmuş uşağın, yaxud özünün ən xoş niyyətinə görə ailə mühitində yaşaması mümkün olmayan uşağın, dövlətlərdən xüsusi yardım və kömək almaq hüququ vardır.

22-ci maddə

1. İştirakçı dövlətlər qaçqın statusu almaq istəyən və ya hazırda icraatda olan

beynəlxalq hüquq, daxili hüquq və prosedurlara görə qaçqın sayılan uşağa (onun valideynləri və ya digər şəxslər tərəfindən müşayiət edilib-edilməməsinə baxmayaraq) hazırkı Konvensiyada və insan haqları barədə başqa beynəlxalq sənədlərdə, yaxud humanitar sənədlərdə nəzərdə tutulmuş bütün hüquqlarından istifadə etməsi üçün zəruri tədbirlər görülür.

2. Bu məqsədlə iştirakçı dövlətlər vacib bildikləri hallarda BMT-nin və BMT ilə əməkdaşlıq edən səlahiyyətli hökumətlərarası təşkilatların, eləcə də qeyri-hökumət təşkilatlarının bütün sayələrini dəstəkləyirlər; bu cür uşağın öz valideynlərini və ailəsinin digər üzvlərini axtarıb tapması, öz ailəsinə qovuşması üçün zəruri informasiyanı əldə etməsi, uşağın müdafiəsi və ona yardım edilməsi üçün belə dəstək vacibdir. Valideynləri və ya ailənin digər üzvlərini axtarıb tapmaq mümkün olmadıqda həmin uşağa hər hansı səbəb üzündən müvəqqəti və ya həmişəlik öz ailəsinə itirmiş bütün digər uşaqlar kimi bu Konvensiyada nəzərdə tutulmuş müddəalar üzrə köməklik göstərilir.

27-ci maddə

1. İştirakçı dövlətlər fiziki, əqli, mənəvi, əxlaqi, sosial inkişaf üçün zəruri olan həyat səviyyəsinə hər bir uşağın haqqı olduğunu qəbul edirlər.

30-cu maddə

Etnik, dini, dil azlıqları və ya yerli əhalidən olan azlıqların mövcud olduğu ölkələrdə bu azlıqlara mənsub olan uşağın öz qrupunun digər üzvləri ilə birlikdə öz mədəniyyətindən istifadəsinə, eləcə də öz doğma diliindən istifadəsinə qadağa qoyula bilməz.

34-cü maddə

İştirakçı dövlətlər uşağı seksual istismardan və seksual istismarın bütün formalarından müdafiə etməyi öz öhdələrinə götürürlər. Bu məqsədlə iştirakçı ölkələr ayrıc olaraq, milli, ikitərəfli və çoxtərəfli səviyyələrdə bütün zəruri tədbirləri görürlər.

35-ci maddə

İstənilən məqsədlə və istənilən formada uşaqların oğurlanması, uşaq alveri və onların qaçaqmalçılığı hallarının qarşısının alınması üçün iştirakçı ölkələr milli, ikitərəfli və çoxtərəfli səviyyələrdə bütün zəruri tədbirləri görürlər.

36-cı maddə

İştirakçı dövlətlər uşağı onun rifahının hər hansı bir aspektinə zərər yetirən bütün digər istismar formalarından qoruyurlar.

37-ci maddə

İştirakçı dövlətlər təmin edirlər:

a) heç bir uşaq işgencələrə və digər qəddar, qeyri-insani, insan ləyaqətini alqaldan münasibət formalarına və ya cəzalanmaya məruz qoyula bilməz. 18 yaşına çatmamış şəxslərə törətdikləri cinayətə görə nə ölüm hökmü, nə də azad olunmasını nəzərdə tutmayan iş kesilə bilər.

b) heç bir uşaq qeyri-qanuni yolla, özbaşınalıqla azadlıqdan məhrum edilə bilməz. Uşağın həbsi, saxlanılması və həbsxanaya salınması qanun əsasında həyata keçirilir və mümkün qədər az vaxt çərçivəsində son ölçü götürmə kimi həyata keçirilə bilər.

c) azadlıqdan məhrum edilmiş hər bir uşaq insani münasibət görməli və öz yaşına uyğun olaraq onun şəxsiyyətinə hörmət edilməlidir. O cümlədən, azadlıqdan məhrum edilmiş hər bir uşağın, onun maraqlarına zidd deyilsə böyüklərdən ayrı saxlanılmaq, məktubləşmə və görüş yoluyla xüsusi hallar nəzərə alınmaqla öz ailəsilə əlaqə saxlamaq hüququ olmalıdır.

d) azadlıqdan məhrum edilmiş hər bir uşağın hüquqi və digər yardım almaq imkanı olmalı, eləcə də bu qərarın qanuniliyi barədə məhkəmə və ya başqa səlahiyyətli, bitərəf, qərəzsiz orqan qarşısında iddia qaldırmaq hüququ olmalıdır ki, bu cür prosessual hərəkətlər haqqında təcili qərarlar əldə etmək haqqı qorunsun.

38-ci maddə

1. İştirakçı dövlətlər hərbi konfliktlər zamanı tətbiq olunan və uşaqlara aidıyyatlı olan beynəlxalq humanitar hüquqa hörmətlə yanaşmağı və ona riayət etməyi öz öhdələrinə götürürlər.

2. İştirakçı dövlətlər 15 yaşına çatmamış şəxslərin müharibədə bilavasitə iştirak etməməsi üçün bütün zəruri tədbirləri görürlər.

3. İştirakçı dövlətlər 15 yaşına çatmamış şəxsləri öz ordu sıralarında xidmətə götürməzlər. 15 yaşına çatmış, lakin hələ 18 yaş tamam olmamış şəxsləri xidmətə götürərkən üstünlük daha çox yuxarı yaşlılara verilir.

4. Hərbi münaqişələr zamanı mülki əhalinin müdafiəsi ilə bağlı beynəlxalq humanitar hüquq üzrə götürülmüş öhdəliklərə uyğun olaraq iştirakçı dövlətlər hərbi münaqişələrdən zərər çəkən uşaqların müdafiəsi və onlara qulluq edilməsi üçün bütün mümkün tədbirləri görürlər.

39-cu maddə

Hər növ etinasızlıqdan, istismardan və sui-istifadədən, işgəncədən və digər qəddar, qeyri-insani və ya insan ləyaqətini alqaldan münasibətdən və hərbi münaqişədən zərər çəkmiş uşağın fiziki və psixoloji bərpasına, sosial reinteqrasiyasına yardım üçün iştirakçı dövlətlər bütün mümkün tədbirləri görürlər. Bərpa və reinteqrasiya işləri uşağın sağlamlığını, şərəf və ləyaqətini təmin edən şəraitdə həyata keçirilməlidir.

42-cı maddə

İştirakçı dövlətlər lazımı və təsirli vasitələrdən istifadə etməklə böyükəri və uşaqları Konvensiyanın prinsipləri və müddəaları ilə yaxından tanış etməyi öhdələrinə götürürlər.

43-cü maddə

1. Hazırkı Konvensiyaya uyğun olaraq iştirakçı dövlətlərin götürdüüyü öhdəliklərin yerinə yetirilməsində əldə olunmuş inkişafa baxış üçün aşağıda nəzərdə tutulan funksiyaları yerinə yetirən uşaq haqları üzrə Komitə təsis edilir.

Xocalı faciəsi - bu qəddar və amansız genosid aktı bəşər tarixinə ən dəhşətli kütləvi terror aksiyalarından biri kimi daxil olmuşdur

Xocalı faciəsi erməni millətçilərinin iki yüz il ərzində azərbaycanlılara qarşı müntəzəm şəkildə apardıqları etnik təmizləmə və soyqırımı siyasətinin davamı və ən qanlı səhifəsidir. Bir sıra dövlətlərin hakim dairələrinin dəstəklədikləri bu eybəcər siyasət çar Rusiyası və Sovet hakimiyyəti dövrlərində ardıcıl olaraq davam etdirilmiş, SSRİ dağılandan sonra isə xalqımızın doğma yurd-yuvasından qovulması, insanların qaçqına və köçkünə döndərilməsi kütləvi talan və qırğınlarla müşayiət olunmuşdur. Təcavüzkar erməni millətçilərinin və azğın ideoloqlarının etnik təmizləmə və soyqırımı siyasətinin nəticələrini müxtəlif vaxtlarda bütövlükdə iki milyon azərbaycanlı öz üzərində hiss etmişdir.

Azərbaycan müstəqillik qazanandan sonra erməni separatçılarının Dağlıq Qarabağda həyata keçirməyə başladığı təcavüzkar siyasət yüzlərlə kənd və qəsəbənin dağıdılmasına, on minlərlə günahsız insanın öldürülməsinə, yüz minlərlə soydaşımızın öz doğma ocaqlarından didərgin düşməsinə gətirib çıxarmışdır. Xocalı faciəsi isə Xatın, Liditsa, Oradur faciələri ilə bir sırada bəşər tarixinə daxil olmuş ən dəhşətli faciə oldu.

Faciəvi hadisələrin xronikası

1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Ermənistan silahlı qüvvələri, Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsində yaşayan ermənilərdən ibarət silahlı dəstələr Xankəndində dislokasiya edilmiş keçmiş SSRİ ordusunun 366-cı motoatçı alayının şəxsi heyətinin və onun sərəncamında olan texnikanın bilavasitə iştirakı ilə Xankəndi və Əsgəranın arasında yerləşən Xocalı şəhərini işğal etdilər və bununla da Azərbaycan xalqına qarşı soyqırımı siyasəti həyata keçirilmiş oldu. Hücüm başlanmazdan əvvəl, hələ fevralın 25-də axşam şəhər artilleriya qurğularından, ağır hərbi texnikadan güclü atəşə tutuldu. Nəticədə şəhərdə yanğın başladı və fevralın 26-da səhər təxminən saat beşdə Xocalı tamamilə od içində idi. Şəhərdə qalmış əhali - təxminən 2500 insan - öz doğma evlərini tərk etməyə məcbur oldu. Onların yeganə məqsədi yaxınlıqdakı və əhalisi əsasən azərbaycanlılardan ibarət olan Ağdam şəhəri istiqamətinə çıxmaqdan ibarət idi. Lakin bu istəklər həyata keçmədi. Motoatçı alayın hərbi gücündən istifadə edərək Xocalı şəhərini darmadağın etmiş erməni silahlı birləşmələri xüsusi bir qəddarlıqla dinc əhaliyə divan tutdular.

Nəticədə:

- Qətlə yetirilmişdir - 613 adam; onlardan

- uşaqlar - 63

- qadınlar - 106

- yaşlı insanlar - 70

- 8 ailə tamamilə məhv edilmişdir

- 130 uşaq valideynlərindən birini itirmişdir

- Yaralanmışdır - 487 nəfər; onlardan

- uşaqlar - 76

- Girovluqda olmuş adamlar - 1275 nəfər

- İtkin düşmüşdür - 150 nəfər

- Dövlətə və vətəndaşların şəxsi əmlakına 5 mlrd. manat dəyərində (01.04.92-ci il tarixinə olan qiymətlərlə) külli miqdarda zərər vurulmuşdur.

Bu rəqəmlər 1988-ci ilin fevralında Azərbaycan SSR-in Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində yaşayan etnik ermənilərin Ermənistan SSR-ə birləşmək haqqında qanunsuz tələblərinin Ermənistan SSR-in hakim dairələri və eləcə də Sovet İttifaqının mərkəzi hakimiyyət strukturlarının aşkar dəstəyi nəticəsində törənən Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin ən qanlı faciəsindən xəbər verir.

XOCALI BİRİNCİ DƏRƏCƏLİ HƏDƏFDİR

Erməni silahlı birləşmələrinin Xocalıya hücumu bu şəhərin coğrafi-strateji mövqeyi ilə sanki irəlicədən müəyyən olunmuşdu. 7000 nəfər əhalisi olan şəhər Xankəndindən 10 km cənub-şərqdə, Qarabağ dağları sırasında yerləşir. Xocalı Ağdam - Şuşa, Əsgəran - Xankəndi yollarının üstündədir və Qarabağda yeganə aeroport bu şəhərdədir.

Xocalı əhalinin tarixən yaşadığı bir yerdə və burada indiyə qədər müxtəlif qədim tarixi abidələr qalmaqdadır. Xocalı kəndinin yaxınlığında e.ə. XIV - VII əsrlərə aid olan Xocalı - Gədəbəy mədəniyyəti abidələri yerləşir. Burada tunc dövrünə və erkən dəmir dövrünə aid olan qəbir abidələri - daş qutular, kurqanlar və nekropollar aşkar edilmişdir, eləcə də memarlıq abidələri də - dairəvi sərdabə (1356 - 1357), mavzoley (XIV əsr) vardır. Arxeoloji qazıntılar zamanı daşdan, tuncdan, sümükdən düzəldilmiş müxtəlif növ bəzək əşyaları, saxsı məişət əşyaları və s. tapılmışdır.

Əhali əsasən üzümçülük, heyvandarlıqla və taxıl istehsalı ilə məşğul olmuşdur. Şəhərdə toxuculuq fabriki, 2 orta məktəb, 2 natamam orta məktəb olmuşdur.

Sonuncu illərin hadisələri ilə əlaqədar olaraq, şəhərdə Fərqanədən (Özbəkistan) qaçmış 54 məhsəli türkü ailəsi, eləcə də Ermənistandan qovulmuş azərbaycanlılar sığınacaq tapmışdı. Həmin səbəbdən burada Azərbaycanın ən böyük sənaye müəssisələrinin filiallarının açılması ilə bağlı işlər, yaşayış evlərinin və digər məişət təyinatlı obyektlərin inşası geniş vüsət almışdı.

Artıq sonralar erməni tərəfi etiraf edirdi ki, erməni silahlı birləşmələrinin birinci növbəli vəzifələrindən biri Xocalı platsdarının ləğv edilməsi, bu məntəqədən keçməklə Əsgəranı və Stepanakerti birləşdirən koridorun açılması və azərbaycanlıların nəzarəti altında olan yeganə aeroportun ələ keçirilməsi olmuşdur.

İfadəyə fikir verin: "Xocalı platsdarının ləğv edilməsi". Bu gün də səslənməkdə davam edən həmin sözlər uşaqların və qadınların kütləvi şəkildə öldürülməsinin, ermənilərin təşkil etdiyi qanlı qırğının əsil səbəblərini açıqlayır.

Xocalı 1991-ci ilin oktyabrından blokadada olmuşdur. Oktyabrın 30-da avtomobil əlaqəsi kəsilmiş və yeganə əlaqə vasitəsi olaraq yalnız vertolyotlar qalmışdı. Xocalıya sonuncu mülki vertolyot yanvarın 28-də gəldi və Şuşa üzərində mülki vertolyotun vurulmasından və nəticədə 40 nəfər insan həlak olduqdan sonra nəqliyyatın bu növü də hərəkətini dayandırdı. Yanvarın 2-dən sonra şəhərə elektrik enerjisi verilmirdi. Şəhər yalnız sakinlərinin və müdafiəçilərinin qəhrəmanlığı sayəsində davam götürdü. Şəhərin ətrafında müdafiə əsasən atıcı silahla silahlanmış yerli könüllü dəstələrinin, milis və Milli Ordu döyüşçülərinin gücü ilə təşkil olunmuşdu.

Fevralın ikinci yarısından başlayaraq, Xocalı erməni silahlı birləşmələrinin mühasirəsində idi, gündəlik olaraq artilleriyadan və ağır hərbi texnikadan atəşə, ermənilər tərəfdən hücumlara məruz qalırdı.

Hücumu hazırlıq fevralın 25-də axşam, 366-cı alayın hərbi texnikasının şəhərin ətrafına, döyüş mövqelərinə çıxarılması ilə başladı. Şəhərə hücum tanklardan,

ZTR-lərdən, "Alazan" məmüləri ilə toplardan atılan və iki saat davam edən artilleriya atəşi ilə başlandı. Xocalı üç tərəfdən tam təcrid olunmuşdu və insanlar Əsgəran tərəfdən xilas olmağa çalışırdılar. Lakin tezliklə aydın oldu ki, bu xaincəsinə qurulmuş bir tələdir. Naxçıvanıq kəndi yaxınlığında erməni silahlı birləşmələri əliyalın adamlara atəş açdılar. Məhz Əsgəran - Naxçıvanıq çökəkliyində donmuş, meşələrin və dağ aşırımlarının qarlarında əldən düşmüş uşaqların, qadınların və yaşlı kişilərin əksəriyyəti erməni hərbi birləşmələrinin vəhşiliyinin qurbanı oldu.

Bu hadisələr o zaman baş verirdi ki, vasitəçilik missiyası ilə regiona İran İslam Respublikasının Xarici İşlər Naziri Əli Əkbər Vilayəti gəlmişdi. Fevralın 25-də Bakıda o, Azərbaycan rəhbərliyi ilə görüşdü, fevralın 27-də isə Qarabağa və sonra da Ermənistanı çumalı idi. Bununla əlaqədar olaraq, tərəflərin razılaşmasına əsasən fevralın 27-dən martın 1-nə kimi 3 günlük atəşkes elan olunmuşdu ki, bu da ermənilər tərəfindən qulaqardına vurulmuşdu. Fevralın 12-də də, Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Şurasının missiyasının münaqişə zonasında vəziyyətlə tanış olmaq və onun tənzimlənməsi imkanlarını təhlil etmək üçün Qarabağda olduğu və sonradan Bakıya və Yerevana səfər etməli olduğu vaxtda da belə olmuşdu. Məhz fevralın 12-də erməni ekstremistləri Şuşa rayonunun Malıbəyli və Quşçular kəndlərini tutdular və nəticədə həmin kəndlər tamamilə talan olundu və yandırıldı. Təkcə Malıbəyli kəndində 50-yə yaxın adam öldürülmüş, yaralanmış və girov götürülmüşdü.

Bu ağır günlərdə Azərbaycan qüvvələri xocalılara köməyə gedə bilmədi. Hətta meyitləri çıxartmağa cəhd etmək imkanı belə yox idi. Eyni zamanda, ermənilər vertolyotlarla, xüsusi qruplar şəklində, maskalayıcı xalat geyinərək, məşə massivlərində axtarışlar aparırdılar; meşələrdən çıxan qruplar güllələnin və ya əsir götürür, işğəncələrə məruz qoyulurdu.

Fevralın 28-də bir qrup jurnalist iki vertolyotla azərbaycanlıların öldürüldükləri yerə gedib çıxma bildilər. Onların gözləri önünə gələn görüntü hamını dəhşətə saldı - yerin üstü meyitlə dolu idi. İkinci vertolyot tərəfindən qorunmasına baxmayaraq, erməni silahlıların güclü atəşinə məruz qalan vertolyot təcili geri uçmaq zərurəti ilə üzlaşdı və buna görə də yalnız dörd meyiti çıxartmaq mümkün oldu. Martın 1-də, bir qrup yerli və xarici jurnalistin faciə yerinə gedə bildikləri gün, onların gördükləri mənzərə daha dəhşətli təəssürat yaradırdı. Meyitlər təhqir edilmişdi. Meyitlərin çoxunun başında güllə yarası vardı və bu onu göstərirdi ki, yaralıları sadəcə olaraq vurub öldürüblər. Sonradan, meyitlər təhqiq olunan zaman, skalpların çıxarılması, qulaqların və başqa orqanların kəsilməsi, gözlərin çıxardılması, ətrafların kəsilməsi, odlu silah, kəsici və deşici alətlərlə vurulmuş çoxsaylı yaraların olması, meyitlərin ağır texnika vasitəsilə əzilməsi, yanıb kömürləşməsi faktları aşkar edildi.

Xocalıda beynəlxalq cinayət - soyqırımı törədərək erməni şovinistləri və ideoloqları nə haqda düşünürdülər? Məqsəd Dağlıq Qarabağı və başqa Azərbaycan torpaqlarını zəbt etmək, xalqımızın müstəqillik və ərazi bütövlüyü uğrunda mübarizə ruhunu əzməkdən ibarət idi.

Sonralar, Azərbaycan diplomatiyasının gərgin əməyi nəticəsində ABŞ Konqresində ilk dəfə olaraq Xocalı faciəsinin rəsmi tanınması və onun beynəlxalq cinayət - soyqırımı kimi təvsiyləndirilməsi məsələsi qaldırıldı. Belə ki, ABŞ Konqresində İndiana ştatından olan təmsilçi, Beynəlxalq Mənasibətlər üzrə komitənin üzvü, konqressmen Den Barton Nümayəndələr Palatasında çıxış edərkən Konqresi Xocalı faciəsinə soyqırımı kimi tanımağa çağırdı. Konqressmenin fikrinə, Xocalı soyqırımını tanıyaraq, ABŞ Konqresi bu məsələ ilə bağlı beynəlxalq ictimaiyyətin "buz sükutu"-nu əritmiş olacaqdır.

Öz nitqini "bəşəriyyət bilməli və yadda saxlamalıdır" sözləri ilə başlayan Den Barton qeyd etdi ki, Nümayəndələr Palatası uzun illər boyu təfərrüatı hələ də qarantlıq qalmaqda davam edən "erməni genosidini" tanımağa çağırırdı, lakin bu dəfə o, bir dəfə də olsun Ermənistan-Azərbaycan müharibəsinin gedişində aparılan etnik təmizləmə haqqında bir söz belə demədi.

ABŞ konqressmeni razılıqla qeyd etdi ki, Avropa Şurasının Parlament Assambleyası özünün axırıncı qətnaməsində qəbul etmişdir ki, "Azərbaycan ərazisinin böyük bir hissəsi erməni silahlı qüvvələri tərəfindən işğal edilib, Dağlıq Qarabağ regionu isə hələ də separatçı qüvvələrin nəzarəti altındadır". Bundan əlavə, qətnamədə böyük narahətçilik hissi ilə qeyd edilir ki, Ermənistanın 1988-ci ildən 1994-cü ilə qədər apardığı hərbi əməliyyatlar və yeritdiyi etnik təmizləmə siyasəti böyükmiqyaslı köçmələrə və monoetnik ərazilərin yaradılmasına gətirib çıxarmışdır.

Hazırda Azərbaycan dövləti, bizim vətəndaşlar, xaricdəki soydaşlarımız Xocalı faciəsi haqqında bütün həqiqətin dünyaya çatdırılması, onun əsl soyqırımı aktı kimi tanınması üçün mühüm addımlar atır, kitablar yazır, jurnalist araşdırmaları aparırlar. Bu faciə ayrı-ayrı ölkələrin parlamentlərində, beynəlxalq təşkilatlarda müzakirəyə çıxarılır, dünya ictimaiyyətinin diqqəti həmin məsələyə cəlb edilir. İndiki zamanda vəzifə Xocalı faciəsinin siyasi və hüquqi cəhətdən beynəlxalq səviyyədə tanınması üçün bu sahədə daha ardıcıl, müntəzəm və məqsədyönlü şəkildə iş aparmaqdan ibarətdir.

Kamil SƏLİMOV,
hüquq elmləri doktoru

XOCALI FACIƏSİ DÜNYA MƏTBUATININ GÜZGÜSÜNDƏ

Newsweek
16 Mart, 1992

Qırğının xarici görünüşü: Ötən həftə Azərbaycan yenidən məzarlığa çevrilmişdir: qaçqınların və kəsilmiş ölü cəsədlər məscidin arxasında meydxana kimi uzanırdı. Bunlar erməni hərbi birləşmələri tərəfindən 25-26 fevralda ələ keçirdikləri Dağlıq Qarabağın kiçik Xocalı yaşayış məntəqəsinin sadə azərbaycanlı kişiləri, qadınları və uşaqları idi. Bir çoxları qaçmağa çalışarkən yaxından atılan güllə ilə öldürülmüş; bəzilərinin üzleri qəddarcasına əzilmiş, digələrinin isə skalpi çıxarılmışdır. Şəhidlərin ailələri göz yaşını axıdılar.

The New York Times
3 Mart, 1992

Ermənilərin törətdiyi kütləvi qırğın: Ağdam, Azərbaycan, 2 Mart (Reuters) - Azərbaycanın əhalisinin əksəriyyəti ermənilərdən ibarət olan anklavında - Dağlıq Qarabağda erməni hərbiçilərinin mülki şəxsləri kütləvi qırması ilə bağlı yeni dəlillər üzə çıxıb.

Meyitlərin başlarının dərisinin soyulması ilə bağlı məlumat - vertolyotla təcili olaraq regiona gedən azərbaycanlı rəsmi şəxslər və jurnalistlər başlarının dərisi soyulmuş 3 uşağın meyidini gətirib. Onlar bildırırlər ki, ermənilərin açdığı atəş onların digər meyidləri yığmağına imkan verməyib.

"Qadınların və uşaqların başlarının dərisi soyulub", Dağlıq Qarabağın başçısının köməkçisi Arif Fərəcov deyir. "Cəsədləri götürərək bizə atəş açmağa başladılar".

- Ağdamın milis rəisi Rəşid Məmmədov deyir: "Ölənlərin cəsədləri parça-parça edilib. Hətta, faşistlər belə onlar kimi hərəkət etməyib".

Reuters agentliyinin fotoqrafı Frederix Lenqeyn Dağlıq Qarabağ ətrafında Ağdam yaxınlığında azərbaycanlı meyidləri ilə dolu iki yük maşını gördüyünü bildirir.

"Birinci maşında mən 35 meyid saydım, ikincidə isə meyidlərin sayı bundan çox

idi. Bəzilərinin başları kəsilmiş, çoxları isə yanıq idi. Onların hamısı kişi idi, bir neçəsinin əynində xaki rəngdə paltar var idi".

The Sunday Times
1 Mart, 1992

Erməni əsgərləri yüzlərlə ailəni kütləvi surətdə qırıb: Tomas Qolts, Ağdam, Azərbaycan - Sağ qalan azərbaycanlılar danışırlar ki, erməni əsgərləri 450-dən çox azərbaycanlıni güllələyib, süngüdən keçiriblər. Onların əksəriyyəti qadın və uşaqlar olub. Yüzlərlə, bəlkə də minlərlə insan itkin düşüb və ya həlak olub.

Hücum edənlər qadın və uşaqları müdafiə edən əsgərləri və könüllülərin əksəriyyətini öldürüblər. Sonra onlar silahlarını qorxmış mülki əhaliyə tərəf çeviriblər. Sağ qalan bir neçə şəxs baş vermişləri sonradan belə təsvir edir: "Bu əsil qırğın idi". Sağ qalan 3 əsgərdən biri Azər Hacıyev bildirir ki, "ermənilər atəş açdılar. Sonra süngü və bıçaqlarla insanları kəsməyə başladılar". (Amma deməyin ki, bu azərbaycanlınin sözləridir. Əgər qəzet bunu nəşr etmək məsuliyyətini üzərinə götürüb, deməli əldə lazımi faktlar var).

"Onlar güllələyirdilər, güllələyirdilər, güllələyirdilər", digər qadın və uşaqlarla ermənilərin arasından Ağdama gələ bilməmiş Raziya Aslanova əks-səda kimi təkrarlayır. O, ərinin, kürəkəninin gözləri qarşısında güllələndiyini bildirdi. Qızı isə itkin düşüb.

Ağdama gəlmiş oğlanlardan birinin qulağı kəsilmişdi.

Sağ qalanlar bildırırdilər ki, təklikdə xilas olmağa çalışan 2000 nəfərin taleyi hələ də məlum deyil, çoxları bəlkə də aldıkları yaralardan və ya soyuqdan həlak olublar.

Dünən axşam Ağdamın meydxanasında 579 ölü qeydə alındı. 29 meyid qəbirstanlıqda basdırılmışdı. Dəfn mərasimi gözlənilən yeddi meyidin. ikisinin uşaq, üçünün isə qadın olduğunu gördüm. Onlardan biri yaxın məsafədən sinəsindən güllə yarası almışdı.

Ağdam xəstəxanasında dəhşətli mənzərə yaranmışdı. Həkimlər qırğından qaça bilən 140 xəstənin əksəriyyətinin güllə yarası olduğunu bildırırdilər. Lakin Ağdamda da onlar təhlükəsizlkədə deyildilər. Cümə günü axşam 150 000 əhalisi olan şəhərə iki raket düşmüş, bir neçə binanı dağıtmış, bir nəfəri isə öldürmüşdü.

The Times.
2 Mart. 1992

Garabağda meyit təpələri

(Anatol Liven erməni qoşunları tərəfindən qaçqınların kütləvi öldürülməsi faktını araşdırarkən uçuş zamanı atəş altına düşüb):

Biz qarla örtülmüş Dağlıq-Qarabağ təpəliklərinə endikcə, cəsədlərin hər tərəfə yayıldığını gördük. Açıq-aydın görünürdü ki, insanlar xilas olmaq üçün qaçarkən güllələnmişlər. Azərbaycanlıların çəkdiyi və jurnalistlərə göstərilən filmin kadrlarında da təpələrin yamaclarına meyidlərin səpələndiyini görürük.

Azərbaycan tərəfi iddia edir ki, 1000 nəfərdən çox insan ötən həftə Xocalı şəhəri ermənilər tərəfindən zəbt olunarkən törədilən kütləvi qırğın zamanı həlak olub. Daha 4000 nəfər isə yaralanıb, ilkin düşüb və soyuqdan həlak olub.

İçində operatorlar olan mülki vertolyot dörd meyit götürdü və hadisə yerinə iki reys etdi.

Ağdam aeroportunda gətirdiyimiz meyidlərə nəzər yetirdik. Üçü yaşlı, biri isə kiçik qız uşağı olan meyitlərin üzləri qarla örtülmüşdü, ətrafları isə qıc olduğundan öyülmüşdü.

Time.
16 Mart. 1992

Xocalıda qırğın: Cill Smolov - Yuri Zaraxoviç tərəfindən məruzə edilir / Moskva - Hələlik istintaq getmə de bir şey şübhəsizdir: iki həftə bundan əvvəl Azərbaycanın Xocalı şəhərində görünməmiş dəhşətli bir şey baş verib. Əksəriyyəti eybəcər hala salınmış ən azı 200 azərbaycanlının meyidi Dağlıq Qarabağ erməni anklavındakı şəhərdən qonşu rayonlara dəfn olunmaq üçün daşınırdı. Qurbanların ümumi sayı (azərbaycanlılar iddia edir ki, 1324 nəfər, əksəriyyəti qadın və uşaqlardır, vəhşicəsinə qətlə yetirilib) məlum deyil.

Azərbaycan mənbələrinin yaydığı materiallarda öldürülənlər ləntə alınıb. Onların əksəriyyəti başından güllələnib, bəzilərinin skalpı çıxarılıb.

BBC Morning News.
3 Mart. 1992

Hadisə yerində olan BBC reportyoru, yaxın məsafədən başlarından vurulan güllə ilə öldürülən 100-dən çox azərbaycanlı kişinin, qadının və uşağın, hətta körpələrin meyidini gördüyünü bildirir.

Təpələrin yamaclarından yığılan insan cəsədləri dəhşətli mənşədir. Reportyor bildirir ki, video-operatorlar və qərb jurnalistləri ermənilər tərəfindən qətlə yetirilmiş 100-dən çox kişi, qadın, uşaq meyidi görüblər. Ermənilər onları bir metr məsafədən başlarından güllələyib. Çəkilişlərdə həmçinin başlarından güllələnmiş təxminən 10 meyid (əsasən qadın və uşaq) görünür. Azərbaycan tərəfi erməni qüvvələrinin 1000-dən çox mülki vətəndaşın qətlə yetirdiyini bildirir.

Channel 4 News.
2 Mart 1992

2 fransız jurnalisti mülki geyimdə olan 32 qadın, kişi və uşaq meyidi görüb. Onların əksəriyyəti 1 metrden də yaxın məsafədən başlarından güllələnib.

"Qarabağ press" in məlumatı - Sovet erməni ordusu tərəfindən fevralın 28-nə keçən gecə Azərbaycanın kiçik Xocalı şəhərinin (əhalisi 6000 nəfər) mülki şəxslərinə amansız divan tutulub. 1000-dən çox insanın qətlə yetirildiyi barədə məlumat verilir. Hücum edənlər hətta qocalara və uşaqlara da rəhm etməyiblər. Onların çoxlu döyülmüş və yaxın məsafədən güllələnib. Qarabağın qonşuluğunda yerləşən Azərbaycan şəhəri Ağdam artilleriya atəşinə məruz qalıb. Mərmilərdən biri şəhər xəstəxanasına düşüb, iki hamilə qadın və yeni doğulmuş körpə həlak olub. Azərbaycan dünya ictimaiyyətinə müraciət edərək, əhəlisinə və suverenliyinə qarşı bu vəhşi və amansız hücumu pisləməyə çağırıb.

Boston Sunday Globe.
21 yanvar 1993

Globe əməkdaşı Con Auerbax - Çaxarlı, Azərbaycan - Palçıqlı qaçqın düşərgəsindəki qorxmış uşaqlar, nələ çəkən analarla dolu yük maşınları, qorxudan sifəti ağarmış insan dənizi, minlərlə azərbaycanlı sual yaradır: nə üçün onlar burada sığınacaq axtarırlar. Gördüklərimiz - onların yolu üstündəki hər bir kəndin sistemətik olaraq dağıdılmasının nəticəsidir - deyər ABŞ-in yüksək vəzifəli rəsmisi bildirir. Bu bizim gördüyümüz ən nifrət doğuran hadisədir.

Bu, vandalizmdir - deyər o, bildirir.

BMT-nin bildirdiyinə görə, Azərbaycanda 1 milyondan çox qaçqın var, bu demək olar ki, keçmiş sovet respublikasının əhalisinin hər yeddi nəfərindən biri deməkdir. Qonşu İrana qaçan minlərlə insan yağışdan sonrakı göbələk kimi artan qaçqın düşərgələrinə repatriasiya olunur. Qarabağ erməniləri kəndləri yandırdığı üçün yardım göstərən təşkilatlar azərbaycanlıların oraya tezliklə qayıtmasına ümid etmir.

The Times.
3 Mart 1992.

Aşkar olunmuş qırğın : Anatoli Liven -

Dağlıq-Qarabağın təpəliklərinə səpələnmiş qadın və uşaqlardan ibarət 60-dan çox meyid erməni qoşunlarının dinc azərbaycanlı əhalisinin qətlə yetirdiyi barədə bəyanatları təsdiqləyir. Yüzlərlə insan itkin düşüb.

Təpəliklər və kiçik vadi boyu qurumuş otların üzərinə səpələnmiş Azərbaycan qaçqınlarının cəsədləri ştən çərşənbə erməni hərbiçilərinin törətdikləri qırğından xəbər verir.

Ümumən 31 meyid hələ hadisə yerindədir. Ən azı daha 31 meyid isə ötən beş gündə Ağdamda aparılıb. Bu rəqəmlərə çərşənbə gecəsi Xocalıya hücum zamanı öldürülənlər daxıl deyil. Hələ aşkar edilməmiş meyidlər də bu rəqəmə daxıl deyil.

Qırğından sağ qalmış Zəhid Cabbarov bildirir ki, 200 insanın güllələndiyini görüb. Müxtəlif yollarla gəlmiş qaçqınlar bildirirlər ki, onları bir neçə dəfə atəşə tutublar və çığırlarda meyidlərin səpələndiyini görüblər. Meyidlərin yanlarında paltarlar, əşyalar və sənədlər var idi. Şaxta cəsədləri salamat saxlayıb, dağlarda və meşələrdə gizlənənlər isə ölümlərinə səbəb olub. Ölənlərin hamısı kasıb geyimdə olan sadə insanlar idi.

31 martda biz yalnız bir polis və iki uniforma geymiş könüllü gördük. Qalan hamısı, o cümlədən səkkiz qadın və üç balaca uşaq sadə mülki şəxslər idi. Bir dəstə isə, görünür onlar bir ailə idi, bir yerdə uzanmışdılar, analar uşaqları ellərində tutmuşdular.

Bəzilərinin, o cümlədən kiçik bir qızın başı dəhşətli zədələr almışdı. Qızın yalnız sifəti qalmışdı. Sağ qalanlar ermənilərin yerə uzanmış meyidləri necə güllələdiyini gördüklərini söyləyirdilər.

The Age, Melbourne.
6 Mart 1992.

Helen Vomak - Ağdam, Azərbaycan, çərşənbə axşamı - Qurbanların dəqiq sayı belli deyil, lakin, şübhə edilmir ki, ötən həftə Dağlıq Qarabağın qarlı dağlarında Azərbaycanın Xocalı kəndinin mülki əhalisi erməni ordusu tərəfindən qətlə yetirilib.

Ağdam şəhərində sığınacaq tapmış Xocalı qaçqınları ermənilərin 25 fevralda onların evlərinə necə hücum etdiklərini və meşələrə qaçaraq gizlənənləri izləyib öldürdüklerini ətraflı danışdılar. Ağdamda çərşənbə axşamı çatanda təzə qazılmış 75 qəbir və eybəcər hala salınmış dörd cəsədi məsciddə gördük. Mən həmçinin improvizə edilmiş xəstəxanada güllə yarası almış qadın və uşaqlar gördüm.

Xocalı - Azərbaycan qəsəbəsidir, təqribən 6000 əhalisi var, əsasən ermənilərin məskunlaşdıqları ərazidə yerləşir. Ağdamın polis rəisi Rəşid Məmmədov bildirir ki, onun şəhərində 500 nəfər sığınacaq tapıb. Bəs qalanları haradadır? O, bəzilərinin yaqın ki, həbs olunduğunu, bəzilərinin qaçdığını bildirir. Bir çox cəsədlər hələ də dağlardadır. Azərbaycanlıların vertolyotu az olduğu üçün onları axtara bilmirlər. O, 1000-dən çox insanın öldüyünü güman edir, o cümlədən bəzilərinin mənfı 10 dərəcəyə çatan şaxtadan.

Azərbaycanlılar silahlanmış erməni dəstələrini gördükdə özlərini müdafiə edə bilməyəcəklərini anlayıblar və meşələrə qaçdılar. Tezliklə qaçqınları kütləvi surətdə qırmağa başlayıblar.

Cənab Nasiru həyat yoldaşının və 2 uşağının əsir düşdüyünü güman edir və digər qaçqınlar kimi bildirir ki, keçmiş Sovet ordusu Xocalıya hücum etmək üçün ermənilərə kömək edib. Bu, mənim gümanlarım deyil, mən bunları gözlərimlə görmüşəm.

The Washington Post.
28 Fevral 1992.

Azərbaycan şəhərində dəfn olunan Dağlıq-Qarabağ münaqişəsinin qurbanları

"Qaçqınlar bildirirlər ki, yüzlərlə insan erməni hücumu zamanı həlak olub. Bu gün 7 meyid tapılıb, onların ikisi uşaq və üçü qadın idi, biri yaxın məsafədən sınısından güllələnmişdi. Dıgar 120 qaçqın Ağdam xəstəxanasında ağır yaralarla müalicə olunur."

The Washington Times.

2 Mart 1992

Erməni hücumu zamanı yüzlərlə azərbaycanlı öldürüldü və ya itkin düşdü ".... təxminən 1000 Xocalı sakini çərşənbə axşamı erməni ordusu tərəfindən qətlə yetirildi. Azərbaycan televiziyası Xocalı ərazisindən götürülən meyidlərlə dolu yük maşınları göstərdi".

The Independent.

29 fevral 1992

Helen Uomak -

"Röyterin Ağdamdakı müxbiri Elif Kaban bildirir ki, mülki əhalinin dünənki kütləvi qırğınından sonra azərbaycanlılar Xocalı şəhərinə ermənilərin hücumu zamanı həlak olmuş insanları dəfn edirdilər. "Dünya burada baş verənlərə göz yumur. Biz ölüürük, siz isə sadəcə izləyirsiniz, - deyə insanlardan biri bir qrup jurnalistlərə qışqırıb."

The Sunday Times.

8 Mart 1992

Tomas Goltz, Ağdamdan xəbər verir. Xocalı boş mağazalı və palçıqlı yollardan ibarət olan qeyri-məhsuldar Azərbaycan şəhəridir. Lakin, buna baxmayaraq, bu şəhər minlərlə azərbaycanlının doğma məskənidir, yaxşı vaxtlarda onlar əkin yerlərini becərir, mal-qara saxlayırdılar. Ötən həftə bu yer xəritədən silindi.

Dəhşətli xəbərlər Azərbaycanın sərhəd şəhəri Ağdama gəlir, meyidxanalar meyidlərlə dolurdu. Şübhə yox idi ki, Xocalı və onun ətrafındakı təpəliklər Sovet İttifaqı dağıldıqdan sonra ən dəhşətli qırğın yerinə çevrilib.

Mən Qarabağa baş çəkən sonuncu qərb adamı idim. Yanvar ayı idi və insanlar uğursuz talelərini evvalcədən görürdülər. Biz şəhərə gətirən vertolyotda dörd uşaq anası Zümrüd Ezoya öz həmvətənlərini "müti olaraq nə vaxt güllələnəcəyini gözləyən ördəklər" adlandırırdı. O və ailəsi 26 fevralda ermənilərin törətdiyi qırğının qurbanı olub.

"Ermənilər ətraf kəndlərin hamısını tutdular, dövlət isə heç nə etmir", 55 yaşlı beş uşaq atası Balakışi Sakilov bildirir. "Tezliklə onlar bizi də qovacaq və ya öldürəcəklər", - deyə onun həyat yoldaşı Dilbər əlavə edir. Söhbət etdiyim bir çoxları kimi,

bu ər-arvad, onların üç oğlu və üç qızı da qırğın zamanı güllələnilib.

"Biz ermənilərin olduğu yere yaxın idik və oradan keçmək lazım idi. Orada bir yol var idi və yük maşınları gürünürdü. Onlar keçən kimi güllələrlər hər tərəfdən yağış kimi yağdı. Biz onların tələsinə düşdük."

Azərbaycanlı müdafiəçilər bir-bir həlak olurdular. Sağ qalanlar bildirdilər ki, erməni qüvvələri bundan sonra amansız qırğına başladılar, tərpənən hər şeyə atəş açırdılar. Kədərdən ağlayan azərbaycanlı operatorun çəkdiyi videokadrlarda silahlı ermənilərin əlindən meşəyə qaçarkən ciğirdə öldürülmüş insanlar görünür.

Ağdamın xəstəxanasında qəlpə yaralarından müalicə olunan Ömər Veysəlov bildirir ki, "Ermənilər dayanmadan atəş açırdılar. Mən yoldaşım və qızımın yanımda-cə yərə yixıldıqlarını gördüm".

İnsanlar əzizləri bəredə xəbər eşitmək üçün xəstəxananın dəhlizlərində narahət halda gəzişirdilər. Bəziləri qəzəblərini xariclərə bildirdilər: "Hanı mənim qızım, hanı mənim oğlum?", - deyə analar ah-nalə edirdilər. "Zorlanmışdır. Doğranmışdır. İtkin düşmüşdür"

The Independent, London.

12 İyun 1992

Ağrılı axtarış: Xocalı şəhərində Azərbaycanlıların kütləvi qətlinin miqyası - 600 kişi, qadın, uşaq həlak olub.

15 nəfərlik istintaq qrupunun rəhbəri, dövlət prokuroru Aydın Rəsulov "Xocalı qırğınında" 600 nəfərin ölməsi minimum rəqəmdir, deyə bildirib. Buna oxşar məlumat Xocalının meri Elmar Məmmədov tərəfindən verilib. Hətta, may ayında Bakının "Ordu" qəzeti 479 nəfərin öldüyünü və 200 cəsədin tanınmadığını bildirib. Azərbaycanın Müdafiə Nazirliyinin rəsmi nümayəndəsi Leyla Yunusova 700 nəfərin öldüyünü söyləyib.

Bakıdakı Beynəlxalq Qırmızı Xaç nümayəndəliyinin başçısı Frank Zen Ruffinen bildirib ki, Ağdam şəhəri yaxınlığındakı məscidin imamı Xocalıdan məscidə daxil olan meyidlərin sayının 580 olduğunu söyləyib "Biz meyidləri saymamışıq. Lakin, bu rəqəm əsaslandırılmışdır. Bu, fantaziya deyil", deyə cənab Zen Ruffinen bildirib.

Cənab Rəsulov qırğında ölənlərin sayı ilə bağlı emosional qiymət vermək istəmir. "Tələsməyin. Axırncı rəqəmi əldə etmək üçün bir neçə ay lazımdır" - deyə, 43 yaşlı hüquqşünas öz ofisində bildirir.

Cənab Rəsulov belə şeyləri bilir. Yanvar hadisəsi ilə bağlı dəqiq nəticələri əldə etmək üçün ona iki il lazım olmuşdur. Sovet qoşunları və tankları Bakıya 1990-cı ilin yanvarında daxil olanda milli üsyanda 131 insan ölmüş, 714 nəfər isə yaralanmışdı.

Lakin, indiyədək 184 nəfərin ölməsi tibbi ekspertizada təsdiq olunmuşdur. "Bu, ölənlərin kiçik bir faizidir", deyə respublikanın baş məhkəmə-tibb eksperti Rafiq Yusifov bildirib. "Onlar bizə gətirilən meyidlər olub. Unutmayın ki, biz müsəlmanlıq və 24 saat ərzində biz ölümləri yumalı və dəfn etməliyik."

184 həlak olandan 51-i qadın, 13-ü 14 yaşdan kiçik uşaqdır. 151 nəfər güllələrdən, 20 nəfər mərmidən həlak olub, 10 nəfər isə balta və digər küt alətlə qətlə yetirilib. Sonuncu 3 nəfər kənar təsirlərdən - qarlı yüksək dağ şəraitində həlak olublar. 33 nəfərə qəsdən zədə vurulub, o cümlədən qulaqları, burunları və digər orqanları kəsilib, gözləri çıxarılıb" - deyə professor Yusifov bildirir.

Cənab Rəsulov bildirir ki, baxılmış 184 cəsəd öldürülənlərin 1/3-dən azını təşkil edir.

"Torpaq üzərində ölü və yaralı çox olub: 470-500 nəfər Xocalıda, 650-700 nəfər çayların yaxınlığında və yollarda, 85-100 nəfər isə Naxçıvanın kəndi ətrafında həlak olub". cənab Manafov hesabatında bildirib.

"İnsanlar əllərini yelləyərkən bizdən kömək istəyirdilər. Biz üç ölü uşaq və ölmüş qadının yanında isə 2 yaşlı sağ qalmış uşaq gördük".

Öldürülənlərin sayı ilə bağlı həm son aylardakı siyasi təbəddülatlar, həm də Xocalıda həmin dövrdə nə qədər adamın olması ilə bağlı məlumat olmadığından vahid fikir yoxdur.

The Independent, London.

12 İyun 1992

Fotoşəkillər: Liu Heung / AP Frederix Lenqayqne / Reuter - Huğ Pope yazır ki, Xəzər dənizinin sahilindəki kafenin kölgəliyində Arif Sadıqov üç ay bundan əvvəl Xocalı şəhərindən qaçarkən erməni gülləsi nəticəsində çırılmış şalvarında bir neçə tikiş yerlərini göstərdi.

"Mən hələ də həmin şalvarı geyinirəm. Başqa şalvarım yoxdur", deyə 51 yaşlı dülgər Xocalı hadisəsindən danışarkən söylədi. "Mən beş yerdən yaralanmışdım, bəxtim gətirib sağ qalmışam."

Arif Sadıqov və onun yoldaşı 12 gün qidasız, elektriksiz qalıblar. Onlar hiss edirdilər ki, 2000-3000 nəfər Qarabağın kənarında, Xocalı şəhərində daralmaqda olan erməni ilğayına qalıblar

Cənab Sadıqov bildirir ki, "təxminən 11 iradələrində əvvəllər heç vaxt eşitmədiyim bombardman səsləri eşitməyə başladıq. Səkkiz və ya on topdan, artilleriyadan, ağır silahlardan atırdılar"

Tezliklə qoşunlar hücum istiqamətindən küçələrə axışmağa başladı. Bəziləri evlərində gizləndi, digərləri isə şəhəri tərk etməyə başladılar. Təpələri, çayları və qarı keçərək meşələrə qaçdılar.

Ağdam şəhəri 15 mil uzaqlıqda yerləşir. Adamlar oraya çatmağa çalışırdılar. Onlar səhərə yaxın Azərbaycan kəndləri Naxçıvan və Sadərək arasında idilər.

"O vaxtadək bizim qrupdan heç kim zərər çəkməmişdi. Sonra yolda bizi maşın saxladı və ermənilər atəş açdılar. 80 nəfərlik qrupdan 10 nəfər, o cümlədən ərnəvadım, milis oğlum, yeddi nəfər qohumum, 67 yaşlı böyük qardaşım həlak oldu".

"Mən yalnız ağağı əyilib onun sifətini şlyapa ilə örtməyə macal tapdım", deyə o, kepkasını gözünün üzərinə çəkdi. "Biz sonralar cəsədlərin heç birini geri ala bilmədik".

"Birinci qrupa cavab atəşi altında xilas olmaq müyəssər oldu. Evakuasiyanın qəhrəmanlarından biri Əlif Hacıyev qaçqınların 3-cü qrupunu müdafiə edərkən avtomatın maqazinini dəyişərkən həlak olmuşdu."

Digər qəhrəman Xocalının meri Elman Məmmədov bildirir ki, o, bir neçə başqa şəxslərlə birlikdə 26 fevralı meyidlərlə dolu təpələrdə keçiriblər.

Sağ qalanlar Ağdama istiqamətləndirildi.

"Biz şəhərə çatan axşamı erməni raketləri şəhərə hücumu keçdi. Bəzi insanlar gedirdilər", deyə cənab Sadıqov söylədi. "Mən müalicə olunmaq üçün xəstəxanaya getməli idim. Mən yaxşı deyildim. Onlar hətta mənim corabımın içindən belə güllə çıxarmışdılar."

Qırğının şəhidləri: Azərbaycanlı qadın fevral ayında Xocalı qırğınında öldürülmüş oğlu üçün göz yaş axıdır. Tibb bacıları primitiv vəziyyətlərdə yaralıları xilas etməyə çalışır. Qəm-qüssə içərisində olan qohumlar Ağdam şəhərində qırğında həlak olmuş digər qurbanlar üçün ağlayır. Qurbanların dəqiq sayının müəyyənləşdirilməsini mürəkkəbləşdirən bir də odur ki, müsəlmanlar öz ölümlərini 24 saat ərzində dəfn etməlidirlər.

AZƏRİFORMUN XRONİKASI

ŞAHİDLƏRİN İFADƏLƏRİNDƏN

Xocalının fəryadı ürəyimdə səslənir

Rusiya televiziyaşının "Vesti" proqramı mart ayının 9-da Dağlıq Qarabağla bağlı göyün yeddinci qatından çəkilmiş süjetdə mərimi yağışından salamat çıxmış bir neçə bir və iki mərtəbəli binanı göstərib belə bir şərh verdi: "Azərbaycan tərəfi Xocalı şəhərinin yer üzündən silindiğini iddia edir. Baxın, evlər sağ-salamatdır..." Yə-nə yalan, yenə yanlış məlumat. Bəlkə də bu müddət ərzində demək olar ki, həmi-şə ermənilərin tərəfində duran o vaxtkı müttəfiq, indiki mərkəzi və rus kütləvi infor-masiya vasitələrinin tutduqları mövqeyə öyrəşmək olardı. Amma ölümlərlə, qadın-ların və uşaqların başına açılan oyunlarla, meyitlərin təhqir olunmasıyla barışmaq qeyri-mümkündür. Bəli, bir neçə ev salamat qalıb. Bəs insanlar? Niyə "Vesti" bu bədbəxt şəhərin sakinlərinin yüzlərlə meyitindən heç olmasa birini göstərmədi, sağ qalanları dindirmədi? Şəhər - hər şeydən əvvəl onun sakinləri deməkdir. Qoy bu sa-kinlər özləri nəyin yalan, nəyin isə həqiqət - dəhşətli həqiqət olduğunu desinlər.

Şahid ifadəsi

Rəfael İmanov.

milis serjanı, Aqdam sakini.

O, çoxu hələ də torpağa tapşırılmayan meyitləri çöllərdən yığmağa kömək edib. Nəxçıvanik-Əsgərən yolundakı dərə azərbaycanlı qadın və qızların meyitləri ilə do-lu idi. Qadınların ayaqlarını onların öz corabları ilə bir-birinə bağlamışdılar. Bəziləri-nin əl barmaqları, bəzilərinin qulaqları kəsilmişdi. Ermənilər üzük və sırğaları çıxar-rəkən artıq vaxt sərf etməməkdən ötrü onların şəhadət və orta barmaqlarını, qulaq-larını kəsmişdilər. Bu qorxulu mənzərə bu günəcən yuxuma girir.

Şahid ifadəsi

Nənəş Səlimova.

qaçqın, keçmiş Xocalı sakini.

Üç oğlumu Əsgəranda işgəncə verib öldürdülər. Meyitlərini hələ də qaytarma-yıblar.

Şahid ifadəsi

E.Orucova.

yaralı, keçmiş Xocalı sakini.

Ərimi Əsgəranda qətlə yetiriblər, oğlum Xaqani əsirlikdədir. Qorxuram onu da öldürələr. Mən qızlarım və nəvələrimlə meşədə gizlənmışdim. Düz iki sutka qarın içində qaldıq. Sonra ermənilər bizi tapıb Pircamal kəndinə gətirdilər. Bu vəhşilər təkcə qadınları və qızları yox, on üç, on yaşlı qız uşaqlarını zorlayırdılar... Yeni Al-lah buna görə onları cəzalandırmayacaq?!

Şahid ifadəsi

Mürvət Məmmədov.

yaralı, doqquz yaş.

Məni ayağımdan, qardaşım Əhməd isə qolundan yaraladılar. O, məndən bə-yükdür, on bir yaşlı var. Mən onların ölümlərin qulaqlarını necə kəsdiklərini öz gözle-rimlə gördüm. Bir xalənin qızıl dişlərini ağızından dartıb çıxardılar. Qorxurdum ki, mənim də dişlərimi dartıb çıxaracaqlar (Qeydə alan: **Elmira Əmrahqızı, "Azadlıq" qəzeti**).

Xocalıda və ona yaxın ərazilərdə minlərlə ahl və orta yaşlı insanla bərabər yüz-lərlə yeniyetmə və uşaq qətlə yetirilib. Beş yaşlı körpənin qulaqları kəsilmiş meyiti aşkar olunub. Bunu etməyə əli gələn cəlladın ürəyi varmı?.. Digər bir körpəyə sək-kiz güllə vurandan sonra meyitini ayaq altında tapdaq-tapdaq ediblər. Bədəninə iki güllə yarası olan bir başqa uşaq meyiti də var. Onlarla meyitin arasından tapılan üç və beş yaşlı iki körpənin meyitini heç kim tanımadı və onları elə bu cür də dəfn et-dilər: meyitlərini tanımaq üçün bu körpələrin nə qohumlarından, nə qonşularından, nə də tanışlarından heç kim sağ qalmamışdı...

Artıq neçə gün keçməsinə baxmayaraq televiziya icmalının bu kadrlarını yad-dan çıxara bilmirəm: hündür boylu omonçu əynində qırmızı kombinezon olan üç-dörd yaşlı körpənin (mənim qızım da o yaşda eynən belə kombinezon geyinirdi) meyitini yerdən qaldırıb qucağına alır, sonra onu ehtiyatla vertolyota qoyur. Biğli omonçunun sifəti dərdəndə daşa dönüb. Onun soyuqdan donmuş yanaqları ilə üzü aşağı göz yaşları axır...

Qingiz Sultansoy.

"Azadlıq"

XOCALI AĞRISI

Qarabağın Dağlıq hissəsində yerli sakinlərlə bərabər Ermənistandan olan çoxlu sayda qaçqının, məshəti türklərinin sığınib yaşadığı beş bir şəhər var idi. Qonşuların bütün hədə-qorxularına baxmayaraq şəhər yaşayır, tikilib genişlənir, bacardığı qədər erməni quldur dəstələrinin hücumlarından müdafiə olunurdu. O, artıq beş ildir ki, müharibənin vurduğu yaralardan inləyən bu torpaqda axır ki, sülhün bərqərar olacağı ümidiylə yaşayırdı. Amma fevral ayının 26-sında MDB Hərbi Qüvvələrin Xankəndində (Stepanakertdə) yerləşdirilən 366-cı polku güllüstana çevrilməyə imkan tapmayan bu şəhəri yer üzündən sildi. Şəhərin sakinləri isə amansızcasına qətlə yetirildilər. Travmatologiya və ortopediya ETL-nin dərissal xəstəxana palatalarında nə milli ordu döyüşçüləri, nə omonçular, nə də öz yurdlarının müdafiəçiləri müalicə olunur. Burda möcüzə nəticəsində dəhşətli ölümün caynaqlarından yaxa qurtarılan qadınlar və uşaqlar aldıkları ağır güllə və qəlpə yaralarının ağrıları içində qovrulurlar. Onların Azərbaycan xalqının soyqırımından başqa bir ad tapmaq mümkün olmayan görünməmiş faciə haqqında dəhşətli hekayətlərini ağrısız və göz yaşlarısız dinləmək mümkün deyil. Qonaqpərvərlik göstərib torpaqlarımızı, duz-çörəyimizi bölüşdüyümüz qonşularımız və onların rus ordusundakı müdafiəçiləri necə də xain və patoloji qəddar imişlər!

Amansız zalım fəlakət müxtəlif yerlərdən olan azərbaycan qadınlarını bir xəstəxana palatasına yığıb. Amma onların taleləri - köçkün taleləri necə də bir-birinə bənzəyir. Düşmənlərinin onları evsiz-eşiksiz, yurdsuz-yuvasız, qohum-əqrəbasız, tanış-bilişsiz, oğul-uşaqsız qoyduğu, canlarını aldığı üsullar da elə qəddarlığına görə oxşardır. Heydən düşən, min bir əziyyətlə qatlanan, itkin düşənlərinin və qətlə yetirilənlərinin xiffətini çəkən qadınlar müharibəyə çevrilən qorxunc münaqişənin canlı tarixidirlər.

Fatma Rzayeva.

42 yaş. Ermənistanın Masis rayonunun Zəngilər kəndi.

"Bizi gecə yarısı yuxudan oyadıb evdən çıxarmağa başladılar. Birtəhər beş uşağımı yuxudan oyada bildim. Hərə əynində nə var idisə elə onunla da çölə qaçdı. Nə isə fəlakət baş verəcəyini duyduğumdan uşaqların hərəsinin metrikasını öz cibinə basdım. Bostanların keçib dəmir yolu vağzalına tərəf yön aldım. Elə uşaqları vaqonlara təzəcə mindirmişdik ki, silahlılar gəlib çıxdılar. Vaqonun qapıları o dəqiqə bağlandı və qatar yerindən tərpəndi. Ərimlə mən tez maşına minib özümüzü Türkiyə sərhəddinə çatdırdıq, ordan da Naxçıvana keçdik. Öz beş uşağımı - oğullarım İsmayılı, Namiqi, Vüqarı, qızlarım - Nisə və Səkinəni düz il yarımından sonra axtarıb tapma bildim..."

1988-ci ildə ana müsibəti bu cür başlamışdı. O vaxt kimin ağına gələrdi ki, bu müsibətin rüşələri uzanıb hələ çox dərinə işləyəcək. Kim bunun ardınca Cəmilli, Məşəli, Cənəsen, Heybali, Xəlfəli, Nəbilər, Quşçular, Malibəyli, Xocəvənd, Kərkica-

han kəndlərində yaşayan anaların da başına bu cür müsibətlərin gələcəyinə inanardı...

Bənövşə Allahyarova.

53 yaş. ədəbiyyat müəlliməsi, Kerkicahan kəndi.

"Bizim kəndimiz Qarabağın ən böyük və ən gözəl kəndi idi. Kəndəki hər evdə 6-10 otaq varıydı... 350 ev. Hamısını yandırdılar... Mən evimin damına elə təzəcə ağ dəmir döşətdirmişdim. Hələ bu nə idi ki... Şəhidlərin qəbirlərini yerlə bir elədiklər... Bütün su çanlarını gülləylə deşik-deşik elədilər ki, susuzluqdan ölək. Üç ay kənddə əsl müharibə gəldi. Niyə bizə heç kim kömək eləmədi? Uşaqlarımızı asır götürdülər.

Biz Bakıya, Mincəçevirə, Tərtərə teleqramlar vururuq... Həmin gün evdə bir damla da su yox idi. Fikirləşirdim ki, birtəhər bulağa gedib çıxa bilərəm. Heç yaralandığımı başa düşmədim. Vedrə əlimdən düşdü, ayaqlarım dolaşdı. Snayper isə Stepankert tərəfindən elə hey atırdı. Dünya başıma fırlandı. Milli ordunun əsgərlərindən biri mənə köməyə gəlmək üçün irəli atıldı. Ağdamın Şelli kəndindən olan o əsgərlər haqda mütləq yazın. Əlimlə işarə elədim ki, gəlməsin - cavan bir oğlan idi. Onda o, sürünə-sürünə mənə yaxınlaşdı, uzunboğaz çəkməsinin ucunu mənim ətəyimə ilişdirdi və mənə arxasınca düz sığınacağı qədər çəkib apardı. Əsgərlər məşəylə Şuşaya tərəf beş saat yol gəldilər və bu beş saatı mənə əllərində apardılar..."

Bənövşə xala ayağından güllə yarası alıb, sümüyü xıncım-xıncım olub. Onun yanında Rəhilə adlı yaraşığı, cavan bir qız uzanıb. O, beş saat nazik paltarda qarın üstüylə anasının dalınca sürünüb. Düşmənlər Şuşa xəstəxanasını bombalamağa başlayanda onları zirzəmiyə köçürüblər. Bənövşə xala gizlənmək istəməyib, amma qızını da gizlənməyə razı sala bilməyib. Cəsur qız, mərd ana. Bənövşə xala onların yarıları Bakıya aparın vertolyotlarını Xankəndi üzərində aləşə tutanda da qorxmayıb. Hayat ona mərd olmağı öyrətib. Bənövşə müəllimə Əsgəran rayonunun Balıca kəndindəki orta məktəbdə 18 il işləyib. Bu kənddə 20 azərbaycanlı evi olub. Bununla bərabər o, erməni məktəbində Azərbaycan dili və ədəbiyyatından da dərs deyib. Bütün bu illər ərzində o, öz evindən iş yerinəcən olan yeddi kilometrlik yolu maşınla qət edib. Sürücü onu işə aparmaqdan imtina edəndən sonra Bənövşə müəllimə beş ay bu yolu piyada gedib gəlib. Və bunun əvəzində...

Faciənin kulminasiyası Xocalı oldu. Böyük həvəslə tikib genişləndirdiyimiz, qaçqınların, yerli sakinlərin, inşaatçıların sayı nəticəsində şəhərə çevrilən həmin Xocalı. Görünür güllüstana çevrilmək buranın taleyində yox imiş. Erməni silahlıları 366-cı polkun köməyi ilə bu şəhəri yer üzündən sildilər. Şəhərin demək olar ki, bütün əhalisini güllələdilər.

Mələhət Hüseynova.

33 yaş, dörd uşaq anası, Xocalı.

"Bir neçə ay idi ki, nə işiğimiz, nə qazımız, nə evimizdə istilik var idi. Unumuz da qurtarmışdı. Elə hey başımızı qaldırıb göyə baxırdıq. Yola göz dikməyin heç bir mənası yox idi: bilirdik ki, mühasirədəyik. Uşaqlarım günlərlə zirzəmidə ac-yalavac oturdular. Amma hələ də ümid edirdik ki, bizi yaddan çıxarmayacaqlar..." Onların unudulduğunu fikirləşmək insanı dəhşətə gətirir. Axı baş verən faciəni başqa cür necə izah etmək olar?! Mələhətin örinini və qızlarını xocalılıqların hekayətlərinə görə aralarında uca boylu, qulaqlarından sırğa sallanan suriyalıların da olduğu erməni silahlıları əsir götürüblər. Cəmi bir həftəymiş ki, məktəbə gedən (məktəb vəziyyət gərginləşdiyindən demək olar ki, həmişə bağlı olurmuş) yeddi yaşlı qızını anasının gözü qarşısında qətlə yetiriblər. Mələhət özü öz əlləriylə onun gözlərini bağlayıb. Qarabağda qadınlar ölümdən qorxmamağa öyrəniblər. Onlar yalnız bir şeydən - əsir düşməkdən ehtiyat edirlər. Çünki vəhşiləşmiş quldurlar əlahi unudub qız uşaqlarının, cavan qadınların başına dəhşətli oyunlar açırdılar. Digər uç uşağının harda olmasından Mələhətin xəbəri yoxdu. Şəllidən olan əsgərlər onu tapan vaxt ayağından yaralanan qadın kolların içində huşsuz halda uzanıb qalbmış.

Ardı-arası kəsilməyən atəş səslərindən narahat olan 23 yaşlı tibb bacısı Süsən Cəfərova yaralı omonçuları zirzəmidə qoyub çölə çıxır. Bu vaxt o dəhşətli mənzerənin şahidi olur. Məhsəti türklərinin evləri əlovə bürünmüşdü, hər şey yernən yeksan edilmişdi, hər yan od-alov içindəydi. O, yaralıları birtəhər zirzəmidən çıxarıb onlarla birgə meşəyə tərəf sürünməyə başlayır. Qaloşlarını harada itirdiyini xatırlamır. Elə ayaqyalın, buz kimi soyuq çayın dayaz yerindən necə keçdiyi, qurşağa qədər olan qarın içiylə necə yeridiyi də yadında deyil. Süsənin ayaqlarını don vurub, allaha yalvarıram ki, çarəsiz olmasın. Yaralı Sənubər Ələkbərova yaşlı anası yığılıb qara baldığı vaxt dayanıb ona kömək edə bilməyib. Qabağa qaçmaq lazım idi. Orada onun 16 yaşlı qızı qan içindəydi. Bu qadınların çəkdiyi zülmələri söz ilə demək mümkün olmadığı kimi, onların bütün itkilərini də indi əhatə olunduqları yüksək qayğı və diqqətlə əvəz etmək qeyri-mümkündür.

Tibb bacısı Rəna Hüseynova

36 saatdır ki, ayaq üstə olmasına baxmayaraq hələ də onların başları üstündən çəkilmir. Yaralıları baş çəkməyə gələn tələbələr, idarə işçilərinin, həkimlərin sayı-hesabı yoxdur. Əlbəttə ki, onlar əliboş gəlmirlər. Yaxınlıqda yerləşən uşaq bağçasının tərbiyəçiləri əllərində düşbərəylə dolu böyük qazan və pirojki dolu məcməyi palataya daxil olurlar... Suallarınıza cavab verə bilmədiyimizə görə bağışla-

yın bizi, Qarabağ qadınları. Mən bilmirəm, Bənövşə xala, niyə biz 1988-ci ildə Qarabağda 358 azərbaycanlının evi yandırılarkən susurduq. Mələhət bacı, mən bilmirəm, düşməndə bizim respublikamızda istehsal olunan bu qədər yanacaq və benzin hardandı. Mən hələ sizin bu cür çoxlu suallarınıza cavab verə bilmərəm. Mən yalnız xahiş edirəm: dəhşətli atəş səslərinə vermiş edən övladlarınızın indi alınlarında güllə yarası Ağdam morqunda uzanıb qaldıqlarına görə bizi bağışlayın. Bağışlayın, əgər bağışlaya bilərsinizsə. Amma xalq düşməne Xocalı faciəsini bağışlamamalıdır!

- Mən öz balamı qurban verdim, - sağollaşarkən Mələhət mənə dedi, - öz qızımı qarın üstə qoyub gəldim. Mən öz yurduma qayıtmalıyam... Eşidirsiz, kişilər? Mələhət öz yurduna qayıtmalıdır!

Mədinə Həsənova,

"Yurddaş"

11 mart 1992-ci il.

XOCALI FACIƏSİ

Səhər icra hakimiyyətinin başçısı Elman Məmmədov bir neçə saatın içində özünün 22 qohumuyla birgə anasını da itirdi. O, baş verənləri belə təsvir edir - Mühasirədə olan Xocalı əvvəlcə şiddətli artilleriya atəsinə məruz qaldı. Şəhərə dörd tərəfdən dayanmadan "Alazan" raketləri, tank, BTR və BMP mərmiləri yağdırdı. Uzun sürən hücum hazırlıqlarından, hər tərəf xarabalığa çevriləndən, od-alov içində alışıb yanandan sonra zirehli texnikanın mühafizəsi altında erməni piyada dəstələri hücum keçdilər. Şəhərin sağ qalmış az saylı müdafiəçiləri və dinc sakinlər buz kimi soyuq çayın dayaz yerindən keçib meşəyə çəkildilər. Qadınları, uşaqları, yaşlıları, yaralıları mindirdiyimiz arabalar bütün gecəni meşənin içiyə yol getdi. Səhərə yaxın meşədən çıxdıq - irəlində erməni kəndi olan Naxçevanikin zəmiləri idi. Elə burada pulemyot və avtomatlardan açılan atəşə tuş gəldik. Heydər düşmüş canlı nişançılara amansızcasına atəş açıldılar. Yerlilərimin, yaxınlarımızın, doğmalarımızın çoxunu orda itirdim. Mən və avtomatla silahlanmış yeddi yoldaşım camaatı qorumağa çalışırdıq. Amma xeyri yox idi. Hər tərəfdən mühasirəyə alınmışdıq, on iki saat aramsız atəşə tutulduğumuzdan başımızı belə qaldıra bilməyib dərədə, qarın içində uzanmışdıq.

Atakışi Atakışiyev, Xocalı səhərinin prokuroru:

- Şəhər yer üzündən silinib. Ümidimizi bağladığımız kömək bizə gəlib yetişmədi. Bu isə millətlərarası münaqişədə iştirak etmək istəmədiyindən 366-cı polku tərk edən növbəti bir qrup əsgərin - Yuri Yaxnoviçin, Aleksey Bondaryovun, Pavel Antipinin və Pavel Zuyevin dedikləri:

Aleksey Boqdanov:

- Polkun zabıtlərinin çoxu, praporşiklərin demək olar ki hamısı, əsgərlərin bir hissəsi - ermənilər idi. Onlar gecələr döyüş sursatları ilə dolu BTR-ləri polkdan çıxarıb səhər onları "boş" geri qayıtarırdılar. Müharibə ös sərhədlərini və miqyasını genişləndirir.

Zaur Qədimbəyov

("Pravda"nın müxbiri), 7 mart 1992-ci il.

ONLAR YARALILARI GÜLLƏLƏYİRDİLƏR, BTR-lər İSƏ MEYİTLƏRİN ÜSTÜYLƏ İRƏLİLƏYİRDİ - facianin şahidləri belə deyirlər.

Bu gün Bakıda, yaralanmış və şikəst olmuş Xocalı sakinlərinin yerləşdirilmədiyi bir xəstəxana belə tapmaq yəqin ki, mümkün deyil. Respublika xəstəxanasında belələri onlarladı. Bura gətirilən insanların daqiq sayını müəyyənləşdirmək qeyri-mümkündür: bu xəstəxanaya demək olar ki, hər gün don vurmuş və yaralanmış xocalılılar gətirilir. Xəstəxana çarpayılarında yatanlarla söhbət etmək həddən artıq çətinidir: bir neçə günün içində hər şeyini itirən xocalılıların ağrısını və çəkdiyi zülmələri sözlə demək olmur.

Bu insanların hekayətləri Xocalıda fevralın 25-dən 26-na keçən gecə və ondan sonrakı günlər baş verən faciəli hadisələrin zəncirvari ardıcılığını qurmağa bizə kömək edir.

- Biz ermənilərin Xocalıya hücumuna çoxdan hazır idik. Amma həmin axşam əvvəlki günlərdən heç nəylə fərqlənmirdi, - *qırx yaşlı Xəzəngül Cəfərova* deyir. - Ailəmizdəkilər hamısı yatmağa hazırlaşdı ki, birdən artilleriya atəsinin gurultusu eşidildi. Bu bizim üçün gözlənilməz oldu. Qohumlarımızdan birinin tənqənfəş evə girib ermənilərin gəldiyini qışqırması yaxşı yadımdadı. Bunun ardınca hər şey sanki qorxulu yuxu kimiydi... Mən elə uşaqları qamarlayıb evdən bayıra atla bildim. Aeroportun yaxınlığında yerləşən evlər artıq od içindəydi. Heç macal tapıb əynimizə qalın paltar geyinə bilmədik, elə o cür çaya tərəf qaçmağa başladılar, çayın dayaz yerindən keçib dize qədər su içində meşəyə üz tutduq. Meşənin qırağına çatan kimi nəfəsimizi dərmək üçün dayandıq. Dəhşət soyuq idi. Əsə-əsə, heç olmasa bir az qızınmaq üçün bir-birimizə qısla-qısla meşənin içinə üz tutduq...

- İnsanlar ayrı-ayrı qruplar şəklində meşəyə tərəf qaçırdılar, - göz yaşlarını güclə saxlayan *Mirvari Xəlilova* danışır. - Çoxları heç qaçıb meşəyə də çata bilmədi... Arxamızca insanların ölüm qabağı çığırıtları, yaralıların iniltiləri eşidirdi. Dayanıb onları yerdən qaldırmaq mümkün deyildi: güllələr ölüm səpə-səpə dörd tərəfimizdən viyılıyla ötüb keçirdi. Yubanmaq ölümə bərabər idi. Özünü və sağ qalanları xilas etmək lazımydı... Dərddən başlanğı itirən insanlar hara gəldi qaçırdılar. Artıq meşədə çoxları, o cümlədən də mən bu qanlı qırğından sonra sağ qalan qohumlarımızı axtarırdıq. İndiyənəcən bilmirəm, uşaqların hardadır. Ağdama çata biliblər ya yox... Naxçevanik kəndi yaxınlığında yenidən camaata atəş açmağa başladılar. Yalnızdakılardan bir neçə nəfər gülləyə tuş gəlib yerə yığıldı. Sağ qalanlar yenidən meşənin içinə qaçmağa başladılar. Şəhərdən mənimlə birgə qaçan insanlardan yalnız on biri sağ qalmışdı. Soyuqdan keyidiyimizi görüb donmamaq üçün nə qədər mümkündür çox hərəkət etməyə çalışırdıq. Təxminən beş gün soyuqla və ölümə mübarizə apara-apara özümüzküləri axtardıq... Bu işğəncələrə heç də hamı tab gə-

tirə bilmədi. Bir qadın iki uşağı ilə birgə bizimlə idi. Elə əlimizdəcə canını tapşırıdı... Beşinci gün təkca qardaşımınla mən sağ qalmışdıq. Elə onunla birgə Ağdama gəlib çıxdıq.

Sədaqət Ağavevanın üç uşağı vəfat edib. O, dərddən danışa bilmirdi, amma dərd dolu gözləri onun yerinə hər şeyi deyirdi... Öz analıq istisiylə qızındıra bilmədiyi, soyuqdan qıc olan üç arıq uşağının cansız bədənəri hələ də Sədaqətin gözü-nün qabağına gəlir...

- Fevralın 25-i, səhərdən axşama qədər Xocalı tərəfə, artıq şəhərin girecəyində qərarlaşan erməni hərbi birləşmələrinə yeni qüvvələr köməyə getirilirdi, - **Süleyman Abbasov** xatırlayır - Hər şey ondan xəbər verirdi ki, ermənilər yaxın bir neçə saatda şəhərə hücumə keçəcəklər. Axşama yaxın onlar Xocalıya gələn bütün yolları bağladılar... Əli silah tutan demək olar ki, bütün kişilər düşmənin birinci, ən dəhşətli həmləsini dəf etməyə çalışdı. Amma zirehli texnika qarşısında gücsüz idik. Düşmənin həmləsinin qarşısını alarkən, insanların şəhəri tərk etməsi üçün vaxt udmağa çalışarkən şəhərin müdafiəçilərinin çoxu qətlə yetirildi... Sağ qalanlar, o cümlədən də mən döyüşə-döyüşə geri çəkilirdik. Ancaq qüvvələr nisbəti bərabər deyildi. Bundan sonra hər şeydən əvvəl insanları xilas etməyə, erməni kordonlarını yarıb, onları bizimkilərə tərəf çıxarmağa çalışmalıydıq. Geri çəkilərkən mən və mənim milli özünümüdafiə dəstəsindən olan yoldaşlarım Tofiq, Cəbrayıl və Hafiz təqibdən yaxa qurtarmaq üçün şəhərin od içində olan küçələrindən keçməli olduq. Bu günəcən o dəhşətli mənzərəni unuda bilmirəm... Küçələr qadınların, uşaqların, qocaların meyitləri ilə doluydu, ətrafdakı evlər od içindəydi, yaralılar inləyib kömək istəyirdilər... Xocalının kənarına çatanda biz sağ qalanların olub-olmadığını öyrənmək üçün dayandıq və bu vaxt düz bizim arxamızca gələn ermənilərin yaralıları güllələdiklərinin, BTR-lərin meyitləri əzib şəhər küçələri ilə hərəkət etdiyinin şahidi olduq...

Biz şəhər sakinlərinin bir hissəsiylə bərabər sığınacaq tapmaq ümüdiylə Naxçıvan kəndinə çatdıq: bizə ratsiya ilə məlumat vermişdilər ki, bu kənd erməni silahlılarından azad olunub. İlk atəş səsləri eşidildi... Hələ nə baş verdiyini anlaməyə imkan tapmayan çoxları gülləyə tuş gəlib ölümcül yərə yığıldılar. Qısa döyüş oldu və bu döyüşdən sonra biz maneəni yarıb Ağdama gedən yola çıxa bildik. Amma qarşımızı BTR kəsdi. Dolanbac yollarla onun yanından ötür yəniden yola çıxdıq və elə bu vaxt neçənci dəfə idi ki, indi də pusquda gizlədilmiş betoerlərin çarpaz atəşinə tuş gəldik... Mən ayağımdan yaralandım. Böyük əziyyətlə, özlərini yetirən ağdamlıların köməyi sayəsində axır ki, bir təhər xilas olunduq.

Həkimlər Xocalının **56 yaşlı** sakini **Salman Abbasovun** don vurmuş ayağını amputasiya etməyə məcbur olublar. Onun ailəsi və eləcə də təxminən yetmiş xocalılı Ağdama çatmaq üçün üç gün meşəylə irəliləyiblər. Salmanın bacısı Məryəm və gəlini Gülzər soyuğa və aclığa dözə bilməyib elə meşədəcə keçiniblər. Erməni

hərbi hissələri bu insanları əsir götürüb bir neçə gün saxlayıblar. Salman Abbasov əsirlik həyatı haqda heç nə danışmaq istəmir. Çünki əsirlikdə çoxlu təhqirlərlə və məhrumiyyətlərə dözməli olub. Xocalının həmin yetmiş sakinindən sağ qalmış cəmi on beş nəfəri, o cümlədən də Abbasov ailəsinin sağ qalmış üzvlərini bir gün əvvəl erməni tərəfiylə esirləri dəyişdirib azad ediblər.

- Baş vermiş faciədən bir neçə gün əvvəl ermənilər ratsiya vasitəsilə dəfələrlə bizə bildirdilər ki, şəhəri alacaqlar və bizdən şəhəri boşaltmağı tələb edirdilər, - Salman kişi ayağındakı ağrıları birtəhər üstələyib deyir. - Vertolyotlar nə vaxt idi ki, Xocalıya yön almırdılar. Kiminsə bizim taleyimiz haqda fikirləşdiyi, bizim taleyimizin kimisə narahat edib etmədiyi aydın deyildi. Demək olar ki, heç bir kömək almırdıq. Üstəlik, şəhərdən qadınları, uşaqları və yaşlıları çıxarmağa imkan olanda bizi bundan çəkəndirməyə çalışırdılar. Söz verirdilər ki, yaxın zamanda Əsgəranın ələ keçirilməsi və Xocalının mühasirəsinin yarılməsi üçün əməliyyat həyata keçiriləcək. Bunların heç birini görmədik... Bizi aldatmaq nəyə lazım idi, balalarımız niyə qırılmalıydı, kim bu suallara cavab verəcək?..

Nə vaxtsa tarix hər şeyi öz yerinə qoyacaq. Bunun tez bir zamanda baş verməsi bizim özümüzəndən asılıdır. İllər ötəcək, amma hər dəfə Xocalını, Azərbaycanın bu Xatını, eləcə də Malibəylidə, Kərkicahanda, Qaradağlıda və digər dağıdılmış, yandırılmış, yer üzündən silinmiş Azərbaycan kəndlərində baş verənləri insanlar ürək ağrısıyla xatırlayacaqlar. Biz bunu heç vaxt unuda bilmərik!

S.Mirzəyev,
"Azərbaycan"un müxbiri,
7 mart 1992-ci il.

HAMININ AĞRISI

Martın 20-si mən, Əjdər Ol və Sara Nəzirova Xocalı qaçqınlarına baş çəkmək üçün 2-ci Bakı mənzil-tikinti kombinatının "İnşaatçı" pansionatına yollandıq.

Yolda **Sara xanım** göz yaşları içində ürək ağrısından bir hadisə danışdı. Bir gün əvvəl bizim döyüşçülər altı erməni silahlısını güllələyibmişlər. Ermənilər meyitləri Xocalıda əsir düşən yeddi qızla dəyişməyi təklif ediblər. Danışqlar başlayıb. Azərbaycan tərəfi rəsiya ilə bizim qızlarla əlaqə yaradıb. Onlar belə deyiblər:

"Yaxşısı budur siz meyitləri bizim oğlanlara ya da oğurlanan mal-qaraya dəyisin. Burda üzlaşdıyımız müsibətlərdən sonra biz onsuz da yaşamaq istəmirik".

.. Nəhayət biz pansionata çatdıq. Qaçqınlarla görüşdük, gətirdiyimiz sovqatları payladq. Onların çoxu hələ də stress vəziyyətində idi. Xocalı qaçqınları komitəsinin məsul katibi Tovuz Nadirova əsirlikdə 500-dən artıq qız və qadının qaldığı haqda bizə məlumat verdi. Onların əksəriyyəti yeniyetmə qızlardır. Hələlik yalnız 50 nəfəri əsirlikdən azad etmək mümkün olub. Azad olunanların çoxunda aydın şəkildə psixi dəyişikliklər hiss olunur. Belə görünür ki, erməni silahlıları psixotrop preparatlar vasitəsilə onlara təsir göstəriblər.

Xocalıda baş verənlər heç nəylə müqayisəyə gəlmir. Bəzən Xocalı faciəsini Sonqmi və Xatınla müqayisə edirlər. Amma Sonqmi və Xatın kiçik kəndlər olub. Xocalı isə on min əhalisi olan bir şəhərdir. Burada 200 ailə tamamilə məhv edilib. Minlərlə insan haqda hələ də məlumat yoxdur. Bir də ki, biz nədənsə yalnız şəhər əhalisi haqda danışırıq. Bəs omonçular, bəs xocalılara köməyə tələsənlər? Onların da sayı yüzlərlədi...

Biz Xocalıda baş verənlərin bütün dəhşətini dünya ictimaiyyətinə çatdırmalıyıq. Biz cinayətkarları Nürnberqdə mühakimə olunan faşist cəlladları kimi beynəlxalq məhkəmədə mühakimə etməliyik. Bütün dünya bilməlidir: Xocalıdakı cinayət Rusiya hakimiyyətinin köməyi və 336-cı polkun soyqırımında birbaşa iştirakı ilə Ermənistan rəhbərliyi tərəfindən törədilib. Xocalı faciəsi - Bakının "Qara yanvarının" qanlı dəhşətlərinin davamıdır...

*Hafiz Əli, şair, publisist
"Ədəbiyyat və incəsənət",
3 aprel 1992-ci il.*

ELAN OLUNMAMIŞ MÜHARİBƏ

**Qarabağ qadınları,
evinizdə nə vaxt əmin-amanlıq olacaq?**

Azərbaycan xalqının öz torpaqlarının toxunulmazlığı uğrunda erməni işğalçıları ilə mübarzəsində çoxlu faciələr (1905, 1918-1920 və 1988-1992-ci illər) olmuşdur. Xocalı faciəsi də ən qanlı faciələrdəndir.

Xalqımızın bu ağır günlərində redaksiyanın tapşırığı ilə müharibənin qarşılıqlı bu torpağın qadınlarından söz açmaq üçün, onların böyük dərdi və döyüş meydanlarında qəhrəmanlığı barədə yazmaq məqsədi ilə Qarabağda oldum

Aktrissalar da silah götürdülər

Əlimdə ezamiyyət vərəqəsi Bakı-Ağdam qatarına bilet almaq üçün dəmiryol vağzalına yollandım. Amma kassir qız sakitcə diləndi: "Bu gün Ağdam qatarına bilet olmayacaq". Səbəbini aydınlaşdırmaqdan əmin olmadım. Ezamiyyət yerinə dolaşma yollarla gedib çıxmamış oldum. Yevlaxa qədər bilet götürüb, Gəncə qatarına mindim və yola düşdüm. Ağdam qədər olan yolda mənə gözləyən çətinlikləri sadalamağa çalışdım, ona görə də əsas məsələyə keçim.

İlk həmsöhbətim avtobusdakı yol yoldaşım, mənim kimi doğma şəhəri Ağdam gedən Ə.B. Haqverdiyev adına Ağdam Dövlət Dram Teatrının rejissoru Elxan Mikayılov oldu. Mənim Ağdam qatarı niyə gəlmir sualına Elxan dərinəndən köksünü ötürdü və cavab verdi ki, qatar təkərlər üzərində qəspitala çevrilib, yaralıların sayı o qədər çoxdur ki, Ağdam, Bərdə, Yevlax və yaxın rayonların xəstəxanaları hamısını qəbul edə bilmir, onları vaqonlarda yerləşdirirlər.

- Bizim aktyor kollektivimiz, - rejissor davam etdi, - əldə silah öz torpağını qoruyur. Aktrissalar Faqumə Yusifova, Səkinə Süleymanova, Aida Qasımova və Fətimə Mahmudova kişilərlə çiyin-çiyinə döyüşlərdə iştirak edirlər.

Ağdam vağzalında dərdəndə başlarını itirmiş çoxlu adam gördüm. Mənim həmsöhbətlərimdən biri möcüzə nəticəsində sağ qalmış və mühasirədən çıxmış Sarıca-lı kəndinin sakini Bayram Məmməd oğlu Qasımov oldu. Təxminən saat 21-də Xankəndi, Əskəran, Mehdikənd və Norgühdan ermənilər Xocalını ağır artilleriyanın müxtəlif növlərindən atəşə tutmağa başladılar. Qaranlıqda qarışıqlıq başladı, yarım saatdan sonra isə şəhərin üzərinə hər tərəfdən yüzdən çox tank, ZTR və PDM hərəkət etməyə başladı. Qəhrəman müdafiəçilərin müdafiəsini ilk yarım saatda soxulan hərbiçilər oldu, onların ardınca isə erməni quldurları gəlirdilər. İki-üç saat ərzində Xocalı dağıntıya və atəşə məruz qaldı.

Quldurlar heç kəsə rəhm etmirdilər - qocaları, qadınları və uşaqları öldürürdülər. Bayram kişinin arvadı Həcər, 16 yaşlı oğlu Ənvər, 19 yaşlı qızı Sona və 7 yaşlı

oğlu Salman öldürülmüşdü, atası Məmməd kişi isə girov götürülmüşdü.

Qasimovla söhbət etdiyim 10 dəqiqə ərzində o, dörd siqaret çəkdi və elə acı acı ağlayırdı ki, mənim ürəyim də dözmədi. Mən də göz yaşlı tökməyə başladım. İndi, bu sətirləri yazanda da özümü saxlaya bilmirəm.

MDB Silahlı Qüvvələrinin Baş komandanı Y.Şapoşnikovun bir tərəfdən 366-cı alayı Xankəndidən çıxarmaq, o biri tərəfdən isə bu alayın zirehli texnikasını azərbaycanlı əhaliyə qarşı istifadə etmək əmrini necə başa düşək? Deməli, Yerevandan silahları və quldurları maneəsiz çəkib gətirmək üçün Ermənistan üçün strateji cəhətdən vacib olan Xocalını təyyarə limanı ilə birlikdə ələ keçirmək lazım idi?

Tankçı Canpolad Rzayevin qəhrəmanlığı

Respublika televiziyası ilə xəbər verdilər ki, fevralın 26-da Xocalıdan qadınları və uşaqları xilas edərkən Canpolad - "Qarabağ şahinləri" özünümüdfafə taborunun komandiri Yaqub Rzayevin oğlu həlak olmuşdur. Mən Yaqub Rzayevlə görüşdüm. Oğlu şəhid olduğu üçün başsağlığı verib, onun haqqında danışmağı xahiş etdim. Cavabında qəti və möhkəm səsinə eşitdim: "O, təkcə mənim yox, bütün Azərbaycan xalqının oğludur, həm də mənim başqa oğullarım kimi həlak olub". (Yaqub müqəddəs torpaqlarını qoruyan zaman öz həyatını qurban vermiş bütün başqa döyüşçüləri nəzərdə tuturdu).

Canpoladın qəhrəmanlığı haqqında təfərrüatı öyrənmək üçün onun birlikdə Xocalı sakinlərini mühasirədən qurtarmağa çalışdığı yoldaşlarına müraciət etdim.

- Biz tabor komandiri ilə qərargahın yerləşdiyi əraziyə daxil olanda, - taqım komandiri Gəncin İbadov danışır - gördüm ki, Canpolad tankının üstündəki pulemyotu hazırlayır (o, tank komandiri idi). 23 yaşlı Canpolad çox qızğın və cəsəretli idi. Yaqub oğluna yaxınlaşıb soruşdu ki, hara getməyə hazırlaşır. Oğul atasına cavab verdi: "Başıma nə gəlir-gəlsin, mən Xocalı camaatını xilas etməliyəm". Canpolad gümüşlü papağını atasına verib, şlemi başına qoydu və ekipaja irəli hərəkət etmək əmrini verdi. Üç cəsür oğlan - tank komandiri, sürücü-mexanik Fikrət Əliyev və nişançı Bəxtiyar Vəliyev uşaqlara, qocalara və qadınlara köməyə tələsdilər. Onlar düşmənin mövqelərinə daxil olub, üç atəş nöqtəsini məhv etdilər və mühasirəni yardırlar.

- Düşmənin tankları, BTR-ləri və PDM-ləri hər tərəfdən üzərimizə gəldilər, - deyə sürücü-mexanik Fikrət Əliyev söhbəti davam etdirir. - Manevrə edə-edə və düşməni əzə-əzə 180 nəfər silahsız adamı mühasirədən qurtara bildik. Onlar bizim müdafiəmiz altında Qara dağ tərəfə qaçdılar. Düşmən qaçan insanları arxadan atəşə tutmağa başladı. Canpolad dözmədi, üstdəki lükü açdı, bayıra sıçradı və əl pulemyotundan düşmənin ZTR və PDM-lərinə atəş açmağa başladı. Elə həmin məqamda da Canpolad ölümcül yaralandı. Amma mənə bu sözləri deməyə macal tapdı:

"Xahiş edirəm, tırtılınla PDM-i əz" - və gözlərini əbədi yumdu. Mən tankı geri çevirib, komandirin axırıncı arzusunu yerinə yetirdim - PDM-i taranla vurdum. Amma qüvvələrimiz qeyri-bərabər idi, ona görə də düşmən bizim tankımızı vura bildi. Mərimi yanacaq çəninə dəydi və tank alovlandı. Bundan sonra Bəxtiyarla birlikdə 30 dəqiqə tab gətirib atışdıq. Sonra tabor komandiri və o biri döyüşçülər özlərini yetirdilər və düşmənin yağış kimi yağan atəşi altında tankımızı qoşqu ilə qoşub çıxardılar. 600 metr gedəndən sonra Canpoladın cəsədini çıxarıb təcili yardım maşınına qoyduq, özümüzə geri, adamların köməyinə qayıtdıq. Quldurlar 60 nəfəri məhv edə bildilər, 120 nəfəri isə biz xilas etdik. Canpolad bax, bu cür qəhrəmancasına həlak oldu, - Fikrət Əliyev hekayətini qurtardı.

Cərrah Abbasova, döyüşçü Rəsulova və başqaları

Ağdam xəstəxanasının girişində baş həkim, tibb elmləri namizədi Tariyel Eyvazovla rastlaşdım. O, məni kabinetinə dəvət edib dedi:

- Əməliyyat otağından iki sutka çıxmadan onlarla adamın həyatı uğrunda çarpışan qadınlar haqqında yazın. Bu qadınlar cərrah-həkim Mətanət Abbasova, baş tibb bacısı Çimnaz Şükürova, tibb bacıları Venera Nəbiyeva, Mələykə Əlifova, Zaişə Məmmədova və xəstəxanamızın cərrahlıq şöbəsinin digər əməkdaşlarıdır.

Fevralın 26-da və 27-də xəstəxanamıza 206 yaralı gətirdilər, onlardan 97-si ağır vəziyyətdə idi. Eyni vaxtda beş stolda əməliyyat aparılırdı, 15 nəfər öldü, qadınları xilas etmək mümkün oldu.

Doktor Mətanət Abbasova 1987-ci ildə N.Nərimanov adına ATİ-ni bitirmiş, cərrah diplomu almışdır, 1990-cı ildən isə bizim xəstəxanada işləyir. Bu nərmənazik qadın qısa müddət ərzində təkcə kollektivimizin yox, həm də xəstələrin hörmətini qazanmışdır. Kollektivimiz çox mehribandır. Yiğincəgimizdə bütün xəstələrimizi palatlarla təmin etməyi qərara almışdıq.

Mətanət xanım danışdı: fevralın 27-də onların yanına Xocalı sakini, 29 yaşlı Məmmədova Mətanət Teymur qızı gəldi. Ermənilər onun gözləri qabağında iki oğlunu öldürmüş, 5 yaşlı qızını yaralamışdılar. Məmmədovanın özü ayağından yaralanmışdı, amma bütün bunlara baxmayaraq, baş verənlərdən ağılını itirmiş, yarıqlıpaq qadın qızını sinəsinə sıxıb Xocalıdan qaçmış, 30 kilometr yolu dağlardan və meşələrdən keçmiş və qızını gətirib bizə çatdırmışdı. Amma təəssüf ki, onu xilas etmək mümkün olmadı. O, ağılını itirmişdi, şok vəziyyətində idi. Ananın özünü isə əməliyyatdan sonra müalicə üçün Bərdə xəstəxanasına göndərdik. Bu ananın qəhrəman hərəkəti deyil, bəs nədir?

Xatirə anasını gözləyir

Bilmirəm, Xocalıda doğulmuş səkkiz yaşlı Xatirə Orucovanın geniş açılmış gözlərində nə çoxdur: ağrı, qorxu, yoxsa nədənsə heç gəlib çıxmayan valideynlərinin, səvimli anasının nisgili. Ətrafındakı bütün adamların - Bakı şəhəri Klinik Təcili tibbi yardım xəstəxanasının həkimləri və tibb bacıları, dayələri qayğıkeş və diqqətli olsalar da, heç kəs onun üçün anasının tək bir cə təmasını, sözünü, öpüşünü əvəz edə bilməz.

Özünün balaca, əzab çəkmiş ürəyinin bütün tükənməz qüvvəsi ilə o, anasını görmək istəyir, amma təəssüf ki, bu mümkün deyil. Bizi səkkiz şöbəyə demək olar, üç saatlıq səfərdə müşaiyət edən xəstəxananın birinci cərrahlıq şöbəsinin müdiri tibb elmləri namizədi Zaur Məmmədlinin dediyinə görə, qızın valideynlərinin sağ olduğuna bütün ümidlər qırılmışdır. Bəx beləcə, Xatirə bir saatin içində yetim qaldı.

Qız çiyindən və döş qəfəsindən güllə yarası almışdı, ağı ciyəri zədələnmiş, da-xili orqanlarına qan sızmış, güllə qabırğasını sındırmışdı.

Mən onu qırx dəqiqədən, reanimasiyadan qayıdandan sonra gördüm, əməliyyatdan sonra orada beş gün qalmışdı. Xatirənin üzərində əməliyyat aparən N. Nərimanov adına Azərbaycan Dövlət Tibb İnstitutu uşaq cərrahiyyəsi kafedrasının müdiri professor Babaş Babaşovun və xəstəxananın uşaq cərrahiyyəsi şöbəsinin müdiri tibb elmləri namizədi Asim Uluxanovun hansı hisslər keçirdiyini yalnız təsəvvür etmək olar: özünü səkkiz yaşlı qızın bədənindən güllə çıxartmalı olduğu barədə fikirləşməyə məcbur etmək lazım idi. Bu hər hansı tibb işçisi üçün də adi insan üçün olduğu qədər çətin və ağılagəlməz idi.

Onun qırılmayan, yaşından böyük görünən, gözəl qara gözlərinin ciddi baxışları onları sonralar uzun müddət bir sualla izləyəcəkdi: necə oldu ki, siz böyüklər buna imkan verdiniz? Biz uşaqların günahı nədir? Biz sizə inanırıq, siz güclüsünüz, ağıllısınız, siz hər şeyi bacararsınız!

- İnanın, biz, "Təcili yardım"ın həkimləri, hər cür mənzərəyə adət eləmişik, - Zaur Məmmədli danışdı. Bizim tibb sahəmizin xüsusiyyəti elə belədir. Amma güllə yarası almış uşaqları görmək - qüvvəmiz xaricindədir. Siqureti atmış bir çox həkimlərimiz təzədən siqaret çəkməyə başladılar.

...Xocalıdan olan otuz pasiyentin arasında altısı uşaqdır. Xatirə onlardan ən bacacası deyil. Ondən kiçik Fuad Gülməmmədov da var. Onun Səməya adlı 25 yaşlı anası danışdı ki, onlar Ağdərə rayonundadırlar. Sırxavəndə qonaq gəlmişdilər, burada oynamaq üçün həyatə çıxan uşaq on dəqiqədən sonra yaralanmışdı. Körpə ağırdan ağlayır və yalnız ağırkəsici iynə vurulandan sonra sakitləşir.

Aramsız göz yaşları ananın üzü ilə aşağı axır. Əllərini ovuşdura-ovuşdura yalnız bir cə şey barədə yalvarır: tək qızının ayağını kəsməsinlər. Onu cərrah Qismət Əliyev və tibb bacısı İraida Besedina sakitləşdirir. Onlar tam əmindirlər: Allaha şükür ki, bu halda təbabət diz sümüyünün ağır qəlpə yarasının öhdəsindən uğurla gəlməyə qadirdir.

Təəssüf ki, başqa hallarda bunu demək çətindir: zərər çəkənlər arasında don

vurmuş kişilərin, qadınların, yeniyetmələrin sayı çoxdur. Həm də onlardan bəzilərinin yəqin ki, artıq başlamış nekroz üzündən ətraflarını kəsmək üçün əməliyyat aparalmıdılar. Onların hamısı Xocalı üzərinə vəhşicəsinə, vəhşətli hücumun baş verdiyi həmin faciəvi fevral gecəsinin qurbanlarıdır. o gecə tarixə məhz mənasız, təsvirəgəlməz qəddarlığı ilə düşəcəkdir. Elə bil, bu faciəni törədənlər öz qarşılarına bütün zamanların və xalqların ən qəddar kabusları kimi iblisənə rutbə qazanmaq vəzifəsini qoymuşdular.

Biz hələ fevralın 25-dən 26-na keçən gecə baş vermiş faciəni bütün miqyası ilə bilmirik, amma sağ qalanların qırıq-qırıq hekayələrindən məşhər mənzərəsi yaranır, bu mənzərədə dəhşətdən ağılı itirmiş adamlar yarıçıpaq, ayaqyalın, paltarsız küçəyə atılırlar. Öz yaxınlarını və doğmalarını, arvadlarını, analarını, atalarını itirib, ZTR-lərdən, PDM-lərdən və digər döyüş texnikasından atılan peşakar atəşlərdən gizləne-gizləne özlərini meşəyə verirlər, sonra burada bir neçə gün ərzində ayaqlarını dondura-dondura, yeməksiz, paltarsız dona-dona dolaşırlar.

Həmin gün söhbət edə bildiyim adamlardan çoxu öz yaxınlarının öldüyünü görmüşdülər, çoxları isə bilmirdilər ki, doğmaları haradadırlar, ailələrinin başına nə gəlib, sağdırlarmı?

Qıncıdakı yara və 2-3-cü dərəcəli donurma ilə bura düşmüş mexanizator Xasay Xəlilovun başına belə bir iş gəlmişdir. O, ailəsinin harada olduğunu bilmir. Üzdə sakit tərdə, xəsisliklə danışdı ki, onların meşədə gizləndiyini görüb. Sakinlər qovulandan və öldürüləndən sonra yük maşınları gəldi, bu maşınlara azərbaycanlıların evlərindən qarət edilmiş əşyaları yükləməyə başladılar - soyğun və qarət başladı.

Əvvəllər sağlam olan, indi yaralı, meşədə dolaşmaqdan zəifləmiş 43 yaşlı mexanizator Xasay qeyri-müəyyənləndən əziyyət çəkir: ailənin başına nə gəlib, həm də hər halda ümid edir. Bəs atası və iki qardaşı həlak olan, anası isə əsir düşən 20 yaşlı Xumar Səlimova nəyə ümid etsin? Qızın bədən qəlpələrindən deşik-deşik olub, amma onu fiziki ağrı yox, indi yeganə doğma adam olan anasına görə qorxu yandırır. Solub-saralmış sifəti elə bil, daşa dönüb, deyir ki, sadəcə, baş verənlər barədə danışmaq iqtidarında deyil.

Biz həmin gün Təcili yardım xəstəxanasında çoxlu zərərçəkmiş gördük: yaralanmış 30 yaşlı fəhlə Rüstəm Əliyevi, altı günlük sərgərdanlıq ərzində ayaqları donmuş və nekroza məruz qalmış 14 yaşlı yeniyetmə Mubariz Həmidovu. Əmioğlular - ahi Gülləli və gənc Cümşüdü də don vurub. Yənə də çoxları yaxın adamlarının başına nə gəldiyini bilmir. Bütün günü özlərinin fikirləri və dərdləri ilə tək qalıb, dönə-dönə 26 fevral faciəsinin dəhşətli mənzərəsini yaşayırlar, ata yurdlarının yandığını, doğmalarının, həmkəndlilərinin ölümünü, naməlumluğa qaçışını və öz qar basmış doğma torpaqlarında artıq adama çevrildiklərini, çevrildikləri sərkərdanlıqlarını görürlər.

Əlbəttə, bu dərdi yüngülləşdirmək, bütün problemləri dərhal həll etmək çətinidir, amma birtəhər onların yaşantılarını yüngülləşdirə, ovundura, ağrılarını bölüşə biləcək və bunu etməliyik.

S. Krasnova. Azərbaycanın müxbiri

Xankəndində dislokasiya olunmuş 366-cı motoatıcı alayı Xocalı hadisələrində ən məşum rol oynadı. Artıq faciədən xeyli əvvəl məlum oldu ki, burada yuva qurmuş hərbi cinayətkarlar Ermənistanın Azərbaycana qarşı elan olunmamış müharibəsində iştirak edirlər. "Bu cinayətkar alay Xankəndindən dərhal çıxarılmalıdır!" - bu tələb həmin günlərdə respublikanın bütün sakinlərinin dilində səslənirdi. Ən yüksək instansiyalara müxtəlif ictimai təşkilatlardan həmin tələblə yüklərlə məktub və teleqramlar göndərilirdi.

Azərbaycanın yazıçı qadınlarının Rusiya əskər analarına müraciəti

Rusiya anaları!

Övladlarınızın Qarabağdan geri qaytarılmasını tələb edin! Əksəriyyəti erməni millətindən olan cinayətkar zabitlər onları Azərbaycanın dinc əhəlisinə qarşı vuruşmağa məcbur edirlər. Əgər sizin oğullarınız bizim qadınlarımıza, uşaqlarımıza və qocalarımıza atəş açmaqdan imtina edirlərsə, ermənilər onları arxadan güllələyirlər. Əgər onlar Azərbaycan kəndlərinə divan tutmağa gedirlərsə, belələrini bizim əskərlər - müdafiəçilər öldürürlər. Öz uşaqlarınıza - heç bir şeydə günahı olmayan oğullarınıza rəhminiz gəlsin. Onlar qatil olmamalıdırlar! Qoy bizim oğullarımız, doğma torpaqlarını müdafiə edənlər də sizin uşaqlarınızın qanını axıtmasınlar.

Rusiya anaları, sizi aldadırlar. Axı, müharibə Ermənistanda yox, bizim torpağımızda gedir və biz öz torpağımızın hər qarşısını hər cür təcavüzdən qoruyacağıq.

Rusiya anaları, sizi aldadırlar! Oğullarınızı da sizin kimi aldadır və onları qatil olmaq məcburiyyətində qoyurlar. Gənclərdən çoxu artıq bunu başa düşmüşlər və öz hissələrini tərk edirlər. Hələ ki sağdırlar, onları geri, doğma evinizə çağırın...

Biz yeni qurbanlar istəmirik. Çox saylı əzablar çəkmiş Azərbaycan torpağı onuz da oğullarımızın qanı ilə suvarılmışdır. Buna görə də öz oğullarınızı xilas edin!

Mirvənd Dilbazi, Əzizə Cəfərzadə, Ələviyyə Babayeva, Xəlidə Hasilova, Gülrük Əlibayova, Elmira Axundova, Hökümə Billuri, Əzizə Əhmədova, Afaq Məsud, Varvara Konstantinova, Elmira Vəzirova, Lidiya Quliyeva, Qalina Tixaya, Sara Nəzirova, İrina Novinskaya, Səkinə Hüseynova və başqalar.

Fevralın 6-da Azərinformun müxbiri telefonla 4-cü ordunun komandanı general-mayor N.Q. Popovla əlaqə saxladı və ondan agentliyin bir neçə sualına cavab verməyi xahiş etdi.

- Hansı suallara, axı? - general narazı halda soruşdu.

Biz suallarımızı oxuduq və müsahibə verməyi xahiş etdi.

- Siz suallarınızı yazılı surətdə mənə göndərin, sonra zəngləşərik.

Yarım saatdan sonra Azərinformun sualları yazılı surətdə generala çatdırıldı. Biz N. Popovla onu aydınlaşdırmaq istəyirdik ki, niyə bütün hərbi hissələr və Rusiya Daxili İşlər Nazirliyinin qoşunları Qarabağın dağlıq hissəsindən çıxarıldıqdan sonra 366-cı motoatıcı alay Xankəndində qalmışdır və özünün bütün zirehli texnikası və atəş qüvvəsi ilə Ermənistanın Azərbaycana qarşı elan olunmamış müharibəsində gizli şəkildə erməni quldur dəstələrinin tərəfində iştirak edir. Axı, sirr deyildir ki, bu alayın zabitləri və gizirləri arasında çoxlu erməni vardır.

İki gündən sonra biz təzədən generala zəng vurduq və xahişimizi təkrar etdik. Popov məşğul olduğunu bəhanə gətirib, bir qədər sonra zəng vurmağı xahiş etdi.

Yenə zəng - "general məşğuldur, yanında müşavirə var, bir az sonra zəng vurun". Hər dəfə bir qədər sonra o yerində olmurdu və hissə üzrə əməliyyat növbətçisi Azərinformdan zəng edildiyini biləndə, təzədən zəng vurmağı xahiş edirdi. Biz gözləyə bilməzdik, ona görə də generala mətbuat vasitəsi ilə müraciət etməyi qərara aldıq. Bəlkə bu cür Nikolay Qleboviç Dövlət İnformasiya agentliyinin suallarına cavab verməyə imkan tapdı, daha doğrusu, bu arzuda oldu. Axı, generalların nəzakətli olması da heç günah deyildir.

Belə bir "təsədüfün" baş verəsinə nə deyəsən: bu günlərdə SİTA kanalları ilə belə bir məlumat yayıldı ki, Xankəndində yerləşmiş motoatıcı alayın şəxsi heyəti, zirehli texnikası və artilleriyası Qarabağdakı silahlı toqquşmalarda iştirak etmir və tam neytrallığı qoruyur. Bu barədə SÖTA İTAR-TASS-ın müxbirinə alayın millətlərarası münəqişələr şəraitində şəxsi təhlükəsizliyinə zəmanət olmadığından adının çəkilməsini xahiş edən növbətçisi məlumat vermişdir. Bu bəyanat Azərbaycan mətbuatında yayılmış hərbi bölmələrin ermənilərin tərəfində döyüşməsi və azərbaycanlılara qarşı artilleriyadan, miniatyanlardan və zirehli texnikadan istifadə etdikləri barədə məlumatı şərh etmək barədə xahişə cavab olaraq telefonla verilmişdir. Elə bu barədə də MDB-nin Baş Qərargahının əməliyyat növbətçisi SÖTA-ya xəbər vermişdi. O, general Popova istinadən iddia edirdi ki, Xankəndindəki alay döyüşlərdə iştirak etmir.

366-cı alayın general Popov tərəfindən fərarı adlandırılan 11 hərbi qulluqçusu barədə xüsusi söz açmaq istəyirdik. Onlar Xankəndindən qaçmağa məcbur olmuşdular, ona görə ki, erməni zabitlər bu hərbi qulluqçuları dinc Azərbaycan kəndlərinə atəş açmağa məcbur edirdilər. Ümidvaram ki, general nə qədər məşğul olsa da,

Azərbaycan televiziyasının bazar günü informasiya proqramına baxa bilməmişdir, bu proqramda həmin əsgərlərdən indi Ağdamda olan altı nəfəri öz başlarına gələnləri danışırdılar. Onlar heç də fərari deyillər. Artilleriya toplarından və minaatanlardan atəşə tutulan Malıbəyli kəndində olarkən bu əsgərlər qocaları, qadınları və uşaqları atəş altından çıxarmağa başlamışlar. Əsgərlərdən üçü əllərində ağ bayraq irəlilə gədirdilər. General, onlar fərari kimi yox, quldurların tərəfində dinc Azərbaycanlı sakinlərə qarşı döyüşmək istəməyən şanlı əsgərlər kimi həlak olmuşlar.

RİTA-SÖTA-nın sitat gətirdiyimiz informasiyanın Minsk görüşü ərəfəsində, suveren respublika rəhbərliyinin Xankəndindən 366-cı alayı çıxarılmasını təkidlə tələb etdiyi bir vaxtda ortaya çıxması görünür, təsadüfi deyildir. Axı, əgər bu alay doğrudan da, döyüşlərdə iştirak etməsə, onda Şuşanı, Xocalını, Malıbəyli və digər Azərbaycan yaşayış məntəqələrini ağır artilleriyadan və minaatanlardan kim və haradan atəşə tutur? Çətin ki, erməni yaraqlıları hava vasitəsi ilə zirehli transportyorları və topları çəkib gətirə biləydilər.

Amma baş tutmayan müsahibəmizə qayıdaq. Belə bir təsəvvür yaranır ki, general Popov da imperiya xəstəliyinə tutulmuşdur və unudur ki, suveren dövlətin torpağında və onun yurisdiksiyası altındadır, ona görə də respublikanın tələbi ilə həmin alayın dislokasiya yerini dəyişməlidir. Bəlkə də general MDB Silahlı Qüvvələri Quru Qoşunlarının Baş Qərargah rəisinin müavini general-leytenant Ter-Qriqor-yantsla münasibətlərini korlamaq istəmir? Yaxud bəlkə yeni peyda olmuş, 366-cı alayın şəhərdən çıxarılmasına imkan verməyəcəklərini və hətta tankların və ZTR-lərin tırtıllarının altına yığılaçaqlarına söz verən "qadın-kamikadzeler" cəmiyyətinin hədələrindən qorxurlar!

Hə, general, bu köhnə erməni üsuludur - qadınları və uşaqları irəli verirlər, özləri isə əllərində avtomat onların arxasında gizlənilər. Yadımdadır, artıq onlar bu üsulla bir dəfə Xankəndindəki hərbi hissəni tərsiləh ediblər.

Beləliklə, hər halda, Azərinform general N. Popovdan öz sualına aydın cavab almaq istəyir - 366-cı motoatıcı alay Xankəndindən nə vaxt çıxarılacaq?

A. ŞƏRİFOV,
Azərinformun müxbiri
"Vişka", 18 fevral 1992-ci il

366-cı alayın "rəşadətli" əskərləri nəhayət ki, Xankəndini tərk etdilər. Onların sonuncu "qəhrəmanlığı Xocalı şəhərinin darmadağın edilməsi və minlərlə dinc sakinin öldürülməsi oldu...

Bəs nə üçün MDB BSQ-nin baş komandanı aviasiya marşalı Y.I.Şapoşnikov öz əmri ilə 366-cı alayı tələsik ləğv etdi? Çünki bu cinayətkar hərbi təşkilat artıq vahid tam kimi mövcud ola bilməzdi, o gözə girirdi. Onun cinayətləri barəsində təkzibolunmaz faktlar isə qisasa çağırırdı. Buna görə də mümkün qədər tez bir zamanda dağıtmaq lazım idi ki, gələcəkdə onları bir yerə toplamaq mümkün olmasın...

Mənim sonuncu "Sizcə, 366-cı motoalayın komandanlığının mövqeyi necə idi - ermənipərəst, azərbaycanpərəst, yoxsa insanpərəst" sualına kapitan Tuşov dərhal cavab verdi: "Ermənipərəst!" Və əlavə etdi: "Keçmiş 366-cı alayın komandiri podpolkovnik Zarviqorov bu ilin 16 martında Vazianıdan Xankəndiyə uçdu..."

Kapitan Tuşovun bu sonuncu məlumatını isə qoy oxucu özü şərh etsin.

Ramiz Duyğun,
"Xalq ordusu"
10 aprel 1992-ci il

**Əsgərlər ittiham edirlər.
366-cı alay Xankəndini tərk edir,
cinayətin izləri isə qalır**

Baş serjant Ümidcan Ziyautdinovla, sıravilər Şakir Abdullayevlə, Karimbəy Səddullayevlə, Bahadır Mollayevlə, Yusif Nomanovla, kiçik serjantlar Şukrat Tanqirovla və Salih Elizovla biz respublika Müdafiə Nazirliyində görüşdük. Onların hamısı Xankəndində dislokasiya olunmuş üzdnəraq 366-cı motoatıcı alayındandirlər.

Bu hərbi qulluqçular Xankəndi alayından heç də ilk qaçanlar deyillər. Özbəkistandan və Türkmənistandan orduya çağırılmış bu oğlanlar Qarabağın dağlıq hissəsinə müdafiə üçün, onlara deyildiyi kimi, insanların təhlükəsizliyi üçün gəlmişlər. Amma elə xidmətin birinci günündəcə başa düşdülər ki, onlar yalnız erməni separatçılarının qanı axan Qarabağ torpağında apardıqları hiyləgər oyunda yalnız piyadadırlar.

AZƏRBAYCAN VƏTƏNDAŞLARINA!

Azərbaycan Slavyan mədəniyyəti Mərkəzi və "Sodrujestvo" Azərbaycan xalqlarının respublika könüllü həmrəylik cəmiyyətinin birgə iclasında "Azərbaycan vətəndaşlarına" müraciəti qəbul olunmuşdur.

Müraciətdə deyilir: Biz, çoxmillətli Azərbaycan xalqının rusdilli əhalisinin nümayəndələri, artıq beş ildir ki, eşidilməmiş, həyasızlığına görə tayı-bərabəri olmayan təcavüzə məruz qalan doğma respublikamızın ağrılarını bütün qəlbimizlə hiss edirik. Dağlıq Qarabağda döyüş gedən rayonlarda vəziyyət daha da gərginləşmişdir, bu gün indi bizim hamımız üçün çətin məqam, sınaq vaxtı gəlib çatmışdır.

Artıq neçənci dəfədir ki, - sonra müraciətdə qeyd edilir, - respublikada onsuz da gərgin olan vəziyyəti daha da gərginləşdirmək üçün müxtəlif məzmunlu çoxsaylı qeyri-sağlam şaiyələr yayılır. Bu da hiyləgər ümumi düşmənə üz bəüz, təcavüz təhlükəsi qarşısında durduğumuz, heç vaxt olmadığı qədər mətanət, qarşılıqlı anlaşma, qarşılıqlı kömək, xeyirxahlıq və dözümlülük tələb olunduğu bir vaxtda baş verir.

Heç bir düşmənlərə, araqarışdıranlara və bədxahlara, - mətndə qeyd olunur, - bizi ayırmaq, aramızda acı düşmənçilik, nifrət və şübhə toxumları səpmək niyyətləri olmayacaqdır, axı, respublika daxilində hər cür qarşıdurma yalnız onlara sərf edir.

Bu torpaqda yüzillər boyu əmin-amanlıq və dostluq, qarşılıqlı anlaşma və bir-birinin adət-ənənələrinə və etiqadlarına hörmət şəraitində yaşayan çoxmillətli Azərbaycan xalqı öz bütövlüyünü, birliyini, təkrarolunmaz ruhunu əbədi saxlamalıdır və saxlaya bilər.

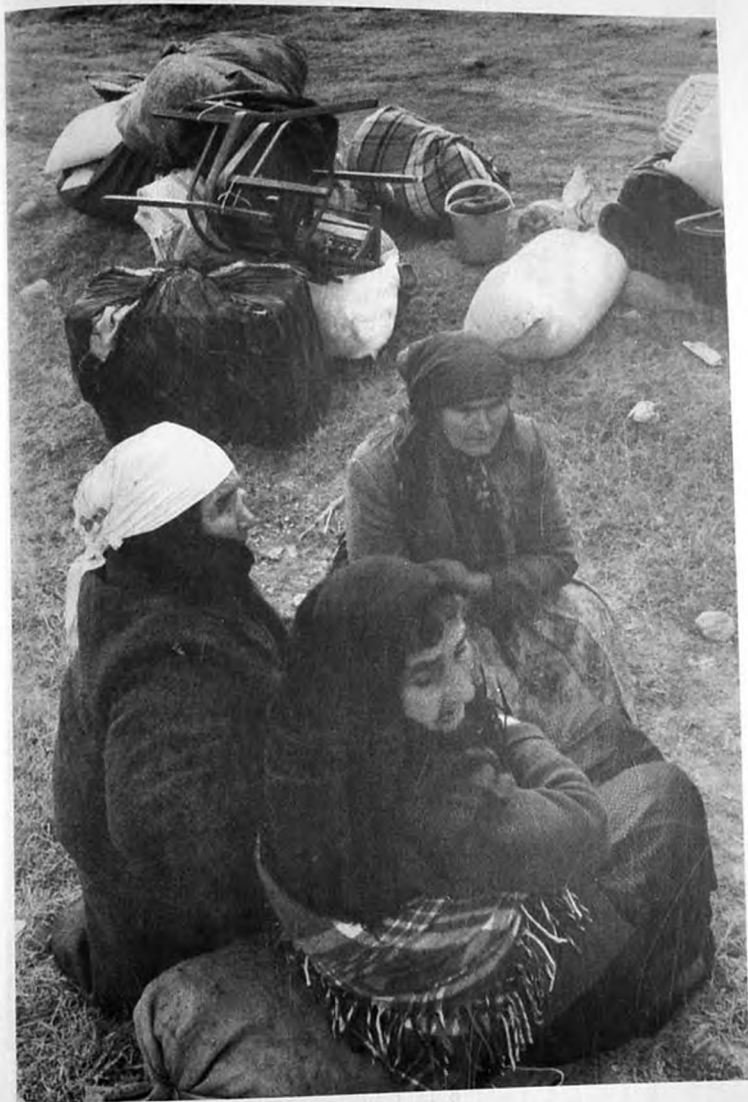
Bu çətin məqamda, - "Sodrujestvo" cəmiyyəti və Slavyan mədəniyyəti mərkəzinin nümayəndələri öz müraciətlərində bildirirlər, - respublikanın bütün xalqları təmkin, ağıl, dözümlülük nümayiş etdirməli, bütün qüvvələri vahid məqsədə çatmağa - təcavüzün dəf edilməsi və Azərbaycanın ərazi toxunulmazlığının təmin olunması ətrafında toplanmalı və birləşdirməlidirlər.

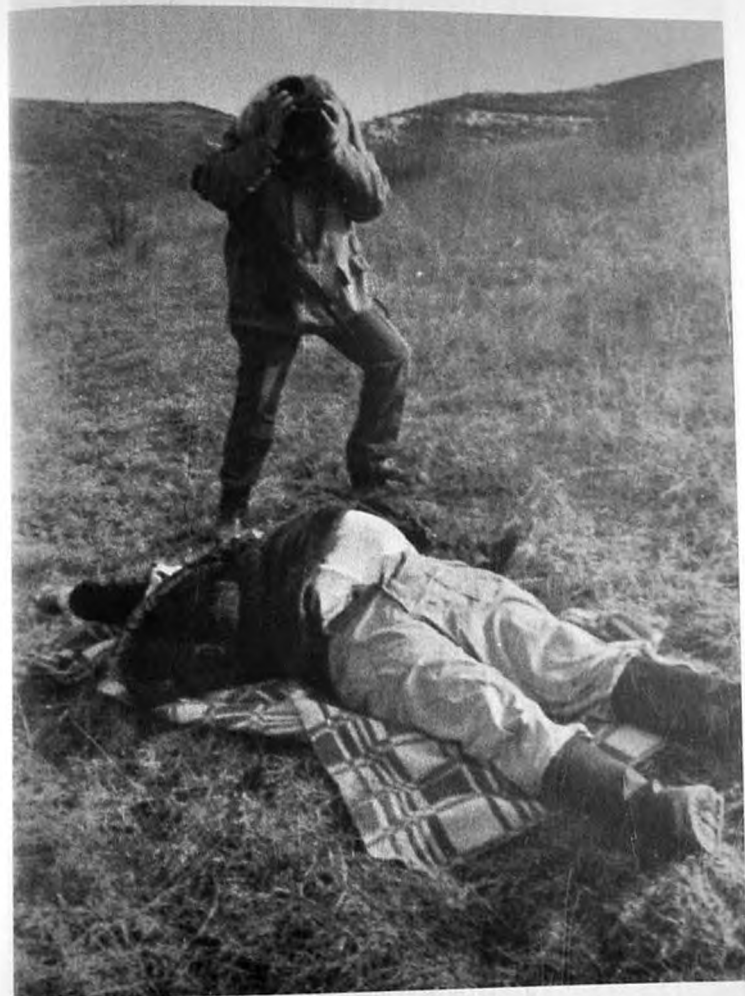
Yadda saxlayın, bu gün respublikanın taleyi bizim hamımızdan asılıdır.

Azerinform

Azərbaycan yazıçılarının keçmiş Sovet İttifaqının bütün keçmiş sovet yazıçlarına MÜRACİƏTİ

Artıq səsimizin eşidilməsinə o qədər də ümidimiz qalmasada, çünki, bütün əvvəlki ümitsiz çağırışlarımız cavabsız qalmışdır, artıq bu müraciətimizin Moskva mətbuatının səhifələrində dərc olunmasına inanmırıq, amma biz hər halda bəlkə də sonuncu dəfə sizi vicdana dəvət edirik. Biz artıq mərhəmət, dərdsəhərlik, ürəyiyənənlilik, hətta adıco diqqət də gözləmirik. İndi yalnız bir şeyi - sizin bilməyinizi istəyirik. Dəməyəsiniz ki, bilmirdik. Sonralar öz uşaqlarınız, nəvələriniz, nəsilələriniz qarşısında özünüzü tarixi bilməməklə, bu gün Azərbaycan torpağında nəhər baq verdiyini, bizim günlərdə, sivilizasiya, tərəqqi, demokratiyanın təntənəsi əsrinin son onilliyində nə baş verdiyindən xəbəriniz olmadığı ilə təmizə çıxarmayasınız.

Bütöv bir şəhər - Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ ərazisindəki Xocalı şəhəri, 10 minlik, eşirdirsinizmi, on minlik əhalisi ilə bütöv bir şəhər məhv edilmişdir! Minlərlə, eşirdirsiniz, minlərlə insan həlak olmuşdur, onların arasında uşaqlar, qadınlar, qocalar vardır. Minlərlə insan ömrü boyu şikəst qalmış, xəbər-ələrsiz olmuş, artıq yerlə-yeksən edilmiş evlərindən qovulmuşlar. Burada söhbət var qüvvələri ilə bütün dünyaya car çəkədikləri üç kəndin köçürülməsindən getmir. Bu 30-a qədər insanın faciəli surətdə həlak olduğu Sumqayıt şəhərin, 17 dinc sakinin və iki əşğərin həlak olduğu Xankəndinin atəşə tutulması, 36 nəfərin həlak olduğu və memarlıq abidələrinin dağıdıldığı Şuşanın gülləbaran edilməsi deyil... Burada söhbət bütöv bir şəhərin yer üzündən silinməsindən gedir. Bu şəhər qədim Pompey kimi təbii fəlakət üzündən yox, ciddi planlaşdırılmış və müvəffəqiyyətlə həyata keçirilmiş əsl soyqırımı aktından söhbət gedir. Yalnız öz əbədi-əzəli torpağında yaşamaq istəyən Azərbaycan xalqına münasibətdə soyqırımından. Əgər erməni yaraqlıları tərəfindən yandırılmış Azərbaycan kəndləri Liditsa, Xatın, Sonqmi ilə eyniləşdirilirdisə, onda bizim üçün Xocalı faciəsi Xirosi faciəsi ilə müqayisə oluna bilər. Bəli, yeddi milyonluq Azərbaycan üçün on minlik şəhərin tamamilə məhv edilməsi, çoxmilyonlu Yaponiya üçün 200 minlik Xirosimanın məhvi kimi eynilə dərin yarıdır. Ola bilsin, heç bir günahı olmayan insanların zorakılıqla məhv edilməsində rəqəmlərin hesabını aparmaq yersizdir. Hər bir insan ömrü təkrar olunmazdır. Hər bir insan itkisi əvəzsizdir. Amma, hər halda minlərlə həyat, minlərlə itki...

Həmkarlarımız, çox humanist peşonin nümayəndələri! Bunu bilin! Bilin! Sizdən başqa bir xahişimiz yoxdur.

Tez-tez öz yazılarınızda Siz bizim coğrafi adlarımıza istinad edirsiniz: "Allah, bizə yeni Qarabağı rast etmə", "İlahi, öz Sumqayıtlımızı görməyi bizə qismət etmə" - yazırsınız. Buna görə də daha bir coğrafi adı - "Xocalı"nı yadda saxlayın. Allah nə vaxtsa Sizə öz "Xocalı"nızı qismət etməsin.

Xocalı - keçmiş şəhər - yəqin ki, həm də özge dərdinin də olduğunun əlamətidir. Olur ki, əgər dərd "özününkü" deyilsə, az təsir edir.

*Azərbaycan Yazıçıları
29 fevral 1992-ci il.*

Xocalı təkrar olunmamalıdır!
Azərbaycan Qadınlar Cəmiyyətinin
bütün dünyanın qadınlarına
MÜRACİƏTİ

Əziz analar və bacılar!

Cəmiyyətimizin üzvləri Sizə respublikamızın üç milyondan artıq qadını adından müraciət edirlər

Artıq beş ildir ki, suveren Azərbaycan dövlətinin əhalisi bizə qonşu Ermənistan Respublikası tərəfindən sırımış müharibənin dəhşətlərini yaşayır. Bu müharibənin - qurbanları respublikanın yüz minlərlə sakini - kişilər və qadınlar, qocalar və cavanlar, uşaqlar və yaşlılar olmuşlar.

Ermənistanda görünməmiş həddə çatmış ağlagəlməz zorakılıq aktları, insana nifrət aksiyaları, neofaşist hərəkatı çərçivəsində yandırılmış torpaq siyasətinin həyata keçirilməsi, Azərbaycanın dinc əhalisinə qarşı hərbi əməliyyatların keçirilməsi, minlərlə qocaların, qadınların, uşaqların öldürülməsi, görünməmiş vəhşilik və qəddarlıq aktları qədim Azərbaycan torpaqlarında erməni yaraqlılarının hərəket normalı olmuşdur.

Respublikanın iyirmidən artıq yaşayış məntəqəsi: Bağanis-Ayırım, Malıbəyli, Quşçular, Tuc, Xocalı və digərləri Xatın və Sonqının taleyini yaşamışdır.

Rəsmi məlumatlara görə, Xocalının on min dinc sakinindən yalnız iki yüzü tamamilə yandırılmış və yerlə-yeksan edilmiş şəhərdən xilas ola bilmişlər. Minlərlə azərbaycanlı öldürülmüş, minlərlə adam yaralanmış, 200 nəfərdən artıq insan girov götürülmüş, keçmiş SSRİ-nin başqa bölgələrindən əvvəllər bura köçürülmüş 120-yə qədər məhsəti türkü ailəsi məhv edilmişdir. Onlar qocalar və uşaqlarla birlikdə öz evlərində diri-diri yandırılmışlar. Erməni terrorçularının Xocalıda törətdikləri tək bir-cə Varfolomey gecəsinin əlimizdəki tam olmayan məlumatlara görə nəticələri belədir. Erməni təcavüzkarlarının ilhaq edilmiş Azərbaycan torpaqlarındakı həyasızlığı dünyada görünməmiş qəddarlığı və vəhşiliyi ilə fərqlənir.

Məsələn, erməninin düşmənin əhatəsindəki Şuşada yaşayan azərbaycanlı anadan öldürülmüş oğluna görə on min manat tələb etməsi hansı əxlaq normalarına sığır?! Bütün dünyanın mühakimə etdiyi Hitler faşizmi də belə bir vəhşilik tanıdırdı!

Həm də bütün bunlar dünya xalqlarının, beynəlxalq pasifist və demokratik təşkilatların susqun etinasızlığı ilə baş verir

İnsan simasını itirmiş terrorçular dünyanın bütün ölkələrindəki erməni lobbicilərinin fəal iştirakçı ilə, kütləvi informasiya vasitələrini manipulyasiya etmək imkanlarından yararlanaraq, dünya qarşısında əzabkeş erməninin və vəhşi azərbaycanlının obrazını yaradırlar.

Amma biz əminik ki, həqiqət mütləq qalib gələcək, hər kəs layiq olduğu qiymətə alacaq, Allah və insanlar hər kəsə öz əməllərinə görə layiq olduğunu verəcəklər.

Biz, Azərbaycan qadınları, öldürülmüş, işgəncə verilmiş, yandırılmış, gözlərimiz önündə başlarının dərisi soyulmuş uşaqların anaları, öz doğma ocaqlarını itirmiş, əcdadlarının torpağından qovulmuş qadınlar, sizə, dünya qadınlarına müraciət edirik!

Biz dünya ictimaiyyətini əsl vəziyyətin necə olduğunu yerində yollamaq, erməni faşizmini və onun həyasız ərazi iddialarına əsaslanan təcavüzkar ideologiyasını mühakimə etmək üçün öz ölkələrindən bizə müşahidəçilər göndərməyə çağırıq. Əsl qiymətli ekstremal vəziyyətlərdə bilinən əsl humanizm nümayiş etdirin, kimsəsiz qalmış, evlərini və rahatlıqlarını itirmiş, əzab içində valideynlərindən, arlarından, uşaqlarından, nəvələrindən mərhum olmuş ana və bacılarınıza mənəvi cəhətdən kömək edin. Əgər erməni millətçilərinin "Böyük Ermənistan" haqqında, Azərbaycanın əbədi-əzəli torpağı olan Qarabağın Dağılıq hissəsinin ilhaqı barədə "tarixi əsaslandırılmaları" ilə bağlı mifi dağıtmasaq, müharibənin sonu olmayacaq.

Biz əminik ki, Ermənistanla qarşı təcavüzkarların ağılsızlığının və vəhşiliyinin qabağını almağa yönəlmiş sanksiyalar tətbiq oluna bilər. Biz minlərlə insan həyatını xilas etmək naminə dünya ictimaiyyətini Ermənistanı təcavüzkar kimi tanımağa çağırıq. Biz hesab edirik ki, milli mənsubiyyətdən, dərisinin rəngindən vədini etiqadından asılı olmayaraq hər bir insan dünya vətəndaşdır və onun həyatından həyasızcasına özlerini insan haqlarının müdafiəçisi kimi qələmə verən millətçilərin və faşistlərin, hakimiyyət uğrunda mübarizə aparən iyrənc siyasətbazların siyasət oyunlarında istifadə edilə bilməz.

Biz inanırıq ki, Azərbaycan qadınlarının səsi eşidiləcək və bütün sülhsevər qüvvələr tərəfindən dəstəklənəcəkdir!

Xocalı təkrar olunmamalıdır!

*Müraciət dünyanın 112 ölkəsinin
qadın və pasifist təşkilatına təqdim edilmişdir.*

SİZİN DOSTLUĞA SƏDAQƏTİNİZƏ BEL BAĞLAYIRIQ

Azərbaycanın Dostluq Cəmiyyəti öz respublikasının ərazi bütövlüyü uğrunda ədalətli mübarizədə Azərbaycan xalqını dəstəkləməklə bağlı beş qitədəki dostlarına çağırışla müraciət etmişdir.

Müraciətdə deyilir ki, artıq beş ildir, qanlı faciənin, ədalətsizliyin, qəddarlığın rəmzi kimi sizin ölkələrinizdə vicdanlı adamların fikrini məşğul edən uydurma Qarabağ problemi indi artıb böyümüş, ümumbəşəri faciəyə dönməklə hədələyən dəhşətli muharibənin qara qasırgasına çevrilmişdir. Erməni millətçiləri öz havadarlarının köməyi ilə qarşılarında dəyişməz məqsəd - qədim bir xalqı kökündən qoparmaq, onu öz torpağının üstündə, öz səmasının altında məhv etmək məqsədi qoymuşdur. Nəhəng polad maşınların, kütləvi qırğın silahlarının, vəhşicəsinə işgəncələrin hədəfi balaca körpələr, qadınlar və köməksiz qocalar olmuşlar. Azərbaycanlı əhali yaşayan Xocalı şəhərində iki gün ərzində minlərlə sakin öldürülmüş, şikəst edilmiş və xəbərsiz-ətərsiz itkin düşmüşdür.

Bütün dünyada insanları bu qəddar soyqırımı aktına - insan sivilizasiyasına qarşı cinayətə qiymət verməlidirlər.

Azərbaycan xalqı üçün bu ağır məqamda Dostluq cəmiyyəti 120 ölkədə yaşayan dostlarına dünyaya Nizamini, Füzulini, Tusini, Bakıxanovu vermiş xalqı dəstəkləmək, Azərbaycan xalqını məhv etmək və onun torpağını ələ keçirmək istəyən erməni quldurları haqqında həqiqətin yayılmasına kömək göstərmək çağırışı ilə müraciət edir.

Müraciətdə deyilir ki, biz sizin humanist ideallarınıza inanırıq, ümid edirik ki, siz bizim üçün ağır bir vaxtda çağırışımızı eşidəcəksiniz. Biz sizin dostluğa sədaqətini zə bel bağlayır, ədalətinizə inanırıq.

Azərbaycan.

İNSANLAR, BİZİ EŞİDİN!

Azərbaycan Ağsaqqallar Şurasının Rəyasət Heyəti respublikanın yüz minlərlə ağsaqqalı adından MDB üzvü olan ölkələrin parlamentlərinə və ağsaqqal şuralarına müraciət edib, onları erməni quldurlarının Azərbaycan torpaqlarında törətdikləri qanlı cinayətlərə qarşı öz etirazlarını bildirməyə, öz rəhbərlərinə təsir göstərməyə çağırılmışlar. Müraciətdə qəna susamış erməni millətçilərinin və onların havadarlarının başər tarixində görünməmiş çirkin əməlləri haqqında ürək ağrısı ilə söhbət açılır.

Ağsaqqallar Şurası Rəyasət Heyətinin Birləşmiş Millətlər Təşkilatına göndərilmiş müraciətində erməni yaraqlılarının cinayətkar hərəkətlərinə dair konkret faktlar gətirilir. Müraciətdə deyilir: Qarabağda müharibə get-gedə genişlənir, bu elan olunmamış müharibə ocağını söndürməyə yönəldilmiş addımlar heç bir nəticə vermir. Yanğın nə qədər böyüyürsə, onu söndürmək o qədər çətin olur, buna görə də biz sizə - sülhsevər dünya ictimaiyyətinin, yer üzünün bütün sülhsevər, vicdanlı adamlarının son ümidi və dayağı olan BMT-yə müraciət etməyə məcburuq. Vəhşi qüvvələri və onların havadarlarını yalnız xalqların birgə səyləri ilə rəm etmək olar. Bizim ümidimiz yalnız sizədir! Sülhsevər Azərbaycan xalqının, zəhmətkeş xalqın səsinə eşidin, bizim ədalətli mübarizəmizə kömək edin.

Ağsaqqallar Şurası tərəfindən "Ostankino" televiziya studiyasına və Rusiya televiziyanın "Vesti" proqramının redaksiyasına göndərilmiş teleqramda onların kompaniyası qətiyyətlə mühakimə olunur. Sizin informasiyanız, teleqramda deyilir, mahiyyətinə görə, erməni millətçilərinin Qarabağdakı qanlı cinayətlərinə haqq qazandırır, onları yeni cinayətlər törətməyə həvəsləndirir. Azərbaycan ağsaqqalları bütün kütləvi informasiya vasitələrini və ilk növbədə televiziyanı xeyrixahlığa, obyektivliyə, müqəddəs məqsədlər naminə fəaliyyətə çağırır.

Azərbaycan.

BƏYANATI

Azərbaycan Uşaq İttifaqı Respublika Şurasının İdarə heyəti bəyanat qəbul etmişdir. Bəyanatda deyilir ki, biz bütün MDB xalqlarına, bütün uşaq və gənclər birliklərinə, xeyriyyə cəmiyyətlərinə, Helsinki paktının iştirakçalarına, BMT-nin insan haqları üzrə komissiyasına, bütün sülhsevər xalqlara müraciət edirik.

1992-ci il fevralın 26-27-də respublikamızın Qarabağ bölgəsinin Xocalı şəhərinə erməni quldur dəstələrinin ağır döyüş texnikasının köməyi ilə kütləvi silahlı basqını olmuşdur. Faşistlərin Belorusiyanın Xatın kəndində törətdikləri vəhşiliyə oxşar bir akt həyata keçirilmişdir. Xocalıda güllələnlərin, xüsusi qəddarlıqla öldürülənlərin, o cümlədən, qadınların uşaqların və qocaların sayı min nəfərdən çoxdur. Çoxlu yarı, əsir, itkin vardır. Bu yaramaz terror aktı Ermənistan Respublikasının Respublikamıza, xalqımıza, dinc əhaliyə qarşı apardığı hərbi kompaniyanın daha bir parlaq sübutudur.

Belə bir çətin tarixi dövrdə biz bütün dünya ictimaiyyətinə, müvafiq təşkilatlara müraciət edirik: Ermənistan Respublikasına və onların havadarlarına siyasi və iqtisadi təzyiq göstərin, qan axıtılmasından əl çəkməyə çağırın.

Vətənin bu ağır məqamlarında "Azərbaycan-İsrail" cəmiyyətinin idarə heyəti, Bakı yəhudi dini icması öz həmvətənlərinə, indi İsrail vətəndaşı olan bakılılara müraciət etmişlər.

Bu müraciətdə deyilir ki, artıq beş ildir ki, erməni quldurlarının günahı üzündən bizim bacı və qardaşlarımızın qanı tökülür. Erməni diasporu tərəfindən diğlərinə qəddar silahlandırılmış hiyləgər və qəddar düşmən öz yolunda atəş və ölüm saçır. Əmin-amanlıq şəraitində yaşayan, baş verən bədbəxtliklərə qarşı xeyirxah və mərhəmətli olan Azərbaycan xalqı indi yəhudilərin qorxunc faşizm illərində yaşadıkları faciənin dəhşətlərini yaşayırlar. Ermənistandan qovulmuş 200 min azərbaycanlı qaçqın olmuşlar. Daha 20 min vətəndaşımız erməni quldurları tərəfindən Qarabağın dağlıq hissəsindən qovulmuşlar.

Azərbaycan torpağı od tutub yanır. Bir çox şəhərlər və kəndlər dağıdılmışdır. Düşmən qədim Şuşaya və Ağdama can atır. Ermənistanla həmsərhəd olan Azərbaycan yaşayış məntəqələrini toplardan atəşə tutur. Dinc əhali arasında qurbanların sayı artır.

Hələk olanların xatirəsi qarşısında baş əyirik. Qoy onların xatirəsi əbədi yaşasın.

- Daha sonra müraciətdə deyilir. Erməni quldur dəstələrinin tərəfində Rusiya parlamentindəki nüfuzlu lobbı, Livanlı muzdular, peşəkar qatillər durur. Azərbaycan bu qanlı çarpışmada tək qalmışdır. 1990-cı ilin yanvar faciəsini yaşayanlar üçün dəhşətli fəlakət davam edir.

Münaqişənin, mahiyyətə isə müharibənin sülh vasitəsi ilə nizama salınmasına çağırışlar Ermənistanın indiki liderləri tərəfindən müqavimətlə qarşılanır, yayındırılır.

Düşmənin azğınlıq etdiyi, Azərbaycanın dinc əhalisinin qanı töküldüyü bir vaxtda siz, bizim İsraildə yaşayan həmvətənlərimiz kənar müşahidəçi kimi qalmamalı-sınız və buna mənəvi haqqınız yoxdur. Bu gün Azərbaycan, sabah Orta Şərq - erməni millətçilərinin işğalçılıq məqsədi belədir.

Vətənimiz üçün belə bir narahat vaxtda biz sizə - həmvətənlərimizə müraciət edirik: erməni işğalçılarının torpağımızda törətdikləri zorakılığa, vəhşiliyə və azğınlığa qarşı etiraz səsini ucaldın.

"Azərbaycan-İsrail" cəmiyyətinin idarə heyəti, Bakı yəhudi dini icması sevimi və doğma şəhərləri ilə əlaqə saxlayan həmvətənlərindən: Leonid Qoldşteyndən, Lev Lyubarekidən, Emmanuil Lyabizondan, Natan Zorindən, Yakov Reytmandan, Mark Vorosilovskidən, Lev Buyanovskidən, Monya Paysaçenkodan, Boris Azimovdan, Yura Abdullayevdən və bir çox başqalarından, respublikamızın şərəfinin və taleyinin, ərazi bütövlüyünün, dinc və sakit əməyinin təəssübünü çəkən adamlardan Azərbaycanın müdafiəsi üçün milli cəbhə yaratmağı xahiş edir.

Biz eyni zamanda bütün sağlam düşüncəli israililərə müraciət edirik: erməni təcavüzkarlarına qarşı bu ədalətli mübarizədə bizi dəstəkləyin.

Azərbaycan xalqlarının "Sodrujestvo"
respublika könüllü həmrəylik cəmiyyəti
rəhbərləri və fəallarının rüsdilli ictimaiyyəti,
Azərbaycanın bütün vətəndaşlarına

MÜRACİƏTİ

Qardaş və bacılarımız, həmvətənlərimiz!

Dağlıq Qarabağ separatçıları və onların Ermənistandakı əlallılarının başladığı elan olunmamış müharibənin qara buludları Azərbaycanın başı üstündə toplaşmışdır. Qeyri-insani simaya malik təcavüzkar Azərbaycan Respublikasının torpağını rəhmsizcəsinə tapdalamaqda, suverenliyini kobud surətdə pozmaqda davam edir.

Başlanğıcını 1988-ci ildən götürmüş hadisələrin dəhşətli, faciəvi burulğanı minlərlə insanın taleyini şikəst etmişdir. Yüzlərlə ailə başsız qalmışdır, münafiqənin qurbanı qocalar, qadınlar və uşaqlar olmuşdur. Yaşayış məntəqələri dağıdılmışdır, öz torpağında qaçqın olanlar vardır.

Erməni millətçilərinin təcavüzkar hərəkatının daha bir sübutu Xocalı şəhərində baş verən faciə olmuşdur. Biz, respublikanın çoxmillətli əhalisinin nümayəndələri, vətənimizin düşdüyü vəziyyətdən ağır hisslər keçiririk.

Azərbaycan bizim hamımız - azərbaycanlılar, ruslar, yəhudilər, ukraynalılar, tatarlar, digər millətlərin nümayəndələri - üçün istisi həmişə ürəyimizi qızdıran doğma ocaqdır. Hara gediriksə gedək, dünyanın harasında oluruqsa olaq, bizdən ötrü yalnız bir Vətən - Azərbaycan olmuşdur və bundan sonra da olacaqdır. Babalarımızın və atalarımızın dəfn edildiyi, övladlarımızın və nəvələrimizin tərbiyə olunduğu Vətən.

Bu gün, respublika üçün çox ağır bir vaxtda, narahatlıq və sınaq məqamında, əziz qardaşlar və bacılar, biz sizi sakitliyə, dözümə və ağıla səsləyirik. Respublika daxilində hər hansı qarşıdurma yalnız düşməne əl verir. Nəhayət, bunu başa düşmək vaxtıdır. Bizim hamımıza duruş gətirməkdə və salamat qalmaqda yalnız birlik və həmrəylik kömək etməyə qadirdir. Taleyin rast gətirdiyi faciədən şərəf və ləyaqətlə çıxan xalq həm fiziki, həm də mənəvi cəhətdən on dəfələrlə güclü olacaqdır.

Biz respublikanın rüsdilli əhalisini normal yaşamağa və işləməyə mane olan şərtlərə inanmamağa, qarışıq fikirləri bir tərəfə atmağa borcluyuq, Azərbaycan xalqı ilə onun suverenliyi və ərazisinin bölünməzliyi uğrunda ədalətli mübarizədə daha möhkəm birləşməliyik.

"Sodrujestvo" millətlərin və xalqların dinc yanaşı yaşamasına, müxtəlif millətlərdən və etiqadlardan olan adamların birliyinə yönəldilmiş, Azərbaycanın bütün hüquq və azadlıqlarının müdafiə edilməsi siyasətini ardıcıl həyata keçirmişdir və bu cəmiyyət heç zaman öz həyatı prinsiplərindən geri çəkilməyəcəkdir.

Gec-tez qara buludlar dağılmalıdır. Düzdür, onu nə qədər gizlətmək istəsələr də, həmişə üzə çıxır. Həm də, haqlı xalq meğlub ola bilməz. Belə olmuşdur, belədir və belə olacaqdır!

Azərbaycan xalqı axırda qalib olacaqdır.

Biz də and içirik ki, doğma respublikamızın şərəf və ləyaqətini ləkələməyəcəyik, onu bütün təcavüzlərdən qoruyacağıq, bütün Azərbaycan xalqı ilə birlikdə əsl azadlıq və müstəqillik yolunda bütün mərhələləri keçəcəyik.

Viktor Zotov, Rəsim Hüseynov, Anatoli Solovoyov, Yuri Stasenkov, Anna Əliyeva, Lyudmila Stepanova, Yuri Boryuqov, Ramiz Tağıyev, Faina Fomteeva, Oleq Savçenko, Tatyana Kərimova, Lyudmila Şişkanova, Nikolay Vasilçenko, Aleksandr Romaşin, Faiq Həsənov, Lyubov Morozova, Vladimir Arqutkin, Yevgeniya Arşava, Sona Şixitova, Faiq Manafov, Yevgeni Kuşşkov, Ağabəy Sultanov, Oleq Mirzəyev, Lyubov Zotova, Ayudmila Nikolayeva, Yevgeni Robişev, Oleq Kudinov

MOSKVADA ETİRAZ AKSİYALARI

Moskvada yaşayan azərbaycanlılar Rusiya Müdafiə Nazirliyinin binası və "Ağ ev" qarşısında etiraz aksiyaları keçirmişlər. Etiraz aksiyalarının təşəbbüscüləri Moskvada fəaliyyət göstərən Azərbaycan Vətəndaş Assambleyasının və "Rusiyanın intibahi" partiyasının fəallarıdır.

Assambleyanın vitse-prezidenti İmamverdi Hüseynovun Azərinformun müxbirinə verdiyi məlumata görə, etiraz aksiyalarının iştirakçıları Malıbəyli kəndində və Xocalıdakı faciəvi hadisələrdə, Azərbaycan yaşayış məntəqələrində dinc əhalinin məhv olmasında MDB qoşunlarını, xüsusilə, Xankəndində yerləşən üzdənirəq 366-cı motoatıcı alayı ittiham etmişlər. Etiraz aksiyalarının iştirakçıları müstəqil Azərbaycan dövlətinin daxili işlərinə qarışmamaq, MDB SQ-nin hissələrini dərhal respublikanın ərazisindən çıxarmaq, Azərbaycan ərazisində yerləşən MDB qoşunlarının hərəkətlərinə görə marşal Y.I.Şapoşnikovu məsuliyyətə cəlb etmək tələbi ilə çıxış etmişlər.

Azərinform

XARİCİ TƏLƏBƏLƏRİN MİTİNQİ

Bakıda təhsil alan xarici tələbələr Azərbaycan xalqı ilə həmrəylik mitinqi keçirmişlər. Mitinqə toplaşanlar Xocalı faciəsinin günahsız qurbanlarının xatirəsini bir dəqiqəlik sükutla yad etmişlər. Mitinqdə iştirak edən Hindistandan, Anqoladan, Kubadan, Kanar adalarından gəlmiş tələbələr suveren Azərbaycan dövlətinə qarşı Ermənistanın təcavüzünü pisləmişlər. Banqladeşli Məhəmməd Maarif Xocalı sakinləri üçün ianə və paltar toplamaq təşəbbüsü ilə çıxış etmişdir.

Mitinqdə BMT-yə müraciət qəbul olunmuşdur. Həmin müraciətin surəti Praqaya - Ümumdünya Tələbə forumunun qərargahına göndəriləcəkdir.

TÜRKİYƏ SOYQIRIMI AKTINI QƏTIYYƏTLƏ PİSLƏYİR

Azərbaycan Radiosunun verdiyi xəbərə görə, ötən günlərdə Türkiyənin Ankara, İzmir, İqdir, Qars və başqa şəhərlərində Azərbaycanla həmrəylik mitinqləri keçirilmişdir. Mitinqin təşkilatçıları Türkiyə hökumətindən Ermənistanla təzyiq göstərməyi tələb etmişdir ki, bu ölkə Dağlıq Qarabağdakı azərbaycanlılara münasibətdə soyqırımı aktına son qoysun. Türkiyənin baş naziri Süleyman Dəmirəl ötən bazar günü demişdir ki, "Türkiyə Qarabağ böhranının tezliklə həll edilməsi üçün diplomatik səyləri fəallaşdıracaqdır".

Martın 2-də Türkiyənin xarici işlər naziri Hikmət Çetin Ankarada türk jurnalistlərinə Türkiyə hökumətinin ölkənin ərazisi üzərindən Ermənistanla və Azərbaycanla uçan bütün təyyarələrdən yerə enməyi tələb etmək və yoxlamaq qərarı barədə məlumat vermişdir. Bu məsələ ilə əlaqədar Türkiyə XİN bəyanatla çıxış etmişdir. Bəyanatda qeyd edilir ki, bu qərar fevralın 28-də Praqada qəbul olunmuş ATƏT-in yekun sənədindən birinə uyğun olaraq qəbul edilmişdir. Bu mədəyə görə, ATƏT ölkələri Qarabağ münaqişəsi regionuna silah daşmasına embarqo qoymalıdır. Müşahidəçilər Türkiyə hökumətinin qəbul etdiyi bu qərarı Türkiyənin hava məkanının Livan təyyarəsi tərəfindən pozulduqdan sonra ölkənin rəsmi dairələrində baş vermiş qalmaqla əlaqələndirirlər. Fevralın 10-da Frankfurt-dan havaya qalxmış və Yerevana doğru istiqamət götürmüş Livan bayraqlı təyyarə Türkiyə hakimiyyət dairələrinin icazəsini almadan ölkənin hava sərhədini pozmuşdur. Türkiyənin rəsmi şəxsləri Livan təyyarəsini yerə enməyə məcbur etməyən Türkiyə SQ-nin Baş Qərargahını və HHM qüvvələrini tənqid atəşinə tutmuşlar. Azərbaycanda həmin Livan təyyarəsində Yerevana silah və terrorçular gətirildiyini istisna etmirlər.

*A. Mehdiyev.
"Nezavisimaya qazeti".
5 mart 1992-ci il*

Türkiyənin Böyük Millət Məclisinin (parlamentinin) sədri Hüsameddin Cindoruq bəyan etmişdir ki, Türkiyə qardaş Azərbaycana qarşı təcavüzlə əlaqədar olaraq, İraqın Küveytə soxulduğu zaman göstərdiyi həssaslığı nümayiş etdirmək məcburiyyətində qalacaqdır. Anadolu Agentliyinin xəbər verdiyi kimi, o, bu problemlə əlaqədar olaraq beynəlxalq diplomatiyanın tutduğu mövqeyi başa düşmədiyini bildirmişdir. Türkiyə parlamentinin spikeri dünya ictimaiyyətini ermənilərin qardaş azərbaycanlılara münasibətdə xüsusi qəddarlıqla fərqlənən soyqırım aktını pisləməyə qadırılmışdır.

Aparıcı müxalifət Ana Vətən partiyasının sədri, yaxın keçmişdə Türkiyə hökumətinə başçılıq etmiş Məsud Yılmaz S. Dəmirəl kabinetini "Qarabağda dinc azərbaycanlı əhalinin kütləvi qırğını ilə bağlı yalnız bəyanatlarla kifayətləndiyinə" görə, kəskin tənqid etmişdir. Bu gün burada keçirilən mətbuat konfransında o, Türkiyə silahlı qüvvələri hissələrinin Ermənistanla sərhədə yeridilməsinin vacibliyini bildirmişdir.

RITA-SÖTA,
5 mart 1992-ci il.

"Qarabağ təpələrinə səpələnmiş insan cəsədləri" - Böyük Britaniyalı jurnalist Anatol Leven öz reportajını belə adlandırmışdır. Onun münəcişə bölgəsindəki hadisələr haqqında obyektiv reportajı xocalılı ananın foto şəkli ilə birgə "Tayms" qəzetinin mart nömrələrinin birində çap olunmuşdu.

Bu nüfuzlu mətbu orqanını təmsil edən ingilis müxbiri iki həftə öncə Azərinformun qonağı olmuş, özünün yazdığı kimi, "erməni qoşunları tərəfindən azərbaycanlı qaçqınların kütləvi qətlə yetirilməsi haqqında informasiya və faktların səhhiyyətini öyrənmək üçün" Azərbaycan özünümüdafiə qüvvələri ilə birlikdə döyüş bölgəsinə yollanmışdı.

Beləliklə, Anatol Leven orada nə görmüşdü?

Biz Dağlıq Qarabağın qarlı təpələrinə uçub yaxınlaşanda hər yerdə cəsədlər gördük. Tamamilə aydın idi ki, bu qaçan zaman güllələnmiş qaçqınlar idi. Bunu dokumentalistlərin çəkdiyi kinolent də təsdiq etdi.

Daha sonra jurnalist bildirir: yeddi nəfərimiz Azərbaycan hərbi vertolyotunun kabinəsində yerdən oturaraq münəcişə bölgəsi istiqamətdə uçurduq ki, birdən ağır zərbə səsi gəldi, vertolyota tərəf buraxılmış işıq saçan mərmənin atovu vertolyotu qarsıdı və görünür, maşına toxunduğundan onu bərk silkələdi. Biz geri döndük, qulaqbatırıcı atəş açıldı, bu bizim vertolyotun cavab atəşi idi. Bizə atəş açan erməni zenit postu idi.

Onların getdiyi hərbi vertolyotun müşayiət etdiyi mülki vertolyotun sağ-salamat yerə endiyini qeyd etdikdən sonra Anatol Leven belə nəticəyə gəlir: "Əvvəlcə axtarış-xilasətmə işlərinin aparılmasını nəzərdə tutan uçuşumuz müdafiə-döyüş uçuşuna çevrildi". O, burada zireh örtüyünə görə uçan timsah adlandırılan hərbi maşın, Azərbaycan vertolyotunu idarə edən rus zabiti haqqında məlumat verir.

Sonra jurnalist göstərir ki, "mülki vertolyot dörd meyit götürdü. Həmin bölgəyə əvvəlki uçuşlarda olduğu kimi, bu dəfə də azərbaycanlı operator təpənin döşünə səpələnmiş yüzlərlə meyidləri lentə çəkdi. Sonra biz tələsik Azərbaycan tərəfə qaçırdıq... Ağdama qayıdandan sonra öldürülənlərin bədənlərini bir də nəzərdən keçirdik: bu, iki qoca və qanın içində balaca qız idi. Onların bədənləri soyuqdan və donmadan büzülmüşdü. Onlar güllələnmişdilər".

Tomas Qolstun Azərbaycandan göndərdiyi və "Sunday tayms" qəzetinin 1 mart nömrəsində çap olunmuş məqaləsi də Qarabağ faciəsinə həsr olunmuşdu.

Azərinform

"Xocalıdakı vəhşiliyə dünya ictimaiyyətinin gözündə heç nə ilə haqq qazandıрмаq olmaz" - münaqişə bölgəsindən Bakıya qayıtmış "Frant layn nyus" ingilis teleşirkətinin operatoru Rori Patriksin fikri belədir. O, bir neçə gün öncə Qarabağın dağılıq hissəsində baş vermiş faciə yerində olmuş çox az xarici jurnalistlərdən biridir.

Patriksin sözlərinə görə o, jurnalistlərin çətinliklə çatdırıldığı Naxçıvanı erməni kəndinin yaxınlığında onlarla eybəcər hala salınmış meyitlər görmüşdü. Onlar, ingilis həmkarın dediyi kimi, Xocalının müdafiəçiləri deyil, bu Azərbaycan şəhərinin dinc sakinləri, erməni silahlı bölmələrinin şiddətli atəşi altında Ağdama gedib çıxmaq istərkən qatillər tərəfindən yaxın məsafədən güllələnmiş uşaqlar, qadınlar, qocalar idi.

Fransız televiziyaşının 5-ci kanalını və Belçikanın "RTF" teleşirkəti Azərbaycanı da təmsil edən teleoperator Əhməd Sel bildirir ki, öldürülənlərin bəzilərinin skalpı çıxarılmış, qadınların barmaqları kəsilmişdi. Fransız jurnalistinin fikrincə, sonuncu vəhşilik, güman ki, qatillərin qarətçilik məqsədilə meyidlərdən nişan üzünü çıxartmaq cəhdi alınmayanda baş vermişdir.

"Ostankino" teleşirkətinin informasiya proqramının telejurnalistləri Mais Məmmədov və Nadir Zeynalovun faciə yerindən gətirdikləri kadrlar da dəhşətə gətirir. Bu kadrlarda eybəcər şəkllə salınmış meyitlərdir, görünür, insanlara ölümdən qabaq xeyli işgəncə veriblər. Jurnalist həmkarlar bildirirlər ki, həlak olanları əvvəlki kimi Ağdam məscidində ağlayırlar. Onları buraya atəşlərarası fasilələrdə gətirirlər, yerli qəbristanlıqda hər gün təzə topəçiklər yaranır.

İlkin hesablamalara görə, Xocalı faciəsi 1000 nəfərdən çox insan ömrünü aparmışdır, yer üzündən silinmiş şəhərin bir çox sakinlərinin taleyi naməlumdur. Məcəzə nəticəsində sağ qalmışların çoxuna Ağdamda təcili tibbi yardım göstərilir. Bu ərafədə Bakıdan buraya sanitar qatarı gəlmişdi ki, orada azərbaycanlı həkimlər bütün sutkanı cərrahiyyə əməliyyatı aparırlar. Onların çətin zəhməti də qərəzsiz obyektiv tərəfindən lentə çəkilmişdir.

Çəkilmiş kadrları Qərbdə, Birlik ölkələrində, Qarabağ münaqişəsində, yumşaq desək, birtərəfli mövqe tutan bir sıra kütləvi informasiya vasitələrinin nümayəndələri görəəcəklərimi? Öz müqəddaratını təyin etmə, insan hüquqları uğrunda mübarizlər cildinə girmiş, lakin əslində erməni millətçilərinin və separatistlərinin müdafiə edənlər Azərbaycan xalqının əzablarını görmürlər, öz materiallarında bunu bəyan etsələr də, Qarabağ münaqişəsinin tənzimlənməsinə yardım etmirlər.

Münaqişə bölgəsində, respublikanın sərhəd rayonlarında hadisələr yaxın günlərdə necə cərəyan edəcək? Burada olmuş jurnalistlərin proqnozlarına görə, Qarabağın dağılıq hissəsində zorakılığın şiddətlənməsi bu günlərdə təkrarlana bilər. Onların müşahidələrinə görə, indi erməni tərəfi Şuşanın alınmasına güclü hazırlıq görür, nəyin bahasına olursa olsun qonşu respublikaya dəhliz açmaq cəhdləri edirlər. Dəhliz isə, məlum olduğu kimi, bu şəhərdən və Laçından keçən avtomobil yoludur. Allah eləsin ki, bütün bunlar həyata keçməsin.

Azərinform

Ağdam rayonu icra hakimiyyətinin binasında öz aralarında fransızca danışan iki xarici telejurnalistə rast gəldim.

Onlardan biri, hündürboylu və saqqallı Əhməd Sel adlı türk jurnalisti, ikincisi fransız Jan-İv Yunet idi.

Əhməd Janla bizim söhbətimizdə tərcüməçi olmağa lütfkarlıqla razılıq verdi.

Mənim ilk sualım Jana oldu. Əvvəllər Azərbaycan barəsində təsəvvürü varmı və Fransanın kütləvi informasiya vasitələrində erməni-Azərbaycan münaqişəsi necə işıqlanır kimi ilk sualıma Jan belə cavab verdi:

-Sizin ölkənizə gələndə qədər onun haqqında çox cüzi məlumata malik idim. Fransanın qəzet və jurnalları isə sizin xalqı erməniləri doğma yerlərinə qovmaq istəyən işğalçı kimi təqdim edirdi. Ancaq fransız, Belçika və türk teleşirkətlərinin tapşırığı ilə dostum Əhmədlə biz həmin ölkələrin televiziya tamaşaçıları üçün xüsusi veriliş hazırlamaq məqsədilə burada olduğumuz üç gün ərzində bunun əksini gördük. Biz yalnız Ermənistandan deyil, həm də doğma torpağımızdan - Qarabağdan olan azərbaycanlı qaçqınlarla söhbət etmişik. Biz Xocalı faciəsinin şahidi olduq, yüzlərlə həlak olmuş dinc insanların - qadınların, uşaqların, qocaların və Xocalı müdafiəçilərinin cəsədlərini gördük. Bizə vertolyot verdilər, quş uçuşu yüksəkliyində Xocalı ətrafında gördüklərimizin hamısını çəkdik. Ancaq ermənilər bizim vertolyotu atəşə tutdular və biz çəkilişi qurtara bilmədik. Bu, dəhşətli mənzərədir. Mən müharibə haqqında, alman faşistlərinin qəddarlıqları haqqında çox eşitmişəm, ancaq ermənilər 5-6 yaşlı uşaqları, dinc əhalini öldürməklə onları ötüb keçiblər. Biz xəstəxanalarda, vaqonlarda, hətta uşaq bağçalarının və məktəblərinin binalarında çoxlu yaralıları gördük. Bu çox dəhşətli sallaqxanadır, onu tez dayandırmaq lazımdır. Vətəne qayıdan kimi mən mütləq öz xalqıma həqiqəti danışacam.

Tofiq Nuriyev.

"Vişka", 7 mart 1992-ci il

Xocalı faciəsi "Milliyet" in səhifələrində

"Milliyet" türk qəzetinin xüsusi müxbiri Rəhbər Bəşiroğlu Xocalı faciəsinin baş verdiyi yeri ilk gedənlərdəndir. Ertəsi gün Rəhbər bəy İstanbula uçdu və "Milliyet" qəzetində öz fotoşekillərini və reportajlarını çap etdirdi. Türkiyədə nəşr olunan başqa matbuat orqanları da Rəhbər Bəşiroğlunun təqdim etdiyi materialardan istifadə edəblər.

**S.Söbhani: "Amerika ictimaiyyətinin
şüurunda dönüş Xocalı faciəsindən başlandı"**

"Apaçi" şirkətinin layihələrini hazırlanması departamentinin direktoru Erika X.I. qer firmanın işləri əlaqədar Bakıda idi. Onu səfərdə həmin firmanın məsləhətçisi, neftin dünya siyasətinə təsiri problemləri ilə məşğul olan Kanzas universitetinin professoru Söhrab Söbhani müşayiət edirdi.

S.Söbhani - ABŞ-da doğulub, ancaq onun soy-kökü Güney Azərbaycandır. Söbhani Azərbaycan dilini gözəl bilir və onun tərcüməçilik xidmətləri Erikanın Bakıda iş-güzar əlaqələrini xeyli asanlaşdırır. Bizim üçün isə S.Söbhani bizim bölgədəki hadisələr haqqında həqiqətli Amerika ictimaiyyətinə çatdırma bilmək üçün daha bir birləşdirici ipdir.

Bu, mübaliğə deyil. Söbhani C.Beykerin başçılıq etdiyi ABŞ-ın xarici siyasət idarəsində daimi məsləhətçidir, deməli, hökumət dairələrinə birbaşa çıxışı var. Onu da qeyd edək ki, Bakıya tez-tez gəldiyindən və hadisələrə yaxından bələd olduğundan erməni-Azərbaycan münaqişəsi ilə bağlı həqiqətli danışmaq üçün Amerikanın erməniyönlü kütləvi informasiya vasitələrinin çəşdirdiyi televiziya tamaşaçıları qarşısında çıxış etmək imkanını əldən buraxmır. Bununla belə o deyir:

...Zaqafqaziyadakı hadisələri qiymətləndirməkdə amerikalıların şüurundakı dönüşü mən Xocalı faciəsi ilə bağlayıram. Özüm bu hadisə haqqında ilk dəfə Erikanın eşitmişdim, o da təsadüfən "Vaşinqton post"da kiçik informasiyaya rast gəlmişdir, düzdür, orada 15 öldürülmüş və 10 yaralanmışdan söhbət gedirdi. Qat-qat dəhşətli təfərrüatları isə bir qədər sonra, Bakıdan mənə zəng etmiş sizin sabiq prezident müşaviri Vəfa Quluzadədən öyrəndim. Sonra bir çox Amerika tamaşaçıları kimi mən də Si-en-en teleşirkətinin hadisə yerindən çəkdiyi müdhiş kadrları gördüm: başından güllələnmiş uşaq meyidi, öldürülmüş qadın, qoca... Bu kadrlar sonra dəfələrlə bir neçə gün ərzində müxtəlif telekanallarda təkrarlandı.

Beləliklə, amerikalılar əslində ilk dəfə onda Azərbaycandakı hadisələr haqqında özləri üçün yeni rakursda eşitdilər, onlara qatıl kimi azərbaycanlılar deyil, ermənilər təqdim olundu.

Mənə elə gəlir ki, - həmsöhbətim sözüə davam edir, - bu gün iki amil var ki, erməni-Azərbaycan münaqişəsinə münasibətdə amerikalıların ictimai şüuruna təsir etməyə bilməz: günahkarları bəlli olan Xocalı faciəsi və Bakıda ABŞ səfirliyinin açılması.

S.Söbhani həm öz fəvqəldövlətinə görə qürur, həm də əcdadlarının vətəninə məmnunluq hissi ilə bir faktı qeyd etdi ki, ABŞ Azərbaycanda öz səfirliyini açan ilk Qərbi ölkəsidir. Bu, onun fikrincə, Azərbaycan Respublikası ilə əlaqələr qurmaqda Ağ evin maraqlı olduğunu göstərir və münaqişənin sülh yolu ilə tənzimlənməsi prosesinə müsbət təsir etməyə bilməz.

Ağ evi sabiq İttifaqın müsəlman respublikalarının birində öz diplomatik missiyasını açmağa tələsməyə vadar edən motivlər bizə məlum olsa da, çox istərdik ki, amerikalı soydaşımızın ümidlərini bölüşək.

E.Əsgərova, Azərinformun müxbiri

Qarabağ videokassetləri ABŞ-da göstəriləcək

- Mənim bacarımda, əlbəttə, elə bir ağırlıqları olmasa da, ən sanballı şey Azərbaycan prezidentinin şəxsən mənə verdiyi Xocalı faciəsi, Qarabağ hadisələri haqqında üç videokassetdir. - respublikada səfərinin nəticələrini yekunlaşdıran amerikalı biznesmen Munir İbrahim Qali deyir: - Bizim şirkət bu sənədli kadrların ABŞ-da yayımlanması üçün xüsusi televiziya vaxtı alacaq.

Zaqafqaziya konfliktində özünü Azərbaycanın mətin və ardıcıl tərəfdarı kimi göstərmiş "Uorld risorsiz inkorporeyted" şirkətinin prezidenti məhz respublikanın BMT-yə qəbul olunduğu məlum olan günlərdə bizim qonağımız olmuşdu. O, bu əlamətdar hadisə münasibəti ilə Azərbaycan xalqını təbrik edərək, Ştatlara qayıdan kimi Birləşmiş Millətlər Təşkilatına başçılıq edən böyük qardaşına bu hadisənin Bakıda necə əks-səda doğurduğunu danışmaq fikrindədir.

Xocalı faciəsinin dərsləri

Xocalı faciəsi çoxlu suallar doğurdu, təsadüfi deyil ki, bu hadisəyə həsr olunmuş bütün materiallar sual başlıqları ilə doludur.

Ən çox bizim məmləkətdə çox sevilən iki sual verilir: "Kimdir günahkar?" və "Nə etməli?"

Birinci sualın cavabını Respublika prokurorluğu, bir də Milli Məclisin Xocalıda dinc Azərbaycan əhalisinin nə üçün və necə qırıldığını araşdırmaq üçün yaradılmış komissiyası verməlidir.

İkinci suala hamımız bir yerdə elliklə cavab axtarmalıyıq.

Özü də ləngimədən!

Əks təqdirdə sabah gec olacaq...

Müharibənin bilavasitə Azərbaycan ərazisində getdiyini nəzərə alsaq, onda məsələnin siyasi həllinə üstünlük verilməsi şübhə doğurmur. Bunun ən vacib şərtlərindən biri münaqişə bölgəsində hərbi balansın bizim xeyrimizə dəyişdirilməsidir. Əks təqdirdə Ermənistanla danışıqlar heç bir nəticə verməyəcək. Əgər qüvvələr balansını bizim xeyrimizə dəyişsə, onda biz vasitəçisiz də Ermənistanla regionda durumun sabitləşdirilməsi məsələsini müzakirə edə bilərik.

...20 Yanvarda da, Xocalı hadisəsində də erməni amilindən istifadə olunmuşdu. Amma birinci halda ermənilər qurban rolunu, ikincidə isə öz şikarını məhv edən yirtici rolunu oynadılar. Hər iki halda bu can verən imperiyanın müstəqil Azərbaycan dövlətçiliyinə qarşı cinayətidir. Hər iki aksiyanın xüsusi qəddarlığının və amansızlığının məqsədi xalqı mənan sındırmaq, milli azadlıq hərəkatının pöhrələrini məhv etmək və külləyə əgər müstəqil olsaq, bizi məhv edənlər fikrini yeritmək idi.

Xocalı cinayəti gec-tez açılacaq, çox qaranlıq məqamlar aydınlaşacaq. Ancaq indi bir şey aydındır: nə qədər ki, bizim yollarımız imperiya qüvvələrinə sədə-qətlə qulluq edən satqınlardan ayrılmayıb, nə qədər ki, biz xalqın bədənindən zəhərli tikanları çıxartmamışıq, heç kim bizə gələcəkdə bu cür soyqırımı aktlarının təkrarlanmayacağına zəmanət verə bilməz.

*Səfvan Cəfəroğlu,
"Svoboda" qəzeti,
mart 1992-ci il.*

Dağlıq Qarabağda münaqişəni "soyqırımı" anlamı həmişə müşayiət etmişdir. Həyasız erməni və erməniyönlü təbliğat onu öz ideoloji provokasiyalarında və anti-Azərbaycan insinuasiyalarında əsas söz edib. Budur, soyqırımı baş tutdu. Qarabağ torpağında, Azərbaycan şəhəri Xocalıda.

1992-ci ilin 26-27 fevralında orta əsr dəhşətlərini kölgədə qoyan faciə baş verdi. Minlərlə dinc əhali, o cümlədən qadınlar, uşaqlar, qocalar qırıldı. Bütün cəhənnəm əzablarından keçərək Azərbaycan torpağına pənah gətirmiş bədbəxt qaçqınlar dəhşətli ölümlə üzlaşdılar. Onların birca günahı var idi, o da türk olmalarıydı. Qırğında azərbaycanlılar və məshəti türkləri həlak oldular. Onların meyitlərini yük maşınları ilə Ağdam şəhərindəki məscidə daşıyıb gətirdilər. Onları yuyub ağılayanlar artıq ölməyə alışmışdılar. Ölmüş xocalıları görən dirlər dəhşətə gəldilər. Sanki meyitlər tank və zirehli maşınların tırtılları altında qalmışdılar. Onların son anları həqiqətən dəhşətli olmuşdu. Onların əzablı ölümü çarxına çəkilmiş Məshihin ağrıları ilə belə müqayisəyə gəlməz. Sağ qalıb oddan-aldovdan çıxmışlar isə Məshihəvər qonşuların onları düçar etdiyi təhqir və rüsvayçılıqdansa, ölüyi üstü bilirdilər.

Ancaq göz yaşlarımızı saxlayaq. Qoy mətəm ürəyimizdə olsun. İdrakımızı umidsizlikdən, hüznəndən azad edək, çünki sual vermək və onlara cavab almaq vaxtı çatıbdir. Əlində yalnız mizan-tərəzi deyil, həm də qisas qılıncı tutmuş həqiqətin yolunu tapmaq vaxtı çatıb.

Suallar çoxdur. Hamısı bir məqama yönəlir: nə üçün Xocalıda soyqırımı mümkün oldu? Əlbəttə, Qarabağ cəbhəsindəki uğursuzluqlarımız, yaşayış məntəqələrimizi bir-birinin ardınca verdiyimiz ardıcıl hərbi məğlubiyyətlər faciənin heç də sonuncu səbəbi deyil. Bu məntəqələrin hamısı strateji əhəmiyyətli idi. Lakin Dağlıq Qarabağ ətrafında oynanılan çirkin siyasət oyunları amilini də nəzərə almaq olmaz. Görünür, kimsə Ə. Vilayətinin sülhməramlı missiyasını pozmaqda maraqlıydı. Axı, Xocalıya hücum atəşkəs haqqında razılıq qüvvədə olan vaxt başladı.

...366-cı motoatıcı alayının cəza aksiyasında iştirakı sübut edir ki, imperiya can üstə olsa da, dəmir, daha doğrusu zirehli pəncəsini açmaq istəmir. İmperiya Azərbaycanı əlindən buraxmaq istəmir. Azad qiymətlərlə hələ barışmaq olar, ancaq azad Azərbaycanla!..

Buna görə də Azərbaycanın öz müstəqilliyi naminə verdiyi haqq bu qədər böyükdür. Bu, artıq minlərlə öldürülmüş, yaralanmış və əsir aparılmışlardır. Müharibə vaxtı ilə çiçəklənən kəndləri küllüyə çevirdi, əkin yerlərini bolluca insan qanı ilə suvardı. Bu da Xocalı. Faciənin miqyası dəhşətə gətirir. Belə bir qısa vaxtda meyitlərdən təpələr ucaltmaq olarmış? Hətta krematoriyalarla təmin olunmuş Hitler cəlladları da burada bir neçə gün işləməli olardılar.

Bu gün nə erməni tərəfi, nə də şücaətli MDB qoşunları törədilmişlərə görə məsuliyyəti öz üzərlərinə götürürlər. İkiüzlü ermənilər bəyan edirlər ki, onlar ancaq "paytaxt" adlandırdıqları yeri atəşə tutan nöqtələri susdururdular. Hərbçilər isə ger-

çək faktları və sağlaml düşüncəni inkar edərək, bildirirlər ki, alay döyüşlərdə iştirak etməyib. Heç kim Qarabağın dağlıq hissəsində azərbaycanlı əhaliyə qarşı soyqırım törətdiyini etiraf etmək istəmir.

İblisləşmiş Ostankino televiziyası və psevdodemokratik mətbuat ən biabırçı və həyasız yalan və dezinformasiyalara əl ataraq Xocalı həqiqətini gizlətməyə cəhd edirlər. Respublikada üç günlük mətəm haqqında tələm-tələsik efirə verilmiş məlumat samba rəqsi edən yarımcılpaq gözəlçələr görüntüsü ilə əvəzlənir... Brazilyada karnavaldır! Bu nə qədər də vacib və aktualdır! Bizə isə elə gəlir ki, Qarabağda erməni quldurlarının və onların himayədarlarının törətdiklərini növbəti dəfə bütün dünyadan gizlətmək istəyirlər. Buna yol vermək olmaz! Artıq indi faktları, şahidlərin gördüklərini toplamaq, bütün sivil dünyanın namus və vicdanına müraciət etmək lazımdır. Öldürülmüşlər bizdən bunu gözləyirlər. Əks təqdirdə hansısa Staravoytova bir neçə ildən sonra sadələvh gözlərini bərdəlib deyəcək: "Xocalıda yüzlərlə öldürülmüş? Bu haqda heç vaxt eşitməmişəm. Məndə olan rəsmi məlumata görə orada cəmi iki adam öldürülmüş". Hərəkət etməmək də, susmaq da cinayətdir.

*Ibrahim Şükürov,
"Bakinskiy raboçiy",
3 mart 1992-ci il.*

"Nə etməli?" günün sualıdır

Azərbaycanda siyasi çekişmələr ona gətirib çıxartdı ki, ərsə qalxan Xocalı fəyadı cavabsız qaldı. Bunun günahkarı da qarşı duran qüvvələrin hər ikisidir. Faciəyə gətirib çıxarmış yanvar qarşিদurmasını xatırlayaq. Saray intriqanlarının tarazlıq saxlamaq cəhdləri onda xalqa baha başa gəldi.

... Xalq hətta qara buludlar arxasından hər şeyi aydın görür. O, başa düşür ki, biz imperiyanın məhvinə vaxtından qabaq inanmışdıq. Biz köhnə dünyanın qucağından sürüşüb təzə dünyanın qucağına atılmaq üçün çox tələmişdik. O, başa düşür ki, biz yeni tələyə düşmək təhlükəsindən qurtulmaq üçün təzə yola hələ çıxmamışıq. Biz Qarabağ qandalından qurtulmamış qaçaraq getmək fikrinə düşmüşükdük.

"Nə etməli?" sualının cavabını biz az itki ilə bu tələdən necə xilas olmaqda, döyüşüb qazandığımız tarixi uğurları imkan daxilində necə qoruyub-saxlamaqda axtarmalıyıq.

Hələlik isə "Nə etməli?" sualının cavabını tapmaq əvəzinə "Kimdir günahkar?" deyirik. Hər iki sual düzgün cavabını tapmaq lazımdır. Susmaq isə səhv cavab qədar təhlükəlidir.

*Tahir Aydınoglu,
"Xalq qəzeti",
7 mart 1992-ci*

YEKUN SÖZ

Azərbaycan xalqı keçən əsrin əvvəllərindən başlayaraq dəfələrlə ermənilər tərəfindən soyqırım aktlarına məruz qalmış, yüz minlərlə günahsız soydaşımız bu cinayətlərin qurbanı olmuşdur. 1918-ci ilin mart soyqırımından sonra Xocalı soyqırımını daha dəhşətli, insanlıq əleyhinə vandalizm və amansızlıq aktı kimi tarixin qara səhifəsinə düşmüşdür. Məkrli düşmən bir soyuq qış gecəsində - 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecədə - günahsız, əliyalın adamları - ağıbirçək anaları, ağsaqqal qocaları, hətta südəmə körpələri amansızcasına qətlə yetirdi. Həmin gecə dünyada misli görünməmiş Xatın, Liditse, Songmi faciələri kimi bir insan qırğını baş verdi. Ermənilər Xocalı əhalisini amansızcasına qırdılar. 1992-ci ilin həmin o məşum gecəsində yaraqlılar beynəlxalq erməni terror təşkilatlarının dəstəyi və Rusiyanın Xankəndində yerləşən 366-cı motoatıcı alayının iştirakı ilə azərbaycanlılar yaşayan Xocalı şəhərinə basqın edərək dinc əhalini gülləbaran etdilər. Bu, həqiqətən də misli-bərabəri olmayan vandalizm nümunəsi, əsl soyqırım aktı idi.

Həmin qanlı hadisə nəticəsində 7 minlik Xocalının dinc əhalisindən 613 nəfəri qətlə yetirilmişdir. Onların arasında 106 qadın, 63 uşaq vardır. 8 ailə bütünlüklə məhv edilmiş, 25 uşaq valideynlərinin hər ikisini, 130 nəfər isə valideynlərinin birini itirmişdir. 56 soydaşımız xüsusi qəddarlıqla öldürülmüşdür. O dövrün qiymətlərlə Azərbaycanca 5 milyard rubl ziyan vurulmuşdur.

Artıq Xocalı faciəsindən 14 il keçir. İnsan hüquqlarının müdafiə olunduğu sivil dünyada, XX əsrin axırında bu soyqırımı törədənlər, günahsız insanları xüsusi vəhşiliklə, amansızcasına qətlə yetirənlər hələ də cəzasız qalmışlar.

Öz doğmalarını, yurd-yuvalarını itirmiş xocalılar ölkənin müxtəlif bölgələrində köçkün həyatı sürməkdədir. Başəriyyətin gözü qarşısında baş verən bu haqsızlıq nədənsə dünya dözdür.

Xocalı soyqırımının ildönümü ərəfəsində biz bu məsələnin ədalətli həllinə böyük ümidlər bəsləyirik, inanırıq ki, Yer üzünün haqqsevər, həqiqətsevər insanları erməni-

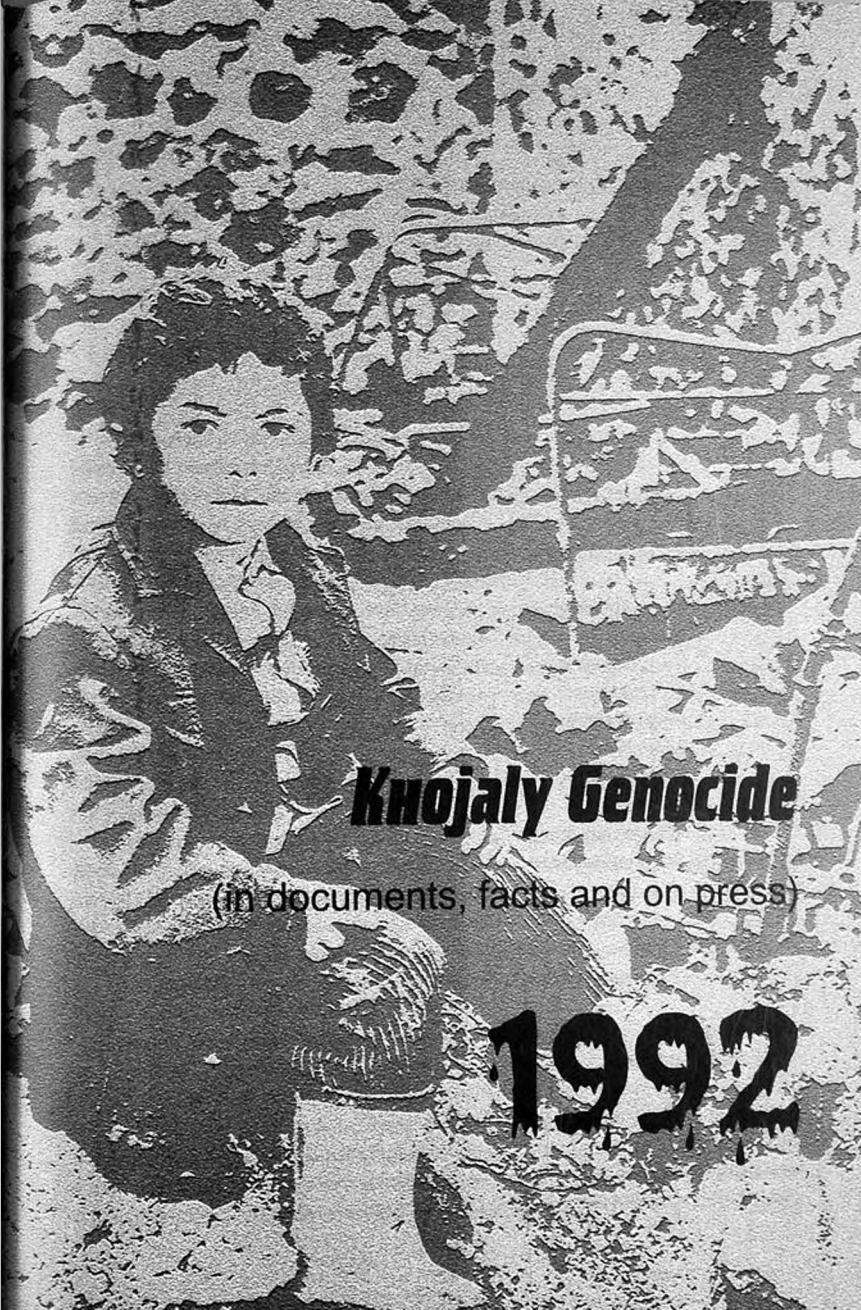
lərin bu vəhşiliyini, günahsız insanlara edilən zülmü cəzasız qoymayacaqlar. Bunun üçün biz var qüvvəmlə çalışmalıyıq. Xocalı soyqırımının beynəlxalq aləmdə tanınmasına, bu işdə əli olanların Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinə verilməsinə, bu məsələnin BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının və digər beynəlxalq təşkilatların müzakirəsinə çıxarılmasına nail olmalıyıq.

Bu kitabda Qarabağ hadisələri fonunda Xocalı faciəsi, onun başvermə səbəbləri və nəticələri real faktlarla, sənədlərlə şərh olunur, deyilənlərə münasibət bildirilir. Kitabda Xocalı faciəsini yaşayanların, şahidlərin ifadələri, həmin dövrün mətbuat səhifələrində o cümlədən, xarici qəzet və jurnallarda dərc olunan məqalələr öz əksini tapmışdır. Bu kitab Xocalı faciəsi ilə bağlı keçirilən tədbirlərdən biri kimi, minlərlə günahsız öldürülənlərin xatirəsini, həmçinin xalqımızın tarixini yaşatmaq baxımından əhəmiyyətli, dəyərlidir.

Biz ümid edirik ki, çapdan çıxan bu kitabda əks olunan həqiqətlər dünya ictimaiyyəti və beynəlxalq strukturlar tərəfindən obyektiv hüquqi və siyasi qiymətini alaçaq.

MÜNDƏRİCAT

Ön söz	5
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin	
Xocalı soyqırımının ildönümü münasibətilə Azərbaycan xalqına müraciəti	9
Giriş	11
Zərərçəkmişlər şahidlik edirlər	19
Beynəlxalq hüququn tapdalanmış normaları	125
Hüquqşünas rəyi	133
Xocalı faciəsi dünya mətbuatının güzgüsündə	138
Azərbaycanın xronikası	148
Yekun söz	189

Knojaly Genocide

(in documents, facts and on press)

1992

Elkhan Suleymanov - Author of the Project,
*President of the Association for Civil Society
Development in Azerbaijan*

Azad Sharifov - Editor - in - chief

Editorial Board

Nadir Abdullayev
Vali Alibayov
Fuad Babayev
Asif Hadjiyev
Anvar Gafarly
Asaf Nadirov
Fikrat Sadygov
Kamil Salimov
Vurgun Suleymanov
Tatyana Chaladze

PREFACE

Azerbaijan is the place where the East and West unites. In this area, Azerbaijani people formed as a nation with old state system traditions, rich culture and as a nation that has always struggled for its independence in the course of history. However, in this very complicated region where as a result of historical and political processes and especially with the Armenian chauvinism Azerbaijan was attracted to military conflicts, a part of the regions of Azerbaijan were occupied and the genocide and the massacre was committed against Azeri people. The traditional Armenian chauvinism politics disturbed the stability in South Caucasus once again and became a result of new historical tragedies. Since 1988, Armenia began its claims regarding the annexation of Azerbaijani historical lands and one of the ancient centers of our national culture Nagorno- Karabakh to Armenia, and for about 18 years this conflict has been lasting. Because of this occupation, 20% of Azerbaijani lands were occupied and we have about 1 million refugees and internally displaced persons.

The conflict of Nagorno-Karabakh was the new stage of Armenians' terror, genocide activities realized within last 2 centuries. In XIX and XX centuries the big part of historical lands of Azerbaijan, Western Azerbaijan was occupied because of these activities of Armenians, thousands of people were killed; the ethnic cleansing was realized and the evident genocide was committed against Azerbaijani people. This process as well happened after the Turkmenchay agreement and also in 1905 - 1907 and 1918 - 1920, 1940 - 1950.

Even in XIX century Armenians formed professional terror organizations such as "Gonchak", "Dashnaksutun", "Asala" and in 1992 Armenians committed one of the most tragic massacres against Azeris in Nagorno- Karabakh, in Khojaly.

In 1992, on night of 25 to 26 February the Armenian armed military troops and the separatist terror troops with the direct participation of the ex-Soviet Regiment #366 dislocated in Khankendi committed the most terrible and awful massacre against Azerbaijani people in Khojaly. Armenians killed with special cruelty the pop-

ulation of Khojaly, including elders, women and children, many people were taken as hostages and prisoners, the town was completely destroyed.

While occupying Khojaly the enemies didn't let the peaceful population leave the city. **Some days after the event the cadres shot by tele - reporters, the reports of local and foreign journalists shocked the world. The women's, men's and children's corpses were mutilated.** The event, committed with such cruelty, showed the main essence of Armenians "the right for self - determination". This mass and pitiless massacre was the new stage and intended politics of Armenians, their target was the state independence and territorial integrity of Azerbaijan. This tragedy and massacre will remain as an incomparable atrocity in the human history. The genocide of Khojaly is the greatest and the most awful tragedy in the XX century which was directed against the peaceful population and which was opposite to the military culture and moral and religious values formed for thousands of years. The Khojaly tragedy is the genocide act, which will be talked about throughout history. The Khojaly tragedy is a bloody page of the ethnic cleansing and genocide politics, which was realized by Armenian chauvinists against our nation. During the occupation of Khojaly, those who committed the incomparable atrocities against the peaceful Azeri population and who broke the 2,3,5,9 and 17th articles of Geneva Convention and the Declaration on Human Rights (accepted by General Assembly of UN on 10.12.1948) and the Convention on the Prevention and Punishment of Crime of Genocide (accepted by UN General Assembly on 2.9.48) are still not punished. The environments where the criminals are not punished create conditions for the new crimes.

In order not to let the tragedy of Khojaly be repeated, we must achieve the circumstances of the event be considered again and the international community give legal and political assessment of the event. The genocide, which was committed against our nation, has not found its political and legal assessment in international community, that's why Armenians misrepresent the historical facts in world media. While the world is indifferent to the genocide committed in Khojaly and to massacre committed against Azeris in 1988 - 1994, it is impossible to be insured from other tragedies.

Armenia not only abstains from the happened atrocities but also justifies the genocide against Azeri people and they consider those guilty of this tragedy national heroes. Armenians evidently realize the anti - Azeri politics, and new ideological mains in state scale are formed for the annexation of new Azerbaijani lands. Regarding Armenian flawed history the Armenian youth grows in a chauvinist spirit.

All this causes problems for the normal development of South Caucasus. This is also a big problem for Armenians. Armenian people are condemned to be aside from the development and evaluation processes, which is under way in Caucasus because of the conflict committed by their false leadership. Today Armenia is totally aside from many regional projects. Armenia is isolated from the projects such as,

Baku - Tbilisi - Ceyhan (oil - pipeline), Baku - Tbilisi - Arzurum (gas pipeline) and Baku - Tbilisi - Gars (railway). As the president of Azerbaijan Ilham Aliyev said, "We will not allow and agree that Armenia take part in any regional projects until it releases the occupied lands of Azerbaijan. That's why the settlement of the conflict in region is so important."

The independent observers consider the year 2006 as the standpoint in settlement of conflict between Armenia - Azerbaijan, Nagorno-Karabakh. However, we must not forget this tragedy even during the negotiations.

Our leader Heydar Aliyev gave the first real legal estimation of this bloody crime against our nation. Even in 1990 January 20 with his brave statement given in Moscow, he expressed the national will and restored the national belief. Heydar Aliyev approved the Khojaly tragedy as a national genocide and the crime against the humanity.

In 1996, February 24 when Heydar Aliyev met with the representatives of Khojaly people said, "We can not forget this tragedy, as the time passes, we must show the world, all our young generation, our people what sacrifices our nation gave for its lands, for its Country".

14 years have passed since this tragedy. The economical potential, military power and political influence of Azerbaijan grows day-by-day and the determined politics of President of Azerbaijan Ilham Aliyev regarding the conflict of Nagorno-Karabakh gives its fruits. We are not far from the day when our refugees and the internally displaced persons will be back to their lands. At this historical moment, all the citizens must assist as much as they can. The presented collection has been prepared with this purpose. The new publication of Association for Civil Society Development in Azerbaijan "The Khojaly Genocide" is dedicated to very dramatic event of the conflict of Nagorno-Karabakh. We hope that this book will provide the readers with detailed information about the massacre against Azerbaijan, will help expose the instigator of this tragedy, and will help for the restoration of the historical reality and justice.

Eikhan SULEYMANOV
*The Association for
Civil Society Development
in Azerbaijan*

APPEAL TO AZERBAIJANI NATION ON ANNIVERSARY OF KHOJALY GENOCIDE

*Dear compatriots!
Respected countrymen!*

Today I turn to you in connection with Khojaly genocide - mournful and bitter page of the history of our nation, one of the cruelest and most ruthless mass terrorist acts against humanity. On February 26, 1992 our nation encountered one of the heaviest and bitterest moments of its fate. On this day ancient Azerbaijani town Khojaly was razed to the ground by Armenian military formations. Without any military necessity hundreds of civilians underwent through tortures with no analogue in history and were killed, and their bodies were mocked. Children, women, old people, whole families died there. At the end of XX century one of the heaviest crimes was committed and it was directed not only against Azerbaijani nation, but also against the whole mankind. Khojaly tragedy takes special place within the range of crimes against humanity because of its heaviness, outrage and cruelty.

Khojaly tragedy is not just an accident. It was one of the constituent parts of genocide and ethnic cleansing policy held by aggressive Armenian nationalists for almost two hundred years against Azerbaijani nation. This policy was pursued at all times by military, economic, ideological and cultural means with the use of Armenian Diaspora and lobby potential. And at the end of 80s of the last century Armenian territorial claims against Azerbaijan led to full-scale military conflict. As a result of this time to time proceeding bloody policy Azerbaijanis were exiled from their native lands, hundred thousands of people became refugees and IDPs.

By perpetrating monstrous Khojaly tragedy Armenians pursued far - reaching tactic purposes. Thereby they tried to intimidate our nation, blow up competitive spirit, and make our nation to put up with the loss of a part of our historical lands. However, perfidious enemy did not manage to reach its objectives. Our nation became more imperturbable in the struggle for sovereignty and territorial integrity of our state, and demonstrated heroism and firmness.

Despite the scales and heaviness of this tragedy, authorities that were on

power back then did not inform international organizations, world community in time, on this bloody crime, did not raise an alarm, but, on the contrary, being frightened of nation's anger and the possibility of power loss, hid the actual state of affairs. The opposition powers took an advantage of the situation and used nationwide grief as an opportunity to come to power. Only after return of our nationwide leader Heydar Aliyev to supreme power this bloody crime received its political-legal assessment, attempts were made towards the recognition of the tragedy as genocide by world states and international organizations.

At the moment Azerbaijani government applies consistent forces directed to regulation of Armenian-Azerbaijani, Nagorno Karabakh conflict according to norms of international law, restoring territorial integrity and sovereignty of our country, return of refugees and IDPs to their native lands. International Organizations, leading states are gradually informed more and more on the roots, causes and results of the conflict, and recognize fair position of Azerbaijan. Today Khojaly tragedy is on the agenda of parliaments of huge world states, and its details are revealed to world community. Range of international organizations, leaders, parliaments of influential states confirm that Armenia is a state-aggressor and demand the return of occupied Azerbaijani territories.

The experience our nation gained after Khojaly tragedy showed that the community of our state should be more vigilant, constantly expose the plans of Armenians who possess experience in the sphere of disinformation and provocation. It is necessary to expose and show the menace constituted against all mankind that is being realized by Armenian state and Armenian nationalists in Caucasus region in the forms of ethnic separatism, ideology of hatred and terror regarding other nations. We have plenty of work to do in this sphere. It is important to inform the world about Azerbaijani truth more effectively and consistently. Our compatriots, who gradually strengthen their positions in foreign countries, also should remember to take part in this work directly and aspire that the countries they live in should get right assessment of events like Khojaly genocide perpetrated in Azerbaijani lands by Armenians. I think that existence and consistent development of independent, strong and democratic Azerbaijan state can serve as a contribution to the memory of Khojaly victims.

I one more time commemorate the blessed memory of Khojaly victims with deep sorrow, may Allah soothe their souls. I present my condolences to our nation.

Ilham ALIYEV,
President of the Azerbaijan Republic
Baku city,
February 23, 2005

INTRODUCTION

The end of XX century. The Earth. Azerbaijan - a blessed land with the nine climatic zones of eleven. And though this land is rich in oil, cotton, fruits and vegetables, its economic situation is very serious...

The country has been waging a war over 10 years. One fifth of the motherland is occupied by Armenian aggressors. There are more than a million refugees without a shelter, clothes, food...

Over 60 000 women, children and old people died when they were fleeing: in the mountains, of snow and cold, while trying to escape from Kalbajar, died from artillery fire against civilians in Agdam, some of them were drowned in an attempt to cross the Araz River, died when were sieged in Zangilan.

Armenia that started the conflict as a struggle for joining the Nagorno-Karabakh Autonomous Republic, turned it into the Patriotic War of Azerbaijan for the past years, as the Armenian military forces over crossed the borders of the NKAR and are going into the Azerbaijan's territory, capturing the other new regions: Kalbajar, Agdam, Fizuli, Jabrail, Zangelan, Lachin, Gubatly. Occupying new territories, Armenians use the tactics of a burned land; they destroy everything alive on their way in a triumphal poisoning, they kill, torture, jeer under the name of their Christian God ...

Khatin, Songmi... Khojaliy

...That night...The night of a nightmare. The very night when the God got fast asleep. The night when six-year old Samiras and six-month old Natavans were shot down pitilessly, when old people's heads were cut off. That was the night when monsters enjoyed various tortures, moaning and cries of defenseless sisters and mothers. During that night human bodies were dismembered and thrown all round the forests and slopes of the Kyatein Mountain like book pages.

Why don't you speak Yaver? Say something, say, baby...this is your tragedy; tell, which beast's clutches did you get in? Yaver did not speak on that day either...I have finally dared. This bloody story was to be written by children. Since there were a lot of children died and injured in this massacre of civilians...

In several days Yaver started speaking: "Lights went off in our house, I could not get asleep. When they started shooting, we went down to the neighbor's basement, after some time we ran to the forest. Near the Finn houses...they started shooting at us from guns, everybody got down, my mother forced me to do this as well. Armenians ordered us to stand up and make a row, then those wounded and non wounded were separated...no, I was not wounded, they shot at me later...then we were convoyed to Khankendi. They cut off the Turk (Maskhatin) Uncle Ahmed's head. First they ordered him to raise hands, bound them, then cut his head off and

started playing with it. As if with a ball. What else happened? Aunt Khanim's daughter, named Natavan was shot down with a gun; her mother cried a lot... Natavan was two years old".

Yaver, hardly seven, then had to eyewitness scary, bloody scenes. His rambling stories sometimes were corrected by his mother standing nearby: "Then there was a heavy shooting, we hoped that it would cease at last, as before. Everybody went down to basements...in several hours we realized that we were to run, there were about forty neighbors of us. There was a factory near the road. We hid there but tank missiles broke down the basement, having got outside, we ran to the forest. There was a building near the bridge, we saw soldiers there who called us in Azeri, and ran to them but later realized that they were Russians and Armenians. We ran back but they started shooting. They ran up to us and told us to stand up, give them our gold teeth, earrings, rings. They took all these from the dead themselves. Here we saw that only fourteen people were left alive. An old man kneeled down before them and begged to save his only son. But this young man, named Mugam was killed at once before his father's eyes. He was the son of Humbatov Jamil... they also shot down his daughter, wife and daughter-in-law after malicious insults. Humbatov Jamil himself was hostages but he said he would not live anyway...In the morning we were convoyed to Khankendi. My father Salibov Rahim Khudaverdi oglu was taken away somewhere; I haven't seen him since. We saw them cut the Maskhati Turk's head and ears off and take with them. They kicked his cut off head later... Ahmad was the late's name. My son, seven-year-old Yaver Aliyev got two gun wounds, my eldest sister's two grandchildren and daughter-in-law were killed before my eyes. Two-year old Natavan was shot down as she was crying loudly, her mother was killed first...My nephew, the son of my sister and her husband were seriously wounded, I do not know what happened to them afterwards".

Orujeva Khatira Telman gizi, eight years old: "...we were already sleeping when we were woken up by noise and thunder. When I got out of bed, I saw the neighbor's house burning. We ran - my father, mother and four of us - children. My aunt Sevil was with us and the neighbors with two children; then the uncle Shaig said we were to run to the forest. First my father and mother were near me, my younger sister Khayala was in the mother's arms, the other one in father's. Near the village of Nahchivanik we hid again. At the crack of dawn first my mother was shot down. Then the aunt Sevil was gunned down. When they shot at me, my mother was beside, she was in blood, we could not run, we had lost the father in the forest before. I did not feel pain, I just do not remember anything as I was killed a little...one time I saw someone carrying me but I could not see who that was ..." Khatira got gun wounds on shoulder and chest with her lung touched, she had a pleura hemorrhage, bullets broke her ribs.

Abdullayeva Vusala, four years old. Oh,God!...Is it possible to shoot at a four-

year old child? What can we ask Vusala about? How to write about this? Is it possible to amputate a four-year old baby a leg in result of a gun wound?! We can say just this - you had better, baby, have met with raptorial wolves than with Armenians. Wolves would not have done any harm to you, they would have taken you to their wolf-cubs and brought up together with them...

Abdullayeva Khayala, eighteen months old. Oh, I wish you could speak, Khayala...

The 24 year-old mother, clasping her baby in arms, said: "On that day I stayed in my father's house. We were sleeping when we heard shooting. I saw through the window everything burning. We rushed to our neighbors where we used to hide during fire-exchanges. The neighbor's son Vugar Ibrahimov ran up to the well where we were and said we had to run away, that Armenians were not alone, but with Russians. A lot of people were running away, nearly everybody. My father and mother, my sister and my two daughters, my nephew, my brother's son were all running away. For two days we hid in the forest, in snow. On the third day we were sieged. My grandma, Hassanova Goychak died from a heart laceration at once. My father took off his jacket and threw it over her. We started running, they shot at us. We left those died and wounded and continued running away. When we reached the foot of some mountain, my sister, a seventeen-year-old Lyatifat Abdullayeva said she could not run anymore and she sat down on the ground. I got very angry with her...I told father to kill her, she wanted to give us out...Father took Lyatifat into his arms and sat down...Oh, heavens, she died...Father covered her with a shirt...we ran away. Suddenly, the father stopped and said: "Oh, Allah, be merciful to children!" and he fell down and died. The body of Hassan Hassanov's father was left there, it had nothing to cover it...Three of us - sisters - were left: a 23 year-old Tlazagul, a 20 year-old Khadija and me with two daughters and my nephew. They started shooting at us; a four year-old Vusala got a bullet. Armenians came up to us and at once took our earrings, rings; they conveyed us to Pirjamal then to Khankendi. There were a lot of girls there, bearded men and soldiers sneered at them as hard as they could...Then we were brought to Askeran, my daughter's wound started to decay, she lost consciousness every time...Then the frontiers (representatives of the Popular Front of Azerbaijan - rare comment) managed to exchange us for something".

Agayarov Nabi was ten years old, Agayarova Sevinge was seven years old, Agayarov Roman was six years old. Oh, Allah, is it possible to allow a mother of three children to get childless in a moment? Agayarova Sadagat Hussein gizi could not speak, she wanted, but biting her lips, stammering and in tears, she could say just "...we spent five nights in the forest, in snow, two children got bullets...they died of wounds and Roman froze to death..."

Khumar Safimova, nineteen years old: "On the 25th of February they started heavy firing. Tanks and cars which looked like tanks but with wheels entered

Khojali. My brothers went to find out what was going on. When they ran back, they said that they had seen there Russian soldiers and Armenians. Brothers told to run immediately. We took the children and ran away to the Kyatein Mountain. While running a shell burst killed a woman who was running nearby and I was wounded on face and shoulder. I could not run any more...I was creeping along...in the bottom of a gully I saw our neighbors, we crept to a ditch to hide ourselves from shells and bullets...On the dawn we saw Russians and Armenians near the ditch, they were cursing hard and started to shoot again. Guliyev Taleh died from a gun wound in his mouth, after that they began crashing his head into pieces before his wife's eyes and when Rahilya Guliyeva cried, she was also shot down. A year old Samir was creeping along his dead mother and crying very loudly, then an Armenian broke his head with a gun butt...I was taken by an Armenian and drawn somewhere. He beat me to make me go but I could not step over corpses on the ground. Someone started shooting again, they hit me in the arm and I fell down. I was lying among dead people. I thought I was also dead. When it got dark, I tried to creep, and then, I heard voices speaking Azeri. I called out - mother! - I do not remember anything else, I got awake in hospital".

Yes. All this has happened and the world has not turned over. Moreover, Russia, with which the Azerbaijani people got through all hardships and ordeals of the XX-th century and which was supported by them at the most serious and important historical moments within almost two centuries, suddenly "got blind and deaf", and the Russian Defense Ministry informed in an oral form about no facts on the matter on the official protest concerning participation of its regiment № 366 in the Khojali tragedy. Mass media suddenly exposed "a tactful reserve", and just the same "Moskovskie novosti" belligerently informed the world on "only dead were left in Khojali".

On night of the 25th to 26th of February, 1992 the Russian motor infantry regiment № 366, dislocated in Stepanakert together with Armenian gangs carried out punitive actions in the town of Khojali. A soldier from the regiment Viktoriya Ivleva testifies that she saw with her own eyes the army armors, artillery firing over the town which preceded the capture. Viktoriya Ivleva confesses in her participation as a soldier of the second troop in the capture of Khojali: "...I noticed something moving to us, something like a cloud that was a crowd of half-clothed people. The last in the crowd of Turks (i.e. Azerbaijanis - rare comment) was going a woman with three children, barefooted in snow. She hardly moved, often fell down, as found, her youngest baby was just two days old". What happened to this woman was possible to observe on a TV tape where there is an operator's sobbing instead of a sound heard. People were directly shot down on a slope of a hill. In one of the pictures of the soldier of the Russian motor infantry regiment № 366 Viktoriya Ivleva there are four brave fidains over the corpses of fallen "Azers". This way, the fascists took photos against a background of gallows in a triumphal poisoning.

V. Belikh, the "Izvestiya" newspaper correspondent testifies: "...from time to time bodies of their gone Azerbaijanis were brought to Agdam in exchange for live hostages. One could not see this in a nightmare... put out eyes, ears cut off, scalps, heads ... bunches of several corpses which had been drawn on the ground with a rope attached to an armored troop-carrier for a long time...no limits in persecution..."

Leonid Kravets, a military pilot, a mayor: "...on the 26th of February I took the wounded from Stepanakert and flew back through the Askeran gates, my eyes got a sight of some stains down. I flew there and my board mechanic cried out: "Look, there are women and children". And I myself saw about two hundred killed people thrown all over the slope where armed people were strolling among...then we flew over and tried to take bodies, a local militia captain was with us, he found there his four-year old son...with crashed skull... and he lost his mind. Another child whom we managed to pick up before they started shooting at us was headless. I saw everywhere maimed bodies of women, children and old people..."

The time has come; Armenia is to make its political, human rights and material account for genocide against Azerbaijanis - one of the scariest in the bloody history of XX century. As to Russia pretending to a role of a strategic partner of Azerbaijan and a correct mediator in settling the Armenian-Azerbaijani inter state conflict, she could significantly strengthen its authority in the Azerbaijan's society and before the whole civilized world as well, if she in the capacity of a rights assignee of the former USSR condemned the Khojali tragedy as genocide against the Azerbaijani people and a crime against mankind.

Regiment № 336 guards, motor infantry...

"...some officers and soldiers earned for living by selling military properties. All the more, the clients, local Armenians had a free access to the territory of Regiment № 336 guards, motor infantry. Shells and grenades were also being sold...Taking advantage of this, one of the soldiers - "well-wishers" suggested the senior lieutenant money for a small favor. The favor was in the following: every night they drove the BMP (armored cars) from the regiment to guard and patrol some roads. But what if to change the route a little, to drive to an Azerbaijani village and make some shooting at it?..."

The senior lieutenant thought, scratched behind an ear and decided to meet with the benefactor a half way...The senior lieutenant started a "combat mission", but he did not drive alone, he took two soldiers with him, beforehand having promised them money ...They drove out of the regiment location, took several Armenian soldiers on the armor on the way and drove for "shooting"...reached an Azerbaijani village, shot about twenty minutes from a gun BMP-1, received the promised money, drank with the Armenian soldiers and returned to the regiment...

But money has one bad characteristics - sooner or later it finish...and soldiers-benefactors are always nearby, always ready to pay for "small favors"...and the senior lieutenant went to do a favor once more, the people are good as pay duty. But this time he took three BMPs and not only reliable soldiers but also a couple of officers. "The task" was completed and coins jingled in pockets...They started to go for such operations regularly and yet not only this team...a particular eagerness was of Armenian ensigns. Later they started "to grab..." tanks with them.

On the night of the 25 - 26th of February, 1992 Armenian armed troops together with tanks, BMPs and the personnel of the Stepanakert 366th guards, motor infantry regiment captured the town of Khojali. The preparation for storm was secret but the commander of the second battalion was one of the storm organizers.

At 23.00 they started a massive two-hour artillery firing at the town from tanks, BMPs, BTRs and modified mounts "Alazan". Then, from 01.00 to 04.00 at night they attacked the town. Soon after the beginning of storm, the civilians started to leave the town in an attempt to reach Agdam...

The civilians faced the second block post they had no idea about...and from this post, at a short distance, Armenians started machine-gun firing at Khojali refugees...they massacred adults as well as children, young and old people without distinction ...

...The road was gradually getting a bloody-snow medley littered with human corpses...bleeding bodies lay side by side, one on another...

Those remained alive and got mad were running, trying to break through to Agdam leaving the village of Askeran to the right. But they were fired as well...From this stream of people Armenians took hostages, some of them were shot down immediately and the Azerbaijani soldiers of OMON (Militia Special Regiment) had their heads cut off with axes...hostages with eyes picked out, cut off ears, scalped and then killed..."

This is from the book by Yuriy Girchenko: "The Army of the State which does not Exist", Chapter 7. The eye witness's evidence who served in the Army in the same regiment...

* * *

The Armenian armed forces with assistance of the 366th regiment wiped the Azerbaijani town of Khojali off the face of the earth. This bloody crime was one of the most shocking acts of the international terrorism against civilians in the XX century. The mass extermination of a peaceful population of the town of Khojali in the Nagorno-Karabakh region of Azerbaijan took place on the night of the 25-26th of February, 1992. The tragic result of the Khojali crime is 613 dead, including 106 women, 63 children, 487 invalids; 1275 faced scares of Armenian captivity, 150 missing. Armenian terrorist organizations and hired armored troops annihilated the

whole families, made executions a show; skinned people alive, cut off ears, scalped. They ripped open abdomens of pregnant women...took their babies out ...the cut open abdomens of already dead women...they stuffed with cut off heads of their husbands. It is impossible to depict all this. One of the activists of the Armenian terrorist organization ASALA Vazgen Sislyan whose name is connected with a number of terror acts committed all over the world, did not conceive his participation in killing the Azerbaijani children in Khojali. It is significant that later on, under the initiative of the president of the Armenian Republic Robert Kocharyan V. Sislyan was claimed a hero of the Karabakh war.

From the book of the Armenian author Daud Kheyriyan, participant of the Khojali tragedy - "...on March 2 an Armenian group "Gafan" which dealt with burning down corpses, brought to one place more than 100 dead bodies of Azerbaijanis and burned them nearly a kilometer to the west of Khojali. ...In the last car I saw a girl, of about ten, wounded on her forehead and arms, this child with a face already blue, was still alive, despite famine, cold, wounds. She breathed in quietly. Soon after, a soldier whose name was Tigranyan, took that still girl and threw her to the corpses...which were burnt later...".

A film made by the outstanding Azerbaijani documentary filmmaker Chingiz Mustafayev told the whole world about the bloody tragedy. The camera taped children with cut off ears, scalped men. An old woman was skinned from the left of her face by Armenian bearded men. All the video taped corpses are with marks of anguished tortures. The destruction of the Azerbaijani town of Khojali by Armenian soldiers was recognized in the USA as "the biggest tragedy of the year". The 366th motor infantry regiment was withdrawn to Russia and disbanded. But none of its officers has accounted for the committed crime.

The appeal of the President of the Azerbaijan Republic Heydar Aliyev to the Azerbaijani people concerning the 10th anniversary of the sorrowful Khojali tragedy says: "...this cruel and merciless act of genocide entered the mankind history as one of the most terrible mass acts of terrorists...Today the government of Azerbaijan has got a task to inform governments, the world parliaments, wide public on the complete truth about the Khojali genocide and on the whole about all evils committed by Armenians in Nagorno-Karabakh in all the ranges and scares, in order to make everybody recognize all this as an act of pure genocide. This is our civil and human duty before memory of the Khojali victims. On the other hand, if the tragedy is really evaluated from international, political and human rights standpoint, if its ideologists, organizers and perpetrators are condignly punished, that will be an important condition for such cruel acts directed against the whole humanity not to be repeated any more. "

According to scientific researches of the Experts Council of the Human Rights Institute of the Azerbaijan National Academy of Sciences, the above stated tragic events are treated in the international law the following way:

The juridical status of "genocide" was determined in Convention "on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide" accepted with the resolution 260 A (III) of the General Assembly of the UN on December 9, 1948, and means the following actions with intentions of a full or partial destruction of any nationality, ethnic, race or religious group as such: killing its members; making serious injuries to its members; deliberately set living conditions to destruct physically a group partially or completely; measures on prevention of child-bearing, forced transferring children from one human group to another.

A certain intention is a necessary element for a crime to be considered genocide. This objective makes genocide different from other similar international crimes. Each act of genocide is conscious and deliberate. Intentions to commit such acts and general understanding of their possible consequences are not sufficient to be classified as genocide. Here we are to determine a certain direction of a criminal idea or a certain intention related to negative consequences of an act. Gun and other armors firing at the Azerbaijani civilians, who tried to escape, from organized ambushes made beforehand, proves an intention of genocide.

Here we see an intention of this crime directed exactly against the Azerbaijani national group. When analyzing the crime of genocide, its three constituencies become evident: 1) a recognized national, ethnic, race or religious group; 2) an intention to annihilate the group partially or completely; 3) acts committed against the group which are treated as genocide.

In order to qualify accounts for a crime of genocide the final result of annihilation of a whole group is not necessary. Commitment of one of the acts constituting the objective side of the crime intended to destroy an ethnical group in whole, or in part is considered to be sufficient. Notion of extermination, being the objective element of genocide, presumes killing by means of physical or biological influence.

The International Court recognized the principles based in the Convention "On Prevention and Punishment of the Crime of Genocide" as obligatory standards for all nations.

The following documents allow to qualify the Khojali events on the grounds of the international law as an act of a crime of genocide: the Convention "On Prevention and Punishment of the Crime of Genocide", the Charter of Nierenberg Military Tribunal (here as a crime against humanity), Charter of the International Criminal Court on Yugoslavia (article 4), Charter of the International Criminal Court on Rwanda (article 1), Statute of the International Criminal Court (article 6), the Criminal Code of the Azerbaijan Republic, the decree of the President of the Azerbaijan Republic on "Genocide against Azerbaijanis" from March 26, 1998.

Thus, the acts perpetrated by Armenians against the population of the city of Khojali - ethnical Azerbaijanis are qualified as the crime of genocide in accordance with the international legal documents and are considered to be the crime against humanity in compliance with the principles of the international law.

The whole world community recognizes the right of each human being on life, freedom and personal immunity, condemns tortures and cruel treatment. These notions have become common values for all mankind, regardless belief and nationality. Alas, the world shuts its eyes and closes ears to all the horrible events taken place in Azerbaijan since 1988 in result of Armenian purposeful aggression. However, the God is not in power but in the truth. And we are to inform the very whole world community on the truth of blood and sufferings of the Khojali peaceful population and others suffered no less.

One has to be firm in order to be kind. And we will firmly and consistently strive for the whole world to recognize the act of genocide against Azerbaijani old people and children, men and women, i.e. against the Azerbaijani people.

**Chairman of the Center on Protection of the
Rights of Azerbaijani Refugees
and Internally Displaced Persons
Tatyana CHALADZE**

P.S.

Materials, eyewitnesses and victims accounts presented in this book collected for many years, already ready for print have waited for their publication for three years. But none of supposed sponsors dared to spend necessary sum on its edition. Since one could speak of no profit in this case.

On behalf of everybody who worked on this book I express my gratitude to Mr. Elkhan Suleymanov, President of Association for Civil Society Development, for his help in publication of these materials, which he has done for the sake of the truth, for the sake of tears of mothers over killed kids, for the sake of orphans left without parents, for the sake of ruined houses and for the sake of the very desecrated land with lots of non-bemoaned graves ...

VICTIMS TESTIFY...

NARAKHANUM GARAYEVA SULEYMAN gizi

Year of birth - 1937

Former resident of Khojaly

Family members:

Husband - *Suleyman Garayev Salman oglu (1934)*

Son - *Ilham Garayev Suleyman oglu (1961)*

Son - *Vugar Garayev Suleyman oglu (1979)*

Daughter - *Zarifa Garayeva Suleyman gizi (1973)*

Daughter - *Nushaba Garayeva Suleyman gizi (1981)*

Family lived in the two-storey house with a balcony, four furnished rooms. They owned three ancient carpets, a land area two hundredth parts (of a hectare) in size, 9 heads of cattle, 25 sheep, over 60 hens, turkeys, and ducks.

My older son Ilham was at the self-defense post. On February 25, 1992 Ilham and Akif Hajiyev were standing sentinel. When the fire commenced at night, we did not leave, we were waiting for our son. But our older son Usubali with his wife and children came over to our place and made me and our younger kids leave together with them. My husband Suleyman stayed in the house waiting for younger son. Usubali got us across Gargar river. While crossing the river, we took off our shoes and went barefooted, my elder son carried kids in his arms. We went into the forest following the tracks of other people. In the forest nearby place called Gendere Armenians opened fire on us. They captured a man named Saltar and made him call our names. We realized that Armenians were waiting for us there, so we ran in a different direction, while they were shooting right behind us. When we stopped, there was a big dog running around us in the apple garden. As it started barking we understood that it was specially trained to direct Armenians to us for aimed fire. It was in the middle of the night, I do not remember the exact date, we hid in the heart of the forest. Somebody made a fire; some were lying on the snow. There were people who chased away others from their fire and didn't give anybody coal. I requested some coal to keep my son Vugar's feet warm (however they still amputated four (4) toes on his left foot and two (2) toes on the right one). I was wounded in my arm, but I hid it, because I didn't want to upset the kids, who were carrying the little ones in their arms and were absolutely flat-out. At daybreak the fire was opened again and people ran away in different directions. I was running, but I had absolutely no idea where to. I was captured near the Armenian village Dekhraz. They locked me in the farm with other Khojali residents. Nobody came close to us for three days; there was no water, no food, and no warmth. Our hands

and feet were in wet cloths, the entire body was swelled up because of the cold. At first people were standing, but later some of them lost consciousness because of the frozen ground. Then Armenians came and took away stronger men and women. Only 13 of the old people and women remained there. We were brutally beaten up. We were so thirsty that we started to rub the earth so that we have some moisture. Then Armenians came in and started undressing and searching us. During the search they beat and jeered at us. They even searched everything down to the hair roots, they even searched our underwear. If anybody had golden teeth Armenians immediately pulled them out with pliers. Later they put us in the car and drove us to Askeran. I saw how the family - husband, wife and their kids were in the captivity. And when the man got off the car he shouted to his wife "Take our children's hands in yours and die with dignity". The remaining women were taken to the Askeran bridge - Agdam. When car stopped Azerbaijani soldiers came and carried us in their arms because we couldn't walk on our own. After three days I came to consciousness, tied my shoe to the foot, because I was unable to fit my swollen (frostbitten) foot in it. I returned from Barda to Agdam to find my kids. Priest (mullah) in the mosque looked through the list of the dead, but didn't find their names in it. As it was found later, wounded Ilham was sent to hospital in Beylagan. Wounded Vugar stayed in the forest and crawled (he couldn't walk) up to Shelli. He was in hospital for 6 months. Daughters were found in Baku at our relatives'. The eldest son Usubali and his family were captured. His 12 year-old son was taken to Askeran and is missing ever since. Four brothers of my sister-in-law were captured. Nobody has ever heard anything about them since then.

GULEYSHA HASSANOVA ALAKBAR gizi

Year of birth - 1936

Former resident of Khojaly

Family members:

Son - *Mammadov Shamsaddin Yagub oglu (1965)*, his wife *Shukurova Mehpara Yagub gizi (1975)*, his son *Mammadov Nijat Shamsaddin oglu (1991)*, his daughter *Mammadova Azada Shamsaddin gizi (1989)*

Last helicopter took away my daughter-in-law and kids. My son was on duty and I stayed with him. On February 25th I went to my neighbor Alesker Novruzov's place, the fire commenced and we hid in his bath house. There were around 30 people in there - women, the aged, kids. I didn't even put anything warm on, I was hoping to come back. At 11 p.m. we went back home and I baked 3 loaves of bread. My neighbor Elmira knocked at the door shouting and asking me to open it.

We stayed together. We didn't even take our clothes off when we went to sleep. Neighbors were screaming "Run away, escape!". I wanted to get dressed, but fear froze me and my feet failed me. Somehow with Elmira's help we left the five-storey building. There were many people out there already. I saw my brother Imran Hasanov Alekper oglu there. We spent the night on the first floor. There were many children and they were crying. Those who had bread divided it to pieces and gave them to kids. Through the windows we saw how Armenians were driving along the village, shouting, robbing and setting houses on fire. At daybreak we left the five-storeyed building and made our way to the forest in the direction of Armenian village of Ketik; our group consisted of 100-115 people. I was going forward with my last bit of strength. I fell and wanted to stay there, in the forest, but one of the men from the group came to me and said "You either go on your own, or I will kill you so that you didn't get captured". the Armenians were following us, people tried to run away. 70 years-old Madina Abysheva and her 70 years-old husband Azim, and his 60 year-old sister Adyla from our group stayed in the forest hiding in blackberry bushes. When Armenians saw them there, they wouldn't let them come out, poured gasoline over them and set them on fire. They burned. We reached Gargar river, my neighbor Shakir helped me cross the river. With wet feet, falling on the ground and standing up again we were going forward and forward. We came close to Shelli, but we were ambushed and Armenians started shooting at us. My cousin Shohret Hassanov's legs below his knees were shut off. I asked Imran to help him, but nobody could do it. Armenians surrounded and captured us. I had a golden engagement ring on my finger, I got it from my mother: I hadn't taken it off for many years. Armenian with the knife approached me and said: "Take it off yourself, otherwise I will cut your finger off" I don't even know how I managed to take it off, but my finger is still blue in that spot. There were three women there and Armenians said that we had better give the gold and money voluntarily. We gave our rings and earrings, but nevertheless, they still searched us in a very rude manner. They extracted men's golden teeth with pliers. We were taken to the Askeran prison. I saw women with little kids in the cell. I had a dry warm sweater on and I gave it to a mother so that she could cover her baby. Armenians entered the cell, placed a container on the floor and required all women to give away their jewelry. They pulled out women's golden teeth. Then they took away all young men and women. In the morning we were taken out of the cell to the prison yard. Submachine gunners were standing around and we saw how Armenians cut off head of Azerbaijani men. They seated us in some truck and drove us to Agdam for exchange. We were exchanged for dead Armenian soldiers.

YAGUB MAMMADOV GADIR oglu

Year of birth: 1940

Former resident of Khojaly

Family members:

Wife - Hamail Mammadova Mikail gizi (1936)

Son - Vugar Mammadov Mamed oglu (1970)

Daughter - Sevinj Mammadova Yakub gizi (1971)

Son - Gadir Mammadov Gadir oglu (1978)

The family lived in two-storeyed fully furnished house. They owned a land area two hundredth parts (of a hectare) in size, 5 cows, 5 calves, 30 sheep, about 100 domestic birds; "Moskvich 2141" vehicle of 1988.

Last helicopter with the aged, women and children on board left Khojaly on February 13, 1992. I sent my wife and children on this helicopter. I stayed, because I was in self-defense unit and was on duty. On the night of 25-26th of February 1992 I was on duty. It was around midnight when we heard engine rumble and saw tanks. First we thought that they were moving towards Agdam. Some tanks moved in the direction of Noragyukh village, others stopped on the way to Khojaly town in approximately 300-400 meters from our post. Two tanks headed for Khojaly airport; some tanks stopped in the apple garden of Hasandab village, in front of Khojaly. At 11 p.m. a photo-flash cartridge was launched from the direction of Armenian village. We understood that it was a signal, because right after this, the fire from tanks and submachine guns was opened. At about 4 a.m. my fellow-villager Sarvar and I realized that we couldn't stay on our post anymore, because tanks were heading our way. As we were leaving, we saw that Sarvar's house was on fire. He ran towards the house, because his wife and kids were still there. They hid in the basement of the neighbor's house. We led them out of the burning house and sought shelter in the dugout where we were waiting until the Armenians and their tanks passed by. When the Armenians moved towards the center of Khojaly, we helped four women, one old man and two kids out and pointed the way to Noragyukh village telling them to go to Azerbaijani village of Ashagaly from there. I moved away heading for my own house: Armenians were there, the house was on fire as well. I wanted to return to where I came from, however Armenians were there too. Everything, the whole situation around me seemed impossible: burning houses, smoke, shooting, crying and screaming people, commands of the Armenians. I decided to head towards Gargar River. I caught up with and joined a group of people who have already crossed the river. There were about twenty (20) of them: the aged, women and kids. They didn't have their outwear on, and were walking on the

snow barefooted. Early on February 27th we approached the Nakhchivanik road. We saw the Armenian post and turned to the forest, but Armenians spotted us and started fire from submachine and machine guns. People scattered in all directions. We were running through the forest and no matter where we turned we were fired upon. Almost half of our group was gone, some were killed, some wounded. We didn't see the way, it was snowing, we were looking for any path that would take us forward. The fire started again. I fell on the snow and stayed there. When shooting was over I got up: I was the only one there. I was weak and had no strength to go any farther, it was my fourth day without food; my wet clothes froze. I tried to chew on tree branches to support myself somehow. On February 28 I spotted a hill in the twilight and decided that it was Azerbaijani village of Gulably. I ran forward, but somebody shot at me and I fell. Five Armenians surrounded me and hit me with the gun butt on my head. I fell on my back. First of all Armenians took off my watch, but it wasn't golden, so they made me open my mouth looking for golden teeth - I had none. After this they started hitting me with their feet. They broke my patella with the gun butt and broke my left leg. I could not stand up, so they grabbed me by the sleeve of my cloth and dragged me over the snow. They threw me on the glade with other captives - women, old people and children. There were many children that weren't even crying, but whining. Women asked Armenians to let them make a fire to keep the kids warm, but they refused shouting "The more of you die the better". Later they took me and two young men intending to take us somewhere. I couldn't walk on my own, so two aged women voluntarily helped me get up and move. We were taken to Nakhchivanik village and placed in the stable, with about twenty (20) other Khojaly residents. Then Armenians came and took five of us out of the farm. I couldn't walk on my own, so they grabbed me by my hair making me get up, beating me up. Two young men were trying to help me walk, Armenians led us to the hill where they fired a shot with tracer bullets after which UAZ vehicle arrived and took all of us to the Armenian village of Dekhraz. There they locked us all - 350-400 Khojaly residents - in a big farm. People were in a terrible condition, some lost their relatives - children lost their parents, parents lost their kids. Some were killed, some died of wounds, and some simply froze in snow. In the morning 70 men were selected and taken out to the street, I was among them. Armenian woman named Janna came in NIVA car and said: "I came through Gargar river without getting my feet wet, because I was walking over corpses. So, don't even try to escape, I will shoot you all". After this they made us get on Kamaz vehicle and took us to Khankandi, to the district police unit. They threw us out of the vehicle as if we were useless bags, then they lined us up and put us in cells. There were 10 of us in the cell there was nothing but concrete floor. It was cold outside and people's hearts were stopping because of the cold. We were trying to rub each other to stay warm. The ten of us were given only one loaf of bread and only one cup of water a day. Four times a day Armenians beat up everybody. They

asked who spoke Russian and put them in solitary (one-man) cells.

Armenians said that International Red Crescent volunteers will come and ask us questions. They warned that anybody speaking too much will get shut after volunteers leave. They told us to say that we were doing alright, and that we had hot tea, food and were kept in the warm. I was taken out of the cell that was guarded by submachine gunner from the police. There were two foreigners in the room a man, a woman and one Armenian - Zori Balayan. Foreigners asked me: "Did they beat you?", I said no. Then they asked me to take off my clothes and saw that my body was black from beating. They asked me where my family was and I told them. They inquired what I wanted and I asked them to help release us. On March 20th Armenians passed through the corridor along the cells shouting my name, I responded and they took me outside to the yard where the entire staff of the district police office was watching how police dog was set at young Azerbaijani guy and tore him to pieces. They took me away, and seated me in the UAZ vehicle and drove in the direction of Agdam. The Armenian who accompanied me asked who my relatives were and I said I had no one. It turned out that my nephew, my brother's son, heard that I was in captivity and tried to find me. He came to Agdam to Popular Front leadership, paid 60, 000 rubls (Soviet) and they promised to find me. We remained seated in the Armenian car by Askeran fortress for about two hours, later five (5) Armenian soldiers got into the vehicle and we headed to the border on Agdam. Later everybody got off the vehicle. Two bearded men, Allahverdi Bagirov and Zahid, approached us. Then they helped me out of the car and took me to another car with Azerbaijanis in it. The car came to the Agdam cemetery. My family did not know that I was released, but my son was looking for me for a month, and when I saw him, I burst into tears and lost conscience. I couldn't recognize any of my fellow-villagers they all had changed: got older, went grey, and were mourning for those who had passed away.

YUSIFOV ZAKIR TOFIG oglu

Year of birth: 1980. Married. Second-in-command of the Military Unit. Until the end of February I worked for "AZAL" concern as a flight instructor of AH-2 airplanes and MI-8, MI-2 helicopters. I was often operating flights as a helicopter commander in Nagorno Karabakh. At the beginning of February, pilots of MI-24 hijacked a helicopter from "Sangachal" aerodrome; pilots were Russian they were given a task: "close the border", i.e. they were supposed to bring down any aircraft that crossed the border. The helicopter did not fulfill the task and returned to the base three days later.

On February 13, 1992 two more MI-24 helicopters were hijacked from Sangachal. Helicopter commanders major Sinyushkin and major Shvarev ferried these aircrafts. The flights were planned by General Sh. Musayev. Representatives of CIS Air Forces were sent to Zabrat in order to arrange flights of mentioned helicopters back to Sangachal. By this time helicopters were temporarily put out of operation and the flight failed.

By noon of February 14, 1992 the question about these helicopters was solved and, in conclusion, General Sh. Musayev gave a command to transfer 6 remaining helicopters from Sangachal. Aliyev Yaver, air crew commander, organized the flight. Five pilots of MI-8 helicopters had ferried five MI-24 helicopters that day. In February we were engaged in examining these helicopters and organizing an air squadron. However two helicopters undertook flights to Martuni and Khojaly. The crew included: Major Sinyushkin S. A., Helicopter Commander, Aliyev Y. Y., Pilot Operator; second crew: Shvarev A. A., Shirinov, R. G., Pilot Operator. Helicopters were not fully supplied with ammunition, only guns were half-loaded.

In the morning of February 26, 1992 we received a command to prepare for a flight. We prepared helicopters. In the morning a car arrived in Zabrat and a captain came out of it. He said to us in confidence that he is flying with us and his task is to blow up runway of Khojaly city aerodrome. Afterwards this captain loaded boxes with explosives in the helicopter and after a day he brought them back to Zabrat.

After General Musayev and other militaries arrived by noon we flew to Agdam. In Agdam we learned that the town of Khojaly had been seized. Then C-5 missiles were delivered from somewhere.

On February 1992 at around 9 a.m. two helicopters (crews: Yusifov-Turayev, Karlov-Shirinov) delivered a missile blow to the farms of Nakhchivanik village. In the afternoon we were given a task to cover for the helicopter MI-8 flying to Askeran to pick up corpses.

On February 28 we received a task to evacuate residents of Umudlu village in Mardakert district. The task was fulfilled with 4 MI-24 helicopters and two MI-8 hel-

icopters.

On February 29, 1992 we operated two other flights to Umudlu village with one MI-8 and two MI-24 helicopters. In the afternoon in Agdam we were charged with evacuating corpses of Khojaly residents from Askeran. We accompanied MI-8 helicopters with a group of correspondents up to the landing spot, and lined around for protection. The rocket was launched at us from Askeran, so we went to Agdam. We examined helicopter, there was no damage made. After we took off we shot at Askeran from the helicopter guns. The rocket was launched, then we accompanied MI-8 with the group of correspondents and corpses that were picked at the Agdam aerodrome. Majority of corpses in civilian clothes were found in the district between Nickchivanik and Askeran town. There were around 100 corpses on a small land area: many kids, women, whole families, grandfather, grandmother and three kids lying next to each other, a pregnant women with wounded head. It was clear that these people were beaten up after they died and finished off if they were wounded.

All flight commands we received were given by General Sh. Musayev. I am not aware about any large-scale operation with helicopters at that period.

In February our squadron was at the stage of initial forming, there were many unsolved issues: organization, ammunition supply, technical service, etc. It was simply impossible to undertake large scale campaigns. Only four out of 8 helicopters were supplied with the crew. Sinyushkin S.A., Tuvayev S.V., Karlov B., Shvarev A. - were Commanders; these pilots were transferred from Sangachal and agreed to serve as flight instructors. Subsequently, Senyushkin and Karlov died and one of the pilots was wounded and unable to continue his professional activity. Thus there were no trained pilots in reserve.

Only on April 11, 1992 two helicopter commanders Sattarov and Yusifov started operating flights on their own.

We didn't have anti-missile ASO facilities at that point of time, they promised to get them somehow, but I don't know where from.

Until February 26 I did not participate in any of the military operations and I am not aware of any military operations in the area of Nagorno Karabakh.

In March a MI-24 helicopter that was in Sangachal was fixed and ferried to Zabrat airport.

In April Ministry of Defense purchased two helicopters for our military unit from "CITY" company in Kazan city's plant. These two helicopters, MI-8 and MTV-1, were not provided with any military supplies, i.e. they were civil helicopters. These two helicopters (number: 21125) are located in the military unit and operate only civil flights.

EYVAZOVA NATALYA IVANOVNA

Year of birth - 1950. Ukrainian. Married. From January 1, 1992 to July 17, 1992 I worked as Deputy Director on Production of "AZAL pankh" air company (for use in industry). In the middle of February 1992 (I don't remember the exact day), at first one, and later 8 MI-24 helicopters appeared in Zabrat airport; they belonged to the Ministry of Defense of Azerbaijan Republic. These helicopters were only based in the territory of Air Company, filled up and occasionally served by the company's dispatch service. Because these helicopters only obeyed the Ministry of Defense Shakhin Musayev. First helicopter was operated by Sergey Tuayev, who currently is a Commander of helicopter regimen of the military unit...

Later, a commander of summer troop of the air company Yavar Aliyev was transferred to them, he died at the training on February 28. Senyushkin from Sangachal military unit left together with him, as well as Major Shvyrov, Shirinov - young pilot. Major Kartov Evgeny Nikolayevich, who died in Karabakh on March 1992, Zakir Yusifov, Khanlar Sattarov, Zakir Mejidov, Fakhreddin Musayev, pilot of the air company, were transferred there. Many pilots were then transferred to MD on MI-8 and MI-2 helicopters. Although MD had no MI-8s of its own back then. First two MI-8 helicopters were ferried to the Ministry of Defence by our air company on March 1992. Squadron MI-24 was subordinated to Shakhin Musayev. The above-mentioned helicopters were based in Kala settlement since June 1992. Mentioned MI-24 helicopters were supplied with arms, at first there was no ammunition, later it was delivered and stored in our depot. Helicopters were refueled based on the letter of guarantee of the Ministry of Defense. Zabrat airport's dispatcher service attended to helicopters MI-24 of the Ministry of Defense. There was no separate register of dispatcher service. Sometimes our technical personnel examined MI-24 helicopters at the request of the Ministry of Defence employees. Parking and examination of helicopters was conducted without any payment of the Ministry of Defense. Mirzoyev Fazil Rza oglu, Head of Dispatcher Unit managed the technical staff. Stationing and service of MI-24 helicopters was conducted without any official documents between the Ministry of Defence and "AZAL" Everything was done by the instruction of the Ministry of Defense. There was no official requests to the air company for rescue of or help for Khojaly population. I don't know anything about 8 MI-8 helicopters of the Ministry of Defense - they were subordinated to Shamil Musayev. Originally, creation of MI-24 squadron was conducted without coordination of the Ministry with the air company. MI-8 and MI-8 MTV aircompanies are civil aircrafts and are not fit for flight in military operation zones. That is why using these helicopter resulted in death of the crew of Commander Seryogin and passengers in Shusha on January 28, 1992.

MAHLIGA ABYSHEVA AMRAH gizi

Year of birth - 1943

Former resident of Khojaly

Family members:

Ilgar Abyshv Niyaz oglu (1964), his wife - *Tehran Abysheva Kamal gizi* (1963)

Son - *Sadad Abyshv Niyaz oglu* (1967)

Son - *Illizam Abishev Niyaz oglu* (1970)

Daughter - *Najiba Abysheva Niyaz gizi* (1975)

Family lived in a single-storey house with four rooms, fully furnished. Family owned two hand-made ancient carpets; seventeen hundredth parts (of a hectare) in size plot of land, 4 cows, 20 sheep, 12 lambs, and approximately 100 heads of domestic birds - hens, geese, and turkeys.

In late January my daughter and daughter-in-law left for Agdam to visit relatives, because we were afraid of leaving them here. My elder son Ilham sent his wife and children to Agdam and moved in with me. On February 25th all four sons of mine were at the self-defense post. I stayed at home with neighbors. At midnight my late husband's brother came and told us to go to the forest. Although the village was heavily fired upon, I refused to go and stayed waiting for my sons. My sons Ilgar and Ilham came to take me saying that my other two sons were waiting for us in the end of the village. We went down to the lower end of the village - there were many people. We couldn't reach the river, because we were fired at and dead bodies were everywhere. We turned to the five-storeyed building and hid on its first floor. There were a few guys with submachine guns who tried to protect us. Giyas's sons began shooting from the top of the roof beating off the attack of the Armenians when they tried to surround us. He died up there later. It was dark, foggy, and it started snowing. People didn't know what to do or where to go. Some of us went to the forest through Gargar river. I joined a group moving towards Bozdag mountain. We went over the mountain and came to some village. We knocked at the door of the house where kerosene lamp was lit up, but nobody answered the door. We understood that it was Khanabad. We passed the village through the vineyards and reached the Agdam cemetery. It was a day break of February 27 - Armenians jumped out of the bushes near the cemetery, surrounded us and started shooting at us. They immediately took away our jewelry. They even took off national clothes from some of us. They turned us out to Askeran, where they imprisoned us. There were many women and children in the cell. We could hardly breathe from the children's cry and tears. We could see how young Azeri guys were taken out behind the prison's fence where Armenians shot them. They also took out and shot young girls. None of them returned alive. After a few days Armenians began to gather a

group of 87 people for exchange. I wanted to stay because of my sons, but they insisted on my leaving. I can hardly remember the exchange process itself. Later in Agdam I found out that we were exchanged for two corpses of foreign Armenians. Everyday I went to Agdam to learn about my sons. After 9 days five (5) captives were brought and one of my sons, Illizam, was among them. I continued to look for my other sons until finally 12 more people were brought at the end of March - my sons were among them. They were in a very bad condition: beaten right down to their bones, their wounds wouldn't heal up. My youngest son Sadad went to war. He said he couldn't live quietly knowing that Armenians were doing all those terrible things. He died in 1993 in a battle for Agdam.

AZIZA ALAKBAROVA SEVINDIK gizi

Year of birth - 1924

Former resident of Khojaly

Family members:

Husband - *Alakbar Alakbarov Alikishi oglu* (1909)

My husband was the disabled soldier of the Great Patriotic War. He died on January 1992 in the yard of the house from the "Alazan" rocket explosion. On February 25 I was at home when my son came to take me to his place. He had three children and I went to help them. In spite of the fire, my daughter-in-law and I had already kneaded dough when people shouting "Armenians!" ran pass the house; there was a club nearby and people could already see Armenians from there. No men stayed in the neighborhood - everybody was at the self-defense post. My daughter-in-law, her kids and myself decided to hide, but my elder grandchild, a schoolboy, came shouting that we must leave immediately, because the entire village was on fire. We quickly gathered the children and went towards Gargar River. There were women, the old people and children, and nobody knew where to go. We made an attempt to climb up the mountain but Armenians started shooting at us. I saw how they killed my fellow-villager, a female. We ran over to the other side of the way and walked through the forest for a long time. I cried as I walked, having hard times to believe that this is actually happening to us. We saw an asphalt road in front of us, there were armored vehicles on the road: anybody who was spotted was shot down. People didn't know where to run. One wounded woman fell on her knees, when her daughter tried to pick her up and help her walk, the grenade was thrown at them and they both died. We went up the hill and among people I noticed the mother of the head of executive power Elman Mammadov. The

shell exploded and I fell down and saw the mother lying right next to me. The bullet passed through her head. "Don't come any closer!" I shouted to my daughter, then I took off my coat and covered the dead woman. My two granddaughters (age 12 and 4) ran up to me "Grandmother, get up, get up", they shouted. But I could not rise and I crawled on my knees. Suddenly I saw my elder daughter - she was lying unconscious. I tried to bring her to her senses and I realized that her head was wounded - she was dead. There were so many dead all around that it was impossible to walk - dead women and children everywhere. My daughter died leaving six kids without the mother, all my grandchildren surrounded me and cried. I couldn't stand up, because I had a missile wound in the left side of abdominal cavity. I continued to crawl and the children were dragging me. Suddenly I noticed that we were near Gara Gaya hill. We saw Armenians close by the side but there was a little lake nearby and we hid right in the water. Two of my granddaughters were with me in the water, and I was holding Ilgar who was 1.5 years old. We didn't have enough time to hide my 4 year-old granddaughter Aygun and Armenians took her. We didn't know whether the Armenians left, that's why we were afraid of getting out of the water. But then my granddaughter heard voices of men speaking Azeri, we called them and they helped us come out of the water, because we were unable to do it on our own. The oldest among the men was named Yagub Rzayev. They carried me on their backs and children in their arms. I realized that they were tired and asked them to leave me, but they wouldn't listen. Near Agdam, I saw men running towards us and heard ambulance. The men placed me in the ambulance and returned to the Nakhchivanik road to help others. We were taken to the mosque where I learned that my sons, my son-in-law were all killed. My eldest daughter's name, the one who left six kids, was Azizova Zarifa Alakbar gizi.

GOVKHAR HASANOVA AMRAH gizi

Year of birth - 1947

Former resident of Khojaly

Members of the family:

Husband - *Imran Hasanov Alakbar oglu* (1940)

Son - *Mehli Hasanov Imran oglu* (1966)

Daughter - *Sevil Hasanova Imran gizi* (1971)

Son - *Navai Hasanov Imran oglu* (1979)

Mother-in-law - *Gunesh Hasanova Abdul gizi* (1910)

Sister-in-law - *Mehmer Hasanova Alakbar gizi* (1941)

Sister-in-law - *Katiba Hasanova Alakbar gizi* (1951)

Family lived in a single-storey house that consisted of 4 rooms, fully furnished. They owned 5 hand-made ancient carpets, VAZ21011 vehicle, as well as 32 hundredth parts (of a hectare) in size plot of land, 5 cows, 10 sheep, about 100 hens, turkeys, and geese.

On the 13th of February I sent Sevil and Navai to our relatives in Agdam with the last helicopter. My husband with my elder son went to the self-defense post. On February 25th they were there again. Shooting began in the evening and it was heavier than usual. We, the women, gathered at our neighbor Rahim Tambarov's basement. At about 3 a.m. my fellow-villager Ali Aliyev came over saying that we should be leaving immediately because Armenians were entering the village. We left and he went looking for his son. We headed down to Gargar river, crossed it and moved further to the forest. There were many people around us, they cried and moaned. Nobody understood what was going on. Everybody went towards the Nakhchivanik road. My mother-in-law couldn't go any further - she was 82 years old and my sister-in-law refused to leave her mother alone - we still don't know anything about them. My husband and son were able to catch up with us in the forest. We were going over the snow as fast as we could. We saw Nakhchivanik road nearby. There were many tanks on the road. Suddenly they began to shoot at us. Guns, machine guns, and sub-machine guns were shooting, people ran in different directions. Children lost their parents, parents lost their children. I saw a girl of five, the bullet must have gotten her in the head, because she didn't have half of it. I don't remember how I ran across the road and hid in the bushes. I don't know how much time I spent there either. Then I heard people speaking Azeri somewhere and I followed the voice to find people. There were several men and women there, including my elder daughter. My daughter and I wanted to return to get our relatives, but we were not allowed to do so. We waited for day-break to find the road. We were afraid to make fire to warm our hands and legs. We moved very slowly in the direction of Agdam. We found more people and joined them. The following day I found my son nearby Agdam mosque, but I couldn't find my husband anywhere. On the evening of February 28th I was told that my husband's body was found. He was wounded by bullet passing right through his heart, we buried him on the 29th of February.

YEGANA MAMMADOVA HUSSEIN gizi

Year of birth - 1963

Former resident of Khojaly

Family members:

Mother - *Aliyeva Filyaz Amrah gizi (1930)*

Family lived in a single-storey, fully furnished house that consisted of 2 rooms. Family owned a plot of land twelve hundredth parts (of a hectare) in size, 15 hens and 20 geese.

On the 25th of February when the fire commenced, my mother and I went to our neighbor's (Saday Mammadov Suleyman oglu) basement. But we weren't alone: Latif Mammadov and his wife were already there. We could hear the strong rocket fire. Neighbors told us that we must go away to save our lives, but we didn't believe it because we had no idea that Armenians had already entered the village. We stayed in the basement overnight. In the morning we realized that there was nobody in the village. We went to the Gargar River, but we didn't have time to get across: four Armenians surrounded us and began shooting. They shot at Saday Mammadov and he fell, but before this his wife Sevil was killed. They took us back to the village and locked us in Sevindik Pashayev's house where they beat us unmercifully with ramrods within an hour. They took off all jewelry we had on - rings, earrings, etc. Then they took us to the place that used to be the village market.

Market was filled with self-defense soldiers, about one hundred of them. They all were wounded, beaten up, nobody was in a normal condition. There was Akif Hajiyev's older brother - Suleyman. He was beaten up, his head was wounded, his legs and arms were broken. He was tormented especially brutally because of his brother. Later my mother, Latif with his son Suleyman and myself were taken to Khankendi. They left us with the group of about 20 people - women, children, wounded and tormented men. They forced us in an old broken bus, where we spent 3 days without any water and bread. Then the military truck came, they placed us there. Those of us who couldn't walk were simply thrown in the vehicle. The truck headed for Fizuli, and later we were locked in a livestock farm in Armenian village Krasniy Bazar, where we spent one more day. Then Armenians came and chose two aged women who could walk and said: "Go to the Azeri village Gadjar, there is an Armenian UAZ there. We will release the rest if you come to an agreement and they give us the truck". In the evening we were taken out of the farm and led to the border of Fizuli. Armenians were riding horses - changing speed all the time as they desired, and we ran with our last ounce of strength while the snow was up to our knees. But Armenians said: "The one who drops behind will stay here". Near the

border we were taken into the circle by Armenians with sub-machine-guns. Then two Azerbaijanis came and brought a lot of cigarettes and a can of benzene. As we found out later, the vehicle had been given back earlier. We were taken to the Azeri village. We looked terrible: dressing-gowns on, barefooted. The next day we were taken to the military hospital, where our relatives found us.

MAMMAD NAGIYEV AGALAR oglu

Year of birth - 1953

Former resident of Khojaly

Members of the family:

Father: *Agalar Nagiyev Zulfugar oglu (1924)*, disabled (II) soldier of the Great Patriotic War

Mother - *Nargiz Nagiyeva Seidaga gizi (1928)*

Wife - *Khalida Amiraslanova Gamza gizi (1960)*

Son - *Elmin Nagiyev Mammad oglu (1984)*

Daughter - *Aysel Nagiyeva Mammad gizi (1986)*

Brother - *Fakhraddin Nagiyev Agalar oglu - (1958)*

Brother - *Ikram Nagiyev Agalar oglu - (1964)*

Family lived in the two-storey house consisting of 10 rooms. They owned 12 ancient hand-made carpets, VAZ21011 vehicle, garage made of stone, and 15 hundredth parts (of a hectare) in size plot of land.

On February 13th, I sent my mother, wife and children to our relatives in Agdam with the last helicopter. My three brothers, father and I stayed. As a doctor I visited and treated ill and wounded in the houses. My brothers were on duty at the self-defense unit. On the 25th of February my brothers were on duty, and I was in the house with two wounded men... There also were 21 people sent from Baku under the command of Agil Guliyev. I said that wounded people should be taken to Agdam, because of heavy shooting that began in the evening. At that point there were 15 more wounded in the village, so I went to see them. But I was told the number of wounded people was increasing. I didn't have time to help all of them, and I was the only doctor around. I did not know anything about my brothers and my father. It became clear at night that Armenians were entering the village. I organized a group of people to take the wounded out of the village. Our group went towards Katik forest. Practically I didn't have any medicines or bandage. Some people from our group and me tore our shirts to use them as a bandage. There

were more than 120 people, with 20 of them wounded. We went through the forest often facing groups of Armenians who shot at us. And again we had the dead and wounded. We left dead people and carried the wounded with us. We continued to go for almost two days and decided to take some rest early on February 27th. Many people died of heart attacks on the way, many froze to death, eight seriously wounded died. Our group continued moving forward and those who were in front of the group heard someone calling us in Azeri some people believed and ran to the voices and at that moment they were fired point blank. People scattered in all directions. With a small group of people I found myself in a glen. There was a woman with a wounded boy of 9 with her. I crawled towards and bandaged him. Armenians surrounded and captured us. They took us to the Armenian village Dekhraz and locked us in a big building. They searched us, took all valuable objects away, brutally pulled out women's earrings. Then they took away 13 people in military uniform. Gumbat Ispandiarov changed my cloth thus saving my life. The Usubov brothers - Zakir, Elshad, and also Aladdin Pashayev, Vugar Ibrahimov, Shakhir Mamishev, Usub Aligarayev, Rovshan and Tofiq were shot in front of their relatives. We spent a few days in the mentioned building. I tried to help those who needed help. When Armenians saw me putting stitches with the needle and thread, they started beating me, but the relatives of dead Usubov brothers covered me with their bodies, shouting out "You have already killed our tree sons, leave him to us!", later our group was led on Abbas Gulably road and was exchanged for someone. Many people were beaten up in Dekhraz so brutally that they died on the way back.

ALMARA KARIMOVA IFRET gizi

Year of birth - 1937

Lived in Khojaly.

Family members:

Husband - *Rahim Karimov Suleyman oglu (1941)*

Daughter - *Valida Karimova Rahim gizi (1971)*

Son - *Allahverdi Karimov Rahim oglu (1974)*

Son - *Namig Karimov Rahim oglu (1977)*

Son - *Jeyhun Karimov Rahim oglu*

Family lived in a two-storied fully-furnished house - they had 15 antique carpets, 15 cows, 7 buffalos, 38 sheep, many hens and geese. ("I don't remember exactly")

On February 13 I succeeded in sending my children to the relatives with the last helicopter. On February 26 my husband was at the self-defense post. When the heavy fire commenced my husband took me to our neighbor's dug-out, which was fortified as a shelter.. it had been built long before especially for the fire - we were under fire the whole 1991 year. There already were 40 men in that dug-out where we spent several hours. Then men left and saw that our village was on fire. Everybody was shouting about the Armenians presence in our village. We realized it was time to go. Our group went towards Gargar river. We saw many people crossing the river and going to the forest nearby. We crossed the river and went with the outskirts of the forest in the direction of Armenian village Ketik. We did it because we knew how to go to Agdam from there. But we didn't reach the village, because of dogs. Suddenly there appeared dogs, they began barking and jumping at us. Armenians began shooting at the same time. People scattered. A few people, my husband and I found ourselves at Ketik hill. We saw Armenians at the top of the hill shouting "Come here" in Azeri. But we ran in the opposite direction and they began to shoot after us. We rambled about the forest for 3 days looking for a way. We hid at days, and continued searching at nights. But we couldn't walk anymore - we were half-frozen, hungry. We chewed tree branches, ate snow. We did not make fire because we were afraid that Armenians could see us. We were circling the forest, getting under fire. People were tossing about. I lost the sight of my husband for several days. For some moment I turned out to be alone and began preparing to death, I didn't want to live. But suddenly I saw a human silhouette - it was a neighbors son of 27. he wanted to lift me from the snow and help me move ahead with him. But this is where Armenians came and began shooting at us. They asked how he was related to me and began to beat him. I cried and shouted that the boy was my son begging them to leave him alone. We were brought to the Armenian Pirdjamaal village and locked to some shed with many people there - more than hundred women, children and the aged. All the men - young and old were beaten up brutally. Young girls were gathered together and taken to Khankendi. After few days 6 women of my age and I were taken to Askeran by car. Later we were brought to Agdam cemetery and exchanged for some people. I found my husband in Agdam. His frozen legs had to be amputated.

MAMMAD MAMMADOV JUMSHUD oglu

Year of birth - 1932

Lived in Khojaly.

Family members:

Wife - *Surudj Mammadova Nariman gizi*

Family lived in a single-storey fully furnished house. They owned 4 hand-made carpets, 10 sheep and 20 hundredth parts (of a hectare) in size plot of land.

On the 25th of February my wife was at home and I was at the post of self-defense. I heard the noise of the tanks and saw them moving in the direction of the Khojaly airport. We understood it was time to go. We crossed the Gargar River and moved in direction of Katik forest. Our group consisted of a little more than 10 people. We didn't know the way that's why we strolled about the forest for 5 days. 4 people died on the way - fell into the snow and never got up. People were beside themselves with cold and tiredness. We dared to make fire on the 5-th day to warm the children. But they cried anyway. In the silence of the night their cries appeared to be even louder. We began to be shot at but we couldn't run anywhere because the snow was up to the waist. The Armenians surrounded us and took prisoners. We were driven out more than 2 kilometres. Then they led us to some farm. Icicles hung down from above. There were more than 100 people and half of them were the children. Every morning 5 or 6 young men were taken away. Nobody heard of them anything anymore. There were few families of Maskhati-Turks. They had very beautiful 10-12 year old daughters. Armenians took them out, jeered at them and then killed them. Everyone was beaten up everyday. They pulled out people's golden teeth with pliers regardless of who they were - women, men or the aged. One day we (about 50 people) were loaded and pressed to some truck. They put a sub-machine gunner with a dog at the board, and brought us to Askeran. It was a prison as far as we understood. We were divided into 2 groups and were taken to the cells. Our cell - its ceiling and walls - was covered with blood. Armenians entered the camera to look for the golden teeth of someone. But there were not golden teeth left - they were all pulled out before. One Armenian stroke me with rage so hard that he broke my jaw. Then he broke my rib. Everyday each of us was beaten up brutally. They put some of us into the ice-cold water up to our knees for all night. The legs of those of them who survived are amputated now.

FITAT MAMMADOVA SALMAN gizi

Year of birth - 1960

Lived in Khojaly.

Family members:

Husband - *Salim Hashimov Karim oglu (1963)*

Son - *Gunduz Hashimov Salim oglu (1990).*

I was in my third month of pregnancy.

Family lived in a single-storey fully furnished house consisting of 4 rooms. They had 2 antique hand made carpets. 12 hundredth parts (of a hectare) in size plot of land. We had just acquired household effects.

My husband was a military man that is why he permanently was at the self-defense post. The cover from the fire in which our neighbors and I hid had been built by my husband long before. On the 25-th of February when the fire began nobody came to our place. I was sitting in the cover and then I heard a puppy scratching at the door and went out to look around. It turned out that everyone was gone. I took the baby in my arms and went to Gargar river. I saw people going towards the forest. But I couldn't climb the mountain and I went down the railroad with the baby. The day was breaking when I reached forest outskirts. The searchlight was set at Askeran fortress. I hid when the ray of searchlight was near me. But they succeeded in lighting me up and began shooting. I felt that bullet lodged and with fear and with what was left of my strength and with last hope I ran in the direction of Akhmedovar village. I saw some men shouting to me "Run faster" in Azeri. But then I began to be shot at again and fell down. I came to myself when these men took me in their arms. They put me on a coat laid on the snow and began to untie kerchief from my back with which the baby was attached to me. Baby kept silence when we unrolled him. We saw that the kerchief was covered with blood. The bullet killed my 2 year old son. I was taken to some hospital because my arm was wounded. Then people helped me go to Agdam. On March 2 I found the body of my husband, his 22 year old brother Vasif and his 17 year old nephew Zakhir.

YUNUS AGAYAROV BEHBUD oglu

Year of birth - 1931

Lived in Khojaly.

Family members:

Wife - *Kubra Agayarova Allahverdi gizi (1929)*

Son - *Isakh Agayarov Yunus oglu (1969)*

Daughter-in-law - *Sadagat Agayarova Allahverdi gizi (1969)*

His granddaughter Sevinge Afayarova Isakh gizi was 5, and his grandson was 3 years old.

They lived in a two-storey house consisting of 7 rooms. House was fully furnished. They also owned 2 cows, 30 sheep and 25 hundredth parts (of a hectare) in size plot of land.

On the 25 of February my son was at the self-defense post. The fire was very heavy. My son came home and said "Go away immediately!" He gathered and led us out together. We were going through the forest behind other people because we didn't know the way. Suddenly we were shot at and people scattered in different directions. This is where I lost sight of my grandchildren and daughter-in-law. But I had time to notice that children were not able to run and simply fell in the snow. My son was carrying his mother on himself and couldn't keep his eye on them. My wife refused to go on her own. She cried and shouted all the way because our elder daughter had been a handicap since her childhood and couldn't walk. She stayed in bed in our house in Khojaly. My son dropped his mother on the snow when the shooting began. She stood up screaming that she was returning to Khojaly to our daughter. Our daughter was lying in bed as she had been left when the mother came back. They spent their time sitting there till the morning. Three young Armenians entered the house in the morning, the fourth old one stayed outside. Armenians wanted to pull the girl off the bed when they saw her. But mother began weeping and shouting that the girl was handicap. Armenians opened the bed to make sure that she couldn't walk indeed. At that time they heaped up pillows and blankets on her, poured some benzene and set it on fire. Mother rushed to the daughter to burn down with her. But Armenians grabbed her and threw her outside so that she didn't disturb them. Armenians stayed there till the girl was burnt down alive. When my wife Kubra regained consciousness she felt somebody pulling her somewhere. It turned out that the aged Armenian staying outside brought her to his village and hid her in the basement of his house. He told the wife not to let her outside and not to tell anything to anybody. After few days at night the aged Armenian tied her arms and shut her mouth so that she couldn't shout and scratch her face to mourn the awful loss of her daughter. He took her to the border of Agdam and

let her go with the help of some of his same aged relative. Since that time my wife became insane - she cries all the time, locked herself in the basement of the house we are living in now and she never speaks to anybody. She practically does not exist anymore. I stayed in the forest during the shooting. I couldn't walk, couldn't run - just lay in the snow. I woke feeling I was beaten up by somebody. The Armenians were driving out a group of captives. They saw me and wanted to check up whether I was dead or alive. I was forced to stand up and I was taken as a captive when I came to myself. We went for a long time. Then they put us into some car and took to the place near the building of the prison in Askeran. We (the aged people) were beaten up brutally. They cut off young guys' heads, noses and other parts of the body before our very eyes. I returned from the captivity because a group of people and I were exchanged for some people. Now I am alive, but it seems to me that I am dead - there is nothing left of my life.

MIRZA ALLAHVERDIYEV SALEH oglu

Year of birth - 1952

Lived in Khojaly.

Members of the family:

Wife - *Ruzgar Aliyeva Yagub gizi (1959)*

Daughter - *Rahima Allahverdiyeva Mirza gizi (1979)*

Daughter - *Samira Allahverdiyeva Mirza gizi (1980)*

Son - *Amen Allahverdiyev Mirza oglu (1981)*

Family lived in a single-storey socle house consisted of 3 rooms. House was fully furnished, had a big stone fence. They also had 12 hundredth parts (of a hectare) in size plot of land, one cow and 13 sheep.

I had evacuated my children and my wife with the last helicopter 12 days before the beginning of the events. The situation in October was particularly hard, the roads were closed. We lived as in blockade - the food, medicines, and the fuel didn't come. We created a self-defense unit in the village because we were constantly fired at from the Armenian villages in the neighborhood, our cattle was driven away. On February 25 my younger brother and I were at the post. When it got dark (it gets dark early in February) we heard engine noise and saw military equipment nearby which began surrounding the village. We saw tanks moving towards the airport. A heavy shooting (not as usual) began in a while. Practically all houses were on fire. The atmosphere was very intense - women and children tossed in

fire with cries and screams. What else could we - people with submachine guns that only some of us had - do against the tanks? We saw a big group of people hiding in the 5-storeyed building. Some fellow-villagers and I tried to protect them. Some of us had submachine guns. Giyas's son held defense around this house and died at the roof later on. Late in the evening we saw Armenians entering houses and robbing things that had survived in fire. We decided to make use of it and take the people from that building to the forest. People divided into 2 parts: one part went to Gargar river, the other one (about 18 people and I) went to the Bozdag Mountain. It was very difficult to move in snow - women and children cried, the aged were worn out. We reached Armenian village by the morning. I knew these places before but now I got entangled somehow and didn't recognize the Armenian village. We were afraid to go straight to the village and we took a little rest. I felt very bad - was very weak, flat-out. I didn't notice how I fell asleep and got my right ear frostbitten. It had already grown lighter and nobody was around when I woke up. People probably thought that I had died and left without me. I got up and made an attempt to walk. I got into the vineyard and stroke right against the Armenian post. I didn't even notice when I was surrounded by Armenians. I realized I was taken prisoner only when Armenians stopped me with a shot. About 5 or 7 people (I don't remember the exact number of them) began beating me brutally. I felt a very strong blow with the gun butt to my head - I don't remember anything else. I came to myself on the concrete floor in some place with frozen water. I was taken to some room where my 4 golden teeth were pulled out and I was beaten up again heavily that my riffling broke. They wanted to scare me that they would kill me with a knife and they cut finger on my right hand. I was alone for 3 days, then I was thrown to another cell where people from the same village were. I learned there that I was in the prison in Askeran. Once there was a very heavy fire on Askeran from the direction of Agdam. We were loaded to "Kamaz" and taken to the Noraguh village with other captives. They kept us in some basement there. All this time we were beaten up, tortured and jeered at every day. On March 13 we were taken to the border of Agdam where we were exchanged for some people. I was placed in hospital named after Semashko where I was treated for 6 months. My father and mother were taken prisoners too. My father died in captivity because he was jeered at very brutally there. My mother was exchanged for someone. I want to tell about the young people last year students of 1991 year. They took an oath to protect our village. Only 3 of them survived. I lost my father - Saleh Allahverdiyev Imamgulu oglu (1920 year of birth), my elder brother - Novruz Allahverdiyev Saleh oglu (1947) with his son, my nephew - Mahir Allahverdiyev Novruz oglu who was only 17 years old. My brother - Ziyaddin Allahverdiyev Saleh oglu (1958 year of birth) disappeared without a trace.

MALAHAT ALIYEVA AHMAD gizi

Year of birth: 1957

Former resident of Khojaly

Family members:

Husband - Tptyg Chobanov Khadij oglu (1949)

Son - Teymur Chobanov Tptyg oglu (1979)

Son - Seymur Chobanov Tptyg oglu (1980)

Daughter - Nazakat Chobanova Tptyg gizi (1984)

We lived in Khankendi up until 1988. We owned a two-storey house with 6 rooms, fully furnished, and 6 hundredth parts (of a hectare) in size plot of land.

In the past few years the situation around became very tense: we were afraid of going out somewhere, we were getting insulted all the time. Often men were caught and beaten up; the group of Armenians could attack one Azeri man. Beginning with the last year houses of Azerbaijani people were set on fire. When we learned that the family we knew was burned because somebody set their house on fire, and locked the doors and windows from the outside, we understood that we have to leave. Once my brother who lived in Khojaly came over at night in his truck and we started loading some stuff when our Armenian neighbors demanded that we leave everything otherwise they wouldn't let us alive. Then my brother - Maharram Aliyev Ahmad oglu (1962) quickly seated us in the vehicle and drove us to Khojaly. Within a month we officially registered a new plot of land and started building a new house. It only needed to be plastered and for the time being we lived at my brother's.

On February 25th my husband and my brother were at the self-defense post, while I stayed home with kids. When heavy fire commenced our neighbors came over and we all hid in the basement. At night my husband returned together with my cousin, Kamil Husseinov (1955). He said that we should leave and told us to get ready quickly and head for the school. When we came outside we saw that everybody was moving towards the forest. Everything around was on fire, including our new house. I have never seen anything like that before: everything was covered with fire and smoke, children were calling their parents, parents were looking for their children, everybody was crying. We made our way to Gargar river. I started carrying children across the river on my back one by one. When I was carrying my daughter I heard a shot nearby, the girl twitched and fell into the water. I picked her up and carried to the bank. We were walking over the snow that was up to our knees. People were slipping down, rising on their feet and continued to move ahead. Nobody knew what was going to happen to us. Alif Hajiyev was ahead of our group. During shootings people were scattering in all direc-

tions, many of us died of bullets and froze in the snow. We spotted an asphalted road ahead of us - the Nakhchivanik road. There was a tank on the road; it turned and moved in the direction of Askeran. We thought that it had left and came out of the forest. So, when the shooting at us started we were without any cover, bullets were flying in all directions, it was terrible. The tank returned and started shooting too. People lost their heads. I suddenly saw my husband, and in a blink he was killed before my very eyes. I fell on his body and couldn't believe that he was dead. People made me go and save my children. My boys were going on their own, while I was carrying my daughter. My daughter's fur coat got wet when she fell in the river and froze to her body. It was impossible to take it off and some man cut it with the knife. I took off my kerchief and bundled my daughter up with it. When the shooting by the asphalted road started again I fell on the ground and covered my daughter with my body. It was too late - the bullet hit her and she died. I refused to move ahead - I just wanted to lie there and die with my girl. Then somebody dragged me somewhere, and I don't remember where I was going and what happened. I remember I was crawling somewhere when I saw my son Teymur, he was wounded and bleeding. I put him on my back I continued crawling with him on my back, all I remember is that dead bodies were everywhere and we were crawling over the blood of other people. Later some men ran up to us and carried us to Agdam. My sister was carrying an infant out of Khojaly when she was killed, so people brought that infant to me. My sons were at my relative's. For a long time I was unable to speak at all. I attempted suicide a few times, so my relatives brought a mullah from the mosque and he talked to me for several days. I promised that I wouldn't try to commit suicide, but since that time I do not live anyway.

MUBARIZ HAMIDOV SABIR oglu

Year of birth - 1980

Lived in Khojaly.

Family members:

Mother - *Kifayat Hamidova Chirag gizi* (1946)

Brother - *Mushvig Hamidov Sabir oglu* (1976)

Brother - *Eldaniz Hamidov Sabir oglu* (1978)

Sister - *Nigar Hamidova Sabir gizi* (1981)

They lived in a single-storey fully furnished house consisting of 4 rooms.

My two brothers and I went to self-defense post. Although we were teenagers we tried to help as much as we could. On the 25th of February when the fire began we came back from the post to take our sister and mother. We left the house all together and went to Gargar river. We got under fire while we were crossing the river. People ran in different directions trying to save themselves from the bullets. I ran up to the forest trying to hide there. But I couldn't run fast because the snow was up to my knees. I saw that I was covered with blood only when I hid in the bushes. It turned out that the bullet touched my head, my left arm and right leg were wounded too but I could hardly feel the pain because of the cold. I didn't know where to go. I tried to find the way and roamed about the forest for 13 days. Dead people were everywhere. I gnawed tree rind, ate snow of starvation. My clothes were frozen - I didn't feel, didn't understand anything. I was sure my people were dead. I could hardly walk. But once I stumbled over something and fell down. It was already day when I came to myself and saw that I was lying on the corpses. I sat down looking at my legs because I didn't feel them. My big toe fell off when I touched it. I couldn't walk anymore. I saw the light nearby when it began getting dark. I didn't care about anybody there and I went to the light. I wanted to be killed if the Armenians had been there. I lost consciousness when I knocked at the door of the first occurred house. I woke in a house where people said that I was in Shelly. After 2 days I was taken to hospital because of the gangrene. I was put to the child department of the hospital named after Semashko in Baku. I was treated there for a year and a half. My body was frozen below the belt and doctors tried to save me. Hospital nurse Ira and doctors bought me different expensive medicines on their own account. They saved me. But we don't know anything about our mother until now.

ELMIRA ALLAHVERDIYEVA ZAKARA gizi

Year of birth- 1956

Lived in Khojaly.

Family members:

Husband - *Novruz Allahverdiyev Saleh oglu (1947)*

Son - *Makhir Allahverdiyev Novruz oglu (1975)*

Daughter - *Nuriya Allahverdiyeva Novruz gizi (1977)*

Son - *Elgiz Allahverdiyev Novruz oglu (1979)*

Family lived in a single-storey fully furnished house consisting of 3 rooms. They had 3 modern and one antique carpet. 12 hundredth parts (of a hectare) in size plot of land.

On the 13-th of February in 1991 my daughter, youngest son and I flew to Agdam on a helicopter. My husband and elder son stayed in Khojaly. My son was supposed to leave school that year. But he stayed in Khojaly with 7 boys from his class to protect the village. Later I learned that all of them died on February 25. On the 26 of February I was near Agdam mosque looking for my husband and sons. But they were not there. In spite of the fact that there was no news from them I was still looking for them till the end of March. According to people's words they were going through the forest. My husband was wounded and my son was upholding him. Nobody saw them after the Nakhchivanik road - they disappeared without a trace. My husband's two brothers were taken prisoners, but then they were exchanged for 4 corpses of foreign Armenians from Livan. I also want to tell something about my brother's wife. She was carrying her 5 year old son Samir Guliyev on her back through the forest. The bullet went through her and killed the baby when the fire began.

ALLAHVERDIYEVA ANTIGA GOYUSH gizi

Year of birth - 1932. Married.

My husband, our 8 children and I lived in a two-storeyed stone house consisting of 6 rooms.

On the 23rd of February at about 6 a.m. we woke up because of the shooting. We thought the fire would stop soon, as it had happened before, that's why we decided to hide in the basement of the police department building. The police tried to defend the village and fired back. My son Vidadi helped them by bringing cartridges. He got wounded and died. We couldn't bury him because there was a battle in the village. My husband and another son carried dead Vidadi into our house and put him on the bed. We were in the basement and my daughter Zeynab saw from the little window of the basement the Armenians shoot a policeman (Guliyev Ismayil - 1971 year of birth). Other families and some of the policemen were with us in the basement. One of them suggested to run away from the postern. He said that it would be better to die than to be taken prisoners. Men broke the lock and we followed the path to the mountain all together. An Armenian in police uniform opened fire with the submachine gun from the right side. A Agdam policeman Azar and a local-man Neymat Radjabov began to fire back and cover us. Wounded Radjabov was taking out another wounded man, but he was wounded again and died. We ran and reached the forest.

My son Murad's and daughter Ragilya's legs failed them. We carried them till the Garagav mountain on our backs. Azeri soldiers and local population met us when we climbed up the mountain. The doctors arrived on Azeri helicopter. All this time parents and children were looking for each other. Wounded people were loaded to the helicopter. They also took my son Murad and his daughter Aysha who died from the chilblain. She was only one year of age. My daughter Zeynab and I got our legs frostbitten. Now we are the second group handicaps. We went to the Lachin district the same day. We went on foot without clothes, hungry but glad we were not shot at. We went 3 days. We reached the military men in Nuratdi village. A car with the military men came to our village Meshali to take the dead people. My husband and my son Ismayil went with them to the village. My husband saw only the ashes and burned-out bones when he reached the place my killed son Vidadi had been left at. My husband put the ashes in a box and hid it.

Local residents of Nuratdi village helped us with the clothes and food. We went to our relatives in Agdam district after two days. We were making commemoration for the dead when the "GRAD" shell released from the Armenian side burned our house. We left for Lambaran village in Barda with our relatives. My son Murad found us there. We were placed in an empty hospital. Local residents helped us and we stayed there for 4 years. Then we moved to Barda.

SATTAROV KHANLAR SAFTAR oglu

Year of birth - 1943.

Married.

Commander of MI-24 Esquadron., Commander of MI-8 Squad of Zabrat Aerodrome In February 1992 I worked for Zabrat aircompany "AZAL" as a Commander of MI-24 helicopter squad. At the beginning of February MI-24 helicopter was hijacked by military pilots from Sangachal to Zabrat airport. Later, on February 10-11 two more MI-24 helicopters were hijacked. On February 13, 1992 representatives of Sangachal regiment arrived to take MI-24 MD CIS helicopters. By instructions of Aliyev Yavar, Commander of Zabrat unit, accumulators were taken off these aircrafts, so military pilots were unable to start engines. Next day, on February 14 by noon an order was received from the Ministry of Defense of Azerbaijan for civil pilots from Sangachal to arrive in Zabrat. There were six MI-24 military helicopters in Sangachal, one of them was out of order. Five helicopters were examined and ferried in Zabrat airport. In February, I don't remember the exact day, these helicopters undertook military flights to Gubadly, Martuni, Khojaly, and Askeran. At first helicopters were poorly supplied with ammunition. Flights were operated by military pilots from Sangachal, who got transferred to the MD of the Republic of Azerbaijan, and by civil pilots from Zabrat aerodrome.

On February 26 while I was on holiday I was in Zabrat airport. A direction to fly to Agdam was received in the evening, however there were no pilots trained for night flights. By the instruction of Zabrat air crew Commander I flew to Agdam and reached my destination on February 26. The next day, on February 27 ten people were sent to transport corpses 25 kilometers south from Askeran. I landed in that area, there were about 15-20 corpses: women, men, kids, old people and young guys. The helicopter was being shot from different directions. Two military helicopters were covering the helicopter I operated. People who came with me to pick up corpses were looking for their relatives and friends, due to lack of time because of the shooting, only seven corpses and an alive woman were brought. During second flight investigator from the Office of Public Prosecutor of Askeran town (I don't remember his name) was on board of my helicopter. We were picking up wounded soldiers who got under fire by the farms. In the evening of February 27, 1992 I took off heading for Baku, next day my crew was changed.

On February 28, 1992 I flew MI-24 helicopter I flew to escort MI-28 helicopters: to evacuate people from Umudlu village. Tuvayev, Yusifov, Karpov and Shirinov were pilots who accompanied me while we were delivering corpses picked up between villages of Askeran and Nakhichevanik. When I came we were shot at by large-caliber machine-gun from the direction of the farm that was located in 200 meters from my helicopter's landing area.

On February 14, 1992 I, Yusifov, Aliyev, Hasanov, Edison, Mammadov ferried military helicopters MI-24 to Zabrat airport and since then we have been engaged in preparing military operations on this helicopter, being at disposal of the Ministry of Defense of Azerbaijan according to the Order of February 22, 1992. I have to add, that on February armed forces of self-defense did not obey the united command and it was necessary to create a regular army, which is currently being created.

ZARIFA GULIYEVA ZAKARA gizi

Year of birth: 1970

Former resident of Khojaly

Family members:

Father - Zakara Guliyev Gashig oglu (1932)

Mother - Shura Guliyeva Shamil gizi (1940)

Sakit Gasyimov Eyyub oglu (1965)

We lived in a single-storey stone house consisting of five furnished rooms. We owned 10 antique hand-made carpets that our grandmothers had left for us. My father was a beekeeper and our kitchen was full of barrels with honey with total weight of about a ton. We had 20 hundredth parts (of a hectare) in size plot of land.

My husband got sick, that's why I left for Agdam together with him in the last helicopter. My parents stayed in Khojaly, we didn't even think that something that bad could happen. Every day I was running to the Agdam mosque looking for my parents and asking people about them. Some said they had seen them on the way, but they didn't see them after. Once I met a man who told me that my mother and my father had been killed near the Nakhchivanik Road. On March 4, my mother's corpse was found; one could see bullet wounds on her body. On March 6 my father's corpse was found, he got shot as well. On March 17 my older brother's corpse was brought.

INFORMATION ABOUT THE WOUNDED PERSON

1. Name, Surname, Patronymic: *Rafiq Yusif Suleymanov*
2. Date and place of birth: *1974, Lachin region*
3. Marital status: *Single*
4. Nationality: *Azerbaijani*
5. Place of work: *worker, Khojaly milk commodity farming*
6. Permanent address: *Khojaly city*
7. When and from where moved to Khojaly: *1986, from Lachin region*
8. Brief information about the incident and injury. Where was injured and treated: *his legs were frostbitten because of staying in the forest seven days connected with Khojaly massacre, and he was treated in Baku First Aid Hospital.*
9. Brief information about medical examination and witness testimony: *both legs of citizen R.Y.Suleymanov were frostbitten because of long time low temperature influence and it is considered a less severe body damage hazarding health for a long time.*
10. Remarks on peculiar cruelty:

Case No. 64524,

Form No.8

1992

**Interrogation
PROTOCOL**

May 1, 1992

R.T.Knyazov, the investigator
of Azizbayov District Police Investigation Department,
Baku city, Azerbaijan Republic

Observing the clauses 173, 174 CPC of the Azerbaijan Republic, I have interrogated him as a witness at Gunashli sanatorium of Mardakan settlement.

Name: *Rafiq Yusif Suleymanov*

Date of birth: *1974*

Place of birth: *Khojaly town*

Marital status: *Single*

Nationality: *Azerbaijani*

Education (schools graduated and when graduated): *secondary*

Profession, current place of employment and position: *not worked*

At the time of crime: *served in the National Army since November, 1991*

(Previous) convictions: *none*

Permanent address (correct address and phone number): *Khojaly town, Mardakan "Gunashly" sanatorium*

Passport No, date and place of issue: *personality has been identified*

He was warned on responsibility for refusal from testifying under the 181 clause of Criminal Code of Azerbaijan Republic and for a false testimony under the 179 clause of Criminal Code of Azerbaijan Republic.

I can say the following on the asked questions:

I lived in Khojaly since my birth. I served in the National Army in Khojaly since November, 1991. My commander was Tofiq Husseyinov, Khojaly inhabitant. My mother Suleymanova Nubar, father Suleymanov Yusuf, my brother Suleymanov Tofiq, Zamina and Ilaha lived in a private house.

The accident began on February 25, 1992, after 21:00 am. Big military machines surrounded the village and from long distance they began to fire using large-caliber armed technique. Houses of the village began to burn. I was at home when skirmish started and left house with the family - my mother and sisters, hiding them under the bridge I began skirmishing. Me and skirmishing persons-Bayram, Suleyman, Shahmali, Mehman using fowling-pieces and Malik using sub-machine-gun protected the women. We realized that we had no way out. We -my mother, sisters and neighbor Maharram with his family, Adila, 13-year-old Mubariz and others began to run to the forest. We directed ourselves to Gulably village. There were Armenians on our way near to Dahri village. We were about 350 persons. When skirmishing started, every one began to run in different directions. Markez, Malik and one Turkish, I don't know his name, one old woman and my mother died near me. Then, we - 11 persons parted and began to run through another way. Then we hurried to the Armenian post and skirmished using sub-machine-guns. Then Bayram, Anver and me began to look for another way using fowling-pieces. After staying in the forest for 6 days, we reached Aghbulag village and we -Bayram and me parted. And we found ourselves in the Armenian Aghbulag vilage. There Armenians banished us from the village. While we were running, seven persons stayed in the forest. By chance, at 3.00 A.M. Husseyin, Mirvary, sister and brother and others reached Mughanli village of Aghdam. But we did not know that, this was Azerbaijani village. We could do nothing but risk, but then we saw that they were Azerbaijanis. Then those five persons who stayed in the forest -my brother Rafiq, Anver, Salman, Ayna and Sona, reached the group of Yagub bay on the 12th day. My legs were frostbitten. Then I was brought to the Republic Hospital and from there I was brought here.

My testimony's been written as I told and my testimony was read aloud.

Suleymanov R.Y

Interrogated: Knyazov

May 02, 1992

Form №8

Interrogation
PROTOCOL

02 May, 1992, Baku city

R.T.Knyazov, the investigator
of Azizbayov District Police
Investigation Department

Observing the clauses 173, 174 CPC of the Azerbaijan Republic, I have interrogated her as a witness at Gunashli sanatorium of Mardakan settlement.

Name, Surname, Patronymic:	Guliyeva Anahid Murshid ghizi
Date of birth:	1955
Place of birth:	Khojaly town
Marital status:	Married
Nationality:	Azerbaijani
Education (schools graduated and when graduated):	Higher, API
Profession, current place of employment and position:	unemployed
At the time of crime:	teacher at secondary school #2 of Khojaly town
(Previous) convictions:	none
Permanent address (correct address and phone number):	Khojaly town, Mardakan "Gunashly" sanatorium
Passport number, date of issue and place of issue:	personality was identified

She was warned on responsibility for refusal from testifying under the 181 clause of Criminal Code of Azerbaijan Republic and for a false testimony under the 179 clause of Criminal Code of Azerbaijan Republic.

I can say the following on the asked questions:

I lived in Khojaly city on February 26, 1992. My husband Guliyev Murshud was there at that time. My sister Aliyeva Heyran Murshid ghizi, her husband Aliyev Firdovsi Isa oghlu, Firdovsi's son Elchin, Elgiz, Mehdi were in Khojaly. My sister was with her family. Mehdi is now in Gunashly. Nothing is known about his relatives, father, mother and brothers. Mehdi is 5 years old, he lost all his family members and I take care of him. My sister with her husband Firdovsi was living in Firdovsi's 3-room apartment. He possessed all kinds of private property and after the tragedy his property was appropriated by the Armenians. Now, my sisters' son Mehdi is under my tutorship and I want to speak on behalf of him. Mehdi does not have any property for living. He has not received any financial aid. I am the only relative of Aliyev Mehdi Firdovsi oglu now living at "Gunashly" sanatorium. His uncles, aunts are alive, but I have got no idea about their place of residence.

I notify that Mehdi's father and mother were in my father's house in Khojaly during the massacre. When the accident began, my father Murshud hid them in the garage of Firdovsi's uncle Kazim. Other relatives were also there. Then, my father returned to his village. He saw that situation was very serious and returned again to the garage but nobody was there. My father went to the 86th post, then to the forest but found nobody. Mehdi was somewhere hostages by the Armenians. His grandfather ran away with him to Aghdam then came to Baku. Mehdi's grandfather Isa was in hospital named after Semashko. Now he is in Aghdam. I took Mehdi to Baku from his grandfather in Aghdam. Now I don't have any information about Mehdi's parents and brothers.

My statement was read out for me, it is true.

Guliyeva

Interrogated: Knyazov R.G.

Information about the wounded person

1. Name, surname, patronymic: *Aliyeva Solmaz Bahlul ghizi*
2. Place and date of birth: *1963, Khojaly city*
3. Marital status: *Single*
4. Nationality: *Azerbaijani*
5. Place of work: *Student of Finance Credit technical school*
6. Permanent address: *Khojaly town*
Temporary: *Baku city, Mardakan district, Guneshli sanatorium*
7. When and where from came to Khojaly: *Khojaly citizen*
8. Brief information about incident how and where was injured, where took treatment: *On 25-29.02.1992, while fleeing from Khojaly her legs were frost-bitten and took treatment at First Aid Hospital in Baku city*
9. Brief information on witness testimony and medical expertise: *both legs of S.B.Aliyeva were frozen and concerns to 2nd category of bodily injury. Time of the above-mentioned damages coincide with massacre on 25-26.02.1992*
10. Remarks on peculiar cruelty:

Case #64524

1992

**Interrogation
PROTOCOL**

04 May, 1992

R.T.Knyazov, the investigator
of Azizbayov District Police Investigation Department,
Baku city, Azerbaijan Republic

Observing the clauses 173, 174 CPC of the Azerbaijan Republic, I have interrogated him as a witness at Gunashli sanatorium of Mardakan settlement.

Name, surname, patronymic: *Aliyeva Solmaz Bahlul ghizi*
 Date of birth: *1963*
 Place of birth: *Khojaly town*
 Marital status: *Single*
 Nationality: *Azerbaijani*
 Party affiliation: *non-affiliated*
 Education (school and year of graduation): *Secondary*
 Occupation: work place and position: *Unemployed*
 At the crime time: *Studied at Khojaly branch of Finance
Credit technical school*
 (Previous) convictions: *none*
 Permanent address(correct address
and contact number): *Khojaly town, now Guneshli sanatorium.*
 Passport No, date and place of issue: *personality has been identified*

She was warned on responsibility for refusal from testifying under the 181 clause of Criminal Code of Azerbaijan Republic and for a false testimony under the 179 clause of Criminal Code of Azerbaijan Republic.

I can say the following in accordance with the questions asked me:

I was born and brought up in Khojaly city. I was living with Aliyeva Fatma in Khojaly. At about 11:00 o'clock on February 25, 1992, heavy military equipment surrounded the town fired at the town and the houses began burning. At that time we - my brother's children, uncle, and neighbours were sleeping in the basement. As soon as skirmishing began, everyone ran away to the forest and from there we saw houses burning. Some of our National Army soldiers led us off the town, then we continued our way by ourselves through mountain. We were 100 people. We went towards Gulably and some part of us went to Gulably. We also wanted to go to Gulably passing by an Armenian village but hearing fire we returned and lost our way in mountains. The 4th or 5th day we reached Gulably. I am informing that my mother went to Aghdam in 1991 and stayed there. Only I stayed there out of our family. My brother's family, little son and me reached Gulably at the beginning of March. On the way here, my sister's husband died from bullet wound. I notify that our 4-room house and things were insured. We did not get any insurance money. Four cows also remained there. The length of our garage was about 100 meters. we had good furniture, home equipment, TV, refrigerator, construction materials remained in the yard.

My testimony's been written as I told and my testimony was read aloud.
I have no additions and confirm by signing.

Aliyeva

Investigator: Gnyazov

Forensic Department

#2649 ON BODILY INJURY

September 17, 1992

According to **E.A. Mikayilov's** decision,
Major Cases Investigator at Main Prosecutor's Office
of Azerbaijan Republic

dated March 1, 1992

Ambulatory department

Ismayilov M.S.

Work experience: since 1989

Citizen Aliyeva Solmaz Bahlul ghizi

26 years old

Khojaly town

Case History #2650

Aliyeva Solmaz Bahlul ghizi

Questions:

1. What kind of injuries are there in the body of Aliyeva Solmaz Bahlul ghizi? Specifications, places, number, mechanism of origin and severity of the injuries?
2. What were the injuries caused with? Characteristics of the instrument. Are there wounds caused by fire-arms, traces of gunshots fired from a short distance, burns, injuries caused by wheel or track vehicles?
3. Did the injury or injuries cause loss of any organ functions or pregnancy disturbance, or critical deformity of the face? Is there any evidence of torture?
4. Determine the time of bodily injury.

Initial Information:

As seen from the decision, on February 25-26, 1992 Armenian Armed Forces together with soldiers and officers of the CIS dislocated in Nagorno-Karabakh using various types of weapons and equipment (tanks, artillery, BMP, automatic rifles) that were in their possession, attacked town of Khojaly, massacred and injured peaceful population, the town self-defense forces and Khojaly town Police officers.

As seen in Case Hsitory #2650 compiled by First Aid Hospital of Baku city on 24.03.1992 at 20:55, S.B. Aliyeva was admitted with diagnosis of 2nd category frostbite of both legs. According to her, she stayed outside in cold weather for 3 days during the Khojaly massacre; her legs were frost-bitten but were not treated. Pulse - 74 beatings per minute, blood pressure 115/75. Stomach is soft and without pain. She has oedema in both legs, skin color is pale, and toes are cold. Diagnose: frostbite of both legs. Health condition was satisfactory from 26.03.1992 to 03.04.1992. She has no special complaints, pains in legs decreased, no swelling ups and legs are hot. On 04.04.1992, she was taken home for out-patient treatment. Clinical diagnose - 2nd category frostbite of both legs.

Ismayilov M.S

Conclusion:

We come to the following conclusion taking into account the above mentioned. S.B.Aliyeva got second category frostbite of both legs. The cause for that injury was low temperature impact for a certain period of time and the injury belongs to less severe bodily injuries hazarding health for a long time. The period of the above mentioned injury may meet the shown period, i.e. February 25-26, 1992

September 18, 1992

Ismayilov M.S

INFORMATION ABOUT THE WOUNDED MAN

1. Name, Surname, Patronymic: *Nabiyev Niftali Ibad oglu*
2. Place and date of birth: *1945, Khojaly*
3. Marital status: *Married*
4. Nationality: *Azerbaijani*
5. Address of employer: *agriculturist in Khojaly Agrarian Industry Association*
6. Permanent address: *Khojaly town*
7. When and from where he came to Khojaly: *He came here from Lachin region in 1986*
8. Short information about injure and accident, where he was injured and where he took treatment: *He was hostages when he was forced to leave Khojali, as a result of beatings and torture he got different bodily injuries when being hostages, took treatment in Central Hospital of Barda region.*
9. Short information about testimony and medical examination:
10. Remarks on peculiar cruelty:

Case #64524

1992

**Interrogation
PROTOCOL**

August 1992, Baku city

Abuzarov M.M., Prosecutor Office's investigator,
second degree lawyer

Observing to the clauses 173, 174 CC of Azerbaijan Republic, I have interrogated him as a witness at "Gunashli" sanatorium, Mardakan settlement.

Name, Surname, Patronymic: *Nabiyev Niftali Ibad oglu*

Date of Birth: *1945*

Birthplace: *Khojaly*

Marital status: *Married*

Nationality: *Azerbaijani*

Education (school and date of graduation): *higher, Azerbaijan Agriculture Institute, agriculturist*

Profession: name and address of employer and position held, at present: *temporarily unemployed*

At the crime time: *agriculturist in Khojaly Agrarian Industry Association*

(Previous) convictions: *none*

Permanent address (correct address and phone number): *Khojaly town, temporarily Mardakan settlement, "Guneshli" sanatorium*

Passport #, Date and place of issue: *Personality identified. Identification card #12872*

He was warned on responsibility for refusal from testifying under the 181 clause of Criminal Code of Azerbaijan Republic and for a false testimony under the 179 clause of Criminal Code of Azerbaijan Republic.

I can say the following on the asked questions:

I am Khojaly resident, and was born and grew up in Khojali. I had private house in Khojali. My family consists of 5 persons - me, my wife - Nabiyeva Aytekin Khidir gizi, my sons - Seymur, Emin and my daughter Samira.

I was in Khojaly on 25.02.92, but in connection with the tense situation, I had managed to take out the members of my family from Khojaly. They lived in Ugurbayli (Tazakand) village of Barda region. Khojaly always underwent fire from different arms, heavy machine-guns, and local residents were under permanent fear. No transport had worked for already 3-4 months, the only transport was helicopter that hadn't flown since the end of January. Khojaly was nearly in blockade. Khojaly was sieged by the military equipment and fired at from all sides at about 22:00-23:00 on 25.02.1992. Khojaly had been fired at many times, but today's fire was much stronger and we were in jaws of death. When the skirmish started, I was at home. As is known there had been neither light nor gas in Khojaly since the beginning of the year. Everything was completely dark around. A little after the skirmish, we saw that the town was in flames, but we hadn't left the town yet, we hoped that the skirmishing will stop, and the Armenians would step back again. At about 1:00 o'clock at night, the residents of Gala valley went to the centre of Khojaly and said that Armenians had entered our blocks, burned Finish type houses, and we must leave. But we told them to wait a little, may be they would be stopped and we waited a little. We saw that skirmishing didn't stop, on the contrary, grew, we went to the depths of the town. Many residents, including women, children, the old crossed the Gar-Gar river and poured out to the Katik forest. At that time, there were about 200 people in our group. Our conception was to go to Dahraz forest, and come down to Abdal Gulabli. When we poured out to the forest, the Armenians fired at us. When we reached the forest near Dahraz, we were surrounded and stayed in the forest five days, put up lots of resistance, but armed forces were unequal, our military might and arms were less than theirs. As a result of fire, and frost-bite, there were many dead and wounded within five days. The sixth day, at the crack of dawn, with the aim of going to Abdal Gulabli, we left the forest and came down by path, we not knowing ourselves reached Dahraz village where Armenians lived and saw that we were in full blockade of Armenians. There was skirmish, but it was impossible to break the enemy's blockade, we were obliged to give in. Armenians took away all the arms from us. We had many losses during the skirmishing. They disarmed the National Army uniformed men and kept them there, took the others to the village and poured out to the stable, in a few minutes, they took the National Army uniformed men to us. Then, closing the door the Armenians poured out inside. They commanded us to collect money and valuable things and to give them, so, they by force took our valuable things. We stayed in that stable 2 days, then they told us that they would take 19 people to Stepanakert. They chose

National Army uniformed 13 men among us and took them, when they went out we heard submachine gun fire, but we neither saw their corpses nor traces, we only saw a car coming. I exactly remember National Army uniformed Rovshan, Aladdin, Shamo, Tofig, but I have forgotten the others, because, I didn't know them well. After setting free women and children, pouring out us, 19 people to the "Kamaz" car with tent, they took us to Stepanakert through Askaran. When we reached Khojaly, the Armenians stopped us, asked "who are they?" The Armenians, surrounding us, said to them "they are from Khojaly". They said "lift the body, throw them here". At that moment, another man came by "Niva" and said to those Armenians: "No, we can't kill them. We know what we will do with them". But, they made us climb down us and beat severely. Then, again set us to car and took us to Stepanakert. First, they took us to motor deport near Khan garden, but there they thought something and again took us back to Khankandi police station and took us down in the yard. There Armenians again began to beat us. Then, chief of militia came, and they took us one by one to him. He questioned us and wrote down our information. Then, they took us to another room, checked clothes and put us into the cell. When one of them checked my pocket, he found one bullet from my coat, chopped my coat and took out the bullet, pocked up the watch. After it, he stripped me. I thought that he would kill me by axe, but he thought something, put aside the axe, and began to bludgeon me. I tried to explain to him that the coat wasn't mine; I found it on the road. After beating, he made me dress, put me into the cell. At night, the same militia again came and began to beat me, he said: "tell me, are you from National Army, where from did you get the coat". He told his friends that he had found a cartridge in my pocket, and he would kill me. Then, every day they beat and tortured us. They strongly beat us in mid March. At that time, they punched me, pulled out my 10 golden teeth and took them away. During the torture, they fractured two of my ribs, I got pneumonia, my organism has been weakened, sometimes I lose my consciousness, because they beat my head.

Then, "Red Crescent" representatives registered us and told us that we could be exchanged if we gave money and persons instead of us. After it, we understood that they would not kill us. So, we stayed there till April 12. We were exchanged on April 12. After a night, I took treatment in Central Hospital of Barda region from April 12 to June 13. At present, I continue my treatment in "Gunashli" sanatorium, Mardakan settlement.

During the Khojaly massacre, our private property - my house, home equipment, money and etc. was left there. I will submit the list to the investigation.

Question: *What did you know about the Khojaly attack and how was defense organized?*

Answer: We had no information about the concrete time of attack, on the contrary, every day, we were promised that they will open the way from the Askaran side. The defense of Khojaly was not bad, but this defense was unable to stand

before the 366th Russian regiment attacks.

Question: *Did you see or know men of other nations during the hostage time, and during the Khojaly attack, if you met such persons, how did they treat you?*

Answer: Personally I didn't see other people besides Armenians. But it was 366th regiment that attacked Khojaly. Since that military equipment belonged only to them. When I was hostages, all were the Armenians, who tortured us.

Question: *Was there any Armenian whom you knew during the torture and attack time, if yes, who were they?*

Answer: No, I knew none of them, because they came from Yerevan.

Question: *Have you any additions to your testimony?*

Answer: No, I have no additions.

I read the protocol through, it was correctly written by my words.

Nabiyev Niftali

Interrogated:

Investigator Abuzarov M.M.

Case No. 64524

1992

Interrogation
PROTOCOL

August 2, 1992

Z.B. Allahverdiyev, Major Cases Investigator
at Prosecutor's Office of Azerbaijan Republic

Observing the clauses 173, 174 CPC of the Azerbaijan Republic, I have interrogated him as a witness at Guneshli sanatorium of Mardakan settlement.

Name, Surname, Patronymic: *Rafiq Yusif Suleymanov*

Date of birth: *1974*

Place of birth: *Lachin region*

Marital status: *Single*

Nationality: *Azerbaijani*

Education (schools graduated and when graduated): *8 classes*

Profession, current place of employment and position: *does not work*

At the time of crime: *worker, Khojaly milk commodity farming*

(Previous) convictions: *None*

Permanent address (correct address and phone number): *Khojaly city, Mardakan "Gunashly" sanatorium*

Passport #, Date and place of issue: *I have, but it is not on me*

He was warned on responsibility for refusal from testifying under the 181 clause of Criminal Code of Azerbaijan Republic and for a false testimony under the 179 clause of Criminal Code of Azerbaijan Republic.

I can say the following according to the asked questions:

Me, my father Yusif Hassanali Suleymanov, mother Nubar Lalakishi Suleymanova, brother Tofiq, sisters Latafet, Chichek and Ilaha lived in Khojaly since 1986. On February 13, 1992 my father took my three sisters and left for Aghdam by helicopter which flew to Khojali for the last time because of the worse situation. He decided to leave them in Aghdam and come back, but as the helicopter did not return to Khojaly my father stayed there. My brother, mother and I stayed in our house in Khojaly.

On the night of February 26, 1992 I was sleeping at home. When I awoke hearing firing, I saw that, Armenians with Russian soldiers, officers and tanks had attacked Khojaly. Entering the houses they destroyed and burned them, killing people, including the old people, women and children. We wanted to take our mother and go through gas station and pass the river (Gar-Gar) and come to the forest through Katik village and reach the territory of Aghdam region. Spotting our people, Armenians began to fire at them at the crack of dawn. There were dead and wounded persons, but everyone thought of himself, that's why I can not say who died or was wounded, I cannot even say who were with us. Then, not having guides we lost our way and stayed in the forest. On the 6th day the Armenians began to fire at us near Dahraz village. That day, our mother famished. Her dead body remained there. Then I parted with Tofiq. On the 7th day I with difficulty came to Mughanli flat of Aghdam. Having stayed in Aghdam hospital for a day I was brought to Baku First Aid Hospital. I was supposed to be treated there.

I have no other additions, my testimony has been read out, I sign for its having been written as I told.

Interrogated: Z. ALLAHVERDIYEV

26600N BODILY INJURY:

September 19, 1992

In accordance with decision of **Mikayilov E.A.**,
Major Cases Investigator at Main Prosecutor's Office
of Azerbaijan Republic

dated March 1, 1992 Ambulance Section of the Department.

Forensic scientist: *Siraj G. Dadashov*

Work experience: *since 1980*

Citizen Rafiq Yusif Suleymanov

Khojaly town

Case History # 2155

Case No. 64524,

Form No.8

1992

**Interrogation
PROTOCOL**

August 13, 1992

Z.B.Allahverdiyev, Major Cases Investigator
at Prosecutor's Office of Azerbaijan Republic

Observing the clauses 173, 174 CPC of the Azerbaijan Republic, I have inter-
rogated him as a witness at Gunashli sanatorium of Mardakan settlement.

Name, Surname, Patronymic: *Rahila Isa Aliyeva*
Date of birth: *1959*
Place of birth: *Khojaly village*
Marital status: *married, one son*
Nationality: *Azerbaijani*
Education (schools graduated
and when graduated): *vocational*
Profession, current place of
employment and position: *does not work*
At the time of crime: *head of economy in Khojaly hospital*
Convictions: *none*
Permanent address (correct address
and phone number): *Khojaly town, temporary Mardakan settle-
ment, "Gunashly" sanatorium*
Passport No, date and place of issue: *is not on her*

She was warned on responsibility for refusal from testifying under the 181
clause of Criminal Code of Azerbaijan Republic and for a false testimony under the
179 clause of Criminal Code of Azerbaijan Republic.

I can say the followings according to the asked questions:

I was born in Khojaly town. I lived together with my father -Isa Abdulaly Aliyev and my son Ramil Garyaghdhi Hasanov, born on June 25, 2982. My mother- Kubra Azim Aliyeva died in 1988.

On February 25, 1992 my father, my son and I were at home. At about 23.00, news was spread that, Armenians together with Russian soldiers, officers and tanks had attacked the town and were burning and destroying the houses, killing people, including the old people, women and children, we had to leave the town. Seeing this, my father, my son Ramil and I came to the house of my brother- Firudin Isa Aliyev. He was wounded. We took Firudin and together with the village inhabitants went through gas station and passed the Gar-Gar River and through the forest came to Katik Mountain. It was already the morning of February 26, 1992, the Armenians spotting us began to fire. Everyone ran in different directions. Let me also note that, being anxious at that time, I did not pay attention to anyone, and that is why I can not say who were there. After this accident, having lost our way we stayed in the forest, in the surroundings of Nahchicanik village for some days, no matter how much we searched, we could not reach the Aghdam territory. Let me also note that, being afraid of the Armenians we moved only at nights.

At last, by chance on night of March 1, 1992 we could reach Kenik village of Aghdam region. Locals took us to their houses and took care of us and kept till morning. On March 2, 1992 we were taken to Aghdam Hospital. My legs and my son's legs were frostbitten, and we were sent to the First Aid hospital of Baku city, my husband -Rustam Garyaghdhi Hassanov (we divorced in 1983) was sent to Baku by sanitary helicopter in which we had been sent and he took care of us. At hospital 2 toes of my both legs were amputated (totally 4 toes). Though Ramil's leg was frostbitten too, his leg was amputated. My son Ramil stayed in hospital one month and I stayed 3 months and took treatment there.

Answer: The Armenians lie, they did not give any passage or corridor for the Khojaly inhabitants. If there was such a thing, then why they killed the persons escaping from Khohaly.

Answer: Yes, We could not take anything while leaving Khojaly. But we did not apply due to this. I will apply to investigation department within 3 days concerning this.

I have no other additions to my testimony. I sign for having been written as I told.

Interrogated: Z. ALLAHVERDIYEV

INFORMATION ABOUT THE WOUNDED MAN

1. Name: *Rahila Isa Aliyeva*
2. Date and place of birth: *1959, Khojaly city*
3. Marital status: *married, one son*
4. Nationality: *Azerbaijani*
5. Place of work: *head of economy in Khojaly hospital*
6. Permanent address: *Khojaly town*
7. When and from where moved to Khojaly: *born in Khojaly*
8. Brief information about the incident and injury. Where was injured and treated: *her legs were frostbitten for being in the forest from 25.02 to 01.031992 and she took treatment in the military hospital later at First Aid Hospital in Baku city.*
9. Brief information about medical examination and witness testimony: *damages in the body of citizen R.I.Aliyeva the IV degree, frostbite of nails phalange of all toes of the both clutches, 2-3 degree of frostbite of the both two clutches legs formed because of local influence of the cold, seriousness will be defined after treatment.*
10. Remarks on peculiar cruelty:

INFORMATION ABOUT THE WOUNDED PERSON

1. Name, Surname, Patronymic: *Merkez Khankishi Guliyev*
2. Date and place of birth: *1951, Khojaly*
3. Marital status: *Married*
4. Nationality: *Azerbaijani*
5. Place of work: *Driver, Khojaly transport department*
6. Permanent address: *Khojaly town*
7. When and from where moved to Khojaly:
8. Brief information about the incident and injury. Where was injured and treated: *When fleeing from Khojaly was wounded on the right buttock with a bullet striking on the stomach near the village of Agbulag, took treatment at Baku First aid hospital.*
9. Brief information about medical examination and witness testimony: *bullet wound in the right haunch caused by fire from a firearm and resulted in 2-3 degree traumatic shock and injury of the small intestine, which were revealed in the process of M.Kh.Guliyev's treatment. When wounded the wound was dangerous for his life, therefore it is considered as severe body injury.*
10. Remarks on peculiar cruelty:

Case No. 64524,

1992

Interrogation P R O T O C O L

Sept. 1, 1992, Baku, settlement of Mardakan

Azerbaijan Republic, Prosecutor's Office
of the town of Shusha,
the 2nd degree legal officer **M.M.Abuzarov**

Observing the clauses 173, 174 CPC of the Azerbaijan Republic, I have interrogated him as a witness at "Guneshli" sanatorium.

Name: *Merkez Khankishi Guliyev*

Date of birth: *1951*

Place of birth: *Khojaly*

Marital status: *Married*

Nationality: *Azerbaijani*

Education (schools graduated and when graduated): *8 classes*

Profession, current place of employment and position: *temporarily unemployed.*

At the time of crime: *Driver at Khojaly transport department.*

(Previous) Convictions: *None, according to him.*

Permanent address (correct address and phone number): *Khojaly town, temporarily living in Mardakan settlement, Guneshli sanatorium*

Passport No, when and who issued: *XI - JQ №694091, Department of Internal Affairs, Asgaran district Executive Committee, 03.02.80.*

He was warned on responsibility for refusal from testifying under the 181 clause of Criminal Code of Azerbaijan Republic and for a false testimony under the 179 clause of Criminal Code of Azerbaijan Republic.

Below are the answers to the asked questions:

I am a Khojali resident. I was born and brought up in Khojaly. I had one floor 5-room house in Khojaly. My family consisted of 7 persons: me, my wife Anahil Murshid Huseynova, sons- Elman, Elshad, Khankishi, daughters - Firangiz and Nazaket. On 25.02.92, my family members were not in Khojaly. When the situation had aggravated few days before I sent my family to Kurdler village of Agjabedi district, but I stayed in Khojaly. That time I drove Zil truck. Its license plate number was 50-16 AQT, engine number - 214026, chassis number - 2799023, colour - blue. At the time of the incident the truck was left there. I also wanted to start driving a taxi. Therefore I'd driven a used GAZ-24 type car with license plate number 73-88 AQM to Agdam for repair. But since the roads were closed I was not able to drive the car back to Khojaly. I still have that car.

On 25.02.92 like the other Khojali residents I was to go to the military post as a member of local self-defence forces. In the evening at about 22:00 when I was on my way to the post, I saw a green colour rocket shot from the airport direction. After that several Alazan rockets were launched from Mehdikend direction. After bombarding with Alazan rockets, they started firing with artillery, tanks and BMPs from all sides. My goal was to go to the post located in the direction of Finn houses. When approaching the post I saw that the guards left the post and were moving towards us, i.e. towards the town centre. They told us that the houses had been set on fire and that Armenians from the other side of the town had entered the so called Finish houses. We could not set resistance against them, because they attacked on tanks and BMPs. But we were armed with automatic and hunting rifles. I had double-barrelled gun. We were able to shoot for a little while behind the houses, but then left the town since it was very dangerous to stay there. When the fighting started, Elkhan Hamidov asked for help shouting on the hand-held radio asking for help. Nobody helped us either from Shusha, or from Agdham. But they had an opportunity to shoot Grad on the Armenian military equipment in the place of concentration. Before leaving Khojaly I went to my brothers' homes in order to find them, but failed to find them. Then together with others I went down to the river Gar-Gar. We crossed the river and helped the women and children cross it and went to the Katik forest. Our intention was to get to Gulabli village of Agdham. Therefore we walked through the forest till the morning. When we were making our way through the forest, we faced three shootings, however we did not have any losses or wounded. Anyway, we managed to survive shootings. At the end we reached village of Aghbulag populated mainly with Armenians and located near Gulably. When we wanted to pass by that village, we came across an Armenian post, they started shooting at us. We were so close to Armenians that distance between us and them was 5-6 meters. At that shooting I was wounded in my buttock, the bullet went to my stomach and injured small intestine, the bullet is still in my body. When wounded, I was able to run back for about 100 meters, but since I

lost a lot of blood, I was not able to walk anymore, so I hid behind a large stone. Then I saw the body of a Turkish boy Abdullah and Musabir, who was wounded in his arm. I stayed in that position till the evening. As I lost a lot of blood, I was frequently fainting. In the evening I heard people speaking Azerbaijani, these were people from Gulably who came to help us. I called them out. No sooner had they tried to drag me out, than the shootings started again and they ran away leaving me. While trying to escape and hide, I slipped into a ravine and fainted. When I recovered, I felt a drop on my face. I looked up and saw my cousin Elman Javadov. He fought for Azerbaijan National Army. He had heard that I was wounded and came to take me. Elman tried very hard to drag me into a safe location. After that I became totally unconscious. When I woke up I found myself in First Aid hospital in Baku. Later I found out that I was taken to Agdham and then to Baku by helicopter due to critical situation in Agdham. I spent over 2 months in the hospital. In early May I took my family to Guneshli sanatorium in Mardakan where we currently live. All my family members are alive and we live together.

Question: *What can you say about those who attacked Khojaly?*

Answer: Those who were involved in the offensive against Khojaly were mainly soldiers and officers of regiment No. 366. In the light of burning houses military uniforms and officers on the military equipment were clearly seen. I'd like to mention that Armenians did not possess that much equipment at that time.

Question: *Was there a free corridor for the peaceful population to leave Khojaly? If yes, were you aware of it and was the population warned?*

Answer: There was no free corridor for the Khojaly population to leave the town. I did not know anything about this. I can bring to your attention that, just the opposite, Armenians had blocked all the access roads out of Khojaly and were killing violently everyone they met, including women, children and elderly.

Question: *Which of your property remained in Khojaly? Have you requested anyone about this issue?*

Answer: 5 room house, separate bathroom, garage, 3 cows, 15 sheep, household items, equipment, clothing, all of these were left in Khojaly. I have no idea about any requests, I stayed in hospital for a long time, and I still need treatment. I need to have a surgery to remove the bullet.

Question: *Are there any additions to your testimony?*

Answer: No, there is no addition.

I've read my testimony, it's been written as I told.

M.Kh. Guliyev

Interrogated by: Investigator M.M.Abuzarov

#2709, ON BODILY INJURY:

September 18, 1992.

In accordance with decision dated March 1, 1992 of E.A.Mikayilov, Major Cases Investigator at Prosecutor's Office of Azerbaijan Republic, Ambulance Section of the Department.

Forensic scientist: I.Azmammadov

Mr. Merkez Khankishi Guliyev

Age: 41

Khojaly town

Case History No. 1794

18.09.92

Merkez Khankishi Guliyev

QUESTIONS:

1. What kind of injuries are there in the body of Mr. Merkez Khankishi Guliyev? Specifications, places, number, mechanism of origin and severity of the injuries?
2. What were the injuries caused with? Characteristics of the instrument. Are there wounds caused by fire-arms, traces of gunshots fired from a short distance, burns, injuries caused by wheel or track vehicles?
3. Did the injury or injuries cause loss of any organ functions or pregnancy disturbance, or critical deformity of the face? Is there any evidence of torture?
4. Determine the time of bodily injury.

Initial information:

As seen from the decision, on February 25-26, 1992 Armenian armed units together with soldiers and officers of the CIS military units dislocated in Nagorno-Karabakh using various types of weapons and equipment (tanks, artillery, BMP, automatic rifles) that were in their possession, attacked town of Khojaly killing and injuring peaceful population, the town self-defense forces and Khojaly town Police officers.

It's clearly seen from the Case History No. 1794 issued by the First Aid Hospital of the city of Baku for the patient Merkez Khankishi Guliyev that the patient entered the Surgery department of the Hospital on February 26, 1992 at around 21:40 with a complaint of a wound in the right haunch, feebleness, dizziness.

According to the patient, after being expelled from the town of Khojali on 25.02.92 by Armenian armed units and on his way to Agdam he was subject to shooting and was wounded. On 26.02.92 he was taken to Bina airport in Baku by helicopter, and from there to First Aid Hospital in ambulance.

When the patient entered the hospital, his overall condition was very serious. The patient is of average height, has correct body structure, skin and visible mucous membrane was pale. Vertical breathing is observed in lungs. Sounds in the heart are very weak. No pulsation in limb arteries. There is pulse in carotids, about 12 beatings per minute. Tongue is wet. Stomach is soft, no ache when flatulent / palpating. No peritoneal signs are observed. Turunda is inserted onto the rectum. 50 ml of urine was absorbed using catheter.

There is an external wound hole in the right haunch, on the outside-upper

square (fire-arm wound), there is no haemorrhage, extremities are painless during palpation. It is clear from Case History that, the state of the patient was very hard and he was in traumatic shock condition, integument turned pale, there was cyanosis at the periphery, and heart sounds are deaf, rhythmic and threadlike. Arterial pressure is not defined. Acute breathing is not heard in the lungs. Urines by catheter. Urgent intravenous paliklyukin 400.0; intravenous sametazon 8.8 ml; klavoron 1.0, penicillin, sulfakamofonamin 50%-2.0; diphenhydramine hydrochloride 1%-1.0 therapy was prescribed for the patient. On 06.09.92, surgical operation was done on the left (non-readable-edit.). Using boothed non-inhalation narcosis, abdominal cavity was opened pleated during slanting cutting on the left(non-readable-edit.). It was defined that, there was a peeling (non-readable-edit.) on the back side of peritok beginning from the internal-back wall of (non-readable-edit.) to the small(non-readable-edit.) lower and left wall. Abdominal cavity is clean. Bullet was not palpated in the tissues around pelvis. S-shaped intestine turned into wound and here walls of surgery cut - intestine wall was sewn. Hemostasis secured, and surroundings of the wound were sewn, abdominal cavity was closed. Then intestine wall drawn out was cut transversely and the edge of stoma formed in the intestine was sewn to skin. Drainage pipe leading gas out of anus was inserted. That place was washed using it. Aseptic bandaged. After the surgery, patient's condition began to improve gradually. The patient received penicillin, glucose, hemodez solution, gentamine oxanillin, vitamine and cantamistin therapy. On 27.04.92, the patient was sent to the out-patient treatment in the satisfactory condition, he was recommended to be hospitalized for repeated surgical operation after 3-4 months.

Clinical diagnose: fire-gun wound of the right haunch, wound of rectum (periton, external), 2-3 degree traumatic shock

I.Azmammedov

CONCLUSION

I come to the following conclusion due to the above:

Bullet wound of haunch which was caused due to wounding of small intestine and resulted in 2-3 degree traumatic shock was formed by the main factor of fire-arm - by the influence of bullet and execution period meets to the shown period, i.e February 25-26, 1992.

Injuries of citizen M.Kh.Guliyev belong to the severe body injury as were vitally dangerous at the time of injury.

18.09.92

I. AZMAMMADOV

**Interrogation
P R O T O C O L**

Interrogation place: *Mardakan settlement*

Interrogation started: *22 September, 1992 at 11.00*

Interrogation finished: *22 September, 1992 at 11.40*

E.A. Mikayilov, Major Cases Investigator
at Prosecutor's Office of Azerbaijan Republic

Observing the clauses 173, 174 CPC of the Azerbaijan Republic, I have interrogated him as a witness at "Guneshli" sanatorium

Name, surname, patronymic: *Aliyeva Rahima Isa gizi*
Date of birth: *1959*
Place of birth: *Khojaly*
Marital status: *Divorced, one child*
Nationality: *Azerbaijani*
Education (school and year of graduation): *non-complete secondary*
Occupation: work place and position: *unemployed*
At the crime time: *unemployed*
(Previous) convictions: *none*
Permanent address (correct address and contact number): *Khojali town, now Mardakan, "Guneshli" sanatorium.*
Passport N, Date and place of issue: *Personality identified.*

She was warned on responsibility for refusal from testifying under the 181 clause of Criminal Code of Azerbaijan Republic and for a false testimony under the 179 clause of Criminal Code of Azerbaijan Republic.

I have been investigated before.

In addition I clarify that, I lived together with members of my family - my father Aliyev Isa Abdulali oghlu (1930), my son Hasanov Ramil Garyagdi oglu (1982). My mother died long ago and I have been divorced for a long time. On the day of Khojaly massacre - on February 25, 1992 we were in town and ran away together with other people. I stayed in the forest for five days without water and starving to death, and my legs were frozen. I was treated for three months in Baku city, First Aid Hospital. But my father Isa after staying in the forest for two days, was hostages on 28 February 1992 and beaten in Askaran police department. On March 05, 1992 he was released and had treatment for one month in Semashko clinic. Now he is living in sanatorium in Naftalan. We had been with him in the forest for five days when we managed to escape. Both of us got medical treatment in Baku city because of freezing. None of my family members died or is missing. But my brother Aliyev Firdovsi Isa oghlu (1966), together with his family was missing in Darraz forest. His family members are: wife-Aliyeva Heyran Murad gizi (1962), sons-Elchin (1982), Elgiz (1984), Mehdi (1988), all of them were born in Khojaly.

His wife and two sons were lost in Darraz forest on February 26, 1992 and till the present time there is no news about them.

Their little son Mehdi Firdovsi oghlu was lost during the massacre, but his grandpa, i.e. my father Aliyev Isa Abdulali oghlu found him. Both of them were hostages and then he brought him with himself.

Now Mehdi is living with Goycek Alaskar ghizi - his grandma- at Guneshli sanatorium.

My another brother-Aliyev Alikhan Isa oglu (1960), his wife Hassanova Gulnara Kazim gizi (1959), their daughter Kubra (1991), at present are living in Zangishali village of Aghdash region. Only Alikhan was in Khojaly during the massacre but he survived.

Another brother Aliyev Firuddin Isa oglu, his wife Azimova Naila Kazim ghizi (1960), their sons: Anar (1982), Ziya (1984), Hismet (1989) now living in Zangishali village of Aghdash region. Only Firuddin was in Khojaly during the massacre. While fleeing his legs were frozen. Five days he stayed in the forest and got medical treatment in Baku city. None of my close relatives lived in Khojaly.

Protocol was read out for me. It was written by my words correctly
Interrogated: Mikayilov E.

ON BODILY INJURY:

01.02.1992

In accordance with decision of E.A.Mikayilov, Major Cases Investigator at Prosecutor's Office of Azerbaijan Republic, dated March 1, 1992

Forensic Department

Aliyeva Rahima Isa ghizi, 1959, Khojaly town

Was examined by Alakbarov E.I.

Expert started: 13.03.92

Expert finished:

Results of the examination are in 2 pages.

12.03.92

Aliyeva R.I.

Questions:

1. What kind of injuries are there in the body of Aliyeva Rahima Isa ghizi? Specifications, places, number, mechanism of origin and severity of the injuries?
2. What were the injuries caused with? Characteristics of the instrument. Are there wounds caused by fire-arms, traces of gunshots fired from a short distance, burns, injuries caused by wheel or track vehicles?
3. Did the injury or injuries cause loss of any organ functions or pregnancy disturbance, or critical deformity of the face? Is there any evidence of torture?
4. Determine the time of bodily injury.

Course of case: as seen in the Case History#1892 of the patient given by First Aid Hospital, Aliyeva Rahila Isa gizi (33 year old) was admitted to hospital with diagnosis of frostbite of both legs on 01.03.1992 at 15:30.

According to the patient, during occupation of Khojaly town by the Armenian Armed Forces, she fled to forest.

She remained in the snow then reached Aghdam town. After getting first aid she was brought to Baku city by ambulance. The patient's state is of medium gravity.

According to the patient, on 25.02.1992 they were fired by the Armenians and fled to forest. After staying in the forest five days, they arrived in Shaki village of Aghdam region and then to Baku. The examined person is a person of medium height, straight body structure, in a satisfactory condition and fatness.

Alakbarov E.I.

12.03.92

Aliyeva R.I.

Conclusion:

I come to the following conclusion taking into account the above mentioned that

Aliyeva Rahila Isa ghizi got IX category frostbite of toes and 2nd, 3rd category frostbite of clutches as a result of cold, degree of gravity is to be defined after treatment.

Alakbarov E.I

March 13, 1992

1992

Form #8

**Interrogation
P R O T O C O L**Interrogation place: *Mardakan settlement*

September 23, 1992

E.A.Mikayilov, Major Cases Investigator
at Prosecutor's Office of Azerbaijan Republic

Observing the clauses 173, 174 CPC of the Azerbaijan Republic, I have interrogated him as a witness at "Guneshli" sanatorium.

Name, Surname, Second name:	<i>Nabiyev Niftali Ibad oglu</i>
Date of Birth:	<i>1945</i>
Birthplace:	<i>Khojaly village</i>
Marital status:	<i>Married, 3 children</i>
Nationality:	<i>Azerbaijani</i>
Education (school and date of graduation):	<i>higher, Azerbaijan Agriculture Institute, agriculturist</i>
Occupation: name and address of employer and position held, at present:	<i>agriculturist</i>
Commit time:	<i>unemployed</i>
(Previous) convictions:	<i>none</i>
Permanent address (correct address and phone number):	<i>Khojali town, Mardakan settlement, "Guneshli" sanatorium</i>
Passport #, Date and place of issue:	<i>Personality known.</i>

He was warned on responsibility for refusal from testifying under the 181 clause of Criminal Code of Azerbaijan Republic and for a false testimony under the 179 clause of Criminal Code of Azerbaijan Republic.

I can say the following on the above questions:

I, and my family: my wife Nabyeva Ayten Khidir gizi, born in 1959, my daughter Samira born in 1978, my sons Seymur, born in 1980, Emin, born in 1983, together lived in Khojali town.

I was in Khojali, on the Khojali massacre, on February 25, 1992, but the above mentioned members of my family had left the town by helicopter before.

I was hungry in Darraz forest for five days and my legs were frost-bitten. Then, Armenians hostages me near Darraz village and kept me in a farm, in Darraz, then, they took me together with 19 men to the Police Department of Stepanakert city.

I was in isolation ward of Stepanakert Police Department for three days, then Armenians on.....(cannot be read-editor) April..., 1992...(cannot be read - editor).

I had a month treatment in Barda region hospital. Since, Armenians pulled out my teeth and I was systematically beaten while being hostages. They fractured my two ribs. The inward parts of my organs were hurt by beatings. I gave broad testimony on this.

None of my family members and relatives is missing nor dead.

Protocol was read out for me. It was written by my words correctly. I have no additions.

Nabyev

Interrogated: Mikayilov E.A.

Forensic Department

Barda town

CONCLUSIONS OF EXPERT

#25.

January 21, 1993

According to Allahverdiyev's decision, Major Cases Investigator at Prosecutor's Office of Azerbaijan Republic, on the basis of #1268 Case History, (12.IV.92), given by Barda RCH on December 16, 1992

I.Narimanov, expert
of Barda Forensic Department

Citizen: *Nabyev Niftali Ibad oglu*

47 years old

Unemployed

Khojali town

#1268 Case History, (12.IV.92), given by Barda RCH on December 16, 1992

Expert: I.Narimanov

Continuation of Reference #25 dated 21.01.93

QUESTIONS:

1. What kind of injuries are there in the body of Mr. Nabiyev Niftali Ibad oglu? Specifications, places, number, mechanism of origin and severity of the injuries?
2. What were the injuries caused with? Characteristics of the instrument. Are there wounds caused by fire-arms, traces of gunshots fired from a short distance, burns, injuries caused by wheel or track vehicles?
3. Did the injury or injuries cause loss of any organ functions or pregnancy disturbance, or critical deformity of the face? Is there any evidence of torture?
4. Determine the time of bodily injury.

FIRST INFORMATION: Armenian Armed Forces together with the soldiers and officers of CIS military units, using different arms (tanks, BMDs, BTRs etc.) that were under their command, attacked Khojaly town and peaceful people, self-defense groups and employees of Khojaly IAD were injured and killed.

According to the Case History #1268 of in-patient Nabiyev Niftali Ibad oglu, he was admitted to Central Hospital Therapy Department of Barda region on 12.IV.92, at 15:00. The main complaint: qualm and vomit, no movements without help, palpitation and anhelation, spin, appetite disorder, severe whole body weakness, and as a result of these, he has been feeling ill since February 26, 1992. In medical examination, the patient was of mean height, with normal body, satisfactorily fed, mucous membranes and skin turned pale, no deformations in bone and joint system, severe weak development of hypodermic fat, no palpate of lymphatic glands, no visible oedema. Rhythmical and weak pulsation was 96 beatings a minute, heart borders were normal, heart tones were clear, blood pressure was 60/20. Thorax is of normal type, expand of lungs reduced, respiratory was severe, 24 a minute, tongue scaled, abdomen was soft (in palpating), no palpate in liver and spleen. No palpate in kidneys, clear consciousness, troubled sleep, correct answers to questions, and no pathologic reflexes. At that time, patient was diagnosed alimentodystrophy and given necessary treatment. The state of in-patient's health was satisfactory on 12.IV.92, complaints continued. Defecation was constipation inclined. According to the X-ray dated 15.IV.92, in thorax rontgenoscopy no pathologic changes over the left lung were observed. Sinuses are free on the left side, diaphragm is active. Q. Homegen shade was observed in low part of right lung, near the cortical part. Sinuses don't open completely. Diaphragm action was limit-

ed.

X-ray result: Next stage after right side exudation pleurisy - comissure.

The dislocation of second backbone vertebra joint (in left side) is extended up a little, sharpened and weak subchondral sclerosis is observed in front projection X-ray of backbone-buttock region.

X-ray result: second backbone vertebra arthrosis.

According to the following notes made in the case history, as a result of medical treatment, the state of patient comparatively improved and patient left home on 29.IV.92.

Clinical diagnosis: Alimentary dropsy. Myocardiodystrophy. Right side after exudation pleurisy state, closed trauma of thorax, second backbone vertebra arthrosis, legs frost-bitten.

Expert: I.Narimanov.

CONCLUSION

According to the above-mentioned, I came to the following conclusion:

1. The registered diagnosis "closed trauma of thorax and frost-bitten of lower extremities" as written in #1268 Case History of in-patient citizen Nabiyeu Niftali Ibad oglu isn't affirmed as special objective and clinical signs for expert examination.

2. Citizen Nabiyeu Niftali Ibad oglu had treatment for "alimentary dropsy", "Myocardiodystrophy", "second backbone vertebra arthrosis" and, "Right side after exudation pleurisy state" diagnoses.

Barda Forensic Department
I.Narimanov

21.01.93

Interrogation P R O T O C O L

October 1992, Shuvalan settlement

Mikayilov E.A., Major Cases Investigator
at Prosecutor's Office of Azerbaijan Republic

Observing the clauses 173, 174 CPC of the Azerbaijan Republic, I have interrogated him as a witness at "Jasur" pioneer camp.

Name, Surname, Patronymic: *Suleymanov Yusif Hasanali oglu*
Date of Birth: *1949*
Birthplace: *Lachin region, Farrakh village*
Marital status: *Married, 5 children*
Nationality: *Azerbaijani*
Education (school and date of graduation): *secondary*
Profession: name and address
of employer and position held,
at present: *unemployed*
Commit time: *chief of Khojaly subsidiary small-holding,
under the internal affairs department*
(Previous) convictions: *none*
Permanent address (correct
address and phone number): *Khojaly town, Shuvalan settlement, "Jasur"
pioneer camp*
Passport #, Date and place of issue: *Personality identified*

He was warned on responsibility for refusal from testifying under the 181 clause of Criminal Code of Azerbaijan Republic and for a false testimony under the 179 clause of Criminal Code of Azerbaijan Republic.

- In answer to the asked questions I can testify the following:

I, together with my family - my wife Suleymanova Nubar Lalakishi gizi(1953), my children: Rafig (1974), Chichek (1978), Ilahe (1984), Latafat (1976) and my son Tofig (1972) lived at a state house near the railway station in Khojaly town. Khojaly town was completely blockaded in autumn, 1991 and Armenians systematically fired at the town by tanks, rockets and submachine guns. But we had no support. In connection with aggravation of the situation, I saw off my daughters, Chichek, Ilahe and Letafet by helicopter; other members of my family and I was in Khojaly till the Armenian occupation. Armenians severely fired at Khojaly from all sides and the people began to flee from the town on the day, i.e. on February 25, 1992, at 23:00 local time. We waited at home a little. But, then we saw that armour-clad poured out the town and the houses were on fire. At that time, we left our house, evaded to ... (cannot be read - editor) forest and there we joined the people. I didn't see any victims in town, but there were many wounded in the dark and I didn't recognize them. Because it was dark. When we entered the forest, at about 24:00 o'clock, Armenians fired at the forest along the Gar-Gar river by armour-clads and there I lost contact with my family. Approximately, more than ten people died near me. But I could recognize nobody. Then, I joined a group and we spent three days in Darraz forest.

I managed to reach Abdal Gulably village from Darraz on February 29, 1992. I have no wounds. Near Darraz village, I saw Abdulla's corpse, a Maskhati Turk, on February 28. He had bullet wounds on his abdomen and pectorial. But I didn't see attentively. I don't know his surname. Approximately, he was 50-55 years old. We didn't see another corpse and nobody was killed near me.

The other members of my family - my sons Tofig and Rafig, my wife Nubar were together and even my wife Nubar by my sons' side was frost-bitten and died in the forest, on February 29 and her corpse was left there. Two of my sons survived, they managed to come. Bika and Tofig were in the forest for 12 days. Rafig was in the forest for 6 days, both of them have their legs frost-bitten and they had treatment at First Aid Hospital, Baku for 2 months, they have no other injuries.

My wife Nubar was born in 1953, in Lachin region, Farrakh village. She was a housewife in Khojaly. Her corpse was left in Katik forest. None of my relatives lived in Khojaly. I have no other additions.

I read the protocol through. It was written correctly by my words.

Suleymanov
Interrogated: Mikayilov E.A.

Interrogation PROTOCOL

November 2, 1992. Shuvalan settlement

To **Bagirov**, second degree lawyer,
investigator of Azizbayov District Procurator's Office

Observing to the clauses 173, 174 of CPC of the Azerbaijan Republic, has
interrogated as a witness.

Name, Surname, Patronymic:	<i>Suleymanov Yusif Hasanali oglu</i>
Date of Birth:	<i>1949</i>
Birthplace:	<i>Lachin region, Farrakh village</i>
Marital status:	<i>Married, 5 children</i>
Nationality:	<i>Azerbaijani</i>
Education (school and date of graduation):	<i>secondary-technical education</i>
Profession: name and address of employer and position held, at present:	<i>unemployed</i>
Commit time:	<i>chief of subsidiary small-holding of Khojaly MIA</i>
(Previous) convictions:	<i>none</i>
Permanent address (correct address and phone number):	<i>"Jasur" pioneer camp</i>
Passport #, Date and place of issue:	<i>hasn't</i>

He was warned on responsibility for refusal from testifying under the 181 clause of Criminal Code of Azerbaijan Republic and for a false testimony under the 179 clause of Criminal Code of Azerbaijan Republic.

In answer to the asked questions I testimony:

I, together with my family had been living in Khojaly since 1985. We were blockaded 4 months in November, 1991. We only got in touch with other territories by air. We were informed from Aghdam; "wait we are clearing the way, we are liberating Askaran, don't worry". We talked with Aghdam Azerbaijan People's Front (APF) headquarter. To my mind, they talked with Tahir Aliyev. 366th regiment's BTRs, BMPs and tanks began to siege the town on February, 22, 1992. There was severe fire on February 26, 1992, at 23:30 local time. They destroyed houses by gunfire. Residents began to evade. We left all our property at home. I lost my sons and my wife - Suleymanova Nubar Lalakishi gizi born in 1953. I had a submachine gun, its cartridge being finished I threw it away, in 3 days I reached Agdham through the forest. My sons - Tofiq, born in 1972 and Rafiq, born in 1974 separately reached Aghdam 6 days later. They talked that their mother - my wife, was frost-bitten after 3 days, they again heard skirmish and parted. Many of my relatives are missing, I don't know whether they are dead or hostages.

There were many Russian soldiers together with Armenians, basically, they killed us.

Protocol was written by my words, I read it.

Interrogated:

**Interrogation
PROTOCOL**

November 5, 1992, Nafatalan city

A.G.Safarov, investigator
of Procurator's Office of the Azerbaijan Republic

The witness was interrogated at " Shirvan "sanatorium in accordance with the 173, 174th clauses of the CPC of Azerbaijan Republic.

Name, Surname, Patronymic: *Bilalova Greta Khankishi ghizi*
Date of birth: *1960*
Place of birth: *Badara village of Asgaran region*
Marital status: *Married, 2 children*
Nationality: *Azerbaijani*
Education (school and year of graduation): *secondary*
Profession: name and address of employer and position held: *unemployed*
Commit time: *tailor at Khojaly Weaving Factory*
(Previous) convictions: *was not sentenced, as to her.*
Permanent address (correct address and phone number): *temporarily: in " Shirvan "sanatorium of Naftalan city*
Passport #, Date and place of issue: *she has but not on her*

She was warned on responsibility for refusal from testifying under the 181 clause of Criminal Code of Azerbaijan Republic and for a false testimony under the 179 clause of Criminal Code of Azerbaijan Republic.

In reply to the questions given to me I notify that my husband was interrogated several times about Khojali massacre by attorney officials when we lived in Mingachevir and Guneshly sanatorium of Baku city. Till this massacre my family consisted of my husband Bilalov Ismayil Mahammad (1953), my children: Azer Ismayil oghlu (1979), Aynura Ismayil ghizi (1984) and we were not in Khojaly during the tragedy. We did not see the massacre. But my husband Bilalov Ismayil Mahammad oghlu met with 40-45 Armenian soldiers at about 4-5 o'clock in early morning of 26th February and he was wounded by the Armenians in his right leg while fleeing. Being wounded he managed to move his parents from cellarage in Khojaly to Aghdam. My husband Bilalov Mahammad got two months medical treatment in Mingachevir and his right leg below the knee was amputated. My husband's brother was wounded by the Armenians near Nakhchivanik. He was operated on first in Aghdam then in Baku military hospital but he died. My brother-in-law Bilalov Namig Mahammad oghlu was buried in Mingachevir on March 7. He was born in 1961, worked as inspector in Khojali RAPO. He was married and his wife lives in Gazakh but I don't know their address. His wife's name is Kamala Bilalova and her father's name is Shahmaly.

My husband Bilalov Ismail Mahammad oghlu was the member of Khojaly self-defence battalion. I will appeal to the Republican Prosecutor's office on our property and also include an amount of this property.

I read my statement, written from my personal words and confirm by signing.

Signature: Bilalova

Interrogated: Safarov A.

INFORMATION ABOUT THE WOUNDED MAN

1. Name, surname, patronymic: *Suleymanov Tofiq Yusif oglu*
2. Date and place of birth: *1972, Lachin region*
3. Marital status: *Single*
4. Nationality: *Azerbaijani*
5. Occupation: work place and position: *worker in communication department in Khojaly*
6. Permanent address: *Khojaly town*
7. When and from where came to Khocaly: *in 1986 from Lachin region*
8. Brief information on incident and injury, where he was injured and treated: *He lost his way in connection with Khojaly massacre, after staying for 13 days in a forest his legs were frost-bitten and he took treatment at First Aid hospital in Baku*
9. Brief information on medical examination and witness testimony: *The injuries in both legs of citizen T.H. Suleymanov were result of low temperature impact for a certain period of time and the injury belongs to less severe bodily injuries hazardous health for a long time.*
10. Remarks on peculiar cruelty:

Case № 64524

1992

**Interrogation
P R O T O C O L**

January 13, 1992

Z.B.Allahverdiyev, Major Cases Investigator
at Prosecutor's Office of Azerbaijan Republic

Observing the clauses 173, 174 CPC of the Azerbaijan Republic, I have interrogated him as a witness at Gunashli sanatorium of Mardakan settlement.

Name, surname, Patronymic: *Suleymanov Tofiq Yusif oglu*

Date of birth: *1972*

Place of birth: *Lachin region*

Marital status: *Azerbaijani*

Education: *secondary school*

Education (school and year of graduation): *vocational*

Occupation: work place and position: *Unemployed*

At the crime time: *worked in Khojaly as a worker in communication department*

(Previous) convictions: *none*

Permanent address (correct address and contact number): *Khojaly town, now Gunashli sanatorium.*

Passport No. date and place of issue: *He has, but it is not on him.*

He was warned on responsibility for refusal from testifying under the 181 clause of Criminal Code of Azerbaijan Republic and for a false testimony under the 179 clause of Criminal Code of Azerbaijan Republic.

I can say the following in accordance with the questions asked me:

We had lived in Khojali since 1986. Our family consisted of my father Suleymanov Yusif Hasanali oglu, my mother Suleymanova Nubar Lalakamil gizi, me, my brother- Rafiq, my sisters - Latafat, Chichak, Ilaha. In connection with tense situation my father came for the last time to Khojaly on February 13, 1992 to take my sisters back to Agdam by helicopter and decided to return home. But the roads were closed since that day and he failed to come back home. That's why, only my mother, my brother Rafiq and I was at home.

We were sleeping on the night of February 25, 1992. At about 11 o'clock in the evening explosions of projectile and bullets woke us up. We soon learned that Armenians, Russian soldiers and military equipment had attacked Khojaly from four sides, had fired at the town, destroyed buildings, massacred everyone appearing on their way including old men, women and children. People were obliged to leave the town. Therefore, we also dressed hastily, passing by gas station, crossed Gargar river from under railway bridge, went through the forest in order to go to Agdam region. It was nearly morning when we reached Katik when Armenians spotted us and began shooting. I should note that though we were 500-700 persons in our group at that time I remember none of their names. Because at that time I was anxious, felt fear and everybody was struggling for his own life. There were many killed and wounded men, but I do not remember who they were. We failed to make our way and were lost. After six days my mother could not endure hunger and cold and died. We even could not bury her. My mother died in the forest near Dahraz. Her dead body remained just there. As Armenians began shooting at us again, my brother and I separated. Me and other 4 persons separated from other persons, remained 6 days in the forest without eating, drinking, barefoot, bareheaded. We walked much in the forest, but we were not able to go in the direction of Agdam. Those 4 persons were: Gasimova Ayna (I do not know her father's name), her son Gasimov Akbar Mahammad oglu, Gasimov Salman Mahammad oglu, the name of other woman was Sona (they were sisters, but I do not remember Sona's surname and her father's name). On the 12th day the legs of both sons of Ayna and Sona were frozen and they could not get up. Ayna refused to go with me and stayed near them. An hour had passed when I met Yagub Rzayev's group. I told them Sona's place. When the military men brought them as well, we were taken to Agdam hospital. After staying in hospital 2-3 hours, we were taken to Baku First Aid hospital by plane. Five of us were in the same ward. I was treated there a month.

Answer: I have no information where Ayna, Zivar, Salman live now. I have not any additions to my testimony. I have read, because of being written true I sign.

Interrogated: Z.Allahverdiyev

GASIMOV I.

September 19, 1992

In accordance with decision dated March 1, 1992 of **E.A.Mikayilov**, Major Cases Investigator at Prosecutor's Office of Azerbaijan Republic, out-patient department.

Forensic scientist: **Dadashov Sirac Gardash oglu**

Work experience: *since 1980*

Suleymanov Tofiq Yusif oglu

Khojaly town

Case History # 2130

Suleymanov Tofiq

Questions:

1. What kind of injuries are there in the body of Mr. Suleymanov Tofiq? Specifications, places, number, mechanism of origin and severity of the injuries?
2. What were the injuries caused with? Characteristics of the instrument. Are there wounds caused by fire-arms, traces of gunshots fired from a short distance, burns, injuries caused by wheel or track vehicles?
3. Did the injury or injuries cause loss of any organ functions or pregnancy disturbance, or critical deformity of the face? Is there any evidence of torture?
4. Determine the time of bodily injury.

On February 25-26, 1992 Armenian Armed Forces together with soldiers and officers of the CIS military units dislocated in Nagorno-Karabakh using various types of weapons and equipment (tanks, artillery, BMPs, automatic rifles) that were in their possession, attacked town of Khojaly and massacred and wounded peaceful population, the town self-defense forces and Khojaly town Police officers.

T.Y.Suleymanov's Case History № 2130 filled in at First Aid Hospital defines that he was hospitalized on 08.03.92. He fled during Khojaly slaughter, after several days reached the territory of Agdam and was brought to hospital. When admitted to hospital he was conscious, mucous membrane was pale. Pulse was normal. 80 beatings per minute. His both legs turned pale, lost sense. Toes were puffy. From the case history we learned that following some days his state was of medium gravity. He complained of pains in legs, movement limitation. He slept badly. Frozen parts of his legs were operated on.

19.IX.92

Suleymanov Tofiq Y.

He got necessary conservative treatment. As a result of treatment his condition improved eventually. Feeling was restored in his legs. The patient began to walk and was sent to out-patient treatment in 04.IV.92.

Diagnosis: II-III degree frostbite of both legs

Dadashov S.G

Conclusion:

I came to the following conclusion according to the above-mentioned:

Injuries in both legs of Citizen T.Y.Suleymanov were originated due to low temperature impact for a certain period of time and the injury belongs to less severe bodily injuries hazarding health for a long time. The period of the above mentioned injury may meet the shown period, i.e. February 25-26, 1992

Dadashov S.G.

19.IX.92

1. Ф.А.А. Сулэйманов Тогийн Үүс
2. Догулдугу ил вэ жэр 1992-чи үл Ховд
3. Аял вэзйжэти С.М.
4. Маллйжэти Алсбаатар
5. Иш жэри Ховд автобазасын асуудал
6. Дайми жашадыгы үнвөн Ховд ширээ
7. Хочалыжа нэ вахт вэ һарадан кэлиб _____
8. Хэсэрэт вэ һадисэ барэдэ гыса мэдумат, хэсэрэти һарада алыб
то һарада муалчэ олнув Ховд ширээ илэвчүмү түрү сүтүм
Алсбаатар кочой дэхишмэжэе гэржыкэ кочыжыкэ сөм алыб
каффэинэжэ килэ гэржэ алыны вэ баян тэсэм
Алсбаатар кочой хэсэрэтэжэе мэдүмэд алуучулар
9. Тибби екoпeртиза вэ шаһид ифадасы барэдэ гыса мэ"лумат Алсбаатар
Алсбаатар муалчынжэе ашкар еритэ 2-3 дэригэсэ түрүлэсэ
шочыа хэсэрэтэжэ вэ һадисэ батыржэжэе батыржэжэе түрүлэсэ
алыб алыб алыны сөм сөм түрүлэсэ түрүлэсэ түрүлэсэ
Силэтэжэ алыб алыны түрүлэсэ түрүлэсэ түрүлэсэ түрүлэсэ
Күчтэй түрүлэсэ түрүлэсэ түрүлэсэ түрүлэсэ түрүлэсэ
Хэсэрэтэжэ түрүлэсэ түрүлэсэ түрүлэсэ түрүлэсэ
алсбаатар кочой Алсбаатар кочой Ховд ширээ түрүлэсэ
10. Хумуо амансызлыга аид гејд _____

...ишув чоркуз ...
 ...иша кудини ва қол-қадарга бундара рашиардан
 ...ишув рашиардан
 ...иша Ковалова бундари ертонки қиллардан ша-
 ...иша олмасе багарга на рфа биларсениш?
 ...иша: Ковалова бундари ертонки қиллардан 366 гн
 ...иша нақун олмасе багарга на рфа биларсениш. Таниши-
 ...иша шимларанда тарби фармане эшар ба забег-
 ...иша тар тарби техникадан қастара бунди асрашар-
 ...иша ру. Бир га ону ер эрми ки, ермишарин ертон-
 ...иша тилишара ошар мухаллар тарби техника
 ...иша рах эри.
 ...иша: Коваловани рикъ сажингарениш техникасе
 ...иша учун эшар эрмишув шобду эрмиш, эшар шоб-
 ...иша ду эрмиш, бу багарга ону на м'ули эри ба
 ...иша таниш эббатарт қотрар олмасарсениш?
 ...иша: Коваловани рикъ танишениш техникасе учун
 ...иша нақ бир эшар эрмишув рах эри ва бу багарга мша
 ...иша нақ бир шув м'ули эрмишди. Мун иш ону рду
 ...иша ер биларни ки, эссина ермишар эббатарт
 ...иша бунди чара биларсениш бутни рашиаран ба.
 ...иша танишардан ва рашиарани таниш бутни
 ...иша танишаран рашиаран, шимларан, соғаларан
 ...иша таниш эссина рашиаран.
 ...иша: Сунди Ковалова қанча элмасекиш, га шоб
 ...иша ва сунди эрмишув эшар багарга қиллардан эшар
 ...иша таниш эссина?
 ...иша: Таниши рашиаран эшар, қанча, қаран
 ...иша э баган эри бундари қаранам. Эш баган эри
 ...иша эшардан бун эшар ба багараниш ва қантар
 ...иша таниш Коваловани эшар. Бу багарга ишо-

297

Ҷумҳурии СССР Номи учреждения	Код формы по ОКУД _____ Код учрежд. по ОКПО _____ Медицинская документация Форма № 1. 7. 2/У утверждена Минздравом СССР 04. 1. 0. 8. 0. № 1. 0. 3. 0.
№ 10 "ПА" бирлиги ЗАКЛЮЧЕНИЕ ЭКСПЕРТА*	
№ 10 "Гасымов I"	[Экспертиза свидетельствуемого] № 2709 ВЕДОН ХЭСАР-ДЛЭРИНЭ ДАИР:
18-е сентябрь 1992 г., при _____ освещении, на территории Азерб. Республикасы Баш прокуратуры янында м/и мустэнтиги В.Э.Микайлыовун от I март 1992 г. № _____ в помещении готарына эсасэн: бирлиги амбулатор шө"бэси	
медицинский(е) эксперт(ы) <u>Азмөмөдов И.</u> (должность, место работы)	
(фамилия, и. о., специальность, стаж, категория)	
(учения степень и звание)	
вел(и) судебно-медицинскую экспертизу гр. <u>Гулијев Мөркөз Хөнкили оглу</u> [Фамилия, имя, отчество]	
явив 19 г. [41] лет, по профессии _____	
звавшего(ей) <u>Хочалы мөһөри</u>	
звавшего(ей) <u>Хөстөни тибби картасынын №-си 1794</u> паспорт (№, серия, кем и когда выдан) или другой документ	
с фотокарточкой, удостоверяющей личность	
Прива и обязанности эксперта, предусмотренные ст. 75 УПК Азерб.Респуб.ССР,	
сены: об ответственности за отказ или уклонение от дачи заключения или за дачу заведомо ложного заключения со ст. ст. 179, 181 УК Азерб.Респуб. ССР предупрежден.	
Эксперт(ы) <u>(И)</u>	
При экспертизе присутствовали _____	

Вопросы, подлежащие разрешению при экспертизе, и другие разделы "Заключения эксперта"

внесены на следующих _____ листах.

* Заключение эксперта составляется при наличии постановления органов внутренних дел, прокуратуры, опреде-
 ляя. В соответствии с УПК союзной республики, документ может именоваться "Акт судебно-медицинской
 экспертизы".

Вот огулду олунмасын көс белешти, чүккү
ичи үзүм муррут хөбөсө каро мурат олунмасын
вэ жөн мурат олунмасын. Белки, ити өтү
түпү тегиндрата урмат керел сөткөрөлмө мурру
Степ: мураткыңа башка муратты барды?
каваб, хур, башка каваб, жоктур
Айгөрүмү олунмасын мурат сөзү мурру
Фрзүкүң жүзү мурат мурру
Степ: мураткыңа башка муратты барды?
каваб, хур, башка каваб, жоктур

Рә"ж № 2709. 18.09.92-чи ил.
Гулижев Мәркәз Ханкиши оглу.

СУАЛЛАР:

1. Вәт. Гулижев Мәркәз Ханкиши оглунун бәдәниңдә һансы хәсәрәтләр вардыр, олардын хусусијјәтләри, јерләри, сајы, јаранма механики вә аырылыг дәрәчәси?
2. Бәдән хәсәрәтләри һансы аләтлә јетирилмишдир, һәмин аләтин хусусијјәтләри, одлу силаһдан јетирилмиш бәдән хәсәрәтләри јакһиде аылымш одлу силаһ изләри, јангың нәтијәсиндә јаранмыш хәсәрәтләр, тәһники васитәләр тәрәфиндән/тәкарли, тыр-тырлы/ тәрәдилмиш хәсәрәтләр вардырмы?
3. Алымш хәсәрәт/хәсәрәтләр/ һәр һансы органың функцијасы итирилмәсинә вә јажуд һаийләлијин позулмасына, јажуд сифәтин сили қәз дәрәчәдә ејбәчәрләшдирилмәсинә сәбәб олмушдурму вә ја хәсәрәтләр ишкәнчә вә ја характер дашыјан үсулла едилмишдир?
4. Бәдән хәсәрәтләринин јетирилмә вахтыны мутәјјән етирәк?

ИЛК МӘ"ЛУМАТ:

Гәрардан көрүнлүју киши, 1992-чи ил феврал ајының 25-26 тарихдә ермәни силаһлы бирләшмәләри Даглыг Гарабагда јерләшән МДБ-ни һәрби һиссәләринин әскәр вә забитләри илә бирликдә, онларын сәрәнчәмларында блин мүхтәлиф типли силаһлардан истифадә едәрәк/танка, дан, артилеријадан, БМД-дән, автоматлардан вәс./ Хочалы шәһәринә һүчүм етиш вә динч әһалии вә шәһәри горујан өзүнү мүдафиә дәрәләрини вә Хочалы шәһәр ДИШ-нин әмәқдашларыны ғарышлар вә хәсәрәтләр јетирмишләр.

Бақы шәһәри КТЈХ-ның Гулижев Мәркәз Ханкиши оглунун адына тәртиб етдији 1794 №-ли стәсионар хәстәнин тибби картасындан көрүнүр ки, хәстә Гулижев М.Х. хәстәхананың 2-чи қорраһијјә шә"бәсинә 26 феврал 1992-чи ил саат 21⁴⁰ рәдәләриндә сағ сағры һаһијјәсиндә олан јарадақы ағрыдан, эәфиқдән, башкичәлләнмәдән шикајәтләри илә даһил олмушдур.

Хәстәнин дедијинә кәрә 25.02.92-чи илдә Хочалы шәһәриндән ермәни силаһлылары тәрәфиндән говулдугдан сонра Ағдам шәһәринә кәдән јолда ермәниләр тәрәфиндән ағашә тутулмуш вә јараланишдыр. 26.02.92-чи ил ахшәм тәјјәрә илә Бақы шәһәринә Бино аһропортуна кәтирилмиш вә орадан да тә"чили јардым машыны илә КТЈХ-јә гоститәлизәсијә олунмушдур.

Хэстэ дахия оларкэн, үмүмү вэзижэти агыр олмушдур. Х боюлу, дүзкүн бэдэн гурулушлу, дэри вэ көрүнөн селикли гш авазымышдыр. Аг чижэрлэриндэ ведикулжар тэнэфтс мүшәһидә дур. Үрәкдә тонлар хејли карлагышдыр. Периферин артеријал сасија јохдур. Јуху артеријалариндә кулсасија вардыр, дөг, гуја барабәр олмушдур. Дији нөмдир. Гарны јумшагдыр, көмә элләмә заманы агрысыздыр. Перитониял эләмәтләр јохдур. Дтә савына турунда гојулмушдур. Катәтөрлө 50 мл. сидик алышма рәндәдир.

Саг сагры наһижәсиндә, бајыр-јухары квадратиндә јаранын /одду силаһ јарасы/ харичи дәлији вардыр, ганахма јох рафа палнасија заманы агрысыздыр. Күндәликдән ајдын олур нин вэзижэти чох агыр, травматик шок вэзижәтиндә олмушдур. өртүјү авазымыш, периферијадә сианоз олмуш, трәк тонлары ритмики, санваридир. Артериал тәзүит тәјјин олунмуш. Аг чириндә сөрт тәнэфтс ешидилмишдир. Сидијә катәтер васитәсә дир. Хәстәјә тә"чили венадахили паликијукин 490,0; венадә саметазин 8,8 мл.; клаворон 1,0, пенсиллин, сулфокамфонан кин 50 %-2,0., димедрол 1% - 1,0 терапијасы олмушдур. 06. ил тарихдә сол галча наһижәсиндә чәрраһи эмәлијјат апарыш Кабинә олунмуш гејри-ингалјасион наркозла сол галча наһижә чәп кәсилмә гарын бошлугу гат-гат ачыды. Мүөјјөн олунду галча наһижәсинин ичәри-арха диварындан башлајараг, кичик ашагы вә сол диварына гәдәр перилок архасы сојулмагда олак ма вардыр. Гарын бошлугу тәмиздир. Полнастја заманы чамаг дагы тохумаларда күллә элләнмәди. С-ә бәнзәр багырсаг јаран илмиш вә бурада операсион кәсијин диварлары багырсаг дивар килди. Нөмостаз тә"мин едилмиш вә јара кәнарлары тикилиб, бошлугу багланды. Сонра кәнара чыгарылыш багырсаг дивары истиганәтә кәсилди вә багырсагда эмәлә кәлмиш стоманын ил дәријә тикилишдир. Анусдан газ чыхаран дренаж бору салыш Онуң васитәси илә һәмин наһижә јујулду. Асептик саргы гојул Операсијадан сонра хәстәнин вэзижәти тәдричән јашылашма јамышдыр. Хәстәјә пенсиллин, глюкоза, нөмодез мөһдүлу, гөна окланилин, витамин, канамистин терапијасы алышдыр. 27.04. ил тарихдә хәстә кафи вэзижәтдә амбулатор мталмчәјә јазыл она 3-4 адан сонра тәкрани чәрраһи эмәлијјат үчүн госпит олунмасы мөсләһәти верилишдир.

КЛИНИКИ ДИАГНОЗ: Саг сагры наһижәсинин одду силаһ јараланы Дтә багырсагын јараланмасы / перитон харичи/ 2-3 дәрәчәли травмат шок.

А. А. АЗМӘМӘДОВ И.

Н Э Т И Ч Э

Јухарыда гејд едиләнләрә кәрә ашагыдагы нәтичәјә кәлчрәм: Вәт. Гулијев Мәркәз Ханкишин оғлунун мүәјжәсиндә ашкар едилән 2-3 дәрәчәли травматик шокла нәтичәләниш вә назик багырсагын јараланмасына сәбәб олмуш, саг сагры наһижәсинин күллә јарасы, одду силаһдан ачылыш атәшин әсас факторунун тә"сириндән - күлләнин тә"сири нәтичәсиндә эмәлә кәлмишдир вә јетирилмә мүддәти гарарын тәсвири һиссәсиндә кәстәрилән вахта, јә"ни 25-25 феврал 1992-чи ил тарихә ујгун кәлир.

М.Х. Гулијевин алдыгы хәсәрәтләр јетирилдији вахт һәјәт үчүн әһлиүкәли оядуғуна кәрә Агыр дәрәчәли бэдән хәсәрәтинә аиддир.

18.09.92-чи ил.

А. А. АЗМӘМӘДОВ И.

СУАЛЛАР:

1. Вәт.Əлијева Солмаз Бəһлул гызынын бəдəниндə һансы хəсəрəтлэр вардыр, онларын хүсүсүјјəтлəri, јерлəri, вајы, јаранма механизми вə агырлыг дərəчəsi?

2. Бəдən хəсəрəтлəri һансы алəтлə јетирилмишдир, һəмин алəтин хүсүсүјјəтлəri, одлу силаһдан јетирилмиш бəдən хəсəрəтлəri јамһындан ачылыш одлу силаһ излəri, јангун нəтијəсиндə јаранмыш хəсəрəтлэр, тєхники васитəлэр тərəфиндən /тəкəрли, тыр-тырлы/ тərəдилмиш хəсəрəтлэр вардырмы?

3. Алыһыш хəсəрəт/хəсəрəдлэр/ һэр-һансы органын функцијасынын итирилмəsiнə вə ја һамилəдијин позулмасына, јахуд сифəтин силимьэ дərəчədə ејбəчəрлəшдирилмəsiнə сəбəб олмушдурму вə ја һəмин хəсəрəтлэр ишкəнчə вə ја əзəб характери дашыјан усулла едилмишдирми?

4. Бəдən хəсəрəтлəринин јетисилмəе вахтыны мүəјјэн етмэк?

ИЛК ИФ"ЛУМАТ":

Гəрардан кəршүдјү кими 1992-чи ил феврал ајынын 25-26 тарихдə еришəни силаһлы бирлəшмэлəri Даглыг Гарабагда јерлəшən МДБ-нин һэрби һиссəлəринин əскəр вə забитлəri илə бирликдə, онларын сərəнчамында олан мұхтəлиф тилии силаһлардан истифадə едэрэк /танклардан, БМІ-дən, артилеријадан, автоматлардан вə с/ Хочалы шəһəринə һүчүм етмиш, динч əһалини вə шəһəri горујан əзүнү мудафиə дəстəлəринин вə Хочалы шəһэр ДИШ эмəкдашларыны гырмышлар вə хəсəрəтлэр јетирмишлэр.

Бакы шəһəri ИТЈХ-нын 24.03.92-чи илдə саат 20⁵⁵-дə тəртиб етдији 2650 №-ли хəстəлик тарихиндən кəршүдјү кими, хəстə С.Б. Əлијева һəмин хəстəханаја һэр ики ајағын II дərəчəли донмасы дианозу илə дахил олмушдур. Демəсинə кərə, 26-27 феврал Хочалы кево-сиди заманы 3 кун сојутда галмыш, ајагы донмуш, мүаличə олмамшыдыр. Нəбзи I дəг. 74, А/Т II5/75 мм.ч.с. Гарны јумшаг вə агрысыдыр. һэр ики ајағында едемик вардыр, дəринин рəнки авазымышдыр, ајаг бармаглары сојутдур. ДИАГНОЗ: һэр ики ајағын донмасы. 26.03.92-чи илдən 03.04.92-чи илэдək олан мүддəтдə үмүми вəзкјјəти ка-фидир. Хүсүси шякајəтлəri јохдур, ајағындакы агрылар əзалыб, ши-килик кечиб, ајаглары истидир. 04.04.92-чи илдə хəстə кафи вəзкјј.

Код форм по ОКУД _____

Код учрежд. по ОКПО _____

г. Москва СССР

наименование учреждения

Медицинская документация

Форма № 1. 7. 2/У утверждена Минздравом СССР 04. 1. 0. 8. 0. № 1. 0. 3. 0.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ ЭКСПЕРТА*

"МТЕ вө ПА" ЕТТ

БИРЛИГИ

[Экспертязя свидетельствуемого]

Мир-Гасымов I

№ 2649 Бөдөн ХəСƏРƏТЛƏРИНə ДАИР:

17-сентябрь 1992г., при _____ освещении, на

Азерб. Республикасы Баш прокурору Јаныла и/и мустəнтиги

Б.Ə. Дикајыловун от I март 1992 г. № _____ в помещении

перерыва осасом: Бирлијин Амбулатори шəһəри

судбно-медицинский(е) эксперт(ы) Исмајылов М.С. ип тəч: 1989-чү илдən

(фамилия, и. о., специальность, стаж, категория)

ученая степень и звание)

испол(и) судебно-медицинскую экспертизу гр. Əлијева Солмаз Бəһлул гызы

(фамилия, имя, отчество)

возраст 19 г. [26 лет], по профессии _____

работавшего(ей) _____ Хочалы шəһəri

использовавшего(ей) "хəстəнин тибби картасынын №-си 2650

паспорт (№, серия, кем и когда выдан) или другой документ

с фотокарточкой, удостоверяющей личность

Права и обязанности эксперта, предусмотренные ст. 75 УПК Азерб.Респуб.ССР.

исполнены: об ответственности за отказ или уклонение от дачи заключения или за дачу заведомо ложного заключения со ст. ст. 179, 181 УК Азерб.Респуб. ССР предупрежден.

Эксперт(ы) _____

При экспертизе присутствовали _____

Вопросы, подлежащие разрешению при экспертизе, и другие разделы "Заключения эксперта"

расположены на следующих _____ листах.

* Заключение эксперта составляется при наличии постановления органов внутренних дел, прокуратуры, определений в соответствии с УПК союзной республики, документ может именоваться "Акт судебно-медицинской экспертизы".

СФФ г. Баку, з. 1990 г. 50 т. 87 г.

1. Мирза Юсуф
 2. Мирза Юсуф
 3. Мирза Юсуф
 4. Мирза Юсуф
 5. Мирза Юсуф
 6. Мирза Юсуф
 7. Мирза Юсуф
 8. Мирза Юсуф
 9. Мирза Юсуф
 10. Мирза Юсуф
 11. Мирза Юсуф
 12. Мирза Юсуф
 13. Мирза Юсуф
 14. Мирза Юсуф
 15. Мирза Юсуф
 16. Мирза Юсуф
 17. Мирза Юсуф
 18. Мирза Юсуф
 19. Мирза Юсуф
 20. Мирза Юсуф
 21. Мирза Юсуф
 22. Мирза Юсуф
 23. Мирза Юсуф
 24. Мирза Юсуф
 25. Мирза Юсуф
 26. Мирза Юсуф
 27. Мирза Юсуф
 28. Мирза Юсуф
 29. Мирза Юсуф
 30. Мирза Юсуф
 31. Мирза Юсуф
 32. Мирза Юсуф
 33. Мирза Юсуф
 34. Мирза Юсуф
 35. Мирза Юсуф
 36. Мирза Юсуф
 37. Мирза Юсуф
 38. Мирза Юсуф
 39. Мирза Юсуф
 40. Мирза Юсуф
 41. Мирза Юсуф
 42. Мирза Юсуф
 43. Мирза Юсуф
 44. Мирза Юсуф
 45. Мирза Юсуф
 46. Мирза Юсуф
 47. Мирза Юсуф
 48. Мирза Юсуф
 49. Мирза Юсуф
 50. Мирза Юсуф
 51. Мирза Юсуф
 52. Мирза Юсуф
 53. Мирза Юсуф
 54. Мирза Юсуф
 55. Мирза Юсуф
 56. Мирза Юсуф
 57. Мирза Юсуф
 58. Мирза Юсуф
 59. Мирза Юсуф
 60. Мирза Юсуф
 61. Мирза Юсуф
 62. Мирза Юсуф
 63. Мирза Юсуф
 64. Мирза Юсуф
 65. Мирза Юсуф
 66. Мирза Юсуф
 67. Мирза Юсуф
 68. Мирза Юсуф
 69. Мирза Юсуф
 70. Мирза Юсуф
 71. Мирза Юсуф
 72. Мирза Юсуф
 73. Мирза Юсуф
 74. Мирза Юсуф
 75. Мирза Юсуф
 76. Мирза Юсуф
 77. Мирза Юсуф
 78. Мирза Юсуф
 79. Мирза Юсуф
 80. Мирза Юсуф
 81. Мирза Юсуф
 82. Мирза Юсуф
 83. Мирза Юсуф
 84. Мирза Юсуф
 85. Мирза Юсуф
 86. Мирза Юсуф
 87. Мирза Юсуф
 88. Мирза Юсуф
 89. Мирза Юсуф
 90. Мирза Юсуф
 91. Мирза Юсуф
 92. Мирза Юсуф
 93. Мирза Юсуф
 94. Мирза Юсуф
 95. Мирза Юсуф
 96. Мирза Юсуф
 97. Мирза Юсуф
 98. Мирза Юсуф
 99. Мирза Юсуф
 100. Мирза Юсуф

КОД ФОРМЫ ПО ОКУД _____
 КОД УЧРЕЖД. ПО ОКПО _____

Минздрав СССР
 Подразделение учреждения
 "МТБ" в "ПА" бирлигин

Медицинская документация
 Форма № 170у-87
 Утверждена Минздравом СССР
 16.10.87 № 08-9/154

ЗАКЛЮЧЕНИЕ ЭКСПЕРТА № 535

БӘДӘН ХӘСАРӘТЛӘРИНӘ ДАИР

Фамилия Азерб. Республикасы Баи прокурору даннда м/и мустәнтиги
 Имя М. Э. Микаиловун гәрәмина әсасән

Дата 03 19 92 г. № _____ в помещении _____

Медицинский (е) эксперт (ы) "МТБ" в "ПА" бирлигиндә
 (должность)

Имя Алиев Ф. И. Төрәлиев МУАТИНӘДӘН КЕЧИДИЛМИШДИР.
 Место работы, фамилия, и.о., специальность, стаж, категория,

ученая степень и звание)

Судебно-медицинскую экспертизу Әлијәлә Рәзимә Исә гызы
1959-чү ил тәвәллулла, Комалы шәһәри

Обязанности эксперта, предусмотренные ст. 75 упк Азерб. Республикасы
 Об ответственности за отказ или уклонение от дачи заключения или за дачу заведомо ложного заключения по ст. 179.181 ук Азерб. Р.Есп. предупрежден.

Подпись: _____ подписи

Экспертиза начата 13.03.92
 дата, часы

Экспертиза окончена _____
 дата, часы

Количество листов "изложено" № 3 _____ листах.

Әлијева Р.И.

УАЛЛАР:

1. Әт. Әлијева Рәһимә Иса гызының бәдәниндә һансы хәсәрәтләр вәр-
ларын хүсуијјәтләри, јерләри, сајы, јаранна механизми вә агырлыг

2. Бәдән хәсәрәтләри һансы аләтлә јетирилмишдир, һәмин аләтин хү-
әтләри, одлу силаһдан јетирилмиш бәдән хәсәрәтләри, јахыннан
одлу силаһ изләри, јачгун нәтичәсиндә јаранмат хәсәрәтләри,
дирми?

3. Алынмат хәсәрәт/хәсәрәтләр/һәр-һансы органын функцијасын ити-
әсинә, вә ја һамиләлијини позулмасына, јахуд сифәтин силинмәз дәрә
ејбәчәрләшдирилмәсинә сәбәб олмушдурму, вә ја һәмин хәсәрәтләр
кәчә вә ја сәбәб характери дашыјан үсуллар едилмишдирми?

4. Бәдән хәсәрәтләринин јетирилмә вахтыны мүәјјән етмәк.

ИИ МЕДИЦИ: Бақы шәһәри тә"чили јардым хәстәханасы тәрәфиндән тәртиб

1892 №-ли стационар хәстәнин тибби картасындан көрүнү ки,

Әлијева Рәһилә Иса гызы (33 јаш) 01.03.92-чи ил тарихдә саат 15-30-

һәр ики ајагын донмасы диагнозу илә хәстәханаја дахил олмушдур.

Хәстәнин дәвијинә көрә ермәни ордусу тәрәфиндән Хочалы шәһәри муһа-

тәрәјә алыныб зәбт едиләркән о, чанчыны гуртармаг үчүн мешәјә гачмыш-

дир. Орада бир нечә күн гарда галмыш, сонра өзүнү Аглам шәһәринә чат-

дырышдыр. Орада илк тибби јаргын алдыгдан сонра тә"чили јардым машы-

ны илә Бақы шәһәри тә"чили јардым хәстәханасына кәтирилмишдир. Хәстә-

нин үмуми вәзијјәти орта агырлыгдалыр. Дәри вә көрүнән сәликли гиша-

ларын рәнки аразымышгыр. Артериал тәзјиги 110/70мм. чв. ст., нәбзи дә-

гәдә 78 бургудур. Ригмикдир. Орта долгунлугдалыр. Варны јумшагдыр.

Агрисыздыр. һәр ики ајагда /арха/ нәбз әләнмир. һәр ики пәнчәдә хәмир-

вари шиш вар. Ајаг бармагларын јахин гызарты авә шиш вар. һәр ики пән-

чәнин бүтүн бармагларын дырнаг фалавгасы көмүрләшиб, һәр ики ашагы

страфун ашыг-топуг ојнагындан диз ојнагына гәдәр олан саһәдә сианоз

үстәһидә едилир. Палпасијада гипотерчија һисс олнур. Диагноз: һәр ики

пәнчәнин бүтүн бармагларын дырнаг фалангасынын IV дәрәчәли донмасы

һәр ики пәнчәнин 2-3 дәрәчәли донмасы. Хәстәјә тә"јинат верилмишдир.

Һал-һазырда үмуми вәзијјәти орта агырлыгдалыр. Муаличә давам етдирили

Муајинә олунан демәсија дәрә 25.02.92-чи ил тарихдә ермәнјәр

тәрәфиндән аташә тутулму вә мешәјә гачмышлар. Мешәдә 5 күн галдыгдан

донра Агламын һәки кәндибә хәлмиг вә орадан Бакија кәтирилмишдир.

Муајинә олунан орта бојлу, дүзкүн бәдән гурулушлу, кафи вәзијјәтләги р

әо кафи көкчүкләдир.

Әләкбәрәв Е.И.

Әлијева Р.И.

Н Ә Т И Ч Ә :

Јухарыдакыларә әсасән белә нәтичәјә кәлирән ки, 1959-чу ил тә-
әлүдлү Әлијева Рәһилә Иса гызының бәдәниндә олан хәсәрәтләр —
һәр ики пәнчәнин бүтүн бармагларын дырнаг фалангасынын IX дәрәчә-
донмасы. һәр ики пәнчәнин 2-3 дәрәчәли донмасы сојгун јерли тә"
дриндән әмәлә кәлимишдир, агырлыг дәрәчәси муаличә гуртарылдыгдан
онра тә"јин едиләчәкдир.

Әләкбәрәв Е.И.

12.03.92

VIOLATED NORMS OF INTERNATIONAL LAW IN KHOJALY

INTERNATIONAL CONVENTION ON THE ELIMINATION OF ALL FORMS OF RACIAL DISCRIMINATION

1. The discrimination between human beings on the grounds of race, colour or ethnic origin is an obstacle to friendly and peaceful relations among nations and is capable of disturbing peace and security among peoples and the harmony of persons living side by side even within one and the same State/

2. **Article 1.1.** In this Convention, the term "racial discrimination" shall mean any distinction, exclusion, restriction or preference based on race, colour, descent, or national or ethnic origin which has the purpose or effect of nullifying or impairing the recognition, enjoyment or exercise, on an equal footing, of human rights and fundamental freedoms in the political, economic, social, cultural or any other field of public life.

3. **Article 1.4.** Special measures taken for the sole purpose of securing adequate advancement of certain racial or ethnic groups or individuals requiring such protection as may be necessary in order to ensure such groups or individuals equal enjoyment or exercise of human rights and fundamental freedoms shall not be deemed racial discrimination, provided, however, that such measures do not, as a consequence, lead to the maintenance of separate rights for different racial groups and that they shall not be continued after the objectives for which they were taken have been achieved.

4. **Article 4.** States Parties condemn all propaganda and all organizations which are based on ideas or theories of superiority of one race or group of persons of one colour or ethnic origin, or which attempt to justify or promote racial hatred and discrimination in any form, and undertake to adopt immediate and positive measures designed to eradicate all incitement to, or acts of, such discrimination and, to this end, with due regard to the principles embodied in the Universal Declaration of Human Rights and the rights expressly set forth in article 5 of this Convention, *inter alia*:

- a) Shall declare an offence punishable by law all dissemination of ideas based on racial superiority or hatred, incitement to racial discrimination, as well as all acts of violence or incitement to such acts against any race or group of persons of another colour or ethnic origin, and also the provision of any assistance to racist activities, including the financing thereof;
- b) Shall declare illegal and prohibit organizations, and also organized and all other propaganda activities, which promote and incite racial discrimination,

and shall recognize participation in such organizations or activities as an offence punishable by law;

5. **Article 5.** In compliance with the fundamental obligations laid down in article 2 of this Convention, States Parties undertake to prohibit and to eliminate racial discrimination in all its forms and to guarantee the right of everyone, without distinction as to race, colour, or national or ethnic origin, to equality before the law, notably in the enjoyment of the following rights:

- a) The right to equal treatment before the tribunals and all other organs administering justice;
- b) The right to security of person and protection by the State against violence or bodily harm, whether inflicted by government officials or by any individual group or institution;

6. **Article 6.** States Parties shall assure to everyone within their jurisdiction effective protection and remedies, through the competent national tribunals and other State institutions, against any acts of racial discrimination which violate his human rights and fundamental freedoms contrary to this Convention, as well as the right to seek from such tribunals just and adequate reparation or satisfaction for any damage suffered as a result of such discrimination.

THE EUROPEAN CONVENTION ON HUMAN RIGHTS

ARTICLE 2

Everyone's right to life shall be protected by law. No one shall be deprived of his life intentionally save in the execution of a sentence of a court following his conviction of a crime for which this penalty is provided by law.

ARTICLE 3

No one shall be subjected to torture or to inhuman or degrading treatment or punishment.

ARTICLE 4

1.No one shall be held in slavery or servitude.

ARTICLE 5

1. Everyone has the right to liberty and security of person. No one shall be deprived of his liberty save in the following cases and in accordance with a procedure prescribed by law

2. Everyone who is arrested shall be informed promptly, in a language which he understands, of the reasons for his arrest and the charge against him.

ARTICLE 8

1. Everyone has the right to respect for his private and family life, his home and his correspondence.

ARTICLE 9

1. Everyone has the right to freedom of thought, conscience and religion; this right includes freedom to change his religion or belief, and freedom, either alone or in community with others and in public or private, to manifest his religion or belief, in worship, teaching, practice and observance.

ARTICLE 13

Everyone whose rights and freedoms as set forth in this Convention are violated shall have an effective remedy before a national authority notwithstanding that the violation has been committed by persons acting in an official capacity.

ARTICLE 14

The enjoyment of the rights and freedoms set forth in this Convention shall be secured without discrimination on any ground such as sex, race, colour, language, religion, political or other opinion, national or social origin, association with a national minority, property, birth or other status.

Protocols

1. Enforcement of certain Rights and Freedoms not included in Section I of the Convention

ARTICLE 1

Every natural or legal person is entitled to the peaceful enjoyment of his possessions. No one shall be deprived of his possessions except in the public interest and subject to the conditions provided for by law and by the general principles of international law.

4. Protecting certain Additional Rights

ARTICLE 3

1.No one shall be expelled, by means either of an individual or of a collective measure, from the territory of the State of which he is a national.

CONVENTION ON THE RIGHTS OF THE CHILD

Article 2

1. States Parties shall respect and ensure the rights set forth in the present Convention to each child within their jurisdiction without discrimination of any kind, irrespective of the child's or his or her parent's or legal guardian's race, colour, sex, language, religion, political or other opinion, national, ethnic or social origin, property, disability, birth or other status.

2. States Parties shall take all appropriate measures to ensure that the child is protected against all forms of discrimination or punishment on the basis of the status, activities, expressed opinions, or beliefs of the child's parents, legal guardians, or family members.

Article 3

2. States Parties undertake to ensure the child such protection and care as is necessary for his or her well-being, taking into account the rights and duties of his or her parents, legal guardians, or other individuals legally responsible for him or her, and, to this end, shall take all appropriate legislative and administrative measures.

Article 6

1. States Parties recognize that every child has the inherent right to life.

2. States Parties shall ensure to the maximum extent possible the survival and development of the child.

Article 8

1. States Parties undertake to respect the right of the child to preserve his or her identity, including nationality, name and family relations as recognized by law without unlawful interference.

2. Where a child is illegally deprived of some or all of the elements of his or her identity, States Parties shall provide appropriate assistance and protection, with a view to re-establishing speedily his or her identity.

Article 9

1. States Parties shall ensure that a child shall not be separated from his or her parents against their will, except when competent authorities subject to judicial review determine, in accordance with applicable law and procedures, that such separation is necessary for the best interests of the child. Such determination may be necessary in a particular case such as one involving abuse or neglect of the child by the parents, or one where the parents are living separately and a decision must be made as to the child's place of residence.

Article 11

1. States Parties shall take measures to combat the illicit transfer and non-return of children abroad.

Article 12

1. States Parties shall assure to the child who is capable of forming his or her own views the right to express those views freely in all matters affecting the child, the views of the child being given due weight in accordance with the age and maturity of the child.

Article 14

1. States Parties shall respect the right of the child to freedom of thought, conscience and religion.

3. Freedom to manifest one's religion or beliefs may be subject only to such limitations as are prescribed by law and are necessary to protect public safety, order, health or morals, or the fundamental rights and freedoms of others.

Article 16

1. No child shall be subjected to arbitrary or unlawful interference with his or her privacy, family, home or correspondence, nor to unlawful attacks on his or her honour and reputation.

Article 19

1. States Parties shall take all appropriate legislative, administrative, social and educational measures to protect the child from all forms of physical or mental violence, injury or abuse, neglect or negligent treatment, maltreatment or exploitation, including sexual abuse, while in the care of parent(s), legal guardian(s) or any other person who has the care of the child.

Article 20

1. A child temporarily or permanently deprived of his or her family environment, or in whose own best interests cannot be allowed to remain in that environment, shall be entitled to special protection and assistance provided by the State.

Article 22

1. States Parties shall take appropriate measures to ensure that a child who is seeking refugee status or who is considered a refugee in accordance with applicable international or domestic law and procedures shall, whether unaccompanied or accompanied by his or her parents or by any other person, receive appropriate protection and humanitarian assistance in the enjoyment of applicable rights set forth in the present Convention and in other international human rights or humanitarian

instruments to which the said States are Parties.

2. For this purpose, States Parties shall provide, as they consider appropriate, co-operation in any efforts by the United Nations and other competent intergovernmental organizations or non-governmental organizations co-operating with the United Nations to protect and assist such a child and to trace the parents or other members of the family of any refugee child in order to obtain information necessary for reunification with his or her family. In cases where no parents or other members of the family can be found, the child shall be accorded the same protection as any other child permanently or temporarily deprived of his or her family environment for any reason, as set forth in the present Convention.

Article 27

1. States Parties recognize the right of every child to a standard of living adequate for the child's physical, mental, spiritual, moral and social development.

Article 30

In those States in which ethnic, religious or linguistic minorities or persons of indigenous origin exist, a child belonging to such a minority or who is indigenous shall not be denied the right, in community with other members of his or her group, to enjoy his or her own culture, to profess and practise his or her own religion, or to use his or her own language.

Article 34

States Parties undertake to protect the child from all forms of sexual exploitation and sexual abuse. For these purposes, States Parties shall in particular take all appropriate national, bilateral and multilateral measures to prevent:

- a) The inducement or coercion of a child to engage in any unlawful sexual activity;
- b) The exploitative use of children in prostitution or other unlawful sexual practices;
- c) The exploitative use of children in pornographic performances and materials.

Article 35

States Parties shall take all appropriate national, bilateral and multilateral measures to prevent the abduction of, the sale of or traffic in children for any purpose or in any form.

Article 36

States Parties shall protect the child against all other forms of exploitation prejudicial to any aspects of the child's welfare.

Article 37

States Parties shall ensure that:

- a) No child shall be subjected to torture or other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment. Neither capital punishment nor life imprisonment without possibility of release shall be imposed for offences committed by persons below eighteen years of age;
- b) No child shall be deprived of his or her liberty unlawfully or arbitrarily. The arrest, detention or imprisonment of a child shall be in conformity with the law and shall be used only as a measure of last resort and for the shortest appropriate period of time;
- c) Every child deprived of liberty shall be treated with humanity and respect for the inherent dignity of the human person and in a manner which takes into account the needs of persons of his or her age. In particular, every child deprived of liberty shall be separated from adults unless it is considered in the child's best interest not to do so and shall have the right to maintain contact with his or her family through correspondence and visits, save in exceptional circumstances;
- d) Every child deprived of his or her liberty shall have the right to prompt access to legal and other appropriate assistance, as well as the right to challenge the legality of the deprivation of his or her liberty before a court or other competent, independent and impartial authority and to a prompt decision on any such action.

Article 38

1. States Parties undertake to respect and to ensure respect for rules of international humanitarian law applicable to them in armed conflicts which are relevant to the child.

2. States Parties shall take all feasible measures to ensure that persons who have not attained the age of fifteen years do not take a direct part in hostilities.

3. States Parties shall refrain from recruiting any person who has not attained the age of fifteen years into their armed forces. In recruiting among those persons who have attained the age of fifteen years but who have not attained the age of eighteen years, States Parties shall endeavour to give priority to those who are oldest.

4. In accordance with their obligations under international humanitarian law to protect the civilian population in armed conflicts, States Parties shall take all feasible measures to ensure protection and care of children who are affected by an armed conflict.

Article 39

States Parties shall take all appropriate measures to promote physical and psychological recovery and social reintegration of a child victim of: any form of neglect, exploitation, or abuse; torture or any other form of cruel, inhuman or degrading treatment or punishment; or armed conflicts. Such recovery and reintegration shall take place in an environment which fosters the health, self-respect and dignity of the child.

Article 42

States Parties undertake to make the principles and provisions of the Convention widely known, by appropriate and active means, to adults and children alike.

Article 43

1. For the purpose of examining the progress made by States Parties in achieving the realization of the obligations undertaken in the present Convention, there shall be established a Committee on the Rights of the Child, which shall carry out the functions hereinafter provided.

LAWYER'S VISION

Khojaly tragedy - is brutal and cruel act of genocide entered the history of civilization as one of the most awful mass terrorist acts.

Khojaly tragedy is the continuation of the bloodiest page of policy of ethnic cleansing and genocide, regularly conducted by Armenian chauvinist-nationalists against Azerbaijanis within nearly two centuries. This ugly policy, supported by the power circles of some countries, continued during Tsar Russia time and Soviet power, driving of our people from their own lands after collapse of USSR, transformation of people into refugees and IDPs was accompanied by mass pogroms. At different times total of 2 mln Azerbaijanis faced the results of ethnic cleansing and genocide policy of aggressive Armenian nationalists.

Aggressive policy, started by the Armenian separatists in Nagorno-Karabakh after Azerbaijan got independence led to destruction of hundreds of villages and settlements, murder of tens of thousands of innocent people, drive of hundred thousands of our compatriots from their own land. Thus, the tragedy in Khojaly was the most horrible one in the history of civilization along with the genocides in Khatyn, Lidice or Oradur.

The Chronology of tragic events

On the night from February 25th to 26th of 1992 armed forces of Armenia, Armenian militarized groups of Nagorno-Karabakh with the direct participation of contingent of 366 infantry regiment of former USSR Army, deployed in Khankandi, captured the city of Khojaly, that is located between Khankandi and Askeran. This was the fact of genocide against Azerbaijani people.

Massive fire from artillery, heavy military equipment which started in the evening of February 25 preceded attack on the town. As a result of shooting massive fire started in the city and at about 5 o'clock in the morning of February 26 the whole town was on fire. The population of over 2500 people, still residing in the city, was forced to leave their homes with the hope to make it to Aghdam regional center, which was the closest populated area, habited by Azerbaijanis. But these hopes of people did not come true. Armenian armed groups with the support of military force of infantry regiment that ruined Khojaly started brutal massacre of civilian population.

And the result was:

- 613 persons killed, out of which 63 - children, 106 - women and 70 - elderly ones.
- 8 families were totally destroyed.
- 25 children lost both parents.
- 130 kids lost one of the parents

- 487 persons - wounded, out of which 76 kids;
- 1275 people hostages.
- 150 missing during military actions
- Tremendous damage was made to the state and private property of citizens. The total damage is equal to 5 billion rubles (prices of 01.04.1992).

These figures are talking about the most violent tragedy of Nagorno-Karabakh conflict, which started in 1998 with the illegal claims of ethnic Armenians of former Nagorno-Karabakh Autonomous Republic of Azerbaijan SSR on unification with Armenian SSR. This was provocation with the obvious support of ruling regime of Armenian SSR with undisclosed consent and inactive behavior of central regime of Soviet Union.

Khojaly - primary target

Attack of Armenian military groups to Khojaly was predetermined by the geo-strategic location of the town. The town of 7000 people was located 10 km south-east from Khankandi on the road Aghdam-Shusha, Askeran-Khankandi and had the only airport in the upper side of Karabakh.

Khojaly is the historic site of people habitation and still has various memorials of ancient history. There are memorials of Khojaly-Gedabay culture of XIV-VII centuries B.C. close to Khojaly town. Historic findings include: stone boxes, cairns and necropolis of late bronze era and early iron as well as architectural monuments - round charnel house (years 1356-1357) and mausoleum of XIV century. Various stone, bronze, bones ornamentations as well as household items and ceramics were found during archeological excavations in Khojaly.

The population of Khojaly was primarily involved in wine growing, cattle breeding, bee keeping and corn growing. There was a textile factory, two secondary schools and 2 junior secondary schools.

Due to the events happened little after Soviet Union collapse 54 families of Turks-Meskhetis who fled from Fergana (Uzbekistan) settled down also in Khojaly. In addition, there were Azerbaijani population in Khojaly who were deported from Armenia. Thus, extensive construction of branches of various big industrial entities of Azerbaijan and other necessary facilities was going on.

Some time later, Armenian side admitted that liquidation of Khojaly bridgehead, opening of the corridor linking the settlement Askeran with Khankandi and unblocking of the only airport controlled by Azeris was the most prioritative task of Armenian military forces.

Please pay attention to the phrase "liquidation of Khojaly bridgehead". These words, which are still used by some, disclose the reason for massive murder of children and women, the causes for violent massacre carried by Armenians.

Since 1991 Khojaly had been in blockade. On October 30 the road transportation was interrupted and helicopters were the only means for access. The last civil helicopter flew in to Khojaly on January 28 and it was the last one after destroying of the civil helicopter in Shusha, which terminated lives of 40 people. Since January 2 the electricity supply of the town had been terminated as well. The town managed to survive only due to braveness and heroism of its defenders. Defense was organized by the local troops, militia and soldiers of the National Army mainly armed with rifles.

In the second part of February, Khojaly was blockaded by Armenian military troops and was under artillery and heavy military equipment bombardment on daily basis, Armenians made conquer attempts.

The preparation of the attack started on February 25, when military equipment of regiment 366 started to take positions around the town. The attack of the town started with two-hour artillery bombardment by tanks, armored carrier and "Alazan" type weapons. Khojaly was blocked from three sides and people were trying to escape in Askeran direction. But it became clear that it was an insidious trap. Near Nakhchivanik Armenian forces opened the fire against the unarmed people. The hollow of Askeran-Nakhchivanik became the place where most of the children, women and elderly men - frozen and exhausted in the snowy forests and mountain passages - became victims of the inhumanity of the Armenian forces.

These events took place when Ali Akbar Vilayati, the Minister of Foreign Affairs of Islamic Republic of Iran arrived in the region with the mediatory mission. On February 25 he met with government of Azerbaijan in Baku, and was to depart for Karabakh on February 27 and then to Armenia. In this regard, parties agreed on 3-day ceasefire from February 27 till March 01, which was also ignored by the Armenians. The similar situation was observed on February 12 during the visit of the Organization of Security and Cooperation in Europe (OSCE) to Karabakh and then to Yerevan and Baku to get acquainted with the situation in the conflict zone and to analyze the options for settlement. Namely, on February 12, Armenian extremists occupied Malibayli and Gushchular villages of Shusha district, which resulted in complete looting and burning down of the villages; only in Malibayli village there were 50 killed, wounded and taken as hostages.

Those days Azerbaijani forces could not make it to rescue Khojaly citizens, as well as there was no chance to take out the dead bodies. At the same time, Armenian helicopters with special groups in white uniforms were searching the forests for people, groups leaving the forests were shot or taken as hostages and then tortured.

On February 28 a group of local journalists managed to get to the massacre site of Azerbaijanis on two helicopters. The sight dismayed everyone - the whole field was full of corpses. Despite a second helicopter hovering in the air to protect us from the gunfire of Armenian forces, we only managed to escape with four dead

bodies. On 1st of March, when a group of local and foreign journalists were able to fly over to the massacre site, the visions were much worse and horrifying. The dead bodies were exposed to mockery. Majority of corpses had gunshots to the heads, which proved that they were finished off. Later, during examination of the corpses, many other evidences were found: scalping, cutting of ears and other organs, cutting of eyes, chopped extremities, multiple wounding from firearms and stinging items, damages by heavy technique as well as charring of corpses.

What was the aim of the Armenian chauvinists and ideologists when committing a crime - genocide of Khojaly? The aim was to occupy Nagorno-Karabakh and other Azerbaijani territories, undermine the spirit of our people for independence and territorial integrity.

Thanks to a scrupulous work of Azeri diplomats the issue of official recognition of Khojaly tragedy and its qualification as an international crime - genocide - was raised in the U.S. Congress. The Congressmen from Indiana, member of the Committee on International relations, Congressman Dan Burton, made speech in the House of Representatives and called the Congress for recognition of Khojaly tragedy as genocide. In the opinion of the Congressman, by recognizing the Khojaly genocide the US Congress would break the long lasting "icy silence" of the international community on this issue.

Starting his speech with the words "humanity should know and remember", Dan Burton noted that some members of the House of Representatives called for recognition of the "Armenian genocide" details of which are still unclear, however nothing was mentioned about the ethnic cleansing carried out by Armenians during the Armenian-Azerbaijani war.

The Congressman was pleased to note that Parliamentary Assembly of the Council of Europe in its latest resolution recognized that "considerable part of the territory of Azerbaijan is occupied by the Armenian armed forces, and region of Nagorno-Karabakh is still under the control of the separatist forces". Besides, resolution expresses a deep concern that military operations and policy of ethnic cleansing carried out by Armenia in 1988-1994 resulted in extensive migration and creation of mono-ethnic territories.

Today, The Government of Azerbaijan, our citizens, compatriots living abroad are taking important steps to disclose the truth about Khojaly tragedy to the world, to achieve its recognition as a real genocide; they are writing books and conducting journalist researches. This tragedy is on the agenda of several countries and international organizations; the attention of the world community is dragged to this issue. The main goal today is to conduct this work in a more regular and consistent manner to achieve political and legislative evaluation of this tragedy.

Kamil SALIMOV,
Doctor of Law

KHOJALY GENOCIDE on WORLD PRESS

Newsweek.

16 March 1992

THE FACE OF A MASSACRE: By Pascal Privat with Steve Le Vine in Moscow Azerbaijan was a charnel house again last week: a place of mourning refugees and dozens of mangled corpses dragged to a makeshift morgue behind the mosque. They were ordinary Azerbaijani men, women and children of Khojaly, a small village in war-torn Nagorno-Karabakh overrun by Armenian forces on Feb. 25-26. Many were killed at close range while trying to flee; some had their faces mutilated, others were scalped. While the victims' families mourned.

The New York Times.

March 3, 1992

MASSACRE BY ARMENIANS: Agdam, Azerbaijan, March 2 (Reuters) - Fresh evidence emerged today of a massacre of civilians by Armenian militants in Nagorno-Karabakh, a predominantly Armenian enclave of Azerbaijan.

Scalping Reported - Azerbaijani officials and journalists who flew briefly to the region by helicopter brought back three dead children with the back of their heads blown off. They said shooting by Armenians has prevented them from retrieving more bodies.

"Women and children have been scalped," said Assad Faradshev, an aide to Nagorno-Karabakh's Azerbaijani Governor. "When we began to pick up bodies, they began firing at us."

The Azerbaijani militia chief in Agdam, Rashid Mamedov, said: "The bodies are lying there like flocks of sheep. Even the fascists did nothing like this."

Truckloads of Bodies -Near Agdam on the outskirts of Nagorno-Karabakh, a Reuters photographer, Frederique Lengaigne, said she had seen two trucks filled with Azerbaijani bodies.

"In the first one I counted 35, and it looked as though there were as many in the second," she said. "Some had their head cut off, and many had been burned. They were all men, and a few had been wearing khaki uniforms."

The Sunday Times.

1 March 1992

ARMENIAN SOLDIERS MASSACRE HUNDREDS OF FLEEING FAMILIES:

By Thomas Goltz, Agdam, Azerbaijan - Survivors reported that Armenian soldiers shot and bayoneted more than 450 Azeris, many of them women and children. Hundreds, possibly thousands, were missing and feared dead.

The attackers killed most of the soldiers and volunteers defending the women and children. They then turned their guns on the terrified refugees. The few survivors later described what happened: 'That's when the real slaughter began,' said Azer Hajiev, one of three soldiers to survive. 'The Armenians just shot and shot. And then they came in and started carving up people with their bayonets and knives.' (toljko ne qovorite tut, cto gto slova azerbaydjanüa. Esli qazeta vzela na sebä otvetstvennostj napeçatatj gto, to ona bolee cem uverena, cto gto imelo mesto, imeä oçevidnie fakti v rukax)

'They were shooting, shooting, shooting,' echoed Rasia Aslanova, who arrived in Agdam with other women and children who made their way through Armenian lines. She said her husband, Kayun, and a son-in-law were massacred in front of her. Her daughter was still missing.

One boy who arrived in Agdam had an ear sliced off.

The survivors said 2000 others, some of whom had fled separately, were still missing in the gruelling terrain; many could perish from their wounds or the cold.

By late yesterday, 479 deaths had been registered at the morgue in Agdam's morgue, and 29 bodies had been buried in the cemetery. Of the seven corpses I saw awaiting burial, two were children and three were women, one shot through the chest at point blank range.

Agdam hospital was a scene of carnage and terror. Doctors said they had 140 patients who escaped slaughter, most with bullet injuries or deep stab wounds.

Nor were they safe in Agdam. On Friday night rockets fell on the city which has a population of 150,000, destroying several buildings and killing one person.

The Times

2 March 1992

CORPSES LITTER HILLS IN KARABAKH

(ANATOL LIEVEN COMES UNDER FIRE WHILE FLYING TO INVESTIGATE THE MASS KILLINGS OF REFUGEES BY ARMENIAN TROOPS): As we swooped low over the snow-covered hills of Nagorno-Karabagh we saw the scattered corpses. Apparently, the refugees had been shot down as they ran. An Azerbaijani film of the places we flew over, shown to journalists afterwards, showed DOZENS OF CORPSES lying in various parts of the hills.

The Azerbaijanis claim that AS MANY AS 1000 have died in a MASS KILLING of AZERBAIJANIS fleeing from the town of Khodzaly, seized by Armenians last week. A further 4,000 are believed to be wounded, frozen to death or missing.

The civilian helicopter's job was to land in the mountains and pick up bodies at sites of the mass killings.

The civilian helicopter picked up four corpses, and it was during this and a previous mission that an Azerbaijani cameraman filmed the several dozen bodies on the hillsides.

Back at the airfield in Agdam, we took a look at the bodies the civilian helicopter had picked up. Two old men a small girl were covered with blood, their limbs contorted by the cold and rigor mortis. They had been shot.

TIME.

16 March 1992

M A S S A C R E I N K H O J A L Y: By Jill SMOLWE -Reported by Yuri ZARAKHOVICH/Moscow - While the details are argued, this much is plain: something grim and unconscionable happened in the Azerbaijani town of Khojaly two weeks ago. So far, some 200 dead Azerbaijanis, many of them mutilated, have been transported out of the town tucked inside the Armenian-dominated enclave of Nagorno-Karabakh for burial in neighboring Azerbaijan. The total number of deaths - the Azerbaijanis claim 1,324 civilians have been slaughtered, most of them women and children - is unknown.

Videotapes circulated by the Azerbaijanis include images of defaced civilians, some of them scalped, others shot in the head.

BBC1 Morning News.

3 March 1992

BBC reporter was live on line and he claimed that he saw more than 100 bodies of Azeri men, women and children as well as a baby who are shot dead from their heads from a very short distance.

BBC1 Morning News.

3 March 1992

Very disturbing picture has shown that many civilian corpses who were picked up from mountain. Reporter said he, cameraman and Western Journalists have seen more than 100 corpses, who are men, women, children, massacred by Armenians. They have been shot dead from their heads as close as 1 meter. Picture also has shown nearly ten bodies (mainly women and children) are shot dead from their heads. Azerbaijan claimed that more than 1000 civilians massacred by Armenian forces.

Channel 4 News.

2 March 1992

2 French journalists have seen 32 corpses of men, women and children in civilian clothes. Many of them shot dead from their heads as close as less than 1 meter.

Report from Karabakpress - A merciless massacre of the civilian population of the small Azeri town of Khojali (Population 6000) in Karabagh, Azerbaijan, is reported to have taken place on the night of February 28 by the Soviet Armenian Army. Close to 1000 people are reported to have been massacred. Elderly and children were not spared. Many were badly beaten and shot at close range. A sense of rage and helplessness has overwhelmed the Azeri population in face of the well armed and equipped Armenian Army. The neighboring Azeri city of Aghdam outside of the Karabagh region has come under heavy Armenian artillery shelling. City hospital was hit and two pregnant women as well as a new born infant were killed. Azerbaijan is appealing to the international community to condemn such barbaric and ruthless attacks on its population and its sovereignty.

Boston Sunday Globe.

21 November 1993

By Jon Auerbach Globe Correspondent - CHAKHARLI, Azerbaijan -- The truckloads of scared and lost children, the sobbing mothers, the stench of sickness and the sea of blank faces in this mud-covered refugee camp obscure the deeper issue of why tens of thousands of Azeris have fled here.

What we see now is a systematic destruction of every village in their way, said one senior US official. It's one of the most disgusting things we've seen.

It's vandalism, the US official said. The idea that there is an aggressive intent in a sound conclusion.

The United Nations estimates that there are more than 1 million refugees in Azerbaijan, roughly one seventh of the former Soviet republic's entire population. Thousands who fled to neighboring Iran are being slowly repatriated to refugee camps already bursting at the seams. But because of the Karabakh Armenians' policy of burning villages, relief organizations say there is no hope that the Azeris could return home anytime soon.

The Times.

3 March 1992

MASSACRE UNCOVERED: By ANATOL LIEVEN - More than sixty bodies, including those of women and children, have been spotted on hillsides in Nagorno-Karabakh, confirming claims that Armenian troops massacred Azeri refugees. Hundreds are missing.

Scattered amid the withered grass and bushes along a small valley and across the hillside beyond are the bodies of last Wednesday's massacre by Armenian forces of Azerbaijani refugees.

In all, 31 bodies could be counted at the scene. At least another 31 have been taken into Aghdam over the past five days. These figures do not include civilians reported killed when the Armenians stormed the Azerbaijani town of Khodjaly on Tuesday night. The figures also do not include other as yet undiscovered bodies

Zahid Jabarov, a survivor of the massacre, said he saw up to 200 people shot down at the point we visited, and refugees who came by different routes have also

told of being shot at repeatedly and of leaving a trail of bodies along their path. Around the bodies we saw were scattered possessions, clothing and personnel documents. The bodies themselves have been preserved by the bitter cold which killed others as they hid in the hills and forest after the massacre. All are the bodies of ordinary people, dressed in the poor, ugly clothing of workers.

Of the 31 we saw, only one policeman and two apparent national volunteers were wearing uniform. All the rest were civilians, including eight women and three small children. Two groups, apparently families, had fallen together, the children cradled in the women's arms.

Several of them, including one small girl, had terrible head injuries: only her face was left. Survivors have told how they saw Armenians shooting them point blank as they lay on the ground.

The Age, Melbourne, 6 March 1992 By Helen WOMACK - Agdam, Azerbaijan, Thursday - The exact number of victims is still unclear, but there can be little doubt that Azeri civilians were massacred by Armenian Army in the snowy mountains of Nagorno-Karabakh last week.

Refugees from the enclave town of Khojaly, sheltering in the Azeri border town of Agdam, give largely consistent accounts of how Armenians attacked their homes on the night of 25 February, chased those who fled and shot them in the surrounding forests. Yesterday, I saw 75 freshly dug graves in one cemetery in addition to four mutilated corpses we were shown in the mosque when we arrived in Agdam late on Tuesday. I also saw women and children with bullet wounds in a makeshift hospital in a string of railway carriages.

Khojaly, an Azeri settlement in the enclave mostly populated by Armenians, had a population of about 6000. Mr. Rashid Mamedov Commander of Police in Agdam, said only about 500 escaped to his town. So where are the rest? Some might have taken prisoner, he said, or fled. Many bodies were still lying in the mountains because the Azeris were short of helicopters to retrieve them. He believed more than 1000 had perished, some of cold in temperatures as low as minus 10 degrees.

When Azeris saw the Armenians with a convoy of armored personnel carriers, they realised they could not hope to defend themselves, and fled into the forests. In the small hours, the massacre started.

Mr. Nasiru, who believes his wife and two children were taken prisoner, repeat-

ed what many other refugees have said - that troops of the former Soviet army helped the Armenians to attack Khojaly. It is not my opinion, I saw it with my own eyes.

The Washington Post.
28 February 1992.

Nagorno-Karabagh Victims Buried in Azerbaijani Town: "Refugees claim hundreds died in Armenian Attack...Of seven bodies seen here today, two were children and three were women, one shot through the chest at what appeared to be close range. Another 120 refugees being treated at Agdam's hospital include many with multiple stab wounds."

The Washington Times.
2 March 1992

Armenian Raid Leaves Azeris Dead or Fleeing: "...about 1,000 of Khojaly's 10,000 people were massacred by the Armenian Army in Tuesday's attack. Azerbaijani television showed truckloads of corpses being evacuated from the Khocaly area."

The Independent.
29 February 1992

By Helen Womack - "Elif Kaban, a Reuter correspondent in Agdam, reported that after a massacre on Wednesday, Azeris were burying scores of people who died when Armenians overran the town of Khojaly, the second-biggest Azeri settlement in the area. 'The world is turning its back on what's happening here. We are dying and you are just watching, one mourner shouted at a group of journalists.'

The Washington Post.
3 March 1992

Killings Rife in Nagorno-Karabagh: "Journalists in the area reported seeing dozens of corpses, including one of the civilians, and Azerbaijani officials said Armenians began shooting at them when they sought to recover the bodies."

The Times (London).

3 March 1992

Bodies Mark Site of Karabagh Massacre: "A local truce was enforced to allow the Azerbaijanis to collect their dead and any refugees still hiding in the hills and forest. All are the bodies of ordinary people, dressed in the poor, ugly clothing of workers...All the rest were civilians, including eight women and three small children. Two groups, apparently families, had fallen together, the children cradled in the women's arms. Several of them, including one small girl, had terrible head injuries: only her face was left. Survivors have told how they saw Armenians shooting them point blank as they lay on the ground."

The SUNDAY TIMES.

8 March 1992

Thomas Goltz, the first to report the massacre by Armenian soldiers, reports from Agdam. Khojaly used to be a barren Azeri town, with empty shops and treeless dirt roads. Yet it was still home to thousands of Azeri people who, in happier times, tended fields and flocks of geese. Last week it was wiped off the map.

As sickening reports trickled in to the Azerbaijani border town of Agdam, and the bodies piled up in the morgues, there was little doubt that Khojaly and the stark foothills and gullies around it had been the site of the most terrible massacre since the Soviet Union broke apart.

I was the last Westerner to visit Khojaly. That was in January and people were predicting their fate with grim resignation. Zumrut Ezoya, a mother of four on board the helicopter that ferried us into the town, called her community "sitting ducks, ready to get shot". She and her family were among the victims of the massacre by the Armenians on February 26.

"The Armenians have taken all the outlying villages, one by one, and the government does nothing." Balakisi Sakikov, 55, a father of five, said. "Next they will drive us out or kill us all," said Dilbar, his wife. The couple, their three sons and three daughters were killed in the massacre, as were many other people I had spoken to.

"It was close to the Armenian lines we knew we would have to cross. There was a road, and the first units of the column ran across then all hell broke loose. Bullets were raining down from all sides. we had just entered their trap."

The Azeri defenders picked off one by one. Survivors say that Armenian forces then began a pitiless slaughter, firing at anything moved in the gullies. A video taken by an Azeri cameraman, wailing and crying as he filmed body after body, showed a grizzly trail of death leading towards higher, forested ground where the villagers had sought refuge from the Armenians.

"The Armenians just shot and shot and shot," said Omar Veyselov, lying in hospital in Agdam with shrapnel wounds. "I saw my wife and daughter fall right by me."

People wandered through the hospital corridors looking for news of the loved ones. Some vented their fury on foreigners: "Where is my daughter, where is my son?" wailed a mother. "Raped. Butchered. Lost."

The Independent, London.

12 June 1992

Painful Search: The gruesome extent of February's killings of Azeris by Armenians in the town of Hojali is at last emerging in Azerbaijan - about 600 men, women and children dead.

The State Prosecutor, Aydin Rasulov, the chief investigator of a 15-man team looking into what Azerbaijan calls the "Hojali Massacre", said his figure of 600 people dead was a minimum on preliminary findings. A similar estimate was given by Elman Memmedov, the mayor of Hojali. An even higher one was printed in the Baku newspaper Ordu in May - 479 dead people named and more than 200 bodies reported unidentified. This figure of nearly 700 dead is quoted as official by Leila Yunusova, the new spokeswoman of the Azeri Ministry of Defence.

FranCois Zen Ruffinen, head of delegation of the International Red Cross in Baku, said the Muslim imam of the nearby city of Agdam had reported a figure of 580 bodies received at his mosque from Hojali, most of them civilians. "We did not count the bodies. But the figure seems reasonable. It is no fantasy," Mr Zen Ruffinen said. "We have some idea since we gave the body bags and products to wash the dead."

Mr Rasulov endeavours to give an unemotional estimate of the number of dead in the massacre. "Don't get worked up. It will take several months to get a final figure," the 43-year-old lawyer said at his small office.

Mr Rasulov knows about these things. It took him two years to reach a firm

conclusion that 131 people were killed and 714 wounded when Soviet troops and tanks crushed a nationalist uprising in Baku in January 1990.

Officially, 184 people have so far been certified as dead, being the number of people that could be medically examined by the republic's forensic department. "This is just a small percentage of the dead," said Rafiq Youssifov, the republic's chief forensic scientist. "They were the only bodies brought to us. Remember the chaos and the fact that we are Muslims and have to wash and bury our dead within 24 hours."

Of these 184 people, 51 were women, and 13 were children under 14 years old. Gunshots killed 151 people, shrapnel killed 20 and axes or blunt instruments killed 10. Exposure in the highland snows killed the last three. Thirty-three people showed signs of deliberate mutilation, including ears, noses, breasts or penises cut off and eyes gouged out, according to Professor Youssifov's report. Those 184 bodies examined were less than a third of those believed to have been killed, Mr Rasulov said.

"There were too many bodies of dead and wounded on the ground to count properly: 470-500 in Hojali, 650-700 people by the stream and the road and 85-100 visible around Nakhchivanik village," Mr Manafov wrote in a statement countersigned by the helicopter pilot.

"People waved up to us for help. We saw three dead children and one two-year-old alive by one dead woman. The live one was pulling at her arm for the mother to get up. We tried to land but Armenians started a barrage against our helicopter and we had to return."

There has been no consolidation of the lists and figures in circulation because of the political upheavals of the last few months and the fact that nobody knows exactly who was in Hojali at the time - many inhabitants were displaced from other villages taken over by Armenian forces.

The Independent, London,
12 June 1992

Photographs: Liu Heung / AP Frederique Lengaigne / Reuter - Aref Sadikov sat quietly in the shade of a cafe-bar on the Caspian Sea esplanade of Baku and showed a line of stitches in his trousers, torn by an Armenian bullet as he fled the town of Hojali just over three months ago, writes Hugh Pope.

"I'm still wearing the same clothes, I don't have any others," the 51-year-old carpenter said, beginning his account of the Hojali disaster. "I was wounded in five places, but I am lucky to be alive."

Mr Sadikov and his wife were short of food, without electricity for more than a month, and cut off from helicopter flights for 12 days. They sensed the Armenian noose was tightening around the 2,000 to 3,000 people left in the straggling Azeri town on the edge of Karabakh.

"At about 11pm a bombardment started such as we had never heard before, eight or nine kinds of weapons, artillery, heavy machine-guns, the lot," Mr Sadikov said.

Soon neighbours were pouring down the street from the direction of the attack. Some huddled in shelters but others started fleeing the town, down a hill, through a stream and through the snow into a forest on the other side.

To escape, the townspeople had to reach the Azeri town of Agdam about 15 miles away. They thought they were going to make it, until at about dawn they reached a bottleneck between the two Azeri villages of Nakhchivanik and Saderak.

"None of my group was hurt up to then ... Then we were spotted by a car on the road, and the Armenian outposts started opening fire," Mr Sadikov said. Mr Sadikov said only 10 people from his group of 80 made it through, including his wife and militiaman son. Seven of his immediate relations died, including his 67-year-old elder brother.

"I only had time to reach down and cover his face with his hat," he said, pulling his own big flat Turkish cap over his eyes. "We have never got any of the bodies back."

The first groups were lucky to have the benefit of covering fire. One hero of the evacuation, Alif Hajief, was shot dead as he struggled to change a magazine while covering the third group's crossing, Mr Sadikov said.

Another hero, Elman Memmedov, the mayor of Hojali, said he and several others spent the whole day of 26 February in the bushy hillside, surrounded by dead bodies as they tried to keep three Armenian armoured personnel carriers at bay.

As the survivors staggered the last mile into Agdam, there was little comfort in a town from which most of the population was soon to flee.

"The night after we reached the town there was a big Armenian rocket attack. Some people just kept going," Mr Sadikov said. "I had to get to the hospital for treatment. I was in a bad way. They even found a bullet in my sock."

Victims of massacre: An Azeri woman mourns her son, killed in the Hojaly massacre in February (left). Nurses struggle in primitive conditions (centre) to save a wounded man in a makeshift operating theatre set up in a train carriage. Grief-stricken relatives in the town of Agdam (right) weep over the coffin of another of the massacre victims. Calculating the final death toll has been complicated because Muslims bury their dead within 24 hours.

CHRONICLE of AZERINFORM

THE UNPRECEDENTED TRAGEDY

Eyewitnesses evidence

Ashes of Khojaly is beating in my heart

On March 9, the Russian TV evening program "Vesti" in a cadre on Nagorno-Karabakh from the bird's-eye view, showing not damaged by bombardment one and two-storeyed houses, commented: "the Azerbaijani side claimed that the Khojaly town is wiped off. Look, the houses remained intact and safe..." Again lie, again disinformation. It seemed that within this period of time one could have got used to the position of the ex-allied, present central and the Russian Mass Media practically always supporting the proArmenian point of view. But to get used to death, to abuse of women and children, to mockery of the dead - is impossible. Yes, some houses remained intact. What about people? Why did "Vesti" not show any of hundreds of corpses of this unlucky small town's inhabitants, did not interrogate the survived? Any town is first of all its people. Let them tell, where the lie is and where the truth is, the terrible truth.

Eyewitness testifies

Rafael Imanov.

sergeant, Agdam resident.

He helped take away the dead, the most part of which is not buried yet. The shallow gully on road Nakhchivanik - Askeran was full of the dead bodies of Azerbaijani women. Legs of women were tied together with their stockings. Fingers and ears of some people were cut off. The Armenians cut off ring-fingers, middle fingers and ears not wasting time on taking off rings and ear-rings. I can not get rid of this terrible picture in my dreams.

Eyewitness testifies

Nenesh Selimova.

refugee, the former Khojaly inhabitant

Three of my sons were tortured in Askeran. The bodies have not returned yet.

Eyewitness testifies

E.Orucova.

wounded, the former Khojaly inhabitant

My husband was killed in Askaran, son Khagani is in captivity. I am afraid that they will kill him. I hid together with my daughters and grandsons in the forest. Two days we spent on a snow. Then we were caught by the Armenians and led to Pirjamal village. These monsters raped not only adult women but also girls of thirteen, ten... Indeed the Lord will punish them for this?!

Eyewitness testifies

Murvet Mammadov.

wounded, nine years old

I was wounded in the leg, and my brother Akhmad in the hand. He is older than me, he is eleven. I saw how they cut off ears of the dead. They pulled out gold teeth of one aunty. I was afraid that they would pull out my teeth. (Wrote Elmira Emrakhghizi, the newspaper "Azadlig" (Freedom).

Thousands of adults were killed including hundreds of teenagers in Khojaly and its vicinity. The body of five-year old child with the cut off ears is revealed. Has the hangman committed this got a heart? Other child was fired point-blank, and then trampled. There is one more child corpse with two bullet holes. Two small corpses of children of three and five years old found among tens of dead bodies were buried unidentified: None of relatives, neighbours, and simply familiar people survived to identify them.

Many days have already passed, but I can not forget the television chronicle segments: tall riot squad lifts small corpse of three-four-year-old child in red overalls (my daughter at this age wore such one) and, taking carefully stacks in the helicopter. His moustached face hardened from grief. His weather-beaten cheeks were in tears...

Chingiz Sultansoy
"Freedom"

PAIN OF KHOJALY

There used to be a town in mountainous part of Karabakh where among local people numerous refugees from Armenia, maskhati-turks found shelter. Despite any threats from neighbors this town lived, was being built, and as much as it could protected itself from the attacks of Armenian band formations. This town lived with the hope that finally peace would come on this earth, but on the fifth year of grunting wounds and loss on February 26th 366th regiment of CIS Armed Forces deployed in Khankendi (Stepanakert) wiped this town off the face of the earth and this town never became a garden. And its habitants were ruthlessly shot.

Within the walls of hospital ward of small SRI (scientific research institute) of traumatology and orthopedics there are not lying soldiers of the National Army, riot squad or defenders of their home. Here women and children who survived from terrible and violent death because of miracle are suffering from heavy bullet and splinter wounds. It is impossible without tears and pain to listen to their teary stories about unprecedented tragedy that can not be called with any other name rather than genocide of Azerbaijani nation. How treacherous and pathologically cruel our neighbors and their protectors from Russian army with whom we shared our land and bread because of our sincere souls are!

Terribly evil fate has brought Azerbaijani women from different places together in one hospital ward. But how similar their destinies are - fates of the exiled. And how identically merciless their fates are as enemies took their houses, lands, close relatives, children and their lives. Those exhausted, suffered, anguished about the lost and dead women - it is a live story of awful conflict that turned out to be a war.

Fatima Rzayeva.

age 42, Zangilar village of Armenian Massis region

" We were woken up in the middle of a night and swept away from our house. I somehow woke up my five kids. We ran out not even dressed up. Having a pre-sentiment of a trouble I put in everyone's pocket their ID cards. We ran through gardens towards the railway station. As we put the children into the train, soldiers came. Doors of the car were closed and the train started. I and my husband ran towards the car and reached Turkish borders and crossed to Nakhchivan. We lived in the village of Shikh Mahmoud seven months and then we were taken to Dashkesan. Only after one and a half years I found my five children - Ismayil, Namik, Vugar, girls - Nisa and Sakina..."

And this is how it began in 1988. Who could have thought back then that it will put down its hostile roots so deep. Who could have thought that after this there would be mother's grief in the villages of Jamilli, Meshali, Jankhasan, Geyballi, Khalfai, Nabiler, Gushchular, Malibeyli, Khodjabend, Karkidjaghan...

Banovsha Allahyarova.

age 53, literature and native language teacher, Karkidiakhan village.

"Our village was the biggest and most beautiful one in Karabakh. One could have seen any kinds of houses there, each one had 6 to 10 rooms...350 houses. They burnt everything... I have just made a new roof on my house. And what is it in comparison with... Graves of shekhids (martyrs) were razed to ground... They shot all water balloons so that we could die from thirst. For three months the real war had been waged here, why nobody helped us? Our boys were taken hostages. We sent telegrams to Baku, Mingachevir, Ter-Ter... On that day we didn't have even a drop of water at home. I thought I could somehow make it to spring. I didn't even understand that I was wounded, the bucket fell down from my hand, and fell down on my knees. And the sniper kept on shooting from Stepanakert. My head was spinning around. One boy from the National Army jumped to help me. You should certainly write about those guys from Shelli village of Aghdam. I stopped him with my hand - he was very young. Then he crawled towards me and with the head of his boot caught my skirt and dragged me into a safe place. For five hours those boys carried me and walked towards Shusha..."

Aunt Banovsha had her leg shot and her bone was terribly parceled. Pretty young Rahile was helping her. For five hours wearing thin dress she crawled on the snow following her mother. When they began to bomb Shusha hospital the injured were taken to basement. Aunt Banovsha refused to hide but she couldn't persuade her daughter to hide. This courageous girl is a fearless woman. Aunt Banovsha didn't get scared even when their helicopter flying to Baku with the injured aboard was shot on the air over Khankendi. Life has taught her to be fearless. She had worked for 18 years at the school of Ballidja village in Askeran region. There were 20 Azerbaijani houses in this village. Besides she taught Azerbaijani language and literature in Armenian school. And all this time she traveled seven kilometers from her house by car. And when the driver refused to take her to school, she walked there five months. And she was "paid back"...

The culmination point of this tragedy became Khojaly. The very Khojaly, that we had constructed with great labor and with the help of refugees, local people and constructors, became a town. Ostensibly, the gardens were not meant to blossom in this town. Armenian fighters razed this town to ground under powerful cover of 366th regiment. Almost all its population was shot at point blank range.

Malakhat Husseinova.

age 33, mother of four children, Khojaly.

"For several months we had had no electricity, gas, heat and flour. We didn't know what to do all this time. There was no hope for the road either: we knew that we were surrounded. My children stayed in basements hungry for days. But we anyway hoped that we wouldn't be forgotten..."

It is terrible even to think about that they forgot. Otherwise how can any one explain this tragedy?! Malahat's husband, her daughters and other girls were taken hostages by Armenian soldiers, according to Khojaly women there were Syrians there, very tall and with their ears pierced. They killed her seven-year-old daughter who just started going to school (school almost didn't work because of hard times) in front of her mother. Malahat herself closed her eyelids. In Karabakh women learnt not to be afraid of death. They were afraid of only one thing - to be taken hostage. Since those wild bandits scoundrelly, cruelly scoffed at girls, young girls and women even not being afraid of God. Malahat lost out of view her other three children. Being wounded in her leg she lay unconscious in the bushes when Shelli guardians picked her up.

23 year old nurse Susan Jafarova being anxious about non-stop firing left injured soldiers in the basement and went out. She saw terrible scene. Houses of maskhati- turks were on fire, everything was destroyed. Somehow she managed to take some wounded people and crawled into woods. She neither remembers when she lost her shoes nor when she managed to cross the icy river barefoot and how she walked on snow. Her feet are frozen, I pray to Allah that the situation would not rise to hopeless one. Wounded Sanuber Alekperova failed to stop running when her old mother stopped and fell down on the snow. But they had to run forward, there her sixteen year old daughter was bleeding profusely. It is impossible to just express all this horror that faced those women, as it is impossible to reimburse their loss, casualties with this high attention that they are surrounded now. Nurse Rena Husseinova helps them a lot, even though she has been up 36 hours. But people come, students, workers, doctors come. And they come not with empty hands. Teachers of neighboring kindergarten came there with dyushpara (meal) and with sweets...

Forgive us, women of Karabakh, because we can not answer your questions. Aunt Banovsha, I don't know why we kept silence in 1988 when 358 houses of Azerbaijanis in Karabakh were burnt. I don't know, sister Malahat, where our enemy gets so much fuel and petrol produced in our republic. I will not be able to answer many questions of yours. I only beg: forgive us, for your children adapted to terrible noises of firing now are lying in Agdam morgue shot on their foreheads. Forgive us, if you can. But our nation can not pardon our enemy for Khojaly tragedy.

- I sacrificed my child, - told me Malahat, - I left my girl there, on the snow. I must return there, to my land...

Do you hear, men? Malahat must return to her land!

Medina Gasanova
"Yurddash", March 11, 1992

KHOJALY TRAGEDY

Head of executive power of the town Elman Mammadov lost 22 relatives, also his mother within several hours. Besieged Khojaly firstly was fired by concentrated artillery, he said. From all four sides the town was fired at continuously by rackets "Alazan", tank guns, BTRs and BMPs. After long term destructive preparation, when everything was ruined and burnt, under cover of armored technique infantry attacked the town. Little number of town defenders and civilians who were alive fled to the forest crossing a frozen river. All night our carts with women, children, old people and injured tried to pass through the forest. In the morning we came up to the border of the forest - farther were the fields of Armenian village Nakhchivanik. And here they shot us point blank by machine guns. They fired at exhausted alive targets ruthlessly. Here many of my fellows, close relatives and family members were killed. I and my seven other companions tried to cover them with our guns. But it was useless. Surrounded from all the sides we lay on the ground for 12 hours and couldn't even raise our heads because of firing.

Atakishi Atakishiyev, prosecutor of Khojaly town:

- Town is wiped off the face of the earth. We had hoped so much that they would help us, but nobody did help us.

And here is the story of private men of 366th regiment Yuriy Yaxnovich, Aleksey Bondarev, Pavel Antipin and Pavel Zuev - another group of soldiers that left this regiment because they didn't want to participate in international conflict.

Aleksey Bogdanov:

- Many officers of the regiment, almost all ensigns, the part of soldiers were Armenians. During the nights they took BTRs with full of battle complex from regiment and in the morning they returned "empty".

The war expands its borders and scale.

Zaur Kadimbekov
(Cor. "Truth")
March 7 1992

THEY SHOT THE WOUNDED, AND BTRs WENT ON CORPSES, TELL EYE WITNESSES OF THE TRAGEDY

Today there is not any hospital in Baku that didn't receive wounded and injured people from Khojaly. In republican hospital - there are dozens of them. It is hard to determine the exact number of people: almost every day they receive new and new frozen and injured Khojaly habitants. It is extremely difficult to talk to those who lie in hospital bed: their pain and sufferings are huge, disaster of each Khojaly inhabitant who lost everything in a blink of an eye is too big.

Stories of those people help us to recover the chain of tragic events perpetrated in Khojaly on the night of February 25 and 26 and next days.

- We had long before been ready that Armenians would attack us, and this night did not differ from previous ones with anything, - says 40-year-old Khazamgul Jafarova. - We were just preparing to go to bed when we heard the noise of artillery guns. It had us over the barrel. I remember very clearly, one of our relatives rushed into the house and said that Armenians are coming. After that everything was like in a nightmare... I only managed to take the kids and run out of the house. The houses located near the airport were burning. Dressed in whatever clothes we rushed to river and crossed it. We were soaked wet till our knees and ran into the forest. When we reached trees we stopped to take a breath. It was extremely cold. Trembling and staying close to each other to warm up a little bit we ran deep into the forest...

- People ran into the forest in separate groups, - hardly keeping her tears told Mirvari Khalilova. - Many of them couldn't reach it... We could hear voices of dying people, groans of the wounded behind us. It was impossible to stop and help them stand up: bullets whistled everywhere and brought death. The delay meant death. We had to survive and save live ones... Distracted from grief people ran wherever they could. In the forest after this bloody slaughter people and I were looking for the ones who survived. I still don't know where my kids are, whether they reached Agdam or not... Near Nakhchivanik village they began to shoot at people again. Some people near me died from bullet wounds. Those survived again ran into deep forest. Out of a big group of people with whom we ran away from the town only eleven people survived. Benumbed we tried to move and not to freeze. For about five days fighting with cold and death we were looking for our people... Not everybody stood those tortures. One woman with two children was hanging with us. She died in our arms... On the fifth day only I and my brother were alive. We managed to reach Agdam.

Sadagat Agayeva lost three children. She couldn't talk from grief, but her eyes full of infinite woe expressed everything... Three children's corpses, died of cold, whom she couldn't warm with mother warmth, this scene is still in front of her eyes...

- On February 25, starting with the morning till late night, new Armenian armed forces came closer to already existing armed groups near Khojaly, - remembers Suleyman Abbasov. - It was obvious-Armenians should begin to attack the town soon. Till the evening they closed all the roads leading to Khojaly... Almost all men able to hold guns in their hands met the first, most terrible attack of the enemy. But in front of armored technique we were weak. Many defenders of the town died from the guns of enemy holding them up so that civilians could flee from the town... I and the ones survived stayed, but our forces were not equal. The only thing we could do was to save people, to take them through Armenian cordons to our lands. Fleeing I and my friends Tofiq, Jabrail and Hafiz had to go through burning streets of the town. I still can not forget this terrible picture... Corpses of women, children, elderly people were lying on the ground, the houses were burning around, wounded ones begged for help... When we reached the edge of Khojaly we stooped to see who was alive, and saw Armenians shoot all the wounded ones and BTRs moved through the streets of the town, going over the dead bodies.

We managed to reach Nakhchivanik village, hoping that we would find a shelter: until that time we had heard on the radio transmitter that this village was liberated from Armenians. We heard first gun shots... Many people who didn't understand anything died. In a short battle we managed to reach the road to Agdam, but BTR prevented our road. We passed it through other ways and came to this road again and again were attacked...I was wounded in my leg. We hardly managed to flee with the help of Agdam people.

Doctors had to amputate the frozen leg of 56 year old Khojaly inhabitant Salman Abbasov. His family and almost seventy Khojaly inhabitants walked in forests for about three days trying to reach Agdam. There in the forest his sister Maryam and daughter-in-law Gulzar died of the cold. Armenian armed forces took those people hostages and kept them several days. Salman Abbasov didn't want to explain in what kind of conditions those hostages were kept, it was very hard for him to talk about this violence. Only fifteen inhabitants of Khojaly of seventy, including survived ones from Abbasov's family on the eve were exchanged.

- Several days before the tragedy, Armenians had not once told on the radio that they would attack the town and required to leave the town, - tells Salman kishi.
- Helicopters hadn't flown to Khojaly for a long time, and it was not clear, whether

anybody thought about our fate or not. We practically didn't get any help. Moreover when we wanted to take women, children and old people from the town, they told us not to do it. We were promised that soon the blockade of Khojaly will be over with seizing of Askeran. But it didn't work out... Why would they betray us, why did our children die, who is responsible for all this...?

Some day history will put everything in its place. How soon - it depends on us. Years will pass, but every time when remembering Khojaly, this Azerbaijani Khatin, people will feel pain, as they will remember what happened in Malibeyli, Karkidjahan, Qaradagli and other destroyed, burnt, razed to ground Azerbaijani villages.

We will never forget it, never!

S. Mirzoev,
corr. Azerinform
March 7 1992

COMMON PAIN

I, Ajdar Ol and Sara Nazirova went to a "Builder" boarding-house of 2-nd Baku house-building centre to visit Khojaly refugees on March, 20.

On the way there, Sara khanum, sobbing, told chilling story again. The other day our fighters killed six Armenian insurgents. Armenians suggested exchanging corpses for the seven girls who had been taken prisoners in Khojaly. Negotiations began. The Azerbaijani party communicated on a portable radio set with our girls. Those answered: "You had better exchange corpses for our guys or for the stolen cattle. After those mockeries, we have suffered here, we can not live in any case".

... At last we reached the boarding-house. We met refugees, made presents to them. Many of them still were in a stressful condition. According to Tovuz Nadirov, refugee, the executive secretary of Khojaly committee, in captivity there were more than 500 girls and women. And, the basic part consists of girls - teenagers. Up to now we have managed to release only 50 persons. Many of them are with obviously expressed mental deviations. Apparently, the Armenian insurgents influenced them with psychotropic preparations...

What has happened in Khojaly is non-comparable. At times, Khojali tragedy is compared with Songmi and Khatin. But Songmi and Khatin were small settlements. Khojali is a town with ten-thousand population. More than 200 families are completely exterminated here. No info about thousands of inhabitants so far. And, we for some reason speak only about the population of city. What about the emergency plat and those who hastened to help the Khojaly citizens? Their number too is estimated in hundreds...

We are obliged to finish all horror of the massacre in Khojaly to consciousness of the world community. We should bring those criminals to the International Court as fascist executioners in Nierenberg. The whole world should know: the Khojaly crime is accomplished by Armenian administration at complicity of the Russian authorities and with direct participation of regiment# 366 in the genocide. Khojaly tragedy is a continuation of bloody horrors in Baku "black January"...

*Hafiz Ali,
Poet, Publicist
"Adabiyat ve Incesenet"
April 3, 1992*

UNDECLARED WAR

WOMEN of KARABAKH, WHEN PEACE WILL COME TO YOUR HOMES?

In struggle of Azerbaijani people for inviolability of the Motherland with the Armenian aggressors there were many tragedies (1905, 1918-1920 and 1988-1992). Khojaly tragedy is the bloodiest one.

These hard days for my people, I visited Karabakh on behalf of the edition to tell about the women of this war-torn land. About their great grief and bravery on battlefields.

AND ACTRESSES TOOK UP ARMS

I went to the railway station with my warrant for ticket on Baku - Aghdam train. But the booking officer answered silently: "Today there are no Aghdam trains" and she refused to explain the reason. I had to reach destination by roundabout. Having taken the ticket up to Yevlakh, I got on Ganja train and started. I shall not begin to present the difficulties I came across on the way to Aghdam, I will pass to the most important.

My first interlocutor in the bus was Elkhan Mikayilov, the fellow traveller, director of Agdam State Drama Theatre named after A.B.Hagverdiev he was going home. To my question: "why there is no train to Aghdam", Elkhan deeply sighing answered that it is transformed into mobile hospital, there were many wounded men, Agdam, Barda, Yevlakh hospitals from the nearest areas cannot admit all, they are placed in cars.

Our actors staff, - the director continued, - with the weapon in hands protect the native land. The actresses - Fatma Yusifova, Sakina Suleymanova, Aida Gasimova, and Fatima Mahmudova battled with men.

At Aghdam bus-station, I saw many killed people. One of my interlocutors was Bayram Mammad oglu Gasimov, the Khojaly inhabitant; he was saved by miracle. At around 21.00 Armenians started to fire at Khojaly from various types of heavy artillery from Khankendi, Askeran, Mehtikand and Norgug. In the dark there was a panic, and, half an hour later, more than hundred tanks, BTRs and BMPs from different directions moved in the direction of the town. On the first rows there were military men who had punched defense of courageous defenders and behind them there were Armenian gangsters. Within two-three hours Khojaly was destroyed and set on fire.

Gangsters did not spare anybody - killed old men, women and children. Bayram's wife Hajar, 20-year-old son Anver, 19-year-old daughter Sona and 7-year-old son Salman were killed, and the father Mamed was taken hostage.

Within 10 minutes that I talked with Gasim, he smoked four cigarettes and cried so bitterly, that I could not help crying as well. I can not calm down now when I am writing these lines.

How to understand the order of E.Shaposhnikov, Commander-in-chief of Armed Forces of the CIS, on removal of 366-th regiment from Khankendi - on the one hand, use armour equipment against Azerbaijani peaceful population -on the other hand. So, first it was necessary to capture Khojaly airport, strategically important for Armenia so that freely to throw the weapon and insurgents from Yerevan.

...THE TANKMAN JANPOLAD RZAYEV'S FEAT OF ARMS

The republican TV aired that on the 26th of February Janpolad - Yagub Rzayev's son who was commander of the battalion for self-defense "Karabakh shakhinlari" ("The Karabakh falcons") - died as a hero while rescuing women and children in Khojaly. I met with Yagub Rzayev. Having condoled on his son's death, I asked to tell about him. I heard a steady and decisive voice in response: "He is not only my son but the son of the whole Azerbaijani nation and he died as my other sons". (Yagub meant all the soldiers who gave their lives defending their sacred land). To gain details about Janpolad's feat of arms I asked his friends with whom he had tried to bring the Khojaly people out of encirclement.

- When we together with the battalion commander entered the headquarters position, - the company commander Ganjim Ibadov says, - we saw Janpolad preparing a machine-gun on his tank (he was a tank commander). In his 23, Janpolad was very fervent and brave. Having come up to the son, Yagub asked where he was going. The son answered: "I ought to rescue people in Khojaly whatever is the price". He gave his father gyumyushlu papakha (a cap with silver beads), Janpolad put on a helmet and ordered the crew to move ahead. Three brave men - the tank commander, the mechanics driver Fikrat Aliyev and the gun layer Bahtiyar Veliyev - hurried up to help children, old people and women. On entering the enemy's positions, they destroyed three weapon emplacements and broke through the defense.

- From everywhere the enemy's tanks, BTRs and BMPs moved at us, - the mechanics driver Fikrat Aliyev continues telling. - Crushing the enemy with maneuvers, we managed to rescue 180 non armed people from the encirclement. Under our cover they ran to Garadag. The enemy started shooting at backs of the running people. Janpolad could not bear this; he opened the upper hatch, jumped out and

started shooting from a light machine-gun at the BMPs and BTRs of the enemy. At this moment Janpolad was deadly wounded. But he managed to tell me: "Please, crush down the BMPs with caterpillar tracks", and he closed his eyes for ever. Having turned my tank round I kept the promise to the last will of the BMP's commander. However, the forces were not equal and the enemy managed to knock our tank out. A missile got into a fuel tank. The tank got burning. More than 30 minutes me together with Bakhtiyar could hold out, we returned the fire. Then the battalion commander and other soldiers arrived and under enemy's "pouring" fire they pulled out our tank on a tanker. When we drove out about 600 meters, we took the body of Janpolad out and transferred it to an ambulance and we returned back to rescue people. Gangsters managed to kill 60 people but 120 were rescued. That was how Janpolad died as a hero, Fikrat Aliyev finished his story.

THE SURGEON ABBASOVA, THE SOLDIER RASULOVA AND OTHERS

At the entrance of the Agdam hospital I met with a senior doctor - candidate of science Tariel Eyvazov. He asked me in to his study and said: Write about the women who strove for lives of tens of people without leaving the operating-room within forty eight hours. The surgeon Matanat Abbasova, the head nurse Shukurova, the nurses Venera Nabiyeva, Maleyka, Gaisha Mamadova and other employees of the surgery department in our hospital.

On 26-27 February 260 wounded people were brought in here, among whom there were those seriously wounded. Five people were operated on at a time, 15 people died, the others we managed to save.

Doctor Matanat Abbasova graduated from the Azerbaijan Medical Institute named after N. Narimanov in 1987 with a surgeon diploma. Since 1990 she has been working at our hospital. This fragile woman has gained respect not only of our staff but also of patients for this term. Our team is very friendly. At a briefing we decided to supply all the patients with clothing.

Matanat khanum told: A resident from Khojaly - a 29 year-old Mamadova Matanat Teimur gizi was brought to hospital in the morning of 27 February. Armenians killed before her eyes her two children and deadly wounded her 5 year-old daughter. Mamadova herself was wounded in a leg but in spite of everything, having got mad of pain, half dressed, clasping her daughter to bosom, she ran thousands of kilometers through mountains and forest from Khojaly and managed to bring her daughter to hospital, but we could not save her. She lost a lot of blood and was shocked. The mother herself was sent for treatment to hospital in Barda. Is not this a deed of a mother-hero?

KHATIRA IS WAITING FOR HER MOTHER

I do not know what more was in the wide open eyes of the eight year-old native of Khojaly Khatira Orujeva: a pain, fear or longing for her parents, her loved mother who had not come for any reasons at all. And, although, all the people around - doctors and nurses, nannies of the clinic "Ambulance" of the Baku city were careful and attentive, no one could replace her mother's only one tender touch, word and kiss.

With all the furious strength of her little, suffering heart she longed for her mother, but, alas. As the head doctor of the first surgery department of the hospital - a candidate of sciences Zaur Mammadli accompanying us during a nearly eight-hour-visit to the eight departments told they had no hopes her parents stayed alive. Thus, in a moment Khatira lost her parents.

The girl had gun wounds in a shoulder and breast with her lung damaged, hemorrhage in pleural cavity and ribs broken with a bullet.

I saw her forty minutes after she returned from reanimation where she had been for the last five days. We just could imagine what the head doctor of the department on child surgery of the Azerbaijan State Medical University named after N. Narimanov - Babash Babashyev and head of the child surgery department of the same hospital Asim Ulukhanov who had operated on Khatira felt: one had to force himself not to think about an eight year-old child being taken a bullet out. It is as strange for any doctor as incomprehensible for any common person.

There was an unwinking, not childish, serious look in her beautiful black eyes, when you saw them you were under the one question for a long time: how you, grown ups, have allowed this to happen? What was our children's guilt? We trusted in you, you are strong, clever, and you can do everything!

- Indeed, we - ambulance doctors - have got accustomed to different cases, - Zaur Mammadli said later, - this is, as it is, the specifics of our sphere of medicine. But to see children with gun wounds is beyond any strength. Many of our doctors, who has given up smoking, started it again.

Of thirty patients from Khojali six were children, Khatira was not the youngest.

There was also a four year old Fuad Gulmamadov. His 25-year-old mother Samaya told that they were originated from the Agdara region, they had come to Sirkhavand as guests where the child went outside to play in a yard and in ten minutes he was wounded. The child was crying of pain and calmed down while being bandaged after he got an anesthetic injection.

His mother was crying quietly without stop. Keeping her hands behind, she repeated for them the only thing as a spell: "do not take his leg". She was calmed down by the surgeon Gismat Aliyev and nurse Iraida Besedina. They were firmly assured; thanks to God, in this case the medicine is strong enough to cope successfully with the heavy fragmental wound of bones of a shin.

Unfortunately, it is impossible to say about the other cases: there were a lot of frost bitten - men, women, and teenagers among the victims. And some of them are likely to undergo operations on amputation of limbs because of an already started necrosis.

They all were victims of that fatal February night of the brutal, monstrous attack on the city of Khojaly which will become the history just because of its senseless, inexpressible cruelty. As if, those who perpetrated this brutality, had the aims to gain a devilish name of the severest monsters of all times and nations.

We do not know everything about the whole tragedy taken place at night on 25-26th of February till the end, but with scrappy stories of those managed to escape, the apocalypses picture is restored when people, having got mad of horrors, barefooted and without clothes jumped out into streets. Losing close people and relatives, wives, mothers, fathers, they, hid themselves from well-aimed, professional bombardments from the BTRs, BMPs and other combat materials; they rushed to a forest where then they wandered for several days, with legs frost bitten, got frozen without food and warm clothing.

Many of those - we managed to speak to on that day - saw the relatives dying, and many did not know where their relatives were, what had happened to their families, whether they were alive or not?

That happened to the machine operator Khasay Khalilov who was brought there with a bullet wound in a hip and legs frost bitten of the second and third degree. He did not know where his family was. Taciturnly, obviously passionately he told what he saw, when hid in the forest. As soon as the inhabitants were expelled and killed, onboard machines arrived and started to load the property stolen from the Azerbaijanis' houses - they started robbing and marauding.

Before a strong, 43 year-old machine operator Khasay, a wounded man at present who had got weaker after wandering in the forest, suffered from uncertainty: what had happened to his family and nevertheless hoped.

And what can 20 year-old Khumar Salimova wait for when she lost her father and two brothers, with a hostaged mother? The girl was covered with splinter wounds all over the body, but she was burnt not with a physical pain, but fear for mother, the only close person now. The pale, grown thin face as if hardened, and she was simply not in a condition to speak about what had happened.

We saw a lot of sufferers that day in the "Ambulance" hospital: a 30 year-old wounded man, the worker Rustam Aliyev, a 14 year-old teenager Mubariz Gamidov whose legs were heavily frost bitten because of six days of wanderings and were in necrosis. The cousins Mekhraliyevs had also been frost bitten: the old Gulali and the young man Jumshud. And again - a lot of people did not know what had happened to their relatives. Staying in beds alone with thoughts and grieves all day long, they again and again lived through the terrible picture of the tragedy on February, 26th, they saw their houses burning down, deaths of relatives, fellows vil-

lagers; flight to unknown; painful wandering in the snowy native lands where they became derelicts.

It is difficult to help, certainly, in this grief, to solve at once all the problems, but we can and should make their sufferings easier somehow, console, share the pain.

Azerinform correspondent

S. KRASNOVA

TRUTH ABOUT GUARDS # 366

Infantry regiment # 366, dislocated in Khankandi played the most terrible role in the Khojaly events. Long before the tragedy it was clear that the military criminals located here take part in the undeclared war of Armenia against Azerbaijan in open manner. "Criminal regiment should be immediately removed from Khankandi! - this was the common demand of all people of the republic at that time. Hundreds of letters and telegrams from various public organizations with the same demand were sent to the highest authorities.

AN APPEAL OF WOMEN-WRITERS OF AZERBAIJAN TO THE MOTHERS OF RUSSIAN SOLDIERS

Mothers of Russia!

Demand to return your children from Karabakh! Criminal military officers, in most cases Armenians, force them to fight against peaceful people of sovereign Azerbaijan. If your boys refuse to open fire at our women, children and old people they are killed to the back by Armenians. And if they go out for carnage to our villages they are killed by our soldiers-defenders. Spare your children, your innocent sons. They should not become assassins! And do not make our sons, defenders of native land become murderers of your children.

Mothers of Russia, you are being deceived! The war is not taking place in Armenia it goes on our land and we will protect it from any attack.

Mothers of Russia, you are being deceived! The same as your sons are being deceived and forced to become assassins. Many young men have already understood that and left their divisions. So call them back while they are alive...

We do not want new victims. Long-suffering land of Azerbaijan has already been blooded by our bloods. So, save yours!

MIRVARID DILBAZI, AZIZA JAFARZADEH, ALAVIYYA BABAYEVA, KHALIDA HASILOVA, QULRUH ALIBEKOVA, ELMIRA AKHUNDOVA, HOKUMA BILLURI, AZIZA AHMEDOVA, AFAQ MESUD.

VARVARA KONSTANTINOVA, ELMIRA VEZIROVA, LIDIYA QULIYEVA, GALINA TIXAYA, SARA NAZIROVA, IRINA NOVINSKAYA, SAKINA GUSEYNOVA AND OTHERS.

FRUSTRATED INTERVIEW WHY GENERAL POPOV AVOIDS THE RESPONSIBILITY!

On February 6 correspondent of Azerinform gave a telephone call to the commander of the 4-th Army one star General N.G. Popov and asked him to answer several questions of the agency.

- What kind of questions? - General asked discontentedly. We read out our questions and asked for an interview.

-Send me your questions in written form and then we will contact each other.

In half an hour the questions of Azerinform were delivered to the General. We wanted to ask Popov why after removing all divisions and troops of the Interior Ministry of Russia from Mountainous part of Karabakh infantry regiment # 366 remained in Khankandi and using all its forces and armed power latently takes part in the undeclared war of Armenia against Azerbaijan on the side of Armenian armed robbery. It is not a secret that among the officers and warrant officers of that regiment there are a lot of Armenians.

In a few days we called the general again and repeated our request. Referring to his busy agenda Popov asked to call later. We called again-"General is busy, he is at the meeting, call again later". Later all the time he was out and operator on duty, having understood that the call was from Azerinform was asking to call again. It lasted till Saturday. We could not wait any more and made a decision to address the General in press. Maybe in this case Nikolay Glebovich Popov will find an opportunity or the will to answer the questions of State Informational Agency. Because if the Generals are polite - it is not a fault.

"Coincidence" happened - the other day in the frame of TASS channels there was information that the personnel, troops and artillery of infantry regiment dislocated in Khankandi do not take part in the armed battles in Nagorno-Karabakh and keep totally neutral. Information about this fact was given by one of the operators on duty (he asked not to announce his name because of the absence of the guaranty for his safety in the conditions of international conflict) to the correspondent of ITAR-TASS. This statement was made by the telephone as an answer to the request to give a comment on the recently appeared in the press of Azerbaijan information that troops take part in the conflict on the side of Armenia and use artillery against Azerbaijan. This comment was given to TASS from General Staff of CIS with a reference to general Popov and was aimed to convince that the regiment dislocated in Khankandi does not take part in the battles.

I would like to mention particularly 11 military men of the regiment #366, who were named deserters by General Popov. They had to escape from Khankandi because Armenian officers forced them to shoot at peaceful Azerbaijani villages. I hope that the General even being so busy had an opportunity to see the Sunday informational program of Azerbaijan TV in which six of these soldiers, who are in

Agdam now, told all about their destiny. And they are not deserters at all. Being in Malibeyli village, which was fired from artillery and mortars they wanted to move out old people, women and children. Three of these soldiers with the white flag in their hands were moving in front. They died, General, but not as deserters but as honest-minded soldiers, who did not want to fight against peaceful Azerbaijani people on the side of the bandits.

Information of ITAR-TASS given here, as we can see now, did not appear occasionally on the eve of Minsk meeting. During this meeting the management of sovereign republic emphatically demanded to move out the regiment #366 from Khankandi. Since if this regiment really does not take part in the fights - who and from where opens fire at Shusha, Khojaly, Malibeyli and other Azerbaijani settlements, using hard artillery and mortars? Armenian militants could not have moved troop-carriers and artillery-units by air!

But let's come back to our frustrated interview. It looks that General Popov is poisoned with empire bacillus and he forgets that he is in the territory and under jurisdiction of sovereign State and it means that by the demand of the republic he has to change the dislocation of the mentioned regiment. But maybe the General does not want to spoil his relations with the deputy Chief of the Main Staff of the land forces of the Military forces of CIS, two star General Ter-Grigoriants!? Or he is afraid of the statement of the newly established society "women-self-murderers", who threatened that they will not let the removal of the regiment #366 from the town and promised to lie even under the troop-carriers! Well, General, that is an old Armenian trick - to let the women and children go in front and stay behind them with machine guns. I remember - once they managed to disarm one military division in Khankandi.

Well, Azerinform is still intending to get a sensible answer from General Popov to the question - when the regiment #366 will be removed from Khankandi?

A. SHARIFOV
Correspondent of Azerinform
"Vishka" newspaper, February 18, 1992

**"BRAVE" SOLDIERS AND OFFICERS OF THE
REGIMENT #366 FINALLY LEFT KHANKANDI.
THEIR LAST "FEAT" WAS THE DEVASTATION
OF KHOJALY TOWN AND THE MURDER OF THOUSANDS OF PEACEFUL
PEOPLE...**

And why did the Commander of UMF of CIS Air Chief Marshal Shaposhnikov transform regiment #366 so hastily by his decree? Because that criminal military organization could not exist any more as an indivisible unit, it was too evident and irrefutable facts of its criminals required retribution. And it was necessary to transform it as soon as possible thus making any future unification impossible...

Answering my last question: "Which was, in your opinion, the position of the headquarters of the regiment #366 - pro-armenian, pro-azerbaijani or pro-humanistic?" - Captain Tushov answered immediately: "Pro-armenian!". And he added: "the commander of the former regiment #366 lieutenant colonel Zarvigorov left Vaziani for Khankandi on 16 of March this year..."

I leave this last information of Captain Tushov for the comment of the reader.

Ramiz DUYGUN
"Khalg ordusu"
April 10, 1992

**SOLDIERS ACCUSING. REGIMENT 366 IS LEAVING KHANKANDI.
THE TRACES OF CRIME REMAIN.**

We met with Sergeant Umidjan Ziyadpudov, enlisted Shakir Abdullayev, Karimbay Sadullayev, Bokhodir Mollayev, Yusuf Nomanovim, junior sergeants Shukrat Tangirov and Salikh Elizov at the Ministry of Defense. All of them served in grievous notorious regiment 366 deployed in Khankandi.

These soldiers were not the first deserters who fled from Khankandi regiment. Conscripted from Uzbekistan and Turkmenistan these guys came to Karabakh, as had been promised, to protect and secure people. But, since the first days it became clear that they are just puppies in insidious game run by Armenian separatists on the bleeding land of Karabakh.

TO THE PEOPLE OF AZERBAIJAN!

An appeal "To the people of Azerbaijan" was adopted at the joint meeting of the Slavic Cultural Center of Azerbaijan and the Republican volunteer society of solidarity of people of Azerbaijan "Solidarity".

The appeal says: We, representatives of Russian-speaking population of multinational Azerbaijan, feel deep in our hearts pain of our dear country, which is exposed to an awful and unprecedented impudent aggression for over five years. The situation in Nagorno-Karabakh is getting tenser, especially in the areas of military operations and hard time - the time of challenge - came for each of us.

Again - the appeal says - there are numerous of ungrounded rumors of various content aimed to strain already tense situation in the country. And this happens on the days when we face an insidious enemy, his aggression, the days when we need endurance, mutual understanding, mutual assistance, kindness and tolerance to each other.

The text further says: None of the enemies, provocateurs and spiteful people will succeed in splitting us, disseminate bitter seed of hostility, malevolence and doubt, because any confrontation within the republic serves the purpose of the enemies.

Multinational population of Azerbaijan, who have been living in this land for hundreds of years in peace and friendship, mutual understanding and respect to customs, traditions and believes of each other, should sustain this unity, cohesion and irreplaceable international spirit.

At this hard time - "Solidarity" and Slavic Culture Center appeals to people - all nationalities of the country should demonstrate calmness, endurance, consolidation and mobilize all forces to achieve the only goal - repulse of the aggression and ensuring of territorial integrity of Azerbaijan.

Remember, today, the fate of our republic depends on each of us!

Azerinform

**APPEAL OF WRITERS OF AZERBAIJAN
TO THE ALL FORMER SOVIET UNION WRITERS**

Having a slight hope for being heard, because all our previous desperate calls were not responded and without trust that this appeal would be published in Moscow press, still as the last chance we call upon your conscience. We are no more expecting compassion, compassion, condolence or sole understanding. We want only one thing from you - awareness. So that you would not say you do not know. So that you would not look for excuses before your kids, grandkids, descendants for ignorance, nescience of the events happening in Azerbaijani lands, the events that are happening now, in the last decade of the century of civilization, progress, triumphing democracy.

The whole town has been ruined - Azerbaijani town of Khojaly in the area of Nagorno-Karabakh. The whole town of ten thousand people, do you hear, ten thousand people! Thousands murdered, do you hear, thousands of people, including kids, women and elderly men. Thousands of others were wounded and are disable for the whole life, missing in action, forced to leave their houses, which are also destroyed. It is not a story on deportation of three villages, which was heard by the whole world. It is not about the symbolic city with name Sumgayit, where only thirty people died and it is not just bombardment of Khankandi, which lost 17 civilians and two soldiers or Shusha, which lost 36 civilians and architecture monuments were destroyed... It is about the whole town wiped off the map. It does not exist any more as ancient Pompey, but not because of natural disaster, but in the result of carefully planned and successfully implemented acts of indeed genocide. The genocide of Azerbaijani people, whose only fault was the desire to live on their own eternal lands. If to compare the Azerbaijani villages burned by Armenians with Lidice, Khatyn, Songmi, the tragedy in Khojaly is comparable with the tragedy in Hiroshima. Yes, for Azerbaijan with seven million people, destruction of the town with ten thousand people - is similar deep wound as overthrow of two hundred thousand Hiroshima for multimillion Japan. Numeric calculations of violent death of people might be not substantial. Each and every human life is valuable and its loss is equal to thousand of losses...

Colleagues, representatives of very humanistic profession! Be aware of this. Be Aware! That is the only request to you.

Usually in your articles you refer to our geographic title: "May the God save us from new Karabakh", "May the Lord not show us another Sumgayit". Thus, remember one more geographic title: "KHOJALY". May the Lord never let you have your own "KHOJALY" at any time.

Khojaly - former town- may be a sign of the fact that there is somebody else's pain. Sometimes it hurts too little, if it is not "yours".

WRITERS OF AZERBAIJAN, February 29, 1992

**KHOJALY SHOULD NOT RECUR
APPEAL OF WOMEN ASSOCIATION TO WOMEN OF THE WORLD**

Dear mothers and sisters!

The participants of our Association appeal to You on behalf of over three million women of the Republic.

For already five years the population of sovereign Azerbaijan has been experiencing the horrors of war imposed by the Armenian Republic. Hundred thousands of our Republic civilians - men, women, the old, the young, children and adults have become the victims of this war.

The monstrous acts of violence, man-hating actions, pursuing a policy of scorched earth in the context of neo-fascist movement having reached an unprecedented extent in Armenia, military operations against civil population of Azerbaijan, massacres of thousands of old men, women and children, as well as acts of vandalism and sadism became a norm of behaviour for Armenian soldiers in Azerbaijani native lands.

Over twenty settlements of the Republic: Baganis, Ayrum, Malybayli, Gushchular, Tug, Khojaly and others suffered the fate of Khatin and Songmi.

According to official data, only 200 of 10 thousand civil inhabitants of Khojaly could escape from incinerated and razed to the ground town. Thousand Azerbaijanis were shot, thousands wounded, over 200 people taken hostages, more than 120 Maskhati-Turk families earlier deported here from other USSR regions - killed. They were burnt alive in their homes together with their parents and children. Such are the results of just one St. Bartholomew massacre committed by Armenian terrorists in Khojaly. The outrages of Armenian aggressors in annexed territories of Azerbaijan differ with their unprecedented brutality and sadism.

What moral standards can, for example, an Armenian's extortion of ten thousand rubles from an Azerbaijani mother for her dead son in besieged by enemies Shusha meet?! Even condemned by the whole world Hitlerite fascism did not know such a barbarity!

And all this happens at the connivance of world community, international pacifist and democratic organizations.

The terrorists having lost a human face supported by Armenian lobby and using their opportunities to manipulate with Mass Media offer to the world an image of martyr-Armenian and monster-Azerbaijani.

But we are fully confident that the truth will certainly overcome, every one will be appreciated by true value and each will be rewarded by God and people for what he deserves.

We, the women of Azerbaijan, mothers of murdered, mangled, burnt and scalped children, left homeless and driven away from ancestor lands appeal to You, the women of world!

We call on the world community to send observers from your countries in order to be convinced of the true state of affairs, to denounce the Armenian fascism and its aggressive ideology based on insolent territorial claims. Show a true humanism, the real price of which is perceived in extreme cases, give a moral support to orphaned mothers and sisters who lost their parents, husbands, children and grandchildren, as well as their homes and peace. The war is not going to finish until the myth of Armenian nationalists about "Great Armenia" and "historical basis" of Anschluss of Karabakh highlands - the native land of Azerbaijan is destroyed.

We are confident that sanctions aimed at ceasing the aggressors' insanity and atrocity may and should be applied to Armenia. We call on the world community to recognize Armenia as an aggressor for the sake of rescue of thousands of human lives. We consider that every human irrespective of national identity, color of skin and views is a citizen of the world and that one's life should not be staked in political games of struggling for power unscrupulous politicians, nationalists and fascists feigningly introducing themselves as the protectors of human rights.

We have no doubt that Azerbaijani women's voice will be heard and upheld by all the peaceful forces!

Khojaly should not recur!

*Appeal was submitted to various
women and pacifist organizations of
122 countries*

WE RELY ON YOUR ALLEGIANCE TO FRIENDSHIP

Azerbaijani Friendship Society appealed to the friends on five continents on upholding the Azerbaijani people in its fair struggle for territorial integrity of the Republic.

The appeal says that farfetched Karabakh problem occupying minds of honest people in your countries for already five years as a symbol of bloody tragedy, injustice and cruelty turned into a black typhoon of terrible war threatening to change into a global mankind disaster. Armenian nationalists supported by their patrons set up an ignoble purpose - to eradicate the roots of ancient nation, to annihilate it on its own land and under its own heaven. The scores of infants, women and unprotected old men became the targets of huge steel machines, massacre weapons and brutal tortures. Thousands of Azeri people of Khojaly were slaughtered, mutilated and missed within two days.

The people of entire world should evaluate this horrible act of genocide - the crime against human civilization.

At this hard for Azerbaijani people time, the Friendship Society appealed to friends from 120 countries calling them to uphold the nation that presented to the world Nizami, Fizuli, Tusi, Hadjibayov and others, to assist the spread of truth about Armenian bandits who want to demolish Azerbaijani people and capture its land.

We are confident of your humanistic ideals - is said in the appeal and hope that you hear our proclamation. We rely on your allegiance to friendship and believe in justice.

PEOPLE, HEAR US!

The Presidium of Aghsa Council (Wise Elders) appealing on behalf of Republic's thousands of agsakals to the Parliaments and Patriarch Councils of CIS member-states, called them on to express a protest against bloody crimes of Armenian bandits committed on Azerbaijani land and have an influence upon their chiefs. The unwitnessed in human history outrages of Armenian separatists and their patrons are described in the appeal with deep pain.

The definite criminal acts of Armenian soldiers are adduced in the appeal of Presidium of Aghsa Council forwarded to the Organization of United Nations. It says that the Karabakh war is expanded and the measures directed on extinguishing the pesthole of this undeclared war do not bring any results. The more the fire is flaring up, the more difficult is to put it out. Therefore, we have to appeal to the UN - the last foot and hope for mankind, as well as peaceful and honest people of

the world. We hope only for you! Hear the voice of peaceful Azerbaijani people- toil-er, help our fair struggle.

The telegram addressed by the Agsakals Council to the Russia "Ostankino" TV company and "Vesti" program strongly blames their provocative propaganda policy. Your information, the telegram says, justifies the bloody crimes of Armenian nationalists in Nagorno-Karabakh and encourages them to commit new crimes. Azerbaijan agsakals called on all the Mass Media and most of all television to be well-disposed, impartial and act for the sake of good intentions.

Azerinform

STATEMENT OF AZERBAIJAN CHILDREN UNION

The direction of Republican Council of Azerbaijan Children Union adopted a statement. We appeal to the CIS people, all the children and youth organizations, charitable institutions, members of Helsinki Pact, UN Committee on Human Rights and other peaceful community - it says.

On February 26-27, 1992, the mass attack of Armenian armed bandit forces supported by heavy military equipment was committed in Khojaly town. The brutalities similar to those committed by fascists in Belarus Khatin village took place in Khojaly. The number of murdered in Khojaly, including women, children and old men exceeds a thousand. The dozens were wounded, captured and missing. This mean terrorist act is another proof of military campaign unleashed by the Armenian Republic against our Republic, our people and civilians.

At this hard historical period, we call on the world community and relevant organizations to bring political and economic pressure on the Armenian Republic and its protectors and make them stop the bloodshed.

UPHOLD US IN FAIR STRUGGLE

The direction of "Azerbaijan-Israel" Society and Baku Jewish Religious Community appealed to their fellow countrymen - former Baku residents, now Israel citizens.

For five years the blood of our brothers and sisters has been shed through Armenian extremists' fault. The crafty and brutal enemy armed to the teeth by Armenian diaspora is attacking and sowing fire and death on its way. Kind and peaceful Azerbaijani people are experiencing now the same tragedy as Jewish people faced during the terrible period of fascism. 200 thousand Azerbaijanis exiled from Armenia are now refugees. 20 thousand more people were expelled by Armenian terrorists from Karabakh highlands.

The Azerbaijan land is covered with fire. Many cities and villages have been destroyed. The enemy is rushing to ancient Shusha and Agdam and firing at Azerbaijan settlements neighboring to Armenia. The number of murdered civilians is growing.

Let's bow heads in memory of victims. Long live their memory.

Armenian forces are supported by the powerful lobby in Russian Parliament, Lebanese hirelings and professional killers - the appeal further says. Azerbaijan appeared to be alone in this bloody scramble. The terrible disaster for those experienced the January, 1990 tragedy continues.

The appeals on peaceful settlement of the conflict are torpedoed and meet the resistance by the today's Armenian leaders. When the enemy commits outrages, when blood of Azerbaijan civilians is shed, you, our fellow citizens living now in Israel should not and do not have a moral right to stay exterior observers. Today - Azerbaijan, tomorrow - Middle East - such is a predatory target of Armenian nationalists.

At this alarming for our Motherland time, we appeal to you - our citizens: raise your voice of protest against violence, vandalism and barbarity committed by Armenian invaders on our lands.

The direction of "Azerbaijan-Israel" Society and Baku Jewish Religious Community ask their fellow citizens communicating with a loved and native city: Leonid Goldstein, Lev Lyubarski, Emmanuel Lyabizon, Natan Zorin, Yakov Reitman, Mark Voroshilovski, Lev Buyanovski, Monya Peysachenko, Boris Azimov, Yura Asadullayev and many others who rate highly the honour and dignity of our Republic, its territorial integrity and people's peaceful labour to create a national front for Azerbaijan's defence.

We also appeal to all the sane Israel people to uphold us in this fair struggle against Armenian aggressors.

**APPEAL OF THE DIRECTION AND ACTIVISTS OF REPUBLICAN
VOLUNTARY SOCIETY FOR SOLIDARITY OF AZERBAIJAN PEOPLE
"COMMONWEALTH" TO RUSSIAN-SPEAKING COMMUNITY
AND ALL AZERBAIJANI CITIZENS**

Brothers, sisters and fellow citizens!

The black clouds of undeclared war unleashed by Nagorno-Karabakh separatists and their upholders in Armenia thickened over Azerbaijan. The aggressor with inhuman face continues mercilessly overriding the Azerbaijan Republic land roughly trampling its sovereignty.

The fearful and tragic swirl of events started in 1988, mutilated thousands and thousands of people's fates. Hundreds of families lost their bread-winners. Women, old men and children became victims of the conflict. The settlements are destroyed and refugees roam on their own land.

The tragedy happened in Khojaly is another vindication of aggressive actions of Armenian separatists.

We, the representatives of Republic's multinational population feel keen for the situation our Motherland was dragged in.

Azerbaijan is home for all of us - Azerbaijanis, Russians, Jews, Ukrainians, Tatars and other nations. Its warmth has always inspired our hearts. Wherever we go, wherever we are, we have always had the only Motherland - Azerbaijan. The Motherland, where our grandfathers and fathers were buried and where our children and grandchildren were brought up.

Today, at this heavy for the Republic time, the time of alarm and trials, we appeal to you, dear brothers and sisters, to be calm, staunch and wise. Any confrontation within the Republic will suit our enemies. It is high time to realize it. Only solidarity and unity are able to help all of us withstand and survive. The people who overcame the tragedy predestined by fate with honour and dignity will be stronger both physically and morally by dozens of times.

We call on the Republic's Russian-speaking population not to believe in rumors preventing normal life and work, as well as to cast aside panic thoughts and rally closer with Azerbaijan people in their fair struggle for sovereignty and integrity of territories.

The "Commonwealth" accomplished consecutively the policy on protection of rights and freedoms of all citizens of Azerbaijan directed to peaceful coexistence of nations and nationalities, as well as people of different religions and it will never digress from its vital principles.

Sooner or later, the black clouds should disappear. The truth no matter how diligently it is covered will come out. And the right people cannot be defeated.

The Azerbaijan people will win a victory!

We swear that we will not allow loss of honour and dignity of our Republic. We

will protect it from external invasions and together with all Azerbaijan people will pass through hard trials on the way to liberty and independence.

Victor Zotov, Rasim Husseinov, Anatoli Solovyev, Yuri Stasenko, Anna Aliyeva, Lyudmila Stepanova, Yuri Bordyugov, Ramiz Tagiyev, Faina Fomtseva, Oleg Savchenko, Tatyana Kerimova, Lyudmila Shishkanova, Nikolai Vasilchenko, Alexander Romashin, Faik Hasanov, Lyubov Morozova, Vladimir Argutkin, Yevgeniya Arshava, Sona Shihitova, Faik Manafov, Yevgeni Kushnikov, Agabay Sultanov, Oleg Mirzoyev, Lyubov Zotova, Lyudmila Nikolayeva, Yevgeni Robishev and Oleg Kudinov.

RAISE YOUR VOICE IN WITNESS FOR TRUTH

The direction of Azerbaijan Fund for Culture accepted an appeal to the Culture Funds of Baltic states, Georgia and CIS member-states. The appeal says:

We share your grief and express deep condolences to all Azerbaijani people

On behalf of Holland Turks
Doctor Oktay Mutlu

The similar condolences and solidarity telegrams were received those days from many Azerbaijani communities abroad.

PICKETS IN MOSCOW

The Azerbaijanis living in Moscow arranged pickets in front of the Russia Ministry of Defence and "White House". The activists of Azerbaijan Civil Assembly in Moscow and "Revival of Russia" Party were the picket initiators.

The Assembly vice-President Imamverdi Husseinov informed an Azerinform correspondent that the picket members accused the CIS military forces, especially badly-known 366th regiment located in Khankandy of the tragic events in Malybaily village and Khojaly town and massacres of Azerbaijani civilians.

The picket participants spoke with demands not to interfere in the internal affairs of independent Azerbaijan state, call immediately the troops off the Republic territory and call to account Marshal E.I. Shaposhnikov for the actions committed by CIS forces in Azerbaijan's territory.

Azerinform

MEETING OF FOREIGN STUDENTS

Foreign students studying in Baku held a meeting of solidarity with Azerbaijan people. The gathered honored by silence the memory of Khojaly tragedy innocent victims. Speaking at the meeting India, Angola, Cuba and Canary islands students blamed the aggression against sovereign Azerbaijan. Bangladesh native Muhammad Maarif spoke with the initiative to collect funds and clothes for Khojaly people.

An appeal to the UN was adopted at the meeting. A copy of this appeal will be forwarded to Prague - the headquarters of World Student Forum.

TURKEY STRONGLY BLAMES GENOCIDE ACTS

According to Azerbaijan radio, the meetings of solidarity with Azerbaijan took place in Turkish Ankara, Izmir, Igdir, Kars and other cities. The meeting organizers demanded from Turkish government to exert pressure on Armenia and make it stop the policy of genocide regarding Azerbaijanis in Nagorno Karabakh. Suleiman Demirel stated last Sunday that "Turkey stirs up diplomatic efforts for the rapidest solution of Karabakh crisis".

On March 2, in Ankara, Turkish Minister of Foreign Affairs Hikmet Chetin informed Turkish journalists on the decision of Turkish government to examine all the planes flying over Turkish territory to Armenia and Azerbaijan. The Turkish MIA released a statement where is mentioned that this decision was made in accordance with one of the items of OCSE resulting document, adopted in Prague on February 28. According to this item, the OCSE member-states should embargo military supplies to the region of Karabakh conflict.

Observers bind this decision with the scandal burst out in Turkish upper strata after a Lebanese plane broke the country's airspace. On February 10, a plane with Lebanese flag took off in Frankfurt and heading to Yerevan, crossed an air border of Turkey without getting permission of Turkish authorities. Officials of Turkey criticized General Headquarters of Armed Forces of Turkey, who did not urge the plane to land. Azerbaijani side does not exclude possibility of delivery of arms and terrorists to Yerevan on board of the very plane.

A.MEHDIYEV,
"Nezavisimaya gazeta"
March 5, 1992

ENGLISH JOURNALIST WITNESSES

"The corpses scattered all over the Kara'hakh hills" - that is how Anatol Lieven, a Great Britain journalist named his report. His unbiased evidence of the events occurring in the conflict area, illustrated by a photograph of a mother from Khojaly was published in one of the March "Time" newspaper issues.

Two weeks ago, the English correspondent representing this authoritative edition was a guest of Azerinform, from where he set off to the military operations area together with self-defense forces for "investigating the adequacy of facts on massacres of Azeri refugees by Armenian troops" as he writes.

So, what did Anatol Lieven see?

As we swooped low over the snow-covered hills of Nagorno-Karabagh, we saw the scattered corpses. Apparently, the refugees had been shot down as they ran. It was approved by an Azerbaijani film of the places we flew over, shown to journalists afterwards.

The journalist further reports: The seven of us were flying towards the conflict area squatting down when we suddenly heard a sound of heavy strike and were scorched by the flame of a tracer shell launched at a helicopter. Apparently, the machine was hit as it abruptly swayed. We turned back and heard a deafening shot. That was our helicopter shooting back. An Armenian anti-aircraft post was firing at us.

Having told that a civil helicopter escorted by their fighting machine landed safely, the journalist concludes: - "Our flight, meant at first to carry out a salvage mission, turned into the defensive and fighting one". Then he talks about the fighting machine that is called a flying crocodile because of its protective armor and a Russian officer piloting the Azerbaijani helicopter.

The journalist witnesses that the "civil helicopter picked up four corpses. Just as during the previous flights, an Azerbaijani cameraman filmed the hundreds of killed ones lying along the hills. Then we returned hotfoot to the Azerbaijani side...Back to Agdam, we had a look at the bodies again: two elderly men and a little girl were covered with blood. Their limbs contorted by the cold and rigor mortis. They had been shot".

A 1 March, Sunday Times article by Thomas Goltz sent from Azerbaijan is also dedicated to the Karabakh tragedy.

Azerinform

"The Khojaly outrage may not be excused by anything in the eyes of world community", - that is the opinion of Rory Patricks, an English "Front Line News" TV company operator who returned to Baku from the conflict area. He is one of few foreign journalists having visited the place of tragedy taken place in Karabakh highlands.

Patricks says that he saw dozens of mutilated corpses not far from Armenian Nakhchivanik village, where journalists were hardly transported. They were not Khojaly defenders, but the civilians of this Azerbaijani town, children, women and old men fired point-blank while trying to flee to Agdam across the crippling fire of Armenian forces, says the English colleague.

As cameraman Ahmet Sell representing French TV Channel 5 in Azerbaijan witnesses, some victims were scalped and women had their fingers cut off. According to the French journalist, the last outrage was apparently committed for the robbery purpose after some failed attempts to take rings off the victims' fingers.

The scenes filmed by Mayis Mammadov and Nadir Zeynalov from "Ostankino" TV news program are also shocking. The mangled corpses recorded there were obviously tortured before being killed. The colleagues say that the dead ones are still mourned in an Agdam mosque. Bodies are brought there during fire breaks and new graves emerge every day in a local cemetery.

According to preliminary data, the Khojaly tragedy left behind more than 1000 lives and a fate of many is still unknown. The majority of survivors receive now medical treatment in Agdam. Azerbaijani physicians operate round-the-clock in the hospital train arrived here a day before from Baku. Their hard work has been also filmed by an impartial camera.

Will these pictures be watched in West, the Commonwealth countries or by representatives of Mass Media standing to put it mildly one-sided in the Karabakh conflict? Having put on a toga of advocates of self-determination, human rights and upholding in fact Armenian nationalists, they neither notice the sorrow of Azerbaijani people nor assist the settlement of Karabakh conflict, which they stand up for in their statements.

How will events in the conflict area and republic's border regions expand within the next few days? The journalists having visited these places say that the escalation of conflict in Karabakh highlands may recur some day soon. According to them, the Armenian side is intensively preparing for a Shusha attack and making attempts to carve a corridor to the neighboring republic at any price. And it as is known passes through the Azerbaijan Lachin region. Let's hope that this not come true.

MEETING WITH FOREIGN TV JOURNALISTS

In Agdam executive power building I met with two foreign TV journalists speaking French with each other.

One of them, a taller one and with beard appeared to be Turkish journalist Ahmet Sell and the other was a Frenchman Jan-iv-Yunet.

Ahmet kindly agreed to be a translator. My first question on Jan's having any image of Azerbaijan before and how the Armenian-Azerbaijan war is covered by French Mass Media was replied like that: - Before coming to your republic, I had a very scanty image of it. French TV and newspapers were introducing your people as an aggressor trying to drive Armenian population out of their lands. However, these last three days, we have seen the opposite while preparing a program for the audience of France, Belgium and Turkey. We talked to Azerbaijani refugees not only from Armenia, but also from their homeland - Karabakh. We witnessed the Khojaly tragedy and saw scores of dead civilians - women, children, old men and Khojaly defenders. We were provided with a helicopter and filmed all we saw around Khojaly from a bird's-eye height. But the Armenians started firing at our helicopter and we could not finish filming. This is a terrifying picture. I heard a lot about wars, about atrocity of German fascists, but the Armenians whipped them killing 5, 6-year-old children and civilians. We saw many wounded in hospitals, carriages and even in kindergartens and schools. It was a very fearful massacre and it should be stopped as soon as possible. Back home, I will certainly tell my people the truth.

*Tofik Nuriev
"Vishka" 17 March, 1992*

KHOJALY TRAGEDY ON "MILLIYET" PAGES

Turkish "Milliyet" newspaper correspondent in Azerbaijan Rahbar Bashiroglu visited the place of Khojaly tragedy among the first. Next day, Rahbar-bay flew to Istanbul and published his reports and photos in the "Milliyet". Other Turkish printings also spread the materials prepared by Rahbar Bashiroglu.

S.SOBHANI. "KHOJALY TRAGEDY CAUSED CHANGE IN AMERICAN COMMUNITY'S CONSCIOUSNESS"

Director of the "Apache" Company Draft Department Erica K. Eager visited Baku on business. She was accompanied by company's adviser, Professor of Kazan University engaged in the problems of oil influence on the world policy Sohrab Sobhani.

S.Sobhani is the USA citizen, but his ancestors were by origin from Southern Azerbaijan. S.Sobhani has an excellent command of Azeri and was very useful as a translator for Erica. But for us, S.Sobhani was another link through which we could deliver the truth of the Karabakh events to the American community.

And this is by no means an overstatement. Besides, Sobhani is a standing advisor of the US State Department headed by J. Baker and has a direct access to official circles let alone the fact that he does not lose the chance to speak before American audience and disoriented, pro-Armenian Mass Media in order to tell the truth about the Armenian-Azerbaijan conflict that he is very well aware of as he frequently visits Baku. Nevertheless he says:

... I bind the change in Americans' view of the Transcaucasian events with the Khojaly tragedy. I first knew of it from Erica, who came across a small article in the "Washington Post" reporting, to tell the truth, about just 15 dead and 10 wounded. I learnt of the details that appeared to be much more terrifying from ex-President's state advisor Vafa Guluzadeh, who called me from Baku. Then I and American audience saw horrifying scenes filmed by the "CNN" TV Company: a child's corpse shot in the head, an old man killed, a woman... These images were repeatedly shown then for several days and by different TV channels.

Thus, the Americans first heard of the events in Azerbaijan in a new perspective, when not Azerbaijanis, but Armenians were introduced as murderers.

I think - he continues - there are two key factors that can influence the American public opinion regarding the Armenian-Azerbaijan conflict today: the Khojaly tragedy the initiators of which are well-known and American embassy's opening in Baku.

Being proud of his country and fatherland of his ancestors, S.Sobhani stresses that the USA was the first western state instituting its embassy in Azerbaijan. In his view, this witnesses the White House's interest in establishing contacts with the Azerbaijan Republic and should have a positive impact on peaceful settlement of the conflict.

And although we know the true reasons inducing the White House to rush with its diplomatic mission in one of the former Soviet Union's Moslem Republics, we would also like to share the hopes of our American fellow citizen.

*E.Askarova
Azerinform*

KARABAKH VIDEOTAPES TO BE SHOWN IN USA

- Three videotapes of the Khojaly tragedy and Karabakh events presented to me personally by the President of Azerbaijan turned out to be the most ponderable in my baggage - American businessman Munir Ibrahim Gali says summing up his visit to Baku. - Our company will exclusively buy TV time for broadcasting these documents in the USA.

The "World Resources Incorporated" Company President proved himself to be a firm and consistent adherent of Azerbaijan in the Transcaucasian conflict was our guest at the time when the Republic was accepted in the UN. Congratulating the Azerbaijan people on such a remarkable event, he said that back in the USA he intends to inform his elder brother heading the Organization of United Nations on the resonance this act had in Baku.

LESSONS OF THE KHOJALY TRAGEDY

THE TRAGEDY OF KHOJALY CAUSED MANY QUESTIONS. NOT CASUALLY ALMOST ALL THE MATERIALS, DEVOTED TO THIS EVENT, ARE FULL OF INTERROGATIVE HEADINGS.

TWO THE MOST FAVOURITE QUESTIONS IN OUR STATE ARE ASKED MORE OFTEN THAN OTHERS: "WHO IS GUILTY?" AND "WHAT TO DO?"

PUBLIC PROSECUTOR OFFICE OF THE REPUBLIC TOGETHER WITH THE COMMISSION OF THE NATIONAL COUNCIL ON INVESTIGATION OF THE REASONS AND CIRCUMSTANCES OF DESTRUCTION OF THE AZERBAIJANI PEACEFUL POPULATION IN KHOJALY ARE TO ANSWER THE FIRST QUESTION.

WE ARE TO SEARCH FOR AN ANSWER TO THE SECOND QUESTION ALTOGETHER AND TO SEARCH IMMEDIATELY!

OTHERWISE TOMORROW WILL BE LATE...

EVENTS IN KHOJALY - CONTINUATION OF THE JANUARY 20 GENOCIDE...

If to consider, that war is waged directly in the territory of Azerbaijan there is no doubt on preferences in the political salvation of the issue. One of the most important conditions of it is to change a military balance in conflict zone to our favor. Otherwise negotiations with Armenia will result in nothing. If the balance of powers is changed to our favor, we will be able to discuss the matters of stability in the region with Armenia without any mediators.

...Both on January 20 and during the Khojaly tragedy an Armenian factor was used. But in the first case Armenians played a role of victims and in the second they were beasts of prey killing their victims. However, in both cases those are crimes against Azerbaijan's independent statehood of the empire in agony. Particular cruelty and brutality of both actions pursued the purpose to break people spiritually, to destroy the sprouts of the national liberation movement and to persuade the masses in a provocative idea that if we do become independent, they will destroy us.

Crimes in Khojaly will be sooner or later revealed, many dark affairs will clear up. But one thing is clear already now: unless our ways with different predators trustfully serving the powers of the empire part, unless we take off these poisonous thorns from the body of the nation, nobody may guarantee us not to face similar acts of genocide in future.

*Safkhan Jafarogli
Svoboda newspaper. March 1992*

KHOJALY: WHO WILL ACCOUNT FOR THE GENOCIDE?

The word "genocide" always accompanied the conflict in Nagorno-Karabakh. Hysterical Armenian and pro-Armenian propaganda made it key in their ideological provocations and anti-Azerbaijani insinuations. And thus genocide took place. On the lands of Karabakh, in the Azerbaijan town of Khojaly.

There on February 26-27, 1992 took place the tragedy before which the nightmares of the Middle Ages grow dim. Thousands of peaceful civilians, including women, children, and old men were killed. Those who fled were executed in a terrible way. Those unhappy who, having passed all reaches of the hell, as they thought, found a shelter on the ground of Azerbaijan. They were guilty only of one: they were Turks. In the massacre Azerbaijanis and maskhatai Turks were lost...

Dumpers carried their maimed corpses to a mosque in the city of Agdam. Those who washed them and mourned had already got used to death. But those alive shuddered when saw dead citizens of Khojaly. The corpses seemed to have been ploughed up by caterpillars of tanks and armored cars. The last instant for these people was really terrible. They died on the gridiron - even the pain of crucified Christ can not be compared with it. And those who stayed alive and escaped the fire would have preferred death to a shame and humiliations they were doomed by Christian neighbors...

But we shall constrain ourselves. Let the mourning stay in heart. We shall release our minds from despair and grief as it is time to ask questions and to demand answers on them. Time to search for a way to justice, in the hands of which there is not only scales but also a sword of punishment as well.

We have a lot of questions. And they all come to one: why it became possible to commit an act of genocide in Khojaly? Certainly, our failures on the Karabakh front were not the last that caused the tragedy. A number of military defeats as a result of which we handed over one settlement after another. And all of them were strategically important. But it is necessary to consider the factor of unscrupulous political tricks around Nagorno-Karabakh. It is obvious, that someone was very interested in breaking A.Vilayati's peace-making mission. In fact they stormed Khojaly at the moment the agreement on cease-fire came into force.

...Participation of the 366th motor infantry in the brutal retaliatory action proves that empire, even being in agony, does not weaken its iron, truer, armored grip. The empire does not want to release Azerbaijan. Free prices are still all right, but free Azerbaijan!..

That is why the price Azerbaijan is paying for its independence is so high. It is already estimated in thousands of victims, wounded and captured. The war has turned into ashes the blossoming in past villages, has generously irrigated the arable lands with blood... And here is Khojaly. The scope of the tragedy is horrifying. Was it possible to heap up such a mountain of corpses for such a short time?

In fact even Hitler's executioners equipped with crematoriums, would have worked for several days here.

Nowadays neither Armenians nor the CIS valorous army take responsibility for the committed on themselves. Armenians hypocritically declare that they only suppressed the fire points, from where their so-called "capital" was bombarded. Militaries, denying common sense and the real facts, assert that their regiment did not take part in operations. Nobody wants to confess in genocide against the Azerbaijani population of the mountainous part of Karabakh.

The Ostankino TV, gone mad, and pseudo-democratic press resort to the most cynical and shameful lie and disinformation, trying to conceal the truth about Khojaly. They informed on three-day mourning in the Republic in a rapid speech and after they screened a flickering of half-naked beauties dancing samba... There was a carnival in Brazil. It was so important and actual! And it seems to us: they again want to hide the truth about bloody acts committed by Armenian gangsters and their patrons in Karabakh from the world. We should not allow this. It is necessary to gather already now facts, eyewitnesses' evidences, to appeal to honor and conscience of the whole civilized mankind. Those killed wait for it from us. Otherwise again another Starovoytova in a year or so, making naive eyes, will say: "Hundreds of killed in Khojaly? Never heard about it. I have official information on only two people killed there". It is criminal to remain idle and it is also a crime to keep silence.

*Ibrahim Shukurov
"Bakinskiy rabochiy".
March 3, 1992*

"WHAT TO DO?" - THE QUESTION OF THE DAY

Political conflicts in Azerbaijan led to raised to heavens cry of Khojali to remain without respond. And both confronting forces are guilty of it. Let's recollect the January opposition led to tragedy. Attempts of the palace intriguers to keep balance then cost dear for the nation.

...Even from under black clouds the people can clearly see. They understand that we too early believed in the final crash of empire. That we too early hurried to slip out embraces of the old world and to rush to those of a new one. They understand that we have not yet got out to a direct way which will protect us of danger to get in a new trap. That we have tried to skip along, having not released from the Karabakh shackles.

We must search an answer to the question "What to do?" in the following, how to be released from this trap with the least losses, how, as far as possible, to save the historical achievements won back by us.

Meanwhile instead of search of the answer to the question "What to do?" we are still asking: "Who is guilty?" It is necessary to find right answers to both questions. Keeping silence is as dangerous as the fallacious answer.

TAHIR AYDINOGLI
"Khalg gazetii". March 7, 1992

AFTERWORD

Since the beginning of the last century, many times the Azerbaijani people have been subjected to the Armenian genocide, hundreds and thousands of innocent people became victims of this genocide. After March genocide of 1918, Khojaly genocide was much more terrifying and went down to the bloody history as vandalism and mercilessness against the whole humanity. On a cold, winter night - on February 25-26, 1992, the insidious enemy not making any difference killed unarmed, innocent people - old women, men, as well as infants. That night was much more horrifying than the unprecedented Khatin and Liditse Songmi tragedies. The Armenians slaughtered the Khojaly citizens. That night in 1992, the Armenians with the support of the international Armenian terrorist organizations and ex-USSR 366th regiment dislocated in Khankendi attacked Khojaly town and slaughtered the peaceful Azerbaijanis. This was unprecedented vandalism, a real genocide.

As a result of this bloody incident, 613 of 7 thousand Khojaly citizens were killed. 106 women, 63 children were among them. 8 families were completely massacred, 25 children lost their both parents and 130 children lost one of their parents. 56 of our citizens were killed with special cruelty. The damage to Azerbaijan was 5 billion rubls with prices of that time.

14 years have passed since the Khojaly tragedy. In the civilized world, where human rights are protected, the barbarians, committed genocide at the end of the XX century, massacred innocent people with special cruelty and tortures, are still unpunished.

The Khojaly residents, deprived of their homelands, are living refugee lives in various regions of the country. For some reason, the world bears such injustice committed in front of mankind.

On the eve of the anniversary of the Khojaly genocide, we hope that, this issue will find its just solution and we believe that, just men of the world will not allow the Armenians' vandalism against innocent people to remain unpunished. We must do our best to achieve recognition of the Khojaly massacre in the international community, to send the guilty to the International Criminal Court and to propose the issue for discussion at the UN Security Council and other International Organizations.

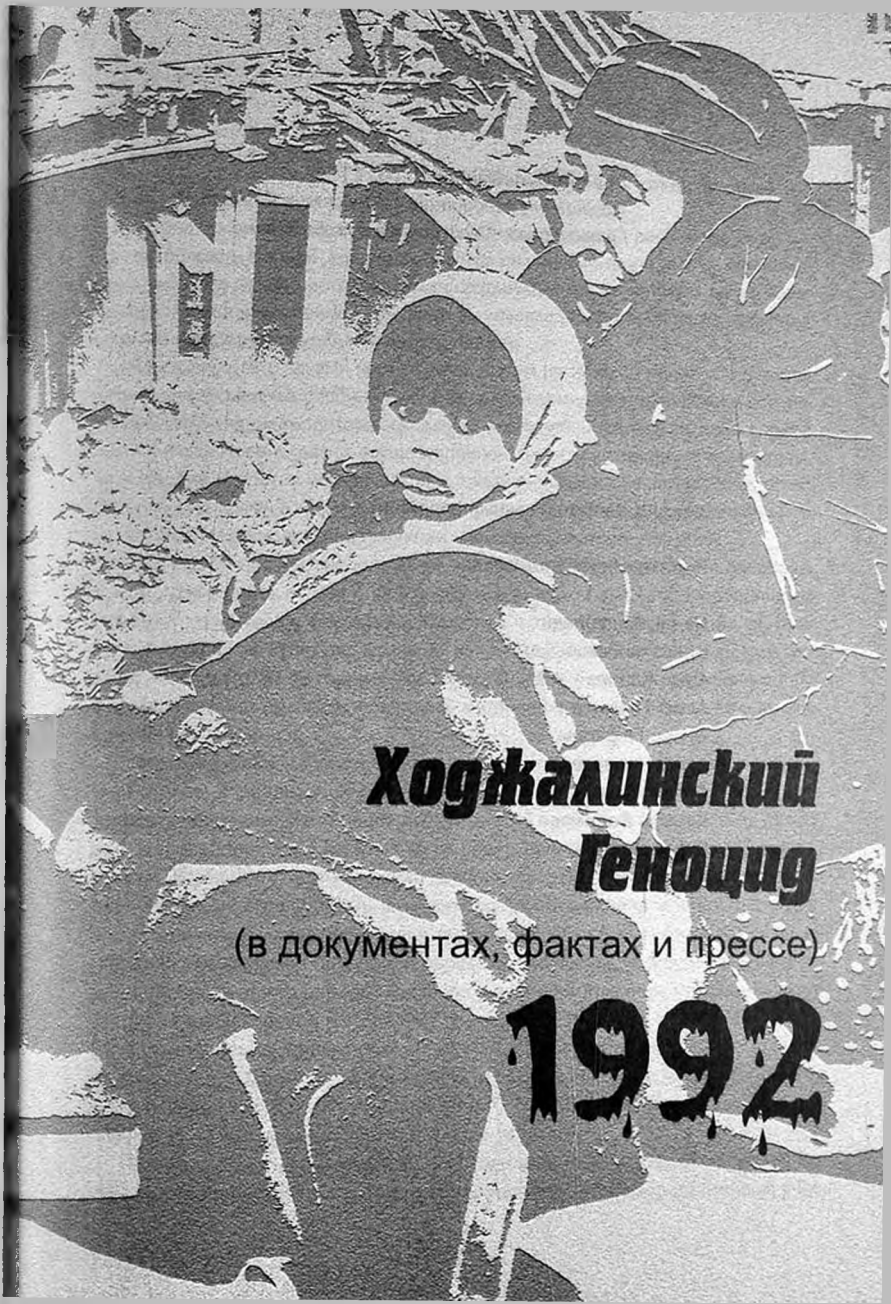
The Khojaly tragedy against the background of Karabakh events, its occurrence and consequences are reflected in this book with real facts and documents, with the attitudes towards the said expressed. Accounts of witnesses of the Khojaly tragedy, articles published at that time in Press as well as on pages of foreign newspapers and journals are reflected in this book. As one of the events held in connection with Khojaly tragedy, this book is very important and valuable from the standpoint of immortalizing memories over thousands of massacred people as well as from the standpoint of immortalizing our nation's history.

We hope that the published book be properly and objectively evaluated by the world community and the international organizations.

CONTENTS

1. Preface.....	195
2. Appeal of the President of the Azerbaijan Republic Ilham Aliyev to Azerbaijani Nation on Anniversary of the Khojaly Genocide	198
3. Introduction	200
4. Victims testify... ..	209
5. Violated Norms of International Law in Khojaly	316
6. Lawyer's vision	325
7. Khojaly Genocide on World Press	329
8. Chronicle of Azerinform	341
9. Afterword	381

Ходжалинский Геноцид

(в документах, фактах и прессе)

1992

Автор проекта - **Эльхан Сулейманов**,
*Президент Ассоциации Содействия Развитию
Гражданского Общества в Азербайджане*

Азад Шарифов (главный редактор)

Редакционная коллегия:

Надир Абдуллаев
Вели Алибеков
Фуад Бабаев
Асиф Гаджиев
Энвер Гафарлы
Асаф Надиров
Фикрет Садыхов
Кямиль Салимов
Вургун Сулейманов
Татьяна Чаладзе

ВСТУПИТЕЛЬНОЕ СЛОВО

Азербайджанский народ, населяющий территорию, расположенную на стыке Востока и Запада, где пересекаются различные геополитические интересы, за свою долгую историю сумел сохранить неискоренимую тягу к независимости, сформировался как зрелая, имеющая свою богатую культуру, древние традиции государственности, нация.

Но в результате веками протекавших в этом регионе сложных историко-политических процессов, особенно же проводимой армянами шовинистической политики, часть наших территорий оказалась под оккупацией, против наших соотечественников неоднократно осуществлялись акции массовой резни, геноцида. За истекшие столетия успевшая стать традиционной национал-шовинистическая политика армян в конце XX века еще раз привела к нарушению стабильности на Южном Кавказе, стала причиной новых исторических трагедий.

Вот уже 18 лет как продолжается конфликт между Арменией и Азербайджаном, начавшийся в 1988 году с попыток армянской стороны присоединить к Армении территорию Нагорного Карабаха - один из древнейших центров азербайджанской культуры, исконно азербайджанские земли. В результате этого конфликта 20 % территории Азербайджана было оккупировано вооруженными силами Армении, появилась миллионная армия беженцев и вынужденных переселенцев.

Армяно-азербайджанский нагорно-карабахский конфликт стал очередным этапом в реализации политики захвата чужих территорий, геноцида и террора, проводимых в течение двух столетий армянами с началом их массового переселения на Южный Кавказ после присоединения этого региона к России. В результате этой тактики армян в XIX - XX веках ими был захвачен весь Западный Азербайджан, а также оккупирована значительная часть других исторических азербайджанских территорий. Ими были убиты сотни тысяч наших людей. Армяне проводили политику этнических чисток и открытый геноцид против нашего народа. Так было и после подписания Туркменчайского договора в 1828 году, и в 1905-1907 гг., и в 1918-1920 гг., и в 1940-1950-е гг.

Одна из самых трагических акций геноцида азербайджанцев со стороны армян, еще в XIX веке создавших такие профессиональные террористические организации, как "Гнчак", "Дашнакцутюн", "АСАПА", была осуществлена в 1992 году в Нагорном Карабахе, в городе Ходжалы.

В ночь с 25-го на 26 февраля 1992 года вооруженные формирования Армении и террористические отряды сепаратистов при непосредственном учас-

тии раская; про.ьанного в городе Ханкенди 366-го мотострелкового полка бывшего СССР, совершили против азербайджанского народа невиданный доселе ходжалинский геноцид. Армяне учинили зверскую расправу над мирным населением Ходжалы. Во время этих событий сотни человек, в том числе старики, женщины и дети были убиты с особой жестокостью, тысячи людей казались в плену или в заложниках у армян. Город был стерт с лица земли.

Преступники, не оставившие при оккупации Ходжалы хотя бы коридора для выхода мирного населения из города, не пощадили никого. По истечении нескольких дней после этих событий весь мир потрясли снятые телерепортажами страшные кадры, репортажи местных и иностранных журналистов. Десятки трупов, в основном стариков, женщин и детей, были обезображены. С них был снят скальп, их лица были обезображены пулями и прикладами автоматов, их конечности были отрезаны. Эта зверская расправа над мирными людьми лучше всего свидетельствует об истинной сути "права на самоопределение" по- армянски.

Этот акт жестокого и массового истребления людей, являясь новым этапом в реализации целенаправленной, нацеленной на государственную независимость и территориальную целостность Азербайджана реакционной политики армянских захватчиков, в силу своей неслыханной жестокости и зверства, примененных армянами нечеловеческих карательных методов, своей невиданной дикостью стал черным пятном в истории человечества.

Ходжалинский геноцид, противоречащий веками формировавшимся духовным, этическим, религиозным нормам, культуре ведения войны, направленный против мирного населения, является самой большой и самой страшной трагедией человечества в конце минувшего века.

Ходжалинские события - это акт геноцида, отзвуки которого будут слышны на протяжении всей истории человечества. Ходжалинская трагедия - это кровавая страница политики этнической чистки и геноцида, проводимых армянскими националистами против нашего народа.

Преступники, совершившие во время оккупации города Ходжалы чудовищные зверства против мирного азербайджанского населения, грубо нарушившие требования Женевской конвенции, статей II, III V, IX и XVII Всеобщей декларации о правах человека (принята 10 декабря 1948 года Генеральной Ассамблеей ООН), нормы Декларации о защите женщин и детей в чрезвычайных обстоятельствах и в период вооруженных конфликтов (принята 14 декабря 1974 года Генеральной Ассамблеей ООН), Конвенции о предотвращении преступлений геноцида и наказании за него (принята 9 декабря 1948 года Генеральной Ассамблеей ООН), до сих пор остаются безнаказанными. А атмосфера безнаказанности, как известно, создает почву для новых преступлений.

Для того, чтобы трагедии, подобные ходжалинской, больше никогда не повторялись в истории, следует еще раз разобраться в причинах и условиях

ее возникновения, добиться, чтобы международная общественность дала этому событию надлежащую политико-правовую оценку. В результате того, что политика геноцида, проводимая против нашего народа, не получила международной политико-правовой оценки, в мировой печати имеют место случаи искажения армянами исторических фактов. До тех пор, пока мир останется равнодушным к событиям в Ходжалы, к геноциду против азербайджанцев, к тому, что в 1988-1994-х гг. сотни тысяч азербайджанцев стали вынужденными переселенцами на своей земле, нельзя быть застрахованным от очередных таких трагедий.

Только благодаря объективному подходу к историческим фактам, к конкретной их правовой оценке можно дать справедливую оценку прошлому, извлечь из него правильные уроки. В противном случае эти события всегда будут преследовать нас. А пока Армения даже не раскаивается в содеянных преступлениях. Напротив, геноцид против азербайджанцев циничным образом ею оправдывается, а виновные в этой трагедии считаются национальными героями. В Армении официально проводится антиазербайджанская политика, на государственном уровне вырабатываются идеологические основы для захвата новых азербайджанских земель. Сфальсифицированная история армян поднята на уровень государственной политики с тем, чтобы воспитать молодое поколение в духе шовинизма.

Все это создает препятствия нормальному развитию южно-кавказского региона, ставит перед неразрешимыми проблемами самих же армян. Преступная политика против своих соседей, от которых во все времена армяне видели лишь сострадание и миролюбивое к себе отношение, была и является еще и преступлением превратно понимающих национальные интересы идеологов и их подручных - организаторов и исполнителей их бредовых замыслов перед собственным же народом. Армянский народ, отторгнутый от протекающих на Южном Кавказе процессов развития, обманутый своими псевдольдерами, начавший постепенно осознать всю бесперспективность этого бессмысленного конфликта, оказался обреченным нести на себе позорную тяжесть еще одного исторического преступления.

В настоящее время Армения полностью отстранена от региональных проектов. Она изолирована и от участия в прокладке нефтепровода Баку-Тбилиси-Джейхан, газопровода Баку-Тбилиси-Эрзрум, и от строительства железной дороги Баку-Тбилиси-Карс.

Как отметил Президент Азербайджанской Республики Ильхам Алиев, "До тех пор, пока Армения не освободит оккупированные ею азербайджанские территории, она не будет участвовать ни в одном региональном проекте, мы не дадим на это своего согласия. Поэтому, урегулирование конфликта имеет важное значение для всего региона".

Независимые наблюдатели считают 2006-й год переломным в решении

нагорно-карабахского конфликта между Арменией и Азербайджаном. Но в процессе переговоров по урегулированию этого конфликта нельзя ни на миг забывать о преподнесенных им уроках. Самый большой для нас урок - ходжалинская трагедия.

Подлинную политическую оценку этому кровавому преступлению против нашего народа впервые дал общенациональный лидер Гейдар Алиев. Еще в 1990 году, после трагедии 20 января, в своем заявлении в Москве он, выразив на международном уровне волю своего народа, возродил его национальную гордость и веру. Именно Гейдаром Алиевым ходжалинская трагедия впервые была оценена как резня по национальному признаку, как геноцид, направленный против азербайджанцев, против человечества в целом. Как было заявлено Гейдаром Алиевым 24 февраля 1996-го года на встрече с представителями общественности Ходжалы, "Эту трагедию никогда нельзя забывать. И мы, по истечении времени, должны ее более остро показывать всему миру, показывать своему народу, показывать молодым поколениям, чтобы все знали, какая трагедия произошла с нашим народом и, вместе с тем, сколько жертв принес, сколько примеров героизма проявил наш народ во имя своей свободы, во имя Родины, во имя свой земли".

С момента ходжалинской трагедии прошло уже 14 лет. Экономический потенциал, военная мощь, политический авторитет Азербайджана растут с каждым днем. Решительная политика, проводимая президентом Ильхамом Алиевым, приносит свои плоды. Недалек день освобождения наших территорий, возвращения наших беженцев и переселенцев в свои дома. И в данный исторический момент каждый гражданин нашей страны должен содействовать решению этой общенациональной проблемы, сделать все, что в его силах. Именно с этой целью подготовлен и предлагаемый нами сборник.

Книга "Ходжалинский геноцид", новое издание Ассоциации содействия развитию гражданского общества в Азербайджане. Она посвящена самому драматическому событию в истории армяно-азербайджанского нагорно-карабахского конфликта.

Мы надеемся, что книга "Ходжалинский геноцид", в которой нашли свое отражение чудовищные исторические факты, неопровержимые доводы и доказательства, даст нашим читателям подробную информацию о трагедии в Ходжалы, трагедии, стоящей в одном ряду с такими кровавыми событиями в истории человечества, как Хатынь, Сонгми, Лидице. Она поможет разоблачению виновников этой трагедии, восстановлению исторической правды и справедливости.

Эльхан СУЛЕЙМАНОВ,

*Президент Ассоциации содействия
развитию гражданского общества в Азербайджане*

Обращение Президента Азербайджанской Республики Ильхама Алиева к азербайджанскому народу в связи с годовщиной ходжалинского геноцида

Дорогие земляки!

Уважаемые соотечественники!

Сегодня я обращаюсь к вам в связи с ходжалинским геноцидом - скорбной и горькой страницей в истории нашего народа, одним из самых жестоких и беспощадных массовых террористических актов против человечности. 26 февраля 1992 года наш народ пережил один из самых тяжелых и горьких моментов своей судьбы. В этот день древний азербайджанский город Ходжалы был стерт с лица земли армянскими военными формированиями. Без всякой военной необходимости сотни мирных жителей подверглись не имеющим аналога в истории пыткам и были убиты, над их трупами совершалось глумление. Погибли дети, женщины, старики, целые семьи. В конце XX столетия было совершено одно из самых тяжких преступлений, направленных не только против азербайджанского народа, но и всего человечества. Ходжалинская трагедия по своей тяжести и безжалостности занимает особое место в ряду преступлений против человечества.

Ходжалинская трагедия - это не случайное событие. Она являлась составной частью проводимой агрессивными армянскими националистами в течение более чем двухсот лет, против азербайджанского народа политики геноцида и этнической чистки. Эта политика проводилась во все времена военными, экономическими, идеологическими и культурными средствами с использованием возможностей армянской диаспоры и лобби. А в конце 80-х годов минувшего столетия территориальные притязания Армении против Азербайджана привели к полномасштабному военному конфликту. В результате продолжавшейся время от времени этой коварной политики азербайджанцы

были изгнаны с исконных земель, сотни тысяч людей оказались в положении беженцев и вынужденных переселенцев.

Учтив чудовищную ходжалинскую трагедию, армяне преследовали далеко идущие тактические цели. Тем самым они пытались запугать наш народ, подорвать его боевой дух, заставить смириться с утратой части наших исторических земель. Однако коварному врагу не удалось добиться своей цели. Наш народ стал еще более непоколебимым в борьбе за суверенитет и территориальную целостность своего государства, продемонстрировал героизм и стойкость.

Несмотря на масштабы и тяжесть трагедии, силы, находившиеся у власти, своевременно не информировали тогда международные организации, мировую общественность об этом кровавом преступлении, не забили набат тревоги, напротив, испугавшись гнева народа и вероятности потерять власть, скрыли от народа истинное положение вещей. Силы же, находившиеся в оппозиции, воспользовались в тот период всенародным горем как благоприятным средством для прихода к власти. Лишь после возвращения нашего общенационального лидера Гейдара Алиева к высшей власти это кровавое преступление получило свою политико-правовую оценку, были приняты меры для признания его государствами мира и международными организациями как геноцида.

В настоящее время руководство Азербайджана прилагает последовательные усилия, направленные на урегулирование армяно-азербайджанского, нагорно-карабахского конфликта в соответствии с нормами международного права, восстановление территориальной целостности и суверенитета нашей страны, возвращение беженцев и вынужденных переселенцев на родные земли. Международные организации, ведущие государства постепенно все шире информируются о корнях, причинах и последствиях конфликта, признают справедливую позицию Азербайджана. Сегодня Ходжалинская трагедия выносится на обсуждение в парламентах крупных государств мира, общественности раскрываются ее подробности. Ряд международных организаций, руководители, парламенты влиятельных государств подтверждают, что Армения является государством-агрессором, требуют у нее возвращения оккупированных азербайджанских территорий.

Опыт прожитых после ходжалинской трагедии лет показал, что нашему народу, общественности страны следует быть бдительными, постоянно разоблачать планы армян, имеющих большой опыт в области дезинформации и провокации. Необходимо раскрывать и показывать угрозу, которую осуществляемые Армянским государством и армянскими националистами в Кавказском регионе этнический сепаратизм, идеология ненависти и террора в отношении других народов представляют для всего человечества. Нам еще многое предстоит сделать в этой области. Следует более эффективно и пос-

ледовательно доводить до всего мира правду об Азербайджане. Наши соотечественники, постепенно укрепляющие свои позиции в зарубежных странах, также должны принимать в этом деле непосредственное участие, стремиться к тому, чтобы в государствах, где они живут, давалась правильная оценка таким событиям, как ходжалинский геноцид, совершенный армянами на азербайджанских землях. Считаю, что существование и постепенное развитие независимого, сильного и демократического Азербайджанского государства может служить данью памяти ходжалинских шехидов.

Еще раз с глубокой скорбью чту светлую память героев и шехидов Ходжалы, да упокоит Аллах их души, выражаю нашему народу соболезнование.

Ильхам Алиев,
Президент Азербайджанской Республики
г. Баку, 23 февраля 2005 года

ВВЕДЕНИЕ

Конец XX века. Планета Земля. Азербайджан - благословенный край, где из одиннадцати климатических поясов планеты присутствуют девять. И хотя эта земля дает бесценные богатства - нефть, хлопок, фрукты и овощи, экономическое положение очень сложное...

Уже больше десяти лет в стране идет война. Пятая часть родной земли оккупирована армянскими захватчиками. Более миллиона беженцев без крова, без одежды, без еды... Свыше шестидесяти тысяч женщин, детей, стариков погибло во время бегства: в горах, от снега и холода, спасаясь из Кяльбаджара, от артиллерийского обстрела мирных жителей Агдама; утонули, пытаясь переплыть Араз, когда попали в окружение в Зангелане.

Армения, начавшая конфликт в виде борьбы за присоединение НКАО, за прошедшие годы превратила его в Отечественную войну Азербайджана - военные силы Армении вышли за границы НКАО и продвигаются вглубь азербайджанской территории, захватывая все новые районы: Кяльбаджарский, Агдамский, Физулинский, Джебраильский, Зангеланский, Лачинский, Кубатлинский. Захватывая новые земли, армяне используют тактику выжженной земли, в победном угаре уничтожают все живое на своем пути - убивают, мучают, издеваются именем своего бога-Христа...

Хатынь, Сонгми... Ходжалы

... Та ночь... Кошмарная ночь. Та самая ночь, когда Всевышний глубоко уснул. Ночь, в которую безжалостно расстреливались и шестилетние Самыры и шестимесячные Натаваны, отрубались головы старикам. Ночь, в которую изверги наслаждались стонами и воплями беззащитных сестер и матерей, подвергая их всяческим издевательствам. Ночь, в которую человеческие тела расчленились и, подобно книжным страницам, разбрасывались по лесу и склонам горы Кятеин...

Почему ты молчишь, Явер? Говори же, говори, малютка... это ведь твоя трагедия, скажи, в лапы какого зверя ты попал? В тот день Явер так и не говорил... Я же окончательно решилась. Эту кровавую повесть должны были писать дети. Ибо в этом массовом истреблении мирных людей большинство

погибших и раненых были дети...

Через несколько дней Явер заговорил: "Свет в нашем доме погас, я не мог уснуть. Когда началась стрельба, мы спустились в подвал соседа, через некоторое время мы побежали в сторону леса. Вблизи финских домиков... начали нас расстреливать из автоматов, все легли на землю, мама меня тоже заставила лечь. Армяне приказали, чтобы мы поднялись на ноги и выстроились в ряд, потом раненых отвели в одну сторону, а нераненых в другую... нет, я не там был ранен, в меня после стреляли... потом нас отвели в Ханкенди. Турку (месхетинцу - ред.) Ахмед даи там отрубили голову. Сперва они заставили поднять руки, связали, а потом отрубили голову и стали играть ею. Как мячом. Что еще было? Дочь тети Ханым по имени Натаван застрелили из автомата, она много плакала... Натаван было два года".

Яверу, которому едва исполнилось семь лет, пришлось увидеть страшные, кровавые сцены. В его бессвязные рассказы иногда вносила коррективы стоявшая рядом мать: "Тогда сильно стреляли, мы надеялись, что стрельба когда-нибудь прекратится, как раньше. Все спустились в подвалы... через несколько часов мы убили, чтобы надо бежать, нас было человек сорок соседей. У дороги была расположена фабрика. Мы спрятались там, но снаряды танков разрушили подвал; выбравшись, мы бросились бежать к лесу. Возле моста было какое-то строение, там мы увидели солдат, они позвали нас по-азербайджански, мы побежали в их сторону, но потом увидели, что это русские и армяне. Мы побежали обратно, но они стали стрелять. Они подбежали к нам и потребовали, чтобы мы поднялись на ноги, отдали им свои золотые зубы, серьги, кольца. У мертвых они снимали сами. Здесь мы увидели, что в живых осталось четырнадцать человек. Один старик, став перед ними на колени, умолял, чтобы сохранили жизнь его единственному сыну. Однако этот юноша по имени Мугам тут же на глазах отца был убит. Это был сын Гумбатова Джамиля... расстреляли также его дочь, жену и невестку, после издевательства. Самого Гумбатова Джамиля взяли заложником, только он сказал, что он все равно не будет жить... Утром нас привели в Ханкенди. Моего отца Салыбова Рагима Худаверди оглу куда-то увели, больше я его не видела. При нас отрубили голову месхетинскому турку, отрезали ему уши и захватили с собой. Его отрубленную голову они потом пинали... звали покойного Ахмедом. Мой сын, семилетний Явер Алиев, был ранен в двух местах из автомата, на моих глазах убили двух внуков и невестку моей старшей сестры. Двухлетнюю Натаван застрелили, чтобы не плакала, ее мать убили раньше... Мой племянник, сын сестры, и ее муж были сильно ранены, об их судьбе мне ничего не известно".

Оруджева Хатира Тельман кызы, восемь лет: "...мы уже спали, нас разбудил шум и гром. Когда я встала с постели, то увидела, что у соседей горит дом. Мы побежали - мой отец, моя мать и мы вчетвером. Моя тетя Севиль то-

же была с нами, и соседи с двумя детьми, потом дядя Шаиг сказал, что надо бежать в лес. Вначале и отец, и мать были рядом со мной, моя маленькая сестричка Хаяла была у матери на руках, а другая на руках у отца. У села Нахчиваник мы снова спрятались. Когда рассвело, первой застрелили мою маму. Потом выстрелили в тетю Севиль. Когда стреляли в меня, моя мама лежала рядом со мной, она была в крови, и мы не могли бежать, отца мы еще раньше потеряли в лесу. Мне больно не было, просто ничего не помню, ведь меня немножко убили... один раз увидела, что меня кто-то несет, но кто, не видела...". У Хатире огнестрельные ранения в плечо и в грудную клетку, задело легкое, произошло кровоизлияние плевры, пулями перебиты ребра.

Абдуллаева Вусалья, четыре года. О боже!... Разве можно стрелять в четырехлетнего младенца? Что можно спросить у Вусали? Как об этом писать? Разве возможно четырехлетней малышке ампутировать ногу в результате огнестрельного ранения?! Можно сказать только одно - лучше бы ты, девочка, встретила с хищными волками, чем с армянами. Волки бы тебя не тронули, они бы тебя взяли к своим волчатам и вскормили вместе с ними...

Абдуллаева Хаяла, полтора года. О если бы ты могла говорить, Хаяла... Двадцатичетырехлетняя мать, прижимая свою малышку, рассказывала: "...в тот день я осталась в доме отца. Мы спали, когда началась стрельба. Я в окно увидела, что все горит. Мы бросились к соседям, у которых обычно прятались во время перестрелки. Сын соседа, Вугар Ибрагимов, прибежал к колодцу и сказал, что надо сейчас же бежать, что армяне не одни, а с русскими. Бежало очень много людей, почти все. Здесь были мой отец и моя мать, моя сестра и две мои дочери, еще племянник, сын брата. Мы два дня прятались в лесу, в снегу. На третий день нас окружили. Моя бабушка, Гасанова Гейчак, тут же умерла от разрыва сердца. Отец снял пиджак и набросил на нее. Мы побежали, в нас стреляли. Оставляя на снегу мертвых и раненых, мы продолжали бежать. Когда мы добежали до подножья какой-то горы, моя сестра, семнадцатилетняя Лятифят Абдуллаева сказала, что она больше не может бежать, села на землю. Я страшно на нее рассердилась... я сказала отцу, чтобы он убил ее, что она нас хочет выдать... Отец взял Лятифят на руки и сел на землю... О, боже, она умерла... Отец накрыл ее рубашкой... мы побежали. Вдруг отец остановился, сказал: "О Аллах, смилуйся над детьми" - и упал - умер. Труп отца Гасана Гасанова остался там лежать, мне нечем было его накрыть... Нас осталось три сестры: двадцатитрехлетняя Тазагюль, двадцатилетняя Хадиджа и я с двумя дочерьми, а также мой племянник. В нас стали стрелять, пуля попала в четырехлетнюю Вусалью. Армяне подошли к нам и сразу же отняли серьги, и у кого были - кольца, отвели нас в Пирджамал, потом в Ханкенди. Там было много девушек, бородачи и солдаты измывались над ними, как могли... Потом нас привели в Аскеран, у моей дочери, где рана, стало все гнить, она все время теряла сознание... Потом фронтовикам

(представителям Народного фронта - ред.) удалось нас на что-то обменять".

Агаяров Наби, десять лет, Агаярова Севиндж, семь лет, Агаяров Роман, шесть лет. О Аллах, разве можно позволить, чтобы мать троих детей в одночасье стала бездетной? Агаярова Садагат Гусейн кызы не смогла заговорить, хотела, но сжав губы, заикаясь и в слезах, могла лишь произнести: "...мы пять дней ночевали в лесу на снегу, в двоих детей попали пули... они умерли от ранений, а Роман замерз..."

Хумар Салимова, девятнадцать лет: "25 февраля стали сильно стрелять. В Ходжалы вошли танки и еще похожие на танки, но на колесах. Братья пошли узнать, что происходит. А когда прибежали, сказали, что там русские солдаты и армяне. Братья сказали, что надо срочно бежать. Мы взяли детей и побежали к горе Кятеин. Когда мы бежали, от разрыва снаряда убило женщину, бежавшую рядом со мной, а меня ранило в плечо и лицо, я больше не могла бежать...я ползла... на дне оврага я увидела наших соседей, мы ползли к канаве, чтобы спрятаться от снарядов и пуль... Когда рассвело, возле канавы оказались армяне и русские, они сильно ругались и снова стали стрелять. Гулиева Талеха убила выстрелом в рот, после чего на глазах у жены стали разбивать его голову; когда Рахилия Гулиева закричала, ее тоже застрелили. Годовалый Самир ползал по мертвой матери и кричал, плакал, очень громко плакал, тогда один армянин разбил ему голову прикладом от автомата... Меня схватил армянин и потащил куда-то. Он бил меня, чтобы я шла, но я не могла переступить через лежащие на земле трупы. Кто-то снова начал стрелять, и мне попали в руку, я упала. Среди мертвых так и лежала. Я думала, что я тоже мертвая. Когда стемнело, я пыталась ползти, потом услышала азербайджанские голоса. Закричала - мама! - больше ничего не помню, проснулась в больнице".

Да. Все это произошло, и мир не перевернулся. Более того, Россия, с которой азербайджанский народ прошел через все невзгоды и испытания XX века и которую на протяжении почти двух веков поддерживал в самые сложные, судьбоносные для нее исторические моменты, вдруг "ослепла и оглохла", а Министерство обороны России на официальный протест об участии ее полка № 366 в трагедии Ходжалы в устной форме сообщило, что у них нет таких фактов. Средства массовой информации вдруг проявили "тактичную сдержанность", и лишь все те же "Московские новости" воинственно сообщили миру, что "в Ходжалы остались только мертвые".

В ночь с 25 на 26 февраля 1992 года российский мотострелковый полк № 366, дислоцировавшийся в Степанакерте, совместно с армянскими бандформированиями совершил карательные акции в городе Ходжалы. Солдат этого полка Виктория Ивлева свидетельствует, что наблюдала собственными глазами армейскую бронетехнику, артобстрел города, предшествующий захвату. Виктория Ивлева признается, что участвовала как солдат в захвате Ходжалы

во втором эшелоне: "...я заметила, что навстречу движется что-то напоминающее облако, это оказалась толпа полуодетых людей. Последняя в толпе турок (т.е. азербайджанцев - ред.) шла женщина с тремя детьми, босая, по снегу. Она еле передвигалась, часто падала, оказалось, что самому маленькому из ее детей, грудному, всего два дня". Дальнейшую судьбу этой женщины можно было проследить на телевизионной пленке, где вместо звука рыдания оператора Людей расстреливали на пологом склоне холма прямой наводкой. На одной из фотографий солдата 366 мотострелкового российского полка Виктории Ивлевой - четверо доблестных фидаинов над трупами поверженных "азеров". Так фотографировались фашисты в победном угаре на фоне виселиц...

Свидетельствует В. Белых, корреспондент газеты "Известия": "...время от времени в Агдам привозят обменных на живых заложников тела своих погибших азербайджанцев. В ночном кошмаре такого не привидится... выколотые глаза, отрезанные уши, снятые скальпы, отрубленные головы... связки из нескольких трупов, которые долго таскали по земле на веревке, за бронетранспортером... издевательствам предела нет..."

Леонид Кравец, военный летчик, майор: "...26 февраля я вывозил из Степанакерта раненых и возвращался обратно через Аскеранские ворота, в глаза бросились внизу какие-то пятна. Снизился и вдруг мой бортмеханик закричал: "Смотрите, там женщины и дети". Да я и сам уже увидел около двухсот убитых, разбросанных по склону, среди которых бродили люди с оружием... потом мы летали, пытались забрать трупы, с нами был местный капитан милиции, он нашел там своего четырехлетнего сына... с раздробленным черепом... и тронулся рассудком. У другого ребенка, которого мы успели подобрать, прежде чем нас стали обстреливать, оказалась отрублена голова. Изувеченные тела женщин, детей, стариков я видел повсюду..."

Настало время, когда Армения должна признать свою политическую, правовую и материальную ответственность за совершенный против азербайджанцев геноцид - один из самых страшных в кровавой истории XX века. Что касается России, претендующей на роль стратегического партнера Азербайджана и корректного посредника в урегулировании армяно-азербайджанского межгосударственного конфликта, то она могла бы значительно укрепить свой авторитет в азербайджанском обществе и в глазах цивилизованного мира в целом, если бы в качестве правопреемника бывшего СССР осудила бы ходжалинские события как геноцид против азербайджанского народа и преступление против человечества.

№ 336-й мотострелковый, гвардейский...

"...некоторые офицеры и солдаты зарабатывали себе на жизнь продажей военного имущества. Тем более, что покупатели, местные армяне, свободно ходили по территории 366-го гвардейского мотострелкового полка. Продава-

лись также патроны, гранаты... Пользуясь всем этим, кто-то из боевиков - "доброжелателей" предложил одному старшему лейтенанту денежную помощь за оказание одной небольшой услуги. Суть услуги заключалась в следующем: каждую ночь из полка выезжали БМП для охраны некоторых сел и патрулирования некоторых дорог. А что если взять да и немного изменить маршрут, подъехать к азербайджанскому селу и несколько раз выстрелить по нему?..

Старший лейтенант задумался, почесал за ухом и решил пойти навстречу благодетелю... Старлей выехал на "боевое задание", но поехал не сам, а прихватил с собой двух солдат, предварительно пообещав им денег... Выехали из расположения полка, по дороге посадили на броню несколько армянских боевиков и поехали на "стрельбы"... подъехали к азербайджанскому селу, минут двадцать постреляли из пушки БМП-1, получили обещанные деньги, выпили с боевиками и поехали в полк...

Но деньги имеют одно нехорошее свойство - они рано или поздно заканчиваются.... а боевики-благодетели всегда рядом и всегда готовы заплатить за "небольшие услуги" ...и старлей еще раз поехал на оказание услуг, люди ведь хорошие - платят исправно. Но в этот раз уже поехал с тремя БМП, прихватив с собой не только верных солдат, но еще парочку офицеров. "Задачу" выполнили, и зазвенели монеты в кармане... На такие "операции" уже стали выезжать регулярно, и уже не только эта команда... с особым рвением выезжали прапорщички-армяне. Позже стали и танки с собой "прихватывать..."

А в ночь с 25 на 26 февраля 1992 года армянские вооруженные формирования при участии танков, БМП и личного состава Степанакертского 366-го гвардейского мотострелкового полка осуществили захват города Ходжалы. Подготовка к штурму происходила в тайне, но одним из руководителей штурма был командир второго батальона.

В 23.00 начался двухчасовой массированный артобстрел города из танков, БМП, БТР и модифицированных установок "Алазань". Затем, с часа ночи до четырех часов утра шло наступление на город. Вскоре после начала штурма гражданское население стало покидать город, пытаясь уйти в направлении Агдама...

На их пути был создан второй блокпост, о существовании которого азербайджанцы не подозревали... и из этого поста, с близкого расстояния, армяне начали из пулеметов расстреливать ходжалинских беженцев... убивали без разбора как взрослых, так и детей, как молодых, так и стариков...

...Дорога постепенно превращалась в кроваво-снежное месиво, усеянное трупами людей... окровавленные трупы лежали вповалку, друг на друге...

Уцелевшие, обезумевшие люди бежали, пытаясь прорваться в Агдам, оставляя поселок Аскеран справа. Но их также расстреливали... Среди этого потока армяне брали заложников, при этом некоторых убивали на месте, а азер-

байджанским омовцам топорами рубили головы... заложникам выкалывали глаза, отрезали уши, скальпировали, а потом уже убивали...".

Эти строки из книги Юрия Гирченко "Армия государства, которого нет", глава седьмая. Свидетельство очевидца, проходившего военную службу в этом самом полку...

* * *

Вооруженные силы Армении при содействии 366-го полка стерли с лица земли азербайджанский город Ходжалы. Это кровавое преступление стало одним из самых чудовищных деяний международного терроризма против гражданского населения в XX веке. Массовое истребление мирных жителей города Ходжалы в нагорно-карабахском регионе Азербайджана состоялось в ночь с 25 на 26 февраля 1992 года. Трагический итог ходжалинского преступления - 613 погибших, в том числе 106 женщин, 63 ребенка, 487 инвалидов, 1275 прошедших через ужасы армянского плена, 150 пропавших без вести. Армянские террористические организации и наемные вооруженные формирования уничтожали целые семьи, устраивали показательные казни; живьем сдирали кожу, отрезали уши, скальпировали. Беременным женщинам вспаривали животы... вытащив... ребенка... в распоротый живот уже скончавшихся женщин... захпивали отрезанные головы мужей... Все это не поддается описанию. Один из активных боевиков армянской террористической организации АСАПА Вазген Сислян, с чьим именем связан ряд кровавых террористических актов, совершенных по всему миру, не скрывал от прессы свою причастность к убийствам азербайджанских детей в Ходжалы. Характерно, что в дальнейшем по инициативе президента Республики Армения Роберта Кочаряна В.Сислян будет признан героем карабахской войны.

Из книги армянского автора Дауда Хейрияна, участника ходжалинской трагедии - "... 2 марта армянская группа "Гафлан", которая занималась сожжением трупов, собрала более 100 трупов азербайджанцев и сожгла их примерно в километре к западу от Ходжалы... в последней машине я увидел девочку лет десяти, раненную в лоб и руки, этот ребенок, с посиневшим уже лицом, еще был жив, вопреки голоду, холоду, полученным ранам. Она тихонько дышала. Вскоре солдат, которого звали Тиграненном, взял эту неподвижную девочку и бросил на трупы ...затем их подожгли."

О кровавой трагедии Ходжалы рассказал всему миру фильм, снятый выдающимся азербайджанским кинодокументалистом Чингизом Мустафаевым. Камера запечатлела детей с отрезанными ушами, скальпированных мужчин. У пожилой женщины армянские бородачи вырезали кожу с левой половины лица. Все трупы сохранили следы мучительных истязаний. Уничтожение азербайджанского города Ходжалы армянскими боевиками было признано в

США "крупнейшей трагедией года". 366-й российский мотострелковый полк был выведен в Россию и расформирован. Но никто из его офицеров не понес ответственности за совершенное преступление.

В обращении к азербайджанскому народу Президента Азербайджанской Республики Гейдара Алиева в связи с скорбной 10-й годовщиной ходжалинской трагедии говорится: "...этот жестокий и безжалостный акт геноцида вошел в историю человечества как один из самых страшных массовых террористических актов... Сегодня перед правительством и народом Азербайджана стоит задача довести до государств, парламентов мира, широкой общественности всю правду о ходжалинском геноциде и в целом о совершенных армянами в Нагорном Карабахе злодеяниях со всеми их масштабами и ужасами, добиться признания всего этого как акта подлинного геноцида. Это наш гражданский и человеческий долг перед памятью жертв Ходжалы. С другой стороны, получение этой трагедией подлинной международной политико-правовой оценки, заслуженное наказание ее идеологов, организаторов и исполнителей - важное условие того, чтобы такие жестокие акты, направленные против человечества в целом, больше бы не повторялись".

Согласно научным исследованиям экспертного совета Института по правам человека Национальной академии наук Азербайджана, вышеуказанные трагические события трактуются в международном праве следующим образом:

"Юридическое значение понятия "геноцид" определено конвенцией "О предупреждении преступления геноцида и наказании за него", принятой резолюцией 260А Генеральной ассамблеи ООН от 9 декабря 1948 года, и означает следующие действия с намерением полного или частичного уничтожения какой либо национальной, этнической, расовой или религиозной группы как таковой: убийство членов такой группы; причинение серьезных телесных повреждений членам такой группы; преднамеренное создание для какой-либо группы таких жизненных условий, которые рассчитаны на ее полное или частичное физическое уничтожение; меры, рассчитанные на предотвращение деторождения в среде такой группы; насильственная передача детей из одной человеческой группы в другую.

Для преступления геноцида наличие особого намерения считается необходимым элементом. Эта объективная черта отличает преступление геноцида от других аналогичных международных преступлений. Каждое из деяний, составляющих преступление геноцида, является сознательным и преднамеренным. Намерения совершать такие действия и общее осознание их возможных последствий недостаточны для их квалификации в качестве геноцида. Здесь требуется выявить особое направление преступного умысла или конкретное намерение, связанное с негативными последствиями действия. Расстрел из автоматов, пулеметов и других видов оружия из предварительно

организованных засад азербайджанского гражданского населения, пытающегося спастись, доказывает намерение геноцида.

Налицо направленность этого преступления именно против азербайджанской национальной группы. При анализе преступления геноцида выявляются три его составные части: 1) наличие известной национальной, этнической, расовой или религиозной группы; 2) наличие намерения уничтожения такой группы полностью или частично; 3) совершение по отношению к известной группе какого либо из действий, трактуемых как геноцид.

Для квалификации ответственности за преступление геноцида не требуется достижения конечного результата, как уничтожение целой группы. Для этого достаточно совершения одного из действий, составляющих сторону преступления с намерением уничтожения этнической группы как таковой, полностью или частично. Понятие уничтожения, являющееся стороной геноцида, означает лишение жизни путем физического и биологического воздействия.

Международный суд признал принципы, которые легли в основу конвенции "О предупреждении преступления геноцида и наказании за него", как нормы обязательного характера для всех государств.

Следующие документы позволяют квалифицировать ходжалинские события на основании международного права как акт преступления геноцида: конвенция "О предупреждении преступления геноцида и наказании за него", Устав Нюрнбергского военного трибунала (здесь как преступления против человечества), Устав Международного уголовного трибунала по Югославии, Устав Международного уголовного трибунала по Руанде, Статут Международного уголовного суда, Уголовный кодекс Азербайджанской Республики, Указ Президента Азербайджанской Республики "О геноциде азербайджанцев" от 26 марта 1998 года.

Таким образом, действия, совершенные против населения в городе Ходжалы - этнических азербайджанцев со стороны армян в соответствии с международными правовыми документами квалифицируется как геноцид и в соответствии с принципами международного права являются преступлением против человечества.

Все мировое сообщество признает право каждого человека на жизнь, свободу и личную неприкосновенность, осуждает пытки и бесчеловечное обращение. Эти понятия стали общечеловеческими ценностями, независимо от вероисповедания и национальности. Увы, на все ужасные события, происходящие в Азербайджане с 1988 года в результате целенаправленной армянской агрессии, мир закрывает глаза и затыкает уши. Но не в силах Бог, а в правде. И мы обязаны донести правду крови и страданий мирного населения Ходжалы и других не меньше пострадавших до этого самого мирового сообщества.

Чтобы быть добрым, надо уметь быть твердым. И мы будем твердо и пос-

лдовательно добиваться признания всем миром акта геноцида в отношении азербайджанских стариков и детей, мужчин и женщин, то есть в отношении азербайджанского народа.

Постскриптум

Материалы, рассказы пострадавших и очевидцев, представленные в этой книге собирались в течение нескольких лет и, уже готовые к печати ждали своего опубликования три года. Но никто из предполагаемых спонсоров не мог решиться потратить необходимую сумму на издание. Ведь здесь никакой прибыли не может быть.

От имени всех, кто работал над этой книгой, выражаю благодарность президенту Ассоциации Содействия Развитию Гражданского Общества в Азербайджане господину Э.Сулейманову за помощь в издании этих материалов, который сделал это ради истины, ради слез матерей о погибших детях, ради сирот, оставшихся без родителей, ради разрушенных домов и ради самой поруганной земли, где остались неоплаканные могилы...

Татьяна ЧАЛАДЗЕ,

*председатель Центра защиты прав беженцев и
вынужденных переселенцев Азербайджана*

СВИДЕТЕЛЬСТВУЮТ ПОТЕРПЕВШИЕ

НАРАХАНУМ ГАРАЕВА СУЛЕЙМАН КЫЗЫ - 1937 года рождения. Проживала в Ходжалы.

Состав семьи: Сулейман Гараев Салман оглы-1934 года рождения, сын Ильхам Гараев Сулейман оглы -1961 года рождения, Вугар Гараев Сулейман оглы- 1979 года рождения, дочь Зарифа Гараева Сулейман кызы -1973 года рождения, Нушаба Гараева Сулейман кызы -1981 года рождения.

Проживали в одноэтажном доме, с балконом, 4-мя комнатами, со всей обстановкой, с тремя старинными коврами, имели земельный участок в 20 соток, 9 голов крупного рогатого скота, 25 баранов, кур, индюков, гусей больше 60-ти.

Мой старший сын Ильхам ходил на пост самообороны. 25 февраля 1992 года, Ильхам был вместе с Акифом Гаджиевым на посту. И когда ночью начался обстрел, мы не уходили и ждали сына. Но ночью пришел наш старший сын Усубали с женой и детьми, и заставил меня и младших детей пойти вместе с ними, а мой муж Сулейман остался в доме ждать младшего сына. Усубали провел нас через реку Гар-гар. Проходя реку мы сняли обувь и пошли босиком, а детей старший сын перенес на руках. Мы пошли в лес по следам других людей. В лесу возле местечка Гендере нас стали обстреливать. У армян был в плену мужчина по имени Саттар и они заставляли его звать нас по имени. Мы поняли, что там нас ждут армяне и побежали в другую сторону, а они стреляли нам в след. Когда мы остановились в яблочном саду возле нас кружилась овчарка. По ее лаю мы поняли, что она обученная, и специально выводила на нас армян, на прицельный огонь. Уже была середина ночи, не помню какого числа какой день, мы спрятались в глубине леса. Там среди людей, кто смог разжег костер, кто лежал на снегу. Были и такие, которые отгоняли от своего огня и не давали угля. Я выпросила у кого-то углей, чтобы разогреть ногу сыну Вугару (у него все-таки ампутировали 4 пальца на левой ступне и 2 пальца на правой ступне). Во время обстрела, меня ранило в руку но я скрывала, не хотела расстраивать детей, потому что они несли малышей и сами были без сил. На рассвете нас стали обстреливать и люди разбежались в разные стороны. Я бежала сама не зная куда и попала в плен у армянского села Дехраз. Меня закрыли на ферме, где были и другие Ходжалинцы. 3 дня к нам никто не подходил, не было ни воды, ни еды, ни тепла. Руки, ноги были в мокрой одежде, все тело распухло от холода. Люди сначала стояли, а потом из-за замороженной земли падали без сознания. Потом пришли армяне и увели более крепких молодых парней и девушек. Нас осталось 13 стариков и женщин. Мы были сильно избиты. От жажды мы терли сырую землю, чтобы была влага. Потом пришли армяне и стали нас всех раздевать и обыскивать.

Во время обыска они нас били и издевались. Обыскивали даже нижнее белье, вплоть до корней волос. Если у кого-то находили золотые зубы во рту, тут же вытаскивали плоскогубцами. Потом нас собрали в машину и повезли в Аскеран. Я видела как семья - муж, жена и дети были в плену. И когда мужчин высадили из машины муж кричал жене: "Возьми детей за руки и умрите с достоинством." Оставшихся женщин повезли к мосту Аскеран - Агдам. Когда машина остановилась пришли Азербайджанские солдаты, взяли нас на руки и понесли, потому что мы не могли ходить. Через 3 дня я пришла в себя, привязала тапок к ноге, он не одевался на распухшую ногу (отмороженную ногу), и вернулась из Барды в Агдам искать детей. Молла в мечети просмотрел список мертвых, но там их не нашел. Потом выяснилось, что Ильхама раненного отправили в Бейлаган в госпиталь. Вугар раненный остался в лесу и ползком (идти не мог) добрался до Шелли. 6 месяцев пролежал в Баку в больнице. Дочек нашла в Баку у родственников. Старший сын Усубали попал в плен с семьей. Его 12-ти летнего сына увезли в Аскеран, и больше о нем ничего не известно. 4-х братьев моей золовки взяли в плен. И о них тоже до сих пор ничего не известно.

ГЮЛЕЙША ГАСАНОВА АЛЕКПЕР КЫЗЫ - 1936 года рождения. Проживала в Ходжалы.

Состав семьи: Сын- Мамедов Шамсадин Ягуб оглы - 1965 года рождения, его жена- Шукюрова Мехпара Ягуб кызы-1975 года рождения, его сын- Мамедов Ниджат Шамсадин оглы- 1991 года рождения, его дочь- Мамедова Азада Шамсадин кызы- 1989 года рождения.

Последний вертолет увез невестку и детей. Мой сын был на посту и я осталась с ним. 25 февраля я ушла к соседу Алескеру Новрузову, там был обстрел. Мы спрятались у него в бане. Там было около 30-ти человек- женщины, старики, дети. Я даже на себя ничего не одела, надеялась вернуться. В 23 часа мы пошли по домам и я испекла 3 хлеба. Потом соседка Эльмира начала кричать и стучать в дверь. Она сказала: "Открой дверь". Мы остались вместе. Даже не раздевались когда спали. Соседи кричат в окна: "убегайте." Я хотела одеться, но от испуга отянулись ноги. Кое-как, с помощью Эльмиры мы пошли к 5-ти этажке. Там уже было много других людей. Здесь же я увидела своего брата Имрана Гасанова Алекпер оглу. Ночь провели там, на первом этаже. Было очень много маленьких детей, они плакали. У кого был хлеб раздавали детям маленькими кусками. Через окна мы видели как по селу ездили армяне, радостно кричали, грабили и поджигали дома. На рассвете мы вышли из 5-ти этажки и направились в лес по направлению армянской дерев-

ни Кетик, группа состояла из 100-150 человек. Я шла из последних сил не чувствуя ног, упала и хотела остаться здесь же в лесу. И один из сопровождающих нас мужчин подошел ко мне и сказал: "Или ты пойдешь, или я сам тебя убью, чтобы ты не попала в плен." Нас преследовали армяне, люди старались бежать. От нашей группы в лесу в зарослях ежевики остались 70-тилетняя Абышева Мадина, ее 70-ти летний муж Азим, его 60-ти летняя сестра Адыля. Когда армяне их увидели, не разрешили им выходить из кустов, облили бензином и подожгли. Так они сгорели. Мы дошли до реки Гаргар, знакомый сосед Шакир перевел меня через реку. С мокрыми ногами падая и вставая мы шли дальше. Мы уже подходили к Шелли, но там так случилось, что мы попали в засаду армян и они стали стрелять в нас. Моему двоюродному брату Гасанову Шехрету отстрелили ноги ниже колен. Я попросила Имрана помочь ему, но никто не мог помочь. Армяне нас окружили и взяли в плен. У меня на пальце было золотое обручальное кольцо. Оно перешло ко мне от моей мамы и я много лет его не снимала. Подошел армянин с ножом и сказал: "сними сама кольцо, иначе отрежу палец." Даже не знаю как мне удалось его снять, но палец у меня до сих пор синий. Нас было 3 женщины и армяне сказали- лучше отдайте золото и деньги сами. Мы отдали и кольца и серьги, но они все равно нас после этого грубо обыскали. А у мужчин, у кого видели золотые зубы, тут же их выбивали пласкогубцами. Нас отвезли в Аскеран в тюрьму. В камере я увидела женщин с маленькими детьми. На мне была сухая теплая кофта и я ее сняла, и отдала матери укутать ребенка. Армяне вошли в камеру поставили на пол таз и потребовали, чтобы женщины отдали свои ценности. Здесь же у женщин вырывали золотые зубы. Потом увели из камеры всех молодых мужчин и женщин. Утром нас вывели из камеры во двор тюрьмы. Вокруг стояли автоматчики. Мы видели как азербайджанцу отрезали голову. Нас посадили на какой-то грузовик и повезли на обмен в Агдам. Нас обменяли на мертвых армянских боевиков.

ЯГУБ МАМЕДОВ ГАДИР ОГЛЫ - 1940 года рождения. Проживал в городе Ходжалы.

Состав семьи: Жена - Хамаил Мамедова Микаил кызы - 1936 года рождения. Сын - Вугар Мамедов Мамед оглы 1970 года рождения. Дочь - Севиндж Мамедова Ягуб кызы - 1971 года рождения. Сын - Гадир Мамедов Ягуб оглы -1978 года рождения

Проживали в 2-х этажном доме, где имелась вся обстановка. Имели земельный участок 20 соток, 5 коров, 5 телят, 30 баранов, около 100 домашней птицы, автомобиль "Москвич 2141" 1988 года выпуска.

Последний вертолет вылетел из Ходжалов 13 февраля 1992 года со стариками, женщинами и детьми на борту. С этим вертолетом я отправил свою жену и детей. Сам остался, так как я состоял и отряда самообороны, ходил на дежурство. В ночь с 25 на 26 февраля 1992 г. я был на посту. Около полуночи мы услышали гул моторов и увидели танки. Сначала, мы подумали они идут в Агдам. Часть танков направилась в направлении села Норагюх. Другая часть остановилась в направлении Ходжалы от 300-400 метров от нашего поста. 2 танка направилась в аэропорт Ходжалы. Несколько танков остановились в яблочном саду поселка Гасанабад, перед городом Ходжалы. 23 часа ночи взлетела осветительная ракета со стороны Армянского села. Мы поняли, что это был сигнал, так как с этого момента со всех сторон начался сильный обстрел из танковых орудий, автоматов. Около 4-х утра я и наш односельчанин Сервер поняли, что на посту оставаться нельзя, так как танки начали двигаться в нашу сторону. Когда мы уходили, увидели, что дом Сервера горит. Он побежал туда, потому что там оставались его жена и дети. Они спрятались в подвале того дома, где находились его жена, дети и соседи. Мы вывели их из горящего дома в землянку, где закрылись и ждали, когда пройдут танки и армяне. Когда армяне продвинулись в центр Ходжалы, мы вывели четырех женщин, одного старика, двух детей и я указал им направление в сторону села Нарагюх и сказал чтобы, оттуда они шли на азербайджанскую деревню Ашагалы. Я отделился и пошел к своему дому, и увидел там армян. Мой дом тоже горел. Я хотел вернуться туда, откуда я пришел, но там тоже были армяне. Хочу сказать, что обстановка вокруг меня казалась мне невероятной, вокруг горели дома, был дым, стрельба, крик людей, команды армян. И я решил идти к реке Гар-гар. Нагнал группу людей уже перешедших реку. Там их было около 20-ти: старики, женщины и дети. Все были раздеты и босиком шли по снегу. 27 февраля, на рассвете мы приблизились к Нахичиванской дороге. Там мы увидели армянский пост и свернули в лес, но армяне нас заметили и открыли по нас стрельбу из автомата и пулемета, люди бросились в рассыпную. Мы бежали по лесу и куда не поворачивали, везде в нас стреляли. Из нашей группы осталась почти половина, кто был убит, а кто ранен. Мы не видели дорогу, шел снег, мы искали любую тропинку, чтобы пойти вперед. Снова раздались выстрелы, я замер на месте, упал на снег там и лежал. Когда стрельба стихла я увидел, что остался один. У меня не было сил идти, уже четвертые сутки я ничего не ел, намокшая одежда на морозе заледенела. Я пытался жевать ветки от деревьев, чтобы как-то себя поддерживать. 28 февраля в сумерках я увидел впереди холм, и решил что это азербайджанское село Гюлаблы. Я побежал вперед, но навстречу мне начали стрелять и я упал. Меня окружили пять армян и сразу ударили прикладом автомата в голову. Я упал на спину раскинув руки. Первым делом они сорвали с руки часы с браслетом, но они были не золотые. Тогда они заставили меня

открыть рот и искали золотые зубы, а у меня их не было. Тогда они все стали бить меня ногами. Прикладом автомата разбили коленную чашечку и сломали левую ногу. Я уже не мог встать и тогда они взяли меня за рукав одежды и поволокли по снегу. Меня бросили на поляне, где были другие пленные: женщины, дети и старики. Там было много детей, которые даже не плакали, а скулили как щенята. Женщины просили армян разрешения, чтобы разжечь костер и обогреть детей, но армяне не разрешили, кричали: "чем больше вас подохнет, тем лучше". Потом взяли меня и двоих молодых ребят, и хотели куда-то увести. Сам я идти не мог и пожилые женщины добровольно помогли мне встать и двигаться. Нас повели в село Нахичиваник, разместили в конюшне, где было около 20-ти Ходжанлинецов. Потом пришли армяне, нас пятерых забрали и вывели из фермы. Я сам идти уже не мог, меня поднимали за волосы, били. Но двое молодых ребят помогли идти. Нас довели до возвышенности, сделали выстрел транслирующими пулями, после чего подъехал УАЗ и на нем нас повезли в армянскую деревню Дехраз. Там нас всех закрыли на большой ферме, где уже нас было 350-400 ходжалинцев. Люди были в ужасном состоянии, потому что многие потеряли своих родных - дети своих родителей, а родители своих детей. Кого-то убили, кто-то умер от ран, а кто-то просто замерз в снегу. Утром отобрали 70 мужчин и вывели их на улицу, меня в том числе. Приехала на ниве армянка Жанна, в военной форме. Жанна стала с нами разговаривать: "Я прошла по реке Гар-гар не замочив ноги, потому что шла по трупам. Поэтому не пытайтесь сбегать, я всех расстреляю." После этого нас заставили сесть в камаз и отвезли в Ханкенди, райотдел милиции. Из машины нас выбрасывали подобно мешкам, потом построили и стали разводить по камерам. В камере нас оказалось 10 человек. Там не было ничего, только бетонный пол. Так как на улице шел снег, от холода у людей останавливалось сердце. Мы пытались растереть друг друга и согреть дыханием. В сутки на 10 человек нам давали 1 буханку хлеба и 1 кружку воды на всех. 4 раза в день избивали всех подряд. Потом прошли по камерам и спросили кто знает русский, их забрали и разместили в одиночных камерах.

Сказали, что приедут волонтеры из Международного Красного Креста и будут нас спрашивать, кто скажет лишнее, после их отъезда будет расстрелян. Скажите что, у вас все нормально, есть горячий чай, еда, тепло. Меня вывели из камеры, вход которого охранялся автоматчиками из полиции. В комнате были иностранцы-1 женщина и 1 мужчина, и еще армянин Зорий Балаян. Иностранцы меня спросили: "Тебя били?" Я сказал что нет. Тогда они сказали раздевайся. Они увидели все тело черное от побоев. Затем спросили где твоя семья, и я рассказал. Потом спросили что я хочу. И я попросил помочь нам всем освободиться. 20 марта вдоль камеры по коридору шли армяне и кричали мое имя. Я отозвался и меня вывели во двор. Там находился весь личный состав армянского райотдела полиции, они смотрели как на

азербайджанского молодого парня натравили овчарку и она его порвала. Меня повели в сторону, посадили в УАЗ и повезли в сторону Агдама. Сопровождавший меня армянин спросил, кто твои родственники, и я ответил нет никого. Но оказывается мой племянник, сын брата услышал, что я попал в плен и стал меня искать. Он приехал в Агдам в руководство народного фронта, заплатил им 60 000 рублей (советские), и они обещали меня найти. В армянской машине мы сидели пару часов возле Аскеранской крепости, потом в машину сели 5 армянских боевиков и мы поехали на границу с Агдамом. Затем все вышли из машины. К нам подошли 2 бородатых человека- Аллахверди Багиров и Захид. Потом помогли мне выйти из машины и отвели в другую машину, где находились азербайджанцы. Машина приехала к Агдамскому кладбищу. Там было много людей. Моя семья не знала, что меня освободили, но мой сын в течении месяца искал меня, и когда я его увидел, расплакался и потерял сознание. Из своих односельчан я не мог никого узнать, все страшно изменились: постарели, поседели, плакали по погибшим.

ЮСИФОВ ЗАКИР ТОФИК ОГЛЫ - 1956 года рождения.

Женат. Заместитель командира военной части 843. до февраля месяца 1992 года я работал в концерне "Азал" на должности пилота-инструктора самолета АН-2 и вертолетов МИ - 8, МИ - 2. часто выполнял полеты в качестве командира вертолета в Нагорном Карабахе. В начале февраля летчиками вертолета МИ - 24 был угнан с аэродрома "Сангачалы" один вертолет летчики были русские, им была поставлена задача: "закрывать границу", т.е. необходимо было сбивать любое воздушное судно, пересекающее границы. Эту задачу вертолет не выполнил и через три дня вернулся на базу.

13 февраля 1992 года из Сангачал были угнаны еще два вертолета МИ - 24. перегнали их командиры вертолетов майор Синошкин и майор Шварев. Организовывал эти перелеты генерал Ш. Мусаев. В этот день в Забрат были присланы представители ВВС СНГ для перелета этих вертолетов обратно в Сангачалы. Но к этому моменту вертолеты были выведены из строя временно и вылететь не удалось.

14 февраля 1992 года до полудня решил вопрос об этих вертолетах, и в заключении поступила команда от генерала Ш.Мусаева перевести оставшиеся в Сангачалах шесть вертолетов. Перелет организовал командир летного отряда Алиев Явер. Мы, пять пилотов, вертолетов МИ-8 перегнали в этот день пять вертолетов МИ - 24. В феврале месяца мы занимались изучением этих вертолетов, организацией эскадрильи. Однако были сделаны вылеты двумя вертолетами в район Мартуни и в район Ходжалы. Экипаж составляли:

командир вертолета майор Синюшкин С.А., летчик-оператор Алиев Я.Я. Второй экипаж: Шварев А., летчик-оператор Широков Р.Г. вертолеты не были укомплектованы полным боекомплектом, заряжены были только пушки и то наполовину.

26 февраля 1992 года утром нам была дана команда подготовиться к вылету. Мы подготовили вертолеты. Утром в Забрат приехала машина и из нее вышел капитан, он по секрету сказал, что летит с нами и у него задача: взорвать взлетную полосу аэродрома Ходжалы. Впоследствии этот капитан погрузил ящики со взрывчаткой в вертолет, а через день привез их обратно в Забрат.

После приезда генерала Мусаева и других лиц военных к полудню мы вылетели в Агдам. Там в Агдаме узнали, что, город Ходжалы взят. Потом нам откуда-то привезли реактивные снаряды типа С -5.

В феврале 1992 года два вертолета, экипажи Юсифов-Туваев, Карлов-Широков, утром примерно в 9 часов нанесли ракетный удар по фермам села Нахчиваник Аскеранского района, т.к. по словам военных, люди из Ходжалов не могли пройти через село Нахчиваник. Далее после полудня нам дали задачу прикрыть вертолет МИ - 8, который летит в район Аскеран для уборки трупов. Прикрывая вертолет, мы обстреляли из пушки позиции армян.

28 февраля 1992 мы получили задачу эвакуировать жителей села Умудлу Мардакертского района. Задачу выполняли четырем вертолетами МИ - 24 и двумя МИ - 8.

29 февраля 1992 года мы снова выполняли два вылета в село Умудлу: МИ-8 и два МИ-24. После полудня в аэропорту Агдам получили эвакуировать трупы погибших ходжалинцев из района Аскеран. Мы сопроводили вертолеты МИ-8 до места посадки с группой корреспондентов, а сами встали в круг для прикрытия. В тот момент из Аскерана по нам была пущена ракета, мы отошли, сели в Агдаме. Осмотрели вертолеты, повреждений не было, после повторного взлета мы обстреляли из пушки Аскеран. Была пущена ракета, далее сопроводили МИ - 8 с группой корреспондентов и подобранными трупами до аэродрома Агдам.

Наибольшее количество трупов в гражданском без оружия мы обнаружили в районе между пунктом Нахчиваник и городом Аскераном. На небольшом участке местности лежало более ста трупов. Было много детей, женщин, убиты были семьи, последовательно лежали дед, бабушка, трое детей, беременная женщина с раненой головой. Видно было, что этих людей добивали после смерти или раненых.

Все задачи на вылет мы получали от генерала Ш.Мусаева.

О какой-либо подготовке крупной операции с помощью вертолетов мне в то время не известно.

В феврале месяце наша эскадрилья находилась в стадии начального

формирования, не были решены вопросы организации, обеспечение боевыми снарядами, технического обслуживания. Таким образом проводить крупные операции вертолетами не было возможности.

Из восьми вертолетов только четыре были укомплектованы экипажами, где командирами были: Сенюшкин С.А., Туваев С.В., Карлов Б., Шварев А. - летчики перешли к нам из Сангачал и согласились служить у нас в качестве инструкторов. Впоследствии Сенюшкин и Карлов погибли, а Карлов после ранения потерял профессиональную трудоспособность. Таким образом, в то время в резерве подготовленных летчиков не было.

Впоследствии только 11 апреля 1992 года два командира вертолета Саттаров и Юсифов стали выполнять полеты самостоятельно.

В то время противоракетных средств АСО у нас не было, нам со стороны генерала Мусаева обещали доставить, откуда мне не известно.

До 26 февраля в военных операциях я не участвовал и о каких-либо военных операциях в зоне Нагорного Карабаха мне не известно.

Кроме вертолетов МИ - 24 в марте исправили еще вертолет МИ-24, находившийся в Сангачалах и перегнали его в а/п Забрат.

В апреле месяце Министерство обороны для нашей войсковой части закупило через компанию "СИТИ" из завода города Казань два вертолета МИ - 8 и МТВ - 1. Эти вертолеты никакими средствами не были укомплектованы, а также никаким вооружением не был укомплектован, т.е. эти вертолеты были чисто гражданскими вертолетами. Эти два вертолета под номерами 25125 находятся в воинской части и выполняют полеты чисто гражданского назначения.

ЭЙВАЗОВА НАТАЛЬЯ ИВАНОВНА - 1950 года рождения, украинка, замужем.

По существу заданных мне вопросов показываю, что я с первого января 1992 года по 17 июля 1992 года работала заместителем директора по производству авиакомпании "Азал панх" (применение в народном хозяйстве). В середине февраля 1992 года, точного числа не помню, в аэропорту "Забрат" появился сначала один, а затем восемь штурмовых вертолеты МИ-24 эти вертолеты принадлежали Министерству обороны республики. Эти вертолеты только базировались на территории авиакомпании, и заправлялись и эпизодически обслуживались диспетчерской службой авиакомпании. Потому что эти вертолеты подчинялись только министерству обороны Шахину Мусаеву. Первым вертолетом управлял, Сергей Туаев, в настоящее время он командир вертолетного полка военной части ...

Потом к ним перешел командир летного отряда авиакомпании Явер Алиев оглы, который 28 февраля на тренировке погиб. С ним вместе ушел Сеношкни из Сангачальской воинской части, также майор Швыров, Ширинов - молодой пилот. Карлов Евгений Николаевич-майор, который погиб в марте 1992 года в Карабахе. От нас перешли к ним - Закир Юсифов, Ханлар Саттаров, Закир Меджидов, Фахраддин Мусаев - пилот авиакомпании. Очень много пилотов затем перешли в МО на вертолет МИ - 8 и МИ - 2. Хотя в феврале 1992 года в Мо еще своих МИ - 8 не было. Первые два вертолета МИ- 8 наша авиакомпания в марте 1992г. Пригнала для Министерства обороны. Эскадрилья МИ - 24 полностью подчинилась Шахину Мусаеву - бывшему министру обороны. С июня 1992 года вышеуказанные вертолеты МИ - 24 базируются в поселке Кала. Указанные вертолеты МИ - 24 были оборудованы вооружением, в начале боеприпасов не было, затем привезли и хранились в наших складах. Заправка вертолетов производилась по гарантийному письму Министерства обороны. Диспетчерская служба аэропорта "Забрат" эпизодично обслуживали вертолеты МИ - 24 Министерства обороны. Отдельный журнал диспетчерской службой не велся. Иногда наш технический состав осматривал вертолеты МИ - 24 по просьбе работников Министерства обороны. Стоянка и осмотр вертолетов производилась без оплаты со стороны Министерства обороны. Техническим составом руководил начальник ПДО (производственно-диспетчерский отдел) Мирзоев Фазил Рза оглы. О базировании и обслуживании вертолетов МИ - 24 производились без каких-либо официальных документов между Министерством обороны Ир концерном "Азал". Все это производилось по указанию Министерства обороны. Конкретно по Ходжалам никаких заявок ни от кого не поступало о спасении, о помощи населению Ходжалы, в авиакомпании не было. В отношении восьми МИ - 24 Министерства обороны я ничего не знаю, они подчинялись Ш.Мусаеву. Первоначально, создание вертолетной эскадрильи МИ-24 производилось без согласования с авиакомпанией со стороны Министерства обороны.

Дополняю, что вертолеты МИ - 8 и МИ - 8 МТВ авиакомпании являются чисто гражданскими воздушными судами и не приспособлены для полетов в зоне ведения боевых действий. Поэтому использование этих вертолетов в Каорабахе и привело к гибели экипажа командира вертолета Серегина и пассажиров в районе и Шуши 28 января 1992 года.

МАХЛИГА АБЫШЕВА АМРАХ КЫЗЫ - 1943 года рождения. Проживала в Ходжалы.

Состав семьи: Ильгар Абышев Нияз оглы-1964 года рождения, его жена-Техран Абышева Камал кызы -1963 года рождения, мой сын Садад Абышев Нияз оглы-1967 года рождения, мой сын- Ильтизам Абышев Нияз оглы-1970 года рождения, моя дочь- Наджиба Абышева Нияз кызы-1975 года рождения.

Проживали в одноэтажном доме, состоящем из 4-х комнат. Имели всю необходимую обстановку, 2 старинных ковра ручной работы. Имели земельный участок 17 сот, 4 коровы, 20 баранов и 12 ягнят. Домашние птицы- куры, гуси, индюки около 100 голов.

В конце января невестка и моя дочь улетели в Агдам к родственникам, потому что мы боялись их здесь оставлять. Мой старший сын Ильхам тоже отправил в Агдам свою жену и детей, и тоже переехал жить ко мне. 25 февраля все 4 сына были на посту самообороны. Я оставалась дома с соседями. В полночь пришел брат моего покойного мужа и сказал, чтобы мы уходили в лес. Хотя шел сильный обстрел села, я отказалась, и стала ждать сыновей. За мной пришли Ильгар и Ильхам и сказали, что 2 других моих сына ждут меня в конце села. Мы спустились в низкий край села, там уже было много людей. К реке мы не смогли пробиться, потому что в нас стреляли и везде лежали погибшие. Мы повернулись к пяти этажке и спрятались на первом этаже. С нами было несколько ребят с автоматами, которые пытались нас охранять. Когда армяне хотели нас окружить, с крыши стал стрелять сын Гияса, отразил их отаку. Позже там же он и погиб. Стемнело, опустился туман и пошел снег. Люди не знали, что делать и куда идти. И одна часть пошла в лес через реку Гаргар, а я пошла с группой людей к горе Боздаг. Мы перешли гору и вышли на какую-то деревню. В одном доме горела киросиновая лампа, мы стучались, но нам не открыли. Мы поняли, что это Ханабад. Мы прошли деревню через виноградники и вышли к Агдамскому кладбищу. Из кустов рядом с кладбищем выскачили армяне- это был рассвет 27 февраля. Они стали стрелять и окружили нас. Тут же сразу стали снимать с нас все ценное. С некоторых сняли даже национальную одежду и погнали нас в Аскеран. там посадили в тюрьму в камеру, где было много женщин и детей. От криков и плача детей невозможно было дышать. Через окно мы видели, как молодых азербайджанских ребят выводят за забор тюрьмы и сразу слышали автоматные очереди. Также выводили и молодых девушек, тоже расстреливали. Никто из них не вернулся живым. Через несколько дней они стали собирать группу из 87 человек, для обмена. Я хотела остаться из-за сыновей, но они потребовали, чтобы я уехала. Я плохо помню сам обмен, но уже в Агдаме узнала, что нас обменяли на 2 трупа иностранных армян. Каждый день я приходила к Агдамской мечети, чтобы узнать о судьбе сыновей. Через 9 дней привезли 5

пленных. и там был мой сын Ильтизан. Я все равно продолжала ходить и искать моих других сыновей, и вот в конце марта привезли еще 12 человек, и там были мои сыновья. Они были в очень плохом состоянии: избитые до костей, потому что раны не заживали. Мой младший сын Садад пошел воевать, он сказал, что я все равно не смогу жить спокойно, пока они такое творят.... В 1993 году он погиб в боях за Агдам.

АЗИЗА АЛЕКПЕРОВА СЕВИНДИК КЫЗЫ -1924 года рождения.

Проживала в Ходжалы.

Состав семьи: муж Алекпер Алекперов Алыкиши оглы-1909 года рождения.

Мой муж инвалид ВОВ. Погиб во дворе нашего дома от взрыва ракеты Алазань. в январе 1992 года. 25 февраля, я находилась дома, когда пришел сын и забрал меня к себе. У него было 3 детей и я пошла помогать. Мы с невесткой, несмотря на обстрел, уже замесили тесто, когда мимо дома побежали люди с криками "армяне!". Недалеко от нашего дома был клуб и там люди уже видели армян. У соседей, ни в одном доме не осталось ни одного мужчины, все ушли на пост самообороны. Мы с невесткой и детьми решили спрятаться, но прибежал старший внук, уже школьник и стал кричать, чтобы мы уходили совсем, потому что вся деревня уже горит. Мы быстро собрали детей и пошли к реке Гаргар. Там были женщины старики и дети и никто не знал куда идти. Мы начали подниматься в гору, но по нас стали стрелять. Я увидела, как упала убитая наша односельчанка, мы побежали на другую сторону и долго шли по лесу. Я шла и плакала, не могла поверить, что все это с нами происходит на самом деле. Впереди мы увидели асфальтированную дорогу. На ней стояла бронетехника, и из них стреляли в любого человека кого они видели. Люди не знали куда бежать. Одна женщина с дочерью, раненная упала на колени. Дочь хотела поднять мать, чтобы нести, но в этот момент в них бросили гранату они погибли вместе. Мы поднялись на выступ и там среди людей я увидела мать главы исполнительной власти Эльмана Мамедова. Рванул снаряд и я упала, и потом увидела, что мать тоже лежит рядом. Пуля попала ей в голову. Я кричала дочери не подходи, сняла с себя пальто и накрыла мертвую женщину. Ко мне подбежали 2 мои внуки- одной 12 лет, другой 4 года. Они кричали бабушка, бабушка вставай. Я встать не могла, ползла на коленках. И вдруг увидела свою старшую дочь она лежала без сознания. Я пыталась привести ее в чувство, но потом увидела, что голова ее пробита. Она была мертвой. Вокруг столько было мертвых, что нельзя было вступить, везде мертвые женщины и дети. У моей дочери осталось шесть детей.

Все мои внуки окружили меня и плакали. Подняться я не могла, потому что получила осколочное ранение в левую часть брюшной полости, я двигалась ползком, а дети меня тащили. Вдруг я заметила, что мы возле сопки Гара Гая. В стороне мы увидели армян, но рядом было маленькое озеро и мы там спрятались прямо в воде. Две внучки были со мной в воде и я еще на себе держала Ильгара, ему полтора года. Но 4-х летнюю Айгюн мы не успели спрятать и армяне ее забрали. Мы не знали, что они ушли и боялись выходить. Но потом внучка услышала мужские голоса, говорившем по азербайджански. Мы закричали и они вытащили нас из воды, сами мы уже не могли выйти. Среди них старшего звали Ягуб Раев. Меня несли на спине, а детей на руках. Я видела, что они устали и просила меня бросить, но они меня вынесли. Возле Агдама к нам навстречу бежали мужчины и ехала скорая помощь. Потом нас положили на машину скорой помощи, а сами вернулись к Нахичиваникской дороге помогать людям. Потом нас привезли в мечеть и там я узнала, что мои сыновья, зять, все убиты. Мою старшую дочь, у которой осталось 6 детей сирот звали Азизова Зарифа Алекпер кызы.

ГЕВХАР ГАСАНОВА АМРАХ ГЫЗЫ - 1947 года рождения. Прожи-

вала в Ходжалы.

Состав семьи: муж- Имран Гасанов Алекпер оглы-1940 года рождения, сын Мехти Гасанов Имран оглы-1966 года рождения, дочь- Кенуль Гасанова Имран кызы 1969 года рождения, Севиль Гасанова Имран кызы-1971 года рождения, сын Наваи Гасанов Имран оглы 1979 года рождения, свекровь- Гюнеш Гасанова Абдул кызы-1910 года рождения, сестра мужа- Мехмер Гасанова Алекпер кызы -1941 года рождения, сестра мужа Катиба Гасанова Алекпер кызы - 1951 года рождения.

Проживали в 1 эт-м доме, состоящего из 4-х комнат. Имели всю обстановку. 5 ковров ручной работы, машину "ВАЗ 21011". Имели земельный участок 32 сотки, коров -5 голов, 10 баранов, куры, гуси, индюки около 100.

Последним вертолетом 13 февраля я отправила Севиль и Наваи в Агдам к родственникам. Муж со старшим сыном Мехти ходили на пост самообороны. 25 февраля они были там же. Вечером начался обстрел, но стреляли сильнее чем обычно, мы, женщины собрались в подвале у соседа Рагима Тамбаров. Где-то около 3-х часов ночи к нам в подвал зашел односельчанин Али Алиев и сказал, чтобы мы срочно уходили, потому что армяне входят в село. Мы ушли, а он пошел искать своего сына. Мы спустились к реке Гаргар, перешли и пошли в лес. Вокруг было много людей. Люди плакали стонали кричали, никто не понимал что происходит. Все шли к Нахичиваникской дороге.

Моя секрость не могла больше идти, ведь ей было 82 года. А ее дочки, сестра моего мужа отказались оставить мать одну. Больше мы о них до сих пор ничего не знаем.. В лесу нас догнал муж с сыном, мы шли по снегу, кто как мог. Недалеко мы увидели Нахичиваникскую дорогу. На ней стояли танки и еще танки на колесах, и вдруг они стали нас расстреливать. Стреляли и пушки, пулеметы и автоматы. Люди побежали в разные стороны. Дети потеряли родителей, родители детей. Я видела девочку лет пяти, пуля попала ей в голову, потому что пол головы не было. Я не знаю как перебежала дорогу с другой стороны и спряталась в кустах. Не знаю сколько времени я там просидела, потом я услышала, что где-то тихо говорят на азербайджанском языке. Я пошла к этим людям, там было несколько мужчин и женщин, а также моя старшая дочь. Мы с дочкой хотели вернуться за своими, но нас не пустили. Мы ждали рассвета, чтобы определить дорогу. Боялись разжечь костер, чтобы отогреть руки и ноги. Очень медленно мы продвигались в сторону Агдама. Мы вышли к своим. На другой день возле Агдамской мечети я нашла своего сына, но мужа нигде не было. 28 февраля, вечером мне сказали, что привезли тело мужа. У него было пулевое ранение в сердце на вылет. 29 февраля мы его похоронили.

ЕГЯНА МАМЕДОВА ГУСЕЙН КЫЗЫ - 1963 года рождения. Проживала в *Ходжалы*.

Состав семьи: мама- Алиева Фильяр Эмрах кызы-1930 года рождения.

Проживали в одноэтажном доме, состоявшего из 2-х комнат, имели всю необходимую обстановку. Имели также земельный участок 12 соток, 15 кур и 20 гусей.

25 февраля 1992 года, когда начался обстрел, мы с мамой пошли к соседю Садаю Мамедову Сулейман оглы в подвал. Кроме нас там уже были Ляtif Мамедов и его жена Севиль Гаджиева. В подвале было слышно, что идет сильный обстрел ракетами. Соседи сказали что, надо уходить, спасаться, но мы не поверили, потому что не знали, что армяне уже вошли в село. И мы остались там. Утром мы увидели, что в селе никого нет и пошли к реке Гаргар, но перейти не успели. Нас окружили армяне 4 человека и стали стрелять. В Садаю Мамедова выстрелили и он упал, но перед этим была убита его жена Севиль. Нас привели снова в село, и закрыли в доме Севиндика Пашаева. Там в течении часа, нас избивали шомполами. Все что на нас было одето, т.е. кольца и серьги сняли. Потом повели туда, где раньше был сельский магазин. Внутри, все было забито бойцами самообороны села, около 100 человек и они были ранены, избиты, ни одного здорового. Там был старший брат Аки-

фа Гаджиева -Сулейман. Он был очень сильно избит, голова разбита, руки и ноги сломаны. Его мучили особенно зверски за брата. Потом меня с мамой и Лятифа с сыном Сулейманом увезли в Ханкенди. Нас оставили с группой около 20-ти человек, там были женщины, дети, раненные и избитые мужчины. Нас заставили сесть в старый сломанный автобус и в нем мы провели трое суток без воды и без хлеба. Потом приехал военный грузовик и нас погрузили туда, а кто не мог ходить просто закидывали. Грузовик поехал в направлении Физули, и в армянском селе Красный базар нас закрыли на скотоводческой ферме, где мы пробыли еще сутки. Потом пришли армяне и выбрали 2-х пожилых женщин, которые могли ходить и сказали: "Идите в азербайджанское село Гаджар, там есть армянский УАЗ, если вы договоритесь, чтобы его отдали, мы отпустим остальных." Вечером нас вывели из фермы и повели на Физулинскую границу. Армяне были на лошади. То в рысь пустят, то еще как. А мы бежали из последних сил, снегу по колено. Но армяне сказали: "кто отстанет, тот остается здесь." Возле границы они нас взяли в круг с автоматами на перевес. Потом подошли два азербайджанца и принесли с собой канистру бензина и много сигарет. А машину, как мы потом узнали, отдали раньше. Нас привели в азербайджанскую деревню, мы были в ужасном виде: халаты, босиком с почерневшими ногами. На другой день нас перевезли в военный госпиталь, где нас и нашли родственники.

ГАНАХЕТ ГАДЖИЕВ МАГОМЕДАЛИ ОГЛЫ -1940 года рождения. Проживал в *Ходжалы*.

Состав семьи: жена- Гаджиева Диляра Бахрам кызы-1940 года рождения, дочь- Гаджиева Гюляр Ганахет кызы-1967 года рождения, дочь-Гаджиева Тарана Ганахет кызы-1970года рождения, сын- Гаджиев Мубариз Ганахет оглы-1972 года рождения, дочь- Гаджиева Ситара Ганахет кызы-1974 года рождения.

Проживали в двухэтажном каменном доме, 12 комнат. Со всей обстановкой. 2 телевизора, 2 холодильника, 32 старинных ковра ручной работы, 60 баранов, крупно-рог скот -5. Имели 30 соток земли.

В декабре перед новым годом я вывез в Агдам жену и детей. В моем доме собрались 2 сына моего брата- Гаджиев Мамед Гаджи оглы-1953 года рождения, Гаджиев Таир Гаджи оглы -1957 года рождения, 3 сына моей сестры- Илхам Кулиев 27 лет, Азер Кулиев-18 лет, Хикмет Кулиев -29 лет и их отец Кулиев Ягуб 1940 года рождения, и еще Кулиев Аплахверди -96 лет. Потом пришли еще около 40 человек в мой дом как в убежище, я был как Аксакал, командир народного ополчения. 25 февраля, примерно в 22 часа пришел до-

мой с поста. Уже начался обстрел села и в ворота моего дома попал снаряд от танка. Вокруг все дома уже горели. Мой дом расположен на пригорке и я видел, как в село входили 12 танков, они стреляли, за ними бежали армяне с автоматами. Я понял, что надо увести людей из моего дома, т.к. там были женщины с детьми. Мы повели всех в направлении реки Гаргар. Шли по руслу реки в направлении Аскерана. Мы увидели, что впереди нам перекрывают дорогу, но не поняли кто, русские или армяне. Они стали в нас стрелять и люди побежали в разные стороны. Кто в гору, кто в лес. Большая группа около 300 человек, шли через лес в сторону Нахичивани и я вместе с ними. По дороге, очень много, только я насчитал больше 70-ти человек остались в снегу замерзшими. Помню, остановились отдохнуть и 12 человек сжались друг с другом, чтобы согреться, но уснули и так замерзли. Погибло очень много детей. Через 3 дня мы вышли к армянскому селу Аранзани. Нас окружили и сразу сходу застрелили 17 человек. Нас загнали в какое-то здание и держали 2 суток. Никто нам не давал ни воды, ни еды, потом пришли армяне и отобрали 20 мужчин покрепче и отвезли нас на самосвале, а остальных стариков, женщин и детей куда-то погнали. Я еще хочу сказать, что в реке Гаргар, я видел убитых, примерно 600 человек. В Ханкенди нас привезли 28 февраля. И когда выгрузили из машины, среди армян я увидел знакомых из соседней деревни. Меня связали и отвезли на автобазу, там я увидел повешенный труп мужчины без рук, без ног. Рядом плакала и кричала женщина с ребенком. Наверное, это был ее муж. В кузове машины я связанный лежал несколько часов, потом пришел армянин и посмотрел на меня. Я узнал его, это был Армен-директор автобазы. Меня вытащили и повели в подвал. В подвале меня развязали и оставили одного. Я хотел прислониться к стене, но увидел, что в стену были воткнуты гвозди и куски стекла. Через несколько дней сюда в подвал привели еще 2-х азербайджанцев из Мартунинского района. Одному было 15 лет, другому 35 лет. Они были чуть живые. Утром пришли 5 армян, заперли дверь изнутри. Один армянин посмотрел на 15-ти летнего и сказал: "хороший барашек". Они его стали держать, оттянули его руку и отрубили топором, потом вторую. Потом вскрыли грудную клетку, вырезали сердце и стали махать передо мной. Кричали, что я следующий. Когда сердце было уже у армянина в руках, тело мальчика еще дергалось и кричало.

Мне показалось, что я тоже умер. Потом я услышал, что кто-то стучал в дверь. Ее открыли и зашел здоровый крупный армянин. Что-то сказал армянам и те ушли. Потом пришли еще двое с большим целлофаном, завернули останки мальчика и унесли. Потом меня и второго азербайджанца повели в другой подвал. И так нас били, что мы не знали живы мы еще или нет. Я 18 суток с момента плена ничего не ел и не пил. А второй, кто был со мной в подвале упал и больше не двигался. Еще в подвале было 4 женщины и двое детей, а в углу лежал труп женщины. Видно, что она была беременна, и у нее

был разрезан живот, и она вся была исцарапана. Женщины рассказали, что когда погибшей разрезали живот, армяне проволокой привязали живую кошку к ее животу. И пока она была жива, армяне стояли и смеялись. Я не знаю сколько прошло дней. Но когда меня вывели из подвала было утро. Посадили в УАЗ и куда-то повезли. Когда привезли загнали в какое-то безумно холодное помещение. 5 суток я был там. Никто даже не заглядывал. Я уже мало что чувствовал и мало что понимал. Одежду у меня отняли раньше и я был только в рубашке, и в брюках, и весь заледенел. На какой-то день открылась дверь и зашли трое армян. Старый спросил меня на азербайджанском кто я и откуда. Я ответил и они ушли. Через како-то время пришли 2 армянина-поллицейских, завязали мне глаза, посадили на какую-то машину и куда-то повезли. Когда приехали, сняли повязку и я понял, что меня привезли в РАЙ отдел милиции Ханкенди. Меня подняли на 3 этаж в камеру. Снова пришел старый армянин, которого я уже видел и стал расспрашивать о родственниках. Спросил, сможет ли мой брат обменять меня на армянина. Я ответил да, хотя не был в этом уверен и они ушли. Потом открылась дверь и в камеру бросили человека. Я его спросил: "кто ты". И он вдруг ответил: "А ты разве меня не узнал? Я Алескер Ханлар оглы -учитель из Ходжалы." У него было пулевое ранение тазобедренного сустава., нижняя часть у него не работала. Он попросил воды, но я не мог ему помочь, воды не было. Он попросил, чтобы я поплакал, чтобы капли слез упали на его губы, чтобы он спокойно умер. Я взял его руку и дал ему потрогать мой язык, что он сухой. Тогда он попросил взять его на руки. Я лег на землю и положил его на себя, обнял и качал как маленького ребенка. Так он и умер. Через 2 дня в камеру крикнули: "вы живы?" Я ответил, что один умер. Зашли армяне, при мне выбили у мертвого золотой зуб, потом его унесли. Еще через несколько дней, привели троих и я узнал, что это мои соседи по Ходжалы. У одного в верхней челюсти были золотые зубы. Армяне стали его бить и сказали, чтобы он сам вырвал себе золотые зубы, иначе отрежем голову. Но он сказал, что делайте что хотите, но я сам не могу. Тогда армянин принес вилку, вскрыл ему десны и выковырил ему зубы у живого. Потом привели еще троих азербайджанцев, но они даже разговаривать не могли. Вошли 5 бородатых армян. У одного в гражданской одежде был пистолет Макарова, а у других палки с вбитыми гвоздями. Стали всех нас избивать. Мы кричали, что застрелите, но не мучайте. Но армяне кричали, что нет, мы хотим именно мучить вас. Потом армянин с пистолетом подошел к лежавшему рядом со мной и выстрелил ему в голову. Они ушли и забрали труп с собой. Потом пришел старик армянин, который спрашивал про моего брата. Он привел азербайджанца, который под мою диктовку написал письмо брату. Раз в 3 дня, нам давали отвар с зернами пшеницы, в день кусочек хлеба-не больше 100 грамм и 1 пол литровую кружку воды на 6 человек. В нашей камере 20-ти летний парень умер от голода. Он был единствен-

ный сын в семье. Примерно через неделю пришел старик армянин и принес бумагу, где почерком моего брата было написано, что "я стараюсь". С нами в камере был свекр моей племянницы. Армяне его увели и сказали, что на обмен. А потом я узнал, что ему отрезали голову. За время 52 дня плена на моих глазах замучили на смерть 12 человек. Когда меня везли на обмен, со мной везли труп моего сокамерника. Его обменяли на труп армянина.

МАМЕД НАГИЕВ АГАЛАР ОГЛЫ - 1953 года. Проживал в Ходжалы.

Состав семьи: отец- Агалар Нагиев Зульфугар оглы-1924 года, инвалид ВОВ 2-й группы., мама- Ненегиз Нагиева Сеидага кызы-1928 года, моя жена- халида Амирасланова Гамза кызы-1960 года.ю мой сын- Эльмин Нагиев Мамед оглы-1984 года, дочь- Айсель Нагиева Мамед кызы-1986 года, мой брат - Фахраддин Нагиев Агалар оглы-1958 года, мой брат - Икрам Нагиев Агалар оглы-1964 года.

Жили в 2-х этажном доме из 10-ти комнат. Имелась вся остановка- 12 старинных ковров ручной работы. Имели автомобиль "ВАЗ 21011", каменный гараж. земельный участок 15 сот.

Еще 13 февраля последним вертолетом я отправил маму, жену и детей в Агдам к родственникам. Остались мы- 3 брата и отец. Я, как врач, ходил по домам и лечил больных и раненных, а братья дежурили в отряде самообороны.

25 февраля братья были на посту, а я находился в доме, где было двое раненных. Там же находилось 21 человек присланных из Баку под командой Агиля Гулиева. Так как вечером начался сильный обстрел. Я сказал, чтобы раненных выносили из села в направлении Агдама. На тот момент в селе было еще 15 раненных и я пошел по их домам. Но мне сообщали, что раненных становилось все больше и больше. Я не успевал всем помогать, разрывался, ведь я был один врач на всех. А о своих братьях и отце я ничего не знал. Ночью стало ясно, что армяне заходят в село. И я организовал людей, чтобы выносили раненных из села. Наша группа пошла в сторону Кятикского леса. Фактически у меня не было никаких лекарств и даже перевязочных средств. Я сам и другие, кто шли с нами, рвали свои рубашки и использовали как бинты. В нашей группе было больше 120 человек + больше 20-ти раненных. Мы шли по лесу, часто натыкались на группы армян, они в нас стреляли и снова были убитые и раненные, убитых оставляли, а раненных нес с собой. Мы шли уже 2 суток на рассвете 27 февраля сделали привал. По дороге умерло много людей от сердечных приступов, много замерзло в снегу, а также скончалось 8 тяжело раненных. Наша группа снова стала двигаться и впереди идущие услышали, что кто-то нас зовет на Азербайджанском языке. Некоторые люди пове-

рили и побежали вперед, и сразу в них начали стрелять в упор. Люди бросились в рассыпную, кто куда. Я с небольшой группой попал в небольшую лощину, с нами была женщина с 9 летним ребенком, и мальчика ранило. Я дополз до ребенка и перевязал. В этот момент нас окружили армяне и взяли в плен, отвели нас в армянскую деревню Дехраз. Закрыли в большом здании, всех обыскали, отняли все ценное. У некоторых женщин вырывали с кровью серьги из ушей. Потом отвели в сторону 13 человек в военной форме. Я с начала тоже был в военной форме, но Гумбат Испандияров поменял мне одежду и этим спас меня. А братьев Усубовых-Закира, Алияра, Эльшада, еще Аладдина Пашаева, Вугара Ибрагимова, Шахина Мамышева, Усуба Алигаева, а также Ровшана и Тофига расстреляли на глазах у родных и близких. Несколько дней мы находились в этом помещении. И я кому как мог старался помочь. Когда армяне увидели, что я одного раненного зашивал просто иголкой с ниткой, они меня схватили и стали избивать. Но родители расстреленных братьев Усубовых, закрыли меня собой и закричали- вы уже убили наших троих сыновей, оставьте его нам. Позже, нашу группу людей провели по дороге Абдал- Гулаблы и на кого-то променяли. Очень много людей избитых в Дехразе в плену, скончались по дороге от побоев.

АЛМАРА КЕРИМОВА ИФРЕТ КЫЗЫ - 1937 года рождения. Проживала в Ходжалы.

Состав семьи - муж - Рагим Керимов Сулейман оглы-1941 года рождения, дочь - Валида Керимова Рагим кызы - 1971 года рождения, сын- Аллахверди Керимов Рагим оглы-1974 года рождения, сын - Намик Керимов Рагим оглы-1977 года рождения, сын- Джейхун Керимов Рагим оглы-1985 года рождения.

Проживали в 2-х этажном доме из 4-х комнат. Имелась вся обстановка-15 старинных ковров ручной работы. Имели 15 коров, 7 буйолов, 38 баранов. куры, гуси-много не помню сколько.

13 февраля с последним вертолетом мне удалось отправить детей к родственникам. 26 февраля муж был на посту самообороны. Когда начался сильный обстрел муж пришел домой за мной и повел меня к соседу, где была яма, укрепленная как убежище. Ее построили еще раньше специально от обстрелов, ведь нас обстреливали весь 91 год. В убежище уже было человек 40. мы сидели там несколько часов. Потом мужчины вышли и увидели что все село горит. И везде кричали, что армяне уже в селе. Мы поняли, что надо уходить. Наша группа пошла к реке Гаргар. Там мы увидели огромное скопление людей, все переходили через реку и шли в лес. Мы тоже перешли реку и пошли по окраине леса в направлении армянской деревни Кетик. Потому что от-

туда мы уже знали как идти в Агдам. Но мы не дошли до деревни. Потому что появились собаки - овчарки и стали на нас лаять и прыгать, и тут же по нам стали стрелять армяне. Люди рассыпались. Я, муж и еще несколько людей оказались у холма Кетик. На верху мы увидели армян и они стали кричать на азербайджанском, что идите сюда. Но мы побежали и они стали стрелять нам в след. Три дня мы блуждали по лесу, искали дорогу. Днем мы прятались, а ночью шли. Но идти мы уже не могли, потому что люди были полузамерзшие, без еды. Мы жевали ветки деревьев и ели снег. Мы боялись разжечь костер, что армяне нас увидят. Так мы кружили по лесу натякались на обстрелы, люди метались кто куда, уже несколько дней как я потеряла мужа из виду. В какой-то момент я оказалась одна и уже стала готовиться к смерти, я не хотела жить. Но вдруг увидела человеческий силуэт- это был соседский сын, ему было 27 лет. Он хотел поднять меня из снега, чтобы помочь идти с ним дальше. Но здесь в нас стали стрелять и подошли армяне. Они спросили- кто он тебе и стали его избивать. Я стала плакать и кричать, что это мой сын, и умоляла оставить его в покое. Нас привели в армянскую деревню Пирджамал. Закрыли нас в каком-то сарае, где было много людей, больше 100 человек-женщины, дети и старики. Всех мужчин- молодых и старых очень сильно избивали. А молодых девушек собрали и увезли в Ханкенди. Через несколько дней меня и 6 женщин моего возраста на машине увезли в Аскеран. Позже нас отвезли к Агдамскому кладбищу и на кого-то обменяли. В Агдаме я нашла своего мужа с отмороженными ногами, которые пришлось ампутировать.

МАМЕД МАМЕДОВ ДЖУМШУД ОГЛЫ - 1932 года рождения. Проживал в Ходжалы.

Состав семьи: жена- Сурудж Мамедова Нариман кызы.

Жили в 1 этажном доме, состоящего из 3-х комнат. Имелась вся обстановка - 4 ковра ручной работы. Имелось 10 баранов, земельный участок 20 соток.

25 февраля жена была дома, а сам я находился на посту самообороны. Услышал звук танков и увидел, что они ехали к аэропорту Ходжалы. Мы поняли, что надо уходить и перешли реку Гар-гар и двигались в направлении Кятикского леса. Наша группа была немного больше 10-ти человек. Мы не знали дороги и поэтому бродили по лесу 5 суток. 4 человека умерли прямо на ходу, шли, упали в снег и больше не поднялись. Люди себя не помнили от усталости и холода. На 5 ночь осмелились развести костер, чтобы согреть детей, но дети все равно плакали и в ночной тишине их плачь казался очень громким. Нас стали обстреливать, но снег был по пояс и мы не могли никуда бежать, нас окружили армяне и взяли в плен. Гнали больше 2-х километров и

потом завели на какую-то ферму. Сосульки свисали сверху. Там было свыше 100 человек, из них половина дети. Каждое утро забирали по 5-6 человек помоложе и уводили. Больше никто никогда о них ничего не слышал. Там было несколько семей турок-месхетинцев. У них были дочери 10-12 лет, они были очень красивые. Армяне увели их, издевались над ними, потом застрелили. Каждый день, постоянно всех избивали. У кого были золотые зубы выдергивали плоскогубцами и не смотрели, что женщины, мужчины, старики. Один день нас примерно 50 человек загрузили в грузовик, запрессовали. У борта поставили автоматчика с овчаркой, привезли в Аскеран. Как мы поняли, что это была тюрьма. Нас разделили на 2 группы и развели по камерам. Мы увидели, что наша камера вся была в крови, потолок, стены. Зашли армяне и стали искать у кого-нибудь золотые зубы. Но ни у кого ничего не осталось, все вырвали еще раньше. От злости один армянин меня так ударил, что сломал мне челюсть, и еще потом сломал мне ребро. Каждый день нас всех сильно избивали. Некоторых сажали в ледяную воду по колено на ночь. У них сейчас, кто остался жив, ампутированы ноги

ФИТАТ МАМЕДОВА САЛМАН КЫЗЫ - 1960 года рождения. Проживала в Ходжалы.

Состав семьи: муж- Салим Гашимов Керим оглы -1963 года рождения, сын- Гюндюз Гашимов Салим оглы -1990 года рождения, еще я имела беременность 3 месяца.

Проживали в 1 этажном доме, состоящем из 4-х комнат. Имелась вся обстановка -2 старинных ковра ручной работы. Земельный участок 12 соток. Мы только начинали свое хозяйство.

Мой муж был военный, прапорщик и поэтому постоянно был на посту самообороны. Еще раньше во дворе он построил укрытие от обстрела, где всегда прятались я и соседи. 25 фев, когда начался сильный обстрел к нам никто не пришел. Я сидела в укрытии потом услышала, что щенок царапается в дверь и вышла посмотреть. Оказывается, все ушли. Я взяла ребенка на руки и пошла к реке Гар-гар. Увидела, что люди идут к лесу, но сама я не смогла подняться на гору и пошла с ребенком вдоль железной дороги. Когда я дошла до окраины леса, уже светало. На Аскеранской крепости установили прожектор, когда я видела, что луч ко мне близко, я пряталась. Но потом меня все же осветили и стали стрелять. Я почувствовала, что в меня попала пуля, и от страха, из последних сил, с последней надеждой я побежала в сторону деревни Ахмедовар. Я увидела несколько мужчин, они кричали мне на азербайджанском, что беги быстрее, но по мне снова стали стрелять и я упала.

Очнулась, когда меня подобрали на руки эти мужчины. Они положили меня на пальто растеленное на снегу, и стали помогать мне отвязывать платок со спины, в котором ко мне был привязан ребенок. Когда мы его развернули он молчал. И мы увидели, что весь платок в крови. В моего 2-х летнего сына попала пуля. Меня отвезли в какой-то госпиталь, потому что рука была ранена, а потом люди помогли мне добраться до Агдама. 2 марта, в Агдамской мечети я нашла тело мужа, его брата Васифа, ему было 22 года, и еще его племянника Захира -17-ти лет.

ЮНУС АГАЯРОВ БЕХБУД ОГЛЫ - 1931 года. Проживал в Ходжалы.

Состав семьи: жена- Кюбра Агаярова Аллахверди кызы- 1929 года рождения, сын- Исак Агаяров Юнус оглы- 1969 года рождения, невестка_ Садагет Агаярова Аллахверди кызы -1969 года рождения, внучке- Севиндж Агаярова Исак кызы - было 5 лет, а внуку 3 года. Проживали в 2-х этажном. Доме, состоящего из 7 комнат. Имелась вся обстановка. Имелись также 2 коровы, 30 овец, земельный участок 25 сот.

25 февраля сын был на посту самообороны. Был сильный обстрел, сын прибежал домой и сказал- немедленно уходите. Собрал нас всех и вывел. Мы шли по лесу за другими людьми, т.к. не знали дорогу. Вдруг, в нас стали стрелять и люди бросились в разные стороны. Здесь я потерял из виду невестку и внуков, но я успел заметить, как дети не могли бежать и просто проваливались в снег. Мой сын нес мать на себе и не смог уследить за ними. Моя жена отказывалась идти сама и все время плакала и кричала, потому что наша старшая дочь была инвалидом с детства и не могла ходить. Она осталась в нашем доме в Ходжалы в кровати. Когда стали стрелять, сын уронил мать в снег, и она встала, крикнула мне что возвращается обратно в Ходжалы к оставшейся дочери. Когда она вернулась, дочь лежала на постели также как ее оставили. Так они с матерью просидели там до утра. Утром в дом вошли 3 молодых армян, а 4 пожилой был на улице. Когда армяне увидели девушку, хотели стащить ее с кровати, но мать стала плакать и кричать, что дочка инвалид. Армяне открыли постель и убедились, что она действительно не может ходить. Тогда они накидали на нее подушки и одеяла, облили бензином и подожгли. Мать бросилась к дочери и хотела сгореть вместе с ней, но армяне схватили ее и выбросили во двор, чтобы не мешала. Сами оставались там, пока девушка не сгорела заживо. Моя жена Кюбра пришла в сознание, когда и почувствовало, что кто-то ее куда-то тащил. Оказалось, что тот пожилой армянин, который был во дворе притащил, ее в свою деревню в свой дом, спрятав в подвале своего дома. И сказал своей жене, чтобы не пускала ее на

улицу и никому ничего не говорила. Через несколько дней, ночью, пожилой армянин связал ей руки и завязал рот, чтобы она себя не царапала и не кричала, потому что она оплакивала страшную смерть дочери. Он с помощью своего какого-то родственника, такого же пожилого, отвел ее к границе Агдама и там отпустил. И с тех пор моя жена в не вменяемом состоянии, всегда, постоянно плачет, закрылась в подвале дома, где мы сейчас живем и ни с кем, никогда не разговаривает. Практически, как будто она не существует. А сам я тогда, во время обстрела остался в лесу, бежать, идти не мог, остался в лесу просто лежал в снегу. Очнулся от того, что почувствовал, что меня бьют. Армяне мимо гнали группу пленных людей, увидели меня и решили проверить, мертвый я или живой. Когда я очнулся, они заставили меня встать и тоже взяли в плен. Нас долго куда-то гнали, потом посадили в какую-то машину и отвезли в Аскеран, место, расположенное рядом с тюремным зданием. Нас стариков очень сильно избивали, а молодых ребятам у нас на глазах, отрезали головы, уши и другие части тела. Я вернулся из плена, потому что меня с группой людей на кого-то обменяли. И сейчас я живой, но мне кажется, что я мертвый, ничего не осталось от моей жизни.

МИРЗА АЛЛАХВЕРДИЕВ САПЕХ ОГЛЫ -1952 года рождения.

Проживал в Ходжалы.

Состав семьи- жена- Рузгяр Алиева Ягуб кызы- 1959 года рождения, дочь- Рахима Аллахвердиева Мирза кызы -1979 года рождения, Самира Аллахвердиева Мирза кызы -1980 года рождения., сын- Амен Аллахвердиев Мирза оглы-1981 года рождения.

Проживали в 1 эт. цокольном доме, состоящем из 3-х комнат. В доме имелась вся обстановка, большой каменный забор. Имели земельный участок в 12 соток, 1 корову, 13 баранов.

Жену и детей я эвакуировал с последним вертолетом за 12 дней до начала событий.

С октября месяца начались особенно трудные времена, все дороги были закрыты. Мы жили как в блокаде, еда, топливо, лекарства не поступали. Поскольку из соседних армянских деревень нас постоянно обстреливали, угоняли наш скот, мы в селе создали отряд самообороны и дежурили на постах. 25 февраля, я и мой младший брат находились на посту. Когда стемнело, а в феврале темнеет рано, мы услышали шум моторов, и увидели не в далеке боевую технику, которая начала окружать село и мы видели как танки направились в аэропорт. Через какое-то время начался очень сильный обстрел, не такой как всегда. Фактически, все дома горели. Атмосфера была очень тяже-

лая, в огне металась женщины и дети с криками и плачем. А что мы могли с автоматами поделаться, да и те которые были не у всех, против танков. Мы увидели, что большая группа людей спряталась в 5 этажном доме. Я и еще несколько односельчан пытались их охранять. У нас некоторых были автоматы. В этом же доме, на крыше, погиб сын Гияса, который держал оборону вокруг этого дома. Поздно вечером мы увидели, что армяне бегают по домам и грабят то, что уцелело в огне, мы решили этим воспользоваться и вывести людей из этого здания в лес. Люди разделились на 2 группы: 1 пошла к реке Гар-гар, а 2, примерно 18 человек и я с ними, пошли к горе Боздаг. Идти было очень трудно, по снегу, дети плакали, женщины и старики выбивались из сил. К утру добрались до армянской деревни Ханабат. Эти места я раньше знал, но сейчас как-то запутался и не узнал армянскую деревню. Мы побоялись идти прямо к деревне и сделали не большой отдых. Я себя чувствовал очень плохо, совсем был слабый, без сил. Не заметил, как уснул, отморозил правое ухо. Когда я очнулся, было уже светло и никого вокруг не было. Наверно люди подумали, что я умер и ушли без меня. Я встал и попытался идти, вошел в виноградник и натолкнулся прямо на армянский пост. Я даже не заметил, когда меня окружили армяне. Только когда они остановили меня выстрелом я понял, что попал в плен. Не помню, где-то 5 или 7 человек стали меня очень сильно бить. Я почувствовал очень сильный удар прикладом автомата по голове и больше ничего не помню. Я очнулся в каком-то помещении на бетонном полу, где была ледяная вода. За мной пришли и повели в какую-то комнату, выдернули щипцами 4 золотых зуба и снова стали избивать, что сломали ребра. Хотели напугать, что заколят ножом, но разрезали указательный палец на правой руке. 3 дня меня держали одного, потом бросили в другую камеру, где были односельчане. Там я узнал, что нахожусь в Аскеране в тюрьме. Однажды со стороны Агдама был очень сильный обстрел на Аскеран. Нас и других пленных загрузили в "камаз" и увезли в село Норагюх. Там нас держали в каком-то подвале. Все это время, каждый день, как избивали, мучили и как могли издевались. 13 марта нас вывезли на границу с Агдамом и на кого-то обменяли. Меня отвезли в больницу имени Семашко, где лечили около 6 месяцев. Мои отец и мать тоже попали в плен. Над отцом так издевались в плену, что он там и умер. А мать на кого-то обменяли. Хочу сказать о молодых ребятах, выпускниках школы 1991 года. Они дали клятву, что будут защищать наше село. Из этих старшекласников осталось в живых всего 3 человека. У меня погибли отец - Салех Аллахвердиев Имамгулу оглы - 1920 года рождения, старший брат Новруз Аллахвердиев Салех оглы-1947 года рождения и его сын, мой племянник - Махир Аллахвердиев Новруз оглы, ему было 17 лет и еще мой брат Зиядхан Аллахвердиев Салех оглы- 1958 года рождения, пропал без вести.

МАЛАХАТ АЛИЕВА АХМЕД КЫЗЫ -1957 года рождения.

Состав семьи - муж - Таптыг Чобанов Хадидж оглы-1949 года рождения, сын- Теймур Чобанов Таптыг оглы-1979 года рождения, сын- Сеймур Чобанов Таптыг оглы-1980 года рождения, дочь- Назакет Чобанова Таптыг кызы -1984 года рождения.

До 1988 года мы проживали в Ханкенди. В 2-х этажном доме, состоящем из 6 комнат. Имели всю необходимую обстановку, земельный участок 6 соток.

Последние годы обстановка вокруг нас была очень напряженной, мы боялись куда-нибудь выйти, нас постоянно оскорбляли и часто мужчин повили и избивали, на одного азербайджанца нападала целая группа армян, а в последний год дома азербайджанцев стали поджигать. Когда мы узнали, что одна наша знакомая семья погибла в огне, их дом подожгли, а двери и окна заперли с наружи, мы поняли, что надо уезжать. И однажды ночью мой брат, который проживал в Ходжалы, приехал к нам на грузовике и мы стали грузить вещи, но соседи-армяне пришли и потребовали, чтобы все вещи мы оставили, иначе живимы они нас не выпустят. Тогда мой брат - Магеррам Алиев Ахмед оглы-1962 года рождения, быстро посадил нас с детьми в машину и мы в чем были, уехали в Ходжалы. В течении месяца мы оформили земельный участок и стали строить новый дом. В феврале 1992 наш дом был фактически готов. Оставалось только оштукатурить, а пока мы жили у моего брата.

25 февраля мой и мой брат были на посту самообороны, я оставалась с детьми дома. И когда начался сильный обстрел, к нам пришли соседи и мы все вместе спрятались в подвале. Ночью пришел мой муж вместе с моим двоюродным братом, с Кямилем Гусейновым-1955 года рождения. И сказал, что надо уходить, быстро собирайтесь и идите к школе. На улице мы увидели, что все люди идут в направлении леса. Вокруг все горело и наш новый дом тоже. Такого я никогда не видела раньше. Все в дыму и пожарах, дети звали родителей, родители искали детей, все плакали и кричали. Мы пошли к реке Гар-гар. Я стала переносить детей через реку по одному на спине. Когда несла дочку рядом раздался выстрел, девочка дернулась и упала в реку. Я подняла ее и вынесла на берег. Мы все шли по колено в снегу. Люди скользили, падали, подымались и снова шли дальше. Никто не понимал что с нами будет. Впереди нашей группы шел Алиф Гаджиев. Во время обстрелов люди разбегались в разные стороны, очень много людей погибло от пуль и замерзло в снегу. Впереди идущие увидели асфальтированную дорогу -это была Нахичиванская дорога. На ней стоял танк. Он развернулся и поехал в сторону Аскерана. Мы подумали, что он уехал совсем и все вышли из леса к дороге. Люди оказались без укрытия, и тут с разных сторон на нас началась страшная стрельба, просто ужас. И танк тоже вернулся и стал стрелять из пушки по нам. Люди обезумели, вдруг я увидела своего мужа и в этот же миг на моих

глазах его убили. Я упала на его тело и не могла верить, что он мертв. Другие люди заставили меня идти и спасать детей. Мои мальчики сыновья шли сами, а дочку я несла. На дочке была шуба, и когда она упала в реку она намочила потом промерзла, и ее невозможно было снять, какой-то мужчина разрезал ее ножом. Дочка осталась в кофточке. Еще я сняла с себя платок и закутала ее в платок. И когда здесь возле асфальтовой дороги стали в нас стрелять, я легла на землю и закрыла ее собой. Но было поздно, в нее попала пуля, и ее убило. Я отказывалась уходить и хотела умереть вместе со своей дочкой. Потом меня кто-то куда-то тащил и я не знаю куда шла потом и что было. Помню, что я где-то полза и вдруг увидела своего сына Теймура. Он был ранен и весь в крови. Я положила его себе на спину, и вместе с ним куда-то ползла, я помню только, что везде, везде были мертвые, и мы ползли по крови других людей. Потом к нам подбежали какие-то мужчины, взяли нас на руки и отнесли в Агдам. Моя сестра выносила из Ходжалы на руках грудного ребенка, но ее убило, а люди потом принесли ребенка ко мне. А мои сыновья находились у родственников. Я долгое время не могла вообще разговаривать. Несколько раз я пыталась покончить с собой, но родственники привели из мечети моллу, и он несколько дней подряд со мной разговаривал. Я обещала, что не буду делать самоубийство, но я все равно с тех пор не живу.

МУБАРИЗ ГАМИДОВ САБИР ОГЛЫ - 1980 года рождения. Прожи-
вал в Ходжалы.

Состав семьи: мама- Кифаят Гамидова Чираг кызы-1946 года рождения, брат- Мушвиг Гамидов Сабир оглы -1976 года рождения, брат - Эльданиз Га-
мидов Сабир оглы -1978 года рождения, сестра- Нигяр Гамидова Сабир кызы
-1981 года рождения.

Проживали в 1 этажном доме, состоящем из 4-х комнат. Имелась вся об-
становка.

Мы 3 брата ходили на пост самообороны. И хотя мы были подростки, но
все равно старались помогать как могли. 25 февраля, когда начался обстрел,
мы вернулись с поста самообороны за мамой и сестрой. Все вместе вышли
из дома и пошли к реке Гар-гар. Когда мы переходили реку, по нас стали стре-
лять. Все люди побежали в разные стороны, пытаясь спастись от пуль. Я до-
бежал до леса, пытался скрыться, но снегу было по колено, и поэтому не мог
быстро бежать. Я спрятался в кустах и только тогда заметил, что я в крови.
Оказалось, что пуля по касательной задела голову, левая рука и правая нога
оказались тоже ранеными, но я от холода почти не чувствовал боли. Я не
знал куда идти, пытался найти дорогу, блуждал по лесу 13 дней. Видел толь-

ко погибших. От голода грыз кору дерева и ел снег. Вся одежда на мне была
заледеневшей и я ничего не чувствовал, не ощущал, не понимал, я был уве-
рен, что всех моих убили. Я еле шел, но один раз обо что-то споткнулся и
упал. Когда очнулся, уже рассвело, и я увидел, что лежу на трупах. Я сел и
стал смотреть на свои ноги, потому что я их не чувствовал. Я дотронулся до
большого пальца правой ноги и он отвалился. Идти я уже не мог. И когда ста-
ло темно, я вдруг не вдалеке увидел свет. Я пошел на свет, мне было все
равно кто там, если бы там были армяне, я хотел, чтобы меня убили. Когда я
постучал в первый попавшийся дом и потерял сознание. Очнулся я в доме и
люди сказали, что я в Шелли. Через 2 дня меня отвезли в больницу, потому
что началась гангрена. Меня положили в Баку в детское отделение больницы
"Семашко". Там меня лечили полтора года. Ниже пояса у меня все было от-
морожено и врачи пытались меня спасти. Медсестра Ира и другие врачи по-
купали разные дорогие лекарства за свой счет. Они меня спасли. А о нашей
маме до сих пор ничего не известно.

ЭЛЬМИРА АЛЛАХВЕРДИЕВА ЗЕКЯРА КЫЗЫ -1956 года рожде-
ния. Проживала в Ходжалы.

Состав семьи: муж - Новруз Аллахвердиев Сапех оглы -1947 года рожде-
ния, сын Махир Аллахвердиев Новруз оглы- 1975 года рождения, дочь- Нурия
Аллахвердиева Новруз кызы -1977 года рождения, сын- Эльгиз Аллахвердиев
Новруз оглы -1979 года рождения.

Проживали в 1 этажном каменном доме, состоящем из 3-х комнат. Имели
всю необходимую обстановку: 3 современных ковра и один старинный ковер
ручной работы. Зем. уч 12 соток.

13 фев. 1992 года я с дочкой и младшим сыном улетела на вертолете в
Агдам. Мой муж и старший сын остались в Ходжалы. Сын в этом году должен
был окончить 10 класс. Но он и еще 7 ребят из его класса, остались в Ходжа-
лы, чтобы защищать свое село. Позже я узнала, что все они погибли. 25. 26
фев. я была возле Агдамской мечети и искала мужа и сына. Но их не было.
Также не было никаких новостей о них, но я все равно продолжала их искать
до конца марта. Со слов людей, они шли в лесу, муж был ранен и сын под-
держивал его. После Нахичиваникской дороги их никто не видел, они пропа-
ли безвести. 2 брата моего мужа попали в плен, но их обменяли на 4 трупа
иностранцев армян из Ливана. Еще хочу рассказать, что жена моего брата,
когда шли по лесу, несла на спине сына-Самира Гулиева, 5-ти лет. Когда на-
чался обстрел, пуля прошла через нее и убила ребенка.

ЗАРИФА ГУЛИЕВА ЗЕКЯРА КЫЗЫ - 1980 года рождения. Проживала в Ходжалы.

Состав семьи: Сакит Гасымов Эйюб оглы -1965 года рождения, отец- Зе-кяра Гулиев Гашиг оглы-1932 года рождения, мама- Шура Гулиева Шамиль кызы -1940 года рождения.

Проживали в 1 этажном каменном доме, состоящем из 5-ти комнат. Имели всю необходимую обстановку. Еще от бабушек осталось 10 старинных ковров ручной работы. Мой отец занимался пчеловодством и в летней кухне стояли бочки с медом общим весом около тонны. Земельный участок 20 соток.

У меня заболел муж и поэтому на последнем вертолете его повезли в Агдам, а я полетела, чтобы ухаживать за ним. Мои родители остались в Ходжалы, мы и подумать не могли, что такое случится. Я каждый день бегала к Агдамской мечети, искала родителей, расспрашивала о них у людей. Люди рассказывали, что видели их в дороге, но потом никто их не видел. И только однажды какой-то мужчина рассказал, что отца и мать убили возле Нахичиванской дороги. 4 марта нашли труп мамы, на ней были видны раны от пули. 6 марта нашли труп отца тоже расстрелянного. 19 марта привезли труп старшего брата.

АПЛАХВЕРДИЕВА АНТИКА ГОЮШ КЫЗЫ - 1932 года рождения.

Замужем. Я, мой муж и восемь наших детей, проживали в двухэтажном каменном доме из шести комнат. 23 декабря 1991 года утром, примерно в шесть часов мы проснулись от стрельбы. Думали, что обстрел скоро прекратится, как это уже бывало раньше, поэтому пошли спрятаться в подвал здания полиции. Полицейские пытались оборонять село и отстреливались. Мой сын Видади оказывал им помощь и подносил патроны. Его ранили и он умер. Мы не могли его похоронить, так как уже в самой деревне шел бой. Отец и другой сын занесли погибшего Видади в наш дом и положили на кровать мы были в подвале и моя дочь Зейнаб из подвала, через маленькое окошко видела, как армяне застрелили работника полиции Гулиева Исмаила (1971 года рождения). С нами в подвале были другие семьи, а также несколько работников полиции. Один из них предложил попытаться бежать из подвала через заднюю дверь, сказал, что лучше погибнуть, чем попасть в плен. Мужчины сломали замок, и мы все вместе поехали по тропинке в гору. С правой стороны армянин в милицейской форме стал стрелять из автомата. Работник Агдамской полиции Азер и местный Неймет Раджабов стали отстреливаться и

прикрывать нас. Раненый Раджабов выносил другого раненого, но снова получил ранение и умер. Мы бежали и добрались до леса.

У сына Мурада и дочери Рагили отнялись ноги, мы несли их на себе до горы Гарагяв. Когда мы туда поднялись, нас встретили азербайджанские солдаты, потом местные жители. Прилетел азербайджанский вертолет, с ним прибыли врачи. В это время родители искали детей, дети искали родителей. В вертолет грузили раненых, забрали моего сына Мурада и его умершую дочку Айшу, которая умерла от обморожения. Ей был всего один год. Я и моя дочь Зейнаб отморозили ноги, теперь мы получили инвалидность 2 группы. В тот же день мы отправились в Лачинский район, шли пешком, без одежды, без еды, но радовались, что в нас не стреляют. Шли три дня. Дошли до военных в селе Нуратди. Утром в наше село Мешали за погибшими поехала машина с военными. Мой муж и сын Исмаил поехали вместе с ними. Когда они приехали в село. Муж увидел, что на том месте, где оставил умершего сына Видади сейчас пепел и сгоревшие кости. Муж все собрал в коробку и спрятал.

Местные жители Нуратди оказали нам помощь одеждой и едой. Через два дня на машине мы уехали в агдамский район к родственникам. Когда мы справляли поминки по погибшим, в дом попа снаряд "ГРАД"а, выпущенный с армянской стороны, и он сгорел. Оттуда мы уже с родственниками поехали в Бардинский район в село Лемберан. Там нас нашел сын Мурад. Нас разместили в больнице, там практически ничего не было. Местные жители нам помогали, там мы прожили четыре года. Потом переехали в Барду.

САТТАРОВ ХАНЛАР САФТАР ОГЛЫ - 1943 года рождения, женат.

Командир эскадрильи МИ - 24, командир звена МИ - 8 Забратского аэродрома. В феврале месяце 1992 года работал в Забратском авиапредприятии "Азал", командиром звена вертолетов МИ-24. вначале февраля из Сангачал был угнан вертолет МИ-24 в Забратский аэропорт, военными летчиками. Затем 10-11 февраля угнали еще два вертолета МИ-24. 13 февраля 1992 года из Сангачал прибыли представители Сангачальского полка, чтобы забрали вертолеты МИ-24 МО СНГ. По указанию командира Забратского отряда Алиева Явера, с этих бортов были сняты аккумуляторы и военные летчики не смогли запустить двигатели. На следующий день 14 февраля к 12 часам дня поступило указание из Министерства Обороны Азербайджана, о том, чтобы гражданские пилоты МИ-24 из Сангачал в Забратский аэропорт. В Сангачалах стояли шесть военных вертолетов Ми-24, один из них был неисправным. После ознакомлением с оборудованием вертолетов и затем пять вертолетов перенесли в Забратский аэропорт. На этих военных вертолетах МИ-24 в февра-

ле месяце, точную дату не помню, выполнялись боевые полеты в районе Кубатлы, Мартуни, Ходжалы и Аскеран. Вертолеты в первое время были плохо укомплектованы снарядами и ракетами. Полет выполняли военные летчики из Сангачалы, которые перешли в МО Азербайджанской Республики и гражданские пилоты из Забратского аэродрома.

26 февраля 1992 года я находился в отпуске и случайно оказался в Забратском аэропорту. Вечером поступило указание вылететь в город Агдам, но пилотов подготовленных к ночным полетам не оказалось. По указанию командира Забратского авиаотряда я вылетел в Агдам и 26 февраля прилетел в город Агдам. На следующий день 27 февраля дали 10 человек для вывоза на вертолете трупов из района Аскерана, т.е. южнее Аскерана 25 км. В этом районе, где я приземлился в разных местах лежали трупы мирных жителей 15-20 человек. Среди них были дети, женщины, старики и молодые ребята. В районе приземления со всех сторон по вертолету велся обстрел. Меня, т.е. вертолет, пилотируемый мной, прикрывали сверху два военных вертолета МИ-24. Люди, которые прилетели со мной для вывоза трупов или раненых, в основном искали своих знакомых и родных. Из-за дефицита времени, так как обстреляли нас эти люди успели привести восемь трупов и одну живую женщину. При втором вылете у меня на борту находился следователь прокуратуры из города Аскерана, фамилию не помню. При этом вывозили раненых бойцов, которые попали под общий обстрел около ферм. Вечером 27 февраля 1992 года с ранеными на борту, я вылетел в город Баку и на следующий день моей экипаж заменили.

Уточняю, что я 28 февраля 1992 года на боевой машине Ми-24 вышел на сопровождение вертолетов МИ-8 из села Умудлу вывезли мирных жителей. Пилотами вертолетов МИ-24, которые меня сопровождали при вывозе трупов между селами Аскераном и Нахчиваник, Туваев - Юсифов и Карпов и Ширинов. Когда я пришел, нас обстреливали со стороны ферм, крупнокалиберным пулеметом, которая находилась в 200 метрах от посадки моего вертолета.

14 февраля 1992 года я, Юсифов, Алиев, Гасанов Эдисон, Мамедов перегнали боевые машины МИ-24 в Забратский аэропорт и с этого времени начали заниматься подготовкой боевых действий на этом вертолете, находясь в распоряжении МО Азербайджанской республики Приказом с 22 февраля 1992 года. Дополняю, что в феврале на местах вооруженных сил самообороны не подчинялись единому командованию и надо было создать регулярную армию, которая в настоящее время создается.

СВЕДЕНИЯ О РАНЕНОМ

1. Ф.И.О: Сулейманов Рафик Юсиф оглу
2. Год и место рождения: 1974, Лачинский район
3. Семейное положение: холост
4. Национальность: азербайджанец
5. Место работы: рабочий ходжалинской товарно-молочной фермы
6. Место постоянного жительства (точный адрес и № телефона): г. Ходжалы
7. Когда и откуда прибыл в Ходжалы: в 1986 году из Лачинского района
8. Краткая информация о повреждении и происшествии, где получил повреждение, где лечился: в связи с тем, что во время ходжалинских событий 7 дней оставался в лесу и в результате ноги были обморожены, лечился в Больнице скорой медицинской помощи в городе Баку.
9. Краткая информация о медицинской экспертизе и свидетельских показаниях: Обморожение обеих ног гражданина Р. Ю. Сулейманова возникли в результате длительного воздействия низкой температуры и относятся к менее тяжким повреждениям, приводящим к нарушению состояния здоровья на длительное время.
10. Примечания об особой жестокости:

Дело № 64524

1992 г.

Протокол допроса свидетеля

1 мая 1992 г.

Следователь следственного отдела
Азизбековского РУП Р.Т.Князев

соблюдением статей 173, 174 УПК Азербайджанской Республики в санатории "Гюнешли" допросил в качестве свидетеля

Фамилия, имя, отчество: *Сулейманов Рафик Юсиф оглу*
 Год рождения: *1974*
 Место рождения: *город Ходжалы*
 Семейное положение: *холост*
 Национальность: *азербайджанец*
 Образование: (какую школу и когда окончил(а): *среднее*
 Профессия: место работы в настоящее время и должность: *не работал*
 Во время совершения преступления: *с ноября 1991 года служил в Национальной Армии*
 Судимость: *не имел*
 Место постоянного жительства (точный адрес и № телефона): *г. Ходжалы, пос.*
 Мардакан, санаторий "Гюнешли"
 № паспорта, кем и когда выдан: *Личность установлена.*

Предупрежден об ответственности за отказ от дачи показаний по статье 181 УК Азербайджанской Республики и за дачу ложных показаний по статье 179 УК Азербайджанской Республики

Отвечая на заданные мне вопросы могу сказать следующее:

Я с рождения проживал в Ходжалы. С ноября 1991-го года находился в Ходжалы в составе Национальной Армии. Моим командиром был житель Ходжалы по имени Тофик Гусейнов. В частном доме жили моя мать Сулейманова Нубар, отец Сулейманов Юсиф, брат Сулейманов Тофик, Замина, Илаха.

События начались 25 февраля 1992-го года около 21 часа вечера.

Тяжелая техника окружила село и издалека из крупнокалиберного открыла огонь по селу. Когда началась перестрелка, я находился дома и, выйдя из дому, спрятал мать и своих сестер под мостом и вступил в перестрелку. Я и находящиеся со мной в окопе Байрам, Сулейман, Шахмалы, Мехман охотничьими ружьями, а Малик автоматом защищали женщин. Я и мои односельчане увидели, что другого выхода нет, начали уходить в лес. Вместе с матерью, сестрами, моим соседом Магеррамом и его семьей, Адильей и 13-летним Мубаризом и другими направились в сторону села Гюлаблы. По дороге, около села Дахри армяне перекрыли нам путь. Нас было 350 человек. Когда началась перестрелка, все разбежались в разные стороны. При мне погибли Маркез, Малик и еще один турок. Имени я не знаю, пожилая женщина, моя мать. После этого мы 11 человек отделились и начали убежать по другой дороге. Потом мы набрели на пост армян. Начали отстреливаться. У Байрама, Анвера и у меня были охотничьи ружья. Мы начали искать другую дорогу. После того, как шесть дней остались в лесу, мы вышли в окрестности села Акбулак. Потом мы разошлись с Байрамом. Мы поняли, что попали в армянское село Акбулак. Оттуда армяне прогнали нас. Когда мы убежали, 7 человек остались в лесу. Мы, с Гусейном, Мирварди, братом и сестрой, и другими в 3 часа ночи случайно пришли в село Муганлы Агдамского района. Мы не знали, что это азербайджанское село. Решили войти, говоря будь что будет, а потом увидели, что жители села - азербайджанцы. А 5 человек, которые остались в лесу, пробыли там 12 дней. После 12 дней они - мой брат Рафик, Анвер, Салман, Айна, Сона вышли на отряд Якуб бека. Мои ноги были обморожены. Потом меня привезли в Республиканскую больницу, а оттуда перевели сюда.

Показания с моих слов записаны правильно, мне прочитаны вслух.

Сулейманов Р.Ю.

Допросил: Князев.

02 мая 1992 г.

Протокол допроса свидетеля

02 мая 1992 г.

город Баку

Следователь следственного отдела
Азизбековского РОВД Р.К.Князев

с соблюдением статей 173, 174 УПК Азербайджанской Республики в санатории "Гюнешли" допросил в качестве свидетеля.

Фамилия, имя, отчество: *Кулиева Анахид Муршид кызы*

Год рождения: *1955*

Место рождения: *город Ходжалы*

Семейное положение: *замужем*

Национальность: *азербайджанка*

Членство в партии: *беспартийная*

Образование: (какую школу и когда окончил(а): *высшее, АПИ*

Профессия: место работы и должность в настоящее время: *не работает*

В момент совершения преступления: *учительница в средней школе № 2 города Ходжалы*

Судимость: *не имела*

Место постоянного жительства (точный адрес и № телефона): *г. Ходжалы, пос. Мардакан, санаторий "Гюнешли"*

№ паспорта, кем и когда выдан: *личность установлена.*

Предупреждена об ответственности за отказ от дачи показаний по статье 181 УК Азербайджанской Республики и за дачу ложных показаний по статье 179 УК Азербайджанской Республики.

Отвечая на заданные мне вопросы могу сказать следующее:

26 февраля 1992 года я жила в городе Ходжалы. В это время там находился мой муж Кулиев Муршид. В Ходжалы также находились моя сестра Алиева Хейран Муршид кызы, ее муж Алиев Фирдовси Иса оглу, сыновья Фирдовси Эльчин, Эльгиз и Мехти. Моя сестра находилась вместе со своей семьей. Мехти сейчас здесь, в "Гюнешли". О ком-нибудь из его родственников, отце, матери и братьях нет никаких известий.

Мехти 5 лет. Не осталось ни одного члена его семьи. За ним смотрю и его содержу я.

Моя сестра вместе со своим мужем Фирдовси жила в частном 3-комнатном доме дворового типа. В ее доме имелась всякое имущество и после произошедшего ее имущество захвачено армянами. Мехти находится на моем иждивении и по данному делу я хочу дать показания от его имени. В настоящее время Мехти не имеет никаких средств к жизни. Никакой материальной помощи ему не оказано. Я самый близкий проживающий в расположенном в Мардакане санатории "Гюнешли" его родственник, его дяди и тети по отцу живы. Но я не имею никакой информации об их месте нахождения.

Сообщаю, что когда начались эти события, отец и мать Мехти, их дети находились в расположенном в Ходжалы доме моего отца. А когда все это началось, то мой отец Муршид отвел их в гараж родственника (дяди по матери) Фирдовси и спрятал их там. Там находились и другие родственники. Затем мой отец вернулся в село - к себе домой. Он, заметив, что положение очень сложное, вернулся туда же, где был гараж, но увидел, что там никого нет. Оттуда мой отец зашел в 86-ю почту, а оттуда ушел в лес, но там не нашел моей сестры и ее семью. Мехти позже каким-то образом был задержан армянами. Его дед вместе с ним убежал в Агдам, а оттуда они приехали в Баку. Дед Мехти по отцу лежал в больнице им. Семашко, его зовут Иса. В настоящее время он находится в Агдаме. А Мехти я забрала у деда в Агдаме и привезла в Баку. В настоящее время о родителях и братьях Мехти нет никаких вестей.

Показания мне были вслух прочитаны, с моих слов записаны верно.

Кулиева

Допросил: Князев Р. К.

СВЕДЕНИЯ О РАНЕНОМ

1. Ф.И.О. *Алиева Солмаз Бахлул кызы*
2. Год и место рождения: *1963, город Ходжалы*
3. Семейное положение: *не замужем*
4. Национальность: *азербайджанка*
5. Место работы: *студентка Финансово-кредитного техникума*
6. Адрес постоянного места жительства: *город Ходжалы, временно - город Баку, пос. Мардакан, санаторий "Гюнешли"*
7. Когда и откуда прибыл (а) в Ходжалы: *житель Ходжалы*
8. Краткая информация о произошедшем и полученных повреждениях, где получила повреждения и где лечилась: *В связи с обморожением ног в лесу с 25 26.02. в связи с Ходжалинской трагедией вынуждена была покинуть город и по дороге, в лесу ноги были обморожены, лечилась в городе Баку, в КБСП.*
9. Краткая информация о медицинской экспертизе и свидетельском показании: *Гражданка С. Б. Алиев имела телесные повреждения в виде обморожения II степени ногтевых фаланг обеих ног, что относится к менее тяжким телесным повреждениям, приводящим к расстройству здоровья. Время возникновения указанных повреждений может соответствовать 25 - 26 февраля 1992 года.*
10. Примечания об особой жестокости:

Дело № 64524

1992 г.

Протокол допроса свидетеля

04 мая 1992 г.

Следователь следственного отдела
Азизбековского РУВД Р.К.Князев

с соблюдением статей 173, 174 УПК Азербайджанской Республики в санатории "Гюнешли" допросил в качестве свидетеля.

Фамилия, имя, отчество: *Алиева Солмаз Бахлул кызы*

Год рождения: *1963*

Место рождения: *город Ходжалы*

Семейное положение: *не замужем*

Национальность: *азербайджанка*

Партийность: *б/п*

Образование: (какую школу и когда окончил(а): *среднее*

Профессия: место работы и должность в настоящее время: *во время совершения преступления: училась в Ходжалинском филиале расположенного в Баку финансового техникума. В настоящее время не работает.*

Судимость: *по ее словам не имела.*

Место постоянного жительства (точный адрес и № телефона): *г. Ходжалы, в настоящее время ос.Мардакан, санаторий "Гюнешли"*

№ паспорта, кем и когда выдан: *личность установлена.*

Предупреждена об ответственности за отказ от дачи показаний по статье 181 УК Азербайджанской Республики и за дачу ложных показаний по статье 179 УК Азербайджанской Республики.

Отвечая на заданные мне вопросы могу показать следующее:

Я родилась и выросла в городе Ходжалы. В Ходжалы, в принадлежащем нам частном доме, мы проживали вдвоем с Алиевой Фатмой Магамедали кызы. 25 февраля 1992-го года окружившая село тяжелая техника начала вести по деревне из зажигательных устройств, дома в деревне начали гореть. В это время мы спали в подвале дома моего брата, и как только началась стрельба, мы все встали и вместе с детьми моего брата, дядей по отцу и соседями побежали по дороге, ведущей в лес, а дойдя до леса, увидели, что дома в деревне горят. Из деревни нас вывели несколько солдат национальной армии, а дальше мы сами пошли по дороге в гору. В нашей группе были 100 человек женщин и детей. Мы пошли в сторону Гюлаблы. Часть из наших дошла до Гюлаблы, а потом и мы хотели мимо армянской деревни идти в Гюлаблы, однако, услышав звуки выстрелов, мы повернули назад, а потом, заблудившись, несколько дней бродили в горах. На 4-й или 5-й день мы дошли до Гюлаблы. Сообщаю, что моя мать в декабре 1991 года приехала в Агдам и осталась там. Из нашей семьи только я оставалась в Ходжалы. Я, семья моего брата и его младший сын дошли до Гюлаблы в начале марта. По дороге в Гюлаблы в армянской деревне муж моей сестры Иманов Малик погиб от пулевого ранения. Сообщаю, что наш частный 4-хкомнатный дом был застрахован, было также застраховано все наше домашнее имущество. Никаких страховых выплат мы не получали. Там остались наши 4 головы крупнорогатого скота. До сих пор никто из нас - ни я, ни моя мать ничего не получали. Наш гараж был более 100 метров, в доме имелась хорошая мебель, утварь, телевизор, холодильник. Во дворе остались стройматериалы для перекрытия кровли

Показания мне прочитаны. Не имею дополнений. С моих слов записано верно, в чем и расписываюсь.

Алиева

Допросил: Князев

ОБЪЕДИНЕНИЕ
СМЭ и ПА

Мир-Касимов И.

№ 2649

О телесных повреждениях:

17 сентября 1992 года.

Согласно постановлению следователя по особо важным делам при Генеральном прокуроре Азербайджанской Республики Э.А. Микаилова от 01. III. 1992-го года проведена в амбулаторном отделении Объединения.

Исмаилов М. С. Опыт работы: с 1989 года

Гражданка Алиева Солмаз Бахлуп кызы

26 лет

Город Ходжалы

№ медицинской карты больного - 2650
ст. 75

ст. 179 - 181

ВОПРОСЫ:

1. Какие повреждения имеются на теле гражданки Алиевой Солмаз Бахлул кызы, их особенности, места, механизм образования и степень тяжести?
2. Каким инструментом нанесены телесные повреждения, особенности этого инструмента, имеются ли повреждения, нанесенные огнестрельным оружием, следы выстрела из огнестрельного оружия с близкого расстояния, повреждения в результате пожара, причиненные техническими средствами (колесными, гусеничными)?
3. Привело(и) ли полученное (ые) повреждение (повреждения) к потере функций какого-либо органа или к нарушению беременности, или же крайнему обезображению лица или же причинены ли эти повреждения методом, имеющим характер истязания или пытки?
4. Определить время нанесения телесных повреждений.

ПЕРВИЧНАЯ ИНФОРМАЦИЯ:

Как видно из постановления, 25 - 26 февраля 1992-го года армянские вооруженные соединения вместе с солдатами и офицерами дислоцированных в Нагорном Карабахе войсковых частей СНГ, используя находящееся в распоряжении последних оружие разных видов (танки, БМП, артиллерию, автома- ты и др.) атаковали город Ходжалы, истребили мирное население, защищаю- щие город отряды самообороны и сотрудников городского ОВД или нанесли им повреждения.

Как видно из составленной 24.03.92 года в 20.55 часов в Бакинской го- родской КБСП истории болезни № 2650, больная С.Б.Алиева поступила в наз- ванную больницу с диагнозом обморожение II степени обеих ног. По словам пострадавшей во время Ходжалинского геноцида, 26 - 27 февраля она 3 дня оставалась на холоде, ее ноги были обморожены, но она не проходила лече- ния. Пульс 74 удара в минуту, АД 115/75 мм р.с. Живот мягкий, без болей. На обеих ногах имеются одемик, цвет кожи бледный, пальцы ног холодные. Диагноз: обморожение обеих ног. В период с 26. 03. 92 года по 03.04. 92-го го- да общее состояние больной удовлетворительное. Особых жалоб не имеет, боль в ногах уменьшилась, отеки прошли, ноги теплые. 04.04.92-года больная выписывается домой, на амбулаторное лечение.

Клинический диагноз: обморожение обеих ног II степени.

Исмаилов М. С.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Основываясь на вышеизложенном, заключаем:

Гражданка С. Б. Алиева имела повреждения в виде обморожение II сте- пени обеих ног. Эти повреждения возникли в результате воздействия в тече- ние определенного времени низких температур и относятся к менее тяжким телесным повреждениям, приводящим к длительному расстройству здоров- ья. Время причинения указанных повреждений может соответствовать 25-26 февраля 1992 года.

18.09.92

Исмаилов М.С.

СВЕДЕНИЯ О РАНЕНОМ

1. Ф. И. О. *Набиев Нифталы Ибад оглу*
2. Год и место рождения: *1945, Ходжалы*
3. Семейное положение: *женат*
4. Национальность: *азербайджанец*
5. Место работы: *агроном в Ходжалинском аграрно промышленном объединении*
6. Адрес постоянного места жительства: *город Ходжалы*
7. Когда и откуда прибыл в Ходжалы: *в 1986 году из Лачинского района*
8. Краткая информация о происшествии, о том, где получил повреждения, где лечился: *При вынужденном покидании Ходжалы попал в заложники, во время нахождения в руках армян в качестве заложника в результате избиений и пыток получил различные телесные повреждения, лечился в Бардинской районной центральной больнице.*
9. Краткая информация о медицинской экспертизе и свидетельском показании:
10. Примечания об особой жестокости:

Дело № 64524

1992 г.

Протокол допроса потерпевшего

августа 1992 г.

Следователь прокуратуры юрист
второй категории **Абузаров М. М.**

с соблюдением статей 173, 174 УПК Азербайджанской Республики в санатории "Гюнешли" качестве свидетеля допросил.

1. Фамилия, имя, отчество: *Набиев Нифталы Ибад оглу*
  2. Год рождения: *1945*
Место рождения: *Ходжалы*
  3. Семейное положение: *женат*
  4. Национальность: *азербайджанец*
Образование: (какую школу и когда окончил): *высшее, Азербайджанский Институт сельского хозяйства*
- Профессия: место работы в настоящее время и должность: временно не работает
в момент совершения преступления: *агроном в Ходжалинском аграрно промышленном объединении*
- Судимость: *не имел*
6. Место постоянного жительства (точный адрес и № телефона): *г. Ходжалы, временно - пос. Мардакан, санаторий "Гюнешли"*
- № паспорта, кем и когда выдан: *Личность установлена Удостоверение № 12872.*

Предупрежден об ответственности за отказ от дачи показаний по статье 181 УК Азербайджанской Республики и за дачу ложных показаний по статье 179 УК Азербайджанской Республики.

Отвечая на заданные мне вопросы, могу показать следующее:

Я житель Ходжалы. Родился и рос в Ходжалы. В Ходжалы я имел собственный дом. Наша семья состояла из 5 человек - я, моя супруга Набиева Айтекин Хидир кызы, сыновья Сеймур, Эмин и дочь Самира.

25.02.92-го года я находился в Ходжалы, но членов своей семьи из-за того, что положение все больше ухудшалось, я смог вывезти из Ходжалы. Они жили в селе Угурбекли (Тазакенд) Бардинского района. Ходжалы постоянно подвергался обстрелу из разного оружия, военной техники, местные жители жили в постоянном страхе. Уже 3 -4 месяца, как транспорт не работал, а являвшийся единственным видом транспорта вертолет не летал с конца января-месяца. Можно сказать, что Ходжалы был в положении полной осады. 25.02.92-го года примерно в 22 - 23 часа Ходжалы со всех сторон был окружен военной техникой и начал обстреливаться. Ходжалы обстреливали много раз, но этот обстрел был очень сильный и рассеивал смерть во все стороны. Когда началась стрельба, я был дома. Как известно, с самого начала года в Ходжалы не подавались ни свет, ни газ. Вокруг стояла полная тьма. Спустя некоторое время после начала стрельбы мы увидели, что город горит, но мы пока еще не покинули город, пока еще надеялись, что стрельба прекратится, армяне снова отойдут назад. Примерно около 1 часа ночи жители квартала Кала дереси пришли в центр Ходжалы и сказали, что армяне вошли в их квартал, поджигают дома. Надо уйти из города. Но мы им сказали, что надо немного подождать, может их остановят. И мы подождали. Увидев, что стрельба не прекращается, а наоборот, усиливается, мы пошли и продвинулись во внутренние кварталы города. Много жителей, в том числе и женщины, дети и старики, перейдя реку Гаргар, вошли в Кетикский лес. В это время в нашей группе было около 200 человек. Мы думали уйти в лес близь Дахраза, а оттуда спуститься в Абдал Гюлаблы. Когда мы входили в лес, армяне стреляли по нас. Когда же мы дошли до леса близь Дахраза, попали в окружение и 5 суток остались в лесу, мы долго сопротивлялись, но силы были неравные, нашей силы, нашего оружия в сравнении с ними были очень малы. В течение 5 проведенных нами в лесу дней имелись погибшие в результате перестрелок и умершие от обморожения, было много раненых. На рассвете 6-го проводимого нами в лесу дня мы вышли из лесу и спустились вниз, чтобы прийти в Абдал Гюлаблы, и сами того не зная, пришли в село Дехраз, где проживали армяне. Здесь мы убедились, что находимся в плотном окружении. Была перестрелка, но прорвать окружение не удалось, мы вынуждены были сдаться.

Армяне отобрали все имеющееся у нас оружие. Во время перестрелки мы потеряли очень много живой силы. Всех, кто был в форме Национальной Армии, разоружили и оставили там, а других привели в село и согнали в коров-

ники. Через некоторое время и тех, кто был в форме Национальной Армии, ввели к нам. Потом армяне вошли внутрь и закрыли двери. Нам приказали, чтобы мы собрали все имеющиеся при нас деньги и ценные вещи и отдали им. Таким образом, они насильно отняли наши деньги и ценные вещи. Двое суток мы остались в этом коровнике, а потом нам сказали, что 19 человек из нас увезут в Степанакерт. До того среди нас отобрали 13 человек, одетых в форму Национальной Армии, и увели. После того, как они вышли из коровника, послышались выстрелы из автомата, но мы не видели ни их тел, ни их следов, увидели только то, что подъехала машина.

Из тех, кто находился в форме Национальной Армии, точно помню Ровшана, Аладдина, Шамо, Тофика, а других я забыл, потому что не так хорошо их знал.

После того, как отпустили женщин и детей, армяне посадили нас 19 человек в машину марки "Камаз" с крытым тентом верхом и через Аскеран увезли в сторону Степанакерта. Когда доехали до Ходжалы, армяне перекрыли нам дорогу, спросили у своих "кто эти такие?". Окружившие нас армяне сказали им: "из Ходжалы". Тогда они сказали: "Поднимите кузов и высыпьте их на землю". В это время нас догнал другой человек, ехавший за нами в белой "Ниве", и сказал тем армянам: "Нет, этих нельзя убивать. Мы сами знаем, как с ними быть". Но нас высадили из машины и крепко избили. Потом еще раз посадили в машину и увезли в Степанакерт. Сначала нас привезли в автобазу, расположенную около Хан багы, но потом, о чем-то подумав, нас снова увезли в милицейское управление Ханкенди и во дворе управления высадили из машины. Находившиеся там армяне снова начали бить нас. Потом пришел начальник милиции и нас по одному повели к нему. Он допросил каждого из нас и записал нашу информацию. Нас уводили в другую комнату и обыскав, вводили в камеры. Когда обыскивали мои карманы, то в пальто обнаружили вывалившийся за подкладку патрон и перерезав пальто, топором достали этот патрон, а часы положили к себе в карман. После этого меня раздели догола. Я подумал, что топором он меня убьет, но тот, немного подумав, отбросил топор в сторону, взял резиновую дубинку и начал бить меня. Я старался объяснить ему, что это не мое пальто, я его нашел по дороге. После того, как меня избил, он загнал меня в камеру. Поздно ночью этот работник милиции пришел еще раз и начал бить меня, говоря: "Скажи, ты из Национальной Армии, где ты взял пальто". Своим товарищам он сказал, что в моем кармане нашел патрон, и что убьет меня. После этого они приходили каждый день, избивали и пытали нас. В середине марта нас опять крепко избили. Они ударом кулака выбили мои десять золотых зубов и взяли себе. Во время пыток мои два ребра были сломаны, я заболел пневмонией, организм мой ослаб, так как меня много били по голове, иногда терял сознание.

Потом люди из общества "Красного Полумесца" зарегистрировали нас и

сказали, что мы можем быть обменены на деньги или же на других людей. После этого мы поняли, что нас не убьют.

Таким образом, мы остались там до 12 апреля. 12 апреля нас обменяли. После этого я от 12 апреля до 13-го июня лечился в Бардинской центральной районной больнице. В настоящее время продолжаю лечение в санатории "Гюнешли" в пос. Мардакане.

В результате Ходжалинских событий нами оставлены дом, домашние вещи, деньги и др. имущество, список которых я представляю следствию.

Вопрос: Что вам было известно о том, что на Ходжалы будет нападение и как была организована оборона?

Ответ: О том, когда конкретно будет нападение на Ходжалы, ничего не знал, каждый день нас успокаивали, что в ближайшее время откроют дорогу со стороны Аскерана. Оборона Ходжалы была не плохая, но она не могла устоять перед атакой 366-го российского полка.

Вопрос: Во время вашего нахождения в заложниках и во время нападения на Ходжалы увидели ли вы людей из других наций, и если таковые вам встречались, как они обращались с вами?

Ответ: Я, кроме армян, представителей других наций непосредственно не встречал. Однако на Ходжалы напал 366-ой русский полк. Потому что вся техника принадлежала только им. А во время нашего нахождения в заложниках все пытавшие и истязавшие нас были армяне.

Вопрос: Среди тех, кто пытал вас, или тех, кто напал на вас, имелись ли знакомые вам армяне, если да, то кто они были?

Ответ: Нет, эти армяне в основном были приезжие из Еревана, и поэтому никто из них не был мне знаком.

Вопрос: Имеете ли добавления к своим показаниям?

Ответ: Нет, других добавлений не имею.

Показания мной прочитаны, с моих слов записаны верно.

Набиев Нифталы

Допросил: следователь Абузаров М. М.

Протокол допроса потерпевшего

2 августа 1992 г.

Следователь по особо важным делам при
Генеральном Прокуроре Азербайджанской Республики
З.Б.Аллахвердиев

с соблюдением статей 173, 174 УПК Азербайджанской Республики в пос. Мардакан, в санатории "Гюнешли" допросил в качестве свидетеля

Фамилия, имя, отчество:	Сулейманов Рафик Юсиф оглу
Год рождения:	1974
Место рождения:	Лачинский район
Семейное положение:	холост
Национальность:	азербайджанец
Образование: (какую школу и когда окончил):	8 классов
Профессия: место работы и должность в настоящее время:	не работает
Во время совершения преступления:	рабочий в ходжалинской товарно-молочной ферме
Судимость:	не имел
Место постоянного жительства (точный адрес и № телефона):	г. Ходжалы, временно - пос. Мардакан, санаторий "Гюнешли"
№ паспорта, кем и когда выдан:	Имеется, но при себе нет.

Предупрежден об ответственности за отказ от дачи показаний по статье 181 УК Азербайджанской Республики и за дачу ложных показаний по статье 179 УК Азербайджанской Республики

Отвечая на заданные мне вопросы могу сказать следующее:

Я, вместе с моим отцом Сулеймановым Юсифом Гасанали оглу, матерью Сулеймановой Нубар Лелекиши кызы, братом Тофиком, сестрами Латафат, Чичек и Илахой, проживаю в Ходжалы.

13 февраля 1992-го года, в связи с ухудшением положения в Ходжалы, мой отец, взяв с собой трех моих сестер, на последнем вертолете улетел в город Агдам с тем, чтобы оставив их там, вернуться назад. Но, поскольку после того дня вертолеты в Ходжалы уже не возвращались, отец остался там. В Ходжалы, в нашем доме, остались мама, мой брат и я.

В ночь с 25-го февраля на 26 февраля 1992-го года я спал дома. Проснувшись на звуки выстрелов, я увидел, что армяне вместе с русскими солдатами и офицерами танками напали на Ходжалы. Они входили в дома, поджигали и разрушали их, убивали жителей, в том числе стариков, женщин и детей. Мы вместе с матерью выбежали из дому, около заправки вброд перейдя реку (Гаргар), хотели уйти в лес со стороны села Катик и выйти на территорию Агдамского района. Недалеко от города армяне заметили наших людей и начали стрелять по нас. Были убитые и раненые, но каждый думал о своем спасении и, поэтому, не могу назвать убитых и раненых и тех, кто был рядом с нами. После этого мы заблудились, у нас не было провожатых, и остались в лесу. На шестой день армяне со стороны села Дахраз открыли по нам огонь. В тот день наша мама не выдержала и умерла от голода. Ее тело осталось там. Потом я потерял Тофика. На седьмой день я кое-как вышел в Муганлинскую степь Агдама. После того, как я сутки пролежал в агдамской больнице, меня привезли в Баку, в больницу скорой помощи. Там я должен был лечиться.

Других добавлений не имею. Показания прочитаны мне, записаны верно, в чем и расписываюсь.

Допросил: З. АЛЛАХВЕРДИЕВ

ОБЪЕДИНЕНИЕ
СМЭ и ПА

Мир-Касимов И..

№ 2660

О телесных повреждениях

19 сентября 1992 года.

Согласно постановлению следователя по особо важным делам при Генеральном Прокуроре Азербайджанской Республики Э.А. Микаилова от 01. III. 1992-го года проведена в амбулаторном отделении Объединения

Эксперт: Дадашев Сирадж Г.

Опыт работы : с 1980 г.

Гр. Сулейманов Рафик Юсиф оглу

Город Ходжалы

№ медицинской карточки больного - 2155
ст. 75

ст. 179 - 181

Протокол допроса потерпевшего

Место допроса: *пос. Мардакан*

Допрос начался: *22 сентября 1992 года в 11.40.*

Я, следователь по особо важным делам при
Генеральном Прокуроре Республики **Микаилов Э.А.**

соблюдением статей 173, 174 УПК Азербайджанской Республики в санатории "Гюнешли" допросил в качестве свидетеля

Фамилия, имя, отчество:	<i>Алиева Рагима Иса кызы</i>
Год рождения:	<i>1959</i>
Место рождения:	<i>село Ходжалы</i>
Семейное положение:	<i>замужем, мать одного ребенка (разведенная)</i>
Национальность:	<i>азербайджанка</i>
Образование:	<i>(какую школу и когда окончил(а): неполное среднее)</i>
Профессия: место работы в настоящее время и должность:	<i>безработная</i>
Судимость:	<i>не имела</i>
Место постоянного жительства (точный адрес и № телефона):	<i>г. Ходжалы, временно - пос. Мардакан, санаторий "Гюнешли"</i>
№ паспорта, кем и когда выдан:	<i>Личность установлена.</i>

Предупрежден об ответственности за отказ от дачи показаний по статье 181 УК Азербайджанской Республики и за дачу ложных показаний по статье 179 УК Азербайджанской Республики

Я и раньше давала показания следственным органам в связи с Ходжалинскими событиями. Дополнительно разъясняю, что в городе Ходжалы я жила вместе с членами моей семьи: отцом Алиевым Исой Абдулалли оглу, 1930 года рождения и сыном Гасановым Рамилем Карягды оглу, 1982 года рождения. Моя мать умерла давно, я давно разошелся со своим мужем. Во время событий в Ходжалы, т.е. 25 февраля 1992-го года, все мы находились в Ходжалы и убежали вместе с другими людьми. Сама я 5 дней оставалась в лесу холодная и голодная, ноги мои обморожены. 3 месяца лечилась в Баку, в больнице скорой помощи. Мой отец Иса 2 дня оставался в лесу, а 28 февраля 1992-го года был захвачен в заложники, был избит в отделении милиции в Аскеране и выпущен 05 марта 1992-го года. Он месяц лежал в больнице Семашко в Баку. В настоящее время живет в санатории в Нафталане. Мы 5 дней вместе с ним пробыли в лесу, а потом нам удалось сбежать. Он тоже вместе со мной лечился в больнице скорой помощи, потому что его ноги тоже были обморожены. Из членов моей семьи нет раненых и пропавших без вести.

Добавляю, что из близких моих родственников мой родной брат Алиев Фирдовси Иса оглу, 1966-го года рождения, родился в Ходжалы, вместе со всей своей семьей пропал без вести в Дарразском лесу. Члены его семьи следующие: жена - Алиева Хейран Муршид кызы, 1962-го года рождения, родилась в Ходжалы, сыновья Эльчин, 1982-го года рождения, Эльгиз, 1984-го года рождения и Мехти, 1988-го года рождения. Все родились в Ходжалы.

Разъясняю, что Жена Фирдовси Хейран и его сыновья Эльчин и Эльгиз 26 февраля 1992-го года в Дарразском лесу вместе с ним пропали без вести и до сих пор никакой информации о них нет. А их младший сын Мехти потерялся во время событий, но его дед, т.е. мой отец Алиев Иса Абдулалли оглу, нашел ребенка и вместе с ним находился в заложниках, а потом и привел его с собой. В настоящее время Мехти проживает в санатории "Гюнешли" в поселке Мардакан у своей бабушки по матери Гусейновой Гейчек Алескер кызы. Другой мой брат - Алиев Алихан Иса оглу, 1960-го года рождения, его жена Гасанова Гюльнара Казим кызы, 1959-го года рождения и их дочь Кубра, 1991-го года рождения, в настоящее время проживают в селе Зангишалы Агдашского района. Из них только Алихан в тот день был в Ходжалы и выбрался невредимым.

Другой мой брат Алиев Фируддун Иса оглу, его жена Азимова Наила Казым кызы, 1960-го года рождения, сыновья Анар, 1982-го года рождения, Зия, 1984-го года рождения, Хисмат, 1989-го года рождения в настоящее время находятся в селе Зангишалы Агдашского района. Из них только Фируддун во время событий находился в Ходжалы, а когда бежал из города. 5 дней оставался в лесу, его ноги обморожены, обследовался в республиканской больнице в городе Баку. Других близких родственников в Ходжалы не было.

Протокол мне прочитан, с моих слов записан верно.

Допросил: Микаилов Э.

Примечание: Гражданин Алиев Иса Абдулалли оглу.

Касимов И.

Экспертное заключение № 535

О телесных повреждениях:

01.02.1992 год.

Согласно постановлению следователя по особо важным делам при Генеральном Прокуроре Азербайджанской Республики **Э.А.Микаилова** от 01.03.1992-го года в Объединении "СМЭ и ПА"

обследована Алекберовым Э.И.

Алиева Рагима Иса кызы

1959-го года рождения

город Ходжалы

ст. 75

ст. 179 - 181

Эксперт приступил: 13.03.92

Эксперт закончил:

Результаты экспертизы отражены на 2 листах.

12.03.92

Алиева Р.И.

ВОПРОСЫ:

1. Какие повреждения имеются на теле гражданки Алиевой Рагимы Иса кызы, их особенности, места, количество, механизм возникновения и степень тяжести?
2. Каким инструментом нанесены телесные повреждения? Особенности этого инструмента, имеются ли повреждения, нанесенные огнестрельным оружием, следы выстрела из огнестрельного оружия, а также повреждения, возникшие в результате пожара, причиненные техническими средствами (колесными, гусеничными)?
3. Привело(и) ли полученное(ые) повреждение (повреждения) к утере функций какого-либо органа или нарушению беременности, или же к крайнему обезображению лица, или же какие деяния совершены имеющим характер истязания или пытки методом?
4. Определить время нанесения телесных повреждений.

Ход работы: Как вытекает из составленной в 1982 году в Бакинской больнице скорой помощи медицинской карты стационарного больного, Алиева Рагима Иса кызы (33 года) поступила в больницу 01.03.92-го года в 15.30 с диагнозом обморожение обеих ног. По словам больной во время окружения Ходжалы армянской армией и была оккупирована, чтобы спасти свою жизнь, она убежала в лес. Там она несколько дней осталась на снегу, а потом смогла выбраться в город Агдам. Получив там первую медицинскую помощь, она на машине скорой помощи доставлена в Бакинскую больницу скорой помощи. Общее состояние больного средней тяжести. Кожа и видимая слизистая оболочка имеют бледный цвет. Артериальное давление 110/70 мм. р.с., пульс 78 ударов в минуту. Ритмичен. Средней полноты. Живот мягкий, безболезненный. На обеих ногах пульс не прощупывается. На обеих ступнях имеется тестообразная опухоль. Поближе к пальцам ног имеются краснота и припухлость. Ногтевые фаланги пальцев обеих ступней обуглились. В областях от шиколоточного сустава до коленного сустава обеих нижних конечностей наблюдается цианоз. При пальпации ощущается гипотермия.

Диагноз: обморожение IV степени ногтевых фаланг обеих ступней, обморожение обеих ступней 2-3 степени. Больной сделано назначение. В настоящее время ее состояние оценивается как средней тяжести. Лечение прсдол-

жается.

По словам обследуемой 25.02.92-го года они подверглись стрельбе и убежали в лес. 5 дней осталась в лесу, а потом пришла в село Шеки Агдамского района, а оттуда доставлена в Баку. Обследуемая имеет средний рост, правильное телосложение, находится в удовлетворительном состоянии, имеет удовлетворительную упитанность.

Алекберов Э.И.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ № 535

12.03.92

Алиева Р.И.

ВЫВОД

Основываясь на вышеизложенном, прихожу к выводу, что повреждения, имеющиеся на теле Алиевой Рагимы Иса кызы, 1959-го года рождения - обморожение IV степени ногтевых фаланг обеих ступней, обморожение обеих ступней 2-3 степени - возникли в результате местного воздействия холода, степень их тяжести будет установлен по завершению лечения.

Алекберов Э.И.

13.03.92.

СВЕДЕНИЯ О РАНЕНОМ

1. Ф. И. О. *Кулиев Меркез Ханкиши оглу*
2. Год и место рождения: *1951, Ходжалы*
3. Семейное положение: *женат*
4. Национальность: *азербайджанец*
5. Место работы: *водитель Ходжалинской автобазы*
6. Адрес постоянного места жительства: *город Ходжалы*
7. Когда и откуда прибыл в Ходжалы:
8. Краткая информация о повреждениях и происшествии, где получил повреждение, где лечился: *Покидая Ходжалы, вблизи села Акбулак получил пулевое ранение в правой области таза с проникновением в живот и лечился в Бакинской клинической больницы скорой помощи.*
9. Краткая информация о медицинской экспертизе и свидетельском показании: *Обнаруженное при лечении гр. Кулиева Меркеза Ханкиши оглу пулевое ранение в области правой ягодицы, приведшее к травматическому шоку 2-3 степени и повреждению тонкой кишки, возникло в результате основного фактора выстрела из огнестрельного оружия - пули.*
10. Примечания об особой жестокости:

Дело № 64524

1992 г.

Протокол допроса потерпевшего

01 сентября 1992-го года, г. Баку, пос. Мардакан

город Шуша Азербайджанской Республики

Следователь прокуратуры
юрист 2 категории **Абузаров М.М.**

с соблюдением статей 173, 174 УПК Азербайджанской Республики в санатории "Гюнешли" в пос. Мардакан в качестве свидетеля допросил.

Фамилия, имя, отчество: *Кулиев Меркез Ханкиши оглу*
 Год и рождения: *1951*
 Место рождения: *Ходжалы*
 Семейное положение: *женат*
 Национальность: *азербайджанец*
 Образование: (какую школу и когда окончил): *8 классов*
 Профессия: место работы в настоящее время и должность: *временно не работает*
 в момент совершения преступления: *водитель Ходжалинской автобазы*
 Место постоянного жительства (точный адрес и № телефона): *г. Ходжалы, временно - пос. Мардакан, санаторий "Гюнешли"*
 № паспорта, кем и когда выдан: *XI - ЖГ № 694091 ОВД Аскеранского райисполкома, 03.02.80*

Предупрежден об ответственности за отказ от дачи показаний по статье 181 УК Азербайджанской Республики и за дачу ложных показаний по статье 179 УК Азербайджанской Республики.

Отвечая на заданные мне вопросы могу сказать следующее:

Я жител Ходжалы. Родился в Ходжалы, там и рос. В Ходжалы имел одноэтажный пятикомнатный дом. Наша семья состояла из 7 человек: я, моя жена Гусейнова Анахид Муршид кызы, сыновья Эльман, Эшад, Ханкиши, дочери Фирангиз и Назакат. 25.02.92-го года члены моей семьи в Ходжалы не находились. После того, как ситуация стала напряженной, я за несколько дней до событий на вертолете отправил их в село Курдлар Агджабединского района, но сам остался в Ходжалы. Раньше я работал на машине марки "ЗИЛ" с кузовом. Государственный номер машины "ЗИЛ" был 50-60 АQT. Номер двигателя - 214026, цвет - голубой, номер шасси - 2799023. Во время событий машина осталась там. К тому же я хотел перейти на такси. Поэтому я пригнал старую машину "ГАЗ 24" за государственным номером 73 - 88 AQM для ремонта. Поскольку дорога была закрыта, я не смог увести машину обратно в Ходжалы. В настоящее время эта машина находится у меня.

25.02.92-го года, как и другие жители Ходжалы, я тоже должен был идти на пост в местном отряде самообороны. Около 22.00 вечера, идя на пост, я увидел, что со стороны аэропорта выпустили осветительную ракету зеленого цвета. После этого со стороны Мехтикенд по Ходжалы выпустили несколько ракет марки "Алазан". Сразу после выпуска ракеты "Алазан" начался обстрел Ходжалы из пушек, танков, БМП со всех сторон. Я должен был идти на пост в сторону финских домов. Когда я приблизился к посту, увидел, что люди покидают пост и идут в нашу сторону, т.е. в город. Они нам сказали, что дома подожгли, а армяне с той стороны ворвались в финские дома. Мы не смогли оказать им сопротивление. Потому что они начали атаку танками, БМП. А мы были вооружены автоматами и охотничьими ружьями. В руках у меня самого была охотничья двустволка. Мы, спрятавшись за домами, некоторое время отстреливались, а потом увидев, что положение стало опасным, вышли из города. Сколько в начале перестрелки ни просил помощи Эльхан Гамидов, у которого была рация, ни с какой стороны - ни с Шуши, ни с Агдама к нам помощь не пришла. Ведь у них была возможность хотя бы выстрелить из "Града" по местам скопления их техники.

Прежде чем уйти из Ходжалы, я, чтобы найти своих братьев, пошел к ним домой, но нигде не смог их найти. После этого я вместе с другими спустился в реку Гаргар. Там перевели через реку женщин и детей, пошли в сторону Катицкого леса. Мы думали прийти в агдамское село Абдал Гюлаблы. С этой цели до утра шли по лесу в направлении к Гюлаблы. Когда мы шли по лесу, 3 раза попали в перестрелку. В перестрелках раненых и погибших не оказалось. В любом случае из двух перестрелок мы вышли невредимыми. Таким образом мы дошли до армянского села Акбулаклы, расположенного вблизи Гюлаблы. Когда мы хотели пройти мимо этого села, то столкнулись с армянс-

кими постами и армяне открыли по нас огонь. Мы так близко подошли к армянам, что между нами было расстояние 5-6 метров. Во время этой перестрелки пуля попала мне в ягодицу и повредила кишки в области живота. Пуля осталась в моем теле, и сейчас она там. После ранения я сначала убежал назад около 100 метров, но из-за потери крови не мог ходить и спрятался за камнем. В это время я увидел труп турка по имени Абдулла, а еще один по имени Мусабир был ранен в руку. Я до вечера остался там, где спрятался. Из-за потери крови я часто терял сознание. Вечером я услышал разговор на азербайджанском языке и позвал их. Это были люди, шедшие из Гюлаблы к нам в помощь. Они кое-как уволокли меня, и тогда снова началась перестрелка. Они оставили меня и ушли. Когда я хотел спрятаться, то сорвался с обрыва и покатился вниз, я потерял сознание, а когда очнулся, увидел, что на мое лицо падают капельки. Посмотрев, я увидел, что над моей головой стоит сын моей тети Эльман Джавадов. Он воевал в рядах Азербайджанской Национальной Армии. Прослышав, что я ранен, пришел за мной. Эльман с большим трудом, волоком дотащил меня. После этого я полностью потерял сознание.

Когда я очнулся, был уже в Баку, в клинической больнице скорой помощи. Позже я узнал, что меня сначала привезли в Агдам, а там, увидев, что мое состояние тяжелое, на вертолете отправили в Баку. Я лечился в больнице больше двух месяцев. А в начале мая я вместе со своей семьей прибыл в Мардакан, в санаторий "Гюнешли", и в настоящее время проживаю там. Все члены семьи живы и живут вместе со мной.

Вопрос: Что вы можете сказать о напавших на Ходжалы армянах?

Ответ: Напавшие в Ходжалы в основном были солдаты и офицеры 366-го полка. При свете горящего дома отчетливо были видны на военной технике солдаты и офицеры в военной форме. Отмечу еще и то, что в распоряжении армян не было так много техники.

Вопрос: Имелся ли свободный коридор для выхода мирных жителей Ходжалы, и если имелся, что вам было известно об этом, было ли предупреждено население?

Ответ: Никакого коридора для выхода мирного населения Ходжалы не было и ничего об этом мне не было известно. Я же могу отметить то, что, наоборот, армяне заранее перекрыли все дороги, по которым мы могли уйти, и зверски истребляли всех, кто попадался им навстречу - женщин, детей, стариков.

Вопрос: Что из вашего имущества осталось в Ходжалы и обратились ли вы к кому - либо в связи с причиненным вам ущербом?

Ответ: 5-и комнатный жилой дом, баня, гараж, 3 головы крупного рогатого скота, 15 голов овец, все домашнее имущество, все осталось в Ходжалы.

Не знаю, было ли обращение по этому поводу, потому что я долго лечился в больнице и должен еще лечиться. Меня должны прооперировать и извлечь пулю.

Вопрос: Имеете ли дополнения к показаниям?

Ответ: Нет, дополнений не имею.

Показания мной прочитаны, с моих слов записаны верно.

Кулиев М.Х.

Допросил: следователь Абузаров М.М.

Объединение "СМЭ и ПА"

Мир-Касимов И.

№ 2709

О ТЕЛЕСНЫХ ПОВРЕЖДЕНИЯХ:

18 сентября 1992-го года

В соответствии с постановлением следователя по особо важным делам при Генеральном прокуроре Азербайджанской Республики Э.А.Микаилова от 1 марта 1992-го года амбулаторное отделение Объединения.

Эксперт: Азмамедов И.

Гражданин: Кулиев Меркез Ханкиши оглу

41 год

Город Ходжалы

№ медицинской карточки больного 1794

ст.75

ст. 179-181

18.09.92 г.

Кулиев Меркез Ханкиши оглу

ВОПРОСЫ:

5. Какие повреждения имеются на теле гражданина М.Х.Кулиева, их особенности, места, количество, механизм возникновения и степень тяжести?
6. Каким инструментом нанесены телесные повреждения? Особенности этого инструмента, имеются ли повреждения, нанесенные огнестрельным оружием, следы выстрела из огнестрельного оружия, повреждения, возникшие в результате пожара, а также нанесенные техническими средствами (колесными, гусеничными)?
7. Привело(и) ли полученное(ые) повреждение (повреждения) к утере функций какого-либо органа или нарушению беременности, или же крайнему обезображению лица, или же какие деяния совершены имеющим характер истязания или пытки методом?
8. Определить время нанесения телесных повреждений.

Первичная информация:

Как видно из постановления, 25 - 26 февраля 1992-го года армянские вооруженные формирования вместе с солдатами и офицерами дислоцированных в Нагорном Карабахе войсковых частей СНГ, используя находящееся в распоряжении последних оружие разных видов (танки, БМП, артиллерию, автомашины и др.), напали на город Ходжалы, истребили мирное население, защищающие город отряды самообороны и сотрудников городского ОВД и нанесли им повреждения.

Как видно из медицинской карточки за № 1794, оформленной на имя Кулиева Меркеза Ханкиши оглу в КБСП, больной Кулиев М.Х. поступил во второе хирургическое отделение больницы с жалобами на причиняемую полученной 26 февраля 1992-го года около 21.40 раны в области правой ягодицы раной боль, на слабость, головокружение.

По словам больного 25.02.92-го года, после изгнания из города Ходжалы армянскими боевиками, по дороге в Агдам был обстрелян армянами и ранен. 26.02.92-го года вечером самолетом доставлен в аэропорт Бина, откуда на машине скорой помощи в КБСП, где и госпитализирован.

При поступлении состояние больного было тяжелое. Больной имеет средний рост, правильное телосложение, его кожа и видимые части слизистой бы-

ли бледны. В легких наблюдается вертикальное дыхание. Тоны сердца значительно притуплены. В периферических артериях пульсации нет. В сонных артериях пульсация имеется. Ее значение было равно 12 ударам в минуту. Живот мягкий, во время вздутия и прощупывания болей нет. Перитонеальных признаков нет. К прямой кишке присоединена турунда. С помощью катетера получено 50 мл. мочи.

В области правой ягодицы, наружно-верхнем квадрате имеется отверстие (пулевое ранение), кровотечения нет, болей при пальпации окружающей области нет. Из дневника видно, что состояние больного было очень тяжелое и он находился в состоянии травматического шока, покрытия побледнели, на периферии имеет место цианоз, тоны сердца приглушены, ритмичны, нитеобразны. Артериальное давление не определяется. В легких прослушивается жесткое дыхание. Мочевой пузырь опорожняется с помощью катетера. Больному срочно введены внутривенно: поликлюкин 400,0; внутривенно саметазион 8,8 мл; клаворон 1,0, пенициллин, сульфокамофонамин 50% - 2,0; димедрол 1,0. 06.09.92-го года над областью правого бедра проведена хирургическая операция. Под комбинированным неингаляционным наркозом с помощью косога надреза со стороны левого бедра была послышно открыта полость живота. Установлено, что, начиная с внутренней задней стенки области бедра, до нижней и правой стенки имеется (не считается). Полость живота чистая. При пальпации в тканях вокруг таза пуля не прощупывается. S-образная кишка превратилась в рану и здесь стенки операционного надреза и стенки кишки были зашиты. Обеспечен гемостаз и края раны зашиты, полость живота закрыта. После этого сделан поперечный надрез удаленной кишки, и край образовавшейся на кишке стомы пришит к коже. В анус вложен дренажный шланг для отвода газов. С его помощью эта область была промыта. Наложена асептическая повязка. После операции состояние больного постепенно начало улучшаться. Больному назначены пенициллин, глюкоза, раствор гемодеза, гентамина оксацилин, канамицин. 27.04.92-го года больному в удовлетворительном состоянии выписан на амбулаторное лечение, ему рекомендована госпитализация через 3-4 месяца для повторной операции.

Клинический диагноз: огнестрельное ранение в область правой ягодицы. Ранение прямой кишки (внеперитоническое), травматической шок 2-3 степени.

Азмамедов И.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Основываясь на вышеизложенном, прихожу к заключению:

Обнаруженное при лечении гр. Кулиева Меркеза Ханкиши оглу пулевое ранение в области правой ягодицы, приведшее к травматическому шоку 2-3 степени и повреждению тонкой кишки, возникло в результате основного фактора выстрела из огнестрельного оружия - пули. Время совершения деяния соответствует указанному в протоколе времени, т.е. 25-26 числам февраля 1992-года.

Полученные М.Х.Кулиевым повреждения, ввиду их опасности для жизни в момент нанесения, относятся к тяжелым телесным повреждениям.

18.09.92 г.

Азмамедов И.

СВЕДЕНИЯ О РАНЕНОМ

1. Ф. И. О. *Алиева Рахилия Иса кызы*
2. Год и место рождения: *1959, город Ходжалы*
3. Семейное положение: *замужем, имеет сына*
4. Национальность: *азербайджанка*
5. Место работы: *вестра-хозяйка в больнице г. Ходжалы*
6. Адрес постоянного места жительства: *город Ходжалы*
7. Когда и откуда прибыл(а) в Ходжалы: *родилась в Ходжалы*
8. Краткая информация о происшествии, где получила повреждения, где лечилась: *В связи с обморожением ног в лесу с 25.02. по 01. 03. 92 г. лечилась в военном госпитале в Агдаме и в Бакинской больнице скорой медицинской помощи.*
9. Краткая информация о медицинской экспертизе и свидетельском показании: *Все имеющиеся на теле гражданки Р.И. Алиевой повреждения - обморожение IV степени ногтевых фаланг обеих ног, обморожение III - IV степеней обеих ступней - возникли в результате местного воздействия холода. Степень их тяжести может быть определена по завершению лечения.*
10. Примечания об особой жестокости:

Форма № 64524

1992 г.

Протокол допроса потерпевшего

13 августа 1992 г.

Следователь по особо важным
делам при Генеральном Прокуроре
Азербайджанской Республики **З. Б. Аллахвердиев**

с соблюдением статей 173, 174 УПК Азербайджанской Республики допросил в санатории "Гюнешли" качестве свидетеля.

Фамилия, имя, отчество: *Алиева Рахила Иса кызы*
 Год рождения: *1959*
 Место рождения: *село Ходжалы*
 Семейное положение: *замужем, имеет 1 сына*
 Национальность: *азербайджанка*
 Образование: (какую школу и когда
окончил(а): *среднее специальное*
 Профессия: *место работы и должность*
 в настоящее время: *не работает*
 во время совершения преступления: *сестра-хозяйка в больнице г. Ходжалы*
 Судимость: *не имела*
 Место постоянного жительства
(точный адрес и № телефона): *г. Ходжалы, временно пос. Мардакан, санаторий "Гюнешли"*
 № паспорта, кем и когда выдан: *При себе не имеет.*

Предупреждена об ответственности за отказ от дачи показаний по статье 181 УК Азербайджанской Республики и за дачу ложных показаний по статье 179 УК Азербайджанской Республики.

Отвечая на заданные мне вопросы могу сказать следующее:

Я родилась в городе Ходжалы. Проживала вместе с моим отцом - Алиевым Иса Абдулали оглу и сыном - Гасановым Рамилем Карягды оглу, 1982 года рождения. Моя мать - Алиева Кюбра Азим кызы умерла в 1988 г.

25 февраля 1992-го года я, мой отец и сын находились дома, где-то около 23-х часов распространилась весть, что армяне, вместе с русскими солдатами, офицерами и военной техникой, напали на город, разрушают дома, истребляют население, в том числе стариков, женщин, детей, и что нужно покинуть город. В таком случае я, мой отец и сын Рамиль вышли из своего дома и пришли в дом моего брата Алиева Фиридуна Иса оглу. Мы пришли к нему, потому что он был ранен. Мы, захватив с собой Фиридуна, вместе с жителями села со стороны автозаправочной станции, около железнодорожного моста перешли реку Гаргар и пошли по лесу в горы, в сторону Катик. Уже было утро 26 февраля 1992-го года, когда армяне увидев нас, открыли по нам огонь. Люди разбились на группы и разбежались кто-куда. Хочу отметить и то, что в это время я была в сильном волнении и не могла обратить внимание на то, кто находился вокруг нас и по этой причине не могу сказать, кто был рядом с нами. После всего, что произошло, мы заблудились, несколько дней оставались в лесу под селом Нахчываник и, сколько не искали пути, не смогли уйти на территорию Агдама. Отмечу также то, что мы передвигались только ночами.

Наконец, 01 марта 1992-го года, мы случайно вышли на село Кеник Агдамского района. Местное население отвело нас в свои дома, накормило и до утра оставило у себя. 2 марта 1992-го года нас привезли в агдамский госпиталь.

Ввиду того, что мои и моего сына ноги были обморожены, нас направили в больницу скорой помощи в Баку. Мой муж Гасанов Карягды Рустам оглу (с ним я развелась в 1983 г.) вместе с нами прилетел в Баку на привозившем нас санитарном вертолете и ухаживал за нами в больнице. В больнице мне ампутировали по два пальца каждой ноги (всего 4 пальца). Рамиля ноги тоже были обморожены, ему ампутировали одну ногу. Мой сын Рамиль в течение 1 месяца, а я в течение трех месяцев лежали в больнице и проходили лечение.

Ответ: Армяне врут, они не оставляли никаких дорог или коридоров для населения Ходжалы. Если это было так, то почему же они по дороге догоняли и убивали покинувших город людей?

Ответ: Да, покидая Ходжалы, мы ничего из домашних вещей не смогли захватить с собой. Но мы не обращались с заявлением в этой связи. В течение трех дней напишу такое заявление и представлю следствию.

Дополненич к показаниям не имею. Записаны верно, в чем и расписываюсь.

Допросил: **З. Аллахвердиев**
 Дело № 64524 1992 г. Форма № 8

1992 г.

Протокол дополнительного допроса потерпевшего

Место проведения допроса: *поселок Мардакан*

23 сентября 1992 г.

Следователь по особо важным делам при
Генеральном Прокуроре Азербайджанской Республики
Микаилов Э. А.

с соблюдением статей 173, 174 УПК Азербайджанской Республики в санатории "Гюнешли" качестве свидетеля допросил.

Фамилия, имя, отчество: *Набиев Нифталы Ибад оглу*
 Год рождения: *1945*
 Место рождения: *село Ходжалы*
 Семейное положение: *женат, отец 3 детей*
 Национальность: *азербайджанец*
 Образование: (какую школу и когда окончил): *высшее, Азербайджанский Институт сельского хозяйства, агроном*
 Профессия: *место работы в настоящее время*
 время и должность: *агроном*
 в момент совершения преступления: *безработный*
 Судимость: *не имел*
 Место постоянного жительства (точный адрес и № телефона): *г. Ходжалы, временно - пос. Мардакан, санаторий "Гюнешли"*
 № паспорта, кем и когда выдан: *Личность установлена.*

Предупрежден об ответственности за отказ от дачи показаний по статье 181 УК Азербайджанской Республики и за дачу ложных показаний по статье 179 УК Азербайджанской Республики.

По поводу заданных мне вопросов могу показать следующее:

Я вместе с членами моей семьи - женой Набиевой Айтекин Хыдыр кызы, 1959 года рождения, дочерью Самирой, 1978 года рождения, сыновьями Сеймуром, 1980 года рождения, и Эмином, 1983-го года рождения - жил в городе Ходжалы.

Во время Ходжалинских событий, т. е. 25 февраля 1992-го года, сам я находился в Ходжалы, но вышеуказанные члены моей семьи выехали на вертолете до событий.

Сам я 5 дней оставался голодным в Дарразском лесу. Мои ноги обморожены. Позже, вблизи села Дарраз армяне взяли меня в заложники и, некоторое время содержа на ферме в Дарразе, нас, 19 человек мужчин, увезли в милицейское управление города Степанакерта.

Я 3 дня содержался в изоляторе отделения милиции, а потом (не читается) числа апреля 1992-го года армяне меня обменяли.

После этого я месяц находился на стационарном лечении в Бардинской районной больнице. Т.к. когда я был в заложниках, армяне выбили мне зубы и систематически избивали меня. Мне сломали два ребра. От побоев повреждены и мои внутренние органы. В таком положении я дал подробные показания.

Среди членов семьи и близких родственников без вести пропавших или погибших нет.

Протокол мне вслух прочитан. С моих слов записан верно. Добавлений не имею.

Набиев

Допросил: Микаилов Э. А.

Бардинское отделение объединения
"СМЭ и ПА"

Город Барда

ЭКСПЕРТНОЕ ЗАКЛЮЧЕНИЕ
№ 25

21 января 1993-го года

В соответствии с постановлением следователя по особо важным делам при Генеральном Прокуроре Азербайджанской Республики **Аллахвердиева**, на основании истории болезни № 1268 от 12. IV.92-го года, выданной Бардинской ЦРБ 16 декабря 1992-го года

Эксперт объединения "СМЭ и ПА" И. Нариманов

Гражданин: *Набиев Нифталы Ибад оглу*

47 лет.

Безработный

Город Ходжалы

История болезни от 12. IV.92-го года, № 1268, выданная Бардинской ЦРБ

ст.

ст. 179-181

Эксперт: И. Нариманов

Набиев Нифталы Ибад оглу

Продолжения заключения № 25

от 21.01.93-го года

ВОПРОСЫ:

1. Какие повреждения имеются на теле гражданина Набиева Нифталы Ибад оглу, их особенности, места, количество, механизм возникновения и степень тяжести?
2. Каким инструментом нанесены телесные повреждения? Особенности этого инструмента, имеются ли повреждения, нанесенные огнестрельным оружием, следы выстрела из огнестрельного оружия с близкого расстояния, а также повреждения, возникшие в результате пожара, причиненные техническими средствами (колесными, гусеничными)?
3. Привело(и) ли полученное(ые) повреждение (повреждения) к утере функций какого-либо органа или нарушению беременности, или же крайнему обезображению лица или же причинены ли эти повреждения методом, имеющим характер истязания или пытки?
4. Определить время нанесения телесных повреждений.

ПЕРВИЧНАЯ ИНФОРМАЦИЯ: В означенном постановлении указывается, что 25 - 26 февраля 1992-го года армянские вооруженные формирования вместе с солдатами и офицерами дислоцированных в Нагорном Карабахе войсковых частей СНГ, используя находящееся в распоряжении последних оружие разных видов (танки, БМП, артиллерию, автоматы и др.) напали на город Ходжалы, истребили мирное население и защищающие город отряды самообороны, сотрудников городского ОВД или нанесли им повреждения.

В медицинской книжке стационарного больного за № 1268 указано, что больной Набиев Нифталы Ибад оглу 12.IV. 92-го года в 15.00 поступил в Бардинскую центральную районную больницу. Жалобы при поступлении: тошнота и рвота, невозможность передвигаться без посторонней помощи, сердцебиение и одышка, головокружение, нарушение аппетита, резкая слабость во всем теле. Считает себя больным с 26 февраля 1992-го года

Во время обследования установлено, что больной имеет средний рост, правильное телосложение, достаточно упитан, слизистые оболочки побледнели, не имеет деформаций в костно-суставной системе, подкожный жировой слой развит слабо, регионарные лимфатические железы не прощупываются, не имеет видимой глазу одемы. Пульс ритмический, слабой полноты, 96 ударов в минуту, при простукивании область сердца оказалась в норме, при прослушивании тоны сердца чистые, артериальное кровяное давление 60/20

мм. р.с., ровное. Грудная клетка нормально астенического типа, экскурсия легких уменьшилась, при прослушивании дыхание оказалось жесткого типа, 24 в минуту, язык покрыт налетом, при пальпации живот мягкий, печень и селезенка не прощупываются. Почки не прощупываются, память ясная, нарушен сон, правильно отвечает на вопросы, патологических рефлексов нет. При этом больному поставлен диагноз алиментарная дистрофия и сделано необходимое назначение. 12.IV. 92-го года состояние больного было удовлетворительное, жалобы продолжались. Дефекация была склонна к запору. В результатах проведенного 15.IV.92-го года рентгенологического обследования указывается, что при рентгеноскопии грудной клетки патологических изменений в левом легком не обнаружено. На нижней части правого легкого, около кортикальной доли обнаружена гомогенная затененность, Синусы раскрываются не полностью. Движение диафрагмы ограничено.

Рентгенологическое заключение: состояние после правостороннего эскудативного плеврита - заживление.

В рентгенограмме передней проекции пояснично-бедренной области суставной отросток второго поясничного позвонка (на левой стороне) чуть удлинен и заострен, наблюдается слабый субкондральный склероз.

Рентгенологическое заключение: артроз второго спинного позвонка.

Как отмечено в последующих дневниках, в результате проведенного необходимого лечения состояние больного относительно улучшилось и 29.IV. 92-го года он выписан домой.

Клинический диагноз: Алиментарная дистрофия. Миокардиодистрофия. Состояние после правостороннего эскудативного плеврита, закрытая травма грудной клетки, артроз второго поясничного позвонка, обморожение нижних конечностей.

Эксперт: И. Нариманов.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Исходя из вышеизложенного, прихожу к следующему заключению:

1. Указанный в выписанной на имя гр. Набиева Нифталы Ибад оглу медицинской карточке стационарного больного за № 1268 диагноз "закрытая травма грудной клетки и обморожение нижних конечностей" подтвердился объективными и клиническими признаками, имеющими особое значение для экспертизы.
2. Гр. Набиев Нифталы Ибад оглу лечился в больнице с диагнозом "алиментарная дистрофия", "миокардиодистрофия", "артроз второго поясничного позвонка и состояние после правостороннего эскудативного плеврита".

Эксперт Бардинского отделения
Объединения "СМЭ и ПА": И. Нариманов

21. 01. 93.

Протокол допроса свидетеля

октября 1992 г.
пос. Шувелан

Следователь по особо важным делам при
Генеральном Прокуроре Азербайджанской Республики
Микаилов Э.А.

с соблюдением статей 173, 174 УПК Азербайджанской Республики в санатории "Ширван" допросил в качестве свидетеля.

Фамилия, имя, отчество: *Сулейманов Юсиф Гасанали оглу*
Год рождения: *1949*
Место рождения: *село Фаррах Лачинского района*
Семейное положение: *женат, имеет 5 детей*
Национальность: *азербайджанец*
Образование: (какую школу и когда окончил: *среднее*
Профессия: *место работы в настоящее*
время и должность: *безработный*
Во время совершения преступления: *заведующий подсобным хозяйством Ходжалинского ОВД*
Судимость: *не имел*
Место постоянного жительства
(точный адрес и № телефона): *город Ходжалы, пос. Шувелан, пионерлагерь "Джасур"*
№ паспорта, кем и когда выдан: *личность установлена*

Предупрежден об ответственности за отказ от дачи показаний по статье 181 УК Азербайджанской Республики и за дачу ложных показаний по статье 179 УК Азербайджанской Республики

Отвечая на заданные мне вопросы, могу показать следующее:

Я вместе с членами своей семьи - женой Сулеймановой Нубар Лалакиши кызы, 1953-го года рождения, детьми Рафиком, 1974-го года рождения, Чичек, 1978-го года рождения, Илахой, 1984-го года рождения, Латафат, 1976-го года рождения и сыном Тофиком, 1972-го года рождения, проживал в городе Ходжалы в государственном доме вблизи железнодорожной станции. Осенью 1991-го года город Ходжалы оказался в положении полной осады, армяне систематически обстреливали город из танков автоматов и ракетами. Но никакой помощи нам не было. В связи с обострением ситуации, в январе 1991-го года я проводил на вертолете своих дочерей Чичек, Илаху и Латафат, остальные члены моей семьи и я сам оставались в Ходжалы до оккупации города армянами. В день, когда произошли события, т.е. 25 февраля 1992-го года около 23.00 армяне со всех сторон открыли сильный огонь по Ходжалы и люди в массовом порядке начали покидать город. Мы немного подождали у себя дома. Но потом увидели, что бронированные машины вошли в город и дома горят. Тогда мы оставили дом и убежали в лес, там смешались с другими людьми. В городе я не видел, чтобы кто-то при мне погиб, но было много раненых, я не узнал, кто они были. Потому что было темно. После того, как мы вошли в лес, в 24.00 армяне опять из бронированных машин начали обстреливать лес вдоль берегов реки Гаргар, и тогда я разошелся с членами моей семьи. Рядом со мной погибли больше десяти человек. Но никого из них я не смог узнать. Позже я примкнул к нескольким человекам и 3 дня находился в Дарразском лесу.

29 февраля 1992-го года я смог пробраться от Дарраза в село Абдал----- . Телесных повреждений не имел. Когда мы ходили по лесу, 28 февраля, около села Дарраз я встретил труп проживавшего в Ходжалы турка-месхетинца Абдуллы. На его теле были пулевые ранения. Раны были в области живота и груди. Но я внимательно не смотрел. Его фамилии не знаю. Ему было примерно 50-55 лет. Мы не встретили других тел и при нас никто не погиб.

Члены моей семьи, т.е. мои сыновья Тофик и Рафик, жена Нубар были вместе и 29 февраля моя супруга Нубар замерзла и умерла рядом с моими сыновьями. Ее тело осталось там. Оба сына остались живы и смогли выбраться. Бика и Тофик 12 дней провели в лесу. А Рафик 6 дней находился в лесу и них у обоих обморожены ноги. Потом они 2 месяца лечились в Баку, в больнице скорой помощи. Других повреждений у них не было.

Моя жена Нубар родилась в 1953 году в селе Фарра Лачинского района. В Ходжалы была домохозяйкой. Ее тело осталось в Катикском лесу. Из моих близких родственников в Ходжалы никто не жил. Других добавлений не имею.

Протокол мной прочитан. С моих слов записан верно.

Сулейманов

Допросил: Микаилов Э.А.

Протокол допроса потерпевшего

2 ноября 1992-го года,

пос. Шувалан

Следователь Азизбековской районной прокуратуры
юрист 2 категории **Багирова**

с соблюдением статей 173, 174 УПК Азербайджанской Республики допро-
сила качестве свидетеля.

Фамилия, имя, отчество: *Сулейманов Юсиф Гасанали оглу*
Год рождения: *1949*
Место рождения: *село Фаррах Лачинского района*
Семейное положение: *женат, отец 5детей*
Национальность: *азербайджанец*
Образование: (какую школу
и когда окончил(а): *среднее техническое*
Профессия: место работы в
настоящее время и должность: *не работает*
Во время совершения
преступления: *директор подсобного хозяйства
Ходжалинского ОВД*
Судимость: *не имел*
Место постоянного жительства
(точный адрес и № телефона): *пионерлагерь "Джасур"*
№ паспорта, кем и когда выдан: *не имеет*

Предупрежден об ответственности за отказ от дачи показаний по статье
181 УК Азербайджанской Республики и за дачу ложных показаний по статье
179 УК Азербайджанской Республики.

Отвечая на заданные мне вопросы могу сказать следующее:

Я вместе с членами своей семьи проживал в Ходжалы с 1986-го года. С
ноября 1991-го года были окружены. 4 месяца мы находились в окружении.
Связь поддерживали только по воздушному телефону. Из Агдама нам говори-
ли, чтобы мы потерпели, и что скоро возьмем Аскеран и откроем дорогу. Мы
переговаривались со штабом Агдамского НФА. По моему говорили с Тахиром
Алиевым. 22 февраля 1992-го года БТР, БМП и танки 366-го полка начали ок-
ружать город. 26 февраля 1992-го года, примерно в 23.30 открыли сильный
огонь. Выстрелами из пушек разрушали дома. Население города начало убе-
гать. Все наше имущество осталось дома. Я потерял двух своих сыновей и
жену Сулейманову Нубар Лелекилши кызы, 1953-го года рождения. У меня
был автомат, из-за того, что патроны закончились, я ее выбросил. 3 дня шел
по лесу и добрался до Агдама. Мои сыновья Тофик, 1972-го года рождения и
Рафик, 1974-го года рождения через 6 дней отдельно друг от друга дошли до
Агдама. Они рассказали, что их мать, моя жена, в 3-й день умерла от холода,
а они, услышав звуки перестрелки, разделились. Большинство из моих
родственников пропали без вести. Я не знаю, живы они, погибли или попали
в заложники.

Вместе с армянами было много русских солдат, в основном они нас уби-
вали.

Протокол мной прочитан, написан с моих слов.

Допросил:

Протокол допроса свидетеля

05 ноября 1992 г.
город Нафталан

Следователь Азербайджанской Республиканской
Прокуратуры А.К. Сафаров

с соблюдением статей 173, 174 УПК Азербайджанской Республики в санатории "Ширван" допросил в качестве свидетеля.

Фамилия, имя, отчество: *Билалова Грета Ханкиши кызы*
 Год рождения: *1960*
 Место рождения: *село Бадара Аскеранского района*
 Семейное положение: *замужем, имеет 2 детей*
 Национальность: *азербайджанка*
 Образование: (какую школу и когда окончил(а): *среднее*
 Профессия: место работы в настоящее время и должность: *нигде не работает*
 Во время совершения преступления: *швеей в Ходжалинской швейной фабрике*
 Судимость: *по ее словам не имела судимости.*
 Место постоянного жительства (точный адрес и № телефона): *санаторий "Ширван", город Нафталан*
 № паспорта, кем и когда выдан: *Имеет, но при себе нет.*

Предупреждена об ответственности за отказ от дачи показаний по статье 181 УК Азербайджанской Республики и за дачу ложных показаний по статье 179 УК Азербайджанской Республики.

Отвечая на заданные мне вопросы могу показать, что в связи с ходжалинскими событиями мой муж, когда жил в Мингечауре, а также в санатории "Гюнешли" в Баку, несколько раз был допрошен работниками прокуратуры. До ходжалинских событий, т.е. до 25-26 февраля 1992-го года, моя семья имела следующий состав: я, мой муж Билалов Исмаил Магомед оглу (1953-го года рождения), наши дети - Азер Исмаил оглу (1979-го года рождения) и Айнура Исмаил кызы (1953-го года рождения). Во время событий меня и детей в Ходжалы не было. Мы этих событий не видели. А мой муж Билалов Исмаил Магомед оглу был в Ходжалы и в ночь с 26-го на 26-ое февраля около 4 - 5-и часов утра встретил группу армян 40-45 человек. Когда он убежал, армяне ранили его в ногу. Несмотря на ранение, он вывел из подвала в Ходжалы своих родителей и невредимыми довел их до Агдама. Мой муж Билалов Исмаил Магомед оглу 2 месяца лечился в Мингечауре и его правая нога ампутирована ниже колена. Брата моего мужа армяне ранили пулей под Нахчываником. Он сначала лечился в Агдаме, а потом в течение недели в военном госпитале в Баку. На его ноге сделана хирургическая операция. Но он умер. Моего деверя Билалова Намика Магомед оглу похоронили 7-го марта в Мингечауре. Намик был 1961-го года рождения. Работал экспедитором в Ходжалинском РАПО. Был женат. Жена проживает в Евлахе. Адреса я не знаю. Звать ее Камалю, а фамилия Билалова. Отца зовут Шахмалы.

Мой муж Билалов Исмаил Магомед оглу был членом ходжалинского батальона самообороны. Относительно принадлежащего нам дома и имущества обращусь с заявлением в Республиканскую Прокуратуру. Там я укажу имущество и цену.

Показания прочла, с моих слов записаны верно, их достоверность завещаю своей подписью.

Подпись: Билалова

Допросил: Сафаров А.

СВЕДЕНИЯ О РАНЕНОМ

1. Ф. И. О. *Сулейманов Тофик Юсиф оглу*
2. Год и место рождения: *1972, Лачинский район*
3. Семейное положение: *холост*
4. Национальность: *азербайджанец*
5. Место работы: *рабочий в Ходжалинском отделении связи*
6. Адрес постоянного места жительства: *город Ходжалы*
7. Когда и откуда прибыл в Ходжалы: *в 1986 году из Лачинского района*
8. Краткая информация о происшествии, где получил повреждения, где лечился: *Из-за того, что во время Ходжалинских событий 13 дней оставался в лесу и в результате этого ноги были обморожены, лечился в Бакинской больнице скорой медицинской помощи.*
9. Краткая информация о медицинской экспертизе и свидетельском показании: *Повреждения, обнаруженные на обеих ногах гражданина Т. Ю. Сулейманова возникли в результате длительного воздействия низкой температуры и относятся к менее тяжким и на длительное время нарушающим состояние здоровья повреждениям.*
10. Примечания об особой жестокости:

Дело № 64524

1992 г.

Протокол допроса потерпевшего

13 августа 1992 г.

Следователь по особо важным делам при Генеральном Прокуроре Азербайджанской Республики **З.Б. Аллахвердиев**

с соблюдением статей 173, 174 УПК Азербайджанской Республики в санатории "Гюнешли" качестве свидетеля допросил.

Фамилия, имя, отчество:	<i>Сулейманов Тофик Юсиф оглу</i>
Год рождения:	<i>1972</i>
Место рождения:	<i>Лачинский район</i>
Семейное положение:	<i>холост</i>
Национальность:	<i>азербайджанец</i>
Образование: (какую школу и когда окончил):	<i>среднее специальное</i>
Профессия: место работы в настоящее время и должность:	<i>не работает</i>
Место работы в момент совершения преступления:	<i>рабочий в Ходжалинском отделении связи</i>
Место постоянного жительства (точный адрес и № телефона):	<i>г. Ходжалы, пос. Мардакан, санаторий "Гюнешли"</i>
№ паспорта, кем и когда выдан:	<i>Имеется, но при себе нет.</i>

Предупрежден об ответственности за отказ от дачи показаний по статье 181 УК Азербайджанской Республики и за дачу ложных показаний по статье 179 УК Азербайджанской Республики.

Отвечая на заданные мне вопросы могу сказать следующее:

В 1986 году мы проживали в Ходжалы. В нашу семью входили: мой отец - Сулейманов Юсиф Гасанали оглу, моя мать - Сулейманова Нубар Лелека-миль кызы, я, мой брат Рафик, сестры Патафат, Чичек и Илаха. В связи с обострением обстановки, 13 апреля 1992-го года мой отец на последнем вертолете из Ходжалы вывез трех моих сестер в Агдам с тем, чтобы оставить их там и вернуться назад, однако в тот же день дорога закрылась и он не смог вернуться домой. Поэтому дома оставались я, мой брат Рафик и наша мать.

В ночь с 25-го на 26-е февраля 1992-го года мы втроем находились дома и спали. Примерно около 23 часов мы проснулись на звуки разрыва снарядов и стрельбы. Мы узнали, что армяне вместе с русскими солдатами, офицерами и техникой с четырех сторон напали на Ходжалы, подожгли город, разрушают дома, пристреливают попавших им на встречу мирных жителей, в том числе стариков, женщин и детей. Поэтому люди, оказавшись перед необходимостью, покидали город. Мы тоже быстро оделись и, пройдя мимо автозаправочной станции, вброд перейдя реку Гаргар под железнодорожным мостом, пошли в направлении села Чатик, поднялись по лесу, чтобы уйти в Агдамский район.

Утром, когда рассветало, не дойдя до Кетика, армяне заметили нас и открыли огонь. Хочу отметить и то, что хотя в нашей группе в то время было 500 - 700 человек, я не помню имен и фамилий ни одного из них. Потому что в то время я сильно волновался, и к тому же каждый думал о спасении своей жизни. В это время было много погибших и раненых, но я не узнал, кто они были.

Таким образом, мы не смогли найти дороги и заблудились. Через шесть дней моя мать Нубар, не выдержав голода и холода, умерла. Мы торопились и не смогли похоронить ее. Мать скончалась в лесу вблизи с. Дахраз. Ее тело осталось там. Ввиду того, что армяне опять начали обстреливать нас, мы с Рафиком потеряли друг друга. После этого я с четырьмя людьми откололся от группы и, хотя еще шесть дней мы голодные и холодные бродили по лесу, все равно не смогли уйти в сторону Агдама. Эти четыре человека следующие: Касумова Айна (отчества ее не знаю), ее сыновья Касумов Акбер Магамед оглу, Касумов Салман Магамед оглу, а другую женщину звали Сона (они были сестрами, но фамилии и отчества Соны я не знаю). На двенадцатый день оба сына Соны и Айны замерзли и не могли вставать на ноги. Айна отказалась идти со мной и осталась с ними. Примерно час спустя, я случайно встретил отряд Ягуба Рзаева. Я им указал место, где Сона осталась с детьми. Спустя некоторое время члены отряда привели их тоже и нас всех привезли в агдамскую больницу. Там мы остались 2-3 часа, а затем нас на самолете привезли в Баку, в больницу скорой помощи. Всех нас пятерых уложили в одной палате. Я лечился около месяца.

Ответ: Я не знаю, где сейчас проживают Айна, Зивар, Салман и Сона, т.к. не имею никаких известий о них. Добавлений к показаниям не имею, они мною прочитаны, записаны верно, в чем и расписываюсь.

Допросил: З. Аллахвердиев

Объединение СМЭ и ПА

КАСУМОВ И.

№ 2661 О ТЕЛЕСНОМ ПОВРЕЖДЕНИИ

19 сентября 1992-го года

В соответствии с постановлением следователя по особо важным делам при Генеральном Прокуроре Азербайджанской Республики Э. А. Микаилова от 1 марта 1992-го года амбулаторное отделение Объединения

Дадашев Сирадж Кардаш оглу, с 1980 года

Сулейманов Тофик Юсиф оглу

Город Ходжалы

№ медицинской карточки 2130

ст.75

ст. 179-181

Сулейманов Тофик

ВОПРОСЫ:

1. Какие повреждения имеются на теле гражданина Т.Ю. Сулейманова, их особенности и степень тяжести?
2. Каким инструментом нанесены телесные повреждения? Особенности этого инструмента, имеются ли повреждения, нанесенные огнестрельным оружием, следы выстрела из огнестрельного оружия, а также повреждения, возникшие в результате пожара?
3. Привело(и) ли полученное(ые) повреждение (повреждения) к утере функций какого-либо органа или нарушению беременности, или же крайнему обезображению лица, или же какие деяния совершены имеющим характер истязания или пытки методом?
4. Определить время нанесения телесных повреждений.

25 - 26 февраля 1992-го года армянские вооруженные формирования вместе с солдатами и офицерами дислоцированных в Нагорном Карабахе войсковых частей СНГ, используя находящееся в распоряжении последних оружие разных видов (танки, БМП, артиллерию, автоматы и др.), напали на город Ходжалы, истребляя мирное население, защищающие город отряды самообороны и сотрудников городского ОВД или нанеся им повреждения.

Из истории болезни за № 1268, оформленной на имя Т.Ю. Сулейманова в БРЦБ вытекает, что больной поступил в больницу 08.III. 92-го года. Во время резни в Ходжалы он убежал из города, через несколько дней пришел на территории Агдамского района и доставлен в больницу. После оказания первой помощи направлен в означенную больницу. При поступлении находился в ясном сознании, кожные и слизистые оболочки бледны. Пульс имеет среднюю полноту, 80 ударов в минуту. Обе ноги побледнели, чувствительность утеряна. Пальцы ног распухли, покрыты некротической тканью.

Из записей в дневниках явствует, что в последующие дни состояние больного было средней тяжести, он жаловался на боли в ногах и ограниченность в движениях, Сон нарушен. Области обморожения на ногах больного хирургически обработаны и наложена повязка с мазью Вишневского.

19. IX. 92

Сулейманов Тюфик Ю. о.

Назначено необходимое консервативное лечение. В результате полученного лечения состояние постепенно улучшилось, чувствительность ног восстановлена, некротическая ткань полностью рассосалась, рубец заживает. Больной начал ходить и 04. IV. 92-го года выписан на амбулаторное лечение.

Диагноз: Обморожение II-III степени обеих ног.

Дадашев С.К.

Заключение:

Основываясь на вышеизложенном, прихожу к заключению:

Обнаруженные на обеих ногах гр. Т. Ю. Сулейманова повреждения возникли в результате длительного воздействия низкой температуры. Время возникновения может соответствовать указанной в описательной части постановления дате - 25-26. II.92 г. По степени тяжести телесные повреждения относятся к менее тяжким повреждениям, приводящим к длительному расстройству здоровья.

Дадашев С.К.

19.IX. 92.

394

Код формы по ОКУД _____
Код учрежд. по ОКПО _____
Медицинская документация
Форма № 1. 7. 2/V утверждена Минздравом СССР 04. 1. 0. 8. 0. № 1. 0. 3. 0.

государство СССР
наименование учреждения _____

ТВ в ПА" бирлиги **ЗАКЛЮЧЕНИЕ ЭКСПЕРТА***

г. Гасымов I [Экспертиза свидетельствуемого]
№ 2709 **БЕДН ХЭСАРЭТЛЭРИНЭ ДАИР:**

18 сентябр 1992 г., при _____ освещении, на

адресе **Азәрб. Республикасы Баш прокурору јаньда м/и мутәнтиги**

Б.Э.Микајловичун от **I март** 19 **92** г. № _____ в помещении

Һәрарына әсасән: бирлиги амбулатор ше"бәси

судебно-медицинский(е) эксперт(ы) **Азмәмәдов И.**
(должность, место работы)

(фамилия, и., о., специальность, стаж, категория.

ученая степень и звание)

дана(и) судебно-медицинскую экспертизу гр. **Гулијев Мәркәз Ханкиши оглу**

[фамилия, имя, отчество] _____

р. 19 г. [**41** лет], по профессии _____

проживающего(ей) **Хочалы шәһәри**

проживающего(ей) **Хәстәнин тибби картасынын №-си 1794**
паспорт (№, серия, кем и когдә выдан) или другой документ

с фотографией, удостоверяющей личность

Права и обязанности эксперта, предусмотренные ст. **75** УПК **Азәрб. Респуб. ССР.**

связи: об ответственности за отказ или уклонение от дачи заключения или за дачу заведомо
ложного заключения со ст. **179, 181** УК **Азәрб. Респуб.** ССР предупрежден.

Эксперт[ы] **И**

При экспертизе присутствовали _____

Вопросы, подлежащие разрешению при экспертизе, и другие разделы "Заключения эксперта"
даны на следующих _____ листах.

* Заключение эксперта составляется при наличии постановления органов внутренних дел, прокуратуры, опреде-
ленного. В соответствии с УПК союзной республики, документ может именоваться "Акт судебно-медицинской
экспертизы".

СХФ г. Баку, з. 1990 г. 50 ч. 87 г.

*Эксперт Гулиев Мәркәз Ханкиши оглу
18 сентябр 1992 г. при освещении на
адресе Азәрб. Республикасы Баш прокурору
јаньда м/и мутәнтиги Б.Э.Микајловичун
от I март 1992 г. № _____ в помещении
Һәрарына әсасән: бирлиги амбулатор ше"бәси
судебно-медицинский(е) эксперт(ы) Азмәмәдов И.
(должность, место работы) _____
(фамилия, и., о., специальность, стаж, категория.
ученая степень и звание) _____
дана(и) судебно-медицинскую экспертизу гр. **Гулијев Мәркәз Ханкиши оглу**
р. 19 г. [**41** лет], по профессии _____
проживающего(ей) **Хочалы шәһәри**
проживающего(ей) **Хәстәнин тибби картасынын №-си 1794**
паспорт (№, серия, кем и когдә выдан) или другой документ
с фотографией, удостоверяющей личность
Права и обязанности эксперта, предусмотренные ст. **75** УПК **Азәрб. Респуб. ССР.**
связи: об ответственности за отказ или уклонение от дачи заключения или за дачу заведомо
ложного заключения со ст. **179, 181** УК **Азәрб. Респуб.** ССР предупрежден.
Эксперт[ы] **И**
При экспертизе присутствовали _____
Вопросы, подлежащие разрешению при экспертизе, и другие разделы "Заключения эксперта"
даны на следующих _____ листах.
* Заключение эксперта составляется при наличии постановления органов внутренних дел, прокуратуры, опреде-
ленного. В соответствии с УПК союзной республики, документ может именоваться "Акт судебно-медицинской
экспертизы".*

СUALЛАР:

1. Вәт. Гулијев Мәркәз Ханкиши оглунун бәдәниндә һансы хәсарәт ләр вардыр, оларын хусусијјәтләри, јерләри, сајы, јаранма механики вә авырлыг дәрәчәси?

2. Бәдән хәсарәтләри һансы әләтлә јетирилмишдир, һәмин әләтин хусусијјәтләри, одлу силаһдан јетирилмиш бәдән хәсарәтләри јахында аяллыг одлу силаһ изләри, јангын нәтијәсиндә јаранмыш хәсарәтләр, техники васитәләр тәрәфиндән/тәкарли, тыр-тырлы/ тәрәдилмиш хәсарәтләр вардырмы?

3. Алынмыш хәсарәт/хәсарәтләр/ һәр һансы органын функцијасы итирилмәсинә вә јахуд һамиләлијин позулмасына, јахуд сифәтин силимәз дәрәчәдә ејбәчәрләшдирилмәсинә сәбәб олмушдурму вә ја хәсарәтләр шикәнчә вә ја характер дашыјан тәулла едилмишдир?

4. Бәдән хәсарәтләринин јетдирилмә вахтыны мтәјјән етиәк?

ИЛК МӘ'ЛУМАТ:

Гәрәрдән көрүнлүјү киими, 1992-чи ил феврал ајынын 25-26 тарихдә ермәни силаһлы бирләшмәләри Даглыг Гарабагда јерләшән МДБ-ни һәрби һиссәләринин әскәр вә забитләри илә бирликдә, ондарын сәрәнчамларында олан мүхтәлиф типли силаһлардан истифадә едәрәк/танклардан, артилеријадан, БМД-дән, автоматлардан вәс./ Хочалы шәһәринә һучум етиш вә динч әһалини вә шәһәри горујан өзүнү мүдафиә дестәләрини вә Хочалы шәһәр ДИШ-нин әмәкдашларыны ғырышлар вә хәсарәтләр јетдирилшәр.

Бакы шәһәри КТДХ-нын Гулијев Мәркәз Ханкиши оглунун адына тәртиб етдији 1794 №-ли стасионар хәстәнин тибби картасындан көрүнүр ки, хәстә Гулијев М.Х. хәстәхананын 2-нә чәрраһијјә шә'бәсинә 26 феврал 1992-чи ил саат 21⁴⁰ радәләриндә сағ сағры һаһијјәсиндә олан јарадакы агрыдан, зәифликдән, башкичәлләнмәдән шикәјәтләри илә дахил олмушдур.

Хәстәнин дедијинә көрә 25.02.92-чи илдә Хочалы шәһәриндән ермәни силаһлылары тәрәфиндән говулдугдан сонра Агдам шәһәринә кедән јолда ермәниләр тәрәфиндән атәшә тутулмуш вә јараланышдыр. 26.02.92-чи ил ахшам тәјјарә илә Бакы шәһәринә Бинә ајропортуна кәтирилмиш вә орадән да тә'чили јардым машыны илә КТДХ-јә гоститализасија олунмушдур.

Хәстә дахил оларкән, тмуни вәзијјәти агыр олмушдур. Хә бојлу, дүзкүн бәдән гурулушлу, дәри вә көрүнән селики гит авазымышдыр. Аг чизәрләриндә ведикулјар тәнәффүс мүһаһидә дур. Үрәкдә тонлар хәјли карлагышдыр. Периферин артерцијал сасија јохдур. Јулу' артеријаларында кулсасија вардыр, дөг, гуја бәрабәр олмушдур. Диши нәмдир. Гарны јушмагдыр, көпә әләмә заманы агрысыздыр. Перитониял әләмәтләр јохдур. Дтә сағына турунда тојулмушдур. Катәтерлә 50 мл. сидик алыштырәнкәдәдир.

Сағ сағры һаһијјәсиндә, бајыр-јухары кәдратында јаранын /одлу силаһ јарасы/ харичи дәлији вардыр, ганахма јоху рафы палнасија замаңы агрысыздыр. Ктнәликдән ајдын одур цини вәзијјәти чох агыр, травматик шок вәзијјәтиндә олмушдур, өртүјү авазымыш, периферијада сианоз олмуш, үрәк тонлары ритмики, санваридир. Артериал тәзүмү тә'јин олунмуш. Аг чизәриндә сәрт тәнәффүс ешидилмишдир. Сидијә катәтер васитәси иди. Хәстәјә тә'чили венадахили паликлјукини 490,0; венадил саметазон 8,8 мл.; клаворон 1,0, пенсиллин, судфокофонамикин 50 %-2,0., димедрол 1 % - 1,0 терапијасы олмушдур. 06.03.92 тарихдә сол галча һаһијјәсиндә чәрраһи әмәлијјат апарылди. Кабинә олунмуш гејри-имгалјасион наркозда сол галча һаһијјә чәп кәсиимә гарын бошлугу гат-гат ачылды. Мүәјјән олуңду кә галча һаһијјәсинин ичәри-арха диварындан башлајараг, кичи ашағы вә сол диварына гәдәр перилок архасы сојулмагда олан ма вардыр. Гарын бошлугу тәмиздир. Полнастја заманы чынаг илдәкы тохумаларда күллә әләһнәди. С-ә брнзәр бағырсаг јарајрилмиш вә бурада операсија кәсијин диварлары бағырсаг дивар килди. һемостаз тә'мин едилмиш вә јара кәнарлары тикилиб, бошлугу бағланды. Сонра канара чыгарылыш бағырсаг дивары истиғамәтә кәсилди вә бағырсагда әмәлә кәлиш стоманын кәндәријә тикилмишдир. Анусдан газ чыхаран дренаж бору салынды. Онун васитәси илә һәмин һаһијјә јујулду. Асептик сағры гојуду. Операсијадан сонра хәстәнин вәзијјәти тәдричән јахшылашмајламышдыр. Хәстәјә пенсиллин, глүкоза, һемодез мөһлулу, гентаминоксанилин, витамин, канамистин терапијасы алышдыр. 27.02.92 ил тарихдә хәстә кафи вәзијјәтдә амбулатор мталичәјә јазылди. она 3-4 ајдан сонра тәкрари чәрраһи әмәлијјат үчүн госпитализасија олунмасы мәсләһәти верилмишдир.

ШАҲИДИ ДИНДИРМЭ ПРОТОКОЛУ ПРОТОКОЛ ДОПРОСА СВИДЕТЕЛЯ

04 июл 1992 ил. Бакин шаһри
Мажлис Республикасынын Эмирджов Р.Д.О.И. Селим-ов район
Мамулукучу мустәнтигк Р.Д. Гирязов
(руту, дәрәҗəsi, фамилияси)
Мажлис Республикасы ЧПМ-нин 173, 174-чу маддәләринә риязәт етмәклә
Бакин шаһри сәнаатчылары шаһид сифәтиндә диндирим
(шәраһи)
19 г. следователь
района

Мажлис Республикасы _____ (классный чин, фамилия)
Возраст (г.д.) _____ в качестве свидетеля с соблюдением
ст. 173, 174 УПК Азербайджанской Республики
Мәжлисәси, ады атасыныи ады Наквә Вәлиәд Кәлимулла сәли
Фамилия, имя, отчество
Туулу ил Догоудулу јер
Туулу рождения 1963 3. Место рождения Убәсәт шаһри
Мәжлисәти
Сәлиәтә положенне сәлиәт
Мәжлисәти
Җанәһәлиәт Әл-Ислам
Туулу олмасы (әкар Сов.ИКП үзүдүрәсә о заман партија билетиния №-си ва стажы кәстә-
ләтә)
Җәмәтиәлиәт (если член КПСС то указать № п/б и стаж) Әл-И
Мәжлис (һансы мәктәби нә нә вахт гуртәрмишдир).
Мәжлисәлиәт (какое учебное заведение окончил и когда) Әл-И

Сәлиәт: һазырда иш јери ва дашыдыгы вәзифә
Сәлиәт: а) в настоящее время — место работы и занимаемая должность Убәсәт шаһри
Ишт ишләәнә вахтла
Вәлиәтәт, кә которму әртиәсәтә показание Бакин шаһри сәнаатчылары
Әл-Ислам сәлиәтә әл-Ислам сәлиәтә
Мәжлисәти
Сәлиәтә сәлиәтә
(на вәхт, һансы вәһәмәтә тәрәфиңдә, ЧПМ-нин һансы маддәлә риязәтә чәзә тәдбирә)
Сәлиәтә (когда, какии судов, по какои ст. УК и меры наказания)

Мәжлисәти
Сәлиәтә сәлиәтә
(на вәхт, һансы вәһәмәтә тәрәфиңдә, ЧПМ-нин һансы маддәлә риязәтә чәзә тәдбирә)
Сәлиәтә (когда, какии судов, по какои ст. УК и меры наказания)

Мәжлисәти
Сәлиәтә сәлиәтә
(на вәхт, һансы вәһәмәтә тәрәфиңдә, ЧПМ-нин һансы маддәлә риязәтә чәзә тәдбирә)
Сәлиәтә (когда, какии судов, по какои ст. УК и меры наказания)

Имза — Подпись В.И.И.

Handwritten text in Azerbaijani script, likely a witness statement or report. The text is dense and covers most of the right page.

Код форм по ОКУД _____
 Код учрежд. по ОКПО _____

Медицинская документация
 Форма № 1. 7. 2/V утверждена
 Минздравом СССР 04. 1. 0. 8. 0. № 1. 0. 3. 0.

Минздрав СССР
 Назначение учреждения

ЗАКЛЮЧЕНИЕ ЭКСПЕРТА*

"МТЕ вэ ПА" БТТ
 БИРЛИЖИ [Экспертиза свидетельствуемого]
 № 2649 Бөдөн Хэсэрэтлэринэ Даир:

Ию-Гасымов I
 17 сент/абр 1992г. при _____ освещении, на
 заседании _____
 Азерб. Республикасы Баш прокуратура танында м/и мтстэнтиси
 Б.Ф. Исмәйлову от I март 1992 г. № _____ в помещении
 гэрарына эвасам: Бирлижин Амбулатори шө"бәси
 судебно-медицинский(е) эксперт(ы) Исмайлов И.С. ил тәх: 1989-чү илдән
 (должность, место работы)

(фамилия, и. о., специальность, стаж, категория)

ученая степень и звание)

Эксперт(ы) судебно-медицинскую экспертизу гр. Әлиева Сөлмәз Бәһлул ғызы

[фамилия, имя, отчество]

возраст 19 г. { 26 лет}, по профессии _____
 занимающего(ей) _____
 Хочалы шаһари

занимающего(ей) "Хәстәнин тибби картасынын II си 2650
 паспорт (№, серия, кем и коғда выдан) или другой документ

с фотокарточкой, удостоверяющей личность

Права и обязанности эксперта, предусмотренные ст. 75 УПК Азерб. Респуб. ССР.

Ответственность за отказ или уклонение от дачи заключения или за дачу заведомо
 ложного заключения со ст. ст. 179, 181 УК Азерб. Респуб. ССР предупреждены.

Эксперт(ы) _____

При экспертизе присутствовали _____

Вопросы, подлежащие разрешению при экспертизе, и другие разделы "Заключения эксперта"

находятся на следующих _____ листах.

Заключение эксперта составляется при наличии постановления органов внутренних дел, прокуратуры, опреде-
 ленных. В соответствии с УПК союзной республики, документ может именоваться "Акт судебно-медицинской

СХФ г. Баку, а. 1990 г. 50 г. 87 г.

- 2 -
 јәтдә евә, амбулатор муәлимејә јазылып. КЛИНИКИ ДИАГНОЗ: һәр
 ајағын II дәрәчәли доғиғасы.

Исмайлов И.С.
 Н Э Т И Ч Э :

Јухарыда кестәриленләрә әсәсән ашағыдакы нәтиҗәјә кәч
 Вәт.С.Б.Әлијевада һәр ики ајағын 2-чи дәрәчәли доғиғасы
 хәсәрәтләри блмушдур. һәмин хәсәрәтләр ашағы һәрарәтин итә
 мүддәт әрзиндә тә"сири нәтиҗәсиндә әмәлә кәлмишдир. вә сабы
 узун мүддәтә позан Аз Ағыр дәрәчәли бөдән хәсәрәтләринә ақ
 Кестәрилен хәсәрәтләрин төрәнмә мүддәти 25-26 феврал 1992-
 тарихә ујғун кәлә биләр.

18.09.92.

Исмайлов И.С.

Исмайлов И.С.

КОД ФОРМЫ ПО ОКУД _____
КОД УЧРЕЖД. ПО ОКПО _____

УДЛАР:

Д-р. Әлијева Рәһимә Иса гызынын бәдәниндә һансы хәсәрәтләр вар-
тарын хусусијјәтләри, јерләри, сајы, јаранна механизми вә ағырлыг

бәдән хәсәрәтләри һансы алағлә јетирилмишдир, һәммин алағтин ху-
әтләри, одлу силаһдан јетирилмиш бәдән хәсәрәтләри, јахиндан
одлу силаһ изләси, јаңғын нәтиҗәсишә јарағишә хәсәрәтләри,
хәсәрәтләри һансы алағлә јетирилмишдир?
җирми?

3. Алынмиш хәсәрәт/хәсәрәтләр/һәр-һансы органнын функцијјасын ити-
масинә, вә ја һамиләлијини позулмасына, јахуд сифәтин силнинәз дәрс
әјбәчәрләшдирилмәсинә сәбәб олушдурму, вә ја һәммин хәсәрәтләр
пәнчә вә ја әзаб характери дашијан үсуллар едилмишдирми?

4. Бәдән хәсәрәтләринин јетирилмә вахтыны мөјјән етмәк.

ИИ КЕДИШИ: Бақы шәһәри тә"чили јардым хәстәханасы тәрәфиндән тәртиб
қилив 189Х №-ли стационар хәстәнин тибби картасындан көрүнүр ки,
Әлијева Рәһилә Иса гызы (33 јаш) 01.03.92-чи ил тарихдә саат 15-30-

Һәр ики ајағын донмасы диагнозу илә хәстәханаја дахил олушдур.
Хәстәнин дедијинә көрә ермәни ордусу тәрәфиндән Хочалы шәһәри муһа-

рәјә алыныб зәбт едиләркән о, чанчы гуртармағ үчүн мешәјә гачмыш-
дир. Орада бир нәчә күн гарда галымыш, сонра өзүнү Аглам шәһәринә чат-

тырмишдир. Орада илк тибби јардым алдыгдан сонра тә"чили јардым машы-

ны илә Бақы шәһәри тә"чили јардым хәстәханасына кәтирилмишдир. Хәстә-

нин үмуми вәзијјәти орта ағырлыгдадыр. Дәри вә көрүнән саликли гиша-

тарнын рәнки авазымышдыр. Артериал тәзјиги 110/70мм. чв. ст., нәбзи дә-

ләрәдә 78 вургудур. Ритмикдир. Орта долгунлугдадыр. Ғарны јумшагдыр.

Ағырысыздыр. һәр ики ајагда /арха/ нәбз әләнмир. һәр ики пәнчәдә хәмир-

вари шиш вар. Ајағ бармағларына јахин гызарты авә шиш вар. һәр ики пән-

чәнин бүтүн бармағларынын дырнағ фалағгасы көмүрләшиб, һәр ики ашағы

отрафын ашығ-топуғ ојнағындан диз ојнағына гәдәр олан саһәдә сианоз

шүшәһидә едилди. Палпасијада гипотерчија һисс олушдур. Диагноз: һәр ики

пәнчәнин бүтүн бармағларынын дырнағ фалангасынын IV дәрәчәли донмасы

Һәр ики пәнчәнин 2-3 дәрәчәли донмасы. Хәстәјә тә"јинат верилмишдир.
Ғал-һазырда үмуми вәзијјәти орта ағырлыгдадыр. Муәличә давам етдирили
Муәјинә олуған дәмәсинә көрә 25.02.92-чи ил тарихдә ермәниәр
тәрәфиндән ағәшә тутулуш вә мешәјә гачмышлар. Мешәдә 5 күн галдыгдан
сонра Агламын шәки кәндийә кәлмиш вә орадан Бақија кәтирилмишди.
Муәјинә олуған орта бојлу, дүздүн бәдән гурулушлу, кафи вәзијјәтдәгир
Әр кафи көкләкдәдир.

Әләкбәров Е.И.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ ЭКСПЕРТА № 535

БӘДӘН ХӘСӘРӘТЛӘРИНӘ ДАИР

җирми
Азыр Азәрб. Республикасы Баш прокуратура јанында м/и мустәнтиги
Р.И. Микајиловун гәрарына әсәсэн

№ 03 19 92 г. № _____ в помещении _____

Медицинский (е) эксперт (ы) "МТЕ вә ПА" бирлијиндә
(должность)

Әләкбәров Е.И. тәрәфиндән муәјинәдән кечирилмишдир.
(место работы, фамилия, и. о., специальность, стаж, категория)

ученая степень и звание)

Судебно-медицинскую экспертизу Әлијева Рәһимә Иса гызы,
1959-чу ил тәрәллулу, Хочалы шәһәри

Обязанности эксперта, предусмотренные ст. 75 УПК Азәрб. Республикасы,

Об ответственности за отказ или уклонение от дачи заключения или за дачу заведо-
мо ложного заключения по ст. 179, 181 УК Азәрб. Р.Есп. предупрежден.

Эксперт: _____ подписи

Экспертизе присуствовали _____

Экспертиза начата 13.03.92

дата, часм

Экспертиза окснчена _____

дата, часм

Экспертиза эксперта наложено на 2 листвх.

Нәтичә:

Јухарыдакыларә әсәсән белә нәтичәјә кәлирәм ки, 1959-чу ил тә-
рәхлудлу Әлијева Рәһилә Иса гызынын бәдәниндә олан хәсарәтләр —
һәр ики пәнчәнин бүтүн бармагларынын дырнаг фалангасынын IX дәрәчә-
дә донмасы, һәр ики пәнчәнин 2-3 дәрәчәли донмасы сојугун јерли тә"
һириндән әмәлә кәлмишдир, ағырлыг дәрәчәси муаличә гуртарылдыдан
һонра тә"јин едиләчәкдир.

Әлкәбәрәв Е.И.

12.03.92

ПОПРАННЫЕ НОРМЫ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА

Статьи Международной Конвенции о ликвидации всех форм расовой дискриминации, нарушенные в ходе террористического нападения на город Ходжалы 25 февраля 1992 года

1. Дискриминация людей по признаку расы, цвета кожи или этнического происхождения является препятствием к дружественным и мирным отношениям между нациями и может привести к нарушению мира и безопасности среди народов, а также гармоничного сосуществования лиц даже внутри одного и того же государства.

2. **Статья 1.** Пункт 2. В настоящей Конвенции выражение расовая дискриминация означает любое различие, исключение, ограничение или предпочтение, основанное на признаках расы, цвета кожи, родового, национального или этнического происхождения, имеющие целью или следствием уничтожение или умаление прав человека и основных свобод в политической, экономической, социальной, культурной или любых других областях общественной жизни.

3. Пункт 4. Принятие особых мер с исключительной целью обеспечения надлежащего прогресса некоторых расовых или этнических групп или отдельных лиц нуждающихся в защите, которая может оказаться необходимой для того, чтобы обеспечить осуществление прав человека и основных свобод.

4. **Статья 4.** государства-участники осуждают всякую пропаганду и все организации, основанные на идеях или теориях одной расы или группы лиц, определенного цвета кожи или этнического происхождения или пытающихся поощрять расовую ненависть и дискриминацию в какой бы то ни было форме, обязуются принять немедленные и позитивные меры, направленные на искоренение всякого подстрекательства к такой дискриминации и с этой целью они в соответствии с принципами всеобщей декларации прав человека, ясно изложенными в статье 5 настоящей Конвенции:

а) объявляют караемым по закону преступлением всякое распространение идей, основанных на расовом превосходстве или ненависти, всякое подстрекательство к расовой дискриминации, а также все акты насилия или подстрекательство к таким актам, а также предоставление любой помощи для проведения расистской деятельности, включая ее финансирование.

б) Объявляют противозаконным и запрещают организации, а также организованную и всякую другую пропагандистскую деятельность, которые поощряют расовую дискриминацию и подстрекают к ней, и признают участие в таких организациях или в такой деятельности преступлением, караемым законом

5. Статья 5, д) -1- права на свободу передвижения и проживания в пределах государства. 6) - право на владение имуществом как единолично, так и совместно с другими.

6. Статья 6. Государства-участники обеспечивают каждому человеку, на которого распространяется их юрисдикция, эффективную защиту и средства защиты через компетентные национальные суды и другие государственные институты.

В случае любых актов расовой дискриминации, посягающих, в нарушение настоящей конвенции, на его права человека и основные свободы, а также предъявлять в эти суды иск о справедливом и адекватном возмещении или удовлетворении за любой ущерб, понесенный в результате такой дискриминации.

**Статьи Европейской Конвенции по правам человека,
нарушенные в ходе террористического нападения
на город Ходжалы 25 февраля 1992 года**

Раздел I. Права и свободы

Статья 2. Право на жизнь

1. Право каждого лица на жизнь охраняется законом. Никто не может быть умышленно лишен жизни иначе как во исполнение смертного приговора, вынесенного судом за совершение преступления, в отношении которого законом предусмотрено такое наказание.

Статья 3. Запрещение пыток

Никто не должен подвергаться ни пыткам, ни бесчеловечному или унижающему достоинство обращению или наказанию.

Статья 4. Запрещение рабства и принудительного труда

1. Никто не должен содержаться в рабстве или подневольном состоянии.

Статья 5. Право на свободу и личную неприкосновенность

1. Каждый имеет право на свободу и личную неприкосновенность. Никто не может быть лишен свободы иначе как в следующих случаях и в порядке, установленном законом:

2. Каждому арестованному незамедлительно сообщаются на понятном ему языке причины его ареста и любое предъявляемое ему обвинение.

Статья 8. Право на уважение частной и семейной жизни

1. Каждый имеет право на уважение его личной и семейной жизни, его лица и его корреспонденции.

Статья 9. Свобода мысли, совести и религии

1. Каждый имеет право на свободу мысли, совести и религии; это право включает свободу менять свою религию или убеждения и свободу исповедовать свою религию или убеждения как индивидуально, так и сообща с другими, публичным или частным порядком, в богослужении, обучении, отправлении религиозных и культовых обрядов.

Статья 13. Право на эффективное средство правовой защиты

Каждый, чьи права и свободы, признанные в настоящей Конвенции, нарушены, имеет право на эффективное средство правовой защиты в государственном органе, даже если это нарушение было совершено лицами, действовавшими в официальном качестве.

Статья 14. Запрещение дискриминации

Пользование правами и свободами, признанными в настоящей Конвенции, должно быть обеспечено без какой бы то ни было дискриминации по признаку пола, расы, цвета кожи, языка, религии, политических или иных убеждений, национального или социального происхождения, принадлежности к национальным меньшинствам, имущественного положения, рождения или по любым иным признакам.

Дополнительный Протокол по защите прав человека и основных свобод

Статья 1. Защита собственности

Каждое физическое или юридическое лицо имеет право на уважение своей собственности. Никто не может быть лишен своего имущества иначе как в интересах общества и на условиях, предусмотренных законом и общими принципами международного права.

Протокол № 4 к Конвенции о защите прав человека и основных свобод об обеспечении некоторых прав и свобод помимо тех, которые уже включены в конвенцию и первый протокол к ней

Статья 3. Запрещение высылки граждан

2. Никто не может быть лишен права на въезд на территорию государства, гражданином которого он является.

Протокол №6 к Конвенции о защите прав человека и основных свобод относительно отмены смертной казни

Статья 1. Отмена смертной казни

Смертная казнь отменяется. Никто не может быть приговорен к смертной казни или казнен.

Протокол №12 к Конвенции о защите прав человека и основных свобод

Статья 1. Общее запрещение дискриминации

1. Пользование любым правом, признанным законом, должно быть обеспечено без какой бы то ни было дискриминации по признаку пола, расы, цвета кожи, языка, религии, политических или иных убеждений, национального или социального происхождения, принадлежности к национальным меньшинствам, имущественного положения, рождения или любого иного обстоятельства.

Статья Конвенции по правам ребенка, нарушенные в ходе террористического нападения на город Ходжалы 25 февраля 1992 года

*Принята резолюцией 44/25 Генеральной Ассамблеи от 20 ноября 1989 года.
Вступила в силу 2 сентября 1990 года.*

Статья 2

1. Государства-участники уважают и обеспечивают все права, предусмотренные настоящей Конвенцией, за каждым ребенком, находящимся в пределах их юрисдикции, без какой-либо дискриминации, независимо от расы, цвета кожи, пола, языка, религии, политических или иных убеждений, национального, этнического или социального происхождения, имущественного положения, состояния здоровья и рождения ребенка, его родителей или законных опекунов или каких-либо иных обстоятельств.

2. Государства-участники принимают все необходимые меры для обеспечения защиты ребенка от всех форм дискриминации или наказания на основе статуса, деятельности, выражаемых взглядов или убеждений ребенка, родителей ребенка, законных опекунов или иных членов семьи.

Статья 3

2. Государства-участники обязуются обеспечить ребенку такую защиту и заботу, которые необходимы для его благополучия, принимая во внимание права и обязанности его родителей, опекунов или других лиц, несущих за него ответственность по закону, и с этой целью принимают все соответствующие законодательные и административные меры.

Статья 6

1. Государства-участники признают, что каждый ребенок имеет неотъемлемое право на жизнь.

2. Государства-участники обеспечивают в максимально возможной степени выживание и здоровое развитие ребенка.

Статья 8

1. Государства-участники обязуются уважать право ребенка на сохранение своей индивидуальности, включая гражданство, имя и семейные связи, как предусматривается законом, не допуская противозаконного вмешательства.

2. Если ребенок незаконно лишается части или всех элементов своей индивидуальности, государства-участники обеспечивают ему необходимую помощь и защиту для скорейшего восстановления его индивидуальности.

Статья 9

1. Государства-участники обеспечивают, чтобы ребенок не разлучался со своими родителями вопреки их желанию, за исключением случаев, когда компетентные органы, согласно судебному решению, определяют в соответствии с применимым законом и процедурами, что такое разлучение необходимо в наилучших интересах ребенка. Такое определение может оказаться необходимым в том или ином конкретном случае, например, когда родители жестоко обращаются с ребенком или не заботятся о нем или когда родители проживают раздельно и необходимо принять решение относительно места проживания ребенка.

Статья 11

1. Государства-участники принимают меры для борьбы с незаконным перемещением и невозвращением детей из-за границы.

Статья 12

1. Государства-участники обеспечивают ребенку, способному сформулировать свои собственные взгляды, право свободно выражать эти взгляды по всем вопросам, затрагивающим ребенка, причем взглядам ребенка уделяется должное внимание в соответствии с возрастом и зрелостью ребенка.

Статья 14

1. Государства-участники уважают право ребенка на свободу мысли, совести и религии.

3. Свобода исповедовать свою религию или веру может подвергаться только таким ограничениям, которые установлены законом и необходимы для охраны государственной безопасности, общественного порядка, нравственности и здоровья населения или защиты основных прав и свобод других лиц.

Статья 16

1. Ни один ребенок не может быть объектом произвольного или незаконного вмешательства в осуществление его права на личную жизнь, семейную жизнь, неприкосновенность жилища или тайну корреспонденции, или незаконного посягательства на его честь и репутацию.

Статья 19

1. Государства-участники принимают все необходимые законодательные, административные, социальные и просветительные меры с целью защиты ребенка от всех форм физического или психологического насилия, оскорбления или злоупотребления, отсутствия заботы или небрежного обращения, грубого обращения или эксплуатации, включая сексуальное злоупотребле-

ние, со стороны родителей, законных опекунов или любого другого лица, заботящегося о ребенке.

Статья 20

1. Ребенок, который временно или постоянно лишен своего семейного окружения или который в его собственных наилучших интересах не может оставаться в таком окружении, имеет право на особую защиту и помощь, предоставляемые государством.

Статья 22

1. Государства-участники принимают необходимые меры, с тем чтобы обеспечить ребенку, желающему получить статус беженца или считающемуся беженцем в соответствии с применимым международным или внутренним правом и процедурами, как сопровождаемому, так и не сопровождаемому его родителями или любым другим лицом, надлежащую защиту и гуманитарную помощь в пользовании применимыми правами, изложенными в настоящей Конвенции и других международных документах по правам человека или гуманитарных документов, участниками которых являются указанные государства.

2. С этой целью государства-участники оказывают, в случае, когда они считают это необходимым, содействие любым усилиям Организации Объединенных Наций и других компетентных межправительственных организаций или неправительственных организаций, сотрудничающих с Организацией Объединенных Наций, по защите такого ребенка и оказанию ему помощи и поиску родителей или других членов семьи любого ребенка-беженца, с тем чтобы получить информацию, необходимую для его воссоединения со своей семьей. В тех случаях, когда родители или другие члены семьи не могут быть найдены, этому ребенку предоставляется такая же защита, как и любому другому ребенку, по какой-либо причине постоянно или временно лишенному своего семейного окружения, как это предусмотрено в настоящей Конвенции.

Статья 27

1. Государства-участники признают право каждого ребенка на уровень жизни, необходимый для физического, умственного, духовного, нравственного и социального развития ребенка.

Статья 30

В тех государствах, где существуют этнические, религиозные или языковые меньшинства или лица из числа коренного населения, ребенку, принадлежащему к таким меньшинствам или коренному населению, не может быть отказано в праве совместно с другими членами своей группы пользоваться

своей культурой, исповедовать свою религию и исполнять ее обряды, а также пользоваться родным языком.

Статья 34

Государства-участники обязуются защищать ребенка от всех форм сексуальной эксплуатации и сексуального совращения. В этих целях государства-участники, в частности, принимают на национальном, двустороннем и многостороннем уровнях все необходимые меры для предотвращения:

Статья 35

Государства-участники принимают на национальном, двустороннем и многостороннем уровнях все необходимые меры для предотвращения похищения детей, торговли детьми или их контрабанды в любых целях и в любой форме.

Статья 36

Государства-участники защищают ребенка от всех других форм эксплуатации, наносящих ущерб любому аспекту благосостояния ребенка.

Статья 37

Государства-участники обеспечивают, чтобы:

а) ни один ребенок не был подвергнут пыткам или другим жестоким, бесчеловечным или унижающим достоинство видам обращения или наказания. Ни смертная казнь, ни пожизненное тюремное заключение, не предусматривающее возможности освобождения, не назначаются за преступления, совершенные лицами моложе 18 лет;

б) ни один ребенок не был лишен свободы незаконным или произвольным образом. Арест, задержание или тюремное заключение ребенка осуществляются согласно закону и используются лишь в качестве крайней меры и в течение как можно более короткого соответствующего периода времени;

в) каждый лишенный свободы ребенок пользовался гуманным обращением и уважением неотъемлемого достоинства его личности с учетом потребностей лиц его возраста. В частности, каждый лишенный свободы ребенок должен быть отделен от взрослых, если только не считается, что в наилучших интересах ребенка этого делать не следует, и иметь право поддерживать связь со своей семьей путем переписки и свиданий, за исключением особых обстоятельств;

д) каждый лишенный свободы ребенок имел право на незамедлительный доступ к правовой и другой соответствующей помощи, а также право оспаривать законность лишения его свободы перед судом или другим компетентным, независимым и беспристрастным органом и право на безотлагательное

принятие ими решения в отношении любого такого процессуального действия.

Статья 38

1. Государства-участники обязуются уважать нормы международного гуманитарного права, применимые к ним в случае вооруженных конфликтов и имеющие отношение к детям, и обеспечивать их соблюдение.

2. Государства-участники принимают все возможные меры для обеспечения того, чтобы лица, не достигшие 15-летнего возраста, не принимали прямого участия в военных действиях.

3. Государства-участники воздерживаются от призыва любого лица, не достигшего 15-летнего возраста, на службу в свои вооруженные силы. При вербовке из числа лиц, достигших 15-летнего возраста, но которым еще не исполнилось 18 лет, государства-участники стремятся отдавать предпочтение лицам более старшего возраста.

4. Согласно своим обязательствам по международному гуманитарному праву, связанным с защитой гражданского населения во время вооруженных конфликтов, государства-участники обязуются принимать все возможные меры с целью обеспечения защиты затрагиваемых вооруженным конфликтом детей и ухода за ними.

Статья 39

Государства-участники принимают все необходимые меры для того, чтобы содействовать физическому и психологическому восстановлению и социальной реинтеграции ребенка, являющегося жертвой: любых видов пренебрежения, эксплуатации или злоупотребления, пыток или любых других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения, наказания или вооруженных конфликтов. Такое восстановление и реинтеграция должны осуществляться в условиях, обеспечивающих здоровье, самоуважение и достоинство ребенка.

Статья 42

Государства-участники обязуются, используя надлежащие и действенные средства, широко информировать о принципах и положениях Конвенции как взрослых, так и детей.

Статья 43

1. В целях рассмотрения прогресса, достигнутого государствами-участниками в выполнении обязательств, принятых в соответствии с настоящей Конвенцией, учреждается Комитет по правам ребенка, который выполняет функции, предусматриваемые ниже.

Ходжалинская трагедия - это жестокий и безжалостный акт геноцида вошел в историю человечества как один из самых страшных массовых террористических актов.

Ходжалинская трагедия является продолжением и самой кровавой страницей политики этнической чистки и геноцида, регулярно осуществляемой армянскими шовинистами-националистами против азербайджанцев на протяжении около двухсот лет. Эта отвратительная политика, поддерживаемая властными кругами ряда государств, последовательно продолжалась в период царской России и Советской власти, изгнание нашего народа из родных очагов после падения СССР, превращение их в беженцев и переселенцев сопровождалось массовыми погромами. Результаты политики этнической чистки и геноцида агрессивных армянских националистов и оголтелых идеологов Армении ощутили на себе в различные времена в целом два миллиона азербайджанцев.

Агрессивная политика, начатая армянскими сепаратистами в Нагорном Карабахе после обретения Азербайджаном независимости, привела к разрушению сотен сел и поселков, убийству десятков тысяч невинных людей, изгнанию сотен тысяч наших соотечественников из родных очагов. Однако Ходжалинская трагедия была самой страшной, вошедшее в историю человечества наряду с геноцидом в Хатыни, Лидице, Орадуре.

Хроника трагических событий

В ночь с 25 на 26 февраля 1992 года вооруженные силы Армении, армянские вооруженные отряды Нагорного Карабаха Азербайджана, при непосредственном участии личного состава и техники 366-й мотострелкового полка армии бывшего СССР, расположенного в Ханкенди, захватили город Ходжалы, расположенный между Ханкенди и Аскераном, тем самым была осуществлена политика геноцида против азербайджанского народа. Штурму города предшествовал массированный обстрел из артиллерийских орудий, тяжелой военной техники, начатый еще вечером 25 февраля. В результате в городе вспыхнул пожар и к пяти часам утра 26 февраля город был практически полностью обхвачен пламенем. Население, оставшееся в городе, примерно около 2500 человек, вынуждено было покинуть свои родные дома с единственной надеждой пробиться в направлении города Агдам, районного центра, являющегося ближайшим пунктом населенным преимущественно азербайджанцами. Но этим замыслом не суждено было сбыться. Армянские вооруженные формирования, при содействии военной силы мотострелкового полка, разгромившие город Ходжалы с особой жестокостью учинили расправу над мирным населением.

В результате:

- Убито 613 человек, из них, детей - 63; женщин - 106, пожилых - 70 человек.
- 8 семей уничтожены полностью
- 25 детей потеряли обоих родителей,
- 130 детей потеряли одного родителя
- Ранено - 487 человека, из них, детей - 76;
- Люди побывавшие в заложниках - 1275 человека
- Пропало без вести - 150 человек
- Причинен колоссальный ущерб государству и личному имуществу граждан оцениваемый в 5 млрд. рублей (в ценах на 01.04.92 года).

Эти цифры сообщают о самой кровавой трагедии Нагорно-Карабахского конфликта, начавшегося в феврале 1988 года с незаконных требований этнических армян Нагорно-Карабахской Автономной Области Азербайджанской ССР о присоединении к Армянской ССР, который был спровоцирован открытой поддержкой правящих кругов Армянской ССР и негласным согласием и бездействием центральных властей Советского Союза.

Ходжалы - первоочередная мишень

Наступление армянских вооруженных формирований на Ходжалы как бы было predetermined геостратегическим расположением города. Город, с населением около 7000 человек, располагается в 10 км юго-восточнее от Ханкенди, на чередке горы Карабах. Ходжалы находится на дороге Агdam-Шуша. Аскеран-Ханкенди и имеет аэропорт, единственный в Карабахе.

Ходжалы является историческим местом проживания населения и до сих пор сохранила различные памятники древней истории. Вблизи села Ходжалы находятся памятники Ходжалы-Кедабекской культуры относящиеся к XIV-VII векам до н.э. Здесь обнаружены погребальные памятники - каменные ящики, курганы и некрополи относящиеся к эпохе поздней бронзы и раннего железа, а также имеются архитектурные памятники - круглый склеп (1356-1357 гг.) и мавзолей (XIV век). Во время археологических раскопок были найдены различные украшения из камня, бронзы, кости, предметы быта из керамики и т.д.

Население в основном занималось виноградарством, животноводством, пчеловодством и зерноводством. В городе существовали текстильная фабрика, 2 средние школы, 2 неполные средние школы.

В связи с событиями последних лет, в городе нашли приют 54 семьи турков-месхетинцев бежавших из Ферганы (Узбекистана), а также азербайджанцы изгнанные из Армении. По этой причине в городе было развернуто строи-

тельство филиалов крупнейших промышленных предприятий Азербайджана, жилых заданий и других объектов бытового назначения.

Уже потом армянская сторона признавала, что одной из первоочередной задачей армянских вооруженных формирований являлось ликвидация плацдарма Ходжалы, открытие через этот пункт коридора связывающего поселок Аскеран и Степанакерт и разблокировка единственного аэропорта, находящегося под контролем азербайджанцев.

Обратите внимание на фразу "ликвидация плацдарма Ходжалы". Эти слова, звучащие и сегодня, раскрывают причину массового истребления детей и женщин, причину кровавой резни устроенной армянами.

Ходжалы с октября 1991 года находился в блокаде. 30 октября было перекрещено автомобильное сообщение и единственным видом транспорта оставался лишь вертолет. Последний гражданский вертолет прилетел в Ходжалы 28 января и после сбития гражданского вертолета над городом Шуша, в котором погибло 40 человек, и этот вид транспорта прекратил движение. Со 2 января в город не подавалось электричество. Город жил и держался только лишь благодаря мужеству населения и героизму их защитников. Оборона вокруг города была организована силами местного ополчения, милиции и бойцами Национальной Армии, вооруженных в основном стрелковым оружием.

Со второй половины февраля Ходжалы находился в блокаде армянских вооруженных формирований и подвергался ежедневным обстрелам из артиллерии и тяжелой военной техники, попыткам наступления со стороны армян.

Подготовка к наступлению было начато вечером 25 февраля, когда боевая техника 366 полка начала выходить на боевые позиции вокруг города. Штурм города начался с двухчасового артобстрела, который велся из танков, БТР-ов и орудий со снарядами "Алазань". Ходжалы был блокирован с трех сторон и люди пытались спастись в аскеранском направлении. Но вскоре было понятно, что это было зловещей ловушкой. Около села Нахчеваник армянские формирования открыли огонь по безоружным людям. Именно в ложбине Аскеран-Нахчеваник многие из детей и женщин, пожилых мужчин обмороженных, обессиленных в снегах лесов и горных перевалах стали жертвой бесчеловечности, проявленной со стороны армянских вооруженных формирований.

Эти события происходили в то время когда в регион с посреднической миссией прибыл министр иностранных дел Иранской Исламской Республики Али Акбар Вилаяти. Он 25 февраля в Баку встретился с руководством Азербайджана, 27 февраля должен был вылететь в Карабах, а затем и в Армению. В связи с этим, согласно договоренности сторон с 27 февраля до 1 марта было объявлено 3 дневное прекращение огня, что также было проигнорировано армянской стороной. Также обстояли дела и 12 февраля, когда в Карабахе с целью ознакомления обстановкой в зоне конфликта и проанализировать воз-

возможность его урегулирования находилась миссия Сессии Безопасности и Сотрудничества в Европе (СБСЕ), которая затем должна была посетить Ереван и Баку. Именно, 12 февраля был осуществлен захват армянскими экстремистами сел Малыбейли и Гушчулар Шушинского района, в результате которого, села полностью разграблены и сожжены, только в селе Малыбейли было убито, ранено и взято в заложники около 50 человек.

В эти дни азербайджанские силы не смогли прорваться на помощь ходжалинцам, а также не было возможности даже попытаться вывезти трупы. В то же время, армяне вертолетами, специальными группами в белых масках атаковали великий поиск людей в лесных массивах, группы выходящие из леса расстреливались или захватывались в плен и подвергались пыткам.

28 февраля группа местных журналистов на двух вертолетах смогли добраться до места гибели азербайджанцев. Увиденное зрелище ужаснуло всех - поле было усеяно трупами. Несмотря на прикрытие второго вертолета, из-за сильного обстрела армянскими боевиками, смогли вывезти только четыре трупа. 1 марта, когда уже группа зарубежных и местных журналистов смогла вылететь на место трагедии, увиденное произвело еще больше ужасающее впечатление. Над трупами было совершено глумление. Многие трупы имели пулевые ранения в голову, что говорили о том, что раненных просто добивали. После, во время обследования трупов, были выявлены факты скальпирования, обрезания ушей и других органов, выкалывания глаз, обрубления конечностей, многочисленного ранения из огнестрельного оружия и колющих предметов, раздавления тяжелой техникой и обугливание трупов.

Какие цели преследовали армянские шовинисты и идеологи, совершая международное преступление - геноцид в г.Ходжалы. Цель заключалась в захвате Нагорного Карабаха и других азербайджанских земель, подрыве духа борьбы нашего народа за независимость и территориальную целостность.

Позже благодаря кропотливой работе азербайджанской дипломатии в конгрессе США впервые был поднят вопрос об официальном признании Ходжалинской трагедии и квалификации его как международного преступления - геноцид. Так Представитель штата Индиана в Конгрессе США, член Комитета по международным отношениям, конгрессмен Дэн Бартон, выступая в Палате представителей, призвал Конгресс признать Ходжалинскую трагедию как геноцид. По мнению конгрессмена, признав Ходжалинский геноцид, Конгресс США растопит тем самым продолжающееся долгие годы "ледяное молчание" международной общественности по данному вопросу.

Начав свою речь словами "человечество должно знать и помнить", Дэн Бартон отметил, что на протяжении многих лет некоторые члены Палаты представителей призывали признать "армянский геноцид", детали которого продолжают оставаться спорными, но при этом ни разу не обмолвились об этнической чистке, осуществленной армянами в ходе армяно-азербайджанс-

кой войны.

Конгрессмен США с удовлетворением отметил, что Парламентская Ассамблея Совета Европы своей последней резолюцией признала, что "большими силами, а нагорно-карабахский регион все еще находится под контролем сепаратистских сил". Кроме того, в резолюции с чувством глубокой обеспокоенности отмечается, что проведенные Арменией с 1988 года по 1994 год военные операции и политика этнической чистки привели к широкомасштабным переселениям и созданию моноэтнических территорий.

В настоящее время Азербайджанское государство, наши граждане, зарубежные соотечественники предпринимают важные шаги для того, чтобы довести до всего мира правду о Ходжалинской трагедии, добиться признания ее как акта подлинного геноцида, пишут книги, проводят журналистские исследования. Эта трагедия выносится на обсуждение в парламентах отдельных стран, в международных организациях, к этому вопросу привлекается внимание мировой общественности. Задача в настоящее время заключается в проведении этой работы в более регулярной, последовательной и целенаправленной форме в том, чтобы добиться международной политико-правовой оценки этой трагедии.

Камиль САЛИМОВ,
доктор юридических наук

ТРАГЕДИЯ ХОДЖАЛЫ В ЗЕРКАЛЕ МИРОВОЙ ПРЕССЫ

Так события в Ходжалы были отражены
в зарубежной прессе сразу после событий:

Ньюсуик.

16 марта 1992 г. Лицо бойни (Паскаль Приват и Стив Ле Вайн).

На прошлой неделе Азербайджан вновь превратился в склеп: место скорби беженцев и множества изуродованных трупов, заполнивших импровизированный морг позади мечети. Это азербайджанские мужчины, женщины, и дети небольшого Нагорно-Карабахского селения Ходжалы, захваченного Армянскими вооруженными формированиями 25-26 февраля. Многие были расстреляны в упор, при попытке спастись; лица некоторых были изувечены; другие были скальпированы. Семья жертв скорбят.

Нью-Йорк Таймс.

3 марта 1992 г.

Массовые убийства, совершенные армянами: Агдам, Азербайджан, 2 марта (Рейтер) - Новое свидетельство массовой резни мирных жителей, учиненной Армянскими боевиками в Нагорном Карабахе - анклав Азербайджана с преобладающим армянским населением.

Сообщения о скальпировании - Азербайджанские официальные представители и журналисты, срочно вылетевшие в регион, привезли три трупа детей со скальпированными затылками. Они сообщили, что стрельба со стороны армян не позволила им подобрать другие тела.

"Женщины и дети были скальпированы", сказал Асад Фараджев, помощник главы Нагорного Карабаха. "Когда мы начали подбирать тела, нас стали обстреливать".

Начальник милиции Агдама Рашид Мамедов сказал, что "тела мертвых разорваны в клочья. Даже фашисты не делали ничего подобного".

Фотограф агентства Рейтер Фредерик Ленггейн сообщила, что она видела два грузовика наполненных телами мертвых Азербайджанцев неподалеку от Агдама, в предместье Нагорного Карабаха.

"В первом из них я насчитала 35 тел и во втором, по всей видимости, бы-

ло столько же", сказала она. "Головы некоторых были отрезаны, многие сожжены. Все были мужчинами, а на некоторых была надета униформа цвета хаки".

Санди Таймс.

1 марта 1992 г.

Армянские солдаты учинили массовую резню сотен семей: Томас Голц, Агдам.

Уцелевшие азербайджанцы рассказывают, что армянские военные расстреляли и закололи штыками более 459 азербайджанцев, многие из которых были женщины и дети. Сотни, а может быть и тысячи, пропали без вести или же погибли.

Нападавшие убили большинство военных и добровольцев защищавших женщин и детей. Затем они направили свое оружие на испуганных мирных жителей. Несколько уцелевших позже описывали происшедшее: "Эта была настоящая бойня", говорит Азер Гаджиев, один из трех уцелевших солдат. "Армяне стреляли и стреляли, а затем они подошли и стали закапывать людей штыками и резать ножами". (Только не говорите тут, что это слова азербайджанца. Если газета взяла на себя ответственность напечатать это, то она более чем уверена, что это имело место, имея очевидные факты в руках).

"Они стреляли, стреляли и стреляли", вторит как эхо Разия Асланова, прорвавшаяся сквозь армянские линии в Агдам вместе с другими женщинами и детьми. Она сказала, что ее муж и зять были убиты на ее глазах. Ее дочь пропала без вести.

У одного из прибывших в Агдам мальчиков было отрезано ухо.

Уцелевшие сообщили, что судьба 2000 человек, некоторые из которых спаслись по одиночке, все еще не известна; многие из них могли погибнуть от ран и холода.

Вчера к вечеру в морге Агдама было зарегистрировано 579 погибших. 29 тел были захоронены на кладбище. Я видел, что из семи трупов, ожидавших захоронения, двое были детьми и трое - женщины, одна из которых была застрелена в грудь в упор.

Агдамская больница была местом настоящего ужаса. Доктора говорили, что большинство из 140 сумевших спастись от бойни пациентов имели пулевые и глубокие колотые раны.

Но и в Агдаме они не были в безопасности. В пятницу ночью на город с населением 150,000 человек упали две ракеты, разрушив несколько зданий и убив одного человека.

Таймс.
2 марта 1992 г.

Горы трупов в Карабахе

Анатол Льевен попадает под обстрел во время полета для расследования фактов массовых убийств беженцев армянскими войсками.

Как только мы начали снижаться на покрытые снегом холмы Нагорного Карабаха, мы увидели трупы разбросанные повсюду. Очевидно, люди были расстреляны, пытались спастись бегством. Кадры азербайджанского фильма, показанного впоследствии журналистам, демонстрируют склоны холмов, усеянных трупами.

Азербайджанская сторона утверждает, что, по крайней мере, 1000 человек были убиты во время массовой бойни мирных жителей учиненной армянами в захваченных ими Ходжалах. Еще 4000 человек были ранены, пропали без вести или погибли от холода.

Гражданский вертолет с операторами на борту подобрал четыре трупа, совершив два рейса на место событий.

Позже, в аэропорту Агдама мы рассмотрели тела подобранных людей. Тела трех пожилых людей и маленькой девочки были покрыты кровью, конечности деформированы от окоченения. Они были застрелены в упор.

Тайм.
16 марта 1992 г.

Массовые убийства в Ходжалах.

Пока идет расследование деталей, несомненным является одно: что-то вопиющее и страшное произошло в Азербайджанском городе Ходжалы две недели тому назад. По крайней мере, 200 трупов, многие из которых обезображены, были доставлены для захоронения в соседнем Азербайджане из города, расположенного на территории армянского анклава Нагорного Карабаха. Общее число жертв (азербайджанская сторона утверждает, что 1324 мирных жителя, большинство из которых женщины и дети были зверски убиты) неизвестно.

Видео материалы, распространенные Азербайджанскими источниками, запечатлели кадры погибших жителей. Некоторые из них застрелены в голову, остальные скальпированы.

ВВС 1 Морнинг Ньюс.
3 марта 1992 г.

Репортер ВВС, находившийся на месте событий сообщает, что он видел 100 тел Азербайджанских мужчин, женщин и детей, а также младенцев застреленных в голову с близкого расстояния.

Трупы людей, подобранных со склонов холмов, представляют собой волнующую картину. Репортер сообщает, что видео-операторы и западные журналисты видели более 100 трупов мужчин, женщин и детей, расстрелянных армянами. Они были убиты в голову как минимум с расстояния в один метр. Съёмки также демонстрируют около 10 тел (в основном женщины и дети) застреленных в голову. Азербайджанская сторона сообщает о 1000 мирных жителей, убитых армянскими вооруженными отрядами.

Новости 4-го Канала.
2 марта 1992 г.

Два французских журналиста видели 32 трупа мужчин, женщин и детей в гражданской одежде. Многие из них застрелены в голову с близкого расстояния.

Сообщение Карабах-пресс - Беспощадная расправа над мирным населением небольшого Азербайджанского городка Ходжалы (население 6000 человек), учиненная войсками Армянской Советской Армии имела место в ночь на 28 февраля. По сообщениям, около 1000 человек были истреблены. Нападавшие не пощадили даже пожилых и детей. Многие были сильно избиты и расстреляны в упор. Азербайджанское население было преисполнено чувством негодования и беспомощности перед лицом хорошо экипированной и вооруженной армянской армии. Азербайджанский город Агдам, расположенный по соседству, за пределами Нагорно-Карабахского региона, подвергся интенсивному артиллерийскому обстрелу. Один из снарядов попал в городскую больницу, в результате две беременные женщины и один новорожденный погибли. Азербайджан обращается к мировому сообществу с призывом осудить столь варварские и беспощадные атаки на его население и суверенитет.

Бостон Гардиан Глобус.
21 января, 1993 г.

Джон Авербах, корреспондент Глобуса - Чахарлы, Азербайджан.

Грузовики с испуганными, потерявшимися детьми, рыдающие матери, срады и море побледневших лиц, в этом покрытом грязью лагере беженцев, скрывают в себе глубокую подоплеку того, почему десятки тысяч Азербайджанцев ищут здесь пристанища.

То, что мы видим сейчас - это результат систематического уничтожения каждой деревни, стоящей на их пути, сказал один из высших должностных лиц США. Эта самая отвратительная из того, что мы когда-либо видели.

Это вандализм, - сказал он. Агрессивные намерения видны здесь невооруженным глазом.

По оценке ООН, 1 миллион беженцев - это примерно один из каждых 70-ти жителей бывшей Советской республики. Тысячи людей, сбежавших в соседний Иран, постепенно репатрируются в лагерь беженцев, растущие как грибы после дождя. Но из-за того, что Карабахские армяне проводят политику уничтожения сел, организации по оказанию помощи говорят, что нет надежды на то, что Азербайджанцы смогут в скором времени вернуться на родные земли.

Таймс.
3 марта, 1992 г.

Изобличенные массовые убийства: Анатолий Льевен - Более 60 тел, включая женщин и детей, рассеяны по холмам Нагорного Карабаха, подтверждая заявления о том, что армянские вооруженные формирования совершили массовую расправу над азербайджанскими мирными жителями. Сотни пропали без вести.

Разбросанные в высохшей траве и кустах вдоль небольшой долины и возвышающихся холмов, тела азербайджанских беженцев являются свидетельством массовой бойни устроенной армянскими военными в прошлую среду.

В общей сложности, 31 тело находится еще на месте событий. По крайней мере, еще 31 было переправлено в Агдам за прошедшие 5 дней. Эти цифры не включают лиц убитых во время штурма Ходжалов в ночь на среду. Цифры не включают также и еще необнаруженные тела.

Заид Джабаров, спасшийся от расправы сообщил, что он видел до 200 человек, расстрелянных в месте нашего пребывания. Беженцы, прибывшие разными маршрутами, также рассказали, что их неоднократно обстреливали и

что тропа, по которой они пробивались, была усеяна трупами. Вокруг тел были разбросаны личные вещи, одежда и документы. Сами тела сохранились благодаря сильному морозу, который стал причиной гибели других, прятавшихся в лесу и холмах после нападения. Все тела принадлежали простым людям, одетым в бедную рабочую одежду.

31 марта, мы видели только одного полицейского и двух добровольцев одетых в униформу. Все остальные были гражданскими лицами, включая восьмерых женщин и трех маленьких детей. Группы людей, очевидно семей, лежали вместе, матери держали в руках детей.

У некоторых из них, включая маленькую девочку, были ужасные черепные повреждения: сохранилось только лицо девочки. Выжившие рассказали, что они видели, как армяне расстреливали людей, лежащих на земле.

"Эйдж" Мельбурн.
6 марта, 1992 г.

Хелен Уомак - Агдам, Азербайджан, вторник.

Точное число жертв все еще неизвестно, но нет сомнений в том, что на прошлой неделе гражданское население азербайджанского села Ходжалы подверглось истреблению со стороны армянской армии в заснеженных горах Нагорного Карабаха.

Беженцы из Ходжалов, нашедшие убежище в азербайджанском пограничном городе Агдам дают подробные описания того, как армяне атаковали их дома в ночь на 25 февраля и преследовали спасавшихся в окружающих лесах. Вчера я видела 75 свежих могил на одном кладбище и четыре изувеченных трупа, показанных нам в мечети, когда мы прибыли в Агдам поздно вечером во вторник. В импровизированном госпитале, сконструированном в железнодорожных вагонах, я также видела женщин и детей с пулевыми ранениями

Ходжалы, азербайджанское селение, расположенное на территории в основном населенной армянами, имело население 6000 человек. Рашид Мамедов, начальник полиции Агдама сообщил, что около 500 человек нашли убежище в его городе. А где же остальные? Некоторые, вероятно, взяты в плен или спаслись бегством, - сказал он. Множество тел все еще лежит в горах, так как у азербайджанцев недостает вертолетов для их поиска. Он предполагает, что более 1000 человек погибло, некоторые от мороза, достигавшего 10 градусов ниже нуля.

Когда азербайджанцы увидели вооруженных армян, движущихся в колонне грузовиков, они поняли, что не смогут защитить себя и попытались спастись бегством в лесах. Вскоре началось массовое истребление беженцев.

Насир, предполагающий, что его жена и дети были взяты в плен, повторил то же, что и многие другие беженцы: - части бывшей Советской армии помогали армянам при штурме Ходжалов. Это не мои догадки, я видел это собственными глазами.

Вашингтон Пост.
28 февраля, 1992 г.

Жертвы Нагорно-Карабахского конфликта, погребенные в Азербайджанском городе.

"Беженцы говорят о сотнях погибших во время штурма... Семь тел обнаружены сегодня. Из них двое детей и три женщины, одна застрелена в грудь по-видимому, в упор. Еще 120 беженцев, находящихся в Агдамском госпитале имеют множество колотых ран".

Вашингтон Таймс.
2 марта, 1992 г.

Армянское вторжение оставило сотни погибших и пропавших без вести Азербайджанцев.

"...около 1000 жителей Ходжалы были зверски расстреляны Армянской армией во время атаки предпринятой во вторник. Азербайджанское телевидение показало грузовики полные трупов вывозимых с территории Ходжалы".

Индепендент.
29 февраля, 1992 г.

Хелен Уомак.

"Элиф Капан, корреспондент Рейтер в Агдаме сообщил, что после вчерашнего массового истребления мирных жителей, азербайджанцы хоронили множество людей погибших при штурме Ходжалов. "Мир закрывает глаза на то, что происходит здесь. Мы погибаем, а вы просто наблюдаете, кричал один из присутствующих группе журналистов".

Санди Таймс.
8 марта, 1992 г.

Томас Голдс сообщает из Агдама. Ходжалы был неплодородным Азербайджанским городом с пустыми магазинами и грязными улицами. Но еще он был и домом для множества азербайджанских людей, которые в лучшие времена возделывали здесь поля и разводили домашний скот. На прошлой неделе он был стерт с лица земли.

Ужасающие сообщения начали стекаться в пограничный азербайджанский город Агдам, а могги стали заполняться трупами. Не оставалось сомнений в том, что Ходжалы, так же как и застывшие холмы и канавы вокруг него стали местом самой ужасной бойни со времен распада Советского Союза

Я был последним иностранцем, посетившим Карабах. Это было в январе, и люди уже тогда с неумолимой безысходностью предвидели свою судьбу. На борту вертолета, переправлявшего нас в город, мать четырех детей Зумруд Эзоя называла своих соотечественников "утками, покорно ожидающими, когда их застрелят". Она и ее семья стали жертвами массовых убийств, совершенных армянами 26 февраля.

"Армяне заняли все близлежащие деревни, одну за другой, а правительство ничего не делает", - сказал Балакиши Шакилов. 55 лет, отец пятерых детей. "Скоро они выгонят или убьют и нас", добавила его жена Дильбар. Эта семейная пара, их три сына и три дочери были убиты во время штурма, как и многие другие, с которыми я разговаривал.

"Это было рядом с армянскими линиями, которые нам необходимо было пересечь. Там была дорога, на которой появились грузовики, а затем, когда они скрылись, пули посыпались дождем со всех сторон. Мы поняли, что попали в засаду".

Обороняющиеся погибали один за другим. Выжившие рассказывали, что армянские вооруженные отряды развязали безжалостную бойню, стреляя во все, что двигалось в оврагах. Видеокадры, отснятые плачущим и скорбящим азербайджанским оператором, запечатлели тропу, усыпанную телами и уходящую в поросшую лесом возвышенность, туда, где беженцы пытались спастись от вооруженных армян.

"Армяне не прекращали стрелять", говорил Омар Вейселов, находившийся в больнице с осколочными ранениями. "Я видел как моя жена, и дочь упали рядом со мной".

Люди бродили по коридорам больницы в надежде получить известия о своих близких. Некоторые вымещали злость на иностранцах. "Где моя дочь? Где сын?", - стонала мать. "Изнасилованы. Зарезаны. Пропали без вести".

Индепендент, Лондон.
12 июня, 1992 г.

Мучительные Расследования. Ужасающие размеры массового убийства Азербайджанцев в городе Ходжалы - погибло около 600 мужчин, женщин и детей.

Государственный прокурор, Айдын Расулов, руководитель следственной группы состоящей из 15 человек и расследующей то, что азербайджанцы называют "Ходжалинской трагедией" сказал, что 600 человек - это минимальная цифра, основанная на предварительных данных. Аналогичная оценка была дана мэром Ходжалы, Эльманом Мамедовым. Бакинская газета Орду сообщила о 479 погибших и 200 неопознанных телах. Эта цифра, приближающаяся к 700 погибших, была признана официальной представителем Министерства Обороны Азербайджана Лейлой Юнусовой.

Франк Зен Руффинен, руководитель делегации Международного Красного Креста в Баку сообщил, что, по словам имама мечети близлежащего города Агдам, из Ходжалы в мечеть поступило 580 тел, в основном гражданские лица. "Мы не считали тела. Но эта цифра кажется обоснованной. Это не фантазия", - сказал мистер Зен Руффинен. "Мы можем это утверждать, так как мы выдавали чехлы для хранения тел и принадлежности для обмывания мертвых".

Мистер Расулов старается не давать эмоциональную оценку количества погибших. "Не спешите. Для получения окончательной цифры потребуется несколько месяцев", сказал нам 43 летний юрист в своем небольшом офисе.

Мистер Расулов знает об этом не понаслышке. У него ушло два года на то, чтобы получить окончательные данные о количестве убитых и раненных при подавлении национального движения советскими войсками в Баку, в январе 1990 г. Тогда было убито 131 человек и ранено 714.

184 погибших зарегистрировано по результатам медицинских экспертиз. "Это всего лишь небольшой процент погибших", заявил главный судебно-медицинский эксперт республики Рафик Юсифов. "Это только тела привезенные к нам. Не забывайте, что мы мусульмане и должны хоронить мертвых в течение 24 часов".

Из 184 погибших, 51 были женщины и 13 были детьми младше 14 лет. 151 из них погибло от пуль, 20 от снарядов и 10 от ударов топорами и тупыми предметами. Последние трое погибли от внешних воздействий в снегах высокогорья. 33 человека имели следы умышленных увечий, включая уши, носы, грудные клетки, отрезанные органы и выколотые глаза, сообщает профессор Юсифов. Эти 184 осмотренных тела составляют предположительно менее трети убитых, сказал мистер Расулов.

"На земле было слишком много убитых и раненных, чтобы подсчитать их точное количество: 470-500 людей в Ходжалы, 650-700 в ручье и на дороге и 85-100 вокруг деревни Нахчиваник", писал мистер Манафов в отчете, подвержденном пилотом вертолета.

"Люди махали нам и звали на помощь. Мы видели трех мертвых детей и одного живого двухлетнего ребенка рядом с мертвой женщиной"

По цифрам и спискам погибших не было единогласия отчасти из-за политических потрясений последних месяцев, а так же из-за того, что никто не знал точно, сколько людей находилось в тогда в Ходжалах - многие прибыли из сел, ранее занятых армянами.

Индепендент, Лондон.
12 июня, 1992 г.

Фото: Люю Хюнг и Фредерик Ленгейн - AP.

В тенистом кафе Бакинского бульвара Ариф Садиков показывал линию, простроченную в его брюках армянскими пулями в г. Ходжалы всего лишь три месяца назад, пишет Хью Поуп.

"Я ношу всю ту же одежду, потому что у меня нет другой", сказал 51 летний плотник, начиная свой рассказ о Ходжалинской трагедии. "Я получил ранения в пяти местах, но счастлив, что остался жив".

12 дней Ариф Садиков и его жена оставались почти без еды, электричества и воды отрезаны от вертолетного сообщения. Они чувствовали, что от 2000 до 3000 человек отдаленного Азербайджанского города Ходжалы, расположенного на окраине Карабаха, остались зажатыми в затягивающейся армянской петле.

"Около 11 вечера, начался такой обстрел, которого мы еще не видели. Восемь или десять видов орудий, артиллерия, тяжелое автоматическое оружие и многое другое", - говорит Садиков.

Вскоре, вереницы людей бежали по улице, в направлении, противоположном атаке. Некоторые сгрудились в укрытиях, другие пытались спастись из города бегством, устремляясь вниз по склону холма, через ручей и по снегу в лес на другой стороне.

Люди пытались добраться до города Агдам, находившегося почти в 15 милях от места событий. Надеюсь, что им удастся добраться до него, они достигли ущелья, пролегающего между двумя Азербайджанскими деревнями Нахчиваник и Садарак.

"К тому времени, никто из нашей группы еще не пострадал... Затем, на дороге нас остановила машина и армянские аванпосты открыли огонь", - рассказывает Садиков. По его словам, из группы, насчитывающей 80 человек, 10

человек, включая его жену и сына милиционера, были убиты. Погибли семеро его близких родственников, включая 67 летнего старшего брата.

"Я только успел опуститься и закрыть его лицо шляпой", сказал он, натягивая на глаза свою большую плоскую Турецкую кепку. "Нам не удалось потом заполучить ни одно из тел".

"Первым группам повезло спастись под прикрытием ответного огня. Один из героев эвакуации Алиф Гаджиев был застрелен, когда он менял магазин автомата, прикрывая третью группу беженцев", - говорит Садиков.

Другой герой, мэр города Ходжалы Эльман Мамедов, говорит, что он и еще семеро человек провели целый день 26 февраля в покрытых кустарником склонах холма, окруженные телами мертвых и сдерживая атаки трех групп вооруженных армян.

Наконец, изнеможенные беженцы одолели последнюю милю оставшуюся до Агдама. Но это принесло им мало утешения, так как в скором времени, и этот город будет покинут большей частью его населения.

"На следующую ночь после нашего прибытия, была ракетная атака. Некоторые люди просто продолжали бежать. "Мне нужно было попасть в госпиталь. Но я оказался не на той дороге. Даже в моем носке потом нашли пулю".

Жертвы массового убийства: Азербайджанская женщина оплакивает сына, погибшего в Ходжалах. Медсестры борются за жизнь раненных в примитивной операционной, оборудованной в железнодорожном вагоне. Убитые горем родственники плачут над гробом погибшего во время бойни. Окончательный подсчет жертв затруднен тем, что мусульмане хоронят мертвых в течение 24 часов после смерти.

ХРОНИКА АЗЕРИНФОРМА

ТРАГЕДИЯ, ПОДОБНОЙ КОТОРОЙ ЕЩЕ НЕ ЗНАЛ МИР

ОЧЕВИДЦЫ СВИДЕТЕЛЬСТВУЮТ

Пепел Ходжалы стучит в моем сердце

9 марта вечерняя программа "Вести" Российского телевидения в сюжете о Нагорном Карабахе с птичьего полета, бегло показав несколько одно и двухэтажных домов, не поврежденных артобстрелом, прокомментировала: "Азербайджанская сторона утверждает, что город Ходжалы стерт с лица земли. Посмотрите, дома в целости и сохранности..." Снова ложь, снова дезинформация. Казалось, за это время можно было привыкнуть к позиции тогдашних союзных, нынешних центральных и российских средств массовой информации, практически всегда поддерживающих проармянскую точку зрения. Но привыкнуть к смертям, к надругательствам над женщинами и детьми, к глумлению над мертвыми - невозможно. Да, несколько домов уцелело. А люди? Почему же "Вести" не показали ни один из сотен трупов жителей этого несчастного городка, не опросили выживших? Город - это прежде всего люди. Пусть они сами расскажут, где ложь, а где правда, страшная правда.

Свидетельство очевидца

Рафаэль Иманов.

сержант милиции, житель Агдама.

Он помогал убирать мертвых, большая часть которых до сих пор не похоронена. Ложбина на дороге Нахичеваник - Аскеран была полна телами мертвых азербайджанок. Ноги женщин были связаны их же чулками. У некоторых были отрезаны пальцы рук, у некоторых - уши. Армяне отсекали безымянные и средние пальцы и уши, чтобы не тратить времени на снятие колец и серег. Эта страшная картина до сих пор снится мне.

Свидетельство очевидца

Ненеш Селимова.

беженка, жительница бывшего Ходжалы.

Троих моих сыновей замучили в Аскеране. Тела все еще не вернули.

Е. Овуджова.раненая, жительница бывшего Ходжалы.

Мой муж убит в Аскеране, сын Хагани в плену. Боюсь, что и его убьют. Я пряталась вместе с дочерьми и внуками в лесу. Двое суток мы провели на снегу. Потом нас нашли армяне и привели в село Пирджамал. Эти изверги насильничали не только взрослых женщин и девушек, но и тринадцатилетних, десятилетних девочек... Неужели Всевышний не покарает их за это? !.

Свидетельство очевидца

Мурвет Мамедов.раненый, девять лет.

Меня ранили и ногу, а брата Ахмеда - в руку. Он старше меня, ему уже одиннадцать лет. Я видел, как они отрезали уши мертвых. У одной тетеньки вытаскивали золотые зубы прямо изо рта. Я боялся, что они и у меня выдернут зубы. (Записала Эльмира Эмрахызы, газета "Азадлыг").

В Ходжалы и его окрестностях, кроме тысяч взрослых, убиты сотни подростков и детей. Обнаружено тельце пятилетнего ребенка с отрезанными ушами. Есть ли сердце у палача, содеявшего такое? Другого ребенка убили восемью выстрелами и упор, потом растоптали. Есть еще один детский трупик с двумя пулевыми отверстиями. Два маленьких трупа детей трех и пяти лет, найденные в окружении десятков мертвых тел, так и похоронили неопознанными: не осталось в живых никого из родственников, соседей, просто знакомых, чтобы опознать их...

Уже столько дней прошло, но никак не могу забыть кадры телевизионной хроники: рослый омоновец поднимает маленький трупик трех-четырёхлетнего ребенка в красном комбинезончике (такой же носила в этом возрасте и моя дочь) и, подержав, бережно укладывает в вертолет. Его усатое лицо окаменело от горя. По обветренным щекам текут слезы...

Чингиз Султансой
"Свобода"

Был такой город в Нагорной части Карабах, где среди местных жителей нашли приют и многочисленные беженцы из Армении, турки-месхетинцы. Несмотря ни на какие угрозы со стороны соседей он жил, отстраивался, защищался как мог от нападений армянских банд формирований. Жил надеждой на то, что, наконец, наступит мир на этой земле, пятый год стонущей от ран и потерь. 26 февраля 366-й полк Вооруженных Сил СНГ, дислоцирующийся в Ханкенди (Степанакерт), стер с лица земли этот город, который так и не стал садом. А его жители были безжалостно расстреляны.

В стенах тесной больничной палаты НИИ травматологии и ортопедии лежат не бойцы национальной армии, омоновцы или защитники своих очагов. Здесь неизменно страдают от тяжелых пулевых и осколочных ранений чудом спасшиеся от страшной насильственной смерти женщины и дети. Невозможно без боли и слез слушать их слезливые рассказы о неслыханной трагедии, которую иначе как геноцидом азербайджанского народа не назовешь. Какими же вероломными и патологически жестокими наши соседи и их защитники из русской армии, с которыми мы по простоте душевной поделились землей, хлебом!

Страшный злой рок свел в больничной палате азербайджанских женщин родом из разных мест. Но как схожи их судьбы - судьбы изгнанниц. И как одинакового беспощадны с помощью которых враги лишали их дома, земли, близких, детей, жизни. Эти измученные, пострадавшие, изболелые гострой по пропавшим и погибшим наши женщины - живая история страшного конфликта, обернувшегося войной.

Фатьма Рзаева.42 года, село Зангиляр Массисского района Армении.

"Нас разбудили посреди ночи и погнали из дома. Кое-как подняла пятых детей. Выбежали, кто в чем был. Предчувствуя беду, сунула каждому в карман его метрику. Огородами побежали к железнодорожной станции. Только посадили детей, как появились боевики. Двери вагона тут же закрыли, поезд тронулся. Мы с мужем бросились к машине, добрались до турецкой границы, перешли в Нахчивань. Семь месяцев прожили в селе Шых Махмуд в школе, затем нас перевезли в Дашкесан. Только через полтора года я нашла своих пятерых детей - сыновей Исмаила, Намика, Вугара, девочек Нису и Сакину...".

Вот так и начиналось материнское горе в 1988 году. Кто бы мог подумать тогда, что оно так глубоко пустит свои недобрые корни. Кто бы мог подумать, что после будет горе матерей, живущих в селах Джамиллы, Мешали, Джанха-

сан, Гейбалы, Халфалы, Набилер, Гушчулар, Малыбейли, Ходжавенд, Кяркиджахан...

Бановша Аллахъярова.

53 года, педагог словесности, село Кяркиджахан.

"Наше село было самым большим и красивым в Карабахе. Какие дома здесь стояли, каждый из 6-10 комнат... 350 домов. Все сожгли... Я только крышу новой жостью обила. Да что это... Могилки шехидов сравнивали с землей... Расстреляли все водяные баки, чтобы мы от жажды поумирали. Три месяца здесь шла самая настоящая война, почему нам никто не помог? Наши ребята взяли в заложники. Мы посылали телеграмму в Баку, Мингечаур, Тер-Тер... В тот день дома не было ни капли воды. Думала, проскочу как-нибудь к роднику. Я даже не поняла, что ранена, ведро выпало из рук, ноги подкосились. А снайпер из Степанакерта все стрелял. Земля вокруг меня столбом стояла. Парень из национальной гвардии кинулся было мне на помощь. Вы обязательно напишите об этих ребятах из агдамского села Шелли. Я знаком руки остановила его - уж очень он был молод. Тогда парень подполз ко мне, носком сапога подцепил юбку и потащил меня в укрытие. Пять часов шли ребята по лесу в сторону Шуши и пять часов несли меня на руках..."

У Бановши хала прострелена нога, страшно раздроблена кость. Возле нее хлопочет хорошенькая юная Рахиле. Пять часов в одном платьице ползла она на снегу за матерью. Когда стали бомбить шушинскую больницу, раненых перенесли в подвал. Бановша хала отказалась прятаться, но и дочь от себя прогнать не смогла. Смелая девочка, бесстрашная женщина. Не испугалась Бановша хала и тогда, когда их вертолет, летевший в Баку с ранеными на борту, обстреляли в небе над Ханкенди. Жизнь научила ее бесстрашию. 18 лет работала Бановша муаалима в десятилетке деревни Баллыджа Аскеранского района. В этом село было 20 азербайджанских домов. К тому же она преподавала уроки азербайджанского языка и литературы в армянской школе. И все это время она ездила за семь километров от своего дома на машине. Когда же водитель отказался ее возить, пять месяцев ходила в школу пешком. И в благодарность за это...

Кульминацией трагедии стал Ходжалы. Те самые Ходжалы, которые мы с таким душевным подъемом отстраивали, которые усилиями беженцев, местных жителей, строителей превратились в город. Да, видно, не суждено было здесь цвести саду. Стерли этот город армянские боевики под мощным прикрытием 366-го полка с лица земли. Расстреляли в упор почти все его население.

Малахат Гусейнова.

33 года, мать четверых детей, Ходжалы.

"У нас несколько месяцев не было света, газа, тепла, кончилась мука. Все время смотрели в небо. На дороги надежд не было: знали, что в окружении. Мои дети сутками находились в подвале голодными. Но мы все равно надеялись на то, что нас не забудут..."

Даже страшно думать о том, что забыли. Иначе чем же объяснить случившуюся трагедию?! Мужа Малахат, дочек и девушек армянские боевики, среди которых по рассказам ходжалинок были сирийцы огромного роста с серьгой в ушах, взяли в заложники. Семилетнюю дочь всего лишь неделю ходившую в школу (она из-за тревожной обстановки почти не работала) убили на глазах у матери. Малахат сама закрыла ей веки. В Карабахе женщины научились не бояться смерти. Опасались только одного - стать заложниками. Ибо озверевшие бандиты издевались над девочками, девушками и молодыми женщинами гнусно, жестоко, не боясь бога. Других троих детей Малахат потеряла из виду. Раненная в ногу, она в беспамьятстве лежала в кустарниках, когда ее подобрала шеллинские гвардейцы.

23-летняя медсестра Сусанн Джафарова.

обеспокоенная непрерывном обстрелом, оставив раненых омонцовцев в подвале, вышла наружу. Ее взору предстало страшное зрелище. Горели, объятые пламенем дома турек-месхетинцев, все было разрушено, полыхало. Кое-как вытаскивая раненых, она поползла с ними к лесу. Когда потеряла калоши не помнит, как не помнит и то, что босиком вброд переходила ледяную реку, шла по глубокому по пояс снегу. Ноги у Сусанн отморожены, молю аллаха, чтоб не безнадежно. Раненая Санубер Алекперова не смогла остановиться, как охнув, уткнулась в снег, старенькая мама. Нужно было бежать вперед, там истекла кровью 16-летняя дочь. Невозможно передать словами весь тут ужас, который пережили эти женщины, как невозможно восполнить все их потери, утраты тем повышенным вниманием, которым они окружены сейчас.

Медсестра Рена Гусейнова.

так и вьется над ними, хотя сама уже на ногах 36 часов. То и дело приходят студенты, приходят студенты, работники учреждений, врачи. Приходят, конечно, не с пустыми руками. Воспитательницы соседнего детского сада зашли в палату с большой кастрюлей дюшпары и подносом с пирожками...

Простите нас, женщины Карабаха, за то, что не можем ответить на ваши вопросы. Я не знаю, Бановша хала, почему мы молчали в 1988 году, когда были сожжены 358 личных домов азербайджанцев в Карабахе. Я не знаю, Малахат баджи, откуда у врага столько топлива и бензина, которые производятся в нашей республике. Я не смогу ответить еще на многие ваши вопросы. Я только прошу: простите нас, за то, что ваши дети, привыкшие к страшным звукам артобстрела, сейчас лежат в агдамском морге с простреленными лбами. Простите, если можете. Но народ не должен простить врагу Ходжалы!

- Я пожертвовала своим ребенком, - сказала мне на прощание Малахат, - я оставила свою девочку в снегу. Я должна вернуться на свою землю...

Слышите, мужчины? Малахат должна вернуться на свою землю!

*Медина Гасанова
"Юрдаш", 11 марта 1992 г.*

ТРАГЕДИЯ ХОДЖАЛЫ

Глава исполнительной власти города Эльман Мамедов потерял за несколько часов 22 своих родственника, в том числе и мать. Осажденный Ходжалы подвергся вначале массированному артиллерийскому обстрелу, рассказывает он. По городу со всех четырех сторон велся непрерывный огонь ракетами "Алазань", орудиями танков, БТРов и БМП. После многочасовой истребительной артподготовки, когда все вокруг лежало в руинах и пожарищах, под прикрытием бронированной техники в атаку пошла пехота боевиков. Немногочисленные защитники города и мирные жители, оставшиеся к тому времени в живых, отступили к лесу, преодолев вброд студеной реку. Всю ночь наш обоз с женщинами, детьми, стариками, ранеными пробирался по лесу. К утру вышли на опушку - дальше простирались поля армянского села Нахичеваник. Здесь-то и встретил нас огонь в упор из пулеметов и автоматов. Стреляли по обессиленным живым мишеням беспощадно. Здесь polegло немало моих земляков, близких, родных. Я и семь моих товарищей, вооруженных автоматами, пытались прикрыть их. Но безуспешно. Отрезанные со всех сторон, мы двенадцать часов пролежали на снегу в ущелье, не имея возможности даже поднять головы из-за обстрелов.

Атакиши Атакишиев,
прокурор города Ходжалы:

- Город стерт с лица земли. Помощь, на которую мы так и долго надеялись, так и не пришла.

А вот рассказ рядовых 366-го полка Юрия Яхновича, Алексея Бондарева, Павла Антипина и Павла Зуева - очередной группы солдат, покинувших полк из-за нежелания участвовать в межнациональном конфликте.

Алексей Богданов:

- Многие офицеры полка, почти все прапорщики, часть солдат - армяне. Они выводили по ночам БТРы с полным боевым комплектом из расположения полка, а к утру возвращались "пустыми".

Война расширяет свои границы и масштабы.

*Заур Кадымбеков
(Корр. "Правды")
7 марта 1992 г.*

ОНИ ПРИСТРЕЛИВАЛИ РАНЕННЫХ, А БТРЫ ДВИГАЛИСЬ ПО ТРУПАМ, ГОВОРЯТ СВИДЕТЕЛИ ТРАГЕДИИ

Сегодня в Баку нет, наверное, ни одной больницы, где бы не было раненых и искалеченных жителей Ходжалы. В республиканской - их несколько десятков. Точное число поступивших сюда людей определить трудно: почти каждый день прибывают новые и новые обмороженные и израненные ходжалинцы. С теми, кто лежит на больничных койках, говорить чрезвычайно трудно: велики боль и перенесенные страдания, велико несчастье каждого ходжалинца, потерявшего за считанные дни все, что у него было.

Рассказы этих людей помогают восстановить цепочку трагических событий, разыгравшихся в Ходжалы в ночь с 25 на 26 февраля и последующие дни.

- Мы давно были готовы к тому, что армяне вот-вот нападут на Ходжалы, но этот вечер ничем особенно не отличался от предыдущих, - рассказывает сорокалетняя Хазамгюль Джафарова. - Наша семья уже собиралась лечь спать, когда совсем неожиданно раздался грохот артиллерийских орудий. Он застал нас врасплох. Отчетливо помню, как в дом ворвался наш родственник и закричал, что идут армяне. Дальше все было, как в кошмарном сне... Я успела лишь схватить детей и выбежать из дома. Дома, расположенные вблизи аэропорта, уже горели. Одетые кто-то, мы бросились к речке, перешли ее вброд и, по колено вымокшие, побежали к лесу. Когда мы добежали до первых деревьев, остановились, чтобы отдышаться. Было страшно холодно. Дрожа и прижимаясь друг к другу, чтобы как-то согреться, мы пошли дальше вглубь леса...

- Люди бежали к лесу отдельными группами, - едва сдерживая слезы, рассказывала Мирвари Халилова. - Многие так и не добежали до него... За нашими спинами раздавались предсмертные крики людей, стоны раненых. Остановиться, чтобы поднять их, было невозможно: пули свистели там и тут, сея вокруг смерть. Промедление грозило смертью. Надо было спасаться самим и спасать оставшихся в живых... Обезумевшие от горя люди бежали кто куда. Уже в лесу многие, в том числе и я, искали родных, уцелевших после этой кровавой бойни. До сих пор не знаю, где мои дети, дошли до Агдама... У села Нахичеваник по людям вновь начали стрелять. Несколько человек рядом со мной упали, сраженные пулями. Оставшиеся в живых вновь бросились вглубь леса. Из большой группы людей, с которыми мы бежали из города, в живых осталось лишь одиннадцать человек. Окоченевшие от холода, мы старались как можно больше двигаться, чтобы не замерзнуть. Около пяти дней, борясь с холодом и со смертью, мы шли в поисках своих... Не все выдержали

этих мучений. С нами была женщина с двумя детьми. Она умерла на наших руках... На пятый день в живых оставались только я с братом. С ним вдвоем мы и выбрались к Агдаму.

У Садагат Агаевой погибли трое детей. От горя она не могла говорить, но ее глаза, полные беспредельного горя, выражали все... Три скорчившихся от холода хрупких детских тела, которые она так и не смогла согреть своим материнским теплом, до сих пор перед глазами Садагат...

- 25 февраля, начиная с утра и до самого вечера, к Ходжалы, к уже находившимся на подступах к городу армянским вооруженным отрядам подходили новые силы, - вспоминает Сулейман Аббасов. - По всему было видно-армяне в ближайшее время начнут атаковать город. К вечеру они обложили заслонами все дороги, ведущие в Ходжалы... Почти все мужчины, способные держать в руках оружие, приняли первый, самый страшный натиск врага. Но перед бронетехникой мы были бессильны. Сдерживая натиск врага, желая дать время для того, чтобы люди могли уйти из города, погибло большинство защитников города... Оставшиеся, в том числе и я, отступали с боем, но силы были слишком неравны. Единственное, что мы смогли еще сделать - спасти людей, вывести их через армянские кордоны к нашим. Отступая, я и мои товарищи Тофик, Джабраил и Хафиз из сил национальной самообороны вынуждены были уходить от преследования через объятые пламенем улицы города. До сих пор не могу забыть эту страшную картину... Трупы женщин, детей, стариков лежали на улицах, вокруг горели дома, стонали раненые, моля о помощи... Уже дойдя до окраины Ходжалы, мы остановились, чтобы посмотреть, не остался ли кто в живых, и увидели, как идущие за нами буквально по пятам армяне пристреливали раненых, а БТРы двигались по улицам города, давая трупы убитых...

Мы с частью жителей дошли до села Нахичеваник, надеясь здесь найти пристанище: до этого по рации нам сообщали, что это село отбито у боевиков. Раздались первые выстрелы... Многие еще ничего не успевшие понять, люди упали, сраженные насмерть. Завязался короткий бой, в ходе которого нам удалось пробить этот заслон и выйти на дорогу, ведущую в Агдам, но путь нам преградил БТР. Обходя его, окольными путями мы вновь вышли на дорогу и здесь, в который уже раз, попали под перекрестный огонь теперь уже укрытых в засаде бэтэзров... Меня ранило в ногу. С большим трудом при помощи подоспевших агдамцев нам удалось все же пробиться.

Салману Аббасову, 56-летнему жителю Ходжалы, врачи были вынуждены ампутировать обмороженную ногу. Его семья и еще почти семьдесят ходжалинцев трое суток плутали по лесу, пытаясь добраться до Агдама. Там

же, в лесу, не выдержан холода и голода, погибли его сестра Марьям и невестка Гюльзар. Армянские вооруженные отряды захватили этих людей и держали у себя несколько дней. В каких условиях содержались заложники, Салман Аббасов рассказывать не захотел, уж больно много издевательств и лишений ему пришлось там испытать. Только пятнадцать из тех семидесяти жителей Ходжалы, в том числе уцелевших членов семьи Аббасовых, накануне удалось обменять с армянской стороной.

- За несколько дней до случившейся трагедии армяне по радиации неоднократно сообщали нам, что захватят город, и требовали, чтобы мы его оставили, - перевозимая боль в ногах, говорит Салман киши. - Вертолеты долгое время не прилетали в Ходжалы, и было неясно, думает ли кто-нибудь о нашей судьбе, интересуется ли она кого-нибудь. Никакой помощи мы практически не получали. Более того, когда можно было вывести из города женщин, детей и стариков, нас отговаривали. Обещали, что в скором времени будет предпринята операция с целью захвата Аскерана и прорыва блокады Ходжалы. Не дождалась... Зачем же нас было обманывать, за что погибли наши дети, кто ответит за это?..

Когда-нибудь история расставит все на свои места. Как скоро - зависит от нас. Пройдут годы, но каждый раз 'вспоминать Ходжалы, эту азербайджанскую Хатынь, люди будут с содроганием и болью, так же, как будут вспоминать то, что произошло в Малыбейли, в Кяркиджахане, в Гарадаглы, в других разрушенных, сожженных, стертых с лица земли азербайджанских селах. Нам этого не забыть, никогда!

*С. МИРЗОЕВ,
корр. Азеринформа
7 марта 1992 г.*

ОБЩАЯ БОЛЬ

20 марта я, Аждар Ол и Сара Назирова отправились в пансионат "Строитель" 2-го бакинского домостроительного комбината, чтобы навестить беженцев из Ходжалы.

По дороге Сара ханум, рыдая, рассказала леденящую вновь историю. На днях наши бойцы застрелили шесть армянских боевиков. Армяне предложили обменять трупы на семерых девушек, попавших в плен в Ходжалы. Начались переговоры. Азербайджанская сторона связалась по радиации с нашими девушками. Те ответили: "Вы лучше обменяйте трупы на наших парней или на угнанный скот. После тех издевательств, что мы здесь вытерпели, нам на свете все равно не жить".

...Наконец мы добрались до пансионата. Встретились с беженцами, раздали им привезенные гостинцы. Многие из них все еще были в стрессовом состоянии. Ответственный секретарь комитета ходжалинских беженцев Товуз Надирова сообщила, что в плену остаются более 500 девушек и женщин. Причем, основную часть составляют девочки - подростки. Пока сумели освободить лишь человек 50. Многие из них - с явно выраженными психическими отклонениями. Судя по всему, армянские боевики воздействовали на них психотропными препаратами...

То, что произошло в Ходжалы, - ни с чем не сопоставимо. Порой трагедию Ходжалы сравнивают с Сонгми и Хатынью. Но Сонгми и Хатынь были маленькими селениями. Ходжалы - город с десяти тысячным населением. Здесь полностью истреблено более 200 семей. О тысячах жителей пока ничего не известно. Причем, мы почему-то говорим только о населении города. А оmonoвцы, а те, кто спешил на помощь ходжалинцам? Их число тоже исчисляется сотнями...

Мы обязаны довести весь ужас происшедшего в Ходжалы до сознания мировой общественности. Мы должны судить преступников международным судом, как судили фашистских палачей в Нюрнберге. Весь мир должен узнать: преступление в Ходжалы совершено руководством Армении при пособничестве российских властей и прямой участии в геноциде 366-го полка. Трагедия Ходжалы - это продолжение кровавых ужасов бакинского "черного января"...

*ХАФИЗ АЛИ
Поэт, публицист
"Адабият не индженет"
3 апреля 1992*

**Женщины Карабаха,
когда же придет мир
в ваши дома?**

В борьбе азербайджанского народа за неприкосновенность своей земли с армянскими захватчиками было много трагедий (1905, 1918-1920 и 1988-1992 годы) Ходжалинская - одна из самых кровавых.

В эти тяжелые для моего народа дни по поручению редакции я побывал в Карабахе, чтобы рассказать о женщинах этой опаленной войной земли. Об их великом горе и подвиге на полях сражений.

И актрисы взяли оружие

С командировочным удостоверением в руках я отправился на железнодорожный вокзал за билетом на поезд Баку - Агdam. Но кассирша ответила тихо: "Сегодня агдамского поезда не будет", а причину объяснить отказалась. Мне пришлось добираться до места назначения обходным путем. Взяв билет до Евлаха, сел в гянджинский и поехал. Не стану перечислять все трудности, что ожидали меня по пути в Агdam, перейду к самому главному.

Моим первым собеседником стал попутчик в автобусе города -Агdam Эльхан Микаилов, режиссер Агдамского Государственного драматического театра имени А.Б.Ахвердиева, также добравшийся до родного города. На мой вопрос, почему агдамский поезд не ходит, Эльхан тяжело вздохнул и ответил, что он превращен в госпиталь на колесах число о раненых так велико, что больницы Агdама, Барда, Евлаха из ближайших районов не могут всех принять, их размещают в вагонах.

Наш актерский коллектив, - продолжил режиссер, - с оружием в руках защищает свою землю. Наравне с мужчинами несут боевую вахту актрисы Фагума Юсифова, Сакина Сулейманова, Аида Касумова и Фатима Махмудова.

На Агдамском автовокзале я увидел множество убитых людей. Одним из моих собеседников оказался житель Ходжалы Байрам Мамед оглы Касумов, чудом уцелевший и выбравшийся из окружения. Примерно в 21 час со стороны Ханкенди, Аскерана, Мехтикенда и Норгюга армяне начали обстреливать Ходжалы из различных видов тяжелой артиллерии. В темноте возникла паника, а, спустя полчаса, из город со всех сторон двинулись более ста танков, БТР и БМП. Первыми, пробив оборону мужественных защитников прорвались

военные, а за ними шли армянские бандиты. В течение двух-трех часов Ходжалы был подвергнут , предан огню.

Бандиты не щадили никого - убивали стариков, женщины и детей. У самого Байрама киши убиты: жена Гаджар, 20-летний сын Анвер, 19-летняя дочь Сона и 7-летний сын Салман, а отец, Мамед киши, взят в заложники.

В течение 10 минут, что я беседовал с Касумовым, он выкурил четыре сигареты и так горько плакал, что и мое терпение не выдержало. Я тоже обливался слезами. Не могу успокоиться и сейчас, когда пишу эти строки.

Как же понять приказ Главкома ВС СНГ Е.Шапошникова о выводе 366-го полка из Ханкенди - с одной стороны, в использовании его бронетехники против мирного азербайджанского населения-с другой. Значит, сначала нужно было взять Ходжалы с его аэропортом, стратегическим важным для Армении, чтобы беспрепятственно перебрасывать оружие и боевиков из Еревана?

**Подвиг танкиста
Джанполада Рзаева**

По республиканскому телевидению передали, что 26 февраля, спасая женщин и детей Ходжалы, героически погиб Джанполад-сын Ягуба Рзаева, командира батальона самообороны "Карабах шахинляри" ("Карабахские соколы"). Я встретился с Ягубом Рзаевым. Выразив соболезнование по поводу гибели сына, попросил рассказать о нем. В ответ услышал твердый и решительный голос: "Он не только мой сын, и всего азербайджанского народа, погиб, как и другие мои сыновья" (Ягуб имел в виду всех бойцов, которые отдали жизни, защищая свою священную землю). Чтобы узнать подробности о подвиге Джанполада я обратился и к его товарищам, с которыми он пытался вывести из окружения жителей Ходжалы.

- Когда мы с комбатом вошли в расположение штаба, -рассказывает командир роты Генджим Ибадов, - увидели Джанполад готовит пулемет на своем танке (он был командиром танка). В свои 23 года Джанполад был очень горячий и смелый. Подойдя к сыну, Ягуб спросил его, куда он собирается. Сын ответил отцу: "Я должен спасти жителей Ходжалы, чего бы мне это ни стоило". Передав отцу свою гюмюшлю папаху (серебряную папаху). Джанполад надел шлем и приказал экипажу двигаться вперед. Трое смельчаков - командир танка, водитель-механик Фикрет Алиев и наводчик Бахтияр Велиев - поспешили на помощь детям, старикам и женщинам. Войдя в расположение противника, они уничтожили три огневые точки и прорвали оборону.

- Со всех сторон на нас двинулись танки, БТРы и БМП противника, - продолжает рассказ механик-водитель Фикрет Алиев. - Маневрируя и уничтожая

врага, нам удалось освободить из окружения 180 безоружных людей. Под нашим прикрытием они побежали в сторону Гарадага. Противник стал стрелять в спины бежавшим людям. Джанполад не выдержал, открыл верхний люк, выскочил, из ручного пулемета стал стрелять по БМП и БТР противника. В этот миг Джанполад и получил смертельное ранение. Но успел сказать мне: "Прошу тебя, раздави гусеницами БМП", - и закрыл глаза навсегда. Развернув свой танк я выполнил последнюю просьбу командира БМП. Однако силы были неравными, и противнику удалось подбить наш танк. Снаряд попал в топливный бак. Танк загорелся. Еще 30 минут мы продержались вдвоем с Бахтияром, отстреливались. Потом подоспели комбат и другие бойцы и под "проливным" огнем противника на танкере вытащили наш танк. Отъехав метров на 600, мы вытащили тело Джанполада и передали в машину скорой помощи, а сами вернулись назад, на помощь людям. Бандитам удалось уничтожить 60 человек, а 120 мы спасли. Вот так героически погиб Джанполад, - завершил свой рассказ Фикрет Алиев.

.. Хирург Аббасова, боец Расулова и другие

У входа в Агдамскую больницу я встретился с главврачом кандидатом медицинских наук Тариелом Эйвазовым. Пригласив меня в кабинет, он сказал: Напишите о женщинах, которые двое суток боролись за жизни десятков людей, не выходя из операционной. Врач-хирург Матанат Аббасова, старшая медсестра Шукюрова, медсестры Венера Набиева, Малейка, Гаиша Мамедова и другие сотрудники хирургического отделения нашей больницы.

26 и 27 февраля к нам доставили 206 раненых, из которых многие были в --тяжелом состоянии. На пяти столах одновременно шли операции, 15 человек скончались, остальных удалось спасти.

Доктор Матанат Аббасова в 1987 году закончила АМИ им.Нариманова, получила диплом хирурга, с 1990 года работает в нашей больнице. Эта хрупкая женщина за свой срок завоевала уважение не только нашего коллектива, но и больных. Коллектив у нас очень дружный. На собрании приняли решение обеспечить всех больных одеждой.

Матанат ханум рассказала: Утром 27 февраля к ним прибыла 29 летняя Мамедова Матанат Теймур кызы, жительница Ходжалы. Армяне убили на ее глазах двух ее детей, смертельно ранили 5-летнюю дочь. Мамедова сама ранена в ногу, но несмотря на все, обезумевшая от боли, полураздетая, прижав дочь к груди, бежала из Ходжалы тысячи километров через горы и лес и донесла дочь в больницу, но ее спасти не удалось. Она потеряла много крови и

была в шоковом состоянии. А саму мать отправили на лечение в Бардинскую больницу. Не это ли героический поступок матери?

Ходжалы был не только в осаде, но и в информационной блокаде. И это не наша вина. Потому что до самого последнего дня журналисты не могли получить информацию, в чьих руках находится город.

Маис Мамедов,

*сборкор по Азербайджану телерадиокомпании "Останкино"
Агдам-Аскеран-Баку*

Хатира ждет маму

Не знаю, чего больше в широко распахнутых глазах восьмилетней уроженки Ходжалы Хатиры Оруджевой: боли, страха или тоски по родителям, маме-мамочке, которая почему-то все не приходит и не приходит. И, хотя все люди вокруг-врачи и медсестры, няни - клинической больницы "Скорой медицинской помощи" г. Баку заботливы и внимательны, никто не может заменить ей одного-един-ственного ласкового маминого прикосновения, слова, поцелуя.

Всей неистовой силой своего маленького страдающего сердечка она жаж-дет ее увидеть, но, увы. Как сказал нам заведующий первым хирургическим отделением больницы кандидат медицинских наук Заур Мамедли, сопроводивший нас в почти трехчасовом хождении по восьми отделениям, надежды, что родители девочки живы, не осталось. Так, в одночасье Хатира осиротела.

У девочки огнестрельное ранение плеча и грудной клетки с повреждением легкого, кровотечением в плевральную полость, пулей сломаны ребра.

Я увидела ее через сорок минут после возвращения из реанимации, где она провела пять послеоперационных дней. Можно только представить себе, что чувствовали завкафедрой детской хирургии Азгосмедуниверситета имени Н. Нариманова профессор Бабаш Бабаев и заведованием детской хирургии больницы кандидат медицинских наук Асим Улуханов, оперировавшие Хатиру: надо было заставить себя не думать о том, что удаляешь пулю у восьмилетнего ребенка. Для любого медика это так же дико, так же уму непостижимо, как и для обычного человека.

В ее прекрасных черных глазах, немигающий, не по детски серьезный взгляд которых долго потом преследует один вопрос: как же вы, взрослые, допустили это? Чем виноваты мы, дети? Мы вам верим, вы сильные, умные, вы же все можете!

- Поверьте, мы, врачи "Скорой помощи", привыкли к такому зрелищу, - говорил потом- Заур Мамедли,- такова, собственно, специфика нашей области медицины. Но видеть детей с огнестрельными ранениями, это - выше сил.

Многие из наших врачей, бросивших курить, снова взялись за сигареты.

Среди тридцати пациентов-ходжалинцев шестеро детей, Хатира - не самая маленькая из них. Есть еще и четырехлетний Фуад Гюльмамедов.

Его 25-летняя мама по имени Самая рассказала, что сами они из Агдеринского района, что приезжали погостить в Сырхавенд, где малыш, выйдя поиграть во двор, через 10 минут был ранен. Малыш плачет от боли и зати-хают на перевязке лишь после обезболивающего укола.

Бесконечные слезы тихо струятся по лицу его матери. Заламывая руки, она повторяет как заклинание только одно: лишь бы ему не отняли ногу. Ее успокаивают хирург Гисмет Алиев и медсестра Иранда Беседпна. Они твердо уверены; слава Богу, в данном случае медицина достаточно сильна для того, чтобы успешно справиться с тяжелым осколочным ранением костей голени.

К сожалению, этого нельзя сказать о других случаях: среди пострадавших большое число обмороженных мужчин, женщин, подростков. И некоторым из них, вероятно, предстоят операции по ампутации конечностей из-за начавше-гося уже некроза.

Все они - жертвы той роковой февральской ночи, когда было совершено зверское, чудовищное нападение на город Ходжалы, которое войдет в историю именно своей бессмысленной, непередаваемой жестокостью. Словно те, кто его совершил, поставили себе целью заслужить дьявольское звание са-мых отъявленных монстров всех времен и народов.

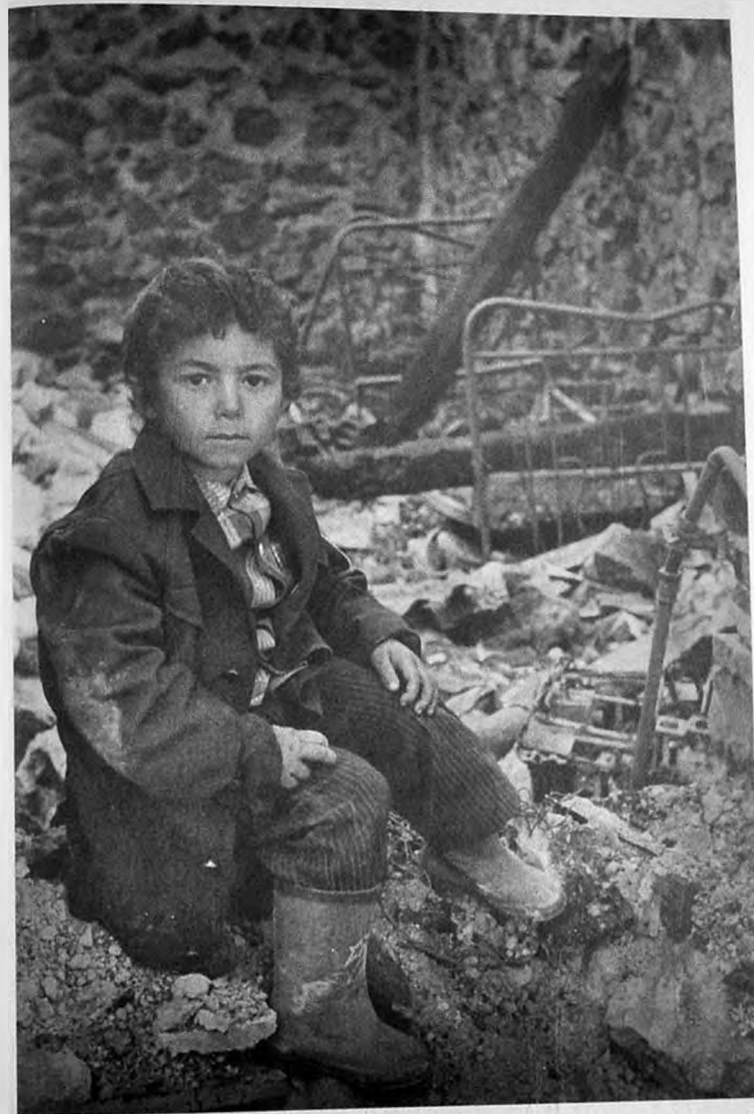
Мы еще до конца не знаем всей трагедии, разыгравшейся в ночь с 25 на 26 февраля, но по обрывочным рассказам уцелевших восстанавливается апокалипсическая картина, когда обезумевшие от ужаса люди выскакивали на улицу кто в чем был, без обуви и одежды. Теряя близких и родных, жен, матерей, отцов, они, прячась от метких, профессиональных обстрелов из бе-тезров, БМП и другой боевой техники, бросались в лес, где потом в течение нескольких дней блуждали, обмораживая ноги, замерзая без пищи, теплой одежды.

Многие из тех, с кем довелось говорить в этот день, видели смерть своих близких, а многие не знают, где их родные, что случилось с семьями, живы ли?

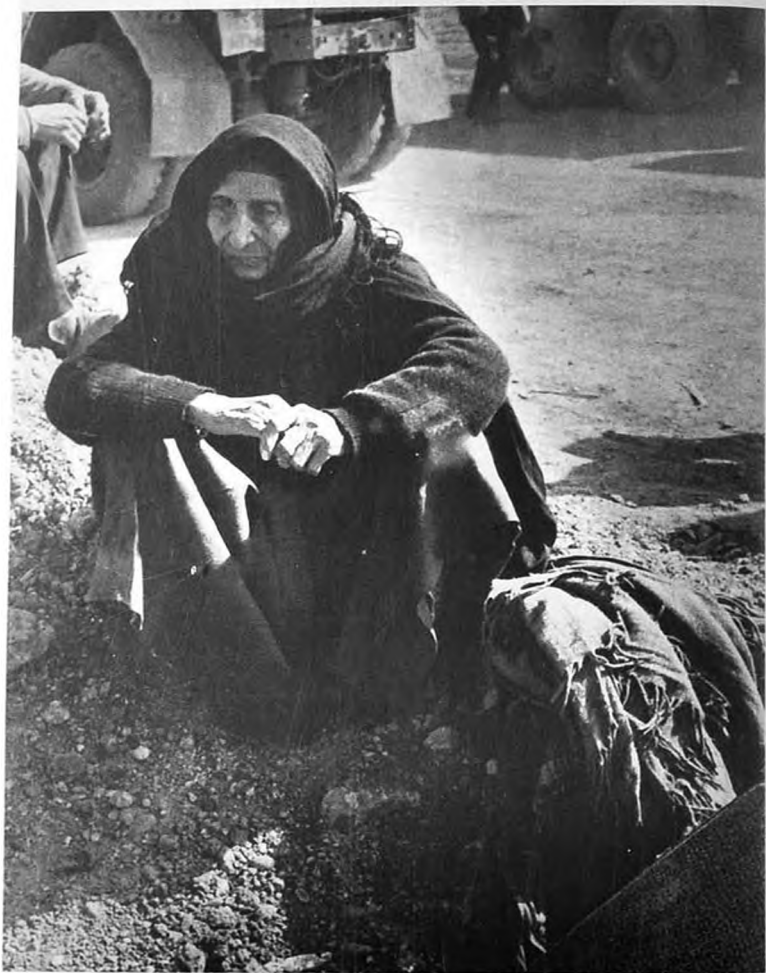
Так случилось с механизатором Хасаем Халиловым, попавшим сюда с пу-левым ранением бедра и отморожением ног 2-3 степени. Он не знает, где семья. Скупое, внешне бесстрастно рассказал он о том, что видел, спрятав-шись к лесу. Как только жители были изгнаны и перебиты, подъехали борто-вые машины, на которые начали грузить награбленное в азербайджанских до-мах имущество - начались мародерство и грабеж.

Хасай, прежде крепкий 43-летний механизатор, нынче раненый, ослабев-ший после блуждания по лесу, мучается от неизвестности: что с семьей, и все-таки надеется.

А на что рассчитывать 20-летней Хумар Салимовой, у которой погибли

отец и два брата, а мать попала в заложники? Девушка вся изранена осколками, но не физическая боль сжигает ее, а страх за мать, единственного теперь близкого человека. Бледное, осунувшееся лицо словно окаменело, и говорить о том, что произошло, она просто не в состоянии.

Многих страдальцев видели мы в этот день в больнице "Скорой помощи": раненого 30-летнего рабочего Рустама Алиева, 14-летнего подростка Мубариза Гамидова, полувишшего за шесть дней скитаний тяжелое обморожение ног и некроз. Обморожены и двоюродные братья Мехралиевы: пожилой Гюльали и юноша Джумшуд. И опять - так многие не знают, что с их близкими. Лежа целый день наедине со своими мыслями и горем, они вновь и вновь переживают страшную картину трагедии 26 февраля, видят пожар отчего дома, смерть родных, односельчан, бегство в неизвестности мучительное скитание по заснеженной родной земле, на который они стали изгоями.

Трудно, конечно, помочь этому горю, решить сразу все проблемы, но как-то облегчить их переживания, утешить, разделить боль мы можем и должны.

С. КРАСНОВА
корр. Азеринформа

ПРАВДА О 366-м ГВАРДЕЙСКОМ

366-й мотострелковый полк, дислоцированный в Ханкенди, сыграл самую зловещую роль в ходжалинских событиях. Уже задолго до трагедии стало ясно, что военные преступники, свившие здесь гнездо, открыто участвуют в необъявленной войне Армении против Азербайджана, "Немедленно вывести из Ханкенди преступный полк!" - это требование звучало в те дни на устах у всех жителей республики. В самые высокие инстанции посылались сотни писем и телеграмм от различных общественных организаций с тем же требованием.

**ОБРАЩЕНИЕ ЖЕНЩИН-ПИСАТЕЛЬНИЦ
АЗЕРБАЙДЖАНА К СОЛДАТСКИМ
МАТЕРЯМ РОССИИ**

Матери России!

Потребуйте вернуть ваших детей из Карабаха! Преступные офицеры, в большинстве - лица армянской национальности, вынуждают их воевать против мирных жителей суверенного Азербайджана. Если ваши мальчики откалываются стрелять в наших женщин, детей и стариком, их расстреливают в спины армяне. А если они выезжают на расправу с азербайджанскими селами, их убивают наши солдаты - защитники. Пожалейте своих детей - своих ни в чем неповинных сыновей. Они не должны становиться убийцами! И пусть наши сыновья, защитники родной земли, не прольют кровь ваших детей.

Матери России, вас обманывают! Ведь война идет не в Армении, она идет на нашей земле, и мы будем защищать каждую пядь ее от любого посягательства.

Матери России, вас обманывают! Как обманывают и своих сыновей, призывая их становиться убийцами. Много юноши уже поняли это и покинули свои части. Так зови- их обратно, в родной дом, пока они целы...

Мы не хотим новых жертв. Многострадальная земля Азербайджана и без того обильно полита кровью наших кровей. Так спасите же вы своих!

*МИРВАРИД ДИЛЬБАЗИ, АЗИЗА ДЖАФАРЗАДЕ, АЛЕВИЯ БАБАЕВА,
ХАЛИДА ГАСИЛОВА, ГЮЛЬРУХ АЛИБЕКОВА, ЭЛЬМИРА АХУНДОВА,
ОКЮМА БИЛЛУРИ, АЗИЗА АХМЕДОВА, АФАГ МЕСУД.*

*ВАРВАРА КОНСТАНТИНОВА, ЭЛЬМИРА ВЕЗИРОВА, ЛИДИЯ ГУЛИЕВА,
ШАТАЛИНА ТИХАЯ, САРА НАЗИРОВА, ИРИНА НОВИНСКАЯ, САКИНА
ГУСЕЙНОВА и др.*

НЕСОСТОЯВШЕЕСЯ ИНТЕРВЬЮ
Почему Генерал Попов уходит от ответа!

6 февраля корреспондент Азеринформа связался по телефону с командующим 4-й армией генерал-майором Н.Г.Половым и попросил его ответить на несколько вопросов агентства.

- А какие вопросы? - недовольно спросил генерал. Мы прочитали наши вопросы и попросили об интервью.

-Вы пришлите мне ваши вопросы письменно, потом созвонимся.

Через полчаса вопросы Азеринформа в письменном виде были доставлены генералу. Мы хотели выяснить у Н.Попова, почему после того, как из нагорной части Карабаха были выведены все воинские части и войска Министерства внутренних дел России, в Ханкенди остался 366-й мотострелковый полк, который всей своей бронетехникой и огневой мощью тайно участвует в необъявленной войне Армении против Азербайджана на стороне армянских бандформирований. Ведь не секрет, что среди офицеров и прапорщиков этого полка немало армян.

Через пару дней мы вновь позвонили генералу и повторили свою просьбу. Сославшись на занятость, Попов попросил позвонить попозже. Вновь звонок-"генерал занят, у него совещание, позвоните попозже". Позже его на месте всякий раз не оказывалось, и оперативный дежурный по части, узнав, что звонят из Азеринформа, просил перезвонить. Так продолжалось до субботы. Ждать мы больше не могли и потому решили обратиться к генералу в печати. Может, таким образом генерал-майор Попов Николай Глебович найдет возможность, а вернее желание, ответить на вопросы Государственного информационного агентства. Ведь и генералам быть вежливыми все не грешно.

Надо же случиться такому "совпадению": на днях по каналам ТАСС прошла информация о том, что личный состав, бронетехника и артиллерия мотострелкового полка, расквартированного в Ханкенди, не участвуют в вооруженных столкновениях в Нагорном Карабахе и соблюдают полный нейтралитет. Об этом корреспонденту ИТАР - ТАСС сообщил дежурный по полку, попросивший не называть его фамилию из-за отсутствия гарантии личной безопасности в условиях межнационального конфликта. Это заявление было сделано по телефону в ответ на просьбу, прокомментировать появившиеся в азербайджанской печати сообщения о том, что войсковые подразделения воюют на стороне армян и применяют против азербайджанцев артиллерию, минометы и бронетехнику. Об этом же спешно сообщил в ТАСС оперативный дежурный генерального штаба СНГ, который, ссылаясь на генерала Попова, уверял, что полк в Ханкенди в боях не участвует.

Хотелось бы особо сказать об 11 военнослужащих из 366-го полка, которых генерал Попов назвал дезертирами. Они вынуждены были бежать из

Хаикенди, потому что армянские офицеры заставляли их стрелять по мирным азербайджанским селам. Я надеюсь, генерал при всей своей занятости смог посмотреть воскресную информационную программу Азербайджанского телевидения, где шестеро из этих солдат, находящиеся ныне в Агдаме, рассказали о своей судьбе. И никакие они не дезертиры. Будучи в селе Малыбейли, которое обстреливалось из артиллерийских орудий и минометов, они взялись вывести под огнем стариков, женщин и детей. Трое солдат с белым флагом шли впереди. Они и погибли, генерал, и не как дезертиры, а как честные солдаты, которые не хотели воевать на сторон бандитов против мирных азербайджанских жителей.

Приведенные нами сообщения ИТАР-ТАСС, видимо, не случайно, появились в канун Минской встречи, во время которой руководство суверенной республики настойчиво, потребовало вывода 366-го полка из Ханкенди. Ведь если действительно этот полк не участвует в боях, то кто и откуда бьет по Шуше, Ходжалы, Малыбейли и другим азербайджанским населенным пунктам из тяжелой артиллерии и минометов? Вряд ли армянские боевики смогли бы по воздуху перетащить бронетранспортеры и пушки?

Но вернемся к нашему несостоявшемуся интервью. Создается впечатление, что и генерал Попов заражен имерскими бациллами и забывает, что находится на территории под юрисдикцией суверенного государства, а посему обязан и по требованию республики изменить дислокацию обязанного полка. А может, генерал не хочет испортить отношения с заместителем начальника главного штаба сухопутных войск Вооруженных Сил СНГ генерал-лейтенантом Тер-Григорьянцем. Или, может быть, боится заявления новоиспеченного общества "женщины-смертницы", которые пригрозили, что не допустят вывода 366-го полка из города и обещали лечь даже под гусеницы танков и БТР! Ну, генерал, это старый армянский прием - вперед пускать женщин и детей, а самим с автоматами прятаться за их спинами. Помню, таким способом они однажды уже разоружили воинское подразделение в Ханкенди.

Итак, Азеринформ все-таки . рассчитывает получить у генерала Н.Попова вразумительный ответ на свой вопрос - когда из ХАНКЕНДИ будет выведен 366-й мотострелковый полк?

*А. ШАРИФОВ,
корр. Азеринформа.
Вышка, 18 февраля 1992 г.*

"ДОБЛЕСТНЫЕ" СОЛДАТЫ И ОФИЦЕРЫ 366-го ГВАРДЕЙСКОГО ПОЛКА В КОНЦЕ КОНЦОВ ПОКИНУЛИ ХАНКЕНДИ. ИХ ПОСЛЕДНИМ "ПОДВИГОМ" СТАЛ РАЗГРОМ ГОРОДА ХОДЖАЛЫ И УБИЕНИЕ ТЫСЯЧ МИРНЫХ ЖИТЕЛЕЙ...

А почему Главнокомандующий ОВС СНГ маршал авиации Е.И.Шапошиков своим приказом так поспешно трансформировал 366-й полк? Потому, что эта преступная военная организация не могла больше существовать как единое целое, она бросалась в глаза, а неопровержимые факты о ее преступлениях взывали к возмездию. И надо было как можно быстрее разогнать ее так, чтобы потом никогда больше невозможно было собрать вместе...

На мой последний вопрос: "Какова, по вашему мнению была позиция командования 366-го мотострелкового полка - проармянская, проазербайджанская, или прочеловеческая?" - капитан Тушов тут же ответил: "Проармянская!" И добавил: "Командир бывшего 366-го полка подполковник Зарвигов 16 марта с. г. из Вазияни вылетел в Ханкенди..."

А это последнее сообщение капитана Тушова пусть комментирует сам читатель.

*Рамиз ДУЙГУН.
"Халг ордусу,
10 апреля 1992 г.*

ОБВИНЯЮТ СОЛДАТЫ. 366-й ПОКИДАЕТ ХАНКЕНДИ, СЛЕДЫ ПРЕСТУПЛЕНИЯ ОСТАЮТСЯ

Со старшим сержантом Умиджаном Зияутдиновым, рядовыми Шакиром Абдуллаевым, Керимбаем Са-дуллаевым, Боходыром Моллаевым, Юсуфом Номановым, младшими сержантами Шукратом Тангировым и Салихом Елизавым мы встретились в Министерстве обороны республики. Все они из печального известного 366-го мотострелкового полка, дислоцированного в Ханкенди.

Эти военнослужащие - далеко не первые перебежчики из ханкендинского полка. Призванные из Узбекистана и Туркмении, парни приехали в нагорную часть Карабаха для защиты, как им говорили, безопасности людей. Но уже с первых дней службы поняли, что они лишь пешки в коварной игре, которую ведут на кровотокающей земле Карабаха - армянские сепаратисты.

К ГРАЖДНАМ АЗЕРБАЙДЖАНА!

На совместном заседании Центра культуры славян Азербайджана и Республиканского добровольного общества солидарности народов Азербайджана "Содружество" было принято обращение "К гражданам Азербайджана".

В нем говорится: Мы, представители русскоязычного населения многонационального народа Азербайджана, всем сердцем переживаем боль нашей родной республики, подвергающейся вот уже пятый год неслыханной, беспрецедентной по наглости агрессии. Еще более резко обострилась ситуация в Нагорном Карабахе, в районах боевых действий сегодня, и трудный час, час испытаний, наступил нынче для всех нас.

В очередной, уже в который раз, - отмечается далее в обращении, - распространяются многочисленные нездоровые слухи разного содержания, обостряющие и без того напряженную обстановку в республике. И это в то время, когда перед лицом общего коварного врага, опасности, перед угрозой агрессии нам, как никогда, требуются выдержка, взаимопонимание, взаимопомощь, доброта и терпимость друг к другу.

Никаким врагам, провокаторам и злопыхателям, - подчеркивается в тексте, - не удастся разъединить нас, посеять горькие семена вражды, недоброжелательства и сомнения, ведь любое противостояние внутри республики только на руку им.

Многонациональный народ Азербайджана, столетиями живший на этой земле в мире и дружбе, взаимопонимании и уважении к обычаям, традициям и верованиям друг друга, должен и сможет навеки сохранить свое единство, сплоченность, свой неповторимый интернациональный дух.

В этот трудный час, - призывают в своем обращении представители общества "Содружество" и Центра культуры славян, - все народы республики должны проявить спокойствие, благоразумие, сдержанность, консолидировать и сплотить все силы на достижение единой цели - отражение агрессии и обеспечение территориальной неприкосновенности Азербайджана.

Помните, сегодня судьба республики зависит от всех нас!

Азеринформ

ОБРАЩЕНИЕ ПИСАТЕЛЕЙ АЗЕРБАЙДЖАНА КО ВСЕМ БЫВШИМ СОВЕТСКИМ ПИСАТЕЛЯМ БЫВШЕГО СОВЕТСКОГО СОЮЗА

Уже мало надеясь быть услышанными, ибо все наши предыдущие отчаянные призывы остались бы ответа, уже не веря, что и это наше обращение будет опубликовано на страницах московской прессы, мы все же, быть может в последний раз, взываем к вашей совести. Мы уже не ждем сострадания, сочувствия, соболезнования, даже простого понимания. Мы хотим сейчас лишь одного - чтобы вы знали. Не говорили бы, что не знаете. Чтобы не оправдывались потом перед своими детьми, внуками, потомками, историей незнанием, неведением того, что творится сегодня на азербайджанской земле, что происходит в наши дни, в последнем десятилетии века цивилизации, прогресса, торжествующей демократии.

Уничтожен целый город - азербайджанский город Ходжалы на территории Нагорного Карабаха, целый город - 10-ю тысячами жителей, слышите, с десяти тысячным населением! Погибли тысячи, слышите, тысячи людей, в их числе - дети, женщины, старики. Тысячи других ранены остались калеками на всю жизнь, пропали без вести, изгнаны из своих домов, которых уже нет. Тут речь не о депортации трех сел, о которой так громко кричали на весь мир тут не ставшее одиозным название города Сумгаита, где трагически погибло около трех десятков человек, не обстрел Ханкенди, в результате которого погибло 17 мирных жителей и двое солдат, или обстрел Шуши, где погибло 36 человек и разрушены памятники архитектуры... Тут речь идет о том, что стерт с лица земли целый город. Он перестал существовать, как древняя Помпея, не из-за стихийного бедствия, а в результате тщательно спланированного и успешно осуществленного акта подлинного геноцида. Геноцида по отношению к азербайджанскому народу, виновному лишь в том, что хочет жить на своей вековой земле. Если в отношении сожженных армянскими боевиками азербайджанских сел проводились аналогии с Лидице, Хатынью, Сонгми, то трагедия Ходжалы сопоставима для нас с трагедией Хиросимы. Да, для семи-миллионного Азербайджана полное уничтожение десяти тысячного города - такая же глубокая рана, как для многомиллионной Японии гибель 200-тысячной Хиросимы. Цифровые подсчеты в насильственной гибели ни в чем повинных в людей, возможно, неуместны. Каждая человеческая жизнь, тысяча потерь...

Коллеги, представители очень гуманной профессии! Знайте об этом. Знайте! Больше мы ни о чем по просим.

Часто в своих текстах Вы ссылаетесь на наши географические названия: "Не дай нам Бог новый Карабах", "Не доведи, Господи, увидеть свой Сумгаит", - пишете Вы. Так вот, запомните еще одно географическое название: "ХОДЖАЛЫ". Не дай Вам Бог когда-либо иметь свой "Ходжалы".

Ходжалы- -бывший город- наверное, еще и знак того, что бывает, все же чужое горе, бывает. Бывает и мало трогает, если не "свое

*Писатели Азербайджана,
29 февраля 1992 г.*

ХОДЖАЛЫ НЕ ДОЛЖНЫ ПОВТОРИТЬСЯ! ОБРАЩЕНИЕ ОБЩЕСТВА ЖЕНЩИН АЗЕРБАЙДЖАНА К ЖЕНЩИНАМ МИРА

Дорогие матери и сестры!

К вам обращаются члены нашего Общества от имени свыше трех миллионов женщин республики.

Вот уже пятый год пасе.тепие суверенного государства Азербайджан испытывает ужасы войны, навязанной нам еогшей Республикой Армения. Ее жертвами стали сотни тысяч жителей нашей республики - мужчин и женщин, стариков и молодых, дотом и взрослых.

Чудовищные акты насилия, человеконенавистнические акции, осуществление политики выжженной земли в рамках неофашистского движения, достигнутого невиданного развития в Армении, военные действия против мирного населения Азербайджана, истребление тысяч стариков, женщин, детей, невиданные акты вандализма и садизма стали нормой поведения армянских боевиков на исконных землях Азербайджана.

Свыше двадцати населенных пунктов республики: Баганис Айрум, Малыбелли, Гушчулар, Туг, Ходжалы и другие постигла участь Хатыни и Сонгми.

По официальным данным, из десяти тысяч безоружных мирных жителей Ходжалы только двумстам удалось вырваться из сожженного дотла, сравненного с землей города. Тысячи азербайджанцев истреблены, тысячи ранены, свыше 200 человек захвачены в заложники, уничтожены около 120 семей турук-месхетицев, депортированных сюда ранее из других регионов бывшего СССР. Они были сожжены заживо в своих домах вместе со стариками и детьми. Таковы, по имеющейся неполной информации, результаты лишь одной варфоломеевской ночи, учиненной армянскими террористами в Ходжалы. Бесчинства армянских агрессоров на аннексированных землях Азербайджана отличаются невиданной в мире жестокостью и садизмом.

В какие моральные нормы укладывается, например, требование армяни-на у матери-азербайджанки, находящейся во вражеском кольце в Шуше, десять тысяч рублей за убитого сына?! Таких изуверств не знал осужденный всем миром гитлеровский фашизм!

И все это происходит при молчаливом попустительстве народов мира,

международных пацифистских и демократических организации.

Потерявшие человеческий облик террористы при активном участии армянских лоббистов всех стран мира, используя свои возможности манипулировать средствами массовой информации, преподносят миру образ мученика-армянина, и изверга-азербайджанца.

Но мы уверены, что истина непременно восторжествует, каждый будет оценен по-должному, каждому воздастся Богом и людьми то, что он заслужил своими деяниями.

Мы, женщины Азербайджана, матери убитых, растерзанных, сожженных, скальпированных на наших глазах детей, потерявшие свои родные очаги, согнанные с земли предков, обращаемся к вам, женщины мира!

Мы призываем мировое сообщество направить к нам наблюдателей из своих стран, чтобы на месте убедиться в истинном положении дел, осудить армянский фашизм и его агрессивную идеологию, основанную на наглых территориальных притязаниях. Проявите же подлинный гуманизм, истинная цена которому познается в экстремальных ситуациях, морально поддержите осиротевших матерей и сестер своих, в муках лишившихся родителей, мужей, детей, внуков, потерявших кров и покой. Войне не будет конца, если не развенчать миф армянских националистов о "Великой Армении", об "исторических обоснованиях" аншлюса нагорной части Карабаха - исконной земля Азербайджана.

Мы уверены, что к Армении могут и должны быть применены санкции, направленные на то, чтобы остановить безумие и зверства агрессоров. Мы призываем мировое сообщество признать Армению агрессором во имя спасения тысяч человеческих жизней. Мы считаем, что каждый человек, независимо от его национальной принадлежности, цвета кожи и убеждений - это гражданин мира, и жизнь его не должна быть ставкой в политических играх борющихся за власть нечистоплотных политиканов, националистов и фашистов, лицемерно выставляющих себя защитниками прав человека.

Мы уверены, что голос женщин Азербайджана будет услышан и поддержан всеми миролюбивыми силами!

Ходжалы не должны повториться!

*Обращение передано в различные
женские и пацифистские организации
122 стран мира*

К друзьям на пяти континентах с призывом поддержать азербайджанский народ в его справедливой борьбе за территориальную целостность своей республики обратилось Азербайджанское общество дружбы.

Надуманная карабахская проблема, говорится в обращении, вот уже пять лет занимающая умы честных людей в ваших странах как символ кровавой трагедии, несправедливости, жестокости, сейчас разрослась, превратилась в черный тайфун страшной войны, грозящей обернуться общечеловеческой катастрофой. Армянские националисты с помощью своих покровителей поставили перед собой низменную цель - вырвать корни древнего народа, уничтожить его на собственной земле, под своим небом. Мишенями громадных стальных машин, орудий массового уничтожения, зверских пыток стали крошечные младенцы, женщины и беззащитные старики. В городе Ходжалы с азербайджанским населением за два дня были перебиты, искалечены, пропали без вести тысячи его жителей.

Люди всего мира должны дать оценку этому жуткому акту геноцида - преступлению против человеческой цивилизации.

В этот тяжкий для азербайджанского народа час Общество дружбы обратилось к друзьям из 120 стран с призывом поддержать народ, давший миру Низами, Физули, Туси, Гаджибекова, содействовать распространению правды об армянских бандитах, которые хотят уничтожить азербайджанский народ, захватить его землю.

Мы уверены в ваших гуманистических идеалах, говорится в обращении, надеемся, что в тяжкое для нас время вы услышите наш призыв. Мы рассчитываем на вашу верность дружбе, верим в справедливость.

Президиум Совета аксакалов Азербайджана, обратившись от имени сотен тысяч аксакалов республики к парламентам и советам старейшин стран - членов СНГ, призвал их выразить протест против кровавых преступлений армянских бандитов, творимых ими на азербайджанской земле, оказать воздействие на своих руководителей. С глубокой болью говорится в обращении о невиданных в истории человечества злодеяниях жаждущих крови армянских националистов и их покровителей.

Конкретные факты преступных действий армянских боевиков приводятся в обращении президиума Совета аксакалов, отправленном в Организацию Объединенных Наций. В нем говорится: война в Карабахе все разрастается, шаги, направленные на то, чтобы потушить очаг этой необъявленной войны, не дают никаких результатов. Чем больше разгорается пожар, тем труднее его потушить, поэтому вынуждены обратиться за помощью к вам - ООН, последней опоре и надежде мировой общественности, миролюбивых, честных людей всей земли. Обуздать дикие силы в их заступников можно лишь совместными усилиями народов. Наша надежда только на вас! Услышьте голос миролюбивого азербайджанского народа, народа-труженика, помогите нашей справедливой борьбе.

В телеграмме, направленной Советом аксакалов республики в адрес телевизионной студии "Останкино" и редакции программы "Вести" Российского телевидения, решительно осуждается проводимая ими провокационная пропагандистская кампания. Ваша информация, сказано в телеграмме, по сути оправдывает кровавые преступления армянских националистов в Нагорном Карабахе, поощряет их творить новые злодеяния. Азербайджанские аксакалы призвали все средства массовой информации и в первую очередь телевидение к доброжелательности, объективности, действиям во имя благих целей.

Азербинформ

ЗАЯВЛЕНИЕ ДЕТСКОГО СОЮЗА АЗЕРБАЙДЖАНА

Правление республиканского совета Азербайджанского детского союза приняло заявление. Мы взываем к народам стран СНГ, ко всем детским и молодежным объединениям, благотворительным обществам, участникам Хельсинкского пакта, Комиссии по правам человека ООН, всем миролюбивым народам, говорится в нем.

26-27 февраля 1992 года на город Ходжалы карабахского региона нашей республики было совершено массированное вооруженное нападение армянских бандитских формирований при поддержке тяжелой боевой техники. Совершены зверства, подобные тем, что творили фашисты в белорусской деревне Хатынь. Число расстрелянных в Ходжалы, убитых с особой жестокостью, в том числе женщин, детей и стариков, превышает тысячу. Много раненых, взятых в плен, пропавших без вести. Этот подлый террористический акт является еще одним ярким доказательством военной кампании, развязанной Армянской республикой против нашей республики, нашего народа, против мирного населения.

Мы призываем в столь трудный исторический период всю мировую общественность, соответствующие организации: окажите политическое и экономическое давление на Армянскую республику и их покровителей, призвите к прекращению кровопролития.

ПОДДЕРЖИТЕ НАС В СПРАВЕДЛИВОЙ БОРЬБЕ

К своим соотечественникам - бакинцам, ныне гражданам Израиля, обратились в этот трудный для нашей Родины час правление общества "Азербайджан - Израиль", Бакинская еврейская религиозная община.

Пятый год, говорится в этом обращении, по вине армянских экстремистов льется кровь наших братьев и сестер. Коварный и жестокий враг, вооруженный армянском диаспорой до зубов, наступает, сеет огонь и смерть на своем пути. Живший в мире и согласии, добрый и отзывчивый на беду азербайджанский народ сейчас испытывает ужас-трагедии, который пережили евреи в страшные годы фашизма. 200 тысяч азербайджанцев, изгнанных из Армении, стали беженцами. Еще более 20 тысяч наших сограждан выдворены армянскими бандитами из нагорной части Карабаха.

Пожаром полыхает азербайджанская земля. Разрушены многие города и села. Враг рвется к древней Шуше и Агда-му, обстреливает из орудий приграничные с Арменией азербайджанские поселки. Растет число жертв среди мирных жителей.

Склоним же головы перед памятью павших. Да будет им вечная память.

На стороне армянских бандформирований влиятельное лобби в Российской ком парламенте, наемники из Ливана, профессиональные убийцы, говорится далее в обращении. Азербайджан оказался один в этой кровавой схватке. Для переживших трагедию января 1990 года страшное горе продолжается.

Призывы к мирному урегулированию конфликта, а по-существу - войны, встречают сопротивление со стороны нынешних лидеров Армении, торпедуются. Когда бесчинствует враг, когда льется кровь мирных жителей Азербайджана, вы, наши соотечественники, живущие ныне в Израиле, не должны, не имеете морального права оставаться сторонними наблюдателями. Сегодня Азербайджан, завтра - Средний Восток, такова захватническая цель армянских националистов.

В этот тревожный для нашей Родины час мы обращаемся к вам - нашим согражданам: поднимите голос протеста против насилия, вандализма и варварства, чинимых армянскими оккупантами на нашей земле.

Правление общества "Азербайджан - Израиль", Бакинская еврейская религиозная община просят своих соотечественников, поддерживающих связь с любимым и родным городом: Леонида Гольдштейна, Льва Любарского, Эммануила Лябизона, Натана Зорина, Якова Рейтмана, Марка Ворошиловского, Льва Буяновского, Моню Пейсаченко, Бориса Азимова, Юру Асадуллаева и многих других, всех, кому дороги честь и судьба нашей республики, ее территориальная целостность, спокойный и мирный труд людей, создать национальный фронт в защиту Азербайджана.

Мы также обращаемся ко всем здравомыслящим израильтянам: поддержите нас в этой справедливой борьбе, против армянских агрессоров.

О Б Р А Щ Е Н И Е
РУКОВОДСТВА И АКТИВИСТОВ РЕСПУБЛИКАНСКОГО
ДОБРОВОЛЬНОГО ОБЩЕСТВА
СОЛИДАРНОСТИ НАРОДОВ АЗЕРБАЙДЖАНА
"СОДРУЖЕСТВО" К РУССКОЯЗЫЧНОЙ
ОБЩЕСТВЕННОСТИ, ВСЕМ ГРАЖДАНАМ АЗЕРБАЙДЖАНА

Братья и сестры, соотечественники!

Черные тучи необъявленной войны, развязанной сепаратистами Нагорно-Карабаха и их пособниками в Армении, сгустились над Азербайджаном. Агрессор с нечеловеческим лицом продолжает нещадно топтать землю Азербайджанской Республики, грубо попирая ее суверенитет.

Страшный, трагический водоворот событий, начавший отсчет времени в 1988 году, искалечил тысячи и тысячи людских судеб. Сотни семей остались без кормильцев, жертвами конфликта стали старики, женщины и дети. Разрушены населенные пункты, появились беженцы на своей же земле.

Еще одним подтверждением агрессивных действий армянских националистов стала трагедия, происшедшая в городе Ходжалы.

Мы, представители многонационального населения республики, тяжело переживаем ситуацию, в которой оказалась наша Отчизна.

Азербайджан для всех нас - азербайджанцев, русских, евреев, украинцев, татар, представителей других национальностей - родной очаг, тепло которого во все времена согревало наши сердца. Куда бы мы ни выезжали, в какой бы точке земли ни находились, для нас существовала и существует только одна Родина - Азербайджан. Родина, где захоронены наши деды и отцы, где воспитаны наши дети и внуки.

Сегодня, в столь тяжелый для республики час, час тревог и испытаний, мы обращаемся к вам, дорогие братья и сестры, с призывом к спокойствию, выдержке и благоразумию. Любая конфронтация внутри республики окажется только на руку нашим врагам. Пора это, наконец, понять. Только сплоченность и единство способны помочь всем нам выстоять и выжить. И в десятки раз будет сильнее- и физически, и морально - народ, с честью и достоинством вышедший из той трагедии, что уготована была у судьбой.

Мы призываем русскоязычное население республики не верить слухам, мешающим нормально жить и трудиться, отбросить в сторону панические мысли, еще теснее сплотиться с азербайджанским народом в его справедливой борьбе за суверенитет и неделимость своей территории.

"Содружество" последовательно осуществляло политику по защите прав и свобод всех граждан Азербайджана, направленную на мирное сосуществование наций и народностей, единение людей различных национальностей и вероисповеданий, и оно никогда не отойдет от своих жизненных принципов.

Рано или поздно черные тучи должны отступить. Правда, как бы ее не пытались сокрыть, всегда оказывается на поверхности. И правый народ не может оказаться побежденным. Так было, так есть и так будет!

Азербайджанский народ в итоге окажется победителем.

И мы клянемся, что не дадим уронить честь и достоинство родной республики, защитим ее от посягательств извне, вместе со всем азербайджанским народом пройдем трудные этапы на пути к подлинной свободе и независимости.

*Виктор ЗОТОВ, Расим ГУСЕЙНОВ, Анатолий СОЛОВЬЕВ,
Юрий СТАСЕНКО, Анна АЛИЕВА, Людмила СТЕПАНОВА, Юрий
БОРДЮГОВ, Рамиз ТАГИЕВ, Фаина ФОМЦЕВА, Олег САВЧЕНКО,
Татьяна КЕРИ-МОВА, Людмила ШИШКАНОВА, Николай ВАСИЛЬ-
ЧЕНКО, Александр РОМАШИН, Фаик ГАСАНОВ, Любовь МОРОЗО-
ВА, Владимир АРГУТКИН, Евгения АРШАВА, Сона ШИХИТОВА, Фа-
ик МАНАФОВ, Евгений КУШНИКОВ, Агабек СУЛТАНОВ, Олег МИР-
ЗОЕВ, Любовь ЗОТОВА, Людмила НИКОЛАЕВА, Евгений РОБЫ-
ШЕВ, Олег КУДИНОВ*

ВОЗВЫСЬТЕ ГОЛОС В ЗАЩИТУ ПРАВДЫ!

Правление Азербайджанского фонда культуры приняло обращение к фондам культуры балтийских государств, Грузии и стран - членов СНГ.

РАЗДЕЛЯЕМ ВАШЕ ГОРЕ И ВЫРАЖАЕМ ГЛУБОКОЕ СОБОЛЕЗНОВАНИЕ ВСЕМУ АЗЕРБАЙДЖАНСКОМУ НАРОДУ

*От имени турок Голландии
доктор ОКТАЙ МУТЛУ*

Подобные телеграммы соболезнования и солидарности поступали в те дни от многих азербайджанских общин за рубежом.

ПИКЕТЫ В МОСКВЕ

Азербайджанцы, проживающие в Москве, организовали пикеты перед зданием Министерства обороны России и "Белым домом". Инициаторы пикетов - активисты Азербайджанской гражданской ассамблеи, действующей в Москве, и партии "Возрождение России".

Как сообщил корреспонденту Азеринформа вице-президент ассамблеи Имамверди Гусейнов, участники пикетов обвинили войска СНГ, особенно печально известный 366-й мотострелковый полк, расположенный в Ханкенди, в трагических событиях в селе Малыбейли и городе Ходжалы, гибели мирного населения азербайджанских населенных пунктов. Участники пикетов выступили с требованиями не вмешиваться во внутренние дела независимого азербайджанского государства, немедленно вывести части ВС СНГ с территории республики, привлечь к ответственности за действия находящиеся на территории Азербайджана войска СНГ маршала Е. И. Шапошникова.

Азеринформ

МИТИНГ ИНОСТРАННЫХ СТУДЕНТОВ

Иностранные студенты, обучающиеся в Баку, провели митинг солидарности с азербайджанским народом. Собравшиеся на митинге почтили минутой молчания память безвинных жертв Ходжалинской трагедии. Выступившие на митинге студенты из Индии, Анголы, Кубы, Канарских островов осудили агрессию Армении против суверенного Азербайджана. Уроженец Бангладеша Мухаммед Маариф выступил с инициативой сбора средств и одежды для жителей Ходжалы.

На митинге было принято обращение в ООН. Копия этого обращения будет отправлена в Прагу - в штаб Всемирного студенческого форума.

ТУРЦИЯ РЕШИТЕЛЬНО ОСУЖДАЕТ АКТЫ ГЕНОЦИДА

По сообщению азербайджанского радио, в минувшие дни в турецких городах Анкара, Измир, Игдир, Карс и других состоялись митинги солидарности с Азербайджаном. Организаторы митингов потребовали от правительства Турции оказать воздействие на Армению, чтобы последняя положила конец политике геноцида в отношении азербайджанцев в Нагорном Карабахе. Премьер-министр Турции Сулейман Демирель заявил в минувшее воскресенье, что "Турция активизирует дипломатические усилия для скорейшего разрешения карабахского кризиса".

2 марта министр иностранных дел Турции Хикмет Четин в Анкаре информировал турецких журналистов о решении турецкого правительства требовать посадки и подвергать досмотру все самолеты, летящие через территорию Турции в Армению и Азербайджан. По этому поводу МИД Турции выступил с заявлением, в котором отмечается, что это решение принято в соответствии с одним из пунктов-итогового документа СБСЕ, принятого в Праге 28 февраля. Согласно этому пункту страны СБСЕ должны наложить эмбарго на поставку оружия в регион карабахского конфликта. Наблюдатели связывают принятие правительством Турции этого решения со скандалом, разразившимся в официальных кругах Турции после нарушения воздушного пространства Турции ливанским самолетом. 10 февраля самолет с ливанским флагом, вылетевший из Франкфурта и взявший курс на Ереван, пересек воздушную границу Турции, не получив разрешения у турецких властей. Официальные лица Турции подвергли критике генеральный штаб ВС Турции, силы ПВО, которые не вынудили ливанский самолет к посадке. В Азербайджане не исключают возможности провоза на борту указанного ливанского самолета оружия и террористов в Ереван.

*А.Мехдиев,
"Независимая газета"
5 марта 1992 г*

"Трупы, разбросанные по карабахским холмам" - так назвал свой репортаж журналист из Великобритании Анатолий Левен. Его объективное свидетельство событий в зоне конфликта, иллюстрированное фотоснимком матери из Ходжалы, опубликовано в одном из мартовских номеров газеты "Таймс".

Две недели назад английский корреспондент, представляющий это авторитетное издание, был гостем Азеринформа, откуда и направился в зону боевых действий вместе с азербайджанскими силами самообороны. Для, как он пишет, "изучения достоверности информации и фактов о массовых убийствах азербайджанских беженцев со стороны армянских войск".

Итак, что же увидел Анатолий Левен?

Когда мы подлетели к заснеженным холмам Нагорного Карабаха, пишет он, мы увидели трупы, лежащие по всей местности. Совершенно очевидно, что это были беженцы, расстрелянные во время бегства. Это подтвердила и кинолента, снятая документалистами.

Далее журналист сообщает: семеро из нас, сидя на корточках в кабине азербайджанского боевого вертолета, летели в направлении зоны конфликта, как вдруг раздался звук тяжелого удара, пламя трассирующего снаряда, запущенного по вертолету, опалило и как-то задело, очевидно, машину, которая резко покачнулась. Мы развернулись, раздался оглушительный выстрел - это ответно стрелял наш вертолет. Стрелял по нас армянский зенитный пост.

Рассказав, что гражданский вертолет, который сопровождала их боевая машина, благополучно приземлился, Анатолий Левен заключает: "Наш полет, поначалу рассчитанный на проведение поисково-спасательных работ, прекратился в оборонительно-боевой". Он сообщает о боевой машине - она из серии тех, которые здесь из-за защитной брони нарекли летающими крокодилами, о русском офицере, который пилотировал азербайджанский вертолет.

Затем, как свидетельствует журналист, "гражданский вертолет забрал четыре трупа. В этот раз, как и во время предыдущих полетов в эту зону, азербайджанский оператор снял на пленку тела нескольких сотен убитых, лежащих вдоль холмов. Затем мы поспешно вернулись на азербайджанскую сторону. Когда вернулись в Агдам, еще раз посмотрели тела убитых: это были два старика и маленькая девочка, вся в крови. Их тела были искривлены от холода и оконечения. Они были застрелены".

Трагедия Карабаха посвящена и переданная из Азербайджана статья Томаса Гольца в газете "Санди таймс" от 1 марта.

Азеринформ

"Злодеяние в Ходжалы ничем нельзя оправдать в глазах мировой общности", - таково мнение оператора Рори Патрика из английской телекомпании "Франт лайн пьюс", возвратившегося в Баку из зоны конфликта. Он один из немногих зарубежных журналистов, побывавших на месте трагедии, разыгравшейся несколько дней назад в нагорной части Карабаха.

По словам Патрика, неподалеку от армянского села Нахичеваник, куда журналистов с трудом перебросили на вертолете, он видел десятки обезображенных трупов. Это были не защитники Ходжалы, а мирные жители этого азербайджанского города - расстрелянные убийцами в упор дети, женщины, старики, которые пытались пробиться в Агдам сквозь массированный огонь армянских вооруженных формирований, говорит английский коллега.

Как свидетельствует телеоператор Ахмет Сель, представляющий в Азербайджане 5-й канал Французского телевидения и бельгийскую телекомпанию "РТФ", у некоторых Ертых сняты скальпы, у женщин отрублены пальцы. По Кению французского журналиста, последнее злодеяние совершенно, вероятно, с целью ограбления, после безуспешных попыток убийц снять с трупов обручальные кольца.

Потрясают и кадры, которые привезли с места трагедии тележурналисты Маис Мамедов и Надыр Зейналов из информационной программы телекомпании "Останкино". На них - изувеченные трупы, как видно, перед смертью людей долго пытали. Как сообщили коллеги, погибших по-прежнему облапывают в агдамской мечети. Их доставляют сюда в перерывах между операциями, а на местном кладбище каждый день вырастают свежие холмики.

По предварительным данным, ходжалинская трагедия унесла более 1000 человеческих жизней, а судьба многих жителей стертого с лица земли города неизвестна. Большинству же из тех, кто остался чудом в живых, сейчас оказывают экстренную медицинскую помощь в Агдаме. Накануне сюда прибыл из Баку санитарный поезд, где почти круглосуточно ведут операции азербайджанские медики. Их нелегкие будни тоже запечатлены беспристрастным объективом.

Увидят ли отснятые кадры на Западе, в странах Содружества, представители ряда средств массовой информации, которые занимают в карабахском конфликте, мягко сказать, одностороннюю позицию? Одевшись в тогу борцов за самоопределение, права человека, защищая на самом деле армянских националистов и сепаратистов, они не замечают страданий азербайджанского народа, не способствуют урегулированию карабахского конфликта, за которое ратуют сами в своих материалах.

Как развернутся в ближайшие дни события в зоне конфликта, приграничных районах республики? По прогнозам журналистов, побывавших здесь,

эскалация насилия в нагорной части Карабаха может на днях повториться. По их наблюдениям, армянская сторона усиленно готовится сейчас к штурму Шуши, предпринимает попытки пробить любой ценой коридор в соседнюю республику. А он, как известно, проходит по автодороге через этот город и Лачинский район Азербайджана. Дай-то Бог, чтобы все это не сбылось.

ВСТРЕЧА С ИНОСТРАННЫМИ ТЕЛЕЖУРНАЛИСТАМИ

В помещении главы исполнительной власти Агдамского района я встретил двух иностранных тележурналистов, разговаривавших между собой на французском языке.

Один из них, что выше ростом и с бородой, оказался турецким журналистом по имени Ахмет Сель, а второй Жан-Ив Юнет - французским.

Ахмет любезно согласился стать переводчиком нашей беседы с Жаном. На мой первый вопрос, имел ли Жан представление об Азербайджане раньше и как освещается в средствах массовой информации Франции армяно-азербайджанская война, он ответил так:

-До приезда в вашу республику я имел самое скудное о ней представление. А газеты и телевидение Франции представляли ваш народ, как агрессора, пытавшегося изгнать армянское население из родных мест. Однако за эти три дня, что мы с моим другом Ахметом, по заданию французской, бельгийской и турецкой телекомпаний находимся здесь и готовим специальную передачу для телезрителей этих стран, увидели обратное. Мы беседовали с азербайджанцами-беженцами не только из Армении, но и с родной земли - Карабаха. Мы стали свидетелями ходжалинской трагедии, видели тела сотен погибших мирных людей - женщин, детей, стариков и защитников Ходжалы. Нам предоставили вертолет, мы снимали с высоты птичьего полета все, что видели вокруг Ходжалы. Однако армяне стали обстреливать наш вертолет и мы не смогли закончить съемки. Это - страшная картина. Я МНОГО СЛЫШАЛ О ВОЙНАХ, О ЖЕСТОКОСТИ НЕМЕЦКИХ ФАШИСТОВ, НО АРМЯНЕ ПРЕВЗОШЛИ ИХ, УБИВАЯ 5-6-ЛЕТНИХ ДЕТЕЙ, МИРНОЕ НАСЕЛЕНИЕ. Мы видели много раненых в больницах, в вагонах, даже в помещениях детских садов и школ. Это очень страшная бойня, надо быстрее остановить ее. ПО ВОЗВРАЩЕНИИ НА РОДИНУ, Я ОБЯЗАТЕЛЬНО РАССКАЖУ ПРАВДУ СВОЕМУ НАРОДУ.

*Тофик НУРИЕВ,
"Вышка", 7 марта 1992 г.*

ТРАГЕДИЯ ХОДЖАЛЫ НА СТРАНИЦАХ "МИЛЛИЕТ"

Собственный корреспондент турецкой газеты "Миллиет" в Азербайджане Рахбар Башироглы одним из первых побывал на месте Ходжалинской трагедии. На ведущий день Рахбар-бек улетел в Стамбул и напечатал в газете "Миллиет" свои фотоснимки и репортажи. Другие печатные органы, издающиеся в Турции, также использовали материалы, предоставленные Рахбаром Башироглы.

С. СОБХАНИ. "С ТРАГЕДИИ ХОДЖАЛЫ НАЧАЛСЯ ПЕРЕЛОМ В СОЗНАНИИ АМЕРИКАНСКОЙ ОБЩЕСТВЕННОСТИ"

В Баку по делам своей фирмы находилась директор департамента разработки проектов компании "Апачи" Эрика Х. Игер. В поездке ее сопровождал консультант этой фирмы, профессор Канзасского университета, занимающийся проблемами влияния нефти на мировую политику, Сохраб Собхани.

С.Собхани - уроженец США, но предки его - выходцы из Южного Азербайджана. Собхани прекрасно владеет азербайджанским, и его услуги в качестве переводчика значительно облегчают деловые контакты Эрики в Баку. Для нас же С. Собхани - это еще одна связующая нить, посредством которой мы можем донести правду о событиях в нашем регионе до американской общественности.

И это отнюдь не преувеличение. Собхани - еще и постоянный консультант внешнеполитического ведомства США, возглавляемого, как известно, Дж. Бейкером, а значит, имеет непосредственный доступ к правительственным кругам. Не говоря о том, что не упускает возможности выступить перед американскими телезрителями, дезориентированными проармянскими средствами массовой информации, чтобы рассказать правду об армяно-азербайджанском конфликте, о котором, часто бывая в Баку, знает не наслышке. И тем не менее, говорит он:

- ...Перелом в сознании американцев в оценке событий в Закавказье я связываю с ходжалинской трагедией. Сам я впервые узнал об этом от Эрики, которая случайно наткнулась на небольшую информацию в "Вашингтон пост", где, правда, говорилось всего лишь о 15 убитых и 10 раненых. Подробности, оказавшиеся гораздо более ужасающими, я узнал позднее, от советника вашего бывшего президента Вафы Гулизаде, который позвонил мне из Баку. Потом я, как и многие американские телезрители, увидел жуткие кадры с места события, снятые телекомпанией "Си-эн-эн": труп ребенка с простреленной головой, убитого старика, женщину... Эти кадры потом многократно повторя-

лись в течение нескольких дней по разным телеканалам.

Так вот, тогда американцы впервые услышали о событиях в Азербайджане по существу в новом для них ракурсе, когда в качестве убийц им были представлены не азербайджанцы, а армяне.

Мне представляется, - продолжает наш собеседник, - что сегодня присутствуют два важных фактора, которые не могут не оказать своего влияния на общественное сознание американцев в отношении армяно-азербайджанского конф ликта: это трагедия Ходжалы, виновники которой известны, и открытие посольства США в Баку.

С. Собхани не без гордости за свою державу и с не меньшим удовлетворением за родину своих предков отмечает тот факт, что США - первая из стран Запада, открывшая в Азербайджане свое посольство. Это, по его мнению, свидетельствует о заинтересованности Белого дома в установлении контактов с Азербайджанской Республикой и не может не повлиять позитивно на процесс мирного урегулирования конфликта.

И хотя нам известны мотивы, побудившие Белый дом поторопиться со своей дипломатической миссией в одной из мусульманских республик бывшего Союза, очень хочется разделить надежды нашего американского соотечественника.

*Э. АСКЕРОВА,
корр. Азеринформа*

КАРАБАХСКИЕ ВИДЕОКАССЕТЫ БУДУТ ПОКАЗАНЫ В США

- Самыми весомыми в моем багаже, хотя они, конечно же, и не составляют никакой тяжести, оказались три видеокассеты о трагедии Ходжалы, карабахских событиях, подаренные мне лично Президентом Азербайджана, - говорит, подводя итоги пребывания в республике, американский бизнесмен Мунир Ибрагим Гали. - Наша компания приоритетно купит телевизионное время для трансляции этих документальных кадров в США.

Президент компании "Уорлд рисорсиз инкорпорейтед", проявивший себя твердым и последовательным сторонником Азербайджана в закавказском конфликте, был нашим гостем именно в те дни, когда стало известно о приеме республики в ООН. И, поздравляя с таким знаменательным событием азербайджанский народ, он намерен по возвращении в Штаты рассказать старшему брату, возглавляющему Организацию Объединенных Наций, какой рехонанс эта акция имела в Баку.

ХОДЖАЛИНСКАЯ ТРАГЕДИЯ ПОРОДИЛА МНОГО ВОПРОСОВ. НЕ СЛУЧАЙНО ПОЧТИ ВСЕ МАТЕРИАЛЫ, ПОСВЯЩЕННЫЕ ЭТОМУ СОБЫТИЮ, ПЕСТРЯТ ВОПРОСИТЕЛЬНЫМИ ЗАГОЛОВКАМИ.

ЧАЩЕ ДРУГИХ РАЗДАЮТСЯ ДВА ИЗЛЮБЛЕННЫХ В НАШЕМ ГОСУДАРСТВЕ ВОПРОСА: "КТО ВИНОВАТ?" И "ЧТО ДЕЛАТЬ?"

НА ПЕРВЫЙ ВОПРОС ПРЕДСТОИТ ОТВЕТИТЬ ПРОКУРАТУРЕ РЕСПУБЛИКИ, А ТАКЖЕ КОМИССИИ НАЦИОНАЛЬНОГО СОВЕТА, СОЗДАННОЙ ДЛЯ РАССЛЕДОВАНИЯ ПРИЧИН И ОБСТОЯТЕЛЬСТВ ГИБЕЛИ МИРНОГО АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО НАСЕЛЕНИЯ В ХОДЖАЛЫ.

ИСКАТЬ ОТВЕТ НА ВТОРОЙ ВОПРОС НАМ ПРЕДСТОИТ ВСЕМ МИРОМ. ПРИЧЕМ, ИСКАТЬ НЕЗАМЕДЛИТЕЛЬНО!

ИНАЧЕ ЗАВТРА БУДЕТ ПОЗДНО...

СОБЫТИЯ В ХОДЖАЛЫ - ПРОДОЛЖЕНИЕ ГЕНОЦИДА 20 ЯНВАРЯ

... Если принять во внимание, что война идет непосредственно на территории Азербайджана, то предпочтительность политического решения вопроса не вызывает сомнений. Одним из самых важных условий этого является изменение военного баланса в зоне конфликта в нашу пользу. Иначе переговоры с Арменией ни к чему не приведут. Если баланс сил изменится в нашу пользу, то мы сможем без всяких посредников обсуждать с Арменией вопросы стабилизации обстановки в регионе.

...И 20 января, и во время Ходжалинских событий был использован армянский фактор. Только в первом случае армяне сыграли роль жертвы, а во втором - хищника, уничтожающего свою жертву. Однако в том и другом случае это - преступление агонизирующей империи против независимой азербайджанской государственности. Особенная жестокость и бесчеловечность обеих акций преследовала целью духовно сломить народ, уничтожить ростки национально-освободительного движения и внушить массам провокационную мысль о том, что если мы станем независимыми, нас уничтожат.

Преступления в Ходжалы рано или поздно раскроются, многие темные вопросы прояснятся. Но уже сейчас ясно одно: пока наши пути окончательно не разойдутся с предателями, верно служащими имперским силам, пока мы не вырвем из тела народа эти отравленные колючки, никто не гарантирует нас в будущем от повторения подобных актов геноцида.

*Сафхан ДЖАФАРОГЛЫ
газета "Свобода"
март 1992 г.*

Слово "геноцид" все время сопровождало конфликт в Нагорном Карабахе. Истерическая армянская и проармянская пропаганда сделала его ключевым в своих идеологических провокациях и антиазербайджанских инсинуациях. И вот геноцид свершился. На земле Карабаха, в азербайджанском городе Ходжалы. Здесь 26-27 февраля 1992 года произошла трагедия, перед которой меркнут кошмары средневековья. Были уничтожены тысячи мирных жителей, в том числе женщины, дети, старики. Страшной смерти были преданы беженцы - те несчастные, которые, миновав все круги ада, казалось бы, нашли приют на земле Азербайджана. Их вина заключалась только в одном: они были тюрками. В бою погибли азербайджанцы и турки-месхетинцы...

Их изувеченные трупы самосвалами возили к мечети в город Агдам. Те, кто их обмывал и оплакивал, уже привыкли к виду смерти. Но живые содрогнулись, увидев мертвых ходжалинцев. Казалось, что трупы были перепаханы гусеницами танков и бронемашин. Последний миг этих людей был поистине страшным. Они умерли в муках, с которыми не сравнится даже боль распятого Христа. А те, кто остался жив и вышел из огня, предпочли бы смерть позору и унижениям, на которые их обрекли христоролюбивые соседи...

Но сдержим слезы. Пусть траур будет в сердце. Освободим рассудок от отчаяния и скорби, ибо настало время задавать вопросы и требовать на них ответы. Настало время искать пути к справедливости, в руках которой не только весы, но и меч возмездия.

Вопросов много. И все они сводятся к одному, почему стал возможен в Ходжалы акт геноцида? Конечно, не в последнюю очередь причиной трагедии стали наши провалы на карабахском фронте. Серия военных поражений, в результате которых мы сдавали один населенный пункт за другим. И все они были стратегически важными. Но нельзя не учитывать и фактора нечистоплотной политической игры вокруг Нагорного Карабаха. Очевидно, что кто-то был очень заинтересован в том, чтобы сорвать миротворческую миссию А. Велаяти. Ведь штурм Ходжалы был предпринят в момент действия соглашения о прекращении огня.

...Участие 366-го мотострелкового полка в зверской карательной акции доказывает, что империя, даже агонизируя, не ослабляет своей железной, вернее бронированной хватки. Империя не хочет отпускать Азербайджан. Свободные цены - это еще куда ни шло, но свободный Азербайджан!..

Поэтому-то и цена, которую платит Азербайджан за свою независимость, столь велика. Она уже исчисляется тысячами погибших, раненых, угнанных в плен. Война обратила в пепелище некогда цветущие села, щедро оросила кровью пашни... И вот Ходжалы. Масштабы трагедии внушают ужас. Можно

ли было за столь короткое время нагромоздить такую гору трупов? Ведь даже гитлеровским палачам, оснащенным крематориями, тут было бы работы на несколько суток.

Сегодня ни армянская сторона, ни доблестная армия СНГ не берут на себя ответственность за содеянное. Армяне лицемерно заявляют, что они лишь подавляли огневые точки, откуда велся обстрел их так называемой "столицы". Военные же, опровергая здравый смысл и реальные факты, утверждают, что полк не принимал участия в боевых действиях. Никто не хочет признаваться в совершении геноцида по отношению к азербайджанскому населению нагорной части Карабаха.

Осатаневшее останкинское телевидение и псевдодемократическая пресса прибегают к самой циничной и постыдной лжи и дезинформации, пытаются замолчать правду о Ходжалы. Сообщение о трехдневном трауре в республике, скороговоркой переданное в телеэфир, сменяется мельтешением полуголых красоток, танцующих самбу... В Бразилии карнавал. Как это важно и актуально! А нам кажется: от мира и очередной раз хотят скрыть правду о кровавых деяниях в Карабахе армянских бандитов и их покровителей. Нельзя этого позволить. Нужно уже сейчас собирать факты, свидетельства очевидцев, взывать к чести и совести всего цивилизованного человечества. Убитые ждут от нас этого. Иначе вновь какая-нибудь Старовойтова через год-другой, состроив наивные глаза, скажет: "Сотни убитых в Ходжалы? Никогда не слышала об этом. У меня есть официальные сведения о том, что там убито всего два человека". Преступно бездействовать и столь же преступно молчать.

*Ибрагим ШУКЮРОВ
"Бакинский рабочий",
3 марта 1992 г.*

"ЧТО ДЕЛАТЬ?" - ВОПРОС ДНЯ

Политические распри в Азербайджане привели к тому, что возносившийся до небес вопль Ходжалы остался без ответа. И виновны в этом обе противоборствующие силы. Вспомним январское противостояние, которое привело к трагедии. Попытки дворцовых интриганов сохранить равновесие тогда дорого обошлись народу.

...Даже из-под черных туч народ все ясно видит. Он понимает, что мы преждевременно поверили в окончательный крах империи. Что мы слишком поторопились выскользнуть из объятий старого мира и броситься в объятия нового. Он понимает, что мы еще не выбрали на прямую дорогу, которая избавила бы нас от опасности попасть в новую западню. Что мы попытались помчаться вприпрыжку, не освободившись от карабахских кандалов.

Ответ на вопрос "Что делать?" мы должны искать и том как освободиться из этой западни с наименьшими потерями как, по возможности, сберечь завоеванные нами исторические достижения.

Пока что вместо поиска ответа на вопрос "Что делать?" мы все еще вопрошаем: "Кто виноват?" Надо найти правильные ответы на оба вопроса. Умолчание так же опасно как ошибочный ответ.

*Таур АЙДЫНОГЛЫ
"Халг газети", 7 марта 1992*

ЗАКЛЮЧИТЕЛЬНОЕ СЛОВО

С начала прошлого века азербайджанский народ неоднократно подвергался актам геноцида со стороны армян, сотни тысяч ни в чем не повинных наших граждан стали жертвами этих преступлений. После мартовского 1918-го года геноцида, Ходжалинский геноцид попал в черную страницу истории как самый страшный акт вандализма и жестокости, преступления против человечности.

В холодную зимнюю ночь с 25-го на 26-ое февраля 1992-го года - коварный враг безжалостно истребил небооруженных, ни в чем не повинных людей - седовласых матерей, седобородых стариков, даже грудных младенцев. В ту ночь совершилась неслыханная, невиданная на свете трагедия, подобная трагедиям в Хатыни, Лидице, Сонгми. Армяне безжалостно уничтожили жителей Ходжалы. В ту страшную ночь 1992-го года боевики, поддерживаемые международными армянскими террористическими организациями, при участии дислоцированного в Ханкенди 366-го мотострелкового полка СНГ напали на населенный азербайджанцами город Ходжалы и перестреляли мирных его жителей. Воистину это был не имеющий аналогов, невиданный пример вандализма, настоящий акт геноцида.

В результате тех кровавых событий из 7 тысяч жителей Ходжалы 613 человека были убиты. Среди них - 106 женщин, 63 ребенка. 8 семей были уничтожены полностью, 25 детей остались без обоих, а 130 - без одного из своих родителей. 56 наших соотечественников убиты с особой жестокостью. По ценам того времени Азербайджану нанесен ущерб в 5 миллиардов рублей.

С момента Ходжалинской трагедии прошло уже 14 лет. В цивилизованном мире, где защищаются права человека, преступники, которые в конце XX века совершили этот акт геноцида, с особой жестокостью, безжалостно уничтожили безвинных людей, продолжают оставаться безнаказанными.

Ходжалинцы, потерявшие своих родных и близких, свои дома, живут тяжелой жизнью беженцев в различных регионах страны. Почему- то мир тер-

пит эти, совершенные на глазах всего человечества, беззакония и несправедливости.

Накануне годовщины ходжалинского геноцида мы питаем большие надежды на справедливое решение этой проблемы, верим, что честные, добропорядочные и справедливые люди Земли не оставят безнаказанными содеянные армянами зверства, причиненные ими страдания и уничтожение ни в чем не повинных людей. Для этого мы должны приложить все усилия. Мы должны добиться, чтобы все, кто причастен к ходжалинскому геноциду, предстали перед Международным Уголовным Судом, чтобы все эти вопросы были вынесены на обсуждение Совета Безопасности ООН и других международных организаций.

В этой книге трагедия Ходжалы показывается на фоне Карабахских событий в целом, с опорой на реальные факты, документы, объясняются ее причины и последствия, выражается отношение к произошедшему. В книге отражены показания непосредственно переживших ходжалинскую трагедию людей, публикации на страницах периодической печати того времени, в том числе и зарубежных газет и журналов. Эта книга заслуживает внимания как одно из проводимых в связи с ходжалинской трагедией мероприятий. Она ценна с точки зрения сохранения памяти о тысячах невинно убиенных, как память об истории нашего народа.

ОГЛАВЛЕНИЕ

Вступительное слово	387
Обращение Президента Азербайджанской Республики Ильхама Алиева к азербайджанскому народу в связи с годовщиной Ходжалинского геноцида	391
Введение	394
Свидетельствуют потерпевшие	404
Поправные нормы международного права	486
Взгляд правоведа	521
Трагедия Ходжалы в зеркале мировой прессы	526
Хроника Азеринформа	537
Заключительное слово	580

XOCALI SOYQIRIMI - 1992

(sənədlərdə, faktlarda və mətbuatda)

Bakı - 2006

"Əbilov, Zeynalov və oğulları" Nəşriyyat-Poliqrafiya Evinin mətbəəsi

THE KHOJALY GENOCIDE - 1992

(in documents, facts and on press)

Baku - 2006

"Abilov, Zeynalov & sons" Publishing & Printing House

ХОДЖАЛИНСКИЙ ГЕНОЦИД - 1992

(в документах, фактах и прессе)

Баку - 2006

Издательско-полиграфический Дом "Абилов, Зейнапов и сыновья"

Yığılmağa verilib 01.02.2006. Çapa imzalanıb 14.02.2006.
Format 60x84/4. Ofset kağızı. Ofset çap üsulu.

Garnitur A3 Arial AzLat. Həcmi 76 f.ç.v.
Tiraj 500 nüsxə. Sifariş 2412.

"Əbilov, Zeynalov və oğulları"
Nəşriyyat-Poliqrafiya Evinin mətbəəsi.

AZ 1009, Bakı ş., M.İbrahimov 43

"Abilov, Zeynalov & sons" Publishing & Printing House
43, M.İbrahimov, Baku, Azerbaijan, AZ 1009

Tel.: 0 099 412-497-36-23

Fax.: 0 099 412-494-33-20

E-mail: azs@azdata.net

www.azs-itk.com